

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Дарко Л. Бакић

**ПОЛИТИКА ЦРНЕ ГОРЕ ПРЕМА
ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ ОД
БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА ДО ПРВОГ
БАЛКАНСКОГ РАТА**

докторска дисертација

Београд, 2017

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Darko L. Bakić

**MONTENEGRO'S POLICY TOWARDS
THE OTTOMAN EMPIRE FROM
BERLIN CONGRESS UNTIL THE FIRST
BALKAN WAR**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017

МЕНТОР

проф. др Љубинка Трговчевић Митровић

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ

Датум одбране

Политика Црне Горе према Османском царству од Берлинског конгреса до Првог балканског рата

РЕЗИМЕ

Сходно закључцима Берлинског конгреса, на којем је потврђена постојећа независност Црне Горе, у састав црногорске државе ушли су: Пива, Дробњаци, Бањани, Језера, Шаранци, дио Васојевића, мањи дио Куча и Ускока, те градови Никшић, Колашин, Подгорица, Бар, Служ, Жабљак Црнојевића, Плав и Гусиње.

Међутим, без обзира на одлуке Конгреса, Османско царство је чинило све како би онемогућило да Плав и Гусиње припадну Црној Гори. На тај начин отворена је плавско-гусињска криза, које је окончана након више од двије године, тако што је, под притиском великих сила, османска влада пристала да у замјену за поменуте градове Црној Гори уступи Улцињ.

Проблеми у вези са извршавањем одредаба Берлинског уговора односили су се и на црногорско-османску границу, односно на прецизирање граничне трасе описане Уговором на самом терену. Тако су послови на обиљежавању граничне линије између Црне Горе и Османског царства, окончани тек у љето 1887. године. При том је један дио границе око горњег тока Лима, остао нерегулисан све до Првог балканског рата.

Значајну улогу у рјешавању спорних питања између Црне Горе и Османског царства имало је црногорско посланство у Цариграду, које је почело са радом 24. августа/5. септембра 1879. године. Поред дипломатског представништва у Цариграду, Црна Гора је у Османском царству имала и представништво конзуларног типа, које се налазило у Скадру.

За вријеме побуна српског живља у Доњим Васојевићима 1898. године и у Затарју 1905. и 1906. године, Црна Гора је, без обзира на то што је ове области сматрала својим интересним сферама, дјеловала у правцу смиривања ситуације. Цетињу је било јасно да у околностима, када још није био постигнут договор о формирању заједничког фронта балканских држава

против Османског царства, било каква акција на присаједињењу ових територија црногорској држави, не би имала изгледа на успјех.

Из истих разлога, црногорска влада није жељела да црногорско-османске пограничне сукобе, који су се догодили у Зети и код Мојковца у љето 1912. године, прерасту у окршаје ширих размјера.

Насупрот свом мирољубивом држању у вези са дешавањима у Доњим Васојевићима и Затарју, Цетиње је, у својој великој жељи да овлада сјеверном Албанијом и Скадром као њеним средиштем, настојало да устанак Малисора из 1911. године, као и онај знатно мањег обима из 1912. године, искористи за остваривање наведеног циља. Но, без обзира на свесрдну помоћ коју су устаници имали из Црне Горе, ствари се нијесу окончале у складу са жељама Цетиња.

Кључне ријечи: Црна Гора, Османско царство, посланство у Цариграду, конзулат у Скадру, плавско-гусињска криза, црногорско-османско разграничење, Доњи Васојевићи, Затарје, Зета, Мојковац, малисорски устанци.

Научна област: политичке науке

Ужа научна област: политичка теорија, политичка историја и методологија политичких наука

УДК: 32:94(497.16)“1878/1912”(043.3)

341.223(497.16)(043.3)

Montenegro's policy towards the Ottoman Empire from Berlin Congress until the First Balkan War

RESUME

In accordance with the conclusions of the Berlin Congress, which confirmed the existing independence of Montenegro, the following areas entered the Montenegrin state: Piva, Drobnjaci, Banjani, Jezera, Saranci, part of Vasojević, smaller part of Kuči and Uskok, and the cities of Nikšić, Kolašin, Podgorica, Bar, Spuž, Žabljak Crnojevića, Plav and Gusinje.

However, regardless of the decisions of the Congress, the Ottoman Empire did everything to prevent Plav and Gusinje from belonging to Montenegro. In this way, the Plavsko-gusinjska crisis, which was completed after more than two years, was opened in a way that, under the pressure of great powers, the Ottoman government agreed to grant Ulcinj in exchange for the mentioned cities in Montenegro.

Problems related to the implementation of the provisions of the Berlin Treaty concerned the Montenegrin-Ottoman border, that is, to specify the border route described by the Treaty on the ground. Thus, the works on the marking of the border line between Montenegro and the Ottoman Empire ended only in the summer of 1887. In addition, a part of the border around the Upper Lim stream remained unregulated until the First Balkan War.

A significant role in resolving the controversial issues between Montenegro and the Ottoman Empire had a Montenegrin mission in Istanbul, which started working on August 24/5 September 1879. In addition to the diplomatic representation in Constantinople, Montenegro also had the representation of the consular type in the Ottoman Empire, located in Shkodra.

During the rebellion of the Serbian people in Donji Vasojevići in 1898 and in Zatarje in 1905 and 1906, Montenegro, regardless of the fact that these areas were considered by its own spheres, acted to calm the situation. It was clear to Cetinje that, in circumstances where an agreement on the formation of a common front of

the Balkan states against the Ottoman Empire had not yet been reached, any action on the attachment of these territories to the Montenegrin state would have no prospect of success.

For the same reasons, the Montenegrin government did not want the Montenegrin-Ottoman border conflicts, which took place in Zeta and Mojkovac in the summer of 1912, to become wider in size.

Contrary to Cetinje's peaceful attitude regarding the events in Donji Vasojevići and Zatarje, in its great desire to dominate northern Albania and Shkodra as its center, Cetinje tried to use the Malisorian uprising in 1911, as well as the one of much smaller volume from 1912, to achieve the stated goal. However, regardless of the whole hearted help that the rebels had from Montenegro, things did not end in accordance with the wishes of Cetinje.

Keywords: Montenegro, Ottoman Empire, mission in Constantinople, consulate in Shkodra, Plavsko-Gusinjska crisis, Montenegrin-Ottoman demarcation, Donji Vasojevići, Zatarje, Zeta, Mojkovac, Malisorian uprisings.

Scientific area: political sciences

Narrow scientific field: political theory, political history and methodology
of political sciences

UDC: 32:94(497.16)"1878/1912"(043.3)

341.223(497.16)(043.3)

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР

УВОД.....	1
-----------	---

ПРВО ПОГЛАВЉЕ

ЦРНОГОРСКА ПРЕДСТАВНИШТВА У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ.....	24
1. Црногорско посланство у Цариграду.....	24
2. Конзулат Црне Горе у Скадру.....	41

ДРУГО ПОГЛАВЉЕ

ТЕШКОЋЕ ОКО СПРОВОЂЕЊА ОДЛУКА БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА.....	50
1. Плавско-гусињска криза.....	50
1.1. Заклањање иза албанске кризе.....	50
1.2. Дипломатска дјелатност Станка Радоњића на рјешавању плавско-гусињског питања.....	52
1.3. Гавро Вуковић и плавско-гусињско питање.....	58
1.3.1. Италијанска дипломатска иницијатива о замјени територија ..	58
1.3.2. Дипломатска иницијатива Велике Британије.....	82
2. Разграничење између Црне Горе и Османског царства.....	96
2.1. Регулисање црногорско-османске граничне линије од Јадранског мора до Градишта.....	96
2.2. Посјета књаза Николе султану Абдул Хамиду II (Споразум о црногорско-османској граници).....	100
2.3. Обнављање рада црногорског посланства у Цариграду.....	106
2.4. Жива дипломатска активаност Гавра Вуковића у Цариграду (Уговор о црногорско-османској граници од Планинице до Шекулара).....	108
2.5. Обиљежавање црногорско-османске границе на сјеверу.....	115

ТРЕЋЕ ПОГЛАВЉЕ

ПОГРАНИЧНИ ДЈЕЛОВИ ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА КАО ИНТЕРЕСНЕ СФЕРЕ ЦРНЕ ГОРЕ (Доњи Васојевићи, Затарје и Сјеверна Албанија).....	119
1. Новопазарски санџак у политичким плановима Аустро-Угарске.....	119
2. Иницијатива Русије на зближавању балканских народа.....	128
3. Аустро-Угарска и Русија о питању европске Турске.....	135
4. Појачана пропагандна активност Беча у Новопазарском санџаку послије Мајског преврата.....	138
5. Потреба одржавања добросусједских односа између Црне Горе и Аустро-Угарске.....	144
6. Повлачење аустроугарских гарнизона из Санџака.....	147
7. Одлука Беча о не мијешању у очекивани обрачун балканских држава са Османским царством.....	154
8. Јадранска и Новопазарска жељезница.....	157

9. Супростављеност политика Црне Горе и Србије у Новопазарском санџаку	171
9.1. Пропагандна активност Цетиња и Београда у Санџаку	171
9.2. Просвјетна дјелатност Црне Горе и Србије у Затарју и у Беранској нахији	175
10. Став Црне Горе према догађајима у Доњим Васојевићима (Беранској нахији) 1898. године и Затарју 1905. и 1906. године	184
10.1. Криза у Беранској нахији 1898. године	184
10.1.1. Оружани сукоби	184
10.1.2. Дипломатска активност посланика Бакића	199
10.1.3. Инструкције за доњовасојевићке главаре	209
10.1.4. Рад црногорско-османске комисије	227
10.1.5. Повратак Срба у завичај	236
10.1.6. Проблеми у вези са надокнадом попаљене имовине српског становништва	241
10.1.7. Султанов позив Авру Цемовићу и Маријану Вуковићу да посјете Цариград и османско иницирање мирења крви.....	260
10.2. Затарска криза 1905. године.....	264
10.3. Дешавања у Затарју 1906. године.....	276
11. Краљ Никола и Сјеверна Албанија.....	299
12. Улога Црне Горе у Малисорском устанку 1911. године.....	305
12.1. Положај Албанаца у Османском царству после Младотурске револуције и устанка на Косову 1910. године.....	305
12.2. Везе Цетиња са Исом Бољетинцом	307
12.3. Питање емиграције османских поданика из Скадарског и Косовског вилајета у Црну Гору	310
12.4. Разговор краља Николе са Садредин-бегом и мисија Лазара Мијушковића у Цариграду.....	317
12.5. Активности албанских вођа на задобијању подршке за подизање устанка против младотурског режима	319
12.6. Предлог краља Николе влади Србије из фебруара 1911. године.....	323
12.7. Сумње Београда да Црна Гора у вези албанског питања дјелује према савјетима Беча	326
12.8. Пријевремено подизање устанка у Малесији	329
12.9. Оптужбе османских власти на рачун умијешаности Црне Горе у устанак	331
12.10. Меморандум црногорске владе	333
12.11. Мисија Јанка Вукотића као специјалног комесара за одржавање реда на граници	335
12.12. Бедри-паша о црногорском гостопримству према Малисорима...	339
12.13. Стварни разлози мисије Јанка Вукотића.....	341
12.14. Руски војни агент у Црној Гори Потапов о умијешаности Цетиња у Малисорски устанак	343
12.15. Пријетње Садредин-бега да ће напустити Црну Гору	346
12.16. Шефкет Тургут-паша о држању Црне Горе према устанку у Малесији.....	347

12.17. Офанзива османских снага на устаничке положаје (Жесток отпор устаника и помоћ Црне Горе	349
12.18. Прокламација о амнестији устаника, молба устаничких вођа султану и заузимање Малесије од стране османске војске	352
12.19. Званична и незванична политика црногорске владе	354
12.20. Различите изјаве Шефкет Тургут-паше.....	356
12.21. Опасност од избијања рата између Османског царства и Црне Горе.....	358
12.22. Дипломатска акција Петрограда.....	364
12.23. Критике бечке владе упућене Цариграду и нова амнестија устаника	365
12.24. Краљ Никола и Потапов о евентуалном османском нападу на Црну Гору.....	367
12.25. Увјеравања краља Николе о мирољубивом држању Црне Горе према збивањима у Малесији	369
12.26. Црвена књига (захтјеви устаника)	370
12.27. Дипломатска иницијатива Едварда Греја	371
12.28. Портини уступци малисорима	374
12.29. Дипломатске активности великих сила на рјешавању малисорске кризе	375
12.30. Окончање устанка у Малесији из 1911. године	377
13. Преговори црногорског владара са Аустро-Угарском и Италијом	381
14. Потапов о мирољубивом држању краља Николе у односу на албански револуционарни покрет.....	383
15. Побуна у Малесији 1912. године	385

ЧЕТВРТО ПОГЛАВЉЕ

У ПРЕДВЕЧЕРЈЕ ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА.....	390
1. Погранични сукоб у Зети.....	390
2. Погранични сукоб код Мојковца	395
ЗАКЉУЧАК	402
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	413
БИОГРАФИЈА	426

ПРЕДГОВОР

У раду *Политика Црне Горе према Османском царству од Берлинског конгреса до Првог балканског рата*, настојали смо, првенствено из визуре Цетиња у односу на Цариград, да освијетлимо најзначајније сегменте црногорско-османских односа у назначеном периоду, карактеристичном по одсуству ратних сукоба између двију држава (период мира).

У том циљу, током нашег истраживања, бавили смо се црногорским представништвима у Османском царству-посланством у Цариграду и конзулатом у Скадру (прво поглавље), тешкоћама око спровођења Берлинског уговора, тј. плавско-гусињском кризом и разграничењем између Црне Горе и Османског царства (друго поглавље), пограничним дјеловима Османског царства као интересним сферама Црне Горе, односно Доњим Васојевићима, Затарјем и сјеверном Албанијом (треће поглавље), те пограничним црногорско-османским сукобима у Зети и код Мојковца 1912. године (четврто поглавље). Осим тога, у уводном дијелу рада дали смо кратак пресјек црногорске историје, од доласка Османлија на просторе средњовјековне црногорске државе, до Берлинског конгреса и међународно-правног признања независности Црне Горе.

Опредјељујући се за проучавање ове теме, узели смо у обзир чињеницу да је политичка активност Црне Горе према Османском царству у посматраном периоду, заузимала централно мјесто у спољнополитичком дјеловању црногорске државе, те да би свебухватна анализа активности Цетиња усмјерених на рјешавање актуелних питања црногорско-османских односа тог доба, представљала значајан допринос у освјетљавању политичке историје Црне Горе.

Мада смо се у овом раду, како је то самом темом конципирано, усредсредили на политику коју је Црна Гора водила према Османском царству, сматрамо да смо у значајној мјери анализирали и политичку стратегију Цариграда у односу на Црну Гору.

Поред тога, надамо се да ће овај рад допринијети сагледавању политичке историје европских сила тога доба, у оном дијелу који се тиче њихове улоге у процесу спровођења одлука Берлинског конгреса које су се односиле на Црну Гору и Отоманско царство, као и њиховог става у односу на пограничне дјелове Османског царства, које је Црна Гора посматрала као своје интересне сфере.

Током обраде теме, највише смо се базирали на архивским документима похрањеним у Државном архиву Црне Горе.

Од највећег значаја за нас била је грађа, коју смо нашли у фонду *Министарство иностраних дјела*. У овом фонду налази се обиље извјештаја, које су актери збивања, која су била предмет нашег истраживања, слали својим претпостављенима, али и инструкција, које су, у складу са политичком стратегијом црногорског суверена и његове владе, преко челних људи овог министарства, упућиване на одговарајуће адресе.

У фонду *Министарство унутрашњих дјела* такође су похрањени примарни извори, који су били од великог значаја за наше истраживање, поготово у оном дијелу који се односио на кризу у Доњим Васојевићима 1898. године, али и затарску кризу из 1905. године.

Фонд *Погранични политички комесеријат Жабљак* био нам је од велике користи приликом обраде догађаја везаних за оружане сукобе, који су се десили у Затарју 1906. године, док смо у фонду *Конзулат Скадар* наишли на документа значајна за дешавања која су се тицала Малисорског устанка из 1911. године.

Истраживања у Државном архиву Црне Горе спровели смо и у односу на *фондове*: Погранични политички комесеријат Андријевица (ППКА), Министарство војно (МВ) и *Министарски савјет (МС)*.

Осим у црногорском државном архиву, документа од значаја за наш рад нашли смо у Архивком одјељењу Државног музеја на Цетињу (фондови: Никола I и Приновљени рукописи), као и у Архиву Историјског института Црне Горе (Фондови: *Документи из епохе краља Николе у Државном музеју (Архивско одјељење) 1877–1879 (преводи са француског) и Архивска збирка*)

Архивски документи са којима смо имали прилике да се сусретнемо били су у прилично добром стању, те у том погледу нијесмо имали потешкоћа приликом истраживања. Међутим, како је ријеч о документима, који у погледу врсте документа (по етапама развоја) углавном спадају у аутографе, односно документе које су учесници збивања којима смо се бавили у раду писали властитом руком, неријетко смо морали да уложимо значајан напор током ишчитавања њихове садржине. Но, пошто се у великом броју таквих случајева радило о грађи од изузетне користи за обраду теме, то је само подстицало наше интересовање за откривање нових чињеница, које би нам дале могућност да наш рад учинимо што квалитетнијим.

Поред архивске грађе, користили смо и разноврсну литературу, која се на посредан или непосредан начин тиче питања везаних за предмет нашег истраживања. Овом приликом осврнућемо се на ауторе, односно дјела и радове, који су нам били од највеће помоћи приликом израде дисертације.

Бавећи се питањима црногорске дипломатије, Радослав Распоповић је, у свом дјелу *Дипломатија Црне Горе 1711-1918*, обрадио и питања везана за отварање и рад црногорских представништава у Османском царству–посланства у Цариграду и конзулата у Скадру.

У одјељку *Посланство у Цариграду*, Распоповић је описао збивања која су претходила отварању црногорске легације у Османском царству, те дао кратак приказ активности црногорских представника у цариградском посланству, током његовог постојања од 1879. до 1912. године.

Своје излагање о црногорском представништву конзуларног типа, које се налазило у Скадру, аутор је подијелио у два одјељка, једном који се тиче рада овог представништва прије међународног признања црногорске државе и другом, у којем је обрадио аспекте везане за активности конзулата у периоду након што је црногорска независност потврђена на Берлинском конгресу.

Иако се наше излагање о посланству у Цариграду, као и о конзулату у Скадру, у великој мјери базира на чињеницама које су презентоване у Распоповићевој монографији, у погледу тврдње аутора да је цариградско посланство, од оснивања до 1912. године, радила без формалних прекида,

дошли смо до другачијег закључка. Тврдњу, коју смо изнијели у првом поглављу, а која се односи на то да се рад посланства одвијао у двије фазе, (од оснивања до 1880. године, те од 1884. до 1912. године), детаљно смо објаснили у другом поглављу, гдје смо, говорећи о плавско-гусињскј кризи и црногорско-османском разграничењу, навели разлоге усљед којих је 1880. године дошло затварања, а 1884. године до поновног отварања црногорске легације у Османском царству.

Корисне информације у вези са успостављањем дипломатских односа између Црне Горе и Османског царства, односно оснивања црногорског посланства у Цариграду, нашли смо и у раду Новака Ражнатовића *Око успостављања дипломатских односа Црне Горе и Турске 1879. године*. Исти аутор се, у књизи *Црна Гора и Берлински конгрес*, бавио питањима која се односе на плавско-гусињску кризу и црногорско-османско разграничење од Берлинског конгреса до предаје Улциња Црној Гори, крајем новембра 1880. године. Проблеме везане за прецизирање црногорско-османске граничне линије у периоду од 1881. до 1887. године, Ражнатовић је обрадио у својим радовима *Питање разграничења Црне Горе и Турске 1881-1883* и *Разграничење Црне Горе и Турске (1883-1887)*.

У књизи *Дипломатска представништва у књажевини и краљевини Црној Гори*, Татјана Јовић се бавила питањем иностраних посланстава и конзулата у црногорској држави, у оквиру кога је обрадила и рад османских представништава на Цетињу (посланство) и на црногорском приморју (конзулат).

Радомир Губеринић је, у својој књизи *Буне у Васојевићима: (Васојевићу-живот, обичаји, буне и ратови, документа и коментари)*, највише пажње посветио оружаним сукобима, који су се између Срба са једне, и Албанаца, помогнутим редовним османским јединицама, са друге стране, догодили у Доњим Васојевићима (Беранској нахији) 1898. године.

У дјелу *Политика Црне Горе у Затарју и Горњем Полимљу 1878-1912*, Ђоко Пејовић је обрадио питање односа Црне Горе према поменутиим областима, које су се у назначеном периоду налазиле у саставу Османског царства, а које су претежно биле насељене српским становништвом. Пишући

о побунама у Беранској нахији и у Затарју, Пејовић је нагласио да је Цетиње дјеловало у правцу смиривања напетости на тим просторима, пошто тадашње историјске околности нијесу биле погодне да се дјелује у правцу распламсавања сукоба, ради промјене сјеверне црногорско-османске границе у корист Црне Горе. Поред тога, аутор је истакао да је црногорска влада помагала прекограничним Србима, како би били у стању да превазиђу изазове који су се пред њима постављали. Пејовић је у својој књизи такође писао о супростављеним интересима Црне Горе и Србије, у вези са тежњама двију држава да прошире свој утицај у Новопазарском санџаку, као и о аустроугарским експанзионистичким тендецијама у односу на санџачку територију.

Извјештаји војног агента Русије у Црној Гори, Николаја Михаиловича Потапова, сабрани у књизи *Н.М Потапов:руски војни агент у Црној Гори, Т. 1, Извјештаји, рапорти, телеграми, писма:1912-1915. г.(редакцијски одбор; А. Н. Сахаров, Р. Распоповић)*, много су нам помогли у сагледавању корака које је Цетиње предузимало поводом збивања у Затарју 1906. године и устанка у Малесији 1911. године.

У монографији *Устанак у Малесији 1911.*, Ђорђе Никпрелевић је, бавећи се албанским револуционарним покретом и противрјечностима у Османском царству које су довеле до устанка Малисора против османских власти 1911. године, бавио и улогом Цетиња у дешавањима везаним за малисорску побуну. Ријеч је о првом цјеловитом дјелу о устанку Малисора из 1911. године, које је подразумевало да се анализа аспеката везаних за припрему, ток устанка и његове посљедице, разматра у оквиру општих прилика на Балкану, које су биле одраз тадашњих спољнополитичких оријентација великих сила и балканских држава. Одговарајући овом задатку, аутор је оставио незаобилазно штиво за све научне раднике, чија се истраживања у мањој или у већој мјери дотичу теме коју је Никпрелевић обрађивао.

Прије Никпрелевића, у нашој литератури, питање устанка у Малесији из 1911. године разматрао је Ристо Драгићевић, у свом раду *Малисорске буне 1910 и 1911 године*, објављеном у цетињским Записима 1940. године. Пишући

на ову тему, аутор је, поред осталог, изнио низ изузетно корисних података, који се тичу дешавања током устанничких борби, као и активности Црне Горе за вријеме трајања малисорске кризе.

У другом дјелу књиге *Дипломатия европейских держав в связи с освободительным движением народов европейской турции в 1905-1912 гг.*, руски научник Илја Савич Галкин је, у контексту тадашње политике европских држава, обрадио питање албанског ослободилачког покрета с почетка XX вијека. У оквиру ове проблематике, аутор је, у одјељку *Албанское восстание 1910 и 1911 годов*, писао и о Малисорском устанку 1911. године, указујући на држање Цетиња према цијелој ствари.

Ирина Григорјевна Сенкевич је, у монографији *Освободительное движение албанского народа в 1905-1912 гг.*, у оквиру четврте главе *Борьба за автономную Албанию (восстание 1911 г.)*, у одјељцима *Подготовка к восстанию* и *Восстание в районе Шкодера*, изнијела резултате својих истраживања, који се односе на устанак у Малесији 1911. године. Дајући низ корисних информација у вези са припремом устанка, околностима које су довеле до његовог пријевременог подизања, самим током устанка и његовим посљедицама, ауторка се у неколико наврата осврнула и на дјеловање Цетиња током трајања цијеле кризе, истичући његову жељу да насталу ситуацију искористи за територијално проширење црногорске територије. Истим питањима Григорјевна се бавила и у свом раду *Национально-освободительная борьба албанского народа в 1911-1912 годах*.

Марко Рашовић је, у књизи *Племе Кучи*, обрађујући историју свога завичаја, писао и о малисорским побунама из 1911. и 1912. године. Ово због тога што су многи припадници кучког племена, чија се територија граничи са Малесијом, учествовали у поменутиим дешавањима на страни Албанаца. Желимо истаћи да смо се приликом обраде малисорске побуне из 1912. године, првенствено ослонили на његова сјећања изнијета у поменутој књизи, имајући у виду чињеницу да је Рашовић, као црногорски официр, био активан учесник у заједничким црногорско-малисорским акцијама, које су током трајања побуне вођене против Турака.

На овом мјесту поменућемо и Мемоаре Гавра Вуковића, које сматрамо дјелом од изузетног значаја за освјетљавање токова црногорске историје у другој половини XIX вијека. У њима аутор, поред осталог, износи многе корисне податке о првим корацима црногорске дипломатије након признања независности Црне Горе на Берлинском конгресу, проблемима везаним за плавско-гусињску кризу, насталом османским неизвршавањем одредаба Берлинског уговора, као и његовим учешћем у њеном рјешавању. Исто тако, Вуковић у својим мемоарским списима подробно описује циљеве мисије коју му је повјерио књаз Никола, а у оквиру које је имао да посјети Цариград, Софију и Београд.

Турски научник Угур Озцан, у свом дјелу *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, бавио се, као је то у називу књиге истакнуто, османско-црногорским политичким односима за вријеме владавине султана Абдула Хамида II. Ову тематику аутор је посматрао кроз призму успостављеног пријатељства између османског суверена и књаз Николе, указујући на то да је управо њихово пријатељство одиграло главну улогу у одржавању и унапрјеђењу добросусједских односа између двију држава, као и на чињеницу да су ови односи након свргавања Абдул Хамида II са власти ослабили.

Бавећи се наведеном проблематиком, аутор је обрадио и питања везана за плавско-гусињску кризу, црногорско-османско разграничење, посјете књаз Николе султану Абдул Хамиду II, те дао осврт на црногорска представништва у Османском царству и османска представништва у Црној Гори, односно на дипломате који су службовали у двијема земљама.

О црногорско-османским односима, посматраним у смислу рефлексije пријатељства између султана Абдула Хамида II и црногорског владара, Озцан је писао и у свом раду *Tursko-crnogorski odnosi u vrijeme Sultana Abdulhamida II i Knjaza Nikole/Sultan Abdulhamid II ve Prens Nikola döneminde Türk-Karadağ İlişkileri*.

Кад је ријеч о страниј литератури, поред наведених, било је још аутора који су писали о неким питањима која су била предмет нашег истраживања. Међутим, ту се углавном не ради о студиознијем занимању за проблеме који

се тичу нашег рада, већ само о осврту на њих, у оквиру ширих тема, које су биле предмет интересовања сваког од аутора. Поменућемо неке од њих.

Разматрајући историјску генезу косовског проблема, Петр Ахмедович Искендеров се, у својој монографији *Србија, Черногория и албанский вопрос в начале XX века*, у кратким цртама осврнуо на плавско-гусињску кризу, али и указао на орјентацију црногорског владара да у састав Црне Горе укључи Сјеверну Албанију.

Џон Тредвеј се, у дјелу *Соко и орао (Црна Гора и Аустро-Угарска 1908-1914)*, анализирајући односе Црне Горе и Аустроугарске монархије, дотакао и Малисорског устанка 1911. године, при чему је истакао да је помоћ коју је Цетиње пружало устаницима, била израз жеље црногорског краља да загосподари Скадром, као средњовјековном престоницом Зете. У поменутој књизи Тредвеј се укратко осврнуо и на црногорско-османски сукоб код Мојковца, из љета 1911. године.

Турски аутор, Сувер Акан, у студији *Crna Gora : od knjaževine do kraljevine, od kraljevine do republike, od Osmanlija do Turske = Karadağ : prenslik'ten krallığa, krallik'tan cumhuriyet'e, osmanli'dan türkiye'ye*, дао је преглед цјелокупне црногорске историје. Говорећи о периоду владавине књаза, а потом краља Николе, на који је обратио посебну пажњу, Акан је писао и о посјетама црногорског владара Цариграду 1883. и 1889. године. У свом дјелу, он се такође бавио и османским предстваништвима у Црној Гори, посланством на Цетињу и конзулатом на црногорском приморју, ослањајући се, при том, на оно што је на ту тему написала Татјана Јовић, у поменутој књизи *Дипломатска представништва у књажевини и краљевини Црној Гори*.

Иако проблематика којом се бави овај рад није до сада била предмет систематског научног истраживања, поједини аутори, као што се то може запазити из наведене литературе, веома озбиљно су се бавили проблемима, који су били и предмет наше анализе у оквиру задате теме. Стога наш рад у значајној мјери представља резултат синтезе сазнања, која су нам у својим радовима представили поменути истраживачи. Ми смо свакако настојали да, с обзиром на тему дисертације, која подразумијева знатно шири аспект

посматрања политичког дјеловања Црне Горе у односу на Османско царство у периоду од 1878 до 1912. године, презентирамо нове чињенице, односно да проширимо досадашња сазнања из ове области, те да их уобличимо у оквиру одговарајућих закључака.

УВОД

Средњовјековну Зету, која је за вријеме владавине Црнојевића добила назив Црна Гора, Османлије су почеле да угрожавају након освајања Сера 1383. године.¹ У то вријеме Турци се први пут залијећу до обала Јонског и Јадранског мора, па тако њиховим налетима бивају изложени и посједи тадашњег зетског владара Балше II Балшића, који је, сукобљављајући се са њима, погинуо код Берата 1385. године.²

Насљедник Балше II, Ђурађ II Страцимировић Балшић, водио је помирљиву политику према Турцима. Непознато је да ли је он средио своје односе са Османлијама непосредно послје погибије свога стрица Блаше II или им се приближио када су почели да са мањим одредима стижу до Драча, Дрима и вјероватно у непосредну околину Скадра. Врло је вјероватно да су управо на подстицај Ђурађа II, који је био у непријатељству са босанским владаром Твртком I Котроманићем, Турци извршили свој први продор у Босну 1386. године, иако је ова држава била доста далеко од области, које су они захватили својим изненадним налетима. Приликом другог напада Турака на Босну у љето 1388. године, под вођством команданта Шахина, било је и поданика зетског господара. Тада се, на молбу Дубровчана, Страцимировић, преко свог изасланика Жанина, заузео код Шахина у циљу отклањања турске опасности од њиховог града, због чега је изабран за грађанина Дубровника.³

Није познато да ли је Ђурађ II помогао свог таста кнеза Лазара, са чијом је кћерком Јеленом био ожењен, у бици на Косову на Видовдан 1389 године. С обзиром на чињеницу да је зетски владар почетком јула боравио у

---

¹ Зета се дијелила на Доњу Зету, која је обухватала приморску област државе и Горњу Зету, у чијем саставу су били остали дјелови земље. Црна Гора је најприје представљала један дио Горње Зете, да би касније, како се територија зетске државе сужавала, она постала њено језгро, па се тако и сама држава почела називати Црна Гора. (Г. Станојевић, М. Васић, *Историја Црне Горе*, књига III, том I, *Од почетка XVI до краја XVIII вијека*, Подгорица, 2006, с. 6-8).

² С. Ћирковић, И. Божић, Д. Богдановић, В. Ђурић, *Историја Црне Горе*, књига II, том II, *Од краја XII до краја XV вијека*, Подгорица, 2006, с. 47, 48.

³ С. Ћирковић, И. Божић, Д. Богдановић, В. Ђурић, *н.д.*, с. 52, 53.

Будви, рекло би се да он лично није учествовао у боју.⁴ Имајући у виду то да је Страцимировић с муком одржавао власт у земљи, због отпора многих локалних феудалаца, а нарочито Црнојевића, при чему је са мора био изложен сталним пријетњама гусара, сасвим је вјероватно да је његова помоћ кнезу Лазару изостала или, пак, није била изражена у неком значајнијем виду.

У вријеме док су се у Зети, 1392. године, водиле борбе између Ђурађа II, његовог брата од стрица Константина (који је претендујући на дио посједа Балшића, успио да постане султанов штићеник) и Радича Црнојевића, Османлије су извршили продор према Приморју.

Када је Страцимировић са неким својим рођаком отишао да преговара са Турцима, обојицу их је заробио скопски санџакбег Пашајит, тражећи да му се у замјену за њихово ослобађање предају Скадар, Улцињ и још нека мјеста у Зети. Послије нагодбе са Турцима, зетски владар им је предао Скадар, Дриваст и Свети Срђ на Бојани, уз обавезу да султану плаћа годишњи данак. Није познато да ли је Ђурађ II сличну обавезу имао и раније, у периоду његове сарадње са Турцима.

Користећи сукобе које је султан Бајазит I имао са влашким војводом Мирчом и угарским краљем Жигмундом Луксембуршким, Страцимировић се 1395. године ослободио турског вазалства и повратио предате градове, при чему је Константину Балшићу отео Дањ са царином и тврђавом Шати.

Свјестан да освојена мјеста не би могао дуже задржати, Ђурађ II их је уступио Млетачкој Републици, која му је заузврат додијелила њено племство, обавезала се да му исплаћује 1000 дуката годишње или мање уколико приходи из тих крајева не достигну толику вриједност и др.⁵

Судећи према оптужбама Републике, Страцимировић је био одговоран за буну која је избила у скадарској и дриватској области 1399. године, али и за учестале упаде Турака у те крајеве. С обзиром на то да су Млечани у новодобијеним посједима водили монополистичку политику, чиме су зетски

---

⁴ Ж. Шћепановић, *Кратка Историја Црне Горе*, Подгорица, 2002, с. 70, 71.

⁵ С. Ћирковић, И. Божић, Д. Богдановић, В. Ђурић, *н.д.*, с. 55,56,58,59,62,63; Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 71–73.

приходи били озбиљно угрожени, сасвим је вјероватно да је Ђурађ II подстицао антимлетачко расположење међу народом и поново остварио сарадњу са Турцима. Углавном, Венеција му је 1401. године укинула исплату годишње провизије. Но, како је Страцимировић негирао било какву личну одговорност у цијелој ствари и изразио лојалност Републици, она је предложила да се све заборави, уколико јој зетски владар надокнади штету коју су причинили његови поданици. Ђурађ II је прихватио услове Млечана, при чему је сигурно имао у виду чињеницу да су позиције Републике у сусједству Зете постале још јаче, с обзиром на то да је пажња Турака тада била усредсређена на припреме за њихов обрачун са господаром средње Азије Тамерланом.⁶

Након смрти Ђурађа II, 1403. године, на зетски престо дошао је његов син Балша III (1403–1421), који је, будући да је био у рату са Млетачком Републиком, успоставио сарадњу са Турцима.⁷ Они су, све до склапања мира са Венецијом, јуна 1409. године, повремено упадали на млетачке посједе и пустошили их, али и помагали зетском владару приликом његових ратних подухвата против Млечана. Турску помоћ, која ипак није била неког значајнијег обима, Балша III обезбједио је тако што је 1405. године постао вазал Сулејмана, владара европског дијела Османског царства, прихватајући да му исплаћује годишњи харач.⁸

Послије завршетка грађанског рата у Османском царству, султан Мехмед I (1413–1421) и његов наслједник султан Мурат II (1421–1444, 1446–1451), успјели су да консолидују прилике у својој држави, да би тридесетих

---

⁶ С. Ђирковић, И. Божић, Д. Богдановић, В. Ђурић, *н.д.*, с. 76–79; Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 74, 75.

⁷ Балша III је са Млечанима водио два рата, који су, с обзиром на то да су се главне борбе водиле у скадарском крају, познати као Први скадарски рат (1405-1412) и Други скадарски рат (1419-1423). У току Другог скадарског рата, Балша III је, будући да се тешко разболио, отишао у Србију (1421. године) код свог ујака деспота Стефана Лазаревића, гдје је убрзо и умро. Рат са Млечанима наставио је деспот Стефан, коме је Балша III оставио Зету у наслијеђе. Оба рата су завршена без јасног побједника. (С. Ђирковић, И. Божић, Д. Богдановић, В. Ђурић, *н.д.*, с. 85-107, 121-133)

⁸ Послије пораза турске војске код Ангоре 1402. године и заробљавања Бајазита I, који је 1403. године у заробљеништву и умро, у Османском царству се до 1413. године водио грађански рат између султанових синова Исе, Мехмеда, Мусе и Сулејмана. Као побједник из ратних сукоба изашао је Мехмед I и тај начин постао нови султан Османског царства. (J. Namer, *Historija turskog (osmanskog) carstva*, Zagreb, knj. 1, 1979, s. 90–103; Ю.А.Петросјан, *Османска империја: могућество и гибел: историческије очерки*, Москва, 1990, с. 26–30; Л. Станлеј, *Историја турске царевине*, Ниш, 1890, с. 43, 54, 55)

година XV вијека Мурат II почео да спроводи активну завојевачку политику.⁹ Ипак, доба великих османских освајања, која неће заобићи ни Зету, у којој се средином XV вијека уз помоћ Венеције учврстио Стефан Црнојевић (1451–1465), пошто је признао њену врховну власт и одбио послушност српској деспотовини, наступило је у вријеме владавине Муратовог сина, Мехмеда II Освајача (1444–1446, 1451–1481).

За живота Стефана Црнојевића Зета је била поштеђена значајнијих похода османске војске, с обзиром на то да су султанови напади били усмјерени према Србији, Босни и у правцу Скадра и Кроје. Радило се о томе да су Турци, након заузимања утврђеног града српске деспотовине Медуна, 1457. године, са мањим одредима упадали у Зету. Мада је тим налетима Стефан успјешно одолијевао, Османлије су ипак успјеле да загосподаре извјесним дјеловима Горње Зете.¹⁰

Иако се Стефанов син Иван (1465–1490) на почетку своје владавине одрекао вазалног положаја према Венецији и напао Котор, заједничка опасност од Турака утицала је на то да 1466. године међу зараћеним странама дође до склапања мира и обнављања ранијих односа.

Међутим, како су Османлије током 1470. и почетком 1471. године појачале притисак на обласне господаре око посједа Млетачке Републике, са којом су биле у рату од 1463 године, Црнојевић је 1471. године постао султанов вазал, са обавезом да му плаћа харач у износу од 700 дуката.¹¹

Зетски господар, који се налазио у положају двоструког вазала, престао је Турцима да плаћа харач, када су ови 1473. године заузели источни дио Горње Зете, сматрајући да ће им та област одлично послужити у великој операцији за уништење млетачке власти у сјеверној Албанији. Опасност од даљих османских освајања додатно је зближила Ивана Црнојевића и

---

⁹ J. Hamer, *n.d.*, s. 104–150; Ю.А.Петросян, *н.д.*, 30–39; Л. Станлеј, *н.д.*, с. 55, 56, 65.

¹⁰ С. Ћирковић, И. Божић, Д. Богдановић, В. Ђурић, *н.д.*, с. 283.

¹¹ Исто, с. 287–291, 293.

Млечане, тако да је он одиграо важну улогу у одбрани Скадра, приликом турске офанзиве на овај град 1474. године.¹²

Када је султан Мехмед II предузео нови поход на сјеверну Албанију 1477. године, његови одреди повремено су нападали и територију Ивана Црнојевића.¹³ У нападу који се десио у децембру 1477. године или у јануару 1478. године, Турци су Ивановим снагама нанијели тежак пораз, при чему није познато да ли је том приликом територија зетског владара била још више сужена.¹⁴

Након што су средином јуна 1478. године заузели Кроју, Османлије су опколиле Скадар. Иван Црнојевић је, као и претходног пута, настојао да помогне браниоцима града, углавном тако што су његови људи ноћу, преко Језера, стизали до османских шатора и изненадним нападима уносили немир међу султанове војнике.¹⁵ Да би се осигурали од напада зетског господара, Турци су исте године, такође преко Скадарског језера, убацили један свој одред у Зету и заузели Жабљак Црнојевића.¹⁶

Крајем јануара 1479. године Млечани су са Османлијама склопили мир и предали им Скадар, при чему Иван Црнојевић у мировном уговору није био ни споменут. То је имало за пољедицу да султан Мехмед II, који је зетског господара сматрао својим одметнутим харачарем, предузме против њега

---

¹² С. Ђирковић, И. Божић, Д. Богдановић, В. Ђурић, *н.д.*, с. 295, 304–306; Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 94,95; Ј. Н. Томић, *Црнојевићи и Црна Гора: (1479–1528): Историјска расправа*, Београд 1901, с. 148–151.

¹³ У међувремену су, 1476. године, Иван Црнојевић и господар Херцеговине херцег Влатко, покушали да ослободе дјелове Херцеговине које су Турци заузели. Међутим, послије првих успјешних акција, Црнојевић је одустао од даљег подухвата, по свој прилици због тога што је међу савезницима дошло до спора око тога коме треба да припадне гранична област између Херцеговине и Горње Зете. (С. Ђирковић, И. Божић, Д. Богдановић, В. Ђурић, *н.д.*, с. 308–310; Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 95. 96)

¹⁴ С. Ђирковић, И. Божић, Д. Богдановић, В. Ђурић, *н.д.*, с. 312,313.

¹⁵ Исто, 314; Ј. Н. Томић, *н.д.*, с. 156.; Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 97,

¹⁶ Турци нијесу затекли Ивана у Жабљаку, будући да је одбрана тврђаве била повјерена неком његовом рођаку, који, с обзиром на то да је располагао са малим бројем људи, није ни покушавао да се одупре нападачима. Зетски владар је са Жабљака сједиште државе већ био пренио на Обод, гдје је 1475. године подигао своје утврђење. Касније је Иван одлучио да се повуче још дубље у брда, па је, након што је 1484. године завршио изградњу Цетињског манастира, пренио своју престоницу на Цетиње. Сматра се да се са преношењем престонице на Цетиње завршава историје Зете, а почиње историја Црне Горе. (Ј. Н. Томић, *н.д.*, с. 157; С. Ђирковић, И. Божић, Д. Богдановић, В. Ђурић, *н.д.*, с. 308, 315, 326, 329; Г. Станојевић, М. Васић, *н.д.*, с. 8; П. Ровинский, *Черногория в ее прошлом и настоящем*, том I, Санкт-Петербург, 1888, с. 465.

снажну офанзиву. Послије жестоких окршаја, Турци су сломили Иванов отпор, па је он био принуђен да напусти своју домовину. Османлије су на посједнутој територији одмах завеле своју власт. Предјеле изнад Котора посјео је војвода Даут, у мања мјеста дошле су субаше, док се у Подгорици још од раније налазио кадија.¹⁷

Након смрти Мехмеда II 1481. године, Иван Црнојевић се вратио у Зету и за кратко вријеме протјерао малобројну османску војску из своје државе. Но, зетски владар је убрзо, крајем 1481. или током прве половине 1482. године, постао вазал султана Бајазита II, са обавезом да као и његовом оцу Мехмеду II плаћа харач у износу од 700 дуката. То је било у интересу, како Турака који тада нијесу жељели да покрећу велике снаге да би покорили Зету, тако и Ивана Црнојевића, који је знао да се у случају таквог развоја ситуације не би могао одржати на престолу. Углавном, Иван се до краја своје владавине држао лојално према Османском царству, па је као гарант своје оданости 1485. године послао у Цариград свог најмлађег сина Станишу, који је тамо примио ислам и добио име Скендер-бег.¹⁸

Иванов насљедник Ђурађ Црнојевић (1490–1496), био је у истом положају према султану као и његов отац. Међутим, новембра 1496 године, султан је, изгубивши у Ђурађа повјерење, поручио зетском владару да дође у Цариград или да у року од три дана оде из своје државе.¹⁹ Ђурађ је напустио земљу и отишао у Млетачку Републику, а Црна Гора је престала да буде у вазалном односу према Османском царству.²⁰

---

¹⁷ J. Н. Томић, *н.д.*, с. 159, 160, 162, 163; С. Ђирковић, И. Божић, Д. Богдановић, В. Ђурић, *н.д.*, с. 316–318; Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 97.

¹⁸ J. Н. Томић, *н.д.*, с. 167–199; С. Ђирковић, И. Божић, Д. Богдановић, В. Ђурић, *н.д.*, с. 324, 335.

¹⁹ Ово је услиједило послје сазнања османског владара да је Ђурађ подржао планове француског краља Карла VIII, који је након заузимања Напуљске Краљевине 1495 године, настојао да устанком у Албанији покрене рат против Турака. Султанову поруку Ђурађу је донио његов брат Стефан, који је послје пропасти поменутог плана напустио црногорског владара и стао на страну Порте. Но, упркос томе, Стефан је након двије године боравка у Црној Гори, под притиском скадарског санџак-бега, морао да напусти земљу. (J. Н. Томић, *н.д.*, с. 87–95, 105; С. Ђирковић, И. Божић, Д. Богдановић, В. Ђурић, *н.д.*, с. 336–346; Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 104)

²⁰ По доласку у Венецију, одакле је била његова жена Јелисавета Ерицо, Ђурађ је настојао да се уз помоћ Млечана врати у Црну Гору. Они су децембра 1496. године у том погледу интервенисали код султана, али османски суверен није био вољан да им изађе у сусрет. Питање Ђурађевог повратка у домовину поново је актуелизовано са почетком млетачко-турског рата (1499–1502), када су из Црне Горе и од самог Ђурађа упућивани Сињорији

Након Ђурађевог одласка Црна Гора је била под надзором скадарског санџак-бега и њоме је у бегово име управљао субаша. Уведено је плаћање пореза и феудалних дажбина (ушур, харач, испенџе и др), које су зависни сељаци давали спахијама, а претпоставља се да су то били Стефан Црнојевић и његушки кнез Алекса Божидаревић. Од ових обавеза била су ослобођена 53 муселема, односно кнеза, који су били Црногорци и као старјешине сеоских самоуправа имали су улогу посредника између народа и власти. Турски феудални систем успостављен је само у незнатном дијелу Црне Горе, с обзиром на то да су на њеној територији постојала три тимара, од којих су два уживале спахије, док је једно село као тимар дато кадији. Сматра се да су остали Црногорци имали статус слободних сељака који су плаћали филурију, што је у османском дажбинском систему био порез који се односио на сточаре, а износио је један дукат по домаћинству.²¹

Новембра 1498. године Црна Гора је изгубила статус засебне области у оквиру Скадарског санџака. Такво стање задржало се до 1513. године, када су у Цариграду, због сталног отпора становништва османској власти, одлучили да Црну Гору издвоје у посебан санџак. На чело Црногорског санџака дошао је исламизирани син Ивана Црнојевића, Скендер-бег. Црна Гора је постала царски хас, укинута су тимари, а становништво је проглашено слободним сељацима-филуриџијама.²²

захтјеви такве садржине. Међутим, Млечани су били у сазнању да Црнојевић тајно преговара са скадарским санџак-бегом Ферисом да се у отаџбину врати као османски вазал, што је искључило сваку могућност да се његов повратак реализује уз помоћ Венеције. Због тога се Ђурађ крајем 1499. године тајно вратио у Црну Гору, да би се потом у Скадру састао са Ферис-бегом. Одатле је пошао у османску престоницу, гдје је од султана тражио да му се обнове вазалне обавезе. Овај је то условио тиме да Ђурађ своју породицу из Венеције доведе у Цариград. Но, како некадашњи црногорски господар није могао да испуни султанов услов, османски владар му је умјесто управе над Црном Гором, додијелио спахилук у Анадолији. (Ј. Н. Томић, *н.д.*, с. 106–152; Г. Станојевић, М. Васић, *н.д.*, с. 12, 13,16,17,19, 24; Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 110)

²¹ Б. Ђурђев, *Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку:прилог једном нерешеном питању из наше историје*, Сарајево, 1953, с. 31, 32, *Два дефтера Црне Горе из времена Скендер-бега Црнојевића*, прва свеска, Сарајево, 1968, с. 11, 15, 26 31–39, 41–44, 48; Г. Станојевић, М. Васић, *н.д.*, с. 36; Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 109.

²² Б. Ђурђев, *Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку...*, с. 38; Г. Станојевић, М. Васић, *н.д.*, с. 37.

Након завршетка Скендер-бегове владавине 1530. године, када му се губи сваки траг, Црна Гора је припојена Скадарском санџаку.²³ Године 1566. постаје саставни дио Дукађинског санџака, да би се 1576 година опет налазила у саставу Скадарског санџака. Прије припајања овом санџаку и после одвајања од њега, Црна Гора се, изгледа, кратко вријеме налазила под управим херцеговачког санџак-бега. Једно вријеме, Црна Гора је, заједно са Улцињом и Баром, из Скадарског санџака била издвојена у посебан санџак, који је формиран 1592. године. Након тога, Црна Гора је опет припојена Скадарском санџаку, у чијем се саставу, са мањим прекидом (1612-1613), током којег је била дио Херцеговачког санџака, налази до пред крај XVII вијека.²⁴

Но, без обзира на то којој је административној јединици османског царства припадала, Црна Гора је од времена Скендер бега Црнојевића, па даље кроз XVI и XVII вијек, имала статус царског хаса и филуруџијске области. Управо је такав статус Црне Горе, који је сам по себи представљао извјестан облик аутономије, био основа за даљи развитак њених аутономних права, која су у највећем степену била изражена крајем XVI и у првој половини XVII вијека. Тако су Црногорци плаћали порез само султану, а онај који је купио порез морао је о томе имати изричиту заповијест од Порте. Турски представници власти могли су долазити на њену територију, само уколико су имали султаново наређење. Поред овога, Црногорци, иако су имали војну обавезу, нијесу морали учествовати у походима изван своје земље, уколико командант није именован од османске владе.²⁵

---

²³ Вријеме Скендер-бегове владавине било је обиљежено многим злоупотребама и насиљима над становништвом, па га само захваљујући интервенцији централне власти народ није збацио са управе у Црној Гори. Тако су, крајем 1519. или почетком 1520 године, четири санџак-бега са 15 000 људи, упала у земљу да казне Црногорце што су одрекли послушност Скендер-бегу, а самими тим и султану. Тада су се Турци свирепо обрачунали са побуњеним народом и та се акција памти као први турски разур Црне Горе. Ово османско смиривање побуњеног становништва требало је бити изведено почетком 1519. године, али је због смрти скадарског санџак-бега одложено. (Г. Станојевић, М. Васић, *н.д.*, с. 29)

²⁴ Б. Графенауер, Б. Ђурђев, Ј. Тадић, *Историја народа Југославије, књига II XVI XVIII, Од почетка XVI до краја XVIII века*, Београд 1960, 158, 509)

²⁵ О добијеним повластицама Црногорци су посједовали ферман османског владара. (Б. Ђурђев, *н.д.*, 84, 113, 115. Б. Графенауер, Б. Ђурђев, Ј. Тадић, *н.д.*, с. 510)

Црногорска аутономија била је заокружена тиме што је султан, крајем XVI или почетком XVII вијека, поставио домаћег главару Вуја Рајчева, кнеза из Ријечке нахије, на чело Црне Горе и додијелио му титулу спахије.²⁶

У судском погледу, Црна Гора је такође уживала аутономију. У канунима (закону) за Црну Гору, у дефтеру за Дукађински санџак из 1570. године, не одређују се кривична дјела и казне, како је то у претходном периоду био случај. Но, Црногорци су и тада успјевали да избјегну позитивне турске законске прописе и примјењују одредбе обичајног права, да би већ у вријеме Скендер-бега сами Турци у неким питањима поштовали обичајно право. Документа из 1637. и 1638. године јасно показују да су османске власти допуштале Црногорцима да расправљају ствари. Турски суд умијешао би се у спор једино ако је нека од страна то изричито захтјевала²⁷

Црногорска аутономија била је стално угрожавана од стране турских феудалаца. Дукађински дефтер из 1570 године свједочи о образовању читлука у граничним крајевима земље, али и о све присутнијој исламизацији становништва. Од почетка XVII вијека Црногорци су били све подложнији наваљивањима околних феудалаца који су хтјели да им наметну незаконите дажбине, што је доводило до тога да се такве ствари рјешавају оружаним путем.²⁸

Постепено је црногорска борба за очување аутономије, прерасла у борбу за ослобођење од османске власти. Тако су Црногорци 1648. године, за вријеме трајања Кандијског рата (1645-1669), у којем су се сврстали на

---

²⁶ Спахије су у Црној Гори биле присутне током читавог XVII вијека, а ова титула задњи пут се помиње 1744. године. (Б. Ђурђевић, *н.д.*, 82, 83, 132, *О кнезовима под турском управом*, Београд, 1949, с. 21, 22; Ј. Н. Томић, *Политички однос Црне Горе према Турској : 1528-1684 год. : историјска расправа*, Београд 1904, с. 44, 45)

²⁷ Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 116; Б. Ђурђевић, *Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку...*, 71-76, 85 ; Г. Станојевић, М. Васић, *н.д.*, с. 40.

²⁸ Тако је 1604. године поражена војска скадарског санџак-бега Мемибеговића, а нешто касније ни херцеговачки санџак-бег Баликчиновић није успио да за своје потребе прикупи харач од Црногораца. Истим поводом, Баликчиновић је 1613. године, сада као скадарски санџак-бег, са санџак-беговима из Елбасана и Кроје, поново кренуо на Црну Гору. Иако су Црногорци били спремни да се силом оружја супроставе Баликчиновићу, до боја није дошло. Вујо Рајчев је, у договору са скадарским санџак-бегом, склонио ферман османског владара о црногорским повластицама, што је довело до колебања међу Црногорцима, који су пристали да Турцима дају 1500 талира, тј талир од сваке куће. (Б. Ђурђевић, *н.д.*, 83, 84, 114, 116, 117, *О кнезовима под турском управом*, с. 26, 27; Ј. Н. Томић, *н.д.*, с. 48, 61, 64-68; Г. Станојевић, М. Васић, *н.д.*, с. 100, 101)

страну Млечана, одлучили да збаце турску власт и затраже од Венеције да их прими у своје поданство. Ова вијест је у Републици примљена са задовољством, али како је очекивани долазак црногорске делегације у Млетке изостао, одлука у вези са овим питањем није донешена.

Након рата, који је неповољно завршен по Млетачку Републику, црногорска аутономија, коју Порта ни у току рата није доводила у питање, све више је угрожавана од стране турских феудалаца.²⁹

Нова прилика да се ослободе османске власти, Црногорцима се указала за вријеме Морејског рата (1684-1699), у току којег су још одлучније стали на страну Венеције. На Општем црногорском збору, одржаном на Цетињу у љето 1688. године, донијета је одлука о збацивању османске и прихватању млетачке власти, да би недуго затим, Црногорци одржали Збор у мјесту Градац, где су одлучили да устану против Турака.³⁰

У јесен 1688. године, на црногорски позив, на Цетиње је дошао одред млетачке војске на чијем челу се налазио Иван Болица (Зане Грбичић), кога је Венеција поставила за гувернадура, односно представника Млетачке Републике у Црној Гори.³¹

Млечани су се задржали на Цетињу до 1692. године, када је војска Сулејман-паше Бушатлије заузела ово мјесто. Паша је боравио на Цетињу неколико дана, да би се, пошто су му Црногорци као израз покорности дали харач и таоце, вратио у Скадар.³² Ипак, неке забачене кнежине Катунске

---

²⁹ Г. Станојевић, М. Васић, *н.д.*, с. 121-124; Б. Ђурђевић, *Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку...*, с. 117.

³⁰ За вријеме одржавања Збора, 800 Турака је упало у Црну Гору. На глас о томе, Црногорци окупљени на Грацу кренули су према Крусима, гдје су дочекали Турке и последије кратког боја приморали их на повлачење. (Ј. Н. Томић, *Црна Гора за Морејског рата: (1684-1699)*, Београд, 1907, с. 113-115, 118, 119; Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 131; Ј. Јовановић, *Историја Црне Горе*, Подгорица 2001, с. 70; Г. Станојевић, М. Васић, *н.д.*, с.185, 186)

³¹ Прије него што је дошао на Цетиње, такође 1688. године, Грбичић је, послат од стране млетачких власти, помогао Црногорцима да зауставе напредовање Сулејман-пашине војске, која је била стигла до Озринића. (Ј. Н. Томић, *н.д.*, 116,119,120; Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 131, 132; Ј. Јовановић, *н.д.*, с. 70; Г. Станојевић, М. Васић, *н.д.*, с.187, 188)

³² Да би одвратио Црногорце од сарадње са Млетачком Републиком, Сулејман-паша је и 1685. године био предузео акцију против Црне Горе. Млечани су Црногорцима послали у помоћ одред хајдука на челу са Бајом Пивљанином. Црногорци и хајдуци дочекали су скадарског пашу на брду Вртијељка код Цетиња, али су доживјели пораз. Прослављени хајдучки харамбаша Бајо Пивљанин је погинуо. Након битке паша је несметано ушао у Цетиње, гдје се задржао неколико дана, палећи села и глобећи народ. Суровост пашина присилила је неке црногорске кнежине да му у залог покорности дају таоце. (Ј. Н. Томић, *н.д.*, с. 20,21, О

нахије одбиле су то да учине, тако да скадарски паша није успије да заведе османску власт на територији цијеле Црне Горе.³³

Послије пораза у Морејском рату, који је означио крај османске експанзије у Европи, односно слабљење Османског царства на глобалном плану, Турци више никада нијесу успјели да заведу власт на територији цијеле Црне Горе. Из рата је изашла слободна Катунска нахија, да би се потом постепено и остали дјелови Црне Горе ослобађали османске врховне власти.³⁴

Након што је за црногорског владика изабран Данило Петровић (1697-1735), родоначелник династије Петровић-Његош, која ће Црном Гором владати више од два вијека, још је одлучније настављена борба Црногораца за ослобођење од османске власти. Владика Данило је био инспиратор и организатор акције истребљења исламизираних Црногораца, који нијесу хтјели да се врате у православну вјеру. Овај подухват, познат под називом *истрага потурица*, започео је на Бадње вече 1707. године и одвијао се у процесу ослободилачке борбе црногорског народа против Турака и њихових домаћих помагача, током цијелог XVIII вијека.³⁵

Велики подстрек црногорској ослободилачкој борби дао је руски цар Петар Велики, позивајући 1711. године Црногорце да се придруже Русима у рату који су водили против Османлија.

Одушевљено прихватајући позив руског императора, народ се масовно дигао на устанак. Мада је руско-турски рат (1710-1711) завршен поразом Руса, Црногорци су с прољећа 1712. године наставили са устаничким акцијама.

црногорском устанку у почетку Морејског рата: (1684. и 1685.), Нови Сад, 1903, с. 7–37, Последње две године живота и рада харамбаше Баја Николића Пивљанина: (1684 и 1685 год.), Београд, 1901, с. 32; Г. Станојевић, М. Васић, н.д., с.173 –175; Ж. Шћепановић, н.д., с.130, 131; Ј. Јовановић, н.д., с. 67, 68)

³³ Ј. Н. Томић, н.д., с. 204–231; Ж. Шћепановић, н.д., с.132; Ј. Јовановић, н.д., с. 71; Г. Станојевић, М. Васић, н.д., с.204, 205, 210.

³⁴ Катунјани су у XVIII вијеку понекад плаћали харач, али то је био изузетак, а не правило. (Г. Станојевић, М. Васић, н.д., 227)

³⁵ Г. Станојевић, *Црна Гора у доба владике Данила*, Цетиње, 1955, с. 31-44; Б. Графенауер, Б. Ђурђев, Ј. Тадић, н.д., 1170, 1171; Г. Станојевић, М. Васић, н.д., 244–250, Ж. Шћепановић, н.д., 135, 136; Ј. Јовановић, н.д., 75, 76, 77)

Да би умирио Црну Гору, султан је крајем јула 1712. године на њу послао Ахмет-пашу са 20 000 војника. Иако је црногорска војска, која је бројала око пет хиљада људи, 28. јула нанијела тежак пораз дијелу турске војске на Царевом лазу, Ахмет-паша је успио да продре до Цетиња. Након што је срушио Манастир, попалио нешто кућа у Цетињском пољу и од неких племена добио признање покорности, паша је напустио Црну Гору.

Поход Ахмет-паше није оставио значајније посљедице по Црногорце, који су наставили са четовањем по турској територији. Због тога је Порта 1714. године организовала нову казнену експедицију против Црне Горе, коју је предводио Нуман-паша Ћуприлић. Тада је османска војска, која је бројала око 30 000 хиљада људи, тако похарала Црну Гору, да црногорски народ, ни раније ни касније, није запамтио такво страдање.³⁶

Црногорско-турски сукоби обновљени су 1717. године. Томе је претходила одлука Црногораца да поново стану на страну Млечана, у рату који се између Венеције и Османског царства водио од 1714. до 1718. године.

Да би спријечио црногорско-млетачку сарадњу, Дурмиш-паша Ченгић је априла 1717. године, намјеравајући да брзо продре до Цетиња, кренуо из Херцеговин са већим одредом војника, али је у Трњинама доживио пораз.

До новог сукоба Црногораца са Турцима дошло је средином октобра, када се владика Данило са 1200 својих ратника, придружио Млечанима у нападу на Бар, међутим, овај град је остао у посједу Турака.³⁷

Након окршаја код Бара задуго није било већих црногорско-турских сукоба. Стална црногорска четовања интензивирани су за вријеме руско-аустријског рата против Турака (1735-1739), али Црногорци у њему ипак нијесу узели значајнијег учешћа, пошто је тадашњи црногорски владар, митрополит Сава Петровић, водио помирљиву политику према Турцима.³⁸

---

³⁶ Г. Станојевић, *н.д.*, с. 57–98; Р. Петровић, *Владика Данило и владика Сава: (1697–1781)*, Београд, 1997, с. 51–58; Г. Станојевић, М. Васић, *н.д.*, 251–255, 264, 265; Ж. Шћепановић, *н.д.*, 136, 137.

³⁷ Г. Станојевић, *н.д.*, с. 111–146; Г. Станојевић, М. Васић, *н.д.*, 266–279; Ј. Јовановић, *н.д.*, с. 89,90; Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 138.

³⁸ Р. Петровић, *н.д.*, с. 85–107; Г. Станојевић, М. Васић, *н.д.*, с. 290,291,297,298; Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 140.

Да би одвратили босанског везира Мехмед-пашу од напада на Црну Гору, владика Сава и црногорски главари обавезали су се 1754. године да ће до септембра наредне године платити султану харач. Међутим, митрополит Василије, који се наметнуо за водећу личност у црногорском друштву, а који се у вријеме склапања овог договора није налазио у земљи, успио је да убиједне Црногорце да одустану од плаћања харача. Због тога су Турци новембра 1756. године напали Црну Гору, али су заустављени у Томићима, када су због снажног отпора Црногораца и великог невремена, били приморани на повлачење. Ратно стање окончано је почетком јануара 1757. године, склапањем мира између двију зараћених страна. Црногорци су се обавезали да ће убудуће плаћати харач, да више неће четовати по околним турским областима и да у своју земљу неће примати стране изасланике.³⁹

Непријатељство између Црногораца и Турака поново се разбуктало почетком септембра 1768. године. Тада су Турци са око 50000 војника напали Црну Гору, због тога што Црногорци нијесу удовољили њиховом захтјеву да тадашњег црногорског владара Шћепана Малог (1767-1773), који се представљао за свргнутог руског цара Петра III, протјерају из земље. Лоше вријеме опет је било савезник Црногораца, па су Турци одлучили да обуставе даље напредовање и ратне операције одложе до прољећа наредне године. Но, како је крајем септембра 1768. године између Русије и Османског царства избио рат, који ће потрајати наредних шест година, до реализације овог плана није дошло.⁴⁰

Нови турски поход на Црну Гору услиједио је јуна 1785. године, у вријеме када се митрополит Петар I Петровић Његош, који је од 1784. до 1830. године владао Црном Гором, налазио у посјети Русији. Не наилазећи на озбиљнији отпор Црногораца, турска војска од 18 хиљада људи, предвођена скадарским везиром Махмуд-пашом Бушатлијом, врло брзо је заузела

---

³⁹ Г. Станојевић, *Митрополит Василије Петровић и његово доба: (1740–1766)*, Београд, 1978, с. 112–140; Г. Станојевић, М. Васић, *н.д.*, с. 331, 332, 334–345, Б. Графенауер, Б. Ђурђев, Ј. Тадић, *н.д.*, с. 1181, 1182; Ј. Јовановић, *н.д.*, с. 98–102; Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 141–143.

⁴⁰ Г. Станојевић, М. Васић, *н.д.*, с. 384–387; Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 151.

Цетиње. Током шестодневног боравка у Црној Гори, Турци су опљачкали и запалили Цетињски манастир, спалили око стотину кућа и узели 80 талаца.⁴¹

Црногорци су крајем јула 1788. године, у вријеме руско-аустријског рата против Османског царства (1787-1792), напали Жабљак Црнојевића, а потом, у садејству са одредима аустријске војске, Спуж и Подогрицу, али нијесу успјели да заузму ове утврђене градове.

Махмуд-паша је почетком 1790. године са 12 000 војника ударио на Брда. Међутим, Црногорци и Брђани сузбили су Турке, нанијевши им при том велике губитке. У вријеме пашиног похода на Брда, Турци су из Бара кренули на Црмницу, али је и овај напад био одбијен.

Ситуација која је омогућила прилично лаган продор Махмуд-паше до Цетиња 1785. године, а која је обиљежена одсуством владике Петра I из земље и издајством једног броја црногорских главара, није се поновила приликом његовог поновног похода на Црну Гору, јула 1796. године. Тада је у бици на Мартинићима 3000 Црногораца, предвођених владиком Петром I, поразило шест пута бројнију турску војску, при чему је Бушатлија био рањен. Након опоравка, скадарски везир је кренуо на Црну Гору са још већим бројем војника, али је владика Петар I, са својим Црногорцима, 3. октобра на Крусима страховито поразио Турке. Махмуд-паша је у овој бици изгубио живот.

Послије битке на Мартинићима, у састав Црне Горе ушли су Бјелопавлићи и Пипери.⁴²

Сљедећи значајнији црногорско-османски окршаји десили су се 1807. године, у току руско-турског рата (1806-1812), када су Црногорци безуспјешно покушали да освоје турске утврђене градове Никшић и Клобук.

---

⁴¹ Б. Павићевић, *Петар I Петровић Његош*, Подгорица, 1997, с. 92-99; Д. Вуксан, *Петар I Петровић Његош и његово доба*, Цетиње, 1951, с. 39, 40; П. И. Поповић, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II*, Београд, 1951, с. 16, 17; Ђ. Д. Пејовић, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II: оснивање државе и услови њеног развоја*, Београд, 1981, с. 273, 274; Г. Станојевић, М. Васић, *н.д.*, с. 419-424; Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 158; Ј. Јовановић, *н.д.*, с. 122, 123.

⁴² Б. Павићевић, *н.д.*, 133, 134, 142, 157-171, *Историја Црне Горе*, књига IV, том I, *Саздање црногорске националне државе: 1796-1878*, Подгорица, 2006, с. 19-21, 30-41; Д. Вуксан, *н.д.*, с. 42, 43, 47, 55, 65-70; Ђ. Д. Пејовић, *н.д.*, с. 277-282; П. И. Поповић, *н.д.*, с. 22, 26, 28-34; Г. Станојевић, М. Васић, *н.д.*, 439, 446-451; Ј. Јовановић, *н.д.*, 126-128; Ж. Шћепановић, *н.д.*, 160-164.

Без обзира на локалне сукобе, који су се дешавали у околини Подгорице и Спужа, уговор о миру између Црне Горе и Скадарског пашалука, који је потисан 1808. године, у мјесту Купидух код Жабљака Црнојевића, неколико година био је основа на којој су почивали односи између уговорних страна. Међутим, у јулу 1812. године, по наредби скадарског везира Мустафа-паше Бушатлије, истакнути хотски првак Хасан Хот, извршио је брз и силовит напад на Црну Гору. На брзину скупљени Црногорци, дочекали су Турке на Љуботињу и последије жестоког окршаја натјерали их у бјекство.⁴³

Након битке на Морачи (29. септембар 1820), у којој су Морачани и Ровчани, заједно са одредима из Пипера, Бјелопавлића и Пјешиваца, поразили војску босанског везира Џелалудин-паше, дошло је до новог проширења црногорске државе, присаједињењем Мораче и Роваца њеној територији.⁴⁴

Насљедник Петра I на црногорском владичанском престолу, Петар II Петровић Његош (1830-1851), у два наврата, октобра 1831. и фебрура 1832. године, организовао је напад на Подгорицу, али су ове акције завршене без успјеха.

Недуго затим, у априлу 1832. године, скадарски везир Намик-паша напао је Мартиниће, међутим, Бјелопавлићи и Пипери нанијели су му тежак пораз.

Двије године касније Турци су напали нека села у околини Спужа, али су били сузбијени, да би убрзо поново доживјели пораз, приликом напада код села Јастреб.

Да би осветили двадесет кучких чобана, које су Турци на вјеру убили и заплијенили им стоку, Црногорци су, марта 1835. године, заузели и опустошили Жабљак Црнојевића, последије чега су напустили овај град.⁴⁵

---

⁴³ Б. Павићевић, *Петар I Петровић Његош*, с. 325–330, 370, *Историја Црне Горе*, књига IV, том I, *Саздање црногорске националне државе: 1796–1878*, с. 77–79, 98,99; Д. Вуксан, *н.д.*, с. 160, 161 (177–183, 185–187, 190–192, 201); Ђ. Д. Пејовић, *н.д.*, с. 283; П. И. Поповић, *н.д.*, с. 101.

⁴⁴ Б. Павићевић, *Петар I Петровић Његош*, с. 454–456, *Историја Црне Горе*, књига IV, том I, *Саздање црногорске националне државе: 1796–1878*, с. 135, 136 ; Д. Вуксан, *н.д.*, с. 315–318; Ђ. Д. Пејовић, *н.д.*, с. 285, 286; П. И. Поповић, *н.д.*, с. 127, 128; Ј. Јовановић, *н.д.*, с. 159, 160; Ж. Шћепановић, *н.д.*, с. 163.

⁴⁵ Б. Павићевић, *Историја Црне Горе*, књига IV, том I, *Саздање црногорске националне државе: 1796–1878*, с. 179, 196, 197; Ђ. Д. Пејовић, *н.д.*, с. 288–292, 434; П.И.Поповић, *н.д.*, с. 138, 139,

Стање сталних црногорско-турских сукоба на херцеговачкој граници, које је ескалирало 1836. године, одбијањем Граховљана да плаћају харач, увјерило је двије стране у неопходност успостављања међусобног мира. Тако су, поводом граховског питања, склопљена три уговора, један на Цетињу 1838. године (кога су потписали црногорски владика и пуномоћници босанског и херцеговачког везира), други у Дубровнику 1842. године (потписници су били Петар II Петровић Његош и херцеговачки везир Али-паша Ризванбеговић) и трећи у Котору 1843. године (потписан од стране опуномоћеника црногорског владике и херцеговачког везира), након чега је коначно наступио мир између Његошеве Црне Горе и херцеговачког пашалука. Грахово је добило аутономан статус, али је имало обавезу измиривања царских дажбина. У овим уговорима кориштена је формулација *независна област Црна Гора*, што значи да су и сами Турци прихватили чињеницу црногорске самосталности, иако су званично били на становишту да је Црна Гора дио Османског царства.

Али-паша и Његош склопили су споразум о миру и 7. новембра 1840. године, након што су Турци извршили одмазду над Дробњацима, који су 5. октобра исте године убили Смаил-агу Ченгића, приликом његовог покушаја да од Дробњака наплати харач.⁴⁶

Поред тога што су се сукобљавали са херцеговачким Турцима, Црногорци су водили борбе и са Турцима из Скадарског пашалука. Удар скадарских Турака на Бјелопавлиће 1839. године, завршен је њиховим поразом. На исти начин окончано се и њихов напад на села Салковину и Додоше годину дана касније.

У вријеме док је Његош са Црногорцима био на положајима према Али-пашиној војсци у околини Грахова, скадарски везир Осман-паша Скопљак је са 8000 војника напао Пипере (13. IX 1843), али су браниоци успјели да отјерају Турке у правцу Подгорице.

146–148; Л.Томановић, *Петар други Петровић-Његош као владалац*, Нови Сад; Србиње, 2004, с. 31–34, 36, 62, 63, 66, 67.

⁴⁶ Л.Томановић, *н.д.*, с. 69, 70, 106, 107, 110–112, 121–126, Б. Павићевић, *н.д.*, с. 197, 198, 247, 249–257 П.И.Поповић, *н.д.*, с. 150–152, 167–173, 178, 179, 185–196; Д. Вуксан, *Владика Раде и Али-паша Ризванбеговић*, Записи, књ. 1, св. 3, Цетиње, 1927, с. 129–134; П. Ђукић, *Петар Петровић и Али-паша Сточевић*, књ. XIII, св. 4, Цетиње, 1935, с. 201–212.

Петнаестак дана послје овог пораза, Осман-паша је са 12000 људи заузео црногорска острва у Скадарском језеру, Врањину и Лесендро, која су бранили 200, односно 25 црногорских ратника. Скадарски везир је потом кренуо на Додоше, гдје је његова војска у сукобу са Љешњанима и Ријечанима доживјела пораз, а он сам је био рањен у десну руку.

Осман-паша Скопљак је подмићивањем Црногораца, првенствено користећи сиромаштво становништва, настојао да подрије власт црногорског владике. Тако је под утицајем дјеловања скадарског везира, 1847. године у Црмници дошло до сукоба узмеђу његових и Његошевих присталица. У сукоб су се укључиле оружане формације црногорског владара и скадарског везира, а цијела ствар је завршена поразом Осман-пашине војске и гушењем побуне против централне власти.

Наредне године Осман-паша је напао на Љешанску нахију, али је био потучен.⁴⁷ Пораз је доживио и 1850. године, приликом напада на Додоше.⁴⁸

Да би афирмисао независност црногорске државе, књаз Данило (1851-1860) је, по доласку на власт, у свим пограничним крајевима организовао оружане акције против Турака. Црногорске чете су, по његовом наређењу, помагале Херцеговцима, који су 1852. године подигли устанак против османске власти. Исте године Црногорци су заузели и похарали Жабљак Црнојевића, у којем су се задржали више од мјесец дана.

Због ратоборне политике црногорског владара, султан је наредио Омер-паши Латасу да у најкраћем року покори Црну Гору. Он је почетком 1853. године са око 25000 војника и са свих пограничних турских територија кренуо у офанзиву према Цетињу. Када се, послје скоро два мјесеца огорчених борби, у којима је учествовало око 9000 Црногораца, Црна Гора наша у критичном положају, Порта је, усљед интервенције Аустрије и

---

⁴⁷ Исте године паша је запалио два села у Црмници и око двадесет људи одвео у ропство, које је Његош касније успио да ослободи размјењујући их за заробљене Турке. (П.И.Поповић, *н.д.*, с. 197, 198, 216, 217; Б. Павићевић, *н.д.*, с. 248, 249, 261, 270; Ђ. Д. Пејовић, *н.д.*, с. 293, 302, 304, 305; Л.Томановић, *н.д.*, с. 118–121, 128, 144–146; Ј. Јовановић, *н.д.*, 173–175).

⁴⁸ Ј. Јовановић, *н.д.*, с. 180.

Русије, наредила Омер-паши да прекине напад и повуче војску са црногорске територије.⁴⁹

Црна Гора није узела озбиљнијег учешћа у току Кримског рата (1853-1856), који је окончан поразом Русије од здружених снага Османског царства, Француске, Енглеске и Краљевине Сардиније. Ово прије свега због оштрог противљења Аустрије црногорском ангажовању у овом рату, ради чега је и Русија напосљетку одустала од свог плана да подигне Црногорце на устанак, прпоручивши им да одржавају мир са Турцима.⁵⁰

Супростављајући се изјави турског представника на Париском конгресу (фебруар-март 1856), на коме су Русији диктирани услови мира, да Porta Црну Гору сматра саставним дијелом Османског царства, књаз Данило је, 31. маја исте године, великим силама упутио Меморандум, у коме се, између осталог, од њих тражи да признају независности црногорске државе.

Умјесто тога, Француска је истакла план, којег су подржале Аустрија и Енглеска, а према којем је књаз имао да призна сизеренство султана, с тим да за узврат Црна Гора добије одређене територијалне уступке. У том смислу, ове државе су, крајем августа 1856. године, интервенисале код османске владе. Porta је прихватила овакав начин рјешавања односа са Црном Гором, па је са коначним пројектом у вези са овом ствари изашла почетком марта 1857. године. У замјену за признавање султановог сизеренства, Porta је Црној Гори понудила један појас обрадиве земље, с тим што тридесет година не би плаћала порез на њега, као и да се изрши разграничење турских и црногорских територија. Имајући у виду почетне позиције књаза Данила по овом питању, које су, између осталог, подразумевјевале да Црна Гора прихвати врховну власт султана, под условом да јој се присаједини Херцеговина и да добије излаз на море, јасно је да турски пројекат није могао бити реализован.

---

⁴⁹ Б. Павићевић, *Данило I Петровић Његош, књаз црногорски и брдски: 1851–1860*, Београд, 1990, с. 75–159, *Историја Црне Горе*, књига IV, том I, *Саздање црногорске националне државе: 1796–1878*, с. 320–326; В. Ђоровић, *Лука Вукаловић и херцеговачки устанци од 1852–1862. године*, Београд, 1923, с. 10–13, 23, 24, 25; Ј. Јовановић, *н.д.*, с. 191–197.

⁵⁰ Б. Павићевић, *Данило I Петровић Његош, књаз црногорски и брдски: 1851–1860*, с. 179–201, 204; Р. Јовановић, *Црна Гора и велике силе: 1856–1860*, Титоград, 1983, с. 11–14; Ј. Јовановић, *н.д.*, с. 207–208.

Пошто се увјерио да је међународно признање црногорске независности тешко оствариво, што му је посебно постало јасно послје посјете француском цару Наполеону III 1857. године, књаз Данило је одлучио да своје захтјеве сведе на питање разграничења између Црне Горе и Турске.⁵¹

У том циљу, наставио је са политиком енергичног супростављања Турцима, подстичући с прољећа 1857. године Херцеговце и Васојевиће на устанак.

Услед интервенције западних сила, устанак у Васојевићима се привремено смирио, али црногорски књаз није престајао са организовањем и помагањем херцеговачког устанка, што је нарочито било изражено 1858. године.

Због тога је Порта одлучила да организује војну акцију, како би повратила изгубљене територије у Херцеговини, што се првенствено односило на граховску област. Како априла мјесеца у Мостару нијесу успјели преговори о црногорско-турском разграничењу и умирењу устанка, јер је Портин изасланик као предуслов било каквих разговора тражио да књаз призна сизеренство султана, што он никако није хтио да учини, оружани сукоб се није могао избјећи. До њега је дошло у мају 1858. године, када је на Граховцу црногорска војска, предвођена књажевим братом војводом Мирком Петровићем, страховито поразила Турке⁵².

Након што је међународна комисија утврдила граничну линију, дошло је до њене потврде на посљедњој, петој сједници конференције амбасадора великих сила, одржаној у османској престоници 8. новембра 1858. године. Наредне године, граница је обиљежена на терену, што је захтијевало и одређене мање измјене у односу на претходно утврђену линију. Ове измјене верификоване су у Протоколу о разграничењу из 1860. године, потписаном од стране дипломатских представника великих сила у Цариграду и османског министра иностраних послова. У састав Црне Горе тада су званично ушли: Грахово, Рудине, Жупа Никшићка, више од половине

---

⁵¹ Р. Јовановић, *н.д.*, с. 21, 23–25, 28, 33–38, 51, 55; Б. Павићевић, *н.д.*, с. 252, 256–291, *Историја Црне Горе*, књига IV, том I, *Саздање црногорске националне државе: 1796–1878*, с. 347–350.

⁵² Р. Јовановић, *н.д.*, 61–72, 83–97, 100–104; Б. Павићевић, *н.д.*, с. 353–358, *Данило I Петровић Његош, књаз црногорски и брдски: 1851–1860*, с. 299–346; В. Ћоровић, *н.д.*, с. 31–46.

Дробњака, Тушина, Ускоци, Горње Липово, Горњи Васојевићи, дио Куча и Додоши. Црна Гора је добила на терену обиљежену и међународно признату границу, што је представљаљо, иако не формално-право, оно ипак, фактичко признање црногорске независности.⁵³

Нови поход на Црну Гору Порта је организовала 1862. године, због активне подршке Цетиња устанку који је годину раније избио у Херцеговини, да би се потом проширио на Васојевиће, али и на области око црногорско-турске границе према Албанији. Тамо су, у селу Крњице, марта 1862. године, Црногорци нанијели Турцима тежак пораз, што је био увод у петомјесечни црногорско-османски рат. Почетком априла, на Црну Гору, којом је тада владао Никола I Петровић Његош (1860-1918), поново је кренуо Омер-паша Латас, са војском од 54 000 људи. Њему се супроставило око 20000 Црногораца, који и поред херојског отпора нијесу успјели да зауставе продор Турака према црногорској престоници. Но, када су крајем августа Турци дошли надомак Цетиња, код Порте је интервенисала Русија, а потом и остале велике силе, након чега су обустављене ратне операције османске војске.⁵⁴

Иако су стање релативно добрих односа између Цетиња и Цариграда, које је наступило након окончања Омер-пашиног напада на Црну Гору, нарушавали гранични инциденти, до 1874. године није долазило до озбиљнијег заоштравања прилика између Црне Горе и Османског царства. Тада је у Подгорици убијено седамнаест, а у Зети седам ненаоружаних Црногораца, што је представљало турску одмазду за убиство подгоричког забита, Јуса Мучина Крњића, од стране једног Куча. Овај догађај, познат под називом *Подгорички покољ*, умало није довео до распламсавања ратног сукоба. Цијела ствар окончана је тако, што је на интервенцију великих сила,

---

⁵³ Б. Павићевић, *н.д.*, с. 360, 361, 363, 365 368–370, *Данило I Петровић Његош, књаз црногорски и брдски: 1851–1860*, с. 380–399; Р. Јовановић, *н.д.*, 111–124, 131, 138–148, 150–154, 170–175, 208–220, 225–227; Ј. Јовановић, *н.д.*, с. 223, 224.

⁵⁴ Б. Павићевић, *Историја Црне Горе*, књига IV, том II, *Сздање црногорске националне државе: 1796–1878*, Подгорица, 2004, с. 24–78; В. Ђоровић, *н.д.*, с. 93–130; Ј. Јовановић, *н.д.*, с. 226–231; Н. Петровић-Његош, *Аутобиографија; Мемоари; Путписи*, Цетиње-Подгорица, 2007, с. 63–70; Л. Томановић, *Педесет година на престолу Црне Горе 1860–1910*, Подгорица, 1998, 4–7.

Порта пристала да се образује истражна црногорско-турска комисија, која је, између осталог, пет угледних Подгоричана осудила на смрт.⁵⁵

Расламсавање Херцеговачког устанка (*Невесињска пушка*), који је почео 9. јула 1875. године, а који је контролисан и усмјераван од стране Цетиња, довело је до тога да Црна Гора и Србија, 15 јуна 1876. године, склопе тајни споразум о заједничком ступању у рат против Османског царства. Двије државе објавиле су рат вјековном непријетелу 30. јуна 1876. године, са циљем ослобођења српског народа у европској Турској.⁵⁶

Недуго по отпочињању ратних операција, оружане снаге Црне Горе и Србија биле су принуђене да из офанзиве пређу у дефанзиву. Србијанска војска је 29. октобра код Ђуниса доживјела тежак пораз, а од потпуног слома спасило је примирје, које је на интервенцију Русије закључено 1. новембра 1876. године. С друге стране, црногорска војска је обуставу непријатељстава дочекала у сасвим другачијим околностима, пошто је током четворомјесечних одбрамбених борби извојевали шест великих побједа (на Вучјем долу, Фундини, Медуну, код Спужа, у Дољанима и на Тријепчу).⁵⁷

Како на Цариградској конференцији, која је сазвана на захтјев великих сила крајем 1876. године, није дошло до закључења мира између зараћених страна, Порта је позвала Црну Гору и Србију да се непосредно договоре о постизању мировног споразума. Ни овом приликом није дошло до договора између Црне Горе и Турске, већ је, пошто је на помолу био руско-османски рат, остављено да се у оквиру овог сукоба ријеша и црногорско питање.⁵⁸

---

⁵⁵ Р. Драгићевић, *Подгорички покољ 1874. године и његове посљедице*, Записи, књ. XVIII, св. 4, Цетиње, 1937, с. 202–211; Г. Вуковић, *Мемоари*, Цетиње-Београд, 1996, с. 99–114; Н. Петровић-Његош, *н.д.*, с. 88–98; Б. Павићевић, *н.д.*, с. 185–188; Ј. Јовановић, *н.д.*, с. 239, 240.

⁵⁶ М. Вукчевић, *Црна Гора и Херцеговина уочи рата 1874–1876*, Цетиње, 1950, с. 97–100, 102–112, 115, 116; Н. Петровић-Његош, *н.д.*, с. 114–210; Р. Јовановић, *Политички односи Црне Горе и Србије: 1860–1878*, Цетиње, 1977, с. 269; Б. Павићевић, *н.д.*, с. 193–204, 209, 210; Ј. Јовановић, *н.д.*, с. 239–245; Л. Томановић, *н.д.*, с. 24; С. Поповић, *Мемоари*, Цетиње-Подгорица, 1995, с. 89–197.

⁵⁷ Б. Павићевић, *н.д.*, с. 212–232; Н. Петровић-Његош, *н.д.*, с. 210–232; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 245–286, С. Поповић, *н.д.*, с. 197–219; Ј. Јовановић, *н.д.*, с. 245–247; Л. Томановић, *н.д.*, с. 24–27; В. Стојанчевић, Ј. Милићевић, Ч. Попов, Р. Јовановић, М. Екмечић, *Историја српског народа, књ. 5, том 1, Од Првог устанка до Берлинског конгреса: 1804–1878*, Београд, 1994, с. 384–390.

⁵⁸ За разлику од Црне Горе, Србија је 28. фебруара 1877. године са Турском закључила мир, при чему није дошло до територијалних промјена у односу на предратно стање. (С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, део 1, Београд, 1990, с. 334–337; В. Стојанчевић, Ј.

Недуго након што је Русија објавила рат Османском царству (24. IV 1877), Турци су предузели велику офанзиву према Црној Гори. Крајем маја и током јуна, Црногорци су пружали снажан отпор далеко бројнијој османској војсци, која је силовито нападала из три правца, са сјевера, југа и истока. Послије огорчених борби на Крсцу, Пресјеци, Петњем брду и поготово у Острошком кланцу (*Девет крвавих дана*), турске снаге, које су наступале из правца Херцеговине, успјеле су, уз велике губитке, да се у долини Зете споје са турском војском, која је дејствовала од стране Подгорице и Спужа. Трећи османски армијски корпус, који је дјеловао са истока, није успио да продре према Зети, пошто га је војвода Миљан Вуков Вешовић тешко поразио у бици на Морачи. Међутим, офанзива Турака убрзо је обустављена, пошто је Сулејман-паша добио наређење да главнину османских снага хитно пребаци у Бугарску, како би се супроставиле Русима, који су прешли Дунав и наступали према Цариграду. Турска војска је почетком јула напустила рејон Подгорице, што је омогућило књазу Николи да из дефанзиве пређе у офанзиву и на сјеверном и на јужном фронту.⁵⁹

Црногорци су најприје ослободили Никшић, 8. септембра 1877. године, да би убрзо потом заузели Билећу, након чега је аустроугарска влада ултимативно захтјевала од књаз Николе да своје јединице врати натраг и одустане од даљег похода на Херцеговину. Послије тога, тежиште црногорских операција пребачено је на приморски појас. Током јануара ослобођени су Бар и Улцињ, као и острва у Скадарском језеру: Грможур, Врањина и Лесендро. У даљим дејствима, књаз Никола имао је намјеру да изврши напад на Подгорицу и Скадар, али како су 31. јануара Русија и Османско царство, у циљу преговарања о условима мира склопили примирје, које је обухватило и Црну Гору, ова замисао није могла бити реализована.⁶⁰

Милићевић, Ч. Попов, Р. Јовановић, М. Екмечић, *н.д.*, с. 391–393; С. Поповић, *н.д.*, с. 220, 221; Л. Томановић, *н.д.*, с. 27, 28; Н. Петровић–Његош, *н.д.*, с. 236–245.

⁵⁹ Б. Павићевић, *н.д.*, с. 238–259; Н. Петровић–Његош, *н.д.*, с. 251–268; Ј. Јовановић, *н.д.*, с. 247–249; Л. Томановић, *н.д.*, с. 29, 30. С. Поповић, *н.д.*, с. 221–244.

⁶⁰ Примирје се односило и на Србију, која је била поново заратила са Османским царством децембра 1877. године. Током трајања ратних операција српска војска успјела је да ослободи цијелу јужну Србију. (Б. Павићевић, *н.д.*, с. 262–271, 274–286; Н. Петровић–Његош, *н.д.*, с. 268–273, 276–292; Ј. Јовановић, *н.д.*, с. 249; Л. Томановић, *н.д.*, с. 30, 31; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 287–309, 313–330. С. Поповић, *н.д.*, с. 244–266; В. Стојанчевић, Ј. Милићевић, Ч. Попов, Р. Јовановић, М.

Мировни уговор између двију држава закључен је у Сан Стефану, малом мјесту у близини Цариграда, 3. марта 1878. године. Но, како Енглеска, Аустрија и Њемачка нијесу биле задовољне са одредбама Санстефанског споразума, приступило се његовој ревизији. У том циљу у Берлину је сазван конгрес, који је трајао од 13. јуна до 13. јула 1878. године. Иако је у односу на одредбе Санстефанског мира, Берлинским мировним уговором површина Црне Горе умањена за око 7 000 км², ипак је то значило удвостручење њене територија у односу на период прије рата. У састав црногорске државе ушли су: Пива, Дробњац, Бањани, Језера, Шаранци, дио Васојевића и мањи дио Куча и Ускока, те градови Никшић, Колашин, Подгорица, Бар, Спуж, Жабљак Црнојевића, Плав и Гусиње.⁶¹

Ослободилачка борба Црногораца против османског завојевача, крунисана независношћу Црне Горе де факто, коначно је добила и де јуре смисао у чл. 26 Берлинског уговора, у коме се каже да независност Црне Горе признају Висока Порта и све Високе Стране уговорнице које то још нијесу биле учиниле.⁶²

Екмечић, *н.д.*, с. 401–404, 522; С. Јовановић, *н.д.*, с. 375–383; Р. Љушић, *Историја српске државности, књ. 2, Србија и Црна Гора: нововековне српске државе*, Нови Сад, 2001, с. 146)

⁶¹ Услед отпора Порте и Албанске лиге, Плав и Гусиње ће остати у саставу Османског царства, а у замјену за њих Црној Гори ће припасти Улцињ, са приморским појасом до Бојане. О томе ће у овом раду посебно бити ријечи. (Б. Павићевић, *н.д.*, 291–299, 301–311; Јовановић, *н.д.*, с. 250–252; В. Стојанчевић, Ј. Милићевић, Ч. Попов, Р. Јовановић, М. Екмечић, *н.д.*, с. 445, 446)

⁶² *Traité de Berlin/Берлински уговор*, приредио Р. Распоповић, Подгорица, 2009, с. 13; Р. Љушић, *н.д.*, с. 345.

ПРВО ПОГЛАВЉЕ

ЦРНОГОРСКА ПРЕДСТАВНИШТВА У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ

1. ЦРНОГОРСКО ПОСЛАНСТВО У ЦАРИГРАДУ

Иако до Берлинског конгреса Црна Гора није била међународно призната држава, Порта је допуштала да Цетиње има своје заступнике у Османском царству. Ријеч је о тзв. хрват-башама⁶³, касније капетанима, који су своју дужност обављали у Цариграду, као и о агентима Цетиња ангажованим у црногорском представништву које се налазило у Скадру. Сасвим је јасно је да се о овим црногорским заступницима не може говорити као о званичним представницима Црне Горе у Отоманској империји. Овдје се, у ствари, радило о прећутној сагласности османских власти да се у погледу рјешавања питања која су се односила на живот и рад црногорских поданика у Османском царству, а у складу са обостраним интересима, допусти њихово дјеловање на османској територији.

---

⁶³ Хрват-баше су се бавиле заштитом интереса црногорских држављана који су, нарочито у другој половини XIX вијека, одлазили на рад у османску престоницу, али и у друге турске градове. Није искључено да су их у почетку бирали црногорски печалбари, међутим, већ почетком педесетих година XIX вијека они се одређују по налогу књаза Данила Петровића. Крајем седамдесетих година XIX вијека, умјесто назива хрват-баша, за црногорске представнике у Цариграду уведен је назив капетан. Њих је на ту дужност постављао или књаз или Правитељствујући сенат. Црногорски капетани нијесу се бавили пословима из дјелокруга политичког заступања земље код османских централних власти. Функције које су они вршили имале су конзуларни карактер, тако да се могу сматрати претечама конзула, а командири који су дјеловали на њиховом подручју претечама конзуларних агената. Познато је да су дужност хрват-баша, односно црногорских капетана у Цариграду обављали: Марко Лукин Мартиновић, Мишаљ Стеванов Мартиновић, Јоко Бојичин Јовићевић, поп Ђоко Пејовић, поп Марко Букановић, Драгиша Вуков Пламенац, Вуко Стеванов Пејовић, Марко Пејовић и Вуко Стеванов Пејовић. (Р. Драгићевић, *Хрват-баша*, Записи, књ. XXII, св. 6, Цетиње, 1939, с. 334–341; Р. Распоповић; *н.р.*, с. 202–213; *Студије и огледи о дипломатији Црне Горе*, приредио Ђ. Лопичић, Д. Вуксан, *Црногорски капетан у Цариграду, његова власт и његови закон*, с. 163–169)

За разлику од хрват-баша, који су престали да обављају своју дјелатност отварањем дипломатског представништва Црне Горе у Цариграду,⁶⁴ црногорски заступништво у Скадру било је, са извјесним прекидима, активно од 1863. до јула 1915. године, о чему ће ускоро бити више ријечи.

Осим у Османском царству, Црна Гора је прије Берлинског конгреса имала своје конзуларне агенте још у Котору, тј. у Аустроугарској монархији. Они су, као и црногорски заступници у Цариграду и у Скадру, своје активности обављали без формалног одобрења, али уз прећутну сагласност власти државе на чијој су се територији налазили.⁶⁵

Након што је фактичка независност Црне Горе Берлинским уговором добила свој међународно-правни оквир, Црна Гора је стекла право посланства (*jus legationis*), односно право ступања у дипломатске односе са другим државама.

Дипломатске односе са Црном Гором најприје су успоставиле Русија и Француска, тако што су 1878. године отвориле своја дипломатска представништва при црногорском двору. Наредне године то су учинили Аустро-Угарска, Османско царство, Велика Британија и Италија. Њемачка је своје посланство у Црној Гори отворила тек 1906. године. Разлог због којег је дошло до закашњења у успостављању дипломатских односа између двију земаља, везан је за случај изасланика њемачког канцелара Бизмарка, барона Тесту, који је имао задатак да протокол са одлукама и потписима свих делегата Берлинског конгреса званично уручи књазу Николи. Када је Теста дошао на Цетиње десило се да књаз и војвода Станко Радоњић, који се у то вријеме налазио на челу Канцеларије Сената за спољне послове, нијесу били у црногорској престоници, тако да њемачког изасланика нити је ко дочекао, нити је за три дана његовог боравка на Цетињу ико на њега обратио било какву пажњу. Овај догађај условио је не само то да Њемачка буде посљедња

---

⁶⁴ Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 341.

⁶⁵ Први подаци о постојању црногорске конзуларне агенције у Котору вежу са за период владавине Петра II Петровића Његоша. Агенција је, са прекидима, радила до почетка Првог свјетског рата. (Више о томе: Р. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе: 1711–1918*, Подгорица–Београд, 1996, с. 221–228, 388–390)

велика сила која је успоставила дипломатске односе са Црном Гором, већ и да њен канцелар Бизмарк изда једно циркуларно писмо, којим се свим дипломатским и конзуларним представницима Њемачке на страни наређује да у свакој прилици игноришу Црну Гору.⁶⁶

Иако су убрзо послје Берлинског конгреса скоро све велике силе отвориле своја дипломатска представништва при црногорском двору, Црна Гора се није определијелила да оствари начело реципроцитета у дипломатском представљању. Цетиње је одлучило да замоли Русију да прихвати да заступа интересе Црне Горе и њених држављана, путем својих дипломатских и конзуларних представника на страни.⁶⁷ Тако се, 22. децембра 1878 / 3. јануара 1879. године, шеф Канцеларије Сената за спољне послове⁶⁸, Станко Радоњић, обратио секретару руске легације на Цетињу, А. Н. Шпејеру, захтјевом сљедеће садржине: „Његово Височанство Књаз Никола, мој свијетли господар, у немогућности да у постојећим околностима изврши именовање својих представника у иностранству, а желећи да види своје поданике заштићене у земљама кроз које пролазе, у којима бораве или живе, наредио ми је да Вас молим да изразите вашој Влади жељу да Ваше моћно Царство пружи помоћ и заштиту нашим држављанима у свим земљама у којима не би имали представнике све док наши представници у тим земљама не би били именовани“.⁶⁹

Немогућност књаза да „у постојећим околностима изврши именовање својих представника у иностранству“, првенствено се односила на немогућност црногорске државе да финансијски и кадровски покрије евентуалну мрежу својих дипломатских представништава на страни.

---

⁶⁶ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 668; Р. Распоповић; *Дипломатија Црне Горе: 1711–1918*, Подгорица–Београд, 1996, с. 287, 288.

⁶⁷ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 314.

⁶⁸ Ову функцију Радоњић је обављао од 1874. године. Наиме, те године, на Ђурђевдан, извршена је реформа државне управе, према којој је Сенату остала судска власт, тако да је он добио карактер врховног суда. За остале послове из дотадашњег дјелокруга Сената организоване су посебне управе, које су биле претече министарстава. Тако су формиране управе за унутрашња дјела, за војне послове, за просвјету, за финансије, а успостављена је и Канцеларија Сената за спољне послове. (Исто, с. 289; Ч. Лучић, *Сенат Црне Горе и Брда*, Српско Сарајево–Подгорица, 2004, с. 188)

⁶⁹ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 314.

Веома тешку материјалну ситуацију у којој се иначе сиромашна Црна Гора налазила у то вријеме, сликовито је приказао војвода Гавро Вуковић у својим Мемоарима: „ По повратку из Русије, у почетку јунија 1879. године, нашао сам отаџбину у крајњој простернацији. Домаћа привреда, обрађивање земље, сточарство, било је запуштено од 1875–1876–1877. и 1878 године и остављено на нејачи, на изнемоглим старцима, сакатим богаљима, женама и дјечи. Траговина стала, сваки приход и принос усануо. Једном ријечи, мир је затекао Црну Гору у пустош. Мирење дугова наредбама сената прекинуто је било. Камата је расла на позајмицама, тако да се брзим кроком ишло к банкрутству. Овим недаћама придружила се је и природа. Зле године низале су се као жељезни ланци око врата нешег народа, тек да му је грђе, да се не може окопиркати. Све ратне године биле су зло. Година 1878. још гора. Година 1879. загрдила је сваку”.⁷⁰

О немогућности Цетиња да и кадровским потенцијалима одговори потреби оснивања својих дипломатских представништава на страни, довољно говори чињеница да је 1879. године Гавро Вуковић био једини дипломирани правник у Црној Гори.⁷¹

Свему овоме треба додати и неискуство Цетиња у обављању дипломатских послова, имајући у виду већ поменути чињеницу да је Црна Гора тек након Берлинског конгреса дошла у позицију да може да акредитује своје дипломатске представнике у иностранству.

Шпејер је, нотом од 26. децембра 1878 / 7. јануара 1879. године, обавијестио руског министра иностраних послова Николаја Карловича Гирса о књажевом захтјеву.⁷²

---

⁷⁰ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 343.

⁷¹ Поред овога, ваља рећи да је у земљи било свега неколико људи за које се поуздано може тврдити да су знали француски језик (који је у то вријеме био дипломатски језик), с обзиром на то да су се школовали у Паризу. (Исто, с. 445, 447, 451; Р. Распоповић, *н.д.*, с. 295, 314; Р. Делибашић, *Развој школства и педагошке мисли у Црној Гори: 1830–1918*, Титоград, 1980, с. 133, 134; М. Рејовић, *Školovanje Crnogoraca u inostranstvu 1848-1918*, Podgorica, 2000, с. 264, 265; Д. Вујовић, *Црна Гора и Француска: 1860-1914*, Цетиње–Титоград, 1971, с. 437, 438; Ђ. Д. Пејовић, *Развитак просвјете и културе у Црној Гори: 1852–1916*, Цетиње–Титоград, 1971, с. 174; С. Поповић, *н.д.*, с. 73)

⁷² Нота је у Петрограду примљена 9/21. јануара 1879. године. (Р. Распоповић, *н.д.*, с. 314)

Прихватајући црногорски захтјев, руска влада је 27. јануара/8. фебруара 1879. године својим дипломатским представницима на страни упутила циркуларно писмо, којим се они званично овлашћују да штите интересе црногорских поданика у иностранству.⁷³

Прије одашиљања ове циркуларне ноте, с њеним садржајем био је упознат барон Лангенау, аустроугарски дипломатски представник у Русији. Он је том приликом изнио запажање како руску владу изгледа највише брине шта ће о томе рећи Беч. Пошто је осјетио да се руско заступање црногорских интереса у Бечу неће посматрати благонаклоно, Гирс је наложио Новикову, руском амбасадору у Аустро-Угарској, да тамошњем министру спољњих послова, грофу Андрашију, ствар изложи само полуслужбено.⁷⁴

На вијести о заступању Црне Горе путем руских дипломатских представништава, услиједила је веома оштра реакција Беча. У писму Темелу, аустроугарском представнику у Црној Гори, Андраши је нагласио да је Монархија признала Црну Гору „када су је многи игнорисали“, те да је Цетиње за сва учињена добротинства „цару и краљу и влади Аустро-Угарске“ упутило многе изразе захвалности.⁷⁵ Све то је у супротности са црногорским захтјевом за руским покровитељством. Штавише, књаз је по овом питању прво требао да се обрати Бечу. Осим тога, непосредно сусједство двију земаља, као и фреквенција саобраћаја црногорских поданика са Котором, искључују могућност да нека друга држава посредује између Аустро-Угарске и Црне Горе. Монархија је чак запријетила затварањем свог посланства на Цетињу, уколико Црна Гора не одустане од руског покровитељства, које је за

---

⁷³ Садржај овог писма гласи: „ Влада Његовог Височанства Књаза Црне Горе, налази се у ситуацији да није у могућности да именује агенте у иностранству, а желећи да пружи заштиту својим држављанима у земљама у којима бораве или се налазе у пролазу, изразила је Императорској Влади жељу да руски агенти буду овлашћени да пружају помоћ и заштиту поданицима Црне Горе у свим земљама у којима Књажевство нема своје представнике, све док их не буде именовала.

Његово Величанство Руски Цар дао је своју сагласност да се ова жеља Његовог Височанства изврши. Имам част да вас замолим да ставите до знања владама код којих сте акредитовани да ћете пружати заштиту црногорским поданицима у стварима у којима они буду имали право да то од вас захтијевају“. (Р. Распоповић, *н.д.*, с. 315)

⁷⁴ *Студије и огледи о дипломатији Црне Горе*, приредио Ђ. Лопичић, Београд, 2006, Н. Ражнатовић, *Око успостављања дипломатских односа Црне Горе и Турске 1879. године*, с. 256; Р. Распоповић, *н.д.*, с. 315.

⁷⁵ *Студије и огледи о дипломатији Црне Горе*, приредио Ђ. Лопичић, Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 256.

њу било неприхватљиво и због тога што је чланом 29 Берлинског уговора било прецизирано да конзуларна заштита црногорске трговачке поморске заставе припадне Аустро-Угарској. Када су у питању друге државе Беч се није противио да Црна Гора поступи према свом нахођењу, наглашавајући да и том случају заштита црногорске поморске заставе припада Монархији.⁷⁶

Овај протест црногорској влади, који је учињен у неслужбеној форми, како се цијелој ствари не би давао несразмјеран значај, на исти начин упућен је и Петрограду.⁷⁷ Уважавајући захтјеве Беча, руска влада је телеграмом од 24. фебруара/8. марта 1879. године, обавијестила своја дипломатска представништва у иностранству, да се садржај циркуларне ноте од 27. јануара/8. фебруара 1879. године, не односи на црногорске поданике који се налазе у Аустро-Угарској, као и на право Монархије на покровитељство црногорске поморске заставе.⁷⁸

На Цетињу је Станко Радоњић објашњавао Темелу да је црногорска влада, тражећи руско покровитељство, искључиво мислила на привремено заступање Црногораца у Османском царству, те да је Петроград, изгледа, много шире протумачио црногорски захтјев.⁷⁹

И књаз Никола је увјеравао аустроугарског посланика да је у вези са овим питањем дошло до неразумијевања, односно да се захтјев за руским покровитељством односио искључиво на оне црногорске поданике који се налазе у Турској, Египту и Америци. То би трајало, каже књаз, само до оног момента када Црна Гора финансијски и кадровски буде у могућности да наменује своје представнике у тим државама. Уствари, Цетиње је само хтјело да озваничи устаљену праксу по којој Русија заступа Црногорце у Османском царству. „Црна Гора је“, истиче црногорски владар, „далеко и од помисли да благонаклоност цара и владе Аустроугарске доведе у питање,

---

⁷⁶ В.Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814–1894*, Београд, 1924, с. 440, 441; *Студије и огледи о дипломатији Црне Горе*, приредио Ђ. Лопичић, Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 256; Р.Распоповић, *н.д.*, с. 315, 316.

⁷⁷ *Студије и огледи о дипломатији Црне Горе*, приредио Ђ. Лопичић, Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 256, 257; В.Ђорђевић, *н.д.*, с. 440.

⁷⁸ Р.Распоповић, *н.д.*, с. 316.

⁷⁹ Исто; *Студије и огледи о дипломатији Црне Горе*, приредио Ђ. Лопичић, Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 257; В.Ђорђевић, *н.д.*, с. 441.

нити да иједно питање из спољњих односа, посебно своје обавезе према Монархији из Берлинског уговора доведе у питање".⁸⁰

Оправдања која су стизала са црногорске стране нијесу успјела да умире Темела. Он је књазу Николи јасно ставио до знања да Аустро-Угарска од њега очекује искрен и частан однос према одредбама Берлинског уговора. Црна Гора треба да заузме независан став према другим државама и да у Цариграду именује свог дипломатског представника. Осим тога, у посљедње вријеме примјећује се извјесна агитација из Црне Горе против аустроугарске окупације Босне и Херцеговине. У обновљеном Гласу Црногорца изражавају се антиаустријски ставови и томе слично.⁸¹

На Темелове оптужбе књаз је одговорио да се са црногорске стране неће предузети ништа, што би на било који начин представљало непријатност аустроугарској влади и њеном суверену, те да ће пружити конкретне доказе у том правцу, као што је то учинио приликом окупације Босне и Херцеговине.⁸²

По овом питању огласила се и црногорска влада, вербалном нотом од 9/21. марта 1879. године, у којој се, у званичној форми, влади Монархије углавном износе објашњења, која су Радоњић и црногорски књаз већ упутили њеном представнику на Цетињу: „Књажевска влада обратила се ц руској влади са молбом да прими на се заштиту црногорских поданика у мјестима (dans les localités) у којима књажевина још нема својих представника и дотле док их не би наименовала.

Чинећи тај корак код Петербуршког кабинета, влада црногорска је била далеко од тога да повриједи протокол X и члан 29. Берлинског уговора који стављају под заштиту аустроугарских консула црногорску трговачку заставу и екипаж црногорских лађа у свим пристаништима у којима има тих консулата. При свем том овај корак учињен једино у тој намери да под руску заштиту стави само Црногорце у Турској, Египту и у Америци, произвео је у Бечу врло непријатан утисак у толико у колико би се тицао Црногораца који

---

⁸⁰ Студије и огледи о дипломатији Црне Горе, приредио Ђ. Лопичић, Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 257.

⁸¹ Исто, с. 257, 258.

⁸² Исто, с. 258.

су етаблирани у Аустрији или пролазе кроз њу. Црногорска влада била је далеко од тога да изазове такав утисак.

Због тога црногорска влада, која високо цијени благовољење Аустро-Угарске владе, хита да изјави да одустаје од своје молбе упућене руској влади, уколико би се ова тицала црногорских поданика настањених у Монархији или на пролазу кроз њу. У осталом Црна Гора има намјеру да ускоро наименује свога представника у Бечу".⁸³

Плашећи се да би евентуална реакција Цариграда, који такође није конслутован по питању заступања Црне Горе од стране Русије, могла бити слична оној коју је испољио Беч, Цетиње је, преко руског представника на Цетињу Шпејера, предузело одговарајуће кораке према Порти.

Наиме, Шпејер је послао телеграм дипломатском представнику Русије у Османском царству кнезу Лобанову-Ростовском, у коме га обавјештава да књаз Никола жели да установи искрене и правилне односе са османском владом. Истовремено се од Ростовског тражи да на Порти објасни да разлози финансијске природе не дозвољавају да Црна Гора отвори своје дипломатско представништво у Цариграду, те да је стога књаз замолио руску владу, а она прихватила, да до наименовања црногорског представника преузме на себе заштиту и представљање црногорских интереса у Османском царству.⁸⁴

У складу са Шпејеровим захтјевом, у ноти од 19/31. марта 1879. године, кнез Лобанов-Ростовски обавијестио је османског министра спољних послова Каратеодори-пашу, о жељи књаза Николе да са Отоманском царевином одржава пријатељске односе и разлозима који су определијели црногорског књаза да затражи покровитељство Петрограда. Осим тога, Ростовски извјештава османског државника да је руска влада, прихватајући црногорски захтев, наложила руским представницима да се у пословима заступања црногорских поданика у Турској опходе у складу са члановима 29 и 31 Берлинског уговора.⁸⁵ При том се од Каратеодори-паше тражи да

---

⁸³ В. Ђорђевић, *н.д.*, с. 441, 442; Р.Распоповић, *н.д.*, с. 316.

⁸⁴ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 316, 317.

⁸⁵ Члан 31 Берлинског уговора гласи: „Књажевина Црна Гора споразумјеће се непосредно с отоманском Портом о именовану црногорских представника у Цариграду и неким мјестима Империје гдје се за тим укаже потреба. Црногорци који путују и бораве у Отоманској

предузме одговарајуће кораке, како би до момента именовања црногорског представника руско заступање Црногораца било прихваћено од стране мјесних отоманских власти, како у Цариграду, тако и у другим градовима у којима бораве црногорски поданици.⁸⁶

Изречени став да неће правити сметње руском заступању црногорских интереса у другим државама, Беч је погазио на првом кораку. Темел је наговорио дипломатског представника Велике Британије у Црној Гори Кирбија Грина, да затражи од британског амбасадора у Цариграду да код османских власти дјелује у правцу не прихватања покровитељства Русије над Црном Гором.⁸⁷ С друге стране, британски амбасадор у Османском царству, како то пише Шпејер у телеграму којег је 17/29. марта 1879. године упутио у Петроград, стално је преко Грина вршио притисак на књаза Николу да одустане од руске дипломатске заштите.⁸⁸

Да су британске дипломате веома озбиљно дјеловале у правцу онемогућавања реализације идеје о руском покровитељству, говори и потреба црногорског књаза да се са два писма обрати Кирбију Грину, који је осим дипломатског представљања Велике Британије у Црној Гори, обављао и послове њеног генералног конзула у Скадру. У њима књаз, између осталог, каже да Црна Гора, у ситуацији када је на сопствено тражење добила пристанак руске владе да јој пружи дипломатску заштиту, не би могла у Цариград послати свога заступника, чак и кад би занемарила финансијске и друге разлоге који су је определијели да се обрати Петрограду. Осим тога, истиче и незадовољство Цетиња држањем Порте.⁸⁹

Империји биће подложни отоманским законима и властима према општим начелима међународног права и утврђеним обичајима који се односе на Црногорце". (*Међународни уговори Црне Горе 1878–1918: зборник докумената са коментаром*, приредили Г. Перaziћ, Р. Распоповић, Подгорица, 1992, с. 128)

⁸⁶ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 317.

⁸⁷ *Студије и огледи о дипломатији Црне Горе*, приредио Ђ. Лопичић, Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 259; Р. Распоповић, *н.д.*, с. 317, 318.

⁸⁸ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 318.

⁸⁹ Исто; *Два писма књаза Николе Грину (Green) енглеском отправнику послова на Цетињу и генералном конзулу у Скадру*, Записи, XXII, св. 1–6, Цетиње, јул-децембар 1939, 164–166.

Цијела ствар завршена је тако што је Порта у мају, позивајући се на члан 31. Берлинског уговора, одбацила могућност да Русија заступа црногорске поданике у Османском царству.⁹⁰

Поменута одредба Берлинског трактата заиста је османској страни давала могућност да на елегантан начин одбаци иницијативу о руском заступању црногорских интереса, с озиром на то да се, за разлику од Аустро-Угарске, није могла позвати на неке друге разлоге. Но, да је било добре воље, Цариград је могао дати сагласност на односни захтјев. Тим прије што су руски заступници и у периоду прије међународно-правног признања Црне Горе, повремено имали овлашћења да пружају заштиту Црногорцима у Турској.⁹¹

Сигурно да су стварни разлози за овакву одлуку Порте били другачије природе. Прије свега, у процесу рјешавања многих спорних питања у вези са црногорско-турским разграничењем, руски утицај имао се свести на најмању могућу мјеру. Осим тога, свакако да су неријешена питања приносила затегнутост у односима између Црне Горе и Турске. Када се свему томе дода и дјелатност аустроугарских и британских дипломата, јасно је зашто црногорско-руски иницијатива није била позитивно ријешена.⁹²

Након свега, књаз Никола је у јуну, преко британског амбасадора у Цариграду, поручио султану да је увидио неопходност акредитовања дипломатског заступника Црне Горе у Османском царству, те да ће то учинити што прије буде могао.⁹³

Приликом боравка у османској престоници, руски дипломатски представник у Црној Гори, Александар Семјонович Јонин, покушао је да издејствује да Порта прва пошаље свог заступника на Цетиње.⁹⁴ Међутим, Турци су инсистирали на томе да Црна Гора буда та која ће предузети

---

⁹⁰ *Студије и огледи о дипломатији Црне Горе*, приредио Ђ. Лопичић, Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 259, 260; В. Ђорђевић, *н.д.*, с. 443, 444; Р. Распоповић, *н.д.*, с. 317.

⁹¹ *Студије и огледи о дипломатији Црне Горе*, приредио Ђ. Лопичић, Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 258.

⁹² Р. Распоповић, *н.д.*, с. 317–319.

⁹³ *Студије и огледи о дипломатији Црне Горе*, приредио Ђ. Лопичић, Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 260.

⁹⁴ Јонин се послѣ осмомјесечног одсуства, срединим 1879 године вратио из Русије на Цетиње. Успутно се задржао у Цариграду, гдје је изнио поменути предлог. (Исто)

иницијативу у погледу успостављања дипломатских односа између двију држава и прва акредитовати свога представника у Османском царству.⁹⁵

Тако је, недуго након постављења за министра иностраних дјела, последије реформе државне управе од 20. марта 1879. године⁹⁶, војвода Станко Радоњић именован на дужност дипломатског представника Црне Горе у Османском царству, у рангу изванредног посланика и опуномоћеног министра.⁹⁷ Тим поводом књаз Никола је 7/19. јула 1879. године османском владару упутио писмо сљедеће садржине: „Обузет великом жељом да се установе пријатељски односи између моћног царства Вашег Царског Величанства и Црне Горе изабрао сам војводу Станка Радоњића и наименовао га код Вашег Царског Величанства, у својству мојег изванредног и опуномоћеног министра.“⁹⁸

Војвода Станко кренуо је за Цариград 10/22. јула 1879. године, у друштву са чланом Великог суда војводом Гавром Вуковићем (именован за секретара легације), предсједником Државног савјета војводом Божом Петровићем и некадашњим секретаром Сената Стеваном Кустудијом.⁹⁹ На

---

⁹⁵ *Студије и огледи о дипломатији Црне Горе*, приредио Ђ. Лопичић, Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 260.

⁹⁶ Овом реформом дошло је до укидања Сената, а послове државне управе имала су да обављају три новоформирана тијела: Државни савјет, Министарство и Велики суд. Поред тога што је имао савјетодавну улогу, Државни савјет је обављао и законодавну дјелатност, а вршио је и надзор над цијелом државном управом. Извршна власт припадала је Министарству, које се састојало од сљедећих одјељења: за спољне послове; за унутрашње послове и грађевину; за просвјету, за правосуђе; за финансије и војног одјељења. Извршеном реформом није образовано посебно министарство за спољне послове, већ само посебно одјељење за послове те врсте. Како је новом организацијом државне управе ипак било предвиђено да се на челу тих одјељења налазе министри, тако су се и тијела којима су они руководили у пракси почела називати министарствима, да би касније ти нови називи добили вид званичне употребе. Велики суд, као највећа судска инстанца у Црној Гори, судио је по свим предметима који су били изван домашаја среских судова и у жалбеном поступку по пресудама ових судова. У почетку су га сачињавали предсједник суда и четворица судија, а касније се тај број повећавао. (Државни архив Црне Горе (ДАЦГ), Министарство иностраних дјела (МИД), 1879, Ф. 2, док. 110; Р. Распоповић, *н.д.*, с. 292–293; Ч. Лучић, *Власт и спољни утицаји у Црној Гори: 1851–1918*, Српско Сарајево–Подгорица, 2004, с. 222–224)

⁹⁷ Руска влада се претходно обавезала да финансира црногорског дипломатског представника у Цариграду. (*Студије и огледи о дипломатији Црне Горе*, приредио Ђ. Лопичић, Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 260.)

⁹⁸ Архив Историјског института Црне Горе (АИИЦГ), Документи из епохе краља Николе у Државном музеју (Архивско одјељење) 1877–1879 (преводи са француског), ф. 52, док. 209.

⁹⁹ Војвода Божо путовао је за Одесу, гдје је од трговца под именом Махс требало да тражи зајам у житу, ради прехране становништва коме је пријетила велика глад усљед незапамћене суше, али је, према једном извјештају војводе Станка из Цариграда, циљ његовог пута требало да буде и посјета султану. (Р. Распоповић, *н.д.*, с. 319; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 344)

Цетињу је било планирано да се Радоњић задржи у Цариграду само онолико колико је било потребно да с Портом размијени мишљења о главним проблемима који су оптерећивали односе између двију држава, као и да их, колико је у могућности, упуту правцем рјешавања, затим да се врати на дужност министра иностраних послова, а да Гавро Вуковић остане као отпратник послова у Турској.¹⁰⁰

Црногорски изасланици стигли су у османску престоницу 20. јула/1. августа 1879. године, али су на пријем код султана морали да сачекају више од мјесец дана. За то вријеме доживјели су низ непријатности, једним дијелом кривицом своје владе, али углавном због нетрпељивости султана Абдул Хамида II према Црној Гори.¹⁰¹

Наиме, на Цетињу, усљед неискуства у дипломатским пословима, нијесу знали да је за акредитовање дипломатског представника у некој држави, потребно претходно тражити и добити агреман од те државе. Може се само замислити како су се осјећали Радоњић и Вуковић, када су, затраживши пријем у османском министарству иностраних послова, добили одговор од министра да он у суштини за њих не зна, прије него што добију од Владе уобичајени агреман.¹⁰²

Станко Радоњић се обратио за помоћ дипломатском представнику Русије у Османском царству кнезу Лобанову-Ростовском, надајући се да ће он издејствовати да се уприличи пријем црногорских делегата и без поменутог документа. Међутим, Лобанов-Ростовски није желио да посредује код Порте поводом овог питања, оштро осуђујући руског министра резидента на Цетињу, „управитеља политичких и дипломатских односа Црне Горе“, Александра Семјоновича Јонина, што је заборавио да упозна црногорску владу са уобичајеним правилима дипломатског церемонијала.¹⁰³ Тако су црногорски изасланици били принуђени да сачекају да се питање агремана

---

¹⁰⁰ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 320.

¹⁰¹ Исто.

¹⁰² Исто.

¹⁰³ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 344.

ријешити телеграфским путем, што је одложило почетак њиховог дипломатског дјеловања у Цариграду.¹⁰⁴

Када је посао око агремана био завршен, стекли су се услови да црногорски делегати ступе у контакт са османским министром иностраних дјела. Но, како је управо у то вријеме дошло до промјене владе у Османском царству, усљед тешког финансијског и политичког стања које је потресало читаву земљу, за министра спољних послова именован је Сафет-паша, дотадашњи османски амбасадор у Француској.¹⁰⁵ Пошто се на његов долазак морало сачекати неколико дана, црногорски представници опет су били ометени у својој намјери да у директним разговорима са Портом убрзају рјешавања спорних питања између двију држава. У таквим условима, Радоњић и Вуковић нијесу могли тражити званичну аудијенцију код султана, али је затражен пријем за Божа Петровића. Како „султан није могао да чује име Црне Горе”, одбијао је, под разним изговорима, да прими војводу Божа. Схвативши да га османски владар неће примити, Петровић је, последице осам дана ишчекивања, својим послом отпутовао за Одесу.¹⁰⁶

Султан је чак намјеравао и да не прими Радоњића и Вуковића, тако да су они, према његовом науму, имали да предају акредитиве великом везиру.¹⁰⁷ Међутим, османски владар је ипак промијенио одлуку, под притиском руског дипломатског представника у Цариграду, као и дипломатских представника других држава.¹⁰⁸

Но, тада је настао проблем везан за султаново одбијање да прими акредитоване представнике Црне Горе у традиционалној црногорској ношњи, односно, како је говорио, „у одијелу цариградских вратара и вртара“. Умјесто тога, они су током церемоније аудијенције имали да носе дипломатску униформу. Ипак, османски владар оставио је могућност да

---

¹⁰⁴ О томе Гавро Вуковић у својим Мемоарима пише: „Док је телеграфирано на Цетиње и са Цетиња на Високу Порту, и док је Порта дала свој агреман, прошло је шест дана, тек да јој и ови случај наше немарности и незнања дипломатских формалности притече у помоћ њеном одлагању рјешења Плав-гусињског питања. Ето с каквом дипломатском спремом ушли смо у коло самостални држава”. (Г. Вуковић, *н.д.*, с. 344)

¹⁰⁵ Исто.

¹⁰⁶ Исто.

¹⁰⁷ Исто, с. 347.

¹⁰⁸ Исто; Р. Распоповић, *н.д.*, с. 320.

црногорски изасланици, уколико немају назначену одјећу, дођу обучени „по американски, у фраку”.¹⁰⁹

На послѣтку, када је султан прихватио да прими Радоњића и Вуковића у народној ношњи, али без уобичајеног револвера за појасом, настале су нове тешкоће. О томе Гавро Вуковић у својим мемоарским сјећањима пише: „Ријешив питање о нашој униформи, султан је, из незадовољства што смо се према њему упорни показали, нашао био други начин да нас са званичном аудијенцијом мучи. Одредио је био дан аудијенције, ми се били обукли, кад је дошла ура била да дворска кароца за нас дођу, јавер на коњу долазио је двапут, у неколико дана, те нам је јавио да је Султан због слабости одложио аудијенцију, сваком на неодређено вријеме. По трећи пут 24. августа (5. септембра по новом календару-п.а) пошли смо у двор по уобичајеном церемонијалу. Док је Радоњић говорио уобичајену бесједу, ја сам разгледао неке слике од Ивазојског што су по великом салону тамо-амо објешене биле, што није пристојно било у тако свечаној прилици. Али огорчен султановим поступком, чинио сам освете. Кад је султан имао да одговори, извадио је једну цедуљицу из шпага, читао је, али нијемо без да му се глас чује. Сафет-паша је превео говор, па се је примачао, дао руку обојици, једва изговорио неколико ријечи гласно и пошао у другу салу”.¹¹⁰ Тако је, након многих проблема, коначно завршена прича око отварања црногорског посланства у Османском царству, иначе првог дипломатског представништва Црне Горе у некој страниој држави.

Црногорско посланство у Цариграду обављало је и послове конзуларне природе.¹¹¹ При томе се конзуларна заштита црногорских држављана у Османском царству, разликовала од оне која је пружана поданицима других хришћанских држава. Њихови конзули имали су право да рјешавају међусобне спорове својих поданика, као и спорове између њих и држављана других држава. Црногорци су, међутим, били у потпуно другачијој ситуацији, јер су према члану 31 Берлинског уговора били „подложни отоманским

---

¹⁰⁹ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 347; Р. Распоповић, *н.д.*, с. 320..

¹¹⁰ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 347.

¹¹¹ Државни музеј Цетиње (ДМЦ), Архивско одјељење (АО), фонд Никола I, 1879, док. 91.

законима и властима”.¹¹² У свему томе, како наводи војвода Станко, само је постојала могућност „да може наш човјек присуствовати суду турском кад изриче пресуду”.¹¹³

Због обимности конзуларних послова Радоњић констатује да би најбоље било да Црна Гора, као и остале државе, има своје конзуларно представништво у Цариграду, при чему би оно у најмању руку морало бити сачињено „из једног конзула као главног судије, из једног секретара, и једног драгомана и једног кавазана”.¹¹⁴ Уз то „ваља имати и кућу за њих, за канцеларије и тамнице”.¹¹⁵ Међутим, одредбе Берлинског уговора и разлози финансијске природе, нијесу дозвољавали Црној Гори да има у Цариграду свој конзулат, који би у правном смислу био налик на конзулате осталих хришћанских држава. Зато је Станко Радоњић предлагао да се Цетиње обрати некој страни држави да она пружи конзуларну заштиту Црногорцима у Цариграду. Према мишљењу Радоњића такво рјешење било би добро, пошто „с једне стране Црну Гору не би коштало ништа, а с друге би се тиме постигла боља заштита Црногораца, јер црногорски конзул по власти која се изводи из Берлинског трактата нема никаквог значаја”.¹¹⁶

Рад црногорског посланства у Цариграду одвијао се у двије фазе, од оснивања до јула 1880. године, када је Црна Гора, усљед сталних турских опструкција по питању извршења одлука Берлинског конгреса, одлучила да прекине дипломатске односе са Портом и од 1884. године до почетка Првог балканског рата 1912. године.

У посланству је током његовог постојања, поред Станка Радоњића (1879), било радно ангажовано још осам акредитованих дипломатских представника и то: Гавро Вуковић (1879–1880, 1884), Митар Бакић (1884–1887, 1890–1903), Митар Пламенац (1887–1889), Јован Матановић (1903–

---

¹¹² Државни музеј Цетиње (ДМЦ), Архивско одјељење (АО), фонд Никола I, 1879, док. 91.

¹¹³ Исто.

¹¹⁴ Исто.

¹¹⁵ Исто.

¹¹⁶ Исто.

1906), Душан Дреџун (1906–1907), Душан Греговић (1907–1909), Јово Поповић (1909–1912) и Петар Пламенац (1912).¹¹⁷

Осим војводе Радоњића, Митар Бакић је био једини црногорски представник у Османском царству, који је припадао другој класи дипломатских представника, пошто је у једном периоду свог представљања Црне Горе у Цариграду, то чинио као изванредни посланик и опуномоћени министар.¹¹⁸ Сви остали црногорски представници у Царству, будући да су били отправници послова, припадали су, према у то вријеме важећој кодификацији, четвртој класи дипломатских представника.¹¹⁹

Цариградско посланство имало је у два наврата и свог секретара. За вријеме док је Станко Радоњић био црногорски заступник у Османском царству ту дужност, као што смо већ поменули, обављао је Гавро Вуковић. Почетком јануара 1906. године за секретара друге класе књажевског посланства именован је Душан Дреџун, који је овај посао обављао до постављења на мјесто црногорског отправника послова у Цариграду крајем 1906. године.¹²⁰ Дреџун је иначе, своје радно ангажовање у османској престоници започео као писар (терџуман) посланства (1903-1906).¹²¹ За

---

¹¹⁷ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 323, 325–327, 329, 330; Н. Ражнатовић, *Црна Гора и Берлински конгрес, Цетиње-Титоград*, 1979, с. 267, *Разграничење Црне Горе и Турске 1883–1887*, Историјски записи, бр. 2, Подгорица, 1995, с. 13; ДАЦГ, ф. МИД, 1884, ф. 13, док. 213; *Глас Црногорца*, Цетиње, бр. 10, 4/16. март 1884, бр. 35, 16/29. август 1903, бр. 37, 30. август /12. септембар 1903, бр. 23, 19. мај /1. јун 1907, бр. 50, 28. новембар /11. децембар 1903, бр. 8, 25. фебруар /9. март 1912, бр. 13, 31. март /13. април 1912.

Осим у Цариграду, Црна Гора је имала своја дипломатска представништва у Београду (1913–1915), Паризу (1916–1920) и Вашингтону (1918–1921). (Р. Распоповић, *н.д.*, с. 313)

¹¹⁸ Бакић је у првом периоду представљања Црне Горе у Османском царству био акредитован као отправника послова. У тој класи дипломатских представника започео је и своју другу мисију у османској престоници, да би касније послове црногорског посланства у Цариграду обављао у својству изванредног посланика и опуномоћеног министра. (Исто, с. 325, 326)

¹¹⁹ Бечки правилник из 1815. године утврдио је постојање три класе дипломатских представника: амбасадоре, односно папске легате и нунције; посланике и друга лица акредитована код суверена и отправнике послова. Три године касније, сходно Ахенском споразуму, ова класификација је допуњена, на начин што је између класа које се односе на посланике и отправнике послова, као трећа, унијета класа министара-резидената. Ова класа је временом ишчезла у пракси, што је потврђено и Бечком конвенцијом из 1961. године, која је дипломатске представнике кодификовала у три класе. (S. Đorđević, M. Mitić, *Diplomatsko i konzularno pravo, Beograd*, 2000, s. 61, 62)

¹²⁰ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 329.

¹²¹ Није познато да је још неко, осим Дреџуна, током постојања легације обављао ову дужност. (Исто, с. 329-330)

вријеме свога постојања легација је имала и своје преводиоце (драгомане), као и послужитеље, који су обављали и послове чувара.¹²²

Након што је почетком Првог балканског рата дошло до прекида дипломатских односа између Црне Горе и Османског царства, архива већ бившег црногорског посланства у Цариграду (два сандука службених докумената) предата је секретаријату руске амбасаде (октобар 1912), да би наредне године, такође у октобру, била враћена Црној Гори.¹²³

---

¹²² Када је ријеч драгоманима, једино је остало забиљежено име Ђура Богдановића, који је ову дужност обављао дужи временски период, током првог боравка Митра Бакића у Цариграду у својству црногорског представника у Османском царству. (Р. Распоповић, *н.д.*, с. 325, 329, 330)

¹²³ Исто, с. 331, 332.

2. КОНЗУЛАТ ЦРНЕ ГОРЕ У СКАДРУ

Рад црногорског заступништва у Скадру, које је, као што смо рекли, основано прије међународног признања Црне Горе на Берлинском конгресу, те сходно томе радило без званичног одобрења централних османских власти, одвијао се у три фазе.

Прва фаза рада скадарског црногорског представништва трајала је од 1863. године, до почетка црногорско-турског рата 1876. године¹²⁴. У току ове фазе дјеловања, уобичајени назив за црногорско представништво у Скадру био је агенција. У првом периоду рада агенције, дужност црногорских агената обављали су: Јован Вацлик, Перо Пејовић и Раде Туров Пламенац.¹²⁵

Друга фаза рада црногорског заступништва у Скадру, током које се оно већ назива конзулат, трајала је од 1893. године, до почетка Првог балканског рата 1912. године.¹²⁶ С обзиром на то да се ради о периоду након Берлинског конгреса, дјелатност скадарског конзулата у овој фази постојања била је базирана на званичном признању османске владе.

Разлог који је руководио Цетиње да толико дуго након стицања независности не обнови рад свог конзулата у Скадру, вјероватно је био финансијексе природе, односно потреба да се дотатно не оптерећује буџет, у ситуацији када већ постоји црногорско посланство у Цариграду, које је, као што смо видјели, обављало и конзуларне послове. Осим тога, у доба када је Црна Гора жудила за дефинитивним признањем своје независности, постојање агенције у Скадру престављало је неки вид самосталне позиције Црне Горе у односу на Османско царство, коју у новим околностима није требало доказивати. Међутим, потреба за поновним отварањем скадарског

---

¹²⁴ Континуитет рада конзулата у Скадру у овом раздобљу, прекинут је у периоду од октобра до децембра 1872. године, када је на иницијативу скадарског гувернера Шефкет-паше, тадашњи конзул Перо Пејовић морао да напусти град на Бојани. Поред тога, Пејовић је због болести скоро годину дана (1871/1872) био одсутан из Скадра. (Више о томе: Д. Вујовић, *Спор око протјеривања црногорског агента из Скадра 1872*, Историјски записи, књ XX, св. 4, Титоград, 1963, с. 585–600).

¹²⁵ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 213, 216–219, 394; Н. Томовић, *Улога црногорског конзулата у Скадру у развоју трговине између Црне Горе и Турске крајем XIX и почетком XX вијека*, Историјски записи, бр. 3–4, Подгорица, 2000, с. 219.

¹²⁶ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 394, 397; Н. Томовић, *н.д.*, с. 219.

конзулата сигурно да је постојала, прије свега због обима трговачког саобраћаја са овим градом, који је у условима развоја црногорске привреде бивао све већи, као и због великог броја православних хришћана који су живјели у скадараској области.¹²⁷

Сами процес отварања конзулата није текао глатко. Процедuru око успостављања конзуларних односа са Османским царством, по налогу своје владе, покренуо је дипломатски представник Црне Горе у Цариграду Митар Бакић, у априлу 1893. године. Црногорски дипломата се том приликом позвао на споразум између двију држава о наименовању конзула са једне и друге стране на бази реципроцитета, због чега је од своје владе тражио да му се пошаље односни документ. Међутим, конзуларна конвенција, која је према Бакићевом мишљењу била склопљена 1887. или 1888. године, није пронађена.¹²⁸ Самим тим, поставило се питање постојања правног основа по коме би се могла издати егзекватура за Лазара Мијушковића, кога је влада на Цетињу намјеравала да именује за црногорског конзула у Скадру. Бакић је сматрао да сама чињеница да Турци имају своје конзулате у Црној Гори, дају Цетињу за право да од Порте затражи отворање својих конзулата у Османском царству. Полазећи од те основе, црногорски дипломата је Порти поново упутио захтјев за отварање конзулата Црне Горе у Скадру.¹²⁹

Како настојања црногорског представника у Цариграду нијесу дала никаквог резултата, црногорска влада је, у писму од 29. јула 1893. године, наложила Бакићу да Турцима предочи спремност Цетиња да затвори турске конзулате у Црној Гори, уколико Порта не изда одобрење да се отвори црногорски конзулат у Скадру.¹³⁰ Турски конзулати били би затворени до тренутка потписивања конзуларне конвенције између двију земаља.¹³¹

---

¹²⁷ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 395.

¹²⁸ Бакић је тврдио да је ова конвенција, за коју није био сигуран да ли је склопљена у писменој или у усменој форми, била основа за постојање турских конзулата у Подгорици и на црногорском приморју, те да је, исто тако, предвиђала могућност отварања црногорских конзулата у Скадру, Призрену и Бијелом Пољу. (Исто)

¹²⁹ Исто.

¹³⁰ Да је Црна Гора заиста имала озбиљну намјеру да обнови рад свог представништва у Скадру, довољно говори чињеница да је још у фебруару 1893. године предузела радње око израде државних обиљежја, која би била постављена на зграду конзулата. У ту сврху био је ангажован тадашњи црногорски конзул у Трсту Душан Ристић, који је поред набавке печата

Пријетња која је дошла са црногорске стране дала је очекиване резултате, па је почетком августа 1893. године Министарству иностраних дијела, од Порте стигло обавјештење да ће егзекватура за Лазара Мијушковића бити издата.

Мијушковић је 29. августа дошао у Скадар, спреман да започне дужност коју му је повјерила црногорска влада. Скадарски паша га је примио у аудијенцију, али му је том приликом рекао да никакво обавјештење из Цариграда по питању његовог именовања није добио. Тако је отпала могућност да Мијушковић у том тренутку почне са обављањем конзулске дужности. Осим тога, није му дозвољено да се укључи у рад комисије која се бавила питањем исушења Скадарског језера, иако је о томе Митар Бакић био постигао договор у Цариграду.¹³²

Султан је тек средином септембра 1893. године, након поновљених интервенција црногорске владе и њеног представника у Цариграду, донио царску ираду којом је потврдио одлуку министарског савјета о отварању црногорског конзулата у граду на Бојани.¹³³

На дужности црногорског конзула у Скадру, Лазар Мијушковић остао је до августа 1902 године, када га је замијенио Славо Рамадановић. Током 1906. и 1907. године конзул Црне Горе у Скадру био је Душан Греговић, након кога је на ову дужност именован Петар Пламенац. Указом краља Николе од 1. фебруара 1910. године, Греговић је поново постао конзул у скадарском конзулату. На тој дужности наслиједио га је Иво Јовићевић, који је конзуларне послове обављао од марта до октобра 1912. године.¹³⁴

Црногорски конзули у Скадру бавили су се различитим пословима. Њихове активности биле су усмјерене на олакшавање трговинског промета,

---

имао да обезбиједи и „Један грб црногорски учињен на једној плохи гвозденој“, која би била „црвеном бојом питурана“, а на којој би био „исцртан грб црногорски бијелом бојом“. Ристићу је такође било наложено да „надпис око грба који ће бити округле форме“ и „бијелим словима учињен“, буде сљедећи: „Consulat, di Monténégro Scutari“. (Р. Распоповић, *н.д.*, с. 395, 396; ДАЦГ, МИД, 1893, ф.40, док. 1564; ДАЦГ, МИД (Посланство Цариград-ПЦ), 1893, ф.3., док. 106.

¹³¹ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 395; ДАЦГ, МИД (ПЦ) 1893, ф.3., док. 106.

¹³² Р. Распоповић, *н.д.*, с. 395; ДАЦГ, МИД, 1893, ф.41, док. 1174.

¹³³ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 396; ДАЦГ, МИД, 1893, ф.41, док. 1174.

¹³⁴ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 396; И. Јовићевић, *О људима и догађајима – Сјећања једног федералисте*, Цетиње, 1995, с. 78.

заштити Црногораца пред османским властима, рјешавању ситних пограничних спорова и томе слично.¹³⁵

Црна Гора је у својим плановима територијалног ширења, осим на области старе Србије, претендовала и на скадарску област. Стога је са сјеверно-албанским племенима требало одржавати добре односе. Сарадња Црне Горе са пограничним католичким албанским племенима, нарочито је била изражена послије младотурске револуције из 1908. године, за вријеме малисорских побуна против османских власти. У таквој политици Цетиња, усмјереној на јачање свога утицаја међу пограничним Албанцима, веома важну улогу имао је и црногорски конзулат у Скадру.¹³⁶

Спровodeћи планове црногорске владе, конзули у Скадру посебно су имали да воде рачуна о томе да тамошње православно становништво што јаче вежу за Црну Гору.¹³⁷ Тако су ђаци из скадарске области слани на школовање у Цетињску гимназију, а утицај Црне Горе на односној територији вршен је и преко пограничних школа, српске школе у Скадру, као и скадарске православне црквене општине, која је давала прилоге за сиромашне, посебно приликом прославе Никољдана.¹³⁸ Активности црногорских конзула у Скадру прекинуте су почетком Првог балканског

---

¹³⁵ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 396

¹³⁶ Исто, с. 396, 397.

¹³⁷ У таквим настојањима, црногорски конзули суочавали су се са сличним активностима краљевине Србије. О тој борби двију земаља да наметну свој утицај у скадарској области, свједоче и извјештаји које је Лазар Мијушковић слао на Цетиње. У једном од њих, датираним 26. августа 1894. године, Мијушковић, између осталог, каже: „Говорио сам за једног учитеља којег би наша влада послала. То би баш сада најпотребније и било, јер им је један учитељ пошао у Србију, а само је један остао да учи ђецу, па би се и тај могао премјестити, те како би остала школа на нашег учитеља сва“. На другом мјесту, о доласку конзула Србије у Приштини, Бранислава Нушића, у скадарску област, који је том приликом „ставио први камен школе скадарске“ и рекао тамошњем становништву да Србија има намјеру да у том граду успостави свој конзулат, Мијушковић извјештава на сљедећи начин: „Шта ће радити тај конзул у Скадру, нако само кад би штогођ интригирао међу овдашњим Србима, који су потпуно Црногорци и духом и старином, ниједнога баш не знам да је из Србије овамо доселио. Зато мислим да би добро било да гледате да то отклоните кад би до вас дошло и кад би вам могуће било“. (Исто; ДАЦГ, МИД, 1894, ф.41, док. 1001, ф. 43, док. 939)

¹³⁸ Можда је баш из тог разлога почетком 1901. године Цариградски патријарх обавијестио Митра Бакића да ће убудуће црногорски конзул у Скадру за вријеме Богослужења заузимати почасно мјесто, на десној страни митрополистског престола. До тада су конзули Русије и Грчке имали предност у односу на црногорског конзула. (Р. Распоповић, *н.д.*, с. 397; ДАЦГ, МИД, 1901., ф.61, док. 2243)

рата, када је, као што смо већ рекли, завршена друга фаза рада Скадарског конзулата.

С обзиром на то да је након Првог балканског рата Скадар додијељен новонасталој албанској држави, скадарски конзулат у трећем периоду рада није био инструмент одржавања конзуларних односа са Османским царством, већ са Албанијом. Указом краља Николе од 12. јануара 1914. године, за црногорског конзула у Скадру именован је Алекса Мартиновић. Према Мартиновићевим ријечима, Црна Гора је и прије његовог именовања имала конзула у овом граду.¹³⁹ Наиме, послије предаје Скадра међународним снагама и повлачења црногорске војске, у граду су остала „три наша официра са нешто војника да прикупљају ратни плијен“.¹⁴⁰ Један од тих официра „је незванично, али на задовољство претпостављених, вршио конзулску дужност.“¹⁴¹

Трећи период рада црногорског конзулата у Скадру завршен је јула 1915. године, када је црногорска војска, мимо знања савезничких снага, поново заузела овај град и у њему успоставила своју власт. У условима када је Скадар практично припојен црногорској држави, постојање скадарског конзулата више није имало никакве сврхе.¹⁴²

Османско царство је у Црној Гори имало три своја представништва, већ поменуто посланство на Цетињу, те конзулате у Подгорици и на црногорском приморју.

Два мјесеца након отварања црногорске легације у Цариграду, 6. новембра 1879. године, успостављено је османско дипломатско представништво у Црној Гори.¹⁴³ Приликом предаје акредитивних писама, османски изванредни посланик и опуномоћени министар Халид-бег, поред

---

¹³⁹ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 398; АИИЦГ, Архивска збирка (АЗ), ф.364, док. 95.

¹⁴⁰ Исто.

¹⁴¹ Исто.

¹⁴² Р. Распоповић, *н.д.*, с. 399.

¹⁴³ Т. Јовић, *Diplomatska predstavništva u knjaževini i kraljevini Crnoj Gori*, Cetinje, 2010., с. 160.

осталог, истакао је да ће „настојати да се потврде и утврде односи доброга сусједства који ваља да постоје између Царства Отоманскога и Књажевине Црногорске“.¹⁴⁴ Одговарајући османском посланику на његову поздравну бесједу, књаз је истакао да са „великом и искреном радошћу прима „представника Његовог Царског Величанства Султана“, при чему му се захвалио на лијепим ријечима које је изговорио о циљу његове мисије.¹⁴⁵ С тим у вези, црногорски владар је нагласио да он са своје стране ништа толико не жели, колико да се успоставе „искрено-пријатељски односи“ између Црне Горе и Османског царства.¹⁴⁶

Османско дипломатско представништво на Цетињу радило је без прекида од свог отварања до октобра 1912. године. За то вријеме, поред Халид-бега, који је представљање своје земље у Црној Гори окончао 10. јануара 1881. године¹⁴⁷, дужност османских изванредних посланика и опуномоћених министара на Цетињу обављали су: Риза-бег (8.VI 1881–VIII 1883), Исмаил Хаки-паша (XI 1883–21. II 1884)¹⁴⁸, Џевад бег-паша (23.III 1884–VII 1888), Хасан Хусни-паша (28. IX 1888–VII 1889), Ахмед Тефик-бег (30. IX 1889–VI 1891)¹⁴⁹, Ахмед Февзи-паша (17. IX 1891–VIII 1908), Абдул Баки-бег (1.X 1908–V 1910), Садредин-бег (1.VI 1910–XII 1911)¹⁵⁰ и Алфред Рустем-бег (31.XII 1911–8. VIII 1912).¹⁵¹

---

¹⁴⁴ Глас Црногорца, бр. 41, Цетиње, 27. октобар/10. новембар 1879.

¹⁴⁵ Исто.

¹⁴⁶ Исто.

¹⁴⁷ По одласку Халид-бега са Цетиња, до именовања новог османског посланика, послове легације, у својству отправника послова, преузео је I секретар Посланства Алеко Аристархи. (Т. Јовић, *n.d.*, s. 161; А. Сувер, *Crna Gora : od knjaževine do kraljevine, od kraljevine do republike, od Osmanlija do Turske = Karadağ : prenslik'ten krallığa, krallik'tan cumhuriyet'e, osmanli'dan türkiye'ye*, Podgorica, 2013, s. 136; Глас Црногорца, бр. 2, Цетиње, 10/22. јануар 1881)

¹⁴⁸ До постављења Исмаил Хаки-паше, послове османског посланства на Цетињу обављао је I секретар Шедид-ефендија. (Т. Јовић, *n.d.*, s. 163; А. Сувер, *n.d.*, s. 138)

¹⁴⁹ Након Хасан Хусни-паше, Порта је за османског дипломатског представника у Црној Гори именovala Сејфулах-бега. Међутим, Сејфулах-бег није долазио на Цетиње, јер је у међувремену постављен на нову дужност. Тако је за новог османског посланика у Црној Гори акредитован Ахмед Тефик-бег. (Т. Јовић, *n.d.*, s. 166; А. Сувер, *n.d.*, s. 142)

¹⁵⁰ До ступања Садредин-бега на посланичку дужност, управа посланства била је повјерена II секретару Насих-бегу (Т. Јовић, *n.d.*, s. 174; А. Сувер, *n.d.*, s. 151)

¹⁵¹ Т. Јовић, *n.d.*, s. 160, 161, 163, 165–167, 172, 174, 176, 177, 178–181; А. Сувер, *n.d.*, s. 135, 136, 138, 141–144, 149, 151, 154, 155; U.Özcan *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, Ankara 2012, s. (111–113, 115–118); Глас Црногорца, бр. 35, 28. август/9. септембар 1883, бр. 12, Цетиње, 18/30. март 1884, бр. 31, 31. јул/12. август 1888, бр. 38, 18/30. септембар 1888, бр. 31, 30. јул/11.август 1889, бр. 33, 13/25. август 1889, бр. 39, 24. септембар/6. октобар

Алфред Рустем-бег је услед догађаја везаних за црногорско-османски сукоб код Мојковца, који се десио у љето 1912. године, самоиницијативно одлучио да напусти Црну Гору (о томе ће у раду касније бити више ријечи). Након њега, Порта је за изванредног посланика и опуномоћеног министра при црногорском двору именовала Фередин-бега. Иако је Фередин-бегу издат агреман, он није долазио на Цетиње, а интересе Османског царства у Црној Гори, до прекида дипломатских односа између двију држава, у својству отправника послова, обављали су: II секретар Посланства Џевдет-бег, Али, Риза-бег и Ибрахим Халил-бег.¹⁵²

За разлику од црногорског, османско посланство је за све вријеме постојања имало своје секретаре (I и II класе).¹⁵³

Дужност дипломатског представника Османског царства у Црној Гори, Халид-бег је започео у тада једином цетињском хотелу Локанди, а током 1882. и 1883. године имао је на располагању и скромни стан у кући Пера Фатића (Зетска улица). Наредне године османско посланство се преселило у

1889, бр. 26, 22. јун/4. јул 1891, бр. 32, 3/15. август 1891, бр. 33, 10/22. август 1891, бр. 48, 23. август/4. септембар 1908, бр. 52, 20. септембар/2. октобар, бр. 22, 15/27. мај 1910, бр. 23, 22. мај/3. јун 1910, бр. 55, 17/29. децембар 1911, бр. 57, 31. децембар/12. јануар 1911, бр. 32, 28. јул/10. август 1912.

¹⁵² Т. Јовић, *n.d.*, s. 177; А. Сувер, *n.d.*, s. 155.

¹⁵³ Поред поменутих, Алека Аристархија (XI 1879–1881, посланик Халид-бег), Шедида-ефендије (1882–1886, посланици Риза-бег, Исмаил Хаки-паша и Џевад бег-паша; VIII 1887–X 1888, посланик Џевад бег-паша) и Џевдет-бега (1911–1912, посланик Алфред Рустем-бег), секретари османске легације били су: Миралем ефендија (II класа, XI 1879–1881, посланик Халид-бег), Шекиб-бег (I класа, 1881–VI 1882, посланик Риза-бег), Ихсар ефендија (I класа, 1886–VIII 1887, посланик посланик Џевад бег-паша), Луфти-бег (I класа, XI 1888–III 1890, посланици Хасан Хусни-паша и Ахмед Тефик-бег), Мехмед-бег (I класа, V 1890–III 1892, посланици Ахмед Тефик-бег и Ахмед Февзи бег-паша), Феудин-бег (II класа, –1893, посланик Ахмед Тефик-бег), Едонијадис-бег (I класа, VII 1892–1895, посланик Ахмед Февзи бег-паша), Мустафа Назим-бег (II класа, 1893–1900; I класа, 1900–XII 1904, посланик Ахмед Февзи бег-паша), Фатим-бег (I класа, 1896–1898, посланик Ахмед Февзи бег-паша), Ихсан Февзи-бег (I класа, 1898–1900, посланик Ахмед Февзи бег-паша), Махмуд Нефи-бег (II класа, 1900–1901, посланик Ахмед Февзи бег-паша), Џевад-бег (I класа, VI 1905–VI 1907, посланик Ахмед Февзи бег-паша), Сулејман Фаик-бег (I класа, VIII 1907–XI 1909, посланици Ахмед Февзи бег-паша и Абдул Баки-бег), Насих-бег (II класа, X 1908–1911, посланици Абдул Баки-бег и Садредин-бег), Виталис-ефендија (I класа, XI 1909–VIII 1911, посланик Садредин-бег), Џелалудин-бег (I класа, VIII 1911–III 1912, посланик Алфред Рустем-бег), Решид Даниел-бег (I класа, VII 1912–X 1912, посланик Фередин-бег) (Т. Јовић, *n.d.*, s. 178–181)

Од особља османског посланства позната су још имена драгомана Ахмед Зухди-ефендије (1908–1911, посланик Садредин-бег), војног аташеа Мустафе Асим-бега (1911–1912, посланик Садредин-бег), те каваза Персића ефендије (1901–1904, посланик Ахмед Февзи бег-паша), Г. Нока (1904–1905, посланик Ахмед Февзи бег-паша) Горголи-ефендије (1905–1906, посланик Ахмед Февзи бег-паша), Чарлс ефендије Хекимоглуа (1906–1908, посланик Ахмед Февзи бег-паша) и Хасан-аге (1911–1912, посланик Садредин-бег) (Isto)

кућу Андрије Јовићевића, да би се потом налазило у кућама Вука Вулетића и Марка Вукотића. Крајем 1885. године, за потребе посланства, тадашњи османски посланик Џевад-паша, у име своје владе, купио је кућу војводе Маша Врбице.¹⁵⁴

Жељу да отвори османски конзулат у Подгорици, Порта је изразила већ 1879. године. Но, како су тада односи између двију земаља били веома лоши, због избјегавања османске стране да поступа према одредбама Берлинског уговора (што ће бити предмет нашег излагања у наредном поглављу), црногорска влада се није сагласила са османским захтјевом. Умјесто у Подгорици, Цетиње је понудило Порти да отвори козулат у Даниловграду, за који она, с обзиром на чињеницу да тамо, за разлику од Подгорице, није живјело муслиманско становништво, није имала никаквог интересовања. Тако је отварање конзулата Османског царства у Подгорици сачекало 6. јун 1888. године, када је Расул-ефендија, именованом од своје владе за вицеконзула, црногорска држава издала егзекватуру.

Ресул-ефендија обављао је конзулске послове до јула 1889. године. Након њега, османски конзули у Подгорици били су: Киркор-ефендија (вицеконзул; IX 1889–III 1892 и III 1895–V 1897), Салих Сабри-бег (вицеконзул; III 1892–3.1895), Хаири-бег (V 1897–VI 1889), Наџиб-бег (VI 1899–X 1899), Рагиб-бег (X 1899–I 1902), Костаки (Константин) Петропуло-ефендија (VI 1902–XII 1908), Серкиз Балијан-ефендија (XII 1908–IX 1910) и Нафилијан-ефендија (IX 1910–X 1912)¹⁵⁵

Први османски конзул надлежан за црногорско приморје био је Февзи-бег.¹⁵⁶ Он је за обављање конзулске дужности (у класи вицеконзула) имао на располагању кућу у Бару, као и закупљен стан у једној кући у Улцињу. На црногорском приморју боравио је од 1889. до 1893. године, када је, због

---

¹⁵⁴ Османска легација је располагала и баштом, коју јој је уступио књаз Никола, а која се налазила у близини куће у којој је посланство било смјештено. (Т. Јовић, *n.d.*, s. 182, 184; А. Сувер, *n.d.*, s. 128, 130)

¹⁵⁵ Т. Јовић, *n.d.*, s. 186, 190; А. Сувер, *n.d.*, s. 157–161.

¹⁵⁶ У вези са његовим доласком у Црну Гору, војвода Симо Поповић је у својим мемоарима, између осталог, написао: „ Ја одио вапором из Улциња у Бар, кад на вапор консуо. Представи ми се, јер је чуо од команданта вапора да сам ја управитељ приморја црногорског. Каже ми да иде за Бар, ће ће стално бити, а долазиће и у Улцињ, јер је за оба мјеста одређен“. (С. Поповић, *n.d.*, с. 577)

именовања на нову дужност, напустио Црну Гору. Февзи-бега наслиједио је Серкиз Балијан-ефендија (вицеконзул), а њега, 17. децембра 1907. године, бивши османски козул у Подгорици, Киркор-ефендија (вицеконзул). Послије Киркор ефендије, конзуларне послове у Бару и у Улцињу обављали су: Суад-бег (вицеконзул; XI 1908–XII 1909), Хусеин Сабри-бег (вицеконзул; XII 1909–VIII 1911) и Ибрица Намик-бег (вицеконзул; VIII–X 1912).¹⁵⁷

---

¹⁵⁷ Т. Јовић, *n.d.*, s. 191–194; А. Сувер, *n.d.*, s. 163–166, 168.

ДРУГО ПОГЛАВЉЕ

ТЕШКОЋЕ ОКО СПРОВОЂЕЊА ОДЛУКА БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА

Иако је члан 32 Берлинског уговора предвиђао да црногорска и турска војска, у року двадесет дана од дана измјене ратификација уговора, напусте територије које су додијељене другој страни, тако није било.¹⁵⁸ Показаће се да потпис представника великих сила на овај акт, неће бити довољна гаранција његовог уредног спровођења. Требало је да прође више од двије године, да се стане на пут различитим турским махинацијама, усмјереним у правцу онемогућавања извршавања одлука Берлинског конгреса. Но и тада је слово Берлинског уговора морало бити измијењено. Тако, Плав и Гусиње нијесу припали црногорској држави (све до завршетка Првог балканског рата), а у замјену за ове градове Црна Гора је добила Улцињ.¹⁵⁹

1. ПЛАВСКО-ГУСИЊСКА КРИЗА

1.1. ЗАКЛАЊАЊЕ ИЗА АЛБАНСКЕ ЛИГЕ

Намјери Порте да онемогући или бар што више пролонгира извршавање територијалних одредаба Берлинског уговора ишла је на руку

---

¹⁵⁸ Сходно поменутом члану било је предвиђено још петнаест дана да трупе „напусте утврђења, извуку храну и материјал и да саставе инвентар оружја и предмета које не могу одмах пренијети“. (Г. Перезић, Р. Распоповић, *н.д.*, с. 128)

¹⁵⁹ Порта је затезала и око предаје Подгорице, Спужа, Жабљака и Колашина Црној Гори. Међутим, проблеми у вези предаје ових градова, у односу на плавско-гусињски случај, ријешени су неупоредиво лакше.

Црногорска војска најприје је ушла у Колашин, 4. октобра 1878. године, сходно уговору о предаји града, којег су црногорска и османска страна потписале дан раније.

На основу протокола, којег је мјешовита црногорско-османска комисија потписала 21. јануара/2. фебруара 1879. године у Вирпазару, предаја Жабљака Црнојевића извршена је 7. фебруара, а у Спуж и у Подгорицу Црногорци су ушли 8. фебруара. Истог дана, црногорска страна је, такође сходно протоколу, испунила своју обавезу из Берлинског уговора (чл 29) и вратила Турцима Улцињ. (Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 109, 119, 120)

Албанска лига, организација формирана 10. јуна 1878. године у Призрену, као реакција на закључење Санстефанског мира.¹⁶⁰ Њен основни задатак био је да не дозволи Црној Гори, Србији, Бугарској и Грчкој да се прошире на дјелове Османског царства, које је она сматрала да припадају Албанцима и које је жељела да укључи у састав будуће албанске аутономије у оквиру Царевине.¹⁶¹ Са таквим политичким циљевима, Албанска лига послужила је османској влади као добар изговор за све опструкције Берлинског уговора, које је ће у наредном периоду чинити.

Наиме, Порта ће стално увјеравати европске силе, да је у њеном искреном настојању да испоштује одлуке Берлинског конгреса, спречава нарастали албански покрет, а у стварности ће тај исти покрет свесрдно потстрекивати на отпор црногорском успостављању власти на односним територијама. Докле је у таквом свом дјеловању Цариград био спреман да иде, најбоље свједочи примјер Мехмед Али-паше, коме је османска влада повјерила задатак да изврши предају Плава и Гусиња. Међутим, истовремено је Цариград учинио све како би дошло до оружаног супростављања Албанаца османском муширу и његовој војсци (један батаљон низама). До сукоба је дошло у Ђаковици, 1. септембра 1878. године. Мехмед Али-паша је убијен, а дан након тога велики везир је нашао за сходно да пошаље писмо књазу Николи, у коме износи своју сагласност да Берлински уговор треба што прије извршити.¹⁶² Ипак, према мишљењу великог везира, за спровођење акције

---

¹⁶⁰ Пуни назив ове организације је Лига за одбрану права албанског народа. Међутим, уобичајено је, када се говори о овом покрету, да се користе скраћени називи, Албанска лига или по мјесту оснивања организације, Призренска лига. (Љ. Борозан, *Велика Албанија – поријекло, идеје, пракса*, Београд, 1995, с. 28, 29, 30)

¹⁶¹ Исто, с. 29, 30; Б. Храбак, *Призренска арбанашка лига: 1878–1881*, Београд, 1998, с. 329.

¹⁶² Мехмед Али-паша био је потомак хугенота, родом из Магдебурга, Због учињене неправде напустио је њемачку војску. Потом је понудио своје услуге Бечу, али како га тамо нијесу хтјели примити, отишао је у Цариград, примио ислам и ступио у османску армију, у којој је брзо напредовао и добио чин мушира. На Берлинском конгресу Мехмед Али-паша, кога су Албанци због његовог хришћанског поријекла подругљиво звали Маџар-паша, био је други по рангу османски опуномоћеник. Ова чињеница послужила је скадарском валији Хусеин-паши и другима да међу Албанцима рашире причу како је Али-паша, као бивши хришћанин, у Берлину издао цара, предавши његове земље хришћанским државама. Иначе, „Маџар-паша“ био је омрзнут међу Албанцима још од љета 1877. године, када су код манастира Мораче тешко изгинули у бици, у којој се османска војска, предвођена Али-пашом, сукобила против јединица Миљана Вуковог Вешовића.

Имајући наведено у виду, јасно је зашто је баш Мехмед Али-паша био изабран од стране Порте да буде жртва у њеној дволичној игри, у вези са предајом Плава и Гусиња Црној Гори.

предаје Плава и Гусиња треба сачекати повољнији тренутак, пошто је, након посљедњих догаја, муслиманско становништво непријатељски расположено и према самој Порти.¹⁶³

1.2. ДИПЛОМАТСКА ДЈЕЛАТНОСТ СТАНКА РАДОЊИЋА НА РЈЕШАВАЊУ ПЛАВСКО–ГУСИЊСКОГ ПИТАЊА

Главни задатак првог дипломатског представника у Османском царству, војводе Станка Радоњића, односио се на питања предаје Плава и Гусиња Црној Гори. У том циљу, црногорска влада дала му је одговарајуће инструкције, према којима је Радоњић, поред осталог, имао Порти да да до знања да ће Црна Гора, уколико се ово питање буде отезало у недоглед, бити принуђена да се одрекне мирног очекивања расплета ситуације.

Осим тога, војвода Станко је требало да у контактима са дипломатским представницима великих сила у Цариграду, разобличи османске интриге по којима Цетиње у ствари и није заинтересовано за Плав и Гусиње, већ их жели размијенити за неке друге територије.¹⁶⁴ У инструкцијама се даље каже да су идеје о замјени интерпретиране од појединих страних представника, који су опет могли погрешно пренијети разговоре који су се водили на Цетињу.¹⁶⁵

У Цариграду је, од стране црногорског дипломатског представника, такође било потребно нагласити да Плав и Гусиње не припадају албанском племену Клименти, како то Порта жели приказати представницима европских сила, већ да тамо углавном живе муслимани словенског поријекла.¹⁶⁶

(Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 96, 98, 99, 123; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 339–341; Н. Петровић–Његош, *н.д.*, с. 314–316; С. Поповић, *н.д.*, с. 277–279; С. Томовић, *Војвода Миљан Вуков*, Андријевица, 1998, с. 89–91; U.Özcan, *n.d.*, s. 259, 260)

¹⁶³ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 99.

¹⁶⁴ Исто, с. 163.

¹⁶⁵ Ријеч је о дипломатским представницима Аустро-Угарске и Енглеске – Темелу и Грину, који су у разговорима са књазом Николом излазили са предлозима о компензацији територија. (Исто)

¹⁶⁶ Исто.

Исто тако, Радоњићу је стављено у задатак да захтијева од Порте, да нареди својим трупима да спријече мијешање Албанаца из дубине Албаније у питања становника Плава и Гусиња. При том се имало истаћи да ће се сваки отпор црногорској војсци сматрати као противзаконит акт и да ће сви они који буду учествовали у таквим радњама бити третирани као одметници, тако да за њих неће важити члан 30 Берлинског уговора, којим се гарантује имовина свим муслиманима који желе да напусте Црну Гору.

Уколико има искрене намјере, Порта би могла, наводи се у инструкцијама, утицати на то да становништво Плава и Гусиња мирно прихвати црногорску власт, „упркос свему што се каже о стању духова у Албанији“.¹⁶⁷

Разговоре о плавско-гусињском питању војвода Станко започео је са османским министром иностраних дјела Сафет-пашом, прије него што је званично ступио на дужност дипломатског представника Црне Горе у Османском царству, односно прије него што га је султан примио у званичну аудијенцију. При том му је, држећи се инструкција које је добио када је кренуо са Цетиња, ставио у изглед могућност употребе војне силе у циљу заузимања Плава и Гусиња. Том приликом Радоњић, како се то види из његовог извјештаја црногорској влади од 11/23. августа 1879. године, предлаже османском министру иностраних дјела „ да Порта измисли какав начин, по коме би Плав-Гусиње могао најлакше нама у руке предати, како ми не би принуђени били употријебити силу да их узмемо, јер би из овог начина могле истећи велике неприлике за високу Порту“.¹⁶⁸

Но, убрзо је црногорски дипломата, поступајући по упутствима која су у међувремену стигла са Цетиња и у којима му, између осталог, црногорски књаз поручује да одустане од пријетње војном интервенцијом, како Турци „никако не би промислили, да ћемо силу употријебити“, изречену пријетњу изгладио на лијеп начин. Војвода Станко поводом тога у свом извјештају констатује: „ Паша о томе више није ни посумњао, као да није било говора,

---

¹⁶⁷ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 163.

¹⁶⁸ ДАЦГ, ф. МИД, 1879, ф. 3, док. 204/1.

већ отпочео чинити нужне кораке код Порте о рјешењу питања Плава-Гусиња по гласу Берлинског уговора“. ¹⁶⁹

Даље у извјештају Станко Радоњић пише да је уложио напор да увјери Сафет-пашу у нетачност тврдње, по којој је Црна Гора изразила жељу да промијени Плав и Гусиње за Кучку крајину, а што је наводно био и основни разлог због чега Порта још није извршила предају ових градова. Црногорски посланик дао је до знања османском министру спољних послова да се Црна Гора строго придржава закључака Берлинског конгреса и да не може бити говора ни о каквој размјени територија. Осим тога, указао је и на „несразмјерност између Плав–Гусиња и кршевитих страна Кучке крајине“. ¹⁷⁰

Остало је да турски министар иностраних дјела провјери одакле је уопште цијела ствар потекла. Испоставило се да је размјену територија предложио Ђамил-паша¹⁷¹, те да је преко британског отправника послова у Скадру Кирбија Грина о томе обавијестио црногорског књаза, који је, наводно, „био готов ступити у преговоре о промјени“. ¹⁷²

Увидјевши да поменути предлог не може бити пут за рјешавање постојећег проблема, Сафет-паша је, замоливши Радоњића за стрпљење, одлучио да питање предаје Плава и Гусиња поднесе Министарском савјету на претрес. О томе Станко Радоњић обавјештава Цетиње: „И тако 9 и 10 овог мјесеца расправља се питање о предаји Плава–Гусиња у министарски савјет, о чему још нијесам ништа у стању јавит, Тек у суботу моћи ћу о томе штогод знати“. ¹⁷³

У извјештају од 17/29. августа 1879. године, војвода Станко обавјештава Цетиње да на сједници Порте (која је била у току када је писао његов претходни извјештај) ништа није ријешено по питању предаје Плава и Гусиња, тако да је он поново „ствар разложио Сафет-паши“, дајући му до знања „да не би ни најмање било достојанствено за Порту да ствар доведе, да

---

¹⁶⁹ ДАЦГ, ф. МИД, 1879, Ф. 3, док. 204/1; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 345.

¹⁷⁰ ДАЦГ, ф. МИД, 1879, ф. 3, док. 204/1.

¹⁷¹ Ђамил-паша је био функционер у Државном савјету Порте. (Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 117)

¹⁷² ДАЦГ, ф. МИД, 1879, ф. 3, док. 204/1.

¹⁷³ Исто.

се ко трећи умијеша у рјешење питања, кад она може сама с нама доћи до савршеног споразумијевања“. ¹⁷⁴

Сафет-паша је опет молио војводу Станка за стрпљење, правдајући се тешким стањем ствари у Турској и тешкоћама које Порти задаје Албанска лига, на што му је црногорски посланик узвратио одговором да је „Арбанашка-Лига измишљотина Хусеин-Паше“¹⁷⁵ и да „ако Порта хоће одиста да изврши предају може је извршити у потпуном реду као што се је извршила предаја Подгорице ће су много више тешкоће биле претпостављене“.¹⁷⁶

Станко Радоњић даље пише да паша није дијелио са њим ово мишљење и да је од дипломатских представника страних држава разумио „да се Порта боји од Арбанашке лиге“.¹⁷⁷

Поред тога, Радоњић у свом извјештају наводи да европски посланици у Цариграду пружају подршку његовим напорима да се оконча питање предаје Плава и Гусиња, при чему износи њихов став да се ово питање тешко може ријешити на миран начин, односно да ће Црне Гора, уколико „ не намјерава опростити се овог округа“, бити принуђена да употријеби силу.¹⁷⁸

Војвода Станко такође је био увјерен да Црна Гора само оружаним путем може успоставити контролу над Плавом и Гусињем. Тим поводом, у извјештају од 22. септембра/ 3. октобра 1879. године, пише влади на Цетињу: „Ја сам од почетка мога доласка почео увиђати да се с владом турском неможе ништа радити, па сам стога вас увјеравао да се не надате узети Плав–Гусиње без силе“.¹⁷⁹

Нешто касније, у извјештају од 3/15. октобра 1879. године, Радоњић својој влади јавља: „Сафет изјави, да је порта изван сваке моћи извршити предају Гусиња, већ предлаже измјену, којој би одговорила важност Гусиња,

---

¹⁷⁴ ДАЦГ, ф. МИД, 1879, ф. 3, док. 204/3.

¹⁷⁵ Хусеин Хусни-паша је у то време обављао дужност скадарског валије. (Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 28, 262)

¹⁷⁶ ДАЦГ, ф. МИД, 1879, ф. 3, док. 204/3, док. 290; ДМЦ АО, ф. Никола I, 1879, док. 86.

¹⁷⁷ ДАЦГ, ф. МИД, 1879, ф. 3, док. 204/3, док. 290, док. 291.

¹⁷⁸ ДАЦГ, ф. МИД, 1879, ф. 3, док. 204/3.

¹⁷⁹ ДМЦ АО, ф. Никола I, 1879, док. 91.

што не би земљом исплатили, готови су новчано се жртвовати”.¹⁸⁰ Након тога, војвода Станко, између осталог, каже да је османски министар спољних послова одустао од поменутог предлога и да га је замолио да о томе не обавјештава Цетиње. При том црногорски дипломата истиче да је „послије ове изјаве наш оружани улазак у Гусиње оправдан“.¹⁸¹

Станко Радоњић је наредног дана упутио црногорској влади депешу, у којој образлаже свој став по овом питању: „ Догађај, да се Сафет покајао од своје изјаве и да је хтио претећи саопштење како би продужио преговоре и како би дао повода да спријечи оружани улазак, мислим да је његова изјава добро дошла, па ако сте спремни за улазак, неодуговлачите“.¹⁸²

Убрзо је у Османском царству пала влада, па је Радоњић разговоре о плавско-гусињском питању наставио са новим министром иностраних послова, Фанариотом Савас-пашом, који га је, чим је 19. октобра преузео портфељ, позвао у свој кабинет.

У разговору са војводом Станком, османски министра спољних послова најприје је изашао са предлогом о замјени територија, који је подразумијевао спремност Турске да Црној Гори осим Кучке крајине уступи и територију албанских католичких племена Груда и Хота.¹⁸³ Пошто је Радоњић категорички одбио предлог, Савас-паша је, уз молбу да се Цетиње уздржи од било какве интервенције, истакао да ће Порта предузети све мјере у циљу предаје Плава и Гусиња. Због тога је издата наредба Мухтар-паши, који је још у септембру 1879. године послат у Призрен, како би одатле наводно умирио Албанску лигу и омогућио извршење Берлинског уговора, да пође у Гусиње и по сваку цијену изврши предају оба града.¹⁸⁴

---

¹⁸⁰ ДМЦ АО, ф. Никола I, 1879, док. 93.

¹⁸¹ Исто.

¹⁸² ДМЦ АО, ф. Никола I, 1879, док. 94.

Опција да Плава и Гусиње треба да се заузму силом, код црногорског књаза и његове околине преовладала је у септембру. Међутим, овакве намјере нијесу наишле на подршку великих сила. (Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 184, 185, 187, 188),

¹⁸³ Ово је први пут да се помиње уступање Груда и Хота Црној Гори. Ова опција ће бити актуелизована од стране Француске и Италије почетком 1880. године. (Исто, с. 188, 226, 227; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 350)

¹⁸⁴ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 182, 188; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 348; U.Özcan, *n.d.*, s. 260.

У сусрет Мухтар-паши, на челу црногорске војске кренуо је војвода Божо Петровић, да заједно са турским командантом изврши мирну примопредају Плава и Гусиња. Међутим, по сриједи је била још једна обмана Порте, која је имала за циљ да се Цетиње одврати од војне акције у тренутку када су Албанци били неприпремљени за одбрану. Тако је рок од петнаест дана, након кога је требало да се састану два команданта, на Портину молбу помјерен за још петнаест, тј. истицао је 29. новембра/11. децембра 1879. године. У међувремену, у Плаву и Гусињу гомилале су се албанске снаге. Сукоб двију војски био је неизбјежан.

Албанци су извршили напад 22. новембра/4. децембра 1879. године. Услиједио је контраудар одреда Тодора Вуковића и Марка Миљанова Поповића, који су неопрезно зашли дубоко у албанске положаје. Убрзо су Албанци, у котлини села Новшићи, напали са бокова и са леђа црногорску војску, доводећи је у тешку ситуацију. Одредима Поповића и Вуковића увече су стигли у помоћ Морачани и Ровчани, који су снажним јуришем разбили албански обруч и омогућили повлачење црногорских јединица.

Након битке, одједном се у Призрену, 24. новембра/6. децембра 1879. године, појавио Мухтар-паша, упућујући становништву Плава, Гусиња, Пећи и Ђаковице проглас да се повинују одредбама Берлинског уговора.

Међутим, постало је сасвим јасно, поготово послје неуспјелог албанског напада у рејону Мурина 27. децембра 1879. године/8. јануара 1880. године, када је и велики број низама преобучених у албанску ношњу учествовао у боју, да је Мухтар-паша неискреним прогласом само покривао намјеру Порте да оснажи Албанску лигу и подстакне је на још већи отпор.¹⁸⁵

---

¹⁸⁵ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 188,190, 191, 193, 196–198, 203, 213, 214.

1.3. ГАВРО ВУКОВИЋ И ПЛАВСКО–ГУСИЊСКО ПИТАЊЕ

1.3.1. Италијанска дипломатска иницијатива о замјени територија

Ситуација у којој Порта тврди да не може убиједити становништво Плава и Гусиња да постану црногорски поданици, а Црна Гора инсистира на стриктном поштовању Берлинског уговора постала је неодржива. Битке на Новшићима и на Мурини дале су до знања међународној јавности да цијела ствар може да измакне контроли, односно да се могу десити сукоби ширих размјера. То је опет значило да је пријетила могућност од избијања нове источне кризе, што је Аустро-Угарска свакако прижељкивала. Наиме, Беч је имао намјеру да се у неким новим црногорско-албанским, односно црногорско-турским разрачунавањима, појави као сила која би сопственом интервенцијом наводно смирила ситуацију, а у ствари, искористила прилику да на тај начин успостави контролу на територији за коју је заинтересована.¹⁸⁶

Желећи да осујете такав развој ситуације, Италија и Француска, потпомогнуте Енглеском и уз знање Русије, а у тајности од Аустро-Угарске и Њемачке, припремале су план о компензацији Плава и Гусиња за неке друге крајеве под турском контролом.¹⁸⁷

Прије него што је предлог званично покренут, амбасадори Француске, Италије и Енглеске – Фурније, Корти и Лајард, позивали су црногорског отправника послова, војводу Гавра Вуковића,¹⁸⁸ на њихове тајне састанке, желећи да чују његове ставове о могућностима замјене.¹⁸⁹ Вуковић се одлучно супротстављао било каквим предлозима о компензацији, без обзира

---

¹⁸⁶ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 365.

¹⁸⁷ Исто; ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 499.

¹⁸⁸ Вуковић је преузео дужност дипломатског представника Црне Горе у Османском царству крајем 1879. године. То је било у складу са планом Цетиња, према коме је Станко Радоњић имао да се краће вријеме задржи у османској престоници, тек толико колико је потребно да са Портом размијени мишљења о главним текућим проблемима, као и да их, колико је у могућности, упути правем рјешавања. Потом је имао да се врати на дужност министра иностраних дјела, с тим да дотадашњи секретар легације Гавро Вуковић остане у Цариграду, али сада у својству црногорског отправника послова у Османском царству. (Р. Распоповић, *н.д.*, с. 320).

¹⁸⁹ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 365.

на то што је био увјерен да Црна Гора не би могла одржати Плав и Гусиње, чак и да су јој предати на потпуно миран начин. Ово због тога што је желио „да они узму ствар озбиљно, и да изађу са једним широким предлогом о промјени“, а не да се тек реда ради покрене нека иницијатива о компензацији, која Црној Гори не би донијела праведну сатисфакцију.¹⁹⁰

Овакво становиште црногорског отпавника послова доводило је у забуну дипломатске представнике трију сила, јер је директно ишло на руку тенденцијама Монархије. Зато су га упитали да ли је то његов лични став или, пак, став црногорске владе. Вуковић је одговорио да Цетиње још увијек није упознато са разговорима о компензацији, као и да не налази за потребно да о томе обавјештава своју владу, нити да од ње тражи било какве инструкције, све док Порта или нека од сила званично не изађе са конкретним предлогом.

Објашњавајући због чега, уситину, није желио да обавјештава Цетиње о односној иницијативи амбасадора, војвода Гавро у својим Мемоарима пише: „ Сад је постало питање међу амбасадорима три западне силе, ко има поднијети предлог о промјени. Хоће ли принудити Порту да прва изађе с понудом, или ће једна сила примити на себе посредништво између Турске и Црне Горе или најпослије да Црна Гора прва изађе са предлогом.

Ја сам се држао резервно, те нијесам Цетињу ништа достављао, од страха да не би та улога на нас пала, што би било за Црну Гору од велике штете”.¹⁹¹

Заиста није било упутно да Црна Гора, послѣје толико времена инсистирања на стриктном поштовању одредаба уговора потписаног у Берлину и недавних окршаја на Новшићима и код Мурина, прва изађе са једним таквим предлогом. То би, свакако, било протумачено као њена слабост, што би само ободрило противничку страну да још снажније истрајава на спровођењу политике опструирања Берлинског уговора.

На крају је постигнута сагласност да Италија, тј. њен дипломатски представник у Османском царству, гроф Корти, изађе пред Порту са

---

¹⁹⁰ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 365.

¹⁹¹ Исто.

формулисаним предлогом о замјени територија. За покретање такве акције, италијански амбасадор добио је овлашћење од своје владе 13/25. јануара 1880. године. Истовремено су италијански и француски амбасадори тражили од црногорске владе да формулише дискретне предлоге по питање територијалне компензације, на бази којих би гроф Корти сачинио одговарајучу платформу коју би представио Порти и султану.¹⁹²

Прије него што је црногорска влада доставила тражене предлоге, Гавро Вуковић је, по свој прилици без знања Цетиња, успио је да придобије италијанског дипломату да пред Порту изађе са једним доста широким пројектом. Он је предвиђао да се нова црногорско-османска граница формулише тако што би се Црна Гора проширила источно од Подгорице, обухватајући албанска католичка племена Груде и Хоте. При том би се црногорској држави, на потезу између Јадранског мора и Скадарског језера, вратила она територија која јој је била додијељена Санстефанским миром, изузев мале територије Тарабоша и Широка код Скадра.¹⁹³ У пројекат је унесено и потраживање Црне Горе у односу на Османско царство у износу од два милиона франака.¹⁹⁴

Да је пројекат, који је поднесен Турцима на разматрање 19/31. јануара 1880. године, био исувише широко конципиран, те да није давао изгледа на успјех, били су свјесни и црногорска влада и њен представник у Цариграду. Међутим, Вуковић је сматрао да се са „Турцима тако морало ступити у преговоре“, пошто је био мишљења да ће они свакако ићи на то да се „ствар доведе до минимума“. То је у Вуковићевој перцепцији свакако значило да ће са истицањем широке платформе, на крају преговарачког процеса, који, по правилу, подразумијева ревидирање почетних позиција и османски минимум бити мањи.

---

¹⁹² Г. Вуковић, *н.д.*, с. 365, 366; Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 226; *CRNA GORA: Biografski zapisi, 2, Luča Slobode i trajanja*, priredio N. Martinović, Cetinje–Podgorica, 2005, s. 129.

¹⁹³ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 226.

¹⁹⁴ Ријеч је о износу истакнутом у меморандуму, којег је Цетиње упутило великим силама крајем децембра 1879. године. Наиме, о овом документу црногорска влада се осврнула на све Портине опструкције у вези са предајом Плава и Гусиња, истичући да је усљед таквог дјеловања османске владе претрпјела велику штету, коју би Порта, исплатом наведене суме, требала да надокнади. (Г. Вуковић, *н.д.*, с. 358–362, 367)

Поднешени пројекат, како то пише војвода Гавро у својим Мемоарима, „учинио је читаву узбуну у Илдизу и на Порти“, која је послала „крваву жалбу у Рим противу понашања графа Кортија”.¹⁹⁵ Рим се, пак, жалио Цетињу и на свога амбасадора у Цариграду и на Гавра Вуковића. Да би задовољила Порту, италијанска влада је окарактерисала Кортијев предлог као преднацрт о коме се и не мора расправљати, док је Цетиње намјеравало да опозове војводу Гавра. Од тога се одустало на интервенцију Русије, а ствар је завршена тако што је Вуковић строго опоменут да се не мијеша у Кортијев посао.¹⁹⁶

Како је постало сасвим јасно да се тражење компензације морало ограничити само на крајеве источно од Подгорице, гроф Корти је, на бази тог принципа, успио да убиједи Порту да изађе са својим предлогом.

Тако је османска влада, у замјену за Плав и Гусиње понудила Црној Гори неколико хришћанских села сјеверно од Плава, као и територију албанских католичких племена Груда и Хота источно од Подгорице, то јест земљиште преко Цијевне до тачке изнад села Селци и одатле правцем преко Хотских гора до сјеверне тачке Хотског залива.¹⁹⁷

Књаз Никола је у начелу прихватио Портин предлог као полазну основу за рјешавање проблема, при чему је истакао одређене сугестије, са којима би османска понуда требало да буде коригована.

Тако се, у циљу боље стратегијске заштите Подгорице, црногорски књаз zaloжио да се граница на сјеверу и истоку одвоји од тачке изнад села Селци три километра сјеверно од села и онда да иде, не преко, него около Хотских гора, до Хотског залива. Од села Селци према Гусињу граница би имала да иде узводно Цијевном, до њеног извора. Књаз Никола је такође истакао да висови код Плава, са подручним насељима Мокра, Гребен, Велика, Липовица и Виситор, траба да буду саставни дио црногорске територије.

---

¹⁹⁵ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 367.

¹⁹⁶ Без обзира на ову наредбу, Вуковић и Корти наставили су заједнички да раде на започетом послу. Истина, све октивности одвијале су се на име Кортија, као званичног посредника. (Исто; Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 226, 227)

¹⁹⁷ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 227.

Исто тако, књаз је сматрао да између Јадранског мора и Скадарског језера границу треба успоставити у складу са „руском линијом”, односно предлогом руског комесара у европској комисији за разграничење Црне Горе и Османског царства, која је радила од маја до септембра 1879. године.¹⁹⁸

У смислу посљедње своје сугестије, књаз је истакао потребу да Цариград на себе прими одштету за добра муслимана исељених из Црне Горе (мухаџира).¹⁹⁹

Територија која је понуђена за размјену ни по површини, ни по квалитету земљишта није представљала ни половину вриједности плавско-гусињске области. Међутим, чињеница да би се њеним посједовањем османска граница одмакла на релативно задовољавајућу удаљеност од Подгорице, те да би висови Хума, затим Шипчаник, Врањ и Миљеш, стратегијски штитили Подгорицу и зетску равницу, руководила је црногорског књаза да прихвати понуђени предлог. Осим тога, изашло би се из једног ненормалног, полуратног стања, што би Црној Гори омогућило да се коначно усредсреди на свој друштвено-економски развитак.

Како Порта свој предлог није званично доставила Црној Гори, него га је само саопштила грофу Кортију, тако ни црногорска влада није жељела да се поводом књажевих сугестија директно обраћа Цариграду, већ их је у дискретној форми саопштила италијанској влади. Уствари, Цетиње је било на становишту да се према Кортијевој мисији држи као да за њу и не зна, док га Порта или Рим о томе званично не обавијесте.²⁰⁰

---

¹⁹⁸ За вријеме свога рада, ова комисија, састављена од представника великих сила и Црне Горе, водила је расправу о граници од Мора до Језера, у Зети и у Кучима, али није успјела да постигне договор. Ово је било у вези са жељама Турака, а све сходно њиховој стратегији одуговлачења по питању предаје Плава и Гусиња, са крајњим циљем да ове градове задрже у свом посједу. Због тога су током рада комисије чинили свакојаке опструкције, у чему су имали пуну подршку аустроугарских, британских и њемачких комесара.

Што се тиче граничне линије између Мора и Језера, Каулбарс је предлагао да се она повуче тако да цијели, а не половина Мркојевића, како је то предвиђала „енглеска линија”, припадну Црној Гори.

Осим Каулбарсовог предлога о граничној линији на потезу од Јадранског мора до Скадарског језера, „руска линија“ се, односила и на предлог руског комесара у вези са границом у Зети, који је подразумијевао да у састав Црне Горе уђу висови Врањ, Шипчаник и Мишељ, као и село Гошић. (Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 155–161, 165–175, 305)

¹⁹⁹ Исто, с. 227; Више о мухаџирима: S. Bandžović, *Iseljavanje muslimana Crne Gore u Tursku*, Podgorica, 2011.

²⁰⁰ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 230, 231.

Након што је од своје владе био упознат са предлозима књаза Николе, Корти је, како то пише војвода Гавро у свом извјештају од 25. јануара/6. фебруара 1880. године, „одма поднио Порти све три тачке на претрес“, послије чега је Савас-Паша сазвао Министарски савјет, „поднесав му предлог Талијанског Министра да о њему вијећају”.²⁰¹ Што се граница тиче, у министарском савјету, каже даље Вуковић, „није са нашло много тешкоћа које би одуговлачиле посао, али нијесу могли дати свој рјешитељни глас ни у једној тачци већ су питање граница поднијели новоустановљеном ратном савјету”, придворној канцеларији, којом је председавао султан.²⁰²

Подношењем предлога о промјени Ратном савјету, наступили су проблеми. О томе црногорски отпрањник послова, у извјештају датираном 31. јануара/12. фебруара пише: „У ратном савјету учествују: Осман-Паша, афиз-Паша, Хусеин-Паша, Риза-Сами-Паша с још много више официра. Њихови су обзири чисто војничко-стратегични. Из тих обзира они не дају Ум и Катеркол. Ум не дају из узрока што веле да он доминира не само цијелим блатом него и Скадром. Они веле ако се Ум уступи, Скадар остаје без одбране. Катеркол не дају што он доминира долином дуж цијеле Бојане и што су тим отворена југозападна врата Скадра. Предлог је на ново враћен у нећељу Министарском савјету. Примјетбе ратног савјета довеле су министарски савјет у положај да незнају шта да раде. Велики везир с већином министара придружио се био до јуче мњењу ратног савјета, тако да је скоро предлог био пропао”.²⁰³ Исто тако, Вуковић наводи, да се и двор под притиском Махмуд-Недим-Паше и Осман-Паше окренуо против предлога о замјени.²⁰⁴

Османским опструкцијама ишла је на руку и чињеница да се Аустро-Угарске противила рјешавању плавско-гусињског проблема на бази компензације територија, не само због тога што је цијелу акцију водила Италија, њен супарник на Јадрану, већ и због тога што је албанска католичка племена Груде и Хоте посматрала као средство свог будућег продора у Албанију. У вези са плановима о проширењу на исток, Монархија је Црну Гору

---

²⁰¹ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 496.

²⁰² Исто.

²⁰³ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 502. Вуковић узвишење Хум у извјештају назива Ум.

²⁰⁴ Исто.

сматрала опаснијим противником од оронуте Османске империје, чије се повлачење са балканских простора јасно назирало. Зато јој је више одговарало да Плав и Гусиње припадну Црној Гори, а да територија Груда и Хота остане у османском посједу. У складу са тим циљем, Беч је преко свог конзула у Скадру, Липића, наговорио британског посланика на Цетињу и конзула у Скадру, Грина, да пошаље један извјештај амбасадору Лајарду у Цариград, у коме би се нагласило да су албанска католичка племена Грудина и Хотина налазе у вјечитој завади са Црном Гором. Стога би, у случају да се територија ових племена преда Црној Гори, албанско католичко становништво било изложено црногорском бијесу, о чему би посебно требало повести рачуна приликом разматрања предлога о размјени. Примивши извјештај, Лајард је са његовом садржином упознао остале амбасадоре, а они, пак, своје владе.²⁰⁵

У циљу бољег ефекта на остале велике силе, Монархији је посебно било важно да ово питање покрене неко други, с обзиром на то да је свакоме било јасно да је она била отворени противник компензације. Што се тиче енглеске владе, она је, како извјештава војвода Гавро, наклоњена иницијативи Рима, јер се плаши интервенције Аустро-Угарске на штету Османског царства. Ипак, Лондон је „у дослуху с Аустријом у колико је то само противно Русији“, па је стога, каже Вуковић, „посланик енглески често пута на руци аустријском министру“.²⁰⁶ Петроград се, пак, „држи изван свега наравно највише због Енглеске јер чим би се и она умијешала Енглеска би била противна и све порушила“.²⁰⁷

Демантујући Гринов извјештај, црногорски отпражник послова је истакао да „католици грудски имају више од половине својих земаља у нашу границу, јер линија берлинског уговора пресијеца поље до испод сами њихових кућа, да су у добрим одношајима с црногорским властима у Подгорици и да су у свакодневном трговачком саобраћају с нашим подајницима“. Исто тако, Вуковић је нагласио да се „већи дио земаља у Грудина“

---

²⁰⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 502; Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 228, 229; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 368.

²⁰⁶ Исто.

²⁰⁷ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 496.

налази у власништву подгоричких Турака, црногорских поданика, чије су чивчије управо припадници грудског племена. На послѣтку, војвода Гавро је, као најважнију чињеницу, подвукао „ уређење католичке цркве у Црнојгори на задовољство свете Столице“.²⁰⁸

Италијански, француски и британски амбасадори, Корти, Фурније и Лајард, „усвојили су овај демант за сасвим озбиљан“, а о његовој садржини одмах су (преко британског амбасадора) обавијестили Беч и Лондон. У очима посланика, пише Вуковић у поменутом извјештају од 31. јануара/12. фебруара, „питање католицизма скоро је изчезло; међутим доватили су га се турци који су противу промјене међући га на велику препону споразумљења о размјени“.²⁰⁹

Убрзо су Лајард и Фурније од својих влада добили упутства да изврше притисак на Порту да прихвати Кортијев предлог о компензацији.²¹⁰ Иначе, гроф Корти је већ био добио инструкције од италијанске владе да нађе погодан момент и прекине своју мисију, уколико Аустро-Угарска буде упорна у опструирању његове иницијативе. Но, како је ускоро и Беч наложио свом амбасадору да подржи предлог о замјени, италијански дипломата је наставио свој посао.²¹¹

Без обзира на то што је одлука Монархије да подржи Кортијеву мисију појачала притисак на Цариград, истичући потребу да се османска страна озбиљније позабави иницијативом Рима, султан је, након поменутих сугестија књаза Николе, оклијевао да изађе са званичним ставом, у вези са проналажењем рјешења за окончање плавско-гусињске криза путем компензације територија. Тим поводом, Гавро Вуковић, у извјештају датираним 14/26. фебруара 1880. године својој влади пише: „ Предлог турски о промјени стоји све до овога часа у двор. Султан несмије да се ријеши ни да предлог коначно одбије, нити да изда ираде да га санкционише; већ је изабрао треће, а то је да ствар одуговлачи што дуже може. Одбити га несмије, јер би тим огорчио Италију и Француску, потврдити га несмије јер зна да ће

---

²⁰⁸ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 502.

²⁰⁹ Исто.

²¹⁰ Исто.

²¹¹ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 369.

те га ви коначно одбити, па се онда опет враћа на прво да мора испунити Берлински уговор, или усвојити талијански предлог. Понашање Паша чини Султана нерјешитељним. Џевдет-Паша, Дервиш-Паша, Хусеин-Паша, осман-Паша, Риза-Паша и сви војени Паше недаду му усвојит линију граница по талијанском предлогу. Паше боје се један од другога, а Султан боји се од паша да не дочека судбину Султана Азиса (свргнут са власти-п.а) па се не смије ни учему попустљив показат^{.212} При том је гроф Корти, како наводи Вуковић, упорно инсистирао на томе „ да Турци једном изађу са својим предлогом“ .²¹³

Пошто му је постало јасно „да на уобичајене пресије“, како то војвода Гавро пише у свом извјештају од 22. фебруара/5. марта, „неће никад наћерати Турке да изиђу ма с каквим предлогом“, Корти се „најпослије ријешо енергично изјавит како Порти тако и својој влади да он одустаје од посредовања , ако Порта за три дана не формулише свој предлог и њему га званично не саопшти“.²¹⁴ Да би се ова његова намјера што озбиљније схватила, италијански дипломата тражио је од Рима да му да отпуст на два мјесеца. Осим тога, „цијелу ову ствар дао је публицирати у Цариградске новине па се измакао тако да није више ишао ни на Порту нити код других посланика“.²¹⁵

Чувши за намјеру грофа Кортија, султан је позвао Фурнијеа „на објед“, тражећи од њега да утиче на италијанског дипломату да буде стрпљивији. Том приликом француски амбасадор указао је султану на могућност тешких посљедица по Османско царство, уколико не изврши обавезе према Црној Гори и дао пуну подршку Кортијевој намјери да прекине посредовање.²¹⁶

Дан послје разговора са Фурнијеом, тј. 19. фебруара/2. марта 1880. године, султан је објавио ираду о Портином пројекту, којом се дефинише османски став по питању територијалне компензације, односно нове црногорско-османске границе.²¹⁷ Према овом пројекту, који је био далеко неповољнији по Црну Гору, у односу на првобитни незванични предлог

---

²¹² ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 517.

²¹³ Исто.

²¹⁴ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф.4, док. 526.

²¹⁵ Исто.

²¹⁶ Исто.

²¹⁷ Исто.

османске владе, црногоској држави се на страни Плава и Гусиња не би ништа уступило, с тим што се пристаје на неку поправку границе између Мора и Језера²¹⁸. На потезу источно од Подгорици граница је имала да иде „од Плавнице па између Врања и хотског Хума, онда поред Тузи, испод хотских висова на село Селци, па Цијевном до на састав границе округа Плава и Гусиња“.²¹⁹ Све у свему, нова османска понуда предвиђала је да Црна Гора добије Кучку Крајину, у Зетској равници висове Шипчаник, Врањ и Миљеш, село Матагуже, Динош и незнатно помјерање до испод хотских висова.²²⁰

Овај Портин пројекат, у суштини је представљао саглашавање Турака са нешто измијењеном „руском линијом“, па се стога тешко и могао подвести под појам компензације.²²¹ Стога је изазвао велико огорчење грофа Кортија, који се, како јавља војвода Гавро својој влади (извјештај од 19. фебруара/2. марта 1880), „толико био разјарио на турски предлог да га је више пута бацио под ноге, и стио га је вратити натраг“.²²² „Њега је“, наставља Вуковић, „наиједило то што га је Савас-Паша преварио јер услове за измјену на које сте ви пристали предложио је био Савас-Паша њему, а он преко Рима вама“.²²³

Црногорски отправник послова даље пише да је османски министар иностраних дјела успио да смири Кортија, „говорећи му да је Турска изашла с предлогом о промјени, савладавши многе тешкоће и подвргавши се опасностима дирнут Берлински уговор, да задовољи силе а нарочито Италију која је узела Црну Гору под заштиту“.²²⁴ Савас-паша је италијанском амбасадору такође рекао да је Порта увјерена да ће Цетиње одбити њену понуду, али с обзиром на чињеницу да је била принуђена да прва истакне предлог о компензацији „није могла за први мах ништа више понудити“.²²⁵ Углавном, „учињени предлог није посљедња турска ријеч већ напротив прва и основна за даље преговоре о промјени“, а „Црнагора има тај аванж, да сад

---

²¹⁸ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 231; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 370.

²¹⁹ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 231.

²²⁰ Исто.

²²¹ Исто.

²²² ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 526.

²²³ Исто.

²²⁴ Исто.

²²⁵ Исто.

она, на основу даног јој повода може учинити свој предлог у одговор на турски предлог и то такви како њени интереси буду захтјевали“.²²⁶

Послије ових ријечи османског министра иностраних дјела, италијански дипломата је примио царску ираду и саопштио је Риму, а књазу Николи је у повјерењу препоручио да категорички одбије османски пројекат, молећи га да за његов савјет не сазна италијанска влада, будући да се она, зазирући од Беча, строго држала посредништва и избјегавала да даје било какве савјете.²²⁷

Осим Италије, и остале силе биле су огорчене посљедњим одговором османске владе, закључивши да без њиховог заједничког притиска на Порту није могуће ријешити питање о промјени. Стога су дипломатски представници великих сила у Цариграду, солидарно протестовали код Порте због њеног непримјереног предлога и уопште неадекватног понашања према Црној Гори, а Савас-паша био је принуђен да стално износи увјеравања како односни османски пројекат није посљедња ријеч Порте.²²⁸

Четири дана након царске ираде црногорска влада изашла је са одговором на посљедњи Портин предлог. Као што се то и очекивало, Цетиње је одбило пројекат Порте, али је истакло да прихвата савјет Рима да се још неко вријеме настави са радом на изналагању прихватљивог рјешења, без обзира на то што се стиче утисак да Цариград не жели да се ствар коначно ријешити. Стога, као свој допринос покушају да се дође до споразумијевања, црногорска влада одустаје од захтјева за обештећењем муслиманских исељеника, с тим да секвестар на њихова имања буде скинут по постизању и извршењу споразума о компензацији.²²⁹ Уз то, Цетиње пристаје да се Османском царству уступи још и „неко земљиште на страни Гусиња“. Међутим, кад је ријеч о Хуму и највишим хотским висовима, као и „руској линији“, Црна Гора остаје непоколебива.²³⁰

---

²²⁶ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 526.

²²⁷ Исто; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 370.

²²⁸ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 370.

²²⁹ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 232.

²³⁰ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 371.

Црногорска влада је у свом одговору на османски предлог, који је био послат у Рим преко италијанског отправника послова на Цетињу Дуранда, оставила Порти прилично дуг рок за изјашњавање (скоро мјесец дана), истичући 19/31. март 1880. године као крајњи датум до којег ће се ангажовати на започетом послу. Након тога ће Црна Гора, сматрајући да нема никаквих обавеза према османској страни, поступати у складу са својим нахођењем.²³¹

Остављање Порти тако дугог рока за изјашњавање веома је расрдило италијанског дипломатског представника у Цариграду. О томе Гавро Вуковић у својим Мемоарима пише: „ Граф Корти био је изван себе од гњева на овај поступак Цетиња, тим више што је често пута препоручивао брзину у рјешавању и одговорима. Политичка атмосфера тако је ћудљива била у Цариграду да се је могла мијењати неколико пута на дан, а немоли за цијели мјесец дана, одређеног рока за одговор. Али кад је разумио да је тако млитаво поступљено по савјету Дуранда, италијанског отправника послова на Цетињу, којег је он презирао као сићушног писарчића, удвостручио је свој гњев против Књаза и Радоњића“.²³²

Остављање дугог рока за изјашњавање османске владе, било је, према мишљењу Вуковића, погрешно и због тога што се на тај начин Црна Гора излагала „интригама турским, а највише интригама противница промјене

---

²³¹ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 371.

²³² Исто.

У настојању да одобривољи грофа Кортија, војвода Гавро је, како то пише у његовом извјештају датираном 28. фебруара/11. марта, рекао италијанском дипломати „да је то учињено из страха да се не изроде нова која неспоразумијевања, ако се услови промјене не означе у најтањим појединостима“. (ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 532.)

У вези са одустајањем Цетиња од захтјева да Порта исплати мухаџирима надокнаду за њихова имања у Црној Гори, Вуковић је својој влади поручио да „у предлогу о промјени није требало ништа спомињати о накнади; јер су то два питања која није требало мијешати“.²³² Ово питање је, према мишљењу Вуковића, требало држати отвореним, како би Црна Гора, уколико османска влада затражи исплату надокнаде, тај њен захтјев одбила под изговором неријешености граничног питања. (Исто)

Исто тако, војвода Гавро, изражавајући сумњу у искреност подршке Беча Кортијевој мисији, у поменутом извјештају од 28. фебруара/11. марта пише, да би и најмања несмотреност према Монархији могла цијелу ствар довести у питање. Стога он и гроф Корти редовно обавјештавају дипломатског представника аустроугарске у Цариграду о корацима које предузимају у рјешавању граничног питања, савјетујући црногорској влади да и она о свему обавјештава Темела на Цетињу. (Исто)

Аустрије и Њемачке“, те „пропаганди у Хоте и Груде да их не спреме да се одупру и т. д.”²³³

У очекивању одговора Порте, а за случај до он буде позитиван, Корти је припремио „modus procedendi”, према коме су Црна Гора и Османско царство имали да потпишу један меморандум, којим би се прецизирао дан и начин предаје османских територија Црној Гори. Потом би дипломатски представници великих сила у Цариграду санкционисали односну компензацију, на начин што би сачинили протокол, који би имао снагу међународне конвенције којом се допуњује Берлински уговор.²³⁴ Да би се цијели поступак што брже обавио, Корти је тражио од војводе Гавра да јави Цетињу, да му телеграфски пошаље пуномоћје којим га овлашћује да потпише споразум о компензацији. Тражени документ књаз Никола упутио је Вуковићу 14/26. марта 1880. године.²³⁵

Понашање Порте током затишја у преговорима није давало наду да ће она направити отклон од свог опструктивног дјеловања у цијелој ствари. Наиме, Савас-паша је амбасадорима европских сила у Цариграду поднио на читање један, по свој прилици, наручени извјештај од скадарског валије Изет-паше, у коме пише „ да је Књаз у Подгорицу, да је обезоружао све Турке Подгоричке; да купи војску, да намјешта артиљерију и да је послао војску преко Крајине да удари на Улцињ“.²³⁶ Но, гроф Корти је брзо окончао

---

²³³ *Министарство иностраних дјела–Зборник докумената (1879–1915)*, приредио С. Бурзановић, Подгорица, 2007, с. 54.

²³⁴ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 233; *Министарство иностраних дјела–Зборник докумената (1879–1915)*, приредио С. Бурзановић, с. 54.

За случај негативног Портиног одговора на предлог црногорске владе, Корти је, преко Гавра Вуковића, савјетовао Црној Гори да чим такав одговор добије, изненада нападне на Гусиње. Исто тако, италијански дипломата обавјестио је Цетиње да ће он, у случају да одговор Порте не буде позитиван, напустити османску престоницу. Корти је такође савјетовао црногорској влади да за случај Портиног одбијања црногорског предлога прекине сваку комуникацију са османским представником при црногорском двору, како би га на тај начин принудила да напусти Цетиње, а да Гавра Вуковића позове да се врати у домовину. За тај „радикални поступак“, требало би да се спреми „једна нота на силе“, која би се имала послати „три дана прије ударца“. Италијански дипломата је сматрао „да ће ова радикална мјера озбиљно препанут Турску и можда је наћерат да прими предлог безусловно“. (*Министарство иностраних дјела–Зборник докумената (1879–1915)*, приредио С. Бурзановић, с. 54)

²³⁵ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 233; ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 526.

²³⁶ *Министарство иностраних дјела–Зборник докумената (1879–1915)*, приредио С. Бурзановић с. 54.

разговор на ту тему, рекавши османском министру иностраних дјела да црногорски књаз „има право све што чини“, те да он не може стајати „скрштених руку сад кад се сва Албанија оружа и спрема да навојшти на његову земљу, при чему Порта намјерно одуговлачи са рјешавањем питања, не желећи да пристане на умјерени предлог црногорског владара.²³⁷

Како се примицао рок за коначно рјешавање питања о промјени, црногорска влада нашла је за сходно да се поново обрати великим силама. У меморандуму од 13/25. марта влада излаже историјат црногорско-османских односа током успостављања послеријатних граница, истичући да Црна Гора неће одустајати од свог захтјева да Порта изврши комплетан Берлински уговор. При том се каже да Цетиње вјерује у то да велике силе неће дозволити да Порта погази међународне акте које су оне потписале, те да ће наћи начина да предуприједе један конфликт који може бити пријетња европском миру.²³⁸

Да би онемогућила Порту да за евентуално не постизање споразума изговор тражи на црногорској страни, Цетиње се одлучило да коригује своју посљедњу понуду. Зато је црногорски књаз 18/30. марта, пред сам истек рока, поручио Кортију да ако не може да се избори за „руску линију“ на потезу између Јадранског мора и Скадарског језера, пристане на неповољнију „енглеску линију”.²³⁹ Исто тако, књаз је нагласио да црногорска војска треба да запосједне Груде и Хоте прије доласка међународне комисије, јер би се у њеном ишчекивању могло десити да „влада скадарска и аустријска опет организују Гусиње”.²⁴⁰

Страх Цетиња од сплетки Беча, свакако да је појачала и изјава коју је нови дипломатски представник Аустро-Угарске у Цариграду изрекао приликом аудијенције код султана, а према којој Монархија има озбиљну намјеру да након тридесет година окупације Босну и Херцеговину врати

---

²³⁷ Министарство иностраних дјела–Зборник докумената (1879–1915), приредио С. Бурзановић с. 54.

²³⁸ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 234.

²³⁹ ДМЦ, АО, ф. Никола I, 1880, док. 10; Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 233.

²⁴⁰ ДМЦ, АО, ф. Никола I, 1880, док. 10; Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 234.

Османском царству.²⁴¹ У вези са овим, Гавро Вуковиће је у извјештају од 14/26. марта 1880. године написао: „Шта је стио тим да постигне Дубски не зна се, али су турци то примили за готово, па су још у Понеђељник почели зборит да неће дати ни нама Гусиње ни Грчкој ишта. По свој прилици то је била фина досјетка да осујети промјену“.²⁴²

Да су Турци уистину жељели да изиграју цијелу ствар, свједочи и чињеница да они нијесу нашли за сходно да се у предвиђеном периоду изјасне о црногорском предлогу, већ су тражили, да се ионако дуги рок за изјашњавање, продужи за још десет дана. Гроф Корти је то категорично одбио, изјавивши да ако Порта „не одговори у понеђељник 31 Марта, тако да се истог часа може потписат мемоар о промјени“, он прекида посредовање.²⁴³

У посљедњем моменту Порта је прихватила црногорски предлог, с тим да граница између Мора и Језера буде повучена у складу са „енглеском линијом“, што је, као што смо видјели, за књаза било прихватљиво. Предлог је упућен султану на одобрење, али га он није хтио санкционисати, тражећи нове консултације. Гроф Корти је при истеку рока рекао османском министру спољних послова да је његова мисија завршена, али је, на интервенцију Фурнијеа, прихватио да се Турцима да додатних 48 часова за изјашњавање. Италијански дипломата је и након истека овог рока био принуђен да поново изјави да је његово посредовање завршено. Но, одмах након тога из двора је јављено да је султан потписао ираду, којом је санкционисао Портину одлуку која му је била поднијета на разматрање.²⁴⁴

Након султанове ираде требало је израдити меморандум о предаји земљишта додијељеног Црној Гори, што је грофа Кортија и црногорског отправника послова у Цариграду увело у нове тешкоће.²⁴⁵ О томе војвода Гавро, у извјештају датираном 4/16. априла, пише: „С каквим страхом вршио сам ову дужност не можете себи преставити, јер је пуна невјерства и ништавила турског (...) За сваку ријеч била је борба, за свако име мјеста била

---

²⁴¹ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 548; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 375.

²⁴² ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 548.

²⁴³ Исто.

²⁴⁴ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 234.

²⁴⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 569; Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 235.

је препрека и то по више пута за више дана. Умјесто Серћи били су ставили Динош. Два је дана требало водити преговоре око тога самога мјеста. Исто тако око мјеста Куњи и Кузи и око цијеле линије без разлике (...) О начину предаје вођена је очајничка борба између нас, Порте и Сераскерата (...) Турци су шћели да се улазак и излазак учини ћутећи без да изгледа да царска војска измиче пред војском црногорском, акамо да јој она предаје земљу. Послије велике борбе и послије дјејствовања свију посланика једва се примило у начелу да се мора предаја мјеста уредно извршити (...) Шта да ви много зборим кад знате како је с Турцима преговарати. Кад хоћете кога да казните смртном кажњу пошљите га да преговара с Турцима па да буде кажњен више но смртном кажњу. За ову казну јуристе нијесу знали”.²⁴⁶

До нових компликација дошло је када је османски владар накнадно, наводно на интервенцију Ратног савјета, својој иради придодао такозвану клаузулу о неодговорности сљедеће садржине: „Пошто царске власти и редовна војска евакуирају заузета мјеста и тврђаве, и пошто црногорска војска и власти заузму уступљена мјеста, Порта скида са себе сваку одговорност за даље компликације које се у тим мјестима могу догодити”.²⁴⁷

Уистину, у овој клаузули није било тешко препознати настојање Порте да се понови плавско-гусињски сценарио, односно да се изазову нови црногорско-албански сукоби, за које она, наравно, не би била одговорна, јер је самом предајом територија испунила све своје обавезе.

Схватајући намјере Турака, разјарени гроф Корти затражио је аудијенцију код османског владара, али је одбијен уз напомену да је то посљедња султанова ријеч.²⁴⁸

Без успјеха су била и настојања Вуковића и Кортија да се у клаузулу унесе измјена да Порта задржава одговорност за оне компликације, које би евентуално потекле са територије под њеном контролом, са чим су сагласни били и амбасадори Француске и Велике Британије, Фурније и Лајард.

---

²⁴⁶ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 569.

²⁴⁷ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 235; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 375.

²⁴⁸ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 376; Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 235.

Како више није било простора за било какве преговоре, Цетињу је само остало да се изјасни прихвата ли султанову понуду или не.²⁴⁹

Гроф Корти апеловао је на црногорског владара да због забрињавајућег развоја ствари у Сјеверној Албанији, што прије прихвати османски пројекат компензације територија.²⁵⁰ Књаз Никола је то учинио на начин што је овластио италијанског дипломату да ствар заврши по свом нахођењу, то јест онако како најбоље зна и може у датој ситуацији. При том је Гавро Вуковић добио задатак да саопшти у Цариграду да црногорска влада схвата султанову клаузулу о неодговорности, у смислу неодговорности Порте за евентуалне компликације на уступљеној територији од стране мјесног становништва, а након тога што ова територија на прописан начин буде предата Црној Гори.²⁵¹

Дана 31. марта/12. априла 1880. године, у 11.30 часова, османски министар иностраних дјела Савас-паша и црногорски отпратник послова Гавро Вуковић (у присуству високих официра османског генералштаба, секретара Министарства иностраних дјела Турске, грофа Кортија са свим члановима италијанске амбасаде, као и представника амбасада великих сила), потписали су у Цариграду меморандум о промјени Плава и Гусиња за Груде, Хоте и мали дио Кастрата.²⁵² Пишући о граничној линији, које је на основу овог меморандума имала да се успостави између двију држава, војвода Гавро у својим Мемоарима наводи: „Граница између Црне Горе и Турске почиње од Јадранског мора, трасом Берлинског уговора, коју је међународна комисија повукла, на Топал Горицу. Одатле пресеца Скадарско језеро правом линијом, па Хумским блатом (Каналом) у Кастратско језеро. Пресеца Кастрате пењући се к висинама поврх Хота, па се спушта у Цијевну, код села Серћи. Цијевном до језера Рикавца. Од Рикавца на вис звани Планиница, одатле на Мојан, Борову главу, Дрецин Усов, Илијин Камен, Сиљеву и Баљасту Главу, обилазећи Зелетин Климентски на високи врх

---

²⁴⁹ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 569; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 376; Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 235.

²⁵⁰ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 235.

²⁵¹ Исто, с. 236; ДМЦ, АО, ф. Никола И, 1880, док. 10(14).

²⁵² Г. Вуковић, *н.д.*, с. 376; Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 236; *Студије и огледи о дипломатији Црне Горе*, приредио Ђ. Лопичић; Н. Радуловић, *Дипломатски портрет војводе Гавра Вуковића*, с. 460.

Голеш. Од Голеша комуналним линијама између Мурина и Пепића, комуналним линијама између Велике и Новшића, на Јечменишта, Чавор, Валаницу, Шиповице, Јаворак, па висовома шекуларским у Лим”.²⁵³

Меморандумом је било одређено да десет дана после његовог потписивања, Османско царство преда предвиђене територије Црној Гори, при чему би главни командант османске војске из Скадра, двадесет четири сата прије евакуације својих трупа, прецизно обавијестио црногорског команданта у Подгорици о часу када ће царска војска почети са повлачењем. Акт о измјени потписали би скадарски валија и представник црногорске владе. После повлачења османских војника са односних територија, престала би одговорност Порте за сва евентуална дешавања у уступљеним крајевима.²⁵⁴

Меморандум је на посљетку предвиђао да Цетиње и Цариград предложе великим силама да овласте своје представнике у Османском царству да сазову конференцију, како би потписали протокол који би потврдио валидност меморандума и на основу којег би се овај документ присајединио Берлинском уговору. Овај посао спроведен је у дјело 6/18. априла 1880. године.²⁵⁵

Европска јавност није крила задовољство што је, како је то у том тренутку изгледало, са завршетком конференције у Цариграду стављена тачка на једно питање, које није дозвољавало да уговор којег су велике силе потписале у Берлину буде спроведен у дјело. О томе Гавро Вуковић у својим мемоарским списима пише: „Чим је конференција Сила анектирала уговор о промјени Берлинског трактата, граф Корти отпутовао је преко Беча и Берлина триумфално у Рим, убијеђен да је јевропском миру својим посредовањем много пружио.

Дипломација сила била је изненађена брзим уређењем овог тешког питања, а јевропска штампа узносила је државничку мудрост графа Корти. Сва Италија дочекивала је графа, у повратку, са великим овацијама. Господар

---

²⁵³ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 376, 377.

²⁵⁴ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 236; U.Özcan, *н.д.*, с. 265.

²⁵⁵ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 236, 237; U.Özcan, *н.д.*, с. 265.

је добивао честитке од свију дворова и влада Великих сила. Амбасадори надметали су се који ће ме први звати на обједи и друге гозбе“.²⁵⁶

Књаз Никола био је задовољан са промјеном јер се, као што је то већ поменуто, уласком грудско-хотске области са припадајућим висовима у састав црногорске државе, стратегијски обезбијеђује Подгорица и Зетска равница од евентуалног напада. Црногорски владар је чак имао намјеру да допутује у Цариград, па је наредио војводи Гавру да објави његов долазак прије потписивања Меморандума. Вуковић је, сматрајући да би то ипак била превелика манифестација задовољства, која би могла понукати османску страну да осујети цијели посао, савјетовао књаза да одустане од те замисли, што је он на крају и прихватио.²⁵⁷

Десет дана након потписивања Меморандума, како је то било и прецизирано овим документом, османска војска напустила је своје положаје. Међутим, то је била једина ствар предвиђена Меморандумом коју су Турци испоштовали. Наиме, повлачење је извршено 10/22. априла, у четири сата ујутро, при чему главнокомандујући црногорске војске, војвода Илија Пламенац, о томе ништа није знао, а камоли да је дан раније био обавјештен да ће услиједити покрет османских јединица.²⁵⁸ Јасно је да су положаје запосјели Албанци, којима су османске снаге оставиле значајну количину пушака и муниције.²⁵⁹ За још већу иронију, истога дана, у девет сати ујутро, Пламенац је обавијештен да ће се царска војска повући у четири сата по подне. Чак и у случају да је ово обавјештење било тачно, постигнути договор би свакако био изигран, пошто је Црногорцима умјесто двадесет четири,

---

²⁵⁶ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 378.

²⁵⁷ Исто, с. 377, 378.

²⁵⁸ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 242, 243.

²⁵⁹ Исто, с. 243; П.А.Искендеров, *Србија, Черногория и албанский вопрос в начале XX века*, Санкт-Петербург, 2013, с. 23.

Да пружи отпор успостављању црногорске власти на територији која јој је додијељена Меморандумом, Албанци су припремани како од османске, тако и од аустроугарске стране. Зато је и сједиште Албанске лиге пренијето из Призрена у Скадар, као природни центар заједничког дјеловања албанских католика и муслимана, који су у својим акцијама били руковођени различитим очекивањима. За разлику од муслимана, који су били приврженици Османског царства, католици су се надали да би у случају ратних заплета Аустро-Угарска била та која би се умијешала у сукобе, што би у коначном исходу довело до тога да територије на којима они живе уђу у састав ове моћне царевине. (Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 237, 238, 239)

остављено само седам часова да се организују и посједну односну територију. То је било немогуће, с обзиром на то да су црногорске јединице у просјеку биле удаљене шест до десет сати од положаја које су имале да преузму. Ипак, Пламенац је наредио покрет оних трупа које су се налазиле на најмањој удаљености од демаркационе линије. Црногорци су дошли до првих положаја око дванаест часова, значи, четири сата прије наводног повлачења османске војске. Међутим, тамо су дочекани снажном пушчаном ватром, коју су на њих отвориле албанске снаге.²⁶⁰ Сходно наредби црногорског владара да се нипошто не улази у оружане сукобе, војвода Пламенац је својим војницима наредио одступање.²⁶¹

Истог дана навече, црногорски књаз сазвао је дипломатске представнике европских држава на Цетињу и обавијестио их о турском кршењу меморандума потписаног у Цариграду. Сјутрадан је црногорска влада о овоме је обавијестила Гавра Вуковића и наложила му да протестује на Порти.²⁶²

Војвода Гавро повео је живу дипломатску активност у Цариграду. У извјештају којег је 18/30. априла упутио на Цетиње, Вуковић о томе пише: „У Петак (11 т.) до подне саопштио сам свим посланицима вијест о пријевари турској; протестујући у исто вријеме противи три шљедећа поступка турска: што је турска погазила уговор нејавив нашем заповједнику уру евакуације 24 уре прије као што је уговорено; што је Турска војска прије означене уре напуштила све тачке и предала их арбанасима да се у њима утврде и одупру нашем уласку; и што су заповједници војске окупљене по свој арбанији, царске паше, миралаји и официри, једном ријечју што Турска рати с Црномгором без да јој објавила рат“.²⁶³

Схватајући озбиљност ситуације, амбасадори су, не консултујући се са својим владама, већ наредног дана упутили колективан протест Порти,

---

²⁶⁰ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 242, 243.

²⁶¹ Исто, с., 241, 242; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 378, 379.

²⁶² Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 243.

²⁶³ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 588.

договоривши се да не контактирају са османском владом, док не добију објашњење поводом најновијих догађаја²⁶⁴

Војвода Гавро покушавао је да ступи у контакт са Савас-пашом, али цијелог дана није успијевао да га пронађе. На крају се црногорски отпражник послова писменим путем обратио османском министру иностраних дјела, рекавши му да га мора примити, ма у које доба дана. У једанаест часова увече Вуковић је добио поруку да дође код Савас-паше кући.²⁶⁵

У сусрету са Вуковићем, турски државник одмах се позвао на клаузулу о неодговорности, оштро истичући: „За све што се догађа у мјестима уступљеним Црној Гори Висока Порта, по уговору, не одговара. Ето вам градови, ето вам куле, ето вам села, то је све ваше, отимљите и узимљите како знате. Порта није крива е се популација уступљених мјеста противи црногорском власништву. Јевропа је крива што вам није дала земље и градове гдје ваш елеменат станује, него данас присиљава Турску да она чини исправке њених погрјешака, те да вам ми дајемо туђи елемент различит по вјери, народности и језику од црногорског народа. Ми смо своје учинили, задовољили смо Јевропу и вас, па ако вам се што криво чини, нека вам она накнаду учини на страни Херцеговине, гдје ваш народ живи, јер је и она царска земља, исто као и Арбанија”.²⁶⁶

Свакако да су се многи проблеми могли избјећи да је умјесто Плава и Гусиња, црногорској држави додијељена одговарајућа територија у Херцеговини. Међутим, у ситуацији када се у складу са Берлинском уговором Босна и Херцеговина нашла под окупацијом Аустро-Угарске, било је сасвим јасно да је таква могућност неизводљива. Уосталом, још у току друге фазе црногорско-османског рата, након црногорског освајања Билеће, Монархија

---

²⁶⁴ Једино је представник Аустро-Угарске, који је у почетку „весело био што се све тако догодило“, истог дана „добио заповијест из Беча да се најозбиљније заузме око наше ствари”, каже Вуковић у свом изјештају. Поступак амбасадора осталих великих сила, њихове владе накнадно су одобриле. (ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 588)

²⁶⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 588.

²⁶⁶ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 380.

је, као што је то већ речено, јасно дала до знања књазу Николи да ће сви напори Црне Горе да се прошири мимо никшићке области, бити узалудни.²⁶⁷

С друге стране, било је потпуно јасно да Албанци, колико год се противили томе да постану црногорски поданици, ништа значајније у таквим настојањима не би могли постићи без свесрдне помоћи Цариграда, тако да је Савас-пашин покушај да скине са Порте одговорност за неизвршавање преузетих обавеза, био потпуно беспредметан. У складу са тим услиједила је и реакција Гавра Вуковића, који је османском министру спољних послова рекао да неуредно повлачење царске војске „није ништа друго него очевидна пријевара, учињена са премедитацијом“, те да се Порта заклонила иза клаузуле о неодговорности, „коју је перфидно у уговору увела“.²⁶⁸ Османски поступак Савас-паша правдао је тиме што Илија Пламенац, у писменом одговору Изет-паши на обавјештење да ће се Турци са односних положаја повући 10/22. априла у 16.00 часова, није изразио никакав протест.²⁶⁹

У Цариграду се шест дана расправљало о томе шта да се одговори дипломатским представницима великих сила. Иако Порта није имала јединствен став по овом питању, већина је била за то да се позивом на клаузулу о неодговорности одбаци сва кривица османске стране за дешавања од 10/22. априла. Међутим, велики везир Махмуд-Недим, према писању црногорског отправника послова (у поменутом извјештају од 18/30. априла), „то није стيو потписат, говорећи да та тачка не оправдава Турску

---

²⁶⁷ То је било у складу са споразумом о подјели интересних сфера између Беча и Петрограда, постигнутим у Рајхштату 8. јула 1876. године, што је све добило свој јаснији израз у Будимпештанској конвенцији од 15. јануара 1877. године. Према овој конвенцији, Русија је у замјену за наутралност Аустро-Угарске у предстојећем руско-турском рату, одобрила Монархији да у погодном тренутку окупира Босну и Херцеговину. (Г. Вуковић, *н.д.*, с. 309; Р. Распоповић, *Неколико докумената о дипломатској активности војводе Станка Радоњића у завршној етапи Велике источне кризе*, Историјски записи, бр. 3–4, Подгорица, 2001, с. 266, 267; В. Поповић, *Источно питање*, Београд, 1928, с. 139, 140; М. Екмечић, *Устанак у Босни 1875–1878*, Београд, 1966, с. 276–280)

²⁶⁸ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 380.

²⁶⁹ Пошто је прочитао писмо које му је Изет-паша послао преко свог изасланика Јакуп-аге, војвода Пламенац оштро је реаговао, упозоравајући да је о евакуацији османских јединица требало да буде обавијештен 24 сата раније. Међутим, он је у свом писменом одговору, уз куртоазно изражавање поштовања скадарском валији, само потврдио пријем његове депеше. (Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 242; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 378)

што није испунила двије тачке конвенције“.²⁷⁰ На посљетку Турци су изашли са одговором, према коме они „ одбачују пријекор да су погазили конвенцију, али признају да је било мало неспоразумијевање о ури евакуације које није упливисало на правилну евакуацију“. Као доказ својој тврдњи Порта се позвала на писмо војводе Пламенца, „којим се одговара паши скадарском на пријем писма без да се у ичем протестира“.²⁷¹

Као што видимо, Цетиње не само што није успјело да дође у посјед Плава и Гусиња, већ му није пошло за руком ни да територију Груда и Хота укључи у састав црногорске државе. То је сигурно био основни разлог због чега је међу представницима сила, прама свједочењу Гавра Вуковића, преовладало увјерење да је Црна Гора толико исцрпљена да није у стању „ не само побити се него више ни живјети“.²⁷² Аустроугарски представник чак је рекао Вуковићу да би најбоље било да црногорски књаз и његова влада од свега одустану, односно да уз неку малу исправку граница пристану на новчано обештећење од стране Порте. На то му је црногорски отправник послова, између осталог, одговорио да ниједан Црногорац такво понижење не би допустио, те да се варају сви који мисле да је Црна Гора ослабила.

Војвода Гавро упозоравао је своју владу да ослањање само на дипломатију, у ситуацији када Цариград води са Црном Гором „рат испод руке“, не може донијети ништа добро.²⁷³ Штавише, ако се и даље настави овакво, недефинисано стање односа између двију држава, Црна Гора се излаже не само омаловажавању, већ и правој пропасти.²⁷⁴ „Аустрија и Турска“, каже Вуковић, „одуговлачиће ово ново питање шиљући Арбанасе да нас непрекидно узнемиравају, како би смо морали до краја пропасти. Затим наставља: „Ово оне двије раде у договору. Ви ћете ваљда према овој опакој

---

²⁷⁰ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 588.

²⁷¹ Исто.

²⁷² Исто.

²⁷³ Тим поводом Вуковић истиче да је опште мишљење било да је Црна Гора уз мало воље могла заузети све положаје „без муке и без икаквих жртава“, те да се свако чуди зашто је војска заустављена. (Исто)

²⁷⁴ Исто.

намјери наших непријатеља употријебити какве мјере које ће им стати на пут”.²⁷⁵

Цетињу је било сасвим јасно да Турска и Аустро-Угарска заједнички раде на томе да онемогуће Црну Гору да оствари своја права која јој је гарантовао Берлински уговор. Али шта је црногорска влада могла да учини? Већ смо рекли да би Беч једва дочекао да дипломатски напори препусте мјесто црногорско-албанским, односно црногорско-турским оружаним сукобима. Но, тога је влада на Цетињу била у потпуности свјесна и није жељела да упадне у замку перфидне аустроугарске политике. Осим тога, зашто би Црна Гора војним путем поново остваривала оно што јој један међународни акт већ гарантовао. Потписи великих сила на Берлинском уговору ипак су били јака гаранција да ће ово питање прије или касније добити свој коначни епилог. Црногорци су у минулом, као и у многим другим ратовима, показали за какве су јуначке подвиге све способни. Сада је много мудрије било показати стрпљење и препустити креаторима Берлинског уговора да своју творевину спроведу у дјело.²⁷⁶ Наравно, Црна Гора ће им у томе бити од сваке помоћи. Убрзо ћемо видјети да је овакво опредјељење црногорског књаза и његове владе почело да даје резултате. Ствари су полако али сигурно кренуле путем рјешавања.

Након што су примили Портин одговор поводом дешавања од 10/22. априла, дипломатски представници великих сила у Цариграду, осим руског, готово да нијесу имали намјеру да се више баве овим питањем. Међутим, на иницијативу руског представника, Лајард је сазвао састанак амбасадора, како би се размотрио одговор османске владе и донијела одлука о даљим акцијама. На састанку је заузет став да амбасадори не предузимају никакве кораке према Порти, док из својих земаља не добију одговарајуће инструкције.²⁷⁷

---

²⁷⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 588.

²⁷⁶ Војвода Гавро је ипак био свјестан да је најбоље да се односно питање рјешава дипломатским путем, па је, након што су се страсти послуже кршења априлског меморандума мало смириле, поручио својој влади да се не упушта у ратне подухвате, пошто је испустила „прву удесну прилику”. (ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 592)

²⁷⁷ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 588, 592.

Поступајући по упуствима својих влада, која су им убрзо стигла, представници великих сила у Цариграду, саставили су, како то пише Вуковић у извјештају од 25. априла/7. маја, „кратку ноту врло категоричну и енергичну, захтијевајући од Порте да им у најкраће вријеме одговори хоћели наново узет положаје од Арбанаса и све повратити у пређашње стање па их предати по уговору Црној Гори или не”.²⁷⁸

На демарш амбасадора османска влада није дала конкретан одговор, већ је предложила да се формира комисија која би подробно испитала догађаје од 10/22. априла, последије чега би услиједио договор о корацима које је потребно предузети, како би настале тешкоће биле превазиђене.²⁷⁹

1.3.2. Дипломатска иницијатива Велике Британије

На даљи ток рјешавања црногорско-османског граничног питања пресудно је утицала нова политичка оријентација Лондона према Цариграду, промовисана доласком на власт либералног кабинета Вилијама Гледстона.

Нова британска влада јасно је изнијела своје политичке погледе у односу на Османско царство у циркуларном писму, којег је њен министар спољних послова, лорд Гренвил, упутио је 22. априла/4. маја 1880. године свим владама потписницама Берлинског уговора. У том писму начелно се полази од тога да је од општег европског интереса да се стане на крај оклијевањима Порте да изврши преостале обавезе из тог уговора, што се најбоље може постићи уједињеном акцијом свих сила. Што се тиче стања на црногорско-османској граници, констатује се да оно захтијева пуну пажњу и хитне кораке, с обзиром на то да Порта није испоштовала Меморандум од 31. марта/12. априла. При том се наглашава да у сваком тренутку може избити сукоб између Албанаца и Црногораца. Због тога британска влада позива владу Аустро-Угарске и владе других држава потписница Берлинског

---

²⁷⁸ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 592.

²⁷⁹ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 382.

уговора да Порти упуте једну „идентичну и симултану“ ноту, захтјевајући од ње да изврши своје обавезе према Црној Гори, Грчкој и Јерменији.²⁸⁰

У циљу реализације своје намјере да присили Порту да изврши преостале обавезе из Берлинског уговора, британска влада послала је у Цариград свог истакнутог политичара и дипломату Гошена, и то не као обичног, већ као изванредног опуномоћеног амбасадора (*Ambassadeur Extraordinaire et Plenipoteiaire*).²⁸¹ По извршењу овог задатка, Гошен је имао да ступи на дужност вицекраља Индије.²⁸²

Дипломатска акција представника великих сила у Цариграду, отпочела је након што је британски амбасадор предао акредитивна писма султану.²⁸³ Први састанак амбасадора одржан је 25. маја/6. јуна 1880. године у њемачкој амбасади, код доајена дипломатског кора, грофа Хацфелда.²⁸⁴

Прије састанка европских амбасадора Гавро Вуковић је отишао код Гошена, да би му објаснио право стање ствари у вези са црногорско-турском граничним питањем, сматрајући да он, иако амбициозан и руковођен најбољим намјерама, ипак није довољно о томе обавјештен. Између осталог, рекао му је да је Црна Гора, страхујући од напада Албанаца, који своје акције

---

²⁸⁰ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 255, 256, 260; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 383.

²⁸¹ Том приликом је британски министар спољних послова Гренвил поручио Гошену сљедеће: „Њ.В. Краљица извољела је именовати вас својим специјалним амбасадором код Отоманске Порте, зато да се јасно види колико влада Њ.В. Краљице сматра важност ситуације на Истоку. Како би и Султан из личних одношаја са таквим државником, који заузима у парламенту и у политици Енглеске тако узвишен положај, увидио озбиљност намјера великих сила у извршењу његових обавеза према Црној Гори и Грчкој, као и реформи у цијелом царству, које је отоманска влада најсвечаније обећавала учинити, а постојано газила“. (Г. Вуковић, *н.д.*, с. 383)

²⁸² Исто.

²⁸³ У очекивању аудијенције код султана, британски изасланик се више пута састајао са црногорским дипломатским представником у Османском царству. У току тих сусрета, Гошен је, изражавајући истинско пријатељство према Црној Гори, повјерљиво рекао Вуковићу да Гледстон хоће по сваку цијену да присили Порту да изврши своје обавезе према Цетињу, при чему је „препоручивао стрпљење и уздржљивост“. (Исто)

Гошенова аудијенција код османског владара није прошла без проблема, што је, свакако, представљао израз његове озлојађености због заокрета у спољној политици Лондона према Цариграду. О томе Гавро Вуковић у својим Мемоарима каже: „Уобичајени дискур, који је Гочен имао да изговори при предаји акредитива, најприје је показан султану. Он га је одбио, јер на такви, какав је био, није хтио одговарати, већ је захтијевао да многе тачке буду избачене. Гочену је било сувише тешко на то пристати. Стога су настали преговори, због који његова званична аудијенција морала је бити више пута одлагана“. (Исто; В. још: *Глас Црногорца*, бр. 21, Цетиње, 24. мај/5. јун 1880; *Глас Црногорца*, бр. 22, Цетиње, 31. мај/12. јун 1880)

²⁸⁴ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 383; Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 260.

спроводе према заповијестима Порте, принуђена да дуж границе са Османским царством држи велику војску, као и да тако велико оптерећење мала, ратом исцрпљена Црна Гора није могла више подносити. Поред тога, нагласио је да је Црна Гора „у мирно доба принуђена била држати три дијела своје војске у Подгорици, Бару, Колашину и Андријевици, и то у доба протекције Сила, која се изврнула у шпекулацију себичних намјера”, са циљем да мале државе нестану са карте Европе.²⁸⁵ Британски амбасадор упитао је Вуковића на које се државе односе његове ријечи, на што је овај одговорио да је мислио на Аустро-Угарску, Њемачку и Енглеску до пада Биконсфилдовога кабинета. Гошен је и овом приликом истакао спремност Лондона да заштити Црну Гору, рекавши да је нова британска влада „проникнута правдом и правicom у међународним одношајима, а нарочито према малим и слабим државама”, па сљедствено томе Црна Гора може унапријед рачунати на то да ће је Велика Британија избавити из тешког положаја у коме се налази.²⁸⁶

Свакако да су Гошенове ријечи црногорској влади уливале наду и оптимизам, да овог пута дипломатска офанзива великих сила неће остати без резултата, као што је то био случај у претходном покушајима. Ово нарочито због тога, што је Црна Гора добила истинског и моћног савезника из редова земаља, које јој у ранијем периоду нијесу биле наклоњене.

Поред тога, Њемачка је, озбиљно се односећи према догађајима од 10/22. априла, а у жељи да се очува мир на Истоку, упозоравала Беч да није паметно превише провоцирати Русију због црногорског питања. С друге стране, Аустроугарска монархија изражавала је бојазан да нарастање албанског покрета може неповољно одразити на прилике у Босни и Херцеговини, гдје Беч још није био учврстио своју власт.²⁸⁷

Као што се види, Порта више није могла рачунати на притајене савезнике. Коначно, ствари су биле постављене тако да је питање размјене територија између Црне Горе и Османског царства морало бити ријешено.

---

²⁸⁵ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 384.

²⁸⁶ Исто.

²⁸⁷ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 255, 256, 306, 307.

На поменутом састанку у њемачкој амбасади, дипломатски представници великих сила у Цариграду договорили су се да саставе једну идентичну ноту, с тим да је сваки од њих посебно преда османској влади.²⁸⁸ У вези са црногорским питањем, постигнута је сагласност да се, у складу са циркуларом грофа Гренвила, од Порте енергично захтијева да се изјасни о томе, које ће кораке предузети у циљу предаје уступљених мјеста Црној Гори.²⁸⁹

Представници великих сила у Цариграду поново су се сусрели 28. маја/9. јуна 1880. године, када је усвојена идентична нота која је третирала грчко, црногорско и јерменско питање.²⁹⁰ Амбасадори су у ноти констатовали, како то Вуковић пише у Мемоарима, „да је у најгрђем стању

---

²⁸⁸ Редакција ноте повјерена је француском амбасадору Тисоу, који је на тој дужности, као резултат промјене владе у Француској, замијенио Фурнијеа. Новиков, некадашњи руски амбасадор у Аустро-Угарској, који је именован за дипломатског представника Русије у Османском царству умјесто кнеза Лобанова-Ростовског, захтијевао је да се питање Црне Горе посебно акцентује. Представник Монархије, гроф Дубски, нагласио је да његове инструкције налажу да се црногорско и грчко питање третирају на исти начин. На то је Новиков рекао да је грчко питање већ акцентовано, пошто је договорено да се о њему посебно расправља на конференцији амбасадора у Берлину. Тада је Хацфелд предложио руском изасланику да приликом редиговања ноте сам формулише дио који се односи на Црну Гору. Новиков је онда, плашећи се да не остане усамљен, тражио сагласност да се црногорско питање нагласи у складу са текстом циркулара лорда Гренвила, што је од стране осталих амбасадори прихваћено. (Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 260, 261; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 383, 384)

²⁸⁹ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 261.

²⁹⁰ Исто.

У вези са грчким питањем, у ноти је, како је то пренио војвода Гавро у својим Мемоарима, писало: „Што се тиче уређења и исправке граница између Турске и Грчке, Порта је, има већ неколико времена, примила један предлог од лорда Салисбури, којег су силе одобриле, по којем имала је једна међународна комисија поћи у провинције пограничне, да определили ту ректификацију“.

Влада Њ.В. Султана ограничила се је на преставку извјесних тешкоћа на које се је могло наићи у извршењу ове комбинације, али се је задржала дати дефинитивног одговора. Силе посреднице биле су принуђене сматрати ово ћутање као одбитак предлога. Стога су се силе опет дохватиле мјера, да се у најкраћем року изврши ректификација турско-грчких граница, што је било у интресу колико Грчке толико исто и Турске, али нажалост сви досадашњи напори Сила остали су без успјеха.

Услед свега тога, Силе су ријешиле да њихови преставитељи код Њ.В. Цара њемачког образују једну конференцију у Берлину 16. јуна, да већином гласова определили линију граница, у присуству официра, специјалиста у таквим питањима. У исто вријеме Силе су ријешиле, чим се у Берлину сагласе о граничној линији, да се изашаље једна мјешовита комисија, да трасира у појединостима граничну линију“. (Г. Вуковић, *н.д.*, с. 385)

У дијелу ноте који се односио на јерменско питање стајало је: „Висока Порта обавезна је без одлагања учинити побољшања и реформе административне, које захтијевају локалне потребе по провинцијама у којима станују Јермени, и осигурати безбједност њихову од најезде и нападаја од Курда и Черкеза, и да саопштава перијодично мјере које је у ту сврху предузимала силама које су примиле на себе надзор над апликацијом тих мјера“. (Исто, с. 386)

питање црногорских граница“.²⁹¹ Стога су захтијевали „још много вишу пажњу и тражили да одма буде извршено“.²⁹² У ноти се такође констатује да је Порта изиграла априлски меморандум, допуштајући албанским снагама да заузму положаје које је требало предати Црној Гори. На тај начин је „омогућен један судар између црногорске војске и масе Арнаута, које стоје наспрам ње“.²⁹³ Зато велике силе позивају османску владу да их сасвим јасно упозна са својим намјерама у односу на црногорско питање, те да без било каквог изговора, или, пак, оклијевања „изврши стварну нагодбу турско-црногорску“.²⁹⁴ У противном, Цариград ће се сматрати одговорном за све последице које би могле наступити даљим одуговлачењем задовољења права Црне Горе.²⁹⁵

Према свједочењу Гавра Вуковића, нота амбасадора великих сила „довела је у велику забуну како двор, тако и све политичке кругове на Високој Порти, тако да „нијесу знали ни што рећи ни како одговорити“.²⁹⁶

У међувремену је дошло до промјене владе у Османском царству. Између осталог, умјесто фанариота Савас-паше, на дужност министра иностраних дјела именован је Абедин-паша, поријеклом Албанац, док је министар војни постао бивши скадарски валија и један од главних организатора Албанске лиге, Хусеин Хусни-паша. До промјена је дошло и на двору, на начин што је султан отпустио многе дворјане, да би потом њихова мјеста попунио Албанцима.²⁹⁷

Свакако да су ова дешавања указивалала на то да Цариград још увијек није био спреман да се окане дотадашње праксе у погледу опструирања извршавања својих обавеза према Црној Гори, што ће показати и садржина Портиног одговара на идентичну ноту представника великих сила у Османском царству.

---

²⁹¹ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 385.

²⁹² Исто.

²⁹³ Исто, с. 386.

²⁹⁴ Исто.

²⁹⁵ Исто.

²⁹⁶ Исто.

²⁹⁷ Исто.

У овом одговору, који је услиједио 12/24. јуна 1880. године, Порта саопштава да је спремна да изврши обавезе из априлског меморандума, без обзира на то што сматра да није крива за догађаје од 10/22. априла. У ту сврху неопходно да јој се да довољно времена, како би предузела систематске мјере, које би омогућиле да се ствар заврши на миран начин. Поред тога, Порта изражава жељу да размотри сваки предлог, који би био усмјерен у правцу мирног рјешења проблема. Исто тако, османска влада је спремна, ако велике силе сматрају да је то потребно, да до извршења Меморандума црногорској држави плаћа пораз, везан за територије које су имале да јој буду додијељене.²⁹⁸

Одговор османске владе јасно је показао великим силама да је потребно прећи на нову фазу дјеловања, што је подразумијевало да се одустане од спровођења априлског меморандума, те да се, у складу са већ припремљеним планом, активира пројекат по коме би у замјену за Плав и Гусиње Црној Гори припао Улцињ.²⁹⁹ Тако, у ноти од 14/26. јуна 1880. године, амбасадори констатују да Портино тражење да добије неограничени рок за извршавање својих обавеза, није у складу са захтјевом великих сила да се априлски меморандум одмах изврши. Међутим, пошто је Порта изразила спремност да реализује нови аранжман, велике силе јој нуде да Црној Гори уступи Улцињ са територијом до Бојане. Исто тако, дошло би и до извјесне исправке границе на истоку од Скадарског језера, која се углавном односила на то да село Динош припадне Црној Гори. У ноти се такође истиче да је са стратешког аспекта, као и с обзиром на могућност албанског отпора, комбинација са Улцињем много лакше изводљива. Да би се пројекат спровео

---

²⁹⁸ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 262.

²⁹⁹ Како је постало јасно да се у ситуацији када су Албанци заузели мјеста и положаје који су имали да буду предати Црногорцима, априлски меморандум тешко може извршити, британска влада сматрала је да је потребно потражити алтернативна рјешења, па је предложила да се Црној Гори да компензација у долини Лима. Иако се радило о најприроднијем рјешењем, с обзиром на чињеницу да је у тој области српско становништво било настањено у великом броју, са тим није била сагласна Аустро-Угарска, па се на крају дошло до закључка да је најјелисходније да се Црној Гори врати Улцињ са обалом до Бојане и одређеном територијом у залеђу. Црногорски владар је у начелу прихватио овај предлог, али је, поучен претходним искуством, нарочито инсистирао на томе да се Црној Гори гарантује да ће јој уступљена територија бити предата на миран и правилан начин. (Исто, с. 256, 257, 258, 307)

што безболније, велике силе предлажу османској влади да сјеверној Албанији додијели неки вид аутономије. Но, уколико Порта одбије ову иницијативу биће обавезна да поступи у складу са меморандум од 12/24. априла. На посљетку, Абедин-паша се моли да одговори у кратком року, с обзиром на потребу хитног рјешавања питања.³⁰⁰

Турцима је нови предлог још мање одговарао него претходни, пошто је Улцињ био предстража њихове крајње западне тврђаве, Скадра. Абедин-паша је изнио становиште да се Порта налази у материјалној и моралној немогућности да Црној Гори преда један „тако албански“ град, истичући да би се меморандум из априла могао много лакше извршити, само што је за то потербан дужи временски период, како би се албански муслимани убједили да напусте ствар својих католичких сународника. Ипак, Црна Гора, према мишљењу османског министра спољних послова, не би имала пуно користи од територије коју је имала да добије на основу априлског меморандума, с обзиром на то да би у том случају била у сталном сукобу са албанским племенима. Зато је Црној Гори боље да осим пореског износа везаних за области Хота, Груда и дијела Кастрата, на којег има право од 10/22. априла, прими и новчану надокнаду у висини вриједности тих територија.³⁰¹

Османски министар иностраних послова позвао је војводу Гавра Вуковића у свој кабинет, како би му лично изнио Портину понуду о новчаној надокнади за односне територије, која се имала исплатити мјесец дана након потписивања договора о томе.³⁰² Услиједила је жестока реакција црногорског дипломате који је одбио и саму помисао на тако нешто, рекавши Абедин-паши да је Црна Гора сваку стопу земља добила јуначком крвљу својих синова, те да „нема тих новаца који јој то могу накнадити“.³⁰³ Затим је наставио: „Ви сте послали Арнауте да држе нашу земљу, ви сте их наоружали, ви их храните, па преко њи задржите земље које нам по уговорима припадају. Не дајте им храну за три дана, па ће се сви разбјежати, и тијем питање на

---

³⁰⁰ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 262.

³⁰¹ Исто, с. 263, 307.

³⁰² Г. Вуковић, *н.д.*, с. 389, 390; Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 263.

³⁰³ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 390.

миран начин свршити. Ваша је политика провидна, али је наша истрајност и рјешителност неодољива. Ми остајемо при своме па ћемо дочекати интервенцију једне од сила, која ће нам помоћи да ми до наших права дођемо, а вас ћу гледати да плаћате новим провинцијама ваше тврдоглавство“.³⁰⁴

Послије овога, Абедин-паша замолио је црногорског отправника послова да предлог ипак достави Цетињу. Вуковић му је одговорио да то засигурно неће урадити, али да ће тражити од своје владе да му дозволи да напусти Цариград. При том је војвода Гавро сопштио османском министру иностраних дјела да са њим прекида сваку личну комуникацију, свек док црногорска влада не донесе одговарајућу одлуку у вези са његовом намјером да се врати у Црну Гору.

На Абедин-пашину примједбу да му црногорски дипломата не смије „одрећи ту услугу“, пошто је он у Цариграду управо зато да би обављао такве послове, Вуковић му је узвратио да се он налази у османској престоници да би испуњавао инструкције црногорске владе, а да Цариград за своје потребе има свог представника у Црној Гори. Затим је, без уобичајеног поздрава, изашао из Абедин-пашиног кабинета.³⁰⁵

Портина понуда поражавајуће је дјеловала на црногорску владу, која је убрзо свом отправнику послова наредила да напусти Цариград: „На предлог Портин даћеш овај одговор: усљед вашег предлога добио сам наредбу да одма оставим Цариград. Коментара никаквог немој давати но се одма пошље изјаве опрости са министром.

Посланицима ћеш саопштити и изјавити им да усљед оваквог поступка Портина твој даљни опстанак нема више смисла“.³⁰⁶

Што се тиче дипломатских представника великих сила у Цариграду, они су били мишљења да се „могао блажијим тоном одбити Пашин предлог“, али су због чињенице да је ријеч о части једне земље Вуковићеву реакцију

---

³⁰⁴ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 390.

³⁰⁵ Исто.

³⁰⁶ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 645.

сматрали оправданом. При том су истакли да ће енергично иступити против Портине понуде.³⁰⁷

Чим је сазнао за инструкције које је војвода Гавро примио са Цетиња, Абедин-паша је отишао код амбасадора великих сила да их моли да посредују код књаза Николе да опозове своју наредбу, наводећи да је дошло до неспоразумијевања, пошто је он имао на уму само питање пореза са неуступљеног земљишта. Са образложењем да су ријечи османског министра спољних послова исказане неопрезно и неадекватно, велике силе су, преко својих представника при црногорском двору, интервенисале код књаза Николе да не прекида дипломатске односе са Портом.³⁰⁸ Црногорски владар прихватио је интервенцију сила. У депеши од 25. јуна/7. јула 1880. године Вуковићу је поручено да до нове наредбе не оставља Цариград.³⁰⁹

Мада је Абедин-паша увјеравао амбасадоре Аустро-Угарске и Велике Британије да Порта предузима енергичне кораке у правцу извршења априлског меморандума, њен званични одговор владама сила, који је услиједио 3/15. јула 1880. године, био је другачије конципиран.³¹⁰ Ту се, у ствари, радило о некој мјешовитој комбинацији, која је подразумијевала да се Црној Гори уступи највећи дио територија прецизираних априлским меморандумом, а да јој се за остатак да још пространије земљиште улцињског округа, изузев самог града Улциња. На тај начин Турци су хтјели да Хум и друге стратегијске тачке које доминирају равницом према Подгорици задрже у свом власништву.³¹¹

Дипломатски представници великих сила у Османском царству оцијенили су овај Портин одговор као потпуно незадовољавајући, што је значило да он не може бити предмет било какве расправе. Постало је сасвим јасно да је неопходно да се осим политичког, на Цариград изврши и

---

³⁰⁷ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 390; Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 263.

³⁰⁸ Исто.

³⁰⁹ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 649.

³¹⁰ Абедин-паша је изјавио да је османска влада у циљу извршења априлског меморандума спремна да ангажује 6.000 војника. На то му је Гошен рекао да његову изјаву прима са резервом, имајући у виду чињеницу да је Порта раније давала увјеравања да због нараслог албанског покрета није у стању да спроведе априлски аранжман. (Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 265, 266)

³¹¹ Исто, с. 266.

материјални притисак, односно да су сазрели услови да се реализује оно о чему су се већ увелико правили планови, а то је да се демонстрацијом силе међународне ескадре у водама Јадрана, османска влада присили на предају Улциња Црној Гори.³¹²

Са иницијативом о демонстрацији силе удружене флоте европских држава, која је потекла од Велике Британије, без већих потешкоћа сагласиле су се остале велике силе. Постигнут је договор да акција међународне ескадре буде ограниченог карактера, што је значило да се на њене бродове не укрцава сувоземна војска. Поред тога, силе су се договориле да упуте Порти заједничко саопштење, којим би се од османске владе захтијевало да за три седмице од уручења писма испуни априлски меморандум. У противном, европске државе позвале би Порту да заједно са њима помогне Црној Гори да дође у посјед Улциња. Исто тако, велике силе су се усагласиле око потребе да се потписивањем такозваног протокола о дезинтересману, обавезу да се одричу било каквих евентуалних предности и добитака везаних за ову акцију.³¹³ О овом протоку владе сила још су разговарале у вријеме када се међународна флота, септембра мјесеца, окупила у водама Јадрана. Протокол је потписан од стране амбасадора европских држава у Цариграду, 21. септембра 1880. године.

Три дана прије одговора османске владе на ноту амбасадора великих сила (30. јуна/12. јула 1880. године), у два сата послије поноћи, одред од преко стотину добро припремљених Албанаца напао је један истурени црногорски положај, који се налазио на око километар удаљености испред Голубоваца. Том приликом, од шеснаест црногорских војника, који су те вечери били на дужности, убијено је десет.³¹⁴

---

³¹² Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 266.

³¹³ Исто, с. 270–272.

³¹⁴ Истог дана, црногорска влада обавијестила је владе великих сила о албанском нападу, при чему је посебно истакла да се он догодио баш у вријеме када је османски заступник при црногорском двору, Халид-беј, износио увјеравања у спремност Порте да изврши обавезе наложене априлским меморандумом.

Иначе, на Цетињу је заузет став да у датим околностима не би било добро узвратити одмаздом. Осим тога, истакнуто је да такав невитешки чин не приличи Црногорцима. Ипак, 11/23. јула, дању, већи број војника из батаљона којем си припадали пострадали црногорски

У званичном реаговању на овај догађај, османски министар иностраних послова изјавио је да су Црногорци били ти који су напали, те да су таквим поступком уништени тобожњи напори Цариграда да убиједи Албанце да се ствар ријешити мирним путем.³¹⁵

Услед оваквог, уистину безочног саопштења, црногорски отпавник послова у Цариграду добио је наредбу да протестује код Порте, захтијевајући од ње да демантује своју неистиниту верзију догађаја. У супротном, добио је овлашћење да одмах напусти османску престоницу и обавијести представнике великих сила о разлозима свога опозива.³¹⁶ Пошто су Турци, за још већу иронију, предложили формирање једне црногорско-османске комисије која би на лицу мјеста испитала догађаје, војвода Гавро је 7/19. јула 1880. године са Цетиња добио депешу сљедеће садржине: „Предлог о изашиљању комисије није умјесан ни корак који је Порта учинила код велесила о истој ствари. Првом поштом отпутуј и уобште поступи као што ти је наређено”.³¹⁷ Четири дана касније Вуковић је отишао из отоманске престонице. Са представником Османског царства при црногорском двору, влада је једноставно прекинула сваки контакт.³¹⁸

Послије одласка Гавра Вуковића из Цариграда, европске силе појачале су притисак на Отоманску царевину. Чак је и краљица Велике Британије Викторија лично замолила султана да у сопственом интересу попусти захтјевима сила.³¹⁹

Дана 22. јула/3. августа 1880. године велике силе званично су одбациле посљедњу ноту Порте. Поручујући османској влади да сматрају да је за њу повољнија опција да Црној Гори преда Улцињ, силе су, сходно постигнутом договору (о чему је нешто раније било ријечи), обавијестиле

војници, прешао је демаркациону линију и спалио све албанске куће у селима Матагуџи и Гостиљ. (Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 267, 268)

³¹⁵ Незванично је Абедин-паша допуштао могућност да су се ствари одиграле другачије, с образложењем да тамошње власти нијесу у стању да контролишу Албанце. (Исто, с. 267)

³¹⁶ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 660.

³¹⁷ ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 663.

³¹⁸ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 267.

³¹⁹ Исто, с. 273.

Цариград да му се, уколико му тако више одговара, даје рок од три седмице да спроведе у дјело априлски аранжман.³²⁰

У свом одговору силама од 6/18. августа 1880. године, Порта је изјавила да је одлучила да црногорској држави уступи Улцињ, с тим да се не чини исправка граничне линије источно од Скадарског језера, тј. да село Динош остане у саставу Османског царства.³²¹

Нотом од 4/16. септембра 1880. године велике силе су прихватиле сугестију османске владе, прије свега да би јој истргле из руку један, ипак баналан разлог за опструкцију. На залагање руског представника Новикова, у ноту је унешено да ће, ако Порта убрзо не испуни своје обавезе, Цетиње задржати сва своја права на Динош.³²²

Бродови међународне ескадре почели су пристизати у дубровачку луку Груж, крајем августа 1880. године, да би средином септембра цјелокупна флота била на окупу. У исто вријеме црногорска војска извршила је припреме за заузимање Улциња.

За везу између главнокомандујућег ескадре британског адмирала лорда Сејмура и црногорске владе одређен је војвода Гавро Вуковић.³²³

Британски адмирал одржао је 4/16. септембра конференцију команданата ескадре на којој је постигнут договор да се конзули у Скадру упозоре да ради личне безбједности привремено напусте тај град, као и да се Турцима да тродневни рок да одговоре да ли ће обезбиједити мирну предају Улциња или ће бити потребно да га Црногорци оружаном заузму уз садејство комбиноване флоте сила. Заједничку акцију црногорске војске и међународне флоте, књаз Никола и адмирал Сејмур прецизирали су на ратном савјетовању, које је 11/23. септембра одржано на Цетињу. На савјетовању су још учествовали војвода Божо Петровић, војвода Станко

---

³²⁰ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 274; *Глас Црногорца*, бр. 33, Цетиње, 16/28. август 1880.

³²¹ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 277, 278.

³²² Исто, с. 278; Ј. Вукић, *Плавско-гусињска афера и ослобођење Улциња 1880. год.*, Сарајево, 1929, 29–31.

³²³ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 280, 281; Ј. Вукић, *н.д.*, с. 92, 93; *Глас Црногорца*, бр. 35, Цетиње, 30. август/11. септембар 1880; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 395.

Радоњић, војвода Гавро Вуковић, руски амбасадор Јонин са секретаром Шпејером и италијански дипломатски представник Дурандо.³²⁴

Прије савјетовања, на Цетиње су стигли лорд Валтер Кер и капетан Кајар, које је адмирал Сејмур послао да предају ултиматум скадарском валији Риза-паши. Валија је поручио Кајару и Кеју да ће сваком Црногорцу или Енглезу који се примакне Улцињу размрскати чело. Међутим, у депеши, коју је овим поводом предао Сејмуровим изасланицима, валија је написао да не може одговорити на ултиматум, јер о томе нема никаквих инструкција. Ова депеша произвела је веома лош утисак на „књаза, његову околину и на адмирала Сејмура“, који је, према свједочењу Гавра Вуковића, „ријешо се је на све, тим прије што је находио толико безумни отпор код Турака”.³²⁵

Адмирал Сејмур је 13/25. септембра 1880. године позвао књаза Николу да изврши напад на Улцињ чим угледа лађе међународне ескадре, које би се, ако то вријеме дозволи, појавиле пред овим градом 16/28. септембра. Ескадра би имала задатак да Црногорцима пружи сваку помоћ, осим искрцавања морнара на копно.

У међувремену, скадарски валија је у писменом обраћању предсједнику књажевске владе Божу Петровићу, упозоривши на велику концентрацију црногорске војске на османској граници у вријеме док се у Цариграду воде преговори о мирном рјешењу питања, нагласио да ће све док не добије одговарајуће инструкције од Порте, бити принуђен да сваку употребу силе сузбије силом.

Црногорски књаз обавијестио је лорда Сејмура о новонасталој ситуацији, оцијенивши да Црногорци више немају посла само са албанским четама, већ и са регуларном османском војском. Књаз наводи да би, уколико нападне Улцињ, Црна Гора ушла у неравноправан рат са цијелим Османским царством, па стога моли велике силе да га прецизно обавијесте о томе, да ли у таквим околностима његова земља може очекивати озбиљнију помоћ од

---

³²⁴ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 281, 282; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 397, 398, 401, 402.

³²⁵ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 401, 402.

поморске демонстрације силе међународне ескадре у постојећим оквирима.³²⁶

У даљем развоју ситуације велике силе извршиле су најтежи дипломатски притисак на Цариград. Расправљало се и о могућности, да уколико Порта и даље буде одуговлачила са предајом Улциња Црној Гори, међународна ескадра окупира лучки град Смирну, а ако то буде потребно и Солун.³²⁷

Иако силе нијесу постигле сагласност око окупације османских градова, идеја о таквој могућности учинила је снажан утисак на Порту, тако да је ускоро, без већих потешкоћа, 13/25. новембра 1880. године у Куњи, између Црне Горе и Османског царства потписан споразум о примопредаји Улциња. Предаја града извршена је наредног дана, стриктно према потписаном споразуму.³²⁸

---

³²⁶ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 283, 284; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 403, 404.

³²⁷ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 287; Ј. Вукић, *н.д.*, с. 107, 108; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 412; U.Özcan, *n.d.*, s. 275; П.А.Искендеров, *н.д.*, с. 23.

³²⁸ Н. Ражнатовић, *н.д.*, с. 293; П.А.Искендеров, *н.д.*, с. 23.

Према турском научнику Угуру Озцану, Црногорци су ушли у Улцињ у ноћи између 26. и 27. новембра. (U.Özcan, *n.d.*, s. 281)

2. РАЗГРАНИЧЕЊЕ ИЗМЕЂУ ЦРНЕ ГОРЕ И ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА

2.1. РЕГУЛИСАЊЕ ЦРНОГОРСКО-ОСМАНСКЕ ГРАНИЧНЕ ЛИНИЈЕ ОД ЈАДРАНског МОРА ДО ГРАДИШТА

Након што је Црној Гори враћен Улцињ са територијом до Бојане, остало је да се обави посао разграничења, односно, да се прецизира црногорско-турска гранична линија.

На сектору између Јадранског мора и Скадарског језера то је учинила европска комисија за разграничење, на бази линије лорда Гранвила од 26. јуна 1880. године, која је била основа за постизање Куњског споразума.³²⁹

Комисија је најприје, на састанку одржаном у Скадру 16/28. јануара 1881. године, постигла сагласност око граничне линије на потезу од Шаског Језера до острва Топал Горица (налази се при самој обали Скадарског језера)³³⁰. Међутим, договор о преосталом дијелу границе није могао бити постигнут. Наиме, Турци су инсистирали на томе да цијело Шаско језеро, затим цијели ток рјечице која из њега извире, као и цијели ток Бојане припадне Османском царству, чему се црногорска страна одлучно успротивила, истичући да Гренвилова линија тако нешто не предвиђа.

Схватајући јачину црногорских аргумената, са којима су европски комесари били у потпуности сагласни, Цариград је одустао од својих захтјева, па је на новом састанку комисије, који је одржан 23. јануара/4. фебруара 1881. године (такође у Скадру), потписан протокол о црногорско-османској граници од Мора до Језера.

Према том протоколу, граница од Топал Горице иде право на обалу Скадарског језера, а одатле на врх брда Белич, након чега се савија до Потича. Затим се гранична линија спушта до Мезуламе и Смрдеца, па даље до

---

³²⁹ Н. Ражнатовић, *Питање разграничења Црне Горе и Турске 1881–1883*, Историјски записи, бр. 3–4, Подгорица, 1994, с. 26–28.)

³³⁰ Приликом постизања овог споразума, а као резултат компромиса у односу на предлоге црногорских и турских комесара, неколико брда препуштено је Османском царству. (Исто, с.27)

Шиповњака, гдје се спаја са потоком Мегуред. Овим потоком граница иде до Шаског језера, потом пресијеца ово језеро и наставља рјечицом која из њега извире, све до ушћа ове рјечице у Бојану изнад села Свети Ђорђе, које остаје Црној Гори. Даље, ријеком Бојаном, гранична линија иде средином матице до њеног ушћа у Јадранско море.

Овако описану граничну линију, црногорска и османска страна имале су да обиљеже на самом терену.³³¹

Током 1881. године посао на разграничењу је мировао. Те године Турци су се усредсредили на коначан обрачун са аутономашким тенденцијама Албанске лиге у Зиги, на југу Албаније. Такође, током 1881. године, исто на југу Албаније, према Епиру, посредством међународне комисије рјешавало се грчко-турско гранично питање.³³²

Акредитовање новог дипломатског представника Османске царевине при црногорском двору – Риза-бега, унијело је извјесно побољшање у односе између Црне Горе и Турске. На првој аудијенцији код књаза, одржаној 27.маја/8. јуна 1881. године, млади турски дипломата истакао је султанову наклоност према црногорском владару, као и жељу за одржавањем и учвршћивањем добрих односа, који срећом постоје између двију земаља. Књаз Никола се такође изјаснио за унапређење црногорско-турских односа, изражавајући наду да ће неријешена питања која оптерећују двије државе, бити окончана на обострано задовољство.³³³

Убрзо је султан, плашећи се агресивне политике Беча, преко свог изасланика на Цетињу понудио књазу савез, позивајући га да посјети Цариград. Истичући да би најприје требало ријешити гранично питање, црногорски књаз се захвалио султану на позиву и притом нагласио да ће првом приликом, чим се за то стекну услови, посјетити Турску.³³⁴

Крајем 1882. године црногорска влада је прихватила иницијативу Порте да се настави рад на прецизирању црногорско-турске граничне линије. У том циљу, на Цетињу се састала једна мјешовита црногорско-турска

---

³³¹ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 27, 28.

³³² Исто, с. 29.

³³³ Исто, с. 31; *Глас Црногорца*, бр. 22, Цетиње, 31. мај/12. јун 1879.

³³⁴ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 33, 34.

комисија коју су сачињавали, пуковник Бедри-бег и посланик Риза-бег са турске стране, те министар спољних послова Станко Радоњић и књажев ађутант Нико Матановић са црногорске стране. Они су врло брзо, 29. 12. 1882/10. 01. 1883. године, постигли споразум познат под називом Протокол број 3 мјешовиве комисије, којим су утврђени гранични знаци од Јадранског мора (од извора потока Мегуред) до Скадарског језера (до обале Језера према острву Горица Топал) и од Језера (од ушћа Гостиљског потока у Језеро), равницом Зете до Градишта, при чему су села Матагуж и Владње остављена Османском царству³³⁵ Међутим, када је 10/22. јануара 1883. године требало почети са постављањем граничних знака, Турци се нијесу појавили на договореном мјесту, па су обиљежавање граничне линије (од Мора до Језера) обавили црногорски комесари, уз помоћ црногорске војске.³³⁶

Имајући у виду да је влада на Цетињу, у циљу бржег постизања споразума о прецизирању граница, уступила Турској села Матагуж и Владње у равници Зете, врло је вјероватно да се Порта одлучила на овакав поступак, због отворених пријетњи албанских племена Груда, Хота и Кастрата, да без крви неће допустити постављање пирамида преко њихових имања. Но, црногорска влада, сита турских превара, престала је да општи са султановим представником на Цетињу, одлучивши да се поново обрати великим силама да преузму ствар у своје руке.³³⁷

Настојећи да избјегне посредовање европских држава, султан је послао у Албанију мушира Мустафу Асим-пашу, са задатком да среди тамошње прилике и у разговору са црногорским књазом поново покрене питање прецизирања граница између двију земаља.

Књаз Никола и Мустафа Асим-паша срели су се на Ријечи Црнојевића, у априлу 1883. године. У оквиру разговора о разграничењу, турски изасланик предложио је књазу да успутно, приликом предстојећег пута за Москву на

---

³³⁵ На овакву граничну линију, којом се Матагуж и Владње оставља Турцима, црногорска страна је пристала само под условом да се у року од 15 дана од потписивања поменутог протокола, обиљежи граница од Мора до Језера и даље од Скадарског језера до Градишта. У противном, црногорска влада ће се сматрати да је постигнути договор више не обавезује. (Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 36)

³³⁶ Исто, с. 36, 37; Р. Распоповић, *н.д.*, с. 414.

³³⁷ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 37–39.

крунисање цара Александра III, посјети и султана у Цариграду. Захваљући се османском владару на указаној части, књаз Никола је истакао да би боље било да посјети султана не успутно, већ у специјално припремљеној посјети, али да је претходно потребно ријешити сва спорна питања у односима двију земаља, како разговори не би било чиме били оптерећени.³³⁸

Турци су, дакле, били ријешени да створе услове да се послови око разграничења са Црном Гором обаве у најбољем реду, како својим нечињењем и опструкцијама не би опет изазвали посредовање великих сила, које овог пута вјероватно не би имале превише стрпљења, па би стога, засигурно, много брже прибјегле разматрању могућности предузимања војних мјера у циљу рјешавања проблема. Зато су Турци одлучили да погранична албанска племена приволе на послушност. Пошто се то није могло учинити мирним путем, средином јуна 1883. године у Малесију је упућен Хафиз-паша са 4 000 војника, који је, након жестоких окршаја у којима је било губитака на обе стране, успио да заведе ред у подручју демаркационе линије. Црногорци су се још у току гашења буне у Малесији, озбиљно постарали да са црногорске стране на демеркационој линији буде све мирно.³³⁹

---

³³⁸ Плашећи се експанзионистичких планова Аустро-Угарске усмјерених према истоку, Турска је настојао да оствари присну сарадњу са Црном Гором. Стога је још у отобру 1881. године султан позвао црногорског владара да посјети Цариград. При том је књазу Николи понуђено склапање уговора о савезу, којим би се регулисале међусобне обавезе у случају оружаног сукоба са Монархијом.

Црној Гори је било у интересу да успостави добре односе са Османским царством, јер би се на тај начин обезбјесио мир на граници, чиме би се стекли услови за стабилан развитак земље. Поред тога, Црна Гора би имала сигурније залеђе у случају њеног евентуалног сукоба са Аустро-Угарском. Но, с обзиром на цјелокупну историју црногорско-османских односа, књазу није било лако да заузме нови политички курс према султану. Стога је црногорски суверен, у одговору османском владару, уз изразе захвалности на упућеном позиву, изјавио да ће првом приликом, чим се за то створе услови, посјетити Цариград. (Р. Распоповић, *н.д.*, с. 414, 415; Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 33, 34, 38, 39)

³³⁹ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 40, 41.

2.2. ПОСЈЕТА КЊАЗА НИКОЛЕ СУЛТАНУ АБДУЛ ХАМИДУ II (Споразум о црногорско-османској граници)

У вријеме док су се Турци обрачунавали са Албанцима у Малесији, књаз Никола се налазио у Русији, поводом крунисања цара Александра III. Тамо се, уз посредовање руске владе, састао са султановим представником на крунисању, Сервер-пашом.³⁴⁰

Насупрот политике Беча, интерес руског двора био је да се међу балканским државама успоставе добросусједски односи, како би заједничким снагама парирали експанзионистичкој политици Аустро-Угарске.³⁴¹ Зато су Руси инсистирали на томе да се између Црне Горе и Турске превазиђу стара непријатељства и подозрења, односно да се у новим околностима након Берлинског конгреса, сагледају заједнички интереси и постигне споразум о неријешеним питањима.³⁴²

Осим руског посредовања, сигурно да је и турска акција у Малесији допринијела стварању атмосфере повјерења и добре воље да се договор може постићи, па је књаз Никола у начелу прихватио поново упућени позив да посјети Цариград, што је подразумијевало да коначна одлука у вези са тим питањем буде донешена након његовог повратка у Црну Гору.

Након доласка на Цетиње, црногорски владар дефинитивно је одлучио да повуче тај непопуларни потез и посјети османског суверена.³⁴³

Дана 3/15. августа 1883. године, књаз Никола и његова пратња укрцали су се у которској луци на турски параброд „Изедин“ и кренули на пут за Цариград.³⁴⁴ Његов испраћај у Котору био је веома хладан и изражавао је

---

³⁴⁰ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 42.

³⁴¹ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 415.

³⁴² Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 42.

³⁴³ Исто; Р. Распоповић, *н.д.*, с. 415.

³⁴⁴ У пратњи црногорског књаза налазили су се: поп Илија Пламенац, Станко Радоњић, Шако Петровић, Блажо Петровић, Ибрахим-бег, Мехмед-паша, Исмаил-бег и Риза-паша. (Р. Распоповић, *н.д.*, с. 415; Н. Петровић-Његош, *н.д.*, с. 373; U.Özcan II. *n.d.*, 166, II. *Abdülhamid'in Diplomasisinde Yüksek Topuklar: Karadağ Prensesi Milena ve Sultan Abdülhamid*, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), 32, Ankara, 2015, s. 118)

незадовољство аустроугарских власти због приближавања Црне Горе и Турске.³⁴⁵

Црногорски владар допутовао је у османску престоницу 7/19. августа. Дочек који је приређен књазу и његовој пратњи, као и њихов цјелокупан боравак у Цариграду, одисао је изузетном срдачношћу и бланонаклоношћу султана. За књаза су биле приређиване свечане вечере, посјете бројним знаментостима града на Босфору, сусрети са султаном и највишим османским званичницима. Црногорског владара пажњом су обасипали и чланови дипломатског кора, а поготово руски амбасадор Нелидов, који је њему у част организовао свечани бал. Приликом посјете Васељенској патријаршији патријарх га је поздравио пригодном бесједом, „затим је било благодареније“, након којег га је „свјетлост извела у Манастир“, гдје је био угошћен „кафом, лимунадом и слаткијем“. По изласку из Патријаршије народ му је клицао: „Живио“ и „Зито“. Срдачност и изрази уважавања којом су књаз и његова свита били окружени у Цариграду огледали су се и кроз поклоне и одликовања која су добили од султана, при чему је црногорском владару додијељен орден Османлије првог реда.³⁴⁶

Књазу Николи веома је импоновала пажња којом га је обасипао султан. Тим поводом, у својим забиљешкама са пута у Цариград, црногорски владар је записао: „ Овђе ћу примијетити, не без некога задовољства и гордости, да ми је Њ. В. Султан у више пута изјавио његово задовољство да ме видио и познао, додавши да ме љуби ка' једнога сина, или брата; да му се тако

---

³⁴⁵ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 42; Р. Распоповић, *н.д.*, с. 415.

Истог дана када је кренуо за Цариград, књаз Никола је на Цетињу, у виду плаката, народу издао прокламацију, у којој објашњава разлоге своје посјете османском владару: „(...) Ја полазим у походе Његовом Величанству Султану Абдул Хамиду, Господару сусједног ни Царства Отоманског.

Вјекови јуначке борбе између Црне Горе и Царевине Турске окончали су се жељеним миром, узајамним уважавањем и добрим пријатељским одношајима, што је Мене, првога од Господара Црногорских, пријатно изазвало на ову посјету у Цариград.

Са чувствима искреног уважања и пријатељства према Његовом Величанству, Ја предузимам ови пут са топлотом жељом, да ови одношаји постану још чвршћи и сталнији, да Црна Гора у предузетом мирном развоју својем стане уживати плодове пријатељског сусједства на свијема границама својима(...)" (Н. Петровић–Његош, *Политички списи*, Цетиње–Титиград, 1989, с. 235, 236)

³⁴⁶ Н. Петровић–Његош, *Аутобиографија; Мемоари; Путписи*, с. 377–379.

допадам те му се сад чини да сам његово старо познанство којег је жељно очекивао, Е, куд ће те људи што љепше и ласкателније од цара царих!“³⁴⁷

С друге стране, књаз је већ послије првог сусрета са османским владаром стекао позитивне импресије о њему: „ Утисак, који је на мене Султан учинио, био је јак и повољан. Колико сам чујао о њему говорити? Неки мало горе, а нико баш онако, како је. Он је једна личност изванредно способна. Судећи по неким подробностима о стварима, виђу да ствари уопште добро зна, да их срдечно прати и да много сам собом ради. Моје је убјеђење, ако не би за неколико година заплета у општу политику-Султан ће ово добро размрсити, ма колико замршених ствари било у његово отацтво. Ја о томе не сумњам“.³⁴⁸

Ако се присјетимо да је само прије неколико година, приликом успостављања дипломатских односа између Црне Горе и Османског царства, султан „пожелио добродошлицу“ црногорским представницима тако што је не испуштајући гласа упразно отварао уста, оваква промјена у његовом понашању заиста представља велики куриозитет. Султанов поступак приликом аудијенције заиста није приличио једном владару. Но, такво понашање османског суверена свакако је било резултат његове озлојеђености усљед територијалних губитака Османског царства и признања црногорске државе на Берлинском конгресу. Међутим, када се коначно помирио са успостављеним стањем, султан је, у настојањима да се супростави освајачкој политици Бечког двора, Црну Гору желио да има за свога савезника. Осим тога, као што је то већ речено, османски владар није хтио да се рјешавање спорних питања између двију земаља препусти великим силама. Иако би ови разлози могли представљати довољан повод за свакојаку слаткорјечивост и пажњу, ипак се чини да је гостопримство које је султан исказивао према књазу представљало и израз поштовања према јуначним подвизима Црногораца у многобројним ратовима са Турцима, али наравно и резултат личних симпатија према црногорском владару, како је то у њиховим разговорима и сам истицао.

---

³⁴⁷ Н. Петровић-Његош, *н.д.*, с. 375, 376.

³⁴⁸ Исто, с. 372.

Углавном, књажева посјета султану означила је прекретницу у црногорско-турским односима, који су од тог тренутка кренули да се развијају узлазном путањом. Владари су углавном разговарали о граничном питању између двију земаља, што је и био главни циљ посјете црногорског књаза.³⁴⁹

Први дани разговора нијесу донијели конкретније резултате. Султан је само ласкаво, али неодређено, истицао жељу да се гранично питање ријешити на обострано задовољство. Да се не би десило да у таквом тону протекну и њихови наредни сусрети, амбасадор Русије у Цариграду Нелидов, у име руског цара, а по овлашћењу књаза, учинио је демарш код султана. Поред тога, Нелидов је, преко великог везира, нагласио да је султанова жеља била да руска влада утиче на књаза Николу да се одлучи да дође у Цариград, па да би стога Петроград веома лоше гледао на то да се књажева посјета оконча без иједног конкретног резултата у погледу црногорско-турског граничног проблема. Исто тако, руски амбасадор је истакао да је Русија помогла да се питање граница између Црне Горе и Османског царства, које представља примарно европско питање, јер проистиче из Берлинског уговора, ограничи на црногорско-османске билатералне разговоре. Зато је у интересу обје земље да се потруде да задрже такав карактер рјешавања овог проблема и да у складу са тим искористе боравак књаза Николе у османској престоноци.³⁵⁰

---

³⁴⁹ U.Özcan, *Tursko-crnogorski odnosi u vrijeme Sultana Abdulhamida II i Knjaza Nikole/Sultan Abdulhamid II ve Prens Nikola döneminde Türk-Karadağ İlişkileri*, Zbornik izlaganja sa Okruglog stola o crnogorsko-turskom kulturološkom i ukupno civilizacijskom prožimanju/Bülteni Karadağ-Türkiye Kültürel ve Medeniyet Toplam Geçirgenliği Üzerinde Yuvarlak Masanın Sunumları, Podgorica, 2009, s. 16, 17; I. Tunaboğlu, *Sultan Abdülhamid ile Prens Nikola Arasındaki Hediyeler*, II.Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Podgorica/Karadağ, Mayıs 2014, s. 3.

Црногорски владар је у разговорима покренуо и питање исушења Скадарског језера, односно регулисања тока ријека Дрима и Бојане, које је било од великог економског значаја за Црну Гору, јер би реализацијом тога пројекта Црна Гора добила велику површину обрадивог земљишта.

Султан је, иначе, ток разговора настојао да усмјери према разматрању могућности заједничког војног иступања против Аустро-Угарске, али је црногорски владар избјегавао да да прецизнија објашњења о том питању. (Р. Распоповић, *н.д.*, с. 416; А. Лаиновић, *Једна страница из дипломатске историје Црне Горе*, Историјски записи, број 10–12, Цетиње, 1951, с. 512)

³⁵⁰ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 43.

Послије Нелидовљеве интервенције, султан је наложио Хусеин Хусни-паши и Дервиш-паши (познат по томе што је извршио предају Улциња Црној Гори), као добрим познаваоцима овог питања, иначе Албанцима, да са књазом Николом и министром спољних послова Станком Радоњићем размотре проблем црногорско-турске границе.³⁵¹

Након обављених преговора, који су били доста тешки, поготово када се справљало о дијелу границе према Плаву и Гусињу, договорено је да се на потезу од Скадарског језера до Градишта, примијени линија утврђена Протоколом потписаним 29. децембра 1882. године/10. јануара 1883. године на Цетињу. Од Градишта гранична линија има да иде такозваном енглеском или Гранвиловом линијом на Суку грудску, преко брда Скала смедец, Крш костић и Вила, те преко језера Рикавац на Планиницу. Одатле се скреће према истоку преко крша Ђегун на Сточицу. Од Сточице се за основу узима линија која је утврђена меморандумом потписаним у Цариграду 31. марта/12. априла 1880. године. То значи да се гранична линија управља према планини Мокрој, с тим што је предвиђено да она буде веома кривудава, пошто се водило рачуна о томе да села са већинским хришћанским становништвом припадну Црној Гори, а да претежно муслиманска села буду у саставу Османског царства. Од планине Мокре, за коју се у ноти Ариф-паше каже да припада Турској, граница се повлачи стриктно према Берлинским уговором до Мојковца. Од Мојковца, такође у складу са Берлинским трактатом, гранична линија иде ријеком Таром до Шћепан Поља, гдје се налази тремеђа са Аустро-Угарском.³⁵²

За разлику од граничне линије на потезу од Скадарског језера до Градишта, која је била јасно прецизирана, то није био случај са граничном линијом која је ишла од Градишта, поред Плава и Гусиња, до Шекулара, па је османска страна прихватање те линије условили одређеним захтјевима.

---

³⁵¹ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 43.

³⁵² Споразум о границама није формулисан као јединствени документ. Он је садржан у ноти Станка Радоњића османском министру иностраних послова Ариф-паши од 8/20. августа 1883. године, затим ноти Ариф-паше упућеној војводи Радоњићу 17/29. августа 1883. године, као и посебном додатку, односно „*proces verbale*“ којег су 19/31. августа потписали Станко Радоњић и Нусрет-паша. (Исто, с. 43, 44)

Наиме, Турци су тражили да им остану доминантни висови и муслиманска села на објема странама ријеке Лима, затим да им се остави слободан пут од Пећи и од Плава долином Лима до Берана. Поред тога, захтијевали су да се Османском царству остави једна мала територија у рејону планине Сточице, која се јавља као разлика настала приликом означавања линије Корти на двијема аустријским картама, као и да се Алипаши Шабанагићу Гусињу гарантује посједовање и уживање приватних имања, које ће након разграничења остати у саставу Црне Горе.

Поводом турских захтјева, Станко Радоњић изразио је запажање да се гранична линија у долини Лима не подудара у потпуности са усменим предлозима књаза Николе, које је он изнио у његовим разговорима са Нусрет-пашом и Мунир-бегом. Ипак, турски услови се прихватају, с тим што се наглашава да ће они имати вриједност само уколико не противрјече предлозима црногорског књаза.³⁵³

Највише нејасноћа изазвао је турски захтјев, који се односио на доминантне висове у лимској долини, па је књаз Никола наложио Станку Радоњићу да се постара да се то питање у једном документу прецизније одреди. Тако су, „ради избјегавања сваког неспоразума“, Радоњић и Нусрет-паша, поменути документом од 19/31. августа, одредили да сва хришћанска села у долини Лима, која Црна Гора већ посједује, остану у њеном саставу, а да линија која одваја атаре ових села, односно такозвана комунална линија, уједно буде и гранична линија.³⁵⁴ У протоколу се нигдје изричито не помињу доминантни висови, тако да је турски захтјев по том питању практично анулиран.

Ипак, овим рјешењем Турцима је остављено простора да могу тумачити да висови у долини Лима њима припадају. Међутим, у свему томе било је најважније, што су сва та планинска села и висови изнад њих, припадали Црној Гори још од Васојевићког устанка 1875–1876.³⁵⁵

---

³⁵³ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 44.

³⁵⁴ Исто.

³⁵⁵ Исто.

Постигнути договор о црногорско-турској граници требало је спровести на терену, па се убрзо по повратку књаза Николе у Црну Гору, (књаз је стигао на Цетиње 24. августа/5. септембра) у Скадру састала комисија за разграничење Црне Горе и Османског царства. Комисија је са прекидима радила од средине септембра до 3/15. јануара 1884. године, када се због великог снијега разишла, уз договор да се поново окупи на прољеће. До средине октобра 1883. године комесари су обиљежили границу од Скадарског језера до Планинице (што је потврђено уговором, којег су црногорски и османски комесари потписали на дан престанка рада комисије). Међутим, како је рад на даљем обиљежавању граничне трасе пратила изразита несагласност у ставовима између црногорских, с једне и османских комесара, с друге стране, гранична линија од Планинице до Шекулара остала је необиљежена.³⁵⁶

2.3. ОБНАВЉАЊЕ РАДА ЦРНОГОРСКОГ ПОСЛАНСТВА У ЦАРИГРАДУ

Прекид дипломатских односа између Црне Горе и Османског царства, до којег је, као што смо рекли, дошло јула 1880. године, када је црногорска влада опозвала Гавра Вуковића из Цариграда и прекинула сваки контакт са османским послаником на Цетињу Халид-бегом, потрајао је, по свој прилици, негдје до завршетка плавско-гусињске кризе.³⁵⁷ Да су књаз и његова влада, у то вријеме, или, можда чак и раније, престали да игноришу османског дипломату, засигурно нам свједочи то што је он, по престранку мандата, испраћен са Цетиња са свим почастима. Дана 10. јануара 1881. године, свакако као израз добре воље што је плавско-гусињско питање коначно

---

³⁵⁶ Н. Ражнатовић, *Разграничење Црне Горе и Турске (1883–1887)*, Историјски записи, бр. 2, Подгорица, 1995, с. 1, 3–7, 9, 10 ; ДАЦГ, ф. МИД, 1883, ф. 12, док. 923; Р. Распоповић, *н.д.*, с. 416, 717; Г. Перазић, Р. Распоповић, *н.д.*, с. 206–215; *Глас Црногорца*, бр. 41, Цетиње, 27. октобар/8. новембар 1879. *Глас Црногорца*, бр. 35, Цетиње, 28. август/9. септембар 1883.

³⁵⁷ Без обзира на одлуку Цетиња да прекине дипломатске односе са Цариградом, Порта се није одлучила да повуче свог посланика из Црне Горе. (Т. Јовић, *н.д.*, с. 160, 161)

За разлику од успостављања дипломатских односа, када се захтијева сагласност обје државе, код прекида дипломатских односа довољна је одлука једне од њих. (S. Đorđević, M. Mitić, *н.д.*, 97; Р. Етински, *Међународно јавно право*, Нови Сад, 2002, с. 338)

добило свој епилог, за Халид-бега је уприличена опроштајна аудијенција, на којој је одликован Даниловим орденом I степена.³⁵⁸

Иако прекид дипломатских односа између двију земаља није дуго потрајао, они се нијесу одвијали на бази реципроцитета, пошто се књажевска влада задуго није одлучила да пошаље свог представника у Цариград.

Иницијативу за поновним успостављањем црногорског посланства у Османском царству, покренуо је султан током боравка књаза Николе у османској престоници.³⁵⁹ Османски владар је опет, почетком 1884. године, затражио од књаза Николе да пошаље свог заступника у Турску.³⁶⁰ Књаз је, наравно, имао намјеру да обнови рад црногорске легације у Цариграду, али је због оскудних финансијских могућности своје земље одлагао доношење такве одлуке. Заправо, књаз је настојао да издејствује помоћ руске владе у циљу финансирања дипломатског представништва Црне Горе у Османском царству.³⁶¹ Обезбијевши помоћ Петрограда, он је по други пут у османску престоницу послао војводу Гавра Вуковића (март 1884. године). Истовремено је султану упутио писмо у коме, евоцирајући успомене на величанствени дочек који му је приредио османски владар, истиче да ће војвода Гавро непрестано радити у духу „успостављених пријатељских односа” на рјешавању преосталих међусобних питања.³⁶²

Убрзо по доласку у Цариград, војвода Гавро је позван у званичну аудијенцију код султана, који га је овог пута примио са пуно пажње и уважавања. У срдачном разговору којег је водио са црногорским отправником послова, османски суверен је, истичући искрене пријатељске односе који су успостављени између двојице владара, саопштио Вуковићу да је одлучио да књазу Николи поклони лијеп дворца на Босфору, пошто је чуо да је он приликом боравка у Цариграду пожелио да баш на том мјесту купи плац или кућу³⁶³. Што се тиче граничног питања, султан је обећао Вуковићу

---

³⁵⁸ Т. Т. Јовић, *n.d.*, s. 161; *Глас Црногорца*, бр. 2, Цетиње, 10/22. јануар 1881.

³⁵⁹ Г. Вуковић, *n.d.*, с. 452, 453.

³⁶⁰ Н. Ражнатовић, *n.p.*, с. 12.

³⁶¹ Исто, с. 12, 13.

³⁶² Исто, с. 13.

³⁶³ Недуго затим, тадашњи османски посланик у Црној Гори Џевад-паша, обавијестио је књаза Николу да је постао „ власник дворца *Емирџијан*“. Том приликом, османски дипломата,

да ће одмах издати наредбу да се то питање ријеши на књажево задовољство.³⁶⁴ Но, без обзира на ово султаново обећање, питања црногорско-турских граница, рјешавало се веома споро. О томе ће бити говора у даљем излагању.

2.4. ЖИВА ДИПЛОМАТСКА АКТИВНОСТ ГАВРА ВУКОВИЋА У ЦАРИГРАДУ (Уговор о црногорско-османској граници од Планинице до Шекулара)

Војвода Гавро је сматрао да своју дипломатску активност, у другом мандату на дужности црногорског представника у Цариграду, треба да започне од двора, без обзира на то што је о свим важнијим питањима у земљи одлуке доносила Порта. Ово због тога што, како то Вуковић пише у свом извјештају од 29. марта/10. априла 1884. године, Порта не чини ништа што није „ пријатно и згодно дворјанима“, под чијим утицајем се постављају и разрјешавају дужности све вежњије личности у Османском царству³⁶⁵

Након посјете двору, гдје му је Нусрет-паша рекао да је султан заповиједио великом везиру да нареди комисији за разграничење да ријеши гранично питање, војвода Гавро је своју дјелатност усмјерио према османској влади.³⁶⁶ Тако, у извјештају од 21. априла/3. маја 1884. године, Вуковић обавјештава Цетиње да је био на Порти, како би дошао до сазнања у којој се фази рјешавања гранично питање налази.³⁶⁷ Од министра иностраних дјела добио је обавјештење да је, пошто су са Цетиња „дошла нека објашњења”,

---

у султаново име, предао је црногорском владару сабљу и два пиштоља са по седам метака, рад царске артиљеријске радионице. (Т. Јовић, *n.d.*, s. 164)

На иницијативу црногорског суверена, дворац на Босфору, у којем је било смјештено црногорско посланство, продат је 1911. године младотурској влади. (Dž. D. Tredveј, *Soko i oraо: Crna Gora i Austro-Ugarska 1908-1914*, Podgorica, 2005, s. 114)

³⁶⁴ ДАЦГ, ф. МИД, 1884, ф. 13, док. 213.

³⁶⁵ Исто.

Портине одлуке постајале су пуноважне тек након што би их султан потврдио својим указом – ирадом.

³⁶⁶ Исто.

³⁶⁷ ДАЦГ, ф. МИД, 1884, ф. 13, док. 258.

питање спроведено у Сераскерат, како би се тамо, према обичају, ствар испитала са стратегијског аспекта.³⁶⁸

Разговори о прецизирању граница у долини Лима и плавско-гусињском крају водили су се на Цетињу. Тамо је нови османски посланик при црногорском двору, Џевад-паша, нагласио да су ставови црногорске владе препрека постизању рјешења, јер се Порта не може никако сагласити са тиме, да село Ржаница, претежно насељено муслиманским живљем, припадне Црној Гори, нити да гранична линија иде преко врха Сточице. Због тога је замолио Радоњића да у вези са овим прецизира гледиште црногорске владе, имајући у виду споразум који је између два владара и министара иностраних дјела постигнут у Цариграду.³⁶⁹

Министар иностраних дјела Црне Горе, Станко Радоњић, одговорио је да влада на Цетињу никада Порти није оспоравала право на Ржаницу, те да су црногорски комесари само скренули пажњу османским колегама на чињеницу, да би то село, због тога што је уклињено у црногорску територију, било узрок многих проблема.

Осим тога, Радоњић је истакао да из цариградског споразума јасно произилази да се Порта сагласила са тим да граница буде повучена у складу са Гранвиловом линијом, која се протеже од обале Скадарског језера и излази на Сточицу. Од Сточице је као основа за разграничење прихваћена Кортијева линија, при чему спајање линија грофа Кортија и Гранвила има да обаве топографи на терену. Но, ради превазилажења насталог спора, односно разлика у интерпретирању цариградског споразума, црногорска влада ће предложити Порти компромисно рјешење. Оно подразумијева да Ржаница, због природности граничне линије и избјегавања пограничних сукоба, припадне Црној Гори. Као надокнаду за тај уступак, Цетиње ће Турској успутити одговарајућу територију на другом мјесту.³⁷⁰

Ипак, на крају је са компромисним предлогом изашао књаз Никола, нудећи Турцима да у замјену за Ржаницу Црна Гора одустане од тога да

---

³⁶⁸ ДАЦГ, ф. МИД, 1884, ф. 13, док. 258.

³⁶⁹ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 14, 15.

³⁷⁰ Исто.

гранична линија иде преко врха Сточице, што значи да се овај планински масив препушта Османском царству. У истом циљу, Црна Гора се одриче и земљишта „с оне стране Шекуларске ријеке”.³⁷¹ То су, уствари, била „нека објашњења” која су дошла са Цетиња, а о којима је Сераскерат имао да да свој суд.

У даљем току рјешавања проблема, гранично питање је из Сераскерата враћено у Министарство иностраних дјела, а потом представљено на Министарском савјету, гдје је требало да се донесе одлука о компромису који је понудила Црна Гора. У вези с тим, црногорски отправник послова у Цариграду, у писму којег је 1/13. маја 1884. године упутио министру иностраних дјела Станку Радоњићу, пише: „Још прошлог уторника пошао сам био на Порту и разумио да је питање граница враћено из Сераскерата у Мин. Ин. Дјела, па сам молио министра да га изнесе већ у Министарски савјет и да се већ једном ријеша. Он ми је испунио обећање изнио га је у Мин. Савјет; у четвртак сам опет пошао и питао Министра јели тршено. Он ми је казао да није, већ да ће у неђељу коначно бити ријешено и то повољно за Црну Гору. Дознао сам с поуздане стране да је питање претресано у суботу код цара, али како и што нијесам могао дознати. У понеђељник јуче био сам код Мин. Ин. Дјела, који ми је рекао да је питање поднесено султану на одобрење. Питао сам га може ли ми казати јели ваш предлог усвојен у цјелини у Министарском Савјету или са измјеном, и ако има измјена може ли ми казати које су. На то ми је одговорио да ми не може још ништа одређено казати; јер се боји да ме не баци у заблуду докле питање буде у двору наново прегледано и тамо ријешено па кад изиђе царско ираде тадер ће дати комисији инструкције за коначно уређење граница”.³⁷²

Послије неколико дана Вуковић је поново посјетио османског министра спољних послова, како би провјерио да ли је султан својом ирадом потврдио одлуку Министарског савјета.³⁷³ Том приликом министар га је обавијестио да му царска ирада још није стигла, али да је могуће да се она

---

³⁷¹ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 16.

³⁷² ДАЦГ, ф. МИД, 1884, ф. 13, док. 281.

³⁷³ ДАЦГ, ф. МИД, 1884, ф. 13, док. 294.

налази код великог везира, одакле, према уобичајеној процедури, треба да се прослиједи њему.³⁷⁴ Након тога, војвода Гавро је отишао у Велики везиријат, гдје је, умјесто указа османског суверена, наишао само на чуђење присутних, када им је испричао свој разговор са Асим-пашом.³⁷⁵

Иако му је послје овога морало бити потпуно јасно, да најблаже речено османска страна нема жељу да се озбиљније позабави са односним питањем, војвода Гавро није престајао да посјећује Порту и Јилдиз, не би ли цијелу ствар покренуо са мртве тачке.³⁷⁶ Колико је у томе имао успјеха, види се из његовог извјештаја, којег је 2/14. јуна послао Радоњићу на Цетиње, а у коме, између осталог, пише : „ (...) али колико год идем и досађујем исти систем остаје, само да нико ништа на своје име не предузима, и да нико ништа брзо несврши. Вељи и мали заклањају се један иза другог. Нижи се боји од вишега, а виши стрепи од својих потчињених“.³⁷⁷

Увидјевши да су сви његови напори узалудни, црногорски дипломата је одлучио да на двору изрази негодовање због Портиног одуговлачења са извршавањем граничног питања, али и питања исушења Скадарског језера.³⁷⁸ Тамо га је извјесни Мунир-паша савјетовао да све што има изложи у једном писму, које ће он предати султану.

Након тога је, како Вуковић пише у поменутом извјештају, „за дуго вријеме опет настала мртва тишина“. Зато је он поново отишао у двор, гдје му је Мунир-паша рекао да је његово писмо показао цару, који је наредио великом везиру „да похита свршити оба питања“.³⁷⁹

Тако је црногорски отправник послова поново посјетио великог везира и том приликом од њега одлучно захтијевао да се ствари више не

---

³⁷⁴ ДАЦГ, ф. МИД, 1884, ф. 13, док. 294.

³⁷⁵ У вези са овим Вуковић је писао Цетињу да је могуће да је питање на путу до двора „застало у Велики Везиријат“, или, пак, да га османски министар спољних послова уопште није ни прослиједио на даље разматрање. (Исто)

³⁷⁶ ДАЦГ, ф. МИД, 1884, ф. 13, док. 355.

³⁷⁷ Исто.

³⁷⁸ Током свог другог мандата на дужности дипломатског представника Црне Горе у Османском царству, војвода Гавро се бавио и питањем исушења Скадарског језера. Међутим, иако је Вуковић у Цариграду добијао обећања да ће ово питање у редовној процедури бити ријешено, оно није било предмет посебног интересовања Порте, те стога није ни дошло до његове реализације, како за вријеме боравка војводе Гавра у Цариграду, тако ни никада касније. (ДАЦГ, ф. МИД, 1884, ф. 13, док. 258, 281, 294, 355)

³⁷⁹ ДАЦГ, ф. МИД, 1884, ф. 13, док. 355.

одуговлаче, односно да се коначно ријеше спорна питања, па било позитивно или негативно.

На то му је велики везир одговорио да му је султан наредио да гранично питање заврши без одлагања. При том је додао да „од његове стране више полузванично” може јавити Цетињу да је гранично питање свршено по књажевој жељи.³⁸⁰

Иако се након ове изјаве могло учинити да ће питање црногорско-турске границе ускоро бити ријешено, ипак, тако није било. С тим у вези, војвода Гавро, у извјештају датираним 27. октобра/8. новембра 1884. године, пише: „Од кад већ ми се обећаје одговорити на ноту у питању граница. Кад год пођем у двор нађем Дервиш-пашу с Вели Риза Пашом с више официра штапски ће раде по нешто на карту с необичном пажњом као да будућност царства зависи од овога питања. Сваком ми обећавају да ће послати одговор најдаље до два или три дана; од како ово понављају има већ више од мјесец дана. Али их ја не остављам на миру, већ сам убезобразио па их барем непрекидно узнемирујем”.³⁸¹ Вуковић даље каже да је потрошио сво своје стрпљење, тим прије што му је унапријед јасно да се договор неће постићи, као и да свој боравак у Цариграду сматра излишним. Стога он од своје владе тражи да му дозволи да се врати кући, истичући да би такав корак могао утицати на то да Порта изађе са одговором, па ма какав он био.³⁸²

---

³⁸⁰ ДАЦГ, ф. МИД, 1884, ф. 13, док. 355.

³⁸¹ *Министарство иностраних дјела–Зборник докумената (1879–1915)*, приредио С. Бурзановић, с. 98.

³⁸² У позадини жеље Гавра Вуковића да се врати на Цетиње, био је и тежак материјални положај у коме се црногорски отправник послова налазио током свог боравка османској престоници. Тако он, у поменутом извјештају од 27. октобра/8. новембра пише: (...), јер ми даље није стајати могуће (у Цариграду-п.а) из хиљаду разлога, које ви све лијепо знате, тим пријед што је сад постала зима, а ја сам го као прст, нити имам зашто узет штогод да се притоплим“. (Исто)

Да се и током свог првог боравка у Цариграду на дужности црногорског дипломатског представника у Османском царству Вуковић суочавао са тешким финансијским проблемима, веома илустративно говоре ријечи које је он, у писму од 25. априла/7. маја 1880. године, упутио министру Радоњићу: „Ваша немарност према мени пријешла је сваку мјеру, али је више и моје стрпљење до краја исцрпљено, све у нади да ћете себе ради шћети имати неког обзира на мој тешки положај; али све узалуд мојим стрпљењем не дочека ништа друго до више трпљење. Моје жалосно стање вама је у свима појединостима познато, но то мени неби боље ништа. Знате и то како ја скучено и ограничено трошим, па ни то неимаде добра већ хрђавог уплива. Доста сам трпио и просјачио у Цариграду узајмљујући грош по грош само да што боље одговорим својим дужностима, све у нади да ћете бити толико увиђавни да

Црногорска влада није одлучила да Вуковића позове натраг у Црну Гору, па је он и даље наставио да обилази османске званичнике. Тако, у извјештају којег је 10/22. новембра 1884. године упутио на Цетиње, војвода Гавро пише: „И опет сам ходио већ више пута у двор захтјевајући да ни се што одговори или да се изјасне да неће одговорит. Сваком једнако ми одговарају сјутра сигурно ћемо послат одговор и то ни часа даље но сјутра. Али опет прођи то сјутра и друго и треће и десето, а ја опет у двор, а они исто као пријед, овог пута бити сјутра и ни минута даље”.³⁸³

Султанов ађутант Дервиш-паша, објашњавао је црногорском отправнику послова да су кривци за овакво стање ствари поједине утицајне личности у држави, које „код цара посао кваре“, односно које „недају цару да се ријеша изрећи се, било на један било на други начин”.³⁸⁴ Преносећи ове ријечи својој влади, Вуковић констатује да се из њих јасно види да гранично питање, умјесто да напредује, сваког дана иде назад.³⁸⁵

Иако је изгледало да договор о граничном питању неће бити брзо постигнут, тако није било. Изгледа да је један догађај, који се десио почетком новембра 1884. године, значајно допринио томе да султан изнесе коначну ријеч о овом питању. Тада је, по наредби књаза Николе, одред турске војске, који се из Берана преко црногорске територије упутио за Плав, пријатељски дочекан у Андријевици и почашћен ручком.³⁸⁶

Овај гест књаза Николе оставио је снажан утицај на османског владара. У вези са тим војвода Гавро Вуковић јавио је Станку Радоњићу следеће: „Султан је послао пријед неки дан Решид-Бега свог *sécretaire particulier* да ме шаржира од његове стране да телеграфично саопштим Његовом Височанству

разумијете да ја овђе вас представљам. Сад више немам ђе ни узајмљиват. Калуђеровић је пријешао у Одесу, локандијер и портијер више не даду. Стога дакле или ме зовите да се вратим или ми поправите стање, јер више овако нећу ни дана да се мучим. Ако ми телеграфом не одговорите чим примите ово писмо сматраћу да дозвољавате вратит се; јер волим тамо бити каран или што год хоћете но овђе као ваш преставник стидан и срамотан”.

У одговору на овај протест, без ријечи упозорења на оштрину ријечи које је упутио својим претпостављеним, Вуковићу је јављено да му је новац послан, те да не напушта Цариград”.(ДАЦГ, ф. МИД, 1880, ф. 4, док. 592, док. 619)

³⁸³ ДАЦГ, ф. МИД, 1884, ф. 13, док. 736.

³⁸⁴ Исто.

³⁸⁵ Исто.

³⁸⁶ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 18.

његову најсрдачнију благодарност за дочек Асим паше и царске војске. Султана је то понашање Господарево тако очарало да је наредио Решид Бегу да ми рече да је Султан за такво пријатељско понашање готов учинити за Његово Височанство све што би он стио. Султану је најпријатније што је Господар очински предусрио његову војску и што јој је дао објед. Ништа се пријатније Султану није могло учинити но тај дочек његовој војсци. Султан на то се сваком хвали и служи му за један доказ више пријатељства његовог Височанства, па се труди да и друге о томе увјери и то оне који му вазда зборе да у Црногорцу и Русу Турска не може никад имати истинског пријатеља, а таквих је око њега велики број”.³⁸⁷

Уговор о регулисању црногорско-османске границе на сјеверу, од Планинице до Шекулара, потписан је 9/21. децембра 1884. године, од стране црногорског отправника послова у Цариграду војводе Гавра Вуковића и царевих ађутаната Нусрет-паше и Дервиш-паше.³⁸⁸

Питање је рјешено тако што је Цариград прихватио фактичко стање ствари на терену, а та јо значило да границу представља она линија која дијели атаре хришћанских од муслиманских села од Планинице до Шекулара.³⁸⁹ То је значило да је Ржаница, као село са претежно муслиманским становништвом, ипак морала остати у саставу Османског царства.³⁹⁰

Према овом уговору граница се, полазећи од Планинице, управља на брдо Дрецин усов. Затим иде преко Борове главе, Илијине главе, Томовог камена, Силијеве главе и Баљасте главе на врх брда Голеш. Одатле се протеже комуналном линијом између села Мурина, које остаје Црној Гори и

---

³⁸⁷ ДАЦГ, ф. МИД, 1884, ф. 13, док. 736.

³⁸⁸ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 20.

³⁸⁹ Исто, с. 19.

³⁹⁰ Султанови ађутанти саопштили су војводи Гавру да предлог османског владара о црногорско-турској граници представља његову посљедњу ријеч, коју је потребно или усвојити или одбити, при чему би се сваки евентуални црногорски контра предлог сматрао као негативан одговор на султанову понуду. У том случају двор не би више био заинтересован да се бави овим питањем.

Без обзира на то што је султанов предлог пред црногорског отправника послова изнешен у форми ултиматума, његова суштина показује да се ту заправо радило о попуштању Турака, односно њиховом коначном мирењу са чињеницом да у саставу Црне Горе остану све територије које је она од Васојевићког устанка фактички и посједовала. (Исто, с. 19, 20)

села Пепића, које остаје Османском царству. Гранична линија затим излази на Лим и са друге стране ријеке захвата Ржаницу, па се увлачи између села Машнице на једној и Велике на другој страни која остаје у саставу Црне Горе. Потом се граница враћа на Лим и повија тако да обухвата село Велику, при чему село Новшић оставља Турској. Одатле, према опису у одлуци Берлинског уговора, граница иде преко Чакора на Мокру, а онда на дугачком потезу поред Берана до Мојковца, па Таром до тромеђе са Аустро-Угарском.³⁹¹

Суштина постигнутог споразума била је у томе да су Турци задржали Ржаницу са око 200 становника, незгодно уклињену у црногорску територију између Машнице и Велике, али и да су Црногорцима остали доминантни висови са обје стране Лима. При томе је османска страна Црној Гори учинила неке мале уступке код Планинице, између Велике и Мокре.³⁹²

2.5. ОБИЉЕЖАВАЊЕ ЦРНОГОРСКО-ОСМАНСКЕ ГРАНИЦЕ НА СЈЕВЕРУ

Рад на обиљежавању границе на терену почео је средином септембра 1885. године, када се у Беранама састала црногорско-турска комисија. На челу црногорског дијела комисије налазио се министар војни војвода Илија Пламенац, док је турске комесаре предводио Бедри-бег. Након што су размијенили топографске карте, чланови комисије су се са пратећом војском од два црногорска и четири турска батаљона премјестили у Андријевицу. На терен су послати комесари млађи по рангу и експерти за топографију, који су до почетка октобра обиљежили граничну линију од Планинице до Велике. Ствар је застала код Велике, због мјеста Бјелухе, које су Турци тражили за себе, након чега је, на захтјев османских комесара, који су жељели да обаве додатне консултације са Цариградом, рад комисије прекинут. Међутим, испоставило се да је до разлаза комисије дошло због тога што су, по наредби из Цариграда, а у склопу дислокације османске војске поводом кризе настале

---

³⁹¹ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 20; U.Özcan II. *Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, s. 292.

³⁹² Исто.

присаједињењем Источне Румелије Бугарској, четири турска пратећа батаљона морала да се повуку у Нови Пазар. Без ових јединица Турци, свакако, нијесу могли наставити послове на разграничењу са Црном Гором.³⁹³

Свакако да је рјешавање граничног питања захтјевало, да се сходно одлукама Берлинског конгреса, црногорско-османска граница успостави и на Тари. Но, без обзира на то што је, као што смо то већ рекли, Колашин био први град којег су Турци предали Црној Гори, тај посао није завршен низ година након Конгреса, пошто муслиманско становништво Поља Колашинских, Подбишћа и Штитарице, није хтјело ни да прихвати црногорску власт, ни да се сели преко Таре

Такво стање првенствено се одржавало због тога што је црногорској влади приоритетно било да ријеша питање предаје Плава и Гусиња, што је, као што смо видјели, било повезано са огромним тешкоћама. Међутим, ни након рјешавања плавско-гусињске кризе није се приступило озбиљнијем рјешавању овог проблема, јер је црногорска влада процјењивала да би инсистирање на успостављању црногорске власти у поменутих мјестима у том тренутку, само успорило рад на прецизирању границе на осталим секторима и дало Турцима повода за нове опструкције.³⁹⁴

Како је стање нерегулисаних односа на граници према Мојковцу пратило избијање сталних нереда и крвавих сукоба³⁹⁵, Цетиње је 1886. године одлучило да коначно ријеша ово питање. Тако је, марта мејсеца, црногорска војска запосјела све територије које су, сходно одредбама Берлинског уговора, припадале Црној Гори.³⁹⁶

---

³⁹³ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 21; *Глас Црногорца*, бр. 38, Цетиње, 29. септембар/11. октобар 1885.

³⁹⁴ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 21, 22.

³⁹⁵ Муслимани су прелазили црногорску границу, пљачкали и убијали, што је, наравно, Црногорцима био повод да им врате истом мјером. О муслиманским нападима, сердар Миро Влаховић 1886. године пише министру војном војводи Илији Пламенцу сљедеће: „Већ је седам година како трпимо злоупотребе, крађе и убиства од сусједних Турака, а највише од Пољана и Подбишћана, који нити хоће своја добра да оставе и иселе се а ни господару да се покоре“ (Н. Ракочевић, *Исељавање муслимана и разграничење Црне Горе и Турске у области Колашина послје Берлинског уговора*, Историјски записи, књ. XIX, св. 2, Подгорица, 1962, с. 269)

³⁹⁶ Најприје су црногорске власти из Колашина наредиле да се стража помакне до села Подбишћа, што је прузроковало сељење муслимана из тог мјеста. Затим је сердар Миро

Убрзо након ове црногорске акције, у периоду од априла до јуна, услиједили су покушаји на прецизирању границе према Мојковцу и Шишком језеру, али до обиљежавања граничне линије на овом сектору није дошло.³⁹⁷

Рад на обиљежавању црногорско-османске границе на сјеверу настављен је крајем маја 1887. године. Тада се у Беранама састала комисија, коју су са црногорске стране сачињавали министар војни војвода Илија Пламенац и бригадир Јово Мартиновић. Турски представници у комисији били су османски дипломатски представник на Цетињу Џевад-паша, Али-паша Гусињац и косовски валија.

Већ на почетку Турци су одступили од споразума који су потписали 1884. године, тражећи да село Ваганица и главни пашњаци на Мокрој остану Османском царству.

Црногорски комесари одбацили су турски захтјев као неоснован, наглашавајући да се договор може постићи само на основу претходно потписаног споразума. Међутим, Турци су остали при своме, па су Црногорци предложили да се настави рад на осталим секторима границе. Османски комесари су ово прихватили под условом да се прихвате њихови почетни захтјеви, тако да се ствари нијесу помјерале с мјеста.³⁹⁸

Ипак, дешавања која су услиједила јула мјесеца 1887. године, када су на планини Мокрој, у два узастопна сукоба са Васојевићима, Руговци имали

Влаховић тражио да му се дозволи да стражу помјери до ријеке Таре, како би на тај начин приморао муслимане из Поља да се иселе или покоре. Црногорски књаз је дозволио да се стража појача и помакне до Таре. За ову акцију ангажовани су два батаљона, морачки (командир Драгиша Меденица) и ровачки (командир Миро Влаховић). Црногорци су ноћу, 21/22. марта, без борбе ушли у село Подбишће.

Покрет црногорских трупа према Подбишћу и Пољима изазвао је узнемиреност на Порти. Османски дипломатски представник на Цетињу је 24. марта посјетио књаза Николу, који се тада налазио на Ријечи Црнојевића, да би га замолио да обустави напредовање црногорске војске према Пољима, правдајући своју молбу тиме што је паша из Сјенице погрешно обавијестио султана и Порту да ово мјесто припада Османском царству. Књаз је уважио молбу турског дипломате и наредио министру војном Илији Пламенцу да сердару Миру Влаховићу изда наредбу да се обустави покрет војске према Пољима. Пламенац је поступио по књажевом наређењу, али је његова наредба закаснила. Влаховић и Меденица су преузели акцију, тако да су већ у ноћи 23/24. марта Морачани и Ровчани ушли у Поља, при чему се муслиманско становништво иселило из овог мјеста. Командири су 25. марта јавили Цетињу да су Поља слободна и да у њима више нема ниједног Турчина. Одмах након уласка црногорске војске у Поља, почели су да се исељавају муслимани из села Бјелојевића, којег су Црногорци запосјели 28. марта. (Н. Ракочевић, *н.р.*, с. 269, 270)

³⁹⁷ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 26–28.

³⁹⁸ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 30.

30 погинулих, при чему нијесу ни приближно узвратили, пресудно су утицала на то да се убрзо постигне договор о црногорско-турској граничној линији. Деморалисаним Руговцима постало је јасно да се Црногорцима не могу супроставити сопственим снагама, а своје поразе приписивали су томе што су Црногорци наводно имали боље пушке.

Поводом посљедњих догађаја султан је замолио руског амбасадора у Цариграду да утиче на краља Николу да се прекину крвопролића на граници, док је на Цетињу Џевад-паша иницирао разговоре са министром Радоњићем. Црногорска влада је пристала да село Бјелуха преко врха Чакора остане Турској, али да за узврат село Трепча на путу од Берана према Андријевици припадне Црној Гори. При том је договорено да црногорски и турски поданици могу слободно користити своје шуме и пашњаке са обје стране граничне линије.

Договор који је постигнут на Цетињу спроведен је у дјело у првој половини августа 1887. године, када су постављени гранични знаци дуж до тада необиљеженог дијела границе. То значи да је гранична траса ишла око Велике и преко Мокре, почев од тачке преласка границе преко Лима код села Новшића, па линијом јужно од Берана на Бјеласицу, Шишко језеро и Мојковац, а затим воденим током Таре до њеног састава са Пивом у Шћепан Пољу.³⁹⁹

Иако обиљежавање црногорско-турске границе неће промијенити стање немира и сукоба које ће на планини Мокрој трајати све до Првог балканског рата, о чему постоје бројни извјештаји црногорског политичког пограничног комесеријата са сједиштем у Андријевици, оно је било од великог значаја за афирмацију црногорске државе. Коначно је стављена тачка на једно питање, које је скоро цијелу деценију након Берлинског конгреса, онемогућавало Црној Гори да своју територијалну цјелину у потпуности заокружи.

---

³⁹⁹ Исто, с. 31.

ТРЕЋЕ ПОГЛАВЉЕ

ПОГРАНИЧНИ ДЈЕЛОВИ ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА КАО ИНТЕРЕСНЕ СФЕРЕ ЦРНЕ ГОРЕ (Доњи Васојевићи, Затарје и Сјеверна Албанија)

Након што је на Берлинском конгресу заокружила своју територијалну цјелину и дефинитивно добила статус субјекта међународних односа, Црна Гора је у остваривању циљева своје националне политике, била усмјерена на реализацији пројекта проширења на рачун европских дјелова Османског царства. Одлуке Конгреса које су омогућиле Бечу да окупира Босну и Херцеговину, морале су одвратити Црну Гору од ранијих претензија које је имала у правцу Херцеговине. Зато се она у погледу својих интересних сфера оријентисала на Затарје, Доње Васојевиће и Сјеверну Албанију.

1. НОВОПАЗАРСКИ САНЦАК У ПОЛИТИЧКИМ ПЛАНОВИМА АУСТРО-УГАРСКЕ

Пошто је у аустријско-пруском рату у љето 1866. године, у борби за доминацију међу њемачким државама, доживјела пораз,⁴⁰⁰ Аустрија⁴⁰¹ је тежиште своје експанзионистичке политике усмјерила према Балкану, у правцу Солуна. Стога се Османском царству, као тампон-држави на путу продора Русије према Медитерану, морао осигурати опстанак, али само у оној

---

⁴⁰⁰ Послије овог рата Пруска је од Аустрије преузела водећу улогу међу њемачким државама. При том је Аустрија била приморана да се обавезе да више неће бити саставни дио савеза њемачких земаља. Самим тим, она је била искључена из процеса њемачког уједињења, које је под пруским вођством извршено 1871. године, када је створено Друго њемачко царство. (Више о томе: А. Дебидур, *Дипломатска историја Европе: Од отварања Бечког конгреса до закључака Берлинског: (1814-1878)*, књ. 2, Београд, 1934, с. 421-488; Ч. Попов, *Грађанска Европа: (1770-1871)*, *Политичка историја Европе*, том II Београд, 2010, с. 362-384; Х. Хердер, *Европа у деветнаестом веку: 1830-1880*, Београд, 2003, с. 193-199, 283-285)

⁴⁰¹ Аустријаска царевина се 1867. године трансформисала у Аустро-Угарску, усљед тежње Мађара за равноправним статусом у заједничкој држави. (Више о томе: А.Ц.П.Тејлор, *Хабсбуршка монархија: 1809-1918.: Историја Аустријеске царевине и Аустроугарске*, Београд, 2001, с. 147-175)

мјери која Бечу неће правити веће сметње да заузме њене позиције на Балканском полуострву. Успостављање заједничке границе између Србије и Црне Горе, као главних експонената руске политике у овом дијелу Балкана, представљало би огромну сметњу хегемонистичким тежњама бечке владе. Зато се ни по коју цијену није смјело дозволити да ове двије државе остваре проширење на рачун територија Османског царства у Новопазарском санџаку, који би и даље, након ратних дејстава 1876-1878, био брана уједињењу српског националног елемента.⁴⁰²

Рјешења Берлинског конгреса подржала су циљеве спољне политике Беча. Аустро-Угарској је додијељена управа у Босни и Херцеговини и осигурано јој је право на држање војске у Новопазарском санџаку, с тим да се о свим детаљима у вези тог питања споразумије у директним комуникацијама са Османским царством.⁴⁰³ Тако је у Цариграду, 21. априла 1879. године, између двију држава потписана конвенција, према којој је Аустро-Угарска добила право да држи гарнизоне у сливу ријеке Лима, у градовима Бијелом Пољу, Пријепољу и Прибоју. Накнадно је одлучено да умјесто у Бијелом Пољу, аустроугарски гарнизон буде у Пљевљима.⁴⁰⁴

Уласком аустроугарске војске у поменуте градове, Беч је био у могућности да контролише збивања у Новопазарском санџаку, не само када је ријеч о главним комуникацијама, већ и по питању активности које би Црна

---

⁴⁰² Осим што је одвратила црногорску војску од напредовања у правцу Херцеговине, Аустро-Угарска је то исто учинила и када је у питању Новопазарски санџак. Наиме, након ослобођења Никшића и Билеће, књаз Никола је послао војводу Петра Вукотића да са једним дијелом војске заузме Колашин, па да потом настави са офанзивним дејствима у Санџаку. Међутим, аустроугарски делегат при Главном штабу црногорског владара Темел је у складу са инструкцијама своје владе упозорио књаза Николу да Монархија никада неће дозволити да двије српске књажевине добију заједничку границу. Пишући о овоме у својим мемоарима, књаз каже да је у одговору на аустроугарско упозорење рекао Темелу „да му не остаје друго, него да своје ратовање ограничи на Зету и Арбанију Скадарску“. Потом констатује да је „Аустрија на то и одила, надајући се, да Црна Гора не само неће на тој страни никакве успјехе постићи, но да ће још и поражена остати“. (Н. Петровић-Његош, *н.д.*, с. 276)

⁴⁰³ У члану 25 Берлинског уговора, који се односио на позиције Монархије у Босни и Херцеговини и Новопазарском санџаку, поред наведеног стајало је и то да аустроугарска влада не жели да прими на себе управу у санџачкој области, те да ће тамо и даље функционисати османска власт. (*Treaté de Berlin/Berlinski ugovor 1878.*, priredio R. Rasporović, Podgorica, 2009, с. XIII)

⁴⁰⁴ К. Isović, *Austro-Ugarsko zaposjedanje Novopazarskog sandžaka 1879. godine*, Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine IX, 1957, с. 121, 134; Н. Kapidžić, *Pripreme za austrougarsko prodiranje u albansko etničko područje iz novopazarskog sandžaka*, Radovi, knj. 6. Sarajevo, 1970-1971, с. 415.

Гора и Србија, у циљу остваривања својих интереса, евентуално спроводиле на овом подручју.⁴⁰⁵ При том је за Монархију било најважније, што је успостављањем контроле у Санџаку, утврдила своје позиције у Босни и Херцеговини, коју је окупирала годину дана раније.⁴⁰⁶

Тако је Беч, након што је на терену реализовао права која су му према Берлинском уговору припадала, могао доста лагодно да послушају збивања на међународној политичкој позорници и у складу са њима да доноси одлуке о својим будућим акцијама. Наравно, при том имајући у виду главни циљ аустроугарске спољне политике о преузимању позиција Османског царста на европском континенту. То је опет било у складу са општом њемачком стратегијом „Drang nach Osten“ која је подразумијевала експанзију њемачког царства преко Балкана у Малу Азију. Запосједањем дијела Санџака и окупацијом Босне и Херцеговине ова стратегија је почела и у пракси да се остварује. Међутим, крајњи домети њене практичне примјене огледаће се у аустроугарској анексији Босне и Херцеговине 1908. године. Но, све оно што је у вези са овим начелом остварено на самом терену биће у потпуности анулирано у познатим догађајима који су услиједили након Првог свјетског рата.

Политици коју је Дунавска монархија водила у овом дијелу Балкана ишла је на руку и конвенција која је између Беча и Београда тајно склопљена 28. јуна 1881. године.⁴⁰⁷ У члану 2 овог документа писало је: „Србија неће трпети политичке, верске или друге мутње које би, полазећи са њеног

---

⁴⁰⁵ Улазак аустроугарске војске у Санџак почео је 8. септембра 1879. године, да би 14. септембра, ова операција, која је прошла без инцидената, била завршена. (Ђ. Пејовић, *Политика Црне Горе у Затарју и Горњем Полимљу 1878-1912*, Титоград, 1973, с. 26; К. Isović, *n.r.*, s. 135, 136)

⁴⁰⁶ Према ријечима аустроугарског министра спољних послова Ђуле Андрашија, Новопазарски санџак је за Босну представљао исто што и Босфор за Црно море. (К. Isović, *n.r.*, s. 113)

⁴⁰⁷ Тајној конвенција, која је склопљена на период од десет година, протоколом од 9. фебруара 1889. године, продужена је важност до 13. јануара 1895. године. (С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. 2, Београд, 1990, с. 58–66; Р. Љушић, *Историја српске државности, књига 2, Србија и Црна Гора: нововековне српске државе*, Нови Сад, 2001, с. 181, 183)

земљишта, ишле противу Аустро-Угарске монархије, подразумевајући ту и Босну, Херцеговину, и Ново-Пазарски санџак“.⁴⁰⁸

Свој утицај у Србији Монархија је учврстила и чланом 4 Тајне конвенције. У њему се каже да без претходног споразума са Аустро-Угарском Србија неће преговарати ни склапати политичке уговоре са другим државама, као и да неће пустити на своје земљиште страну војску, било редовну или нередовну, па чак ни под називом добровољаца.⁴⁰⁹

Осим што је своје политичке потезе морала да усклађује са интересима Монархије, Србија је и у привредном смислу морала да се потчињава вољи Беча. Тако је 24. априла 1881. године, између двију земаља склопљен уговор, који је Аустро-Угарској признавао право на клаузулу највећег повлашћења без узајамности. При том су годину дана раније Србија и Аустро-Угарска склопиле Жељезничку конвенцију, према којој је Београд имао обавезу да изгради пругу од аустроугарске до турске и бугарске границе.⁴¹⁰

Закључивањем поменутих споразума Србија је испуњавала обавезе које је преузела према Монархији, у замјену за њену помоћ на Берлинском конгресу, да територије које је српска војска освојила у рату са Османским царством (1877–1878), буду укључене у састав српске државе.⁴¹¹ Тако је у

---

⁴⁰⁸За узврат, Беч је у члану 7 Тајне конвенције обећао Београду да се неће противити уколико Србија буде у могућности да се прошири у правцу својих јужних граница (изузимајући Новопазарски санџак), при чему ће се заузети „да и друге силе склони на држање повољно по Србију“ (С. Јовановић, *н.д.*, с. 59; В.Ђоровић, *Историја српског народа*, књ. 4, Цетиње-Подгорица, 2009, с. 166; В. Поповић, *Европа и српско питање, Београд*, 1940, с. 133, 134)

⁴⁰⁹ Када је текст конвенције, коју су кнез Милан и министар иностраних послова Чедомиљ Мијатовић склопили са Бечом без знања својих сарадника, презентирао предсједнику владе Милану Пироћанцу и министру унутрашњих дјела Милутину Гарашанину, ови су због не слагања са четвртим чланом овог уговора понудили кнезу оставку владе. Као резултат тога дошло је до исправке спорног члана на начин што је истакнуто да без претходног пристанка Монархије Србија неће закључивати само политичке уговоре који би били противни са садржајем и духом Конвенције. Међутим, кнез Милан је, без знања Пироћанца и Гарашанина, аустроугарској страни доставио писмену изјаву у којој каже да ће се он држати садржаја Тајне конвенције без икаквих накнадних додатака и тумачења. (Р. Љушић, *н.д.*, с. 181, 182; Ч. Попов, Д. Ђорђевић, Н. Ракочевић, Ђ. Микић, К. Милутиновић, В. Крестић, А. Раденић, М. Екмечић, *Историја српског народа, књига шеста/први том, Од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918*, Београд, 1994, с. 60–62)

⁴¹⁰ Више о томе: С. Јовановић, *н.д.*, с. 19–41, 52–58; Р. Љушић, *н.д.*, с. 178–180; Ч. Попов, Д. Ђорђевић...*н.д.*, с. 54–59; В. Ђоровић, *н.д.*, с. 163)

⁴¹¹ То се прије свега односило на Пирот и Врање, који су према Санстефанском уговору припали Бугарској. Наиме, диктирајући Турској услове мира у Сан Стефану, Петроград се zaloжио за стварање Велике Бугарске, између осталог и на рачун поменутих ратних тековина српске војске. Русија је сматрала да ће јој оваква Бугарска, која би се простирала од

Берлину Србији признато право да се прошири на нишки, пиротски, топлички и врањски округ, али је Београд морао одустати од залагања за помјерањем државне границе у правцу Новог Пазара и Митровице, што је било предвиђено према Санстефанском уговору.⁴¹²

Средином деведесетих XX вијека дошле су до изражаја нестабилности у Османском царству, усљед национално-револуционарних покрета Јермена и Грка на Криту, као и акција Македонског комитета са сједиштем у Солуну.⁴¹³

У таквим околностима, 2. децембра 1895. године, аустроугарско министарство рата поднијело је цару на разматрање предлог мјера, које би требало предузети у случају промјена у оним дјеловима Османског царства, у којима је према Берлинском уговору (чл. 25) Монархији признато право на доминантан утицај. При том се, у првом реду, радило о интересима Беча у Новопазарском санџаку. Студију о томе, по царевом наређењу, израдио је шеф генералштаба Бек. Истовремено је израђен и детаљан елаборат о трошковима које би евентуално изазвале војне мјере, с обзиром на то да се

Дунава до Једрена и Лиле Бургаса, бити гарант да у неком повољнијем историјском тренутку, што лакше загосподари Цариградом. Овакав однос Русије према Србији приликом склапања Санстефанског мира опредјелио је краља Милана да ослонац потражи у Аустро-Угарској, те да од изразитог русофила, постане аустрофил. (С. Јовановић, *н.д.*, књ. 1, с. 388–390; В. Поповић, *Источно питање*, с. 142)

⁴¹² Исто; В. Ђоровић, *н.д.*, с. 158.

⁴¹³ У одговору на ослободилачке тежње Јермена, османске власти су над њима извршиле неколико покоља, у љето 1894, у јесен 1895 и у љето 1896. године. (Више о томе: Џ.П.Гуч, *Дипломатска историја Европе 1878-1919*, Београд, 1933, с. 195–205)

У тежњи да се ослободе од османске власти критски хришћани су у више наврата дизали побуне на свом острву. Њихова побуна из 1897. године, када су прогласили уједињење Крита са Грчком, била је увод у тридестодневни грчко-турски рат, у којем је Грчка доживјела пораз. Иако су је од потпуне пропасти спасиле велике силе, грчки територијални губици у овом рату сведени су на само једно село. Критско питање ријешено је на начин што су се велике силе, уз водећу улогу Велике Британије, договориле да Крит добије пуну аутономију у оквиру Османског царства. Султанов власт над овим острвом била је само формалног карактера. Саставни дио Грчке Крит је постао 1913. године. (Више о томе: Џ.П.Гуч, *н.д.*, с. 205–213; С. Радојичић, *Грчко-турска војна 1897*, Београд, 1898; Р. Клог, *Историја Грчке новог доба*, Београд, 2000, с. 85)

Македонски комитет, који је имао задатак да се бори за аутономију Македоније под окриљем великих сила, основан је у марту 1895. године. Дјелујући под непосредним утицајем бугарског двора и владе, Комитет је организовао чете, које су, након што су пребачене на мекодонску територију, тамо извршиле низ оружаних акција. Будући да су се велике силе противиле изазивању кризе у Македонији, бугарска влада је приступила разоружању ових чета, које су посљедње акције извеле у првој половини јула 1895. године. (М. Војводић, *Путеви српске дипломатије*, Београд, 1999, с. 94, 95, 99, 100)

предвиђало повећање војних ефектива у Санџаку, па самим тим и финансијских издатака. Цар је одобрио предлог Министарства рата и за 31. јануар 1896. године заказао конференцију на којој би се расправљало о студији шефа генералштаба.⁴¹⁴

На конференцији, која је одржана у Хофбургу, поднијети су само важнији дјелови из Бекове студије.⁴¹⁵ Дати су подаци о војним ефективима аустроугарског 15 корпуса (Босна и Херцеговина), снагама Монархије и Османског царства у Санџаку и сумарни подаци о српским трупима.⁴¹⁶ У студији је такође приказан географски преглед подручја које је било предмет расправе, побројане су најважније саобраћајнице и комуникациони центри. Исто тако, изнијети су подаци о државној организацији, укупном броју становника и његовој националној структури, као и подаци о већим насељеним мјестима и утврђењима.⁴¹⁷

Посебно је интересантна допуна која је дата уз Беков пројекат. Она је имала назив *Студија о подручју Тара-Ибар* и односила се на могућност аустроугарског продора преко линије Левер-Тара-Бијело Поље-Нова Варош до Берана, како би се ступило у контакт са албанским племенима. Запосједање Берана, повлачило је за собом окупацију Бијелог Поља и Сјенице, а можда и Новог Пазара. Обезбјеђење линија повезивања ових тачака захтијевало је запосједање и међутачака, од којих су биле најважније: Пештерска висораван, Тепци, Левер-Тара, Пренђани, Мојковац и прелази преко Таре.⁴¹⁸

Продор трупа Монархије према Беранама за Беч је био значајан због тога што му је такво предузеће омогућавало најуспјешније затварање веза између Србије и Црне Горе, али и ширење сопственог утицаја на албанско етничко подручје.⁴¹⁹

---

⁴¹⁴ Н. Kapidžić, *n.r.* s. 418, 419.

⁴¹⁵ Конференцији су присуствовали поред цара Фрања Јосифа, министар иностраних послова Голуховски, министар заједничких финансија Калај, министар рата Кригхамер, шеф генералштаба Бек и шеф Цареве војне канцеларије Болфрас. (Isto, s. 423)

⁴¹⁶ У студији нијесу дати никакви подаци о црногорским војним снагама, пошто је констатовано да Црна Гора нема редовне војске. (Isto)

⁴¹⁷ Isto, s. 419, 420.

⁴¹⁸ Isto, s. 420, 421.

⁴¹⁹ Isto, s. 424, 428.

У излагању аустроугарске балканске политике на конференцији у Хофбургу, као најреалније и најконструктивније показало се мишљење министра заједничких финансија и управитеља Босне и Херцеговине Бењамина Калаја.⁴²⁰

Калај је пошао од тога да се интереси Монархије на Балканском полуострву репрезентују Босном и Херцеговином, при чему је нагласио да се не треба плашити нереда у унутрашњости ове области, осим у случају да услиједи ударац с поља. Удари са вана, углавном из Црне Горе, нијесу искључени, али они, уз постојеће обезбјеђење границе и уз одржавање потребне приправности, не би требали да праве веће сметње унутрашњем реду и миру. Наравно, уколико би „банде“ почеле продирати у већем броју морало би се размишљати и о већим противмјерама.⁴²¹

Министар заједничких финансија указао је на могућност избијања устанка у Македонији, који би изазвао поремећаје и на подручјима која су под аустроугарском контролом, с обзиром на то да би се у цијелу ствар умијешале Србија и Грчка, јер не би могле допустити бугарску надмоћ.⁴²²

Разматрајући стање у Новопазарском санџаку Калај је главну опасност за аустроугарски утицај у тој области видио у могућности продора „банди“ из Црне Горе. Уколико би се тако нешто десило Беч то не би могао мирно посматрати. Стога је неопходно правовремено предузети одговарајуће противмјере. У вези са тим намеће се дилема да ли да се аустроугарске трупе упуте у Санџак или, пак, треба „Санџак потпуно евакуисати и на заштитним тачкама босанскохерцеговачке границе задржавати се у посматрању и очекивању“.⁴²³

По питању постављене дилеме Калај се определијелио за прву алтернативу, истичући да би се један дио Санџака свакако морао запосјести, а то би се односило на простор између Лима и црногорско-османске границе до Берана. При том се „само на овом путу“, а да то не буде превише упадљиво, може доћи у додир са Албанцима, што би омогућило да се над

---

⁴²⁰ Н. Kapidžić, *n.r.* s. 424, 429.

⁴²¹ Isto, s. 424, 425.

⁴²² Isto, s. 425.

⁴²³ Isto, s. 425, 426.

њима оствари потребан утицај.⁴²⁴ Међутим, Калај је закључио да би сваки корак Монархије у правцу остваривања овог плана био преурањен и у највећој мјери фаталан, имајући у виду велико неповјерење Србије, Црне Горе и Османског царства према Бечу.⁴²⁵

Након Калајевог излагања, повела се дискусија у којој је учествовао и аустроугарски владар. Сви учесници конференције били су сагласни у томе да је потребно да се муслиманско становништво придобије на страну Монархије. Што се тиче запосједања подручја Лима до Берана стало се на становиште да у вези са тим питањем треба поступати врло опрезно, односно да таква акција захтјева испуњење одређених претпоставки. Тако је шеф генералштаба изјавио да би се продор према Беранама могао извести само на основу споразума са Портом, који би подразумевало повлачење османских трупа са односне територије, при чему би муслиманско становништво позвало снаге Монархије, или би их бар дочекало са добродошлицом. Цар је био сагласан са тим да посједање Санџака може да наступи након одласка османских трупа, али је сматрао да се „са једним тако симпатичним држањем становништва не може рачунати“. Министар спољних послова Голуховски такође је истакао неопходност споразумијевања са Цариградом, коме би Монархија „приликом македонског устанка ишла заштитнички на руку запосједањем реченог подручја“. Опрез је препоручивао и министар рата Кригхамер, рекавши да се може размишљати о продору у Санџак само у случају да су искључене друге компликације⁴²⁶

Резимирајући резултате конференције цар је, између осталог, истакао да је темељно простудирани начин окупације односног подручја и да би се у случају потребе таква акција могла веома брзо спровести у дјело. Исто тако, нагласио је да би се у случају неког општег поремећаја поставили већи захтјеви него што је то запосједање појединих тачака. Конференцију је закључио констатацијом да постоји сагласност у оцјени политичке ситуације,

---

⁴²⁴ Н. Kapidžić, *n.r.* s. 426.

⁴²⁵ Isto.

⁴²⁶ Isto, s. 426, 427.

али да је и даље потребно да се ради „на темељитој интерној студији нове форме питања“.⁴²⁷

Настојање Аустро-Угарске да продором у долину Лима до Васојевића дође у додир са Албанцима, било је у складу са плановима Монархије о стварању аутономне или самосталне Албаније, која би била под њеним утицајем. На тај начин онемогућило би се ширење Србије, Црне Горе, Бугарске и Италије на ово подручје, односно спријечило би се стварање „жељезног обруча“ балканских држава под вођством Русије око Монархије. Оваква Албанија ослањала би се на југу на Грчку, док би на сјеверу додиривала аустроугарске гарнизоне у Новопазарском санџаку.

---

⁴²⁷ Н. Kapidžić, *n.r.* s. 428.

2. ИНИЦИЈАТИВА РУСИЈЕ НА ЗБЛИЖАВАЊУ БАЛКАНСКИХ НАРОДА

Русија је такође имала своје планове за случај евентуалних промјена у Османском царству, о којима је црногорског посланика у Цариграду Митра Бакића, упознао његов руски колега Нелидов. У депеши коју је Бакић 31. јануара/13. фебруара 1896. овим поводом упутио Цетињу пише: „Русија послије толико година прекинутих дипломатских одношаја с Бугарском помирила се с њом. Она је признала Фердинанда за насљедника књаза бугарског и тијем је настало редовно стање између обије државе.⁴²⁸ Русија једнако сумња у дволичност Бугарске, и Русија при том неће да се мијеша у унутрашње ствари ни једне балканске државе, али не може да трпи мијешање других држава не само у њихове унутрашње, него ни у спољне послове. Русија би хтјела да одржи интегритет Турске; но како је ова трула, није искључена могућност изненађења. Стога Русија жели да се балкански народи зближе и међусобно нагоде у појединостима о аспирацијама свакојег народа понаособ и да се према томе нагоде о подјели територијума што је под турском влашћу. Тај споразум и та подјела служила би за основ приликом ријешавања источног питања. На тај начин могло би се ријешити источно питање без рата и без интервенције сила. Русија, тиме што се не би мијешала при ријешавању источног питања, отклонила би мијешање других сила, само што би настојавала извршењу *fait accompli*. Стога треба хитро порадити на споразуму са осталим балканским државама, како не би

---

⁴²⁸ Александар Батенберг, који је на препоруку Петрограда 1879. године изабран за бугарског кнеза, прихватио је револуционарним путем извршено уједињење кнежевине Бугарске и Источне Румелије септембра 1885. године (Пловдивски преврат). Како се томе успротивила Русија, Батенберг је 21. августа 1886. године био присиљен да абдицира. Међутим, 7. јула 1887. године за кнеза Бугарске изабран је аусроугарски експонент Фердинанд Кобург, кога је Петроград признао тек почетком 1896. године. Признање је услиједило након што се Бугарска у својој спољнополитичкој орјентацији окренула према Русији и пошто је бугарски перстолонаслједник Борис прекрштан у православно вјеру. (Р.А. Авербух, А.В. Јефимов, С.И.Зинич, Т.В.Милицина, А.И.Молок, Ф.И.Нотович, В.М.Хвостов, Ф.А.Хејфец, *Историја новог века*, дио II, Београд, 1949, с. 207, 208; Ч. Попов, *Грађанска Европа: (1770–1914). Друштвена и политичка историја Европе: (1871–1914)*, с. 254–256; V. Šulek, *Diplomatska historija centralnih sila: 1882–1915*, Zagreb, 1938, s. 65, 69, 92, 118, 119; M. Војводић, *н.д.*, с. 97)

задоцнила на своју штету, а на корист оних који би се раније споразумјели, или кога трећег“.⁴²⁹

У вези са добијеном депешом, на Цетињу је одлучено да се од Нелидова тражи појашњење, прије свега када је ријеч о хитности поступања по питању зближавања међу балканским државама. Поред тога жељело се провјерити да ли руски дипломата поступа према инструкцијама своје владе или је, пак, „његов говор случајан, академичан којег би сваки добар Рус од своје стране препоручивао словенским државама“.⁴³⁰

Убрзо је из Цариграда стигао одговор, чија се садржина, осим дијела који се односио на хитност поступања, суштински није разликовала од оне која је изнијета у претходном обраћању Цетињу. У поруци се каже: „Русија жели одржати европски мир и данашње стање у Европи што најдуже може, јер прилике и опште околности у Европи нијесу повољне да се може подићи источно питање. Русија савјетује балканским државама да избјегну подизати македонско и арбанско питање и свако друго. Али како ситуација у Турској није никада сигурна и могу у свако доба нићи разноврсне компликације, Русија жели да се балканске државе зближе међу собом и споразумију на вријеме, тако да не буду изненађене догађајима, већ да они сами, без стране интервенције, ријеше питање источно. За постигнуће рјешења балканског проблема Русија предлаже да се ни у што не мијешају државе, већ да се ограниче на то да онемогуће страну интервенцију. За постигнуће једног споразума међу балканским државама није нужно да се с тијем хита, већ треба радити са великом предострожношћу и у дубокој тајности“.⁴³¹

Спроводећи инструкције Петрограда, књаз Никола је одредио тадашњег министра иностраних дјела Гавра Вуковића, да посјети Србију и Бугарску, како би започео рад на зближавању балканских земаља. Међутим, Вуковић је добио задатак да осим у Софију и у Београд, пође и у Цариград.⁴³²

Наиме, прије него што је Бакић упознао Цетиње са руским инструкцијама, султан је, преко османског дипломатског представника у

---

⁴²⁹ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 625, 626.

⁴³⁰ Исто, с. 626.

⁴³¹ Исто, с. 627, 628.

⁴³² Исто, с. 629, 632.

Црној Гори, позвао у то вријеме болесног књаза Николу, да дође у Цариград „на консултације и лијечење код његовог љекара“, одакле би пошао у Брусу, гдје се налазе ' „чудотворне воде“.⁴³³ При том је османски владар поручио црногорском књазу да ће му послати „нарочити параброд да га прихвати“, као и „да ће му дати у Брусу најбољи двор на расположење, само да не иде у Беч на лијечење“.⁴³⁴

Војвода Гавро Вуковић био је мишљења да је за Црну Гору корисно да црногорски владар прихвати султанов позив и посјети османску престоницу. Пишући о аргументима, које је томе у прилог изнио у разговору са књазом Николом, Вуковић у својим мемоарским списима каже: „Као један од разлога навео сам му што је руски уплив надмоћнији код Султана од свију других сила.⁴³⁵ С тога се треба користити моментом за наша viseћа питања, јер је у Цариграду све каприциозно; па и руски уплив може одједном отпасти. Друго, страх који обузимље мјеродавне у Цариграду од упада Бугарске у Македонију.⁴³⁶ Треће, потмула агитације Аустрије у Арбанији“.⁴³⁷ Све то Црној Гори, сматра Вуковић, даје могућност да „под силом удесних прилика“ тражи од Цариграда „за Велипоље и за Затарје наше, земље које су у турској граници“, тј. Лашко поље и Ђурђево ступове, а све то под видом „ректификације граница“.⁴³⁸

Књаз је одговорио Вуковићу да је његов предлог примио к знању и да ће поступити у складу са њим, чим се зато укаже погодна прилика.⁴³⁹

---

⁴³³ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 624.

⁴³⁴ Исто.

⁴³⁵ Разлог томе био је тај што Русија, поводом кризе настале због покоља Јермена, за разлику од Енглеске, није узимала у разматрање примјену радикалнијих мјера против Османског царства. (Више о томе: Џ.П.Гуч, *н.д.*, 195–205)

⁴³⁶ У вези са овим питањем, османски посланик при црногорском двору, у султаново име, повјерљиво је питао књаза Николу, да ли би он упао у Херцеговину, уколико би кнез Фердинанд извршио продор у Македонију. Црногорски суверен му је одговорио да се Црна Гора не би смјела сама упустити у такву акцију, односно да би требало радити на томе да се против Беча прво покрену муслимани и православни, будући да су и једни и други незадовољни његовом владавином. Тек у случају да ова претпоставка буде испуњена, на Цетињу би се могло размишљати о томе шта би се у цијелој ствари могло даље предузети, истакао је књаз. (Г. Вуковић, *н.д.*, с. 624)

⁴³⁷ Исто, с. 625.

⁴³⁸ Овдје се под „нашим Затарјем“ мисли на земљишне посједе црногорских држављања у Затарју. (Исто; Ђ.Пејовић, *н.д.*, с. 27)

⁴³⁹ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 625.

Црногорски владар је прихватио да отпутује у Цариград, након што му је султан упутио својеручно писмо са позивом да посјети османску престоницу.⁴⁴⁰ Но, како су се у међувремену десиле ствари због којих књаз Никола није могао да напусти Цетиње, црногорски владар је одлучио да у Цариград пошаље Гавра Вуковића.⁴⁴¹ Он је имао да извини књаза пред султаном и да му предочи црногорске предлоге који су се односили на сарадњу између двију држава, а све у складу са књажевим писмом, којег је по доласку у Цариград требало да преда османском суверену.⁴⁴²

Своју мисију, у оквиру које је требало да обиђе престонице Србије, Бугарске и Османског царства, Вуковић је започео посјетом Цариграду, септембра 1896. године.⁴⁴³ Тамо је са султаном разговарао о успостављању црногорско-турске сарадње на спречавању евентуалне промјене статуса Албаније⁴⁴⁴. Како предлози који су формулисани на Цетињу, нијесу садржавали поменути комбинацију о размјени територија, о томе у османској престоници није ни било ријечи.⁴⁴⁵ Међутим, са тим се и те како рачунало. Тако је Вуковић у својим мемоарима записао да је ишао у Цариград да у име Црне Горе понуди „Турској да заједнички бранимо Арбанију од сваког

---

⁴⁴⁰ Ово писмо османски суверен уручио је књазу Николи преко свог личног љекара, којег је послао у Црну Гору да лијечи црногорског владара. Међутим, његов главни задатак био је да приволи књаза да пође „у Брусу преко Цариграда на чудотворне воде“.(Г.Вуковић, *н.д.*, с.628)

⁴⁴¹ Прихватајући позив, црногорски владар је одговорио султану да ће га посјетити по повратку из Москве, гдје иде ради крунисања цара Николе II. Но, пошто се за вријеме крунидбених свечаности разболио принц Мирко, књаз је морао одложити најављену посјету, да би га касније удаја принцезе Јелене и дефинитивно спријечила да отпутује у османску престоницу. (Исто, с. 628, 629; U.Özcan, *n.d.*, s. 171,172)

Ипак, до нове посјете књаза Николе султану дошло је у љето 1899. године. Књаз је са својом пратњом испловио из Бара 14/26. августа, на османском броду *Исмир*. У пратњи овог брода пловила је јахта *Тимза* (названа у Црној Гори *Змај*), коју је султан почетком исте године поклонио црногорском владару.

Османски суверен даривао је књазу Николи 1904. године још једну јахту, чији је назив био *Заза*. У јануару 1908. године књаз је овој јахти дао ново име—*Румија*. (Н. Петровић—Његош, *н.д.*, с. 385; Т. Јовић, *н.д.*, s. 170; U.Özcan, *Tursko-crnogorski odnosi u vrijeme Sultana Abdulhamida II i Knjaza Nikole/Sultan Abdulhamid II ve Prens Nikola döneminde Türk-Karadağ İlişkileri*, s. 17, 18, 20, 21, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, s. 173, 187–190, *II. Abdülhamid'in Diplomasisinde Yüksek Topuklar: Karadağ Prensesi Milena ve Sultan Abdülhamid*, s. 120,121; I. Tunaboğlu, *n.r.*, s. 4–7; *Глас Црногорца*, бр. 10, 6/18. март, бр. 11, 13/18. март, бр. 34, 14/26. август, Цетиње, 1899)

⁴⁴² Г. Вуковић, *н.д.*, с. 629, 630, 634, 635.

⁴⁴³ Исто, с. 631; М. Војводић, *Источно питање у спољној политици Црне Горе 1896. године*, Гласник цетињских музеја, књ. 2, Цетиње, 1969, с. 70.

⁴⁴⁴ О томе ће бити нешто више говора у наредном поглављу.

⁴⁴⁵ Г.Вуковић, *н.д.*, с. 630, 635, 636.

спољашњег присвајања, са задњом мишљу да нам она даде Ђурђеове Ступове и Беране у награду“.⁴⁴⁶

Послије Цариграда, војвода Гавро је посјетио Софију, гдје се сусрео са кнезом Фердинандом. Затим је отпутовао у Београд, како би и краља Александра упознао са својом мисијом.⁴⁴⁷

Два владара су се начелно сагласила са потребом зближавања балканских држава и постизања договора о подјели територија европске Турске.⁴⁴⁸ Наравно, о осјетљивим питањима територијалних претензија сваке од држава договор би био постигнут у накнадним преговорима.⁴⁴⁹

Пошто је Новопазарски санџак био ван интересне сфере Бугарске, о њему су се имали договорити Црна Гора и Србија. С тим у вези Вуковић је у сусрету са краљем Александром рекао сљедеће: „ Само се по себи разумије Санџак да подијелимо братски како бисмо га заједнички бранили у случају стварног напада, јер не треба заборавити германски „Drang nach Osten““.⁴⁵⁰

---

⁴⁴⁶ Г.Вуковић, *н.д.*, с. 602.

⁴⁴⁷ Исто, с. 603, 607.

Објашњавајући кнезу Фердинанду и краљу Александру зашто је Русија повјерила Црној Гори да покрене мисију зближавања балканских држава, Вуковић је двојици суверена рекао да је Петроград тако поступио имајући у виду карактер режима у Црној Гори. Наиме, Црна Гора, за разлику од Србије и Бугарске, није земља са уставом и парламентом, па је стога и власт у њој стабилна, док се у Србији и Бугарској владе често мијењају, што не погодује оваквој мисији, будући да њена реализација захтијева дужи временски период. (Исто, с. 605, 606,608)

Међутим, у свему томе, свакако је од велике важности била чињеница, што се Црна Гора, за разлику од Бугарске и Србије, није колебала у погледу своје спољнополитичке оријентације према Русији. Повјерење које је Петроград имао према Црној Гори, јасно је исказано у здравици цара Александра III, коју је изговорио приликом пријема књаза Николе у Петерхофу 30. маја 1889. године: „ Пијем у здравље кнеза црногорског, јединог искреног и вјерног пријатеља Русије!“ (*Глас Црногорца*, бр. 23, Цетиње, 4/16. јун 1889)

⁴⁴⁸ Да дипломатска дјелатност зна врло често да се коси са етичким принципима потврђује и мисија коју је Гавро Вуковић имао да обави у Цариграду, Софији и Београду. Док је у Цариграду са султаном разговарао о заједничкој одбрани Албаније у Софији и Београду износили су се планови о подјели османских територија на Балкану. О томе Вуковић пише: „ Нека читалац ових редова суди какву сам тешку и деликатну дипломатску улогу заиграо. У тајној мисији нудим Султану црногорску помоћ, да с њима заједно бранимо Арбанију од присаједињења ма којој другој држави. Нудим и то да не допустимо да Арбанија добије аутономију и то баш безусловно, без наше какве користи. С друге стране, у исто вријеме идем да створим балкански споразум о подјели европске Турске међу државама. Какав ли је то морал којег у дипломатији нема? Њена је стара девиза: циљ оправдава средство“.(Г, Вуковић, *н.д.*, с. 632)

⁴⁴⁹ Исто, с. 606, 609.

⁴⁵⁰ Што се тиче осталих територија за које су биле предмет међусобног интересовања Црне Горе и Србије Вуковић је краљу Александру изнио сљедећи предлог: „ Србији Скопље, Душанову престоницу, и што дубље можемо заједнички постићи у Македонији. Црној Гори

Како би требало да изгледа подјела османских територија између Црне Горе и Србије, расправљано је приликом узвратне посјете краља Александра књазу Николи, почетком маја 1897. године.⁴⁵¹ Тада су на Цетињу предсједник владе Србије Ђорђе Симић и црногорски министар иностраних дјела Гавро Вуковић, разматрајући могућност постизања уговора о савезу између двију држава, потписали одговарајући пројекат споразума. У члана 4 овог пројекта писало је: „ Да би се тачно опредјелиле сфере међусобних интереса између Србије и Црне Горе, оба владоца сагласила су се (да) у случају распада Турске империје граница између Србије и Црне Горе иде средином Санџака новопазарског, тако да Нова Варош, Сјеница и Нови Пазар припадну Србији, а Пљевља и Пећ Црној Гори. Од границе Новопазарског санџака имала би се повући једна што правија линија на југ, која би оставила Србији Скопље, Тетово и Охрид, а Црној Гори Ђаково, Призрен и Дибру. На југу од Охридског језера и Јенице-Вардар и спустити се на Егејско море испод Солуна. Остављајући Солун Србији, а црногорска граница ишла би западно на Јадранско море у правцу Авлоне“.⁴⁵²

Да би се што лакше спровела у дјело иницијатива руске владе, односно да би се будуће заједничке акције балканских држава што једноставније усаглашавале, Црна Гора је инсистирала на томе да оне на Цетињу имају своја дипломатска представништва.⁴⁵³ Тако је у јануару 1897. године своје представништво у црногорској престоници отворила Бугарска, да би у априлу исте године то учинила и Србија.⁴⁵⁴ Годину дана раније, такође на

Призрен, с околином, до Везирова моста на саставу оба Дрима, Ђаковица и Пећ“. На то се краљ Александар „трже из потребите хладноће па срдито одговори: „Призрен од свагда спада у сферу наших аспирација. Ми тамо издржавамо богословију. Сада пак издржавамо српску митрополију и друге народне установе, народне школе, није нам се од Призрена тако лако одрећи, али кад ступимо у преговоре, свака странка изнијеће своје разлоге, па на што се сложимо“. (Г, Вуковић, *н.д.*, с. 609)

⁴⁵¹ Књаз Никола је посјетио краља Александра крајем јуна 1896. године. (Више о томе: Н. Ражнатовић, *Посјета књаза Николе Београду 1896 и краља Александра Цетињу 1897. године*, Историјски записи, књ. XXV, Титоград, 1968, с. 197 – 224; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 543–572, 573–591)

⁴⁵² До реализације пројекта споразума између Србије и Црне Горе није дошло, пошто се краљ Александар није могао сложити да Призрен уђе у црногорску интересну сферу. (М. Војводић, *Пројекат споразума између Србије и Црне горе из маја 1897. године*, Историјски гласник број, 1-2, Београд, 1970, с. 138.

⁴⁵³ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 606, 608, 628; Д. Вујовић, *Црна Гора и Француска 1860 –1914*, Цетиње, 1971, с. 299, 300.

⁴⁵⁴ *Глас Црногорца*, бр. 2, 11/23. јануар, бр. 15, 11/23. април, Цетиње, 1897.

инсистирање Цетиња, рад свог посланства у Црној Гори обновила је и Грчка⁴⁵⁵. Њу је требало укључити у преговоре након што се Црна Гора, Србија и Бугарска договоре о „сферама свога уплива и подјели територијума европске Турске“.⁴⁵⁶

Конкретни ефекти сарадње балканских држава нашли су свој одраз у тајном уговору познатом под називом Угодба. Овај уговор, који је предвиђао споразумно дјеловање Србије и Бугарске у Македонији, представници двију земаља потписали су 3. марта 1897. године.⁴⁵⁷ Пошто је преко специјалног изасланика краља Александра упознат са садржином споразума, књаз Никола је одлучио да подржи акцију Србије и Бугарске у Македонији и да приступи уговору.⁴⁵⁸

---

⁴⁵⁵ Грчка је успоставила односе са Црном Гором почетком јануара 1881. године, именујући за свог представника при црногорском двору Логотетиса. Он је 1883. године напустио Црну Гору, да би се после три године поново вратио на Цетиње. (Р. Распоповић, *н.д.*, с. 366, 367)

⁴⁵⁶ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 605.

⁴⁵⁷ Турбуленције у Османском царству настале услед већ поменутог устанка Грка на Криту из 1897. године (почео у фебруару), довеле су Бугарску до увјерења да је наступио прави час да се уз критско, покрене и македонско питање. Тако је Софија затражила од Београда да започну заједничку акцију на реализацији идеје о стварању аутономне Македоније. Када Србија то није прихватила, Бугари су предложили да двије земље бар покрену питање спровођења реформи у Македонији. Београд је одговорио да је прије тога потребно да се Србија и Бугарска договоре о расподјели интересних сфера на односној територији. Међутим, бугарска страна је сматрала да још није вријеме за одређивање сфера утицаја. Тако су двије земље, будући да се нијесу могле споразумјети око конкретних рјешења, договориле да ће у вези свих питања везаних за њихове интересе у Македоније, доносити одлуке на бази међусобне сагласности. (С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. 6, с. 336–338; В. Ћоровић, *н.д.*, с. 204–206; Џ.П.Гуч, *н.д.*, с. 206)

⁴⁵⁸ По доласку на Цетиње изасланик краља Александра предао је књазу Николи својеручно писмо владара Србије и текст српско-бугарског споразума. (М. Војводић, *н.р.*, с. 135, 136)

3. АУСТРО-УГАРСКА И РУСИЈА О ПИТАЊУ ЕВРОПСКЕ ТУРСКЕ

Свакако да је Аустро-Угарска било какву могућност заједничке акције балканских држава, видјела као пријетњу остваривању њених пројекција у односу на Османско царство. Зато Беч није желио да дозволи да критска криза, која је кулминирала избијањем грчко-турског рата 17. априла 1897. године, буде повод да се и остале балканске земље укључе у разрачунавање са Османским царством.⁴⁵⁹ Њену бојазан за свој статус на Балкану појачавала је и чињеница да су у то вријеме, поред Црне Горе, Србија и Бугарска такође биле проруски орјентисане, што је Петрограду обезбјеђивало политичку превагу у европској Турској.⁴⁶⁰

За разлику од Аустро-Угарске, чије су се спољнополитичке претензије првенствено односиле на балканско подручје, Русија се од почетка деведесетих година XIX вијека орјентисала ка Далеком истоку. Ради успјешног спровођења далекоисточне експанзије, Петрограду је такође било у интересу да балканске државе не покрећу офанзивна дејства против Османског царства.⁴⁶¹ Такав захтјев према балканским земљама Русија је, као што смо видјели, истакла 1896. године, тражећи од њих да координирано дјелују, као би у погодно вријеме биле у стању да наслиједе позиције Османског царства на Балканском полуострву, и на тај начин зауставе Монархију у њеном походу ка Солуну.

Слично становиште руска влада је истакла 20. марта 1897. године у упутствима свом дипломатском представнику у Софији Бахметјеву. Тако је Петроград, понукан тежњом Бугарске да актуелизује питање Македоније, нашао за сходно да упозори Софију да је Русија „заинтересована за очување неприкосновености Турске и мира на истоку“.⁴⁶² То значи да би Бугарска и Србија „требало да буду у добрим међусобним односима, а истовремено да

---

⁴⁵⁹ Критска криза је завршена потписивањем грчко-турског мира 4. децембра 1897. године. Иако је Грчка поражена у рату, Крит је, као што је већ речено, добио аутономни статус. (В. Поповић, *н.д.*, с. 151)

⁴⁶⁰ М. Војводић, *Путеви српске дипломатије*, Београд, 1999, с. 109

⁴⁶¹ М. Војводић, *н.д.*, с. 109, 110.

⁴⁶² Исто, с. 110.

очувају мирољубиво држање према Турској“.⁴⁶³ При том „Србији, Бугарској и Црној Гори пријети опасност од Аустроугарске, која жели да се шири, па зато не би требало да дају повода за смутње на Балкану, него само да буду јединствене и оријентисане на Русију“.⁴⁶⁴

Поздоријевајући једна од друге, а не желећи да тренутна колебања у Османском царству доведу до већих заплета на Балкану, код обје силе створило се увјерење о потреби постизања одговарајућег споразума, како би се спријечио такав развој ситуације. О томе се расправљало крајем априла 1897. године, када је аустроугарски владар Фрањо Јосиф, заједно са министром иностраних дјела Голуховским, учинио узвратну посјету руском цару Николају II Романову.⁴⁶⁵

У разговорима који су вођени у Зимском дворцу у Петрограду, двије стране су одмах постигле сагласност о томе, да балканске државе не смију реметити мир и статус кво на Балкану. Као резултат идентичних ставова у вези овог питања, аустроугарски и руски министри иностраних послова Голуховски и Муравјов честитали су српској, бугарској и црногорској влади на коректном држању у грчко-турском рату. То је у ствари био вид упозорења балканским државама да се од њих очекује да и даље имају да се држе мирољубивог политичког курса.

Када је ријеч о постизању договора о политици које су двије силе жељеле да спроводе на Балкану, руска влада је предложила да аустроугарска страна у вези са тим изнесе своје становиште у писменој форми. Но, како се званична посјета цара Фрања Јосифа руском владару ближила крају, остало је да се предлог владе Русије реализује по повратку делегације Двојне монархије у своју земљу. Тако је споразум између Петрограда и Беча имао да буде постигнут у форми размјене нота⁴⁶⁶

---

⁴⁶³ М. Војводић, *н.д.*, с. 110.

⁴⁶⁴ Исто.

⁴⁶⁵ Руски цар је посјетио Беч крајем августа 1896. године. Током његовог боравка у аустроугарској престоници такође се највише разговарало о Османском царству и о томе како да се очува постојеће стање на истоку, чиме је утврђена основа за вођење будућих преговора о овој ствари. (Исто, с. 111)

⁴⁶⁶ Исто, с. 112.

Свој став аустроугарска влада изнијела је у ноти коју је Голуховски 8. маја упутио аустроугарском амбасадору у Петрограду Лихтенштајну. У њој се између осталог каже да ће се двије земље одрећи било каквих територијалних претензија на Балканском полуострву, при чему се тражи и да друге силе поштују овај принцип. У случају да се не може одржати статус кво на Балкану Аустро-Угарска би анектирала Босну и Херцеговину и дио Новопазарског санџака. Остатак европских територија Турске подијелио би се између балканских држава, али тако да се међу њима не поремети равнотежа. При том би се између Јањине и Скадарског Језера формирала самостална албанска држава.⁴⁶⁷

У одговору руске владе садржаном у ноти коју је Муравјов 17. маја упутио Бечу изражена је сагласност са тачкама ноте Голуховског које су се односиле на поштовање мира и статуса кво на Балкану. Што се тиче анексије Босне и Херцеговине и Новопазарског санџака, Русија је истакла да би то подразумевало промјену Берлинског уговора, што опет није само ствар двију великих сила, већ опште европско питање. У вези одредби које су се односиле на стварање Албаније и подјелу европске Турске, став руске владе је био да је то питање будућности и да га не треба прије времена рјешавати.⁴⁶⁸

Тако су на крају Аустро-Угарска и Русија постигле сагласност само о потреби очувања постојећег стања у Османском царству.⁴⁶⁹

---

⁴⁶⁷ М. Војводић, *н.д.*, с. 112.

⁴⁶⁸ Исто, с. 212, 213.

⁴⁶⁹ Исто, с. 213.

4. ПОЈАЧАНА ПРОПАГАНДНА АКТИВНОСТ БЕЧА У НОВОПАЗАРСКОМ САНЦАКУ ПОСЛИЈЕ МАЈСКОГ ПРЕВРАТА

Након збацивања династије Обреновића у мају 1903. године, Аустроугарска монархија је изгубила утицај који је имала у Србији пуне двадесет двије године. Самим тим, Беч је постао много несигурнији по питању својих позиција у Новопазарском санџаку, односно у погледу могућности да Црна Гора и Србија добију заједничку границу у тој области.⁴⁷⁰ Зато је влада Монархије нашла за потребно да још више појача, ионако живу пропагандну активност у Санџаку. Тако је она успијевала да и неке органе турских власти подстиче на зулуме, како би се српски живаљ обраћао њој за помоћ.⁴⁷¹ У Пљеваљском крају аустроугарски агенти су агитовали међу српским становништвом да не плаћају нове порезе који су им уведени у августу 1903. године. Србима је говорено да се дижу на оружје, а да ће их Беч узети у заштиту. Штавише, они би сами трабало да траже аустроугарску заштиту, па би им се стање одмах побољшало. Давана су обећана да у случају успостављања власти Монархије Срби не би плаћали порез у периоду седам година, а војску би служили само они који би под њеном управом били рођени.⁴⁷² Исто тако, агенти Беча су у западном дијелу Санџака савјетовали српском становништву да примају аустроугарско држављанство. Поред тога, давана су обећања да ће из тог краја бити примљено хиљаду породица и да ће им се обезбједити издржавање, без обавезе да служе војску за двадесет година и томе слично.⁴⁷³

---

⁴⁷⁰ Ова бојазан је код бечке владе увијек била присутна. Тако је на примјер почетком 1903. године гроф Голуховски саопштио амбасадору Дунавске монархије у Београду Думби да би Аустро-Угарска чак и по цијену рата спријечила сједињење Црне Горе и Србије у Новопазарском Санџаку. Исто тако, Голуховски је септембра исте године изнио становиште које се односило на рјешавање балканског питања, уколико се не би могло одржати постојеће стање. Он каже да би у том случају Османско царство на Балкану било замијењено новим аутономним државама. При том би се створиле што је могуће већа Грчка, велика Румунија, слаба Србија, мала Црна Гора и напосљетку слободна Албанија. Видимо да је Аустро-Угарска једину непосредну опасност по своје циљеве видјела у Србији и Црној Гори, односно ове двије државе биле су, како је то Бизмарк говорио још 1879. године, „камен спотицања на путу Аустрије“.(Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 31; В. Ћоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд, 1992, с. 36)

⁴⁷¹ Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 33.

⁴⁷² Н. Ракочевевић, *Црна Гора и Аустро-Угарска 1903-1914.*, Титоград, 1983, с. 22.

⁴⁷³ Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 33.

Аустро-Угарској није сметало да спроводи овакве или сличне мјере и поред тога што је управо она са Русијом у октобру 1903. године у Мирцштегу постигла споразум, који је прокламовао реформе у циљу побољшања положаја православног становништва у Османском царству, у вилајетима Солунском, Битољском и Косовском.⁴⁷⁴ Тим прије што је Беч издејствовао да се из програма реформи изузме Новопазарски санџак са западним Косовом, иако је тамо српско становништво, изложено константном албанском терору, стално вапило за заштитом.⁴⁷⁵ Поред тога, приликом додијељивања појединим великим силама области, у којима су имале да изврше реформу жандармерије са својим официрима, Аустро-Угарска је за себе приграбила источни дио Косовског вилајета. На тај начин јасно је показала своје експанзионистичке намјере у смислу њеног продора преко Босне и

---

⁴⁷⁴ Немирно стање у Македонији било је повод да велике силе поведу акцију за спровођење реформи које су биле гарантоване чланом 23 Берлинског уговора. Да би предупредио акцију европских држава сулан Абдул Хамид II је у децембру 1902. године именовао Хусеин-Хилми-пашу за генералног инспектора за Солунски, Битољски и Косовски вилајет (тзв. македонски вилајети европске Турске). Покушај да се у жандармерију узму и хришћани наишао је на отпор Албанаца, који нијесу подносили да неалбански припадници хришћанске вјероисповјести буду жандарми. Албанци су учинили покољ српског становништва у Пећи, Ђаковици и у многим другим крајевима Старе Србије и Македоније. У тим нередима страдао је и руски конзул у Митровици Григориј Шчербина, након чега су Русија, Аустро-Угарска и Њемачка интервенисале код Порте да угуши албанску побуну. Она је то учинила средином маја 1903. године. (В. Поповић, *н.д.*, с. 154; V. Šulek, *н.д.*, с. 140, 142 ; Д. Богдановић, *Књига о Косову*, Београд, 1990, с. 185, 191, 192)

Немири у Европској Турској су и даље настављени, па је 2. августа 1903. године, на дан Светога Илије (Илинден), у Битољском вилајету букнуо устанак (Илинденски устанак), који су Турци сурово угушили. (Д. Попов, И. Божилов, Ц. Георгијева, К. Косев, А. Пантев, И. Баева, *Историја Бугарске*, Београд, 2008, с. 272–274)

У циљу сређивања стања у Македонији, односно потврђивања политике одржавања статуса кво на Балкану, цареви Никола II и Фрањо Јосиф састали су се у Мирцштегу, гдје су постигли поменути споразум (Мирцштешки споразум), са којим су се накнадно сагласиле Порте и остале велике. Споразумом је било предвиђено да се под контролом представника великих сила изврши реорганизација османске жандармерије, да се хришћани примају у административне и судске установе, да се обнове попаљена села, а њиховим становницима опрости порез за годину дана и др. (В. Поповић, *н.д.*, с. 155; Ц.П.Гуч, *н.д.*, с. 337, 338; V. Šulek, *н.д.*, с. 144–146; В. Ђоровић, *н.д.*, с. 38)

⁴⁷⁵ Осим западних крајева Косовског вилајета из реформског програма изузет је и западни дио Битољског вилајета. На тај начин реформама нијесу били обухваћени чисто албански крајеви и области са мјешовитим српско-албанским становништвом. Аустро-Угарска није жељела да спрјечава истребљивање Срба у Косовском вилајету. Она је тежила да ослаби српски, на рачун јачања албанског елемента, у складу са својим настојањем да се у догледно вријеме створи аутономна Албанија, која би се налазила под њеним утицајем. (В. Ђоровић, *н.д.*, с. 44, 45, 47; Ј.Н. Томић, *Аустро-Бугарска и арбанаско питање*, Београд, 1913, с. 47–49)

Херцеговине (коју је окупирала) и Косовског вилајета (гдје је имала своје гарнизоне-Санџак и своје официре у жандармерији), према Солуну.⁴⁷⁶

Плашећи се од офанзивних намјера Аустро-Угарске, Цетиње је одлучило да код владе у Београду покрене акцију на склапању споразума између Црне Горе и Србије.⁴⁷⁷ Тако је црногорски министар иностраних послова Гавро Вуковић, 30. децембра 1903. године упутио предсједнику владе Србије Сави Грујићу писмо, у коме се, између осталог, каже: „Аустрија, ма да је привидна, моментална савезница с Русијом у питању нашег истока, чини ратне припреме методично, а у последње вријеме и нагло. У нашем сујеству, у Боки Которској и Херцеговини, граде се разна утврђења. Начињају се стратегијски путеви. Чему не смета зимска сезона. Снабдјевају се тврђаве ратним материјалом и провизијом. Број војене снаге такође нагомилава се систематично. Што бива у нашем сујеству исто се догађа и у вашем, о чему сте извјесно обавијештени“⁴⁷⁸

Колики је значај Цетиње придавало евентуалности аустроугарског заузимања Новопазарског санџака, односно становишту да би акција такве врсте била погубна не само када су у питању основни интереси Црне Горе и Србије, већ и сама њихова егзистенција, веома добро се види из даљег садржаја Вуковићевог писма: „По налогу мога Узвишенога Господара, а у име опстанка обије Српске Државе позивам Вас, Господине Генерале, да склоните Краљевску владу да ступи с Књажевском Владом у свима појединостима Заједничког држања, према опасним околностима у којима се находимо. Да се договоримо о заједничкој акцији; јер рат изгледа неизбјежан. Да се приуготовимо на све жртве, које од нас цијо српски народ с правом очекује. Ако све ово наскоро не удесимо, замислите какву страшну одговорност, пред

---

⁴⁷⁶ В. Ђоровић, *н.д.*, с. 38, 44, 47, 60; Ч. Попов, Д. Ђорђевић, Н. Ракочевић, Ђ. Микић, К. Милутиновић, В. Крестић, А. Раденић, М. Екмечић, *н.д.*, с.142.

⁴⁷⁷ В. Ђоровић, *н.д.*, с. 62.

⁴⁷⁸ Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903-1914, Knj. 1, Sv. 1, 29. maj/11. jun 1903-14/27. februar 1904, priredio Andrija Radenić, Beograd, 1991, s. 522.

Да је потребно да се између Црне Горе и Србије постигне уговор о међусобној сарадњи Гавро Вуковић и Сава Грујић сагласили су се приликом њиховог сусрета у Цариграду септембра 1903. године. Грујић је већ тада био одређен да буде предсједник владе Србије, а свују дужност имао је да преузме по повратку из османске престонице. (Г. Вуковић, *н.д.*, с. 792, 793; Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903-1914, priredio Andrija Radenić, s. 521, 522)

будућношћу српског народа, на себи примамо; јер, баш њему виша опасност пријети, са свакоје стране, неголи и једном балканском народу. Немојте оклијевати, јер, смо јошт на вријеме све удесили да избјегнемо свако изненађење, већ примите ову нашу понуду с повјерењем“.⁴⁷⁹

Прихватајући иницијативу која је потекла са Цетиња, влада Србије је у свом у одговору од 9/22. јануара 1904. године, дала предлог прелиминарног споразума. Овај предлог је предвиђао да се два владара обавезу да заједнички раде у циљу одбране и унапређења интереса српског народа. Основа њиховог рада био би програм реформи великих сила предвиђен споразумом из Мирцштега, чије би остварење они помагали у складу са својим могућностима и при том би се уздржавали од свега што би било сметња његовом извршењу. У случају да реформе не успију, каже се на крају предлога прелиминарног уговора, српски владари би своје држање подешавали „према природи опасности, које би угрожавале српске интересе“, о чему би био постигнут ближи споразум.⁴⁸⁰

Избијање руско–јапанског рата 9. фебруара 1904. године, појачао је страх у Црној Гори да може доћи до аустроугарске инетрвенције на Балкану.⁴⁸¹ Извјештавајући о томе Голуховског, дипломатски представник Монархије на Цетињу барон Кун од Куненфелда, написао је у писму од 12. фебруара 1904. године, да се „сабласан страх окупације Санџака од Аустро-Угарске“, опет „јавља пред очима Црногораца.“⁴⁸²

Неуспјеси руске војске, који су услиједили на руско-јапанском ратишту, а који су били узрок потиштености у цијелој Црној Гори, још више

---

⁴⁷⁹ Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903-1914, priredio Andrija Radenić, s. 522.

⁴⁸⁰ Isto, s. 602, 603.

Нешто касније, када се опасност од аустроугарске инвазије чинила извјесниом, у нацрт споразума између двију држава унијета је слједећа тачка: „Обе савезне државе обавезују се да ће се успротивити заједнички свим силама и средствима, којима располажу, против сваке непријатељске акције или изолиране окупације, па ма од које стране оне долазиле“. (В. Ђоровић, *н.д.*, с. 63, 64)

Иако је Русија, плашећи се реакције Беча, тражила да се преговори између Црне Горе и Србије на склапању међусобног уговора одмах обуставе, они су, мада оптерећени несугласицама двију страна, вођени све до пада Пашићеве владе, маја 1905. године. (Исто, с. 64; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 651, 813, 819, 822, 823)

⁴⁸¹ У руско-јапанском рату, који је завршен 5. септембра 1905. године, Русија је доживјела пораз. (Више о томе: Под ред. В.А.Кувшинова; С.В. Пронкина; К.А. Соловјева, *История России*, Москва, 2003, с. 346–350)

⁴⁸² Н.Ракочевић, *н.д.*, с. 21, 42.

су продубили страховања Цетиња од аустроугарске акције у Санџаку. Тако је црногорска влада крајем априла упутила влади Србије писмо, у коме констатује да је окупација косовског вилајета од стране Дунавске монархије '„на прагу“'⁴⁸³

Осјећајући се угроженим пред евентуалношћу даљег аустроугарског продора према Солуну, балканске државе окренуле су се разматрању могућности постизања међусобних споразума, ради спрјечавања заједничке опасности.

У том циљу су, осим између Црне Горе и Србије, вођени преговори и између Београда и Софије (фебруар–април 1904. године).⁴⁸⁴

Као резултат српско-бугарских преговора, постигнут је споразум у коме су двије државе изразиле сагласност, да солидарно и свим мирним средствима којима располажу, дају допринос да се реформе у вилајетима Солунском, Битољском и Косовском спроведу у дјело.⁴⁸⁵ Поред тога, споразум је предвиђао да се Србија и Бугарска заједнички и свим расположивим средствима супроставе било каквом покушају, ма од кога долазио, који би био усмјерен против њихове територијалне цјелине, независности и њихових владајућих династија. Исто тако, двије земље су се сагласиле, да се свим силама и средствима којима располажу одупру свакој непријатељској акцији или изолованој окупацији у поменута четири вилајета. Споразум је предвиђао и склапање војне конвенције, којом би се утврдиле све могућности војног дјеловања, у случајевима који су предвиђени овим уговором.⁴⁸⁶

Иницијатива, у смислу заједничког отпора евентуалној аустроугарској оружаном акцији, покретана је и са османске стране. Тако је Гавро Вуковић, фебруара 1904. године, са Цетиња јавио књазу Николи, који се тада налазио у

---

⁴⁸³ Н.Ракочевић, *н.д.*, с. 23.

⁴⁸⁴ Ч. Попов, Д. Ђорђевић, Н. Ракочевић, Ђ. Микић, К. Милутиновић, В. Крестић, А. Раденић, М. Екмечић, *н.д.*, с. 150.

⁴⁸⁵ При том је наглашена потреба да се реформе уведу и у Једренском вилајету. (В. Ђоровић, *н.д.*, с. 67)

⁴⁸⁶ Горе наведено било је садржано у тајном дијелу уговора. У дијелу уговора који није био тајни, двије државе су се споразумјеле да усагласе царинску политику према другим државама и да при том настоје да такво дјеловање резултира стварањем међусобног царинског савеза. Поред тога, донијете су и неке одлуке економско-административне природе, које су третирале питање тарифа, поштанско-телеграфских такса, пасоша и др.(Исто)

Ријечи Црнојевића, да „Султан поручује да је вјероватно да ће Аустрија продирати у Санџак и даље“ и да се нада да ће му у случају таквог развоја ситуације Црна Гора пружити помоћ.⁴⁸⁷ У децембру 1904. године турски суверен је поновио своју понуду, на начин што је црногорском дипломатском представнику у Цариграду Матановићу, рекао да је потребно да се између Османског царства, Црне Горе и Србије постигне споразум „у циљу одбране од заједничког непријатеља“.⁴⁸⁸

---

⁴⁸⁷ В. Ђоровић, *н.д.*, с. 64.

⁴⁸⁸ Исто, с. 68.

5. ПОТРЕБА ОДРЖАВАЊА ДОБРОСУСЈЕДСКИХ ОДНОСА ИЗМЕЂУ ЦРНЕ ГОРЕ И АУСТРО-УГАРСКЕ

У тренуцима неуспјеха војске Русије на руско-јапанском ратишту, Петроград је свакако морао још више бити заинтересован да у циљу очувања статуса кво на Балкану, одржава добре односе са Монархијом. Тако је барон Кун 10. маја 1904. године могао јавити Голуховском, да му је руски посланик на Цетињу Шчеглов рекао да је од своје владе добио инструкције, да књазу Николи скрене пажњу да се уздржава од било какве пустоловне политике и да одржава коректне односе са Аустро-Угарском. Руски дипломата такође је казао да се Црна Гора држала мирно и коректно приликом немира у Македонији и да се нада да ће и убудуће успијевати да црногорског књаза задржи од било какве акције.⁴⁸⁹ Шчеглов је при том нагласио да књаза не би могао убиједити да остане по страни, једино у случају да се у Санџаку наруши статус кво, односно уколико се деси да тамошњи српски живаљ буде угрожен и да стране трупе уђу на ту територију. Тада би црногорски владар реаговао са свом расположивом војском.⁴⁹⁰ Руски посланик још је додао да је књаз Никола био љут на Аустро-Угарску, јер је добио вијест да је на црногорској граници концентрисано 12 хиљада њених војника, али да га је он ослободио тог страха.⁴⁹¹

Свакако да црногорски владар, с обзиром на стање на руско-јапанском ратишту, није ни имао намјеру да започиње било какве акције које би изазавале реакцију Монархије. Супротно томе, он је желио да се приближи Бечу, па је у једном разговору, којег је водио са бароном Куном у октобру 1904. године, истакао да морални савез који повезује Црну Гору са Русијом,

---

⁴⁸⁹ Н.Ракочевић, *н.д.*, с. 24, 42.

⁴⁹⁰ Исто, с. 24.

⁴⁹¹ У то вријеме Шчеглов и Кун водили су разговоре и по питању закључивања уговора између Црне Горе и Аустро-Угарске у вези међусобног изручења криваца, о чему су између двију земаља вођени преговори у првој половини 1904. године. Наиме, Кун је замолио Шчеглова да се заложи код црногорске владе да прихвати предлог Монархије да се ово питање односи и на кривце из Босне и Херцеговине. Не прихватање аустроугарског предлога Цетиње је објашњавало чињеницом да за тако нешто нема правног основа, јер је ријеч о османским држављанима, па стога Црна Гора не може да их испоручује Аустро-Угарској. Шчеглов је подржавао становиште црногорске владе. На овај начин ни Црна Гора ни Русија нијесу жељеле да прихвате оно што је Бечу било веома стало, а то је да се Босна и Херцеговина третира као аустроугарска земља. (Исто)

њему не представља сметњу да се сасвим искрено ослони на Аустро-Угарску.⁴⁹²

Потреба одржавања добросусједских односа између двију земаља засигурно је истакнута и приликом сусрета црногорског владара са аустроугарским царем 1905. и 1906. године.⁴⁹³ Томе треба додати и чињеницу да је књаз Никола био позван на маневре аустроугарске ратне флоте, који су се одржали у септембру 1906. године у рејону Дубровника.⁴⁹⁴

Интензивирање контаката између Црне Горе и Аустро-Угарске изгледа да није много утицало на повећање повјерења међу њима. Штавише, у току 1905. и 1906. године, у вријеме веома заоштрених односа између српског живља и османских власти, пропаганди рад двију земаља у Новопазарском санџаку све више је долазио до изражаја.⁴⁹⁵

У условима учесталијих и жешћих сукоба на црногорско-турској граници током 1906. године, страховања од аустроугарске интервенције, као и сумње у њену умјешаност у тренутна догађања, били су нарочито изражени.⁴⁹⁶ Стога је књаз Никола нашао за сходно да пита тадашњег руског посланика на Цетињу Максимова, шта Петроград зна о намјерама Монархије према Санџаку. Црногорски владар се такође интересовао шта се у случају аустроугарске интервенције препоручује Црној Гори. Руски дипломата је

---

⁴⁹² Претходно је књаз Никола рекао да је црногорска влада увијек предузимала потребне мјере да одржи пријатељске односе са Аустро-Угарском, при чему је истакао да је на такво понашање стално упућује и Русија. На то му је Кун одговорио да увиђа да Црна Гора настоји да одржава коректне доносе са Монархијом, која такође ради на томе да се побољшају односа између двију земаља. (Н.Ракочевић, *н.д.*, с. 26)

⁴⁹³ Прву посјету цару Фрању Јосифу (5–9. јун 1905) црногорски владар уговорио је са дипломатским представником Монархије у Њемачкој, приликом свог боравка у Берлину (30.мај–2. јун 1905). Књаз Никола је отпутовао у Берлин у циљу успостављања дипломатских односа између Црне Горе и Њемачке, односно због превазилажења стања насталог послје инцидента са бароном Тестом, о чему је било ријечи у првој глави рада. (*Глас Црногорца*, бр. 20, Цетиње, 21. мај/3. јун 1905; *Глас Црногорца*, бр. 21, Цетиње, 28. мај/10. јун 1905; Р. Распоповић, *н.д.*, с. 288, 289, 436)

Други сусрет књаза Николе и аустроугарског суверена десио се током књажевог двомјесечног боравка (од краја априла до краја јуна) у Аустро-Угарској ради лијечења. (Н. Ракочевић, *н.д.*, с. 28; Р. Распоповић, *н.д.*, с. 436)

⁴⁹⁴ Књаз је избјегао да се одазове овом позиву јер је знао да би у противном то имало негативан одјек у југословенском јавном мњењу, али је на маневре послао пресолонасљедника Данила. (Н. Ракочевић, *н.д.*, с. 28; Р. Распоповић, *н.д.*, с. 436, 437)

⁴⁹⁵ Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 34.

⁴⁹⁶ Да се Монархија припрема за акцију, без обзира на њене тврдње да се залаже за одржавање статуса кво на Балкану, констатовано је и у италијанском парламенту. (Исто, с. 34, 35)

одговорио књазу да, имајући у виду постојеће односе између Петрограда и Беча, Аустро-Угарска не би могла учинити тако значајан корак на Балкану без знања Русије.⁴⁹⁷

Обраћајући се овим поводом својој влади, Максимов је, као некада Шчеглов у разговору с Куном, истакао непоколебљиву намјеру Црне Горе да се свом снагом супростави евентуалној интервенцији Монархије у Санџаку. У таквој ситуацији, сматра Максимов, Црногорци се не би обазирали ни на одлучне руске наредбе, већ би се „бацили са затвореним очима у безнадежни и за њих можда посљедњи смртни бој“.⁴⁹⁸ Претпостављало се да би и Србија тада ступила у рат, такође не водећи рачуна ни о чијим савјетима.⁴⁹⁹

---

⁴⁹⁷ Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 35; ДМЦ АО, ф. Приновљени рукописи (ПР), 1906, извјештај Максимова свом министру иностраних послова од 15-28. августа 1906. године.

⁴⁹⁸ Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 36.

Са црногорске стране је у више наврата истицано да ће Црна Гора ступити у рат једино у случају да Аустро-Угарска покуша да окупира Санџак. (Исто, с. 35, 36)

⁴⁹⁹ Исто.

6. ПОВЛАЧЕЊЕ АУСТРОУГАРСКИХ ГАРНИЗОНА ИЗ САНЦАКА

Младотурска револуција (3-24. јул 1908. године) била је повод за успостављања новог стања на Балканском полуострву.⁵⁰⁰ Плашећи се да би нова власт могла да постави захтјев да се Босна и Херцеговина врати Османском царству, Беч је заузео став да је дошао прави тренутак да се спроведу у дјело његови ранији пројекти о анексији ове територије.⁵⁰¹ Присаједињење Босне и Херцеговине Аустро-Угарској проглашено је 7. октобра 1908. године.⁵⁰² Два дана раније Бугарска је, уз подршку Монархије,

---

⁵⁰⁰ Постизање руско-британског споразума у Ревалу јуна 1908. године, у којем је, између осталог, апострофирана потреба спровођења реформи у Мекедонији, убрзало је избијање младотурске револуције. Желећи да онемогуће мијешање страних држава у унутрашње ствари Царевине, Младотурци су укинули султанов апсолутизам, враћајући на снагу либерални Мидхат-пашин устав из 1876. године, који је посљедњих тридесет година био суспендован. То је уједно значило и поновно успостављање парламентарног система у земљи. Међутим, младотурска политика била је превасходно националистичка. Приступило се процесу отоманизације друштва, односно негирања постојања различитих етничких група у Царству, на начин што се истакло да у земљи постоје само османски грађани, који су једнаки пред законом. Спровођење ове замисли наишло је на отпор код нетурских народа, што је условило низ побуна у разним дјеловима Царевине. (V. Šulek, *n.d.*, s. 158, 159; *Историја Османског царства*, приредио Р. Мантран, Београд, 2002, с. 634, 696–701, 718–720; Ј. Хамер, *Историја турског (осамског) царства*, књ. 3, Загреб, 1979, с. 454-458, 468, 469, 509; В. Поповић, *н.д.*, с. 160, 163, 166)

⁵⁰¹ Убрзо након што је окупирала Босну и Херцеговину у Аустро-Угарској су настали први пројекти о анексији ових двију провинција. (Ђ. Микић, *Аустро-Угарска и Младотурци: 1908-1912.*, Бањалука, 1983, с. 78, 79; S.Кнежевић, *н.д.*, с. 61)

⁵⁰² Цар Фрањо Јосиф је 5. октобра потписао документа о анексији Босне и Херцеговине. Дан касније овај чин је био објављен у штампи, а 7. октобра у службеним новинама. Будући да се очекивало да ће анексија изазвати оштре реакције у међународној јавности, Беч је овај акт припремао у строгој тајности. Ипак, Аустро-Угарска је, отприлике мјесец дана прије анексије, одлучила да о својим намјерама обавијести савезничку Њемачку. У исто вријеме ова могућност је наговјештена и Италији, другој савезници Дунавске Монархије из Тројног савеза, али врло обазриво, при чему се није употребљавала ријеч анексија, већ је само истакнуто да Аустро-Угарска жели трајно да остане у Босни и Херцеговини. (A. Mitrović: *Prodor na Balkan, Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke*, Београд, 1981, s. 79, 80, 84)

На састанку у Бухлау, 15. септембра 1908. године, министри спољних послова Аустро-Угарске и Русије, Ерентал и Извољски, постигли су начелну сагласност да Беч не прави сметње отварању Мореуза за руске ратне бродове, а да се Петроград не противити анексији Босне и Херцеговине. Међутим, пристанак Русије на анексију Извољски је условио и компензацијама за Србију и Црну Гору на рачу Монархије, као и потребом да се сазове међународна конференција која би потврдила намјеравану ревизију Берлинског уговора. О овоме у Бухлау није постигнут јасан споразум. Током разговора двије стране такође су се сагласиле да неће протестовати уколико се Бугарска одрекне својих вазалних обавеза према Османском царству. (В.М.Хвостов; И.И.Минц, *Историја дипломатије, св. 2, Дипломатија новог доба: 1872–1919*, Београд, 1949, с. 168, 169)

Међутим, супротно обећању добијеном од Ерентала да ће на вријеме бити обавијештен о анексији, Извољски је, док је путовао по Европи да би добио сагласност осталих великих сила о слободном пролазу руских бродова кроз Мореузе, сасвим случајно, из новина, сазнао

објавила независност своје државе.⁵⁰³ Крит је, такође, користећи новонасталу ситуацију, 6. октобра прогласио уједињење са Грчком, али велике силе тај чин нијесу одобриле.⁵⁰⁴

Будући да је анексија представљала отворено кршење Берлинског уговора, Монархија је, да би ублажила посљедице таквог поступања, одлучила да се одрекне права које јој је тај исти уговор дао у Санџаку и повуче се из те области.⁵⁰⁵ Међутим, оваква одлука није била мотивисана

да ће она бити извршена истог или наредног дана. (В.М.Хвостов; И.И.Минц, *н.д.*, с. 169, 170; В. Поповић, *Европа и српско питање*, с. 146; Д. Поповић, *Извољски и Ерентал*, Београд, 1927, с. 14, 15)

⁵⁰³ Аустро-Угарској је било у интересу да дјелује координирано са Бугарском јер је тиме жељела да ослаби турски отпор анексији. Иначе, Бугарска је још 1907. године настојала да прокламује независност, али су је тада велике силе спријечиле да то учини. (S. Knežević, *Velika Britanija i aneksiona kriza*, Podgorica, 2005, s. 71; *Русија и анексиона криза 1908–1909*, приредио Б. Павићевић, Титоград, 1984, с. 38)

⁵⁰⁴ До уједињења Грчке и Крита дошло је пред почетак балканског рата, у октобру 1912. године. (В. Поповић, *Источно питање*, с. 162)

⁵⁰⁵ Аустроугарски суверен је 8. октобра званично извјестио велике силе о извршеној анексији. Начин на који је образлагао овај акт види се из писма којег је послао француском предсједнику Фалијеру. Акт анексије покушао се објаснити тиме што су најновији догађаји у Османском царству могли да имају утицаја на ситуацију у Босни и Херцеговини. Аустроугарски владар био је присиљен да прогласи присаједињење ове области Дунавској монархији, јер је само суверена власт могла изаћи у сусрет жељама народа, како би се земља сачувала од разних неприлика којима је била изложена. Сасвим је јасно да овакво образложење никоме није могло изгледати увјерљиво. (Н. Kapidžić, *Bosna i Hercegovina pod Austrougarskom upravom*, Sarajevo, 1968, s. 53)

Осим Њемачке, ниједна друга велика сила није прихватила одлуку бечке владе. У Србији и Црној Гори завладала је велика узрујаност, праћена демонстрацијама и покличима за рат због уgroжених интереса цјелокупног српства, а владе двију земаља приступиле су заједничком дјеловању, како би дале адекватан одговор на насталу ситуацију. (А. Mitrović, *н.д.*, с. 84; Р. Јовановић, *Став Црне Горе према анексији Босне и Херцеговине*, Историјски записи, књ. XX, св. 1, Титоград, 1963, с. 91–111, *Црна Гора и источна Херцеговина за вријеме анексионе кризе (1908–1909)*, Југословенски народи пред Први свјетски рат, Београд, 1967, с. 289–312; Н. С. Мартиновић, *Отпор народа у Црној Гори против анексије Босне и Херцеговине*, Југословенски народи пред Први свјетски рат, Београд, 1967, с. 497, 500, 503–509; S.Knežević, *н.д.*, с. 75–78; Dž. D. Tredveј, *н.д.*, с. 24–30; Н.Шкеровић, *Црна Гора на освити XX вијека*, Београд, 1964, с. 464–467)

Наилазећи на непоколебљиву одлучност Аустро-Угарске да по цијену ратног сукоба истраје на својој одлуци и потпуну готовост Њемачке да је у томе подржи, остале силе су, будуће неспремне за такав изазов, пристале да признају извршену анексију. Оне чак нијесу имале снаге да претходно спроведу у дјело намјеру, да се поводом овог акта бечке владе сазове међународна конференција, на којој би се разматрала актуелна ситуација у Европи. (М. Екмечић, *Анексија Босне и Херцеговине 1908. и историјске последице*, Радови из историје Босне и Херцеговине XIX века, Београд, 1997, с. 388, 389, 392, 393; Н.Шкеровић, *н.д.*, с. 468; А. Mitrović, *н.д.*, с. 94; S. Knežević, *н.д.*, с. 141–162, 223–231; В. Поповић, *Европа и српско питање*, с. 149, 150)

Препуштене саме себи, анексију су напoкон морале прихватити Србија, 31. марта 1909. године, а потом и Црна Гора, 5. априла исте године. Њихове жеље за територијалним компензацијама на рачун земљишног појаса Босне и Херцеговине, дуж сјеверне границе Новопазарског санџака, преко кога би двије српске државе дошле до заједничке границе,

само намјером да се ублаже очекиване реакције међународне јавности. Штавише, услиједила је након детаљне анализе, која је истакла посљедице са којима би се Аустро-Угарска суочила, уколико би настојала да реализује идеју да Санџак буде мостобран за остварење њеног продора према долини Вардара. То потврђује службени мемоар од 9. августа 1908. године, рађен у Министарству иностраних дјела, на чијем се челу тада налазио барон Ерентал, а који је прихваћен од заједничког Министарског савјета на сједници одржаној 19. августа.⁵⁰⁶

У мемоару, између осталог, пише да територија Новопазарског санџака није нимало погодна да се са ње изврши напредовање војске у унутрашњост Османског царства. Разлог томе је што би аустроугарски продор у овом правцу угрожавале са једне стране Србија, а са друге Црна Гора, док би фронтално био суочен са албанским отпором у сарадњи са Србијом и Црном Гором. Стога би се напредовање Монархије на Балкан могло вршити само преко Србије.⁵⁰⁷

За разлику од ранијег становишта Беча да је држање трупа у Новопазарском санџаку главно средство за спречавање стварања, како се говорило, велике словенске државе на југу, сада се изашло са другим погледима у вези овог питања. Наиме, сматрало се да и након одласка аустроугарских трупа из Санџака уједињење Црне Горе и Србије не би било вјероватно, због противрјечних интереса двију држава, те да би између

нијесу могле бити остварене. Једини уступак Беча био је да се укину одредбе 29. члана Берлинског уговора којима се ограничава суверенитет Црне Горе над барским пристаништем. (*Русија и анексиона криза 1908-1909*, приредио Б. Павићевић, с. 44; Н.Шкерковић, *н.д.*, с. 468; В. Поповић, *н.д.*, с. 150; Р. Јовановић, *Став Црне Горе према анексији Босне и Херцеговине*, с. 101, 118; Н. Ракочевић, *н.д.*, с. 63, 64; Н.С.Мартиновић, *н.р.*, с. 509; М. Екмечић, *н.д.*, с. 393)

У постојећим међународним околностима Порта је била принуђена да се помири са губитком својих територија. Тако је 26. фебруара 1909. године потписан протокол о аустроугарско-османски споразуму (ратификован 26. априла), према коме се за признање анексије Босне и Херцеговине од стране Цариграда, Беч, између осталог, обавезује да Порти исплати 2, 5 милиона турских фунти. (Ђ. Микић, *н.д.*, 161, 165, 181; С. Кнежевић, *н.д.*, с. 208, 209; М. Екмечић, *н.д.*, с. 392)

Средином марта исте године постигнут је договор да Цариград у замјену за признање бугарске независности од Софије прими накнаду од 125 милиона франака. (Ђ. Микић, *н.д.*, 161, 165, 181, С. Кнежевић, *н.д.*, с. 222)

⁵⁰⁶ В. Ђоровић, *н.д.*, с.143; А. Mitrović, *н.д.*, с. 74, 75.

⁵⁰⁷ В. Ђоровић, *н.д.*, с. 143.

Цетиња и Београда могао избити сукоб, управо приликом постављања њихових захтјева на ово подручје. Супротно томе, уколико би Монархија окупирала Санџак „мисао уједињења у Црној Гори и Србији“ окренула би се против ње саме и ова би област за Аустро-Угарску постала извор сталног узнемиравања.⁵⁰⁸

У мемоару се потом констатује да ће се снажна насеља Албанаца у Санџаку и њихови сународници одлучно одупријети свакој туђој окупацији. Уколико би Аустро-Угарска кренула даље према југу неминовно би са Албанцима дошла у сукоб и на тај начин изгубила утицај који има на њих у корист Италије. Зато је боље да се њихов отпор окрене против Србије и Црне Горе и тако одржи традиционално непријатељство између Словена и Албанаца.⁵⁰⁹

У случају да се „гњила Турска једног дана буде скрхала“, каже се даље у Мемоару, Монархија мора обезбједити сигурне границе према југу, а то је могуће само ако се зло сасијече у коријену, што је уствари значило да Србија има да се уништи. У ту сврху треба искористити супростављеност интереса Бугарске и Србије у Македонији, односно ићи на руку бугарским тежњама и помагати стварање Велике Бугарске на рачун Србије. На тај начин би се створили услови да се у тренутку повољних међународних околности остатак Србије стави под окриље Аустро-Угарске. Овим би Монархија добила сигурне границе јер би била у додиру са Албанијом, која би под њеном заштитом постала самостална држава, Црном Гором, са којом је потребно одржавати пријатељске односе и Великом Бугарском, која ће због пружене помоћи бити обавезна на захвалност.⁵¹⁰

Одустајање Беча од контролисања Новопазарског санџака путем својих војних гарнизона који су били стационарани у тој области, није значило да се Монархија одрекла и од свог начела да не дозволи да дође до територијалног додира између Србије и Црне Горе. Она је само дошла до закључка да држање Санџака није право средство за остваривање тога циља

---

⁵⁰⁸ В. Ђоровић, *н.д.*, с. 143.

⁵⁰⁹ Исто.

⁵¹⁰ Исто, с. 143, 144.

до којег се, према идеји уобличеној крајем 1907. године, имало доћи уништењем Србије као независне државе, тако што би њена територија била подијељена између Аустро-Угарске и Бугарске.⁵¹¹

Одлазак аустроугарске војске из Новопазарског санџака, 15. окобра 1908. године, није означио и престанак њене пропаганде на овом простору. Беч се нарочито плашио заједничких иступа православаца и муслимана, присталица младотурске власти, против анексије Босне и Херцеговине.⁵¹² Зато је Монархија настојала да дестабилизује ово подручје, подстичући мржњу између хришћана и мухамеданаца. У томе се ослањала на приврженике старог турског режима, који су већу опасност по питању опстанка Санџака у Отоманској империји видјели у Србији и Црној Гори него у Монархији.⁵¹³

Аустроугарски пропагатори су у то вријеме проносили гласине уз црногорско-турску границу да ће црногорска војска упасти у Санџак. Зато је бригадир Јанко Вукотић, приликом своје посјете Цариграду, најприје настојао да оповргне интриге бечке владе, како би створио солидну базу за преговоре чији је циљ био постизање савеза између Црне Горе, Србије и Османског царства, који би био усмјерен против аустроугарске експанзије.⁵¹⁴

Да се Аустро-Угарска није одрекла Новопазарског санџака потврђује и Еренталов одговор италијанској влади од 25. јуна 1909. године. Наиме, једна

---

⁵¹¹ Експанзионистичка политика Бечке владе добила је изразито активан облик доласком барона Алојза фон Ерентала на чело аустроугарског министарства спољних послова 26. октобра 1906. године. Томе је у великој мјери допринио и нови начелник Генералштаба генерал Франц Конрад фон Хецендорф, који је ступио на дужност 24. новембра 1906. године. У разматрању будућих корака у правцу аустроугарског хегемонистичког дјеловања тада је посебно истицана потреба да се изврши анексија Босне и Херцеговине, као и да се Србија стави под окриље Аустро-Угарске. Ерентал је сматрао да Србија треба да буде укључена у Монархију путем неке привредне уније, док се Хецендорф залагао за њено анектирање. На крају се званични Беч определио за горе наведено рјешење. (А. Mitrović, *n.d.*, s. 64–75, 78, 79)

⁵¹² Тако је у једном од закључака са протестног збора одржаног у Сјеници 22. октобра/4. новембра 1908. године, коме су присуствовали „представници Срба и Турака из Сјенице, Новог Пазара, Нове Вароши, Пријепоља, Пљеваља, Бијелога Поља, Рожаја и Берана“, од Цариграда тражено да пошаље „30.000 савремених пушака за народну војску и са њима муниције“. (*Цетињски вјесник*, бр. 36, Цетиње, 25. октобар/7. новембар 1911; Н. Мартиновић. *н.р.*, с. 507)

⁵¹³ Н. Мартиновић. *н.р.*, с. 507, 508.

⁵¹⁴ Преговоре са Османским царством са поменутиим циљем најприје је, средином октобра 1908. године, започела Србија. Ипак, до склапања савеза између трију држава није дошло. (Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 39; Р. Јовановић, *н.р.*, с. 99, 100, 101; Н. Мартиновић. *н.р.*, с. 504)

тачка споразума о балканским питањима којег је Рим предложио Бечу, односила се на то да Аустро-Угарска начелно призна Италији право на одштету, уколико дође до њеног проширења у Новопазарском санџаку и ван граница Босне и Херцеговине. Упркос томе што су из Беча и Берлина, кад год би се разговарало о питању Санџака, стизала увјеравања да Монархија нема даљих освајачких претензија на Балкану, Ерентал је прихватио италијанску понуду, напомињући да ће у случају турског слома Аустро-Угарска бити принуђена да окупира један дио посједа Османског царства.⁵¹⁵

Бојазан Аустро-Угарске за судбину Новопазарског санџака и уопште европских посједа Османског царства, у смислу могућности да они буду заузети од стране балканских држава, дошла је до изражаја након избијања италијанско-турског рата 29 септембра 1911. године.⁵¹⁶ Зато се Монархија заложила да се овај сукоб не пренесе на Балкан, односно да балканске земље не искористе насталу ситуацију како би започеле разрачунавање са Османским царством.⁵¹⁷

Без обзира на изјаве Беча о потреби да се у Европској Турској одржи статус кво, сумње у искреност Монархије биле су присутне. Тако је српски министар иностраних послова Милован Миловановић, у писму које је 1. октобра 1911. године упутио свим дипломатским представницима Србије у страним државама, између осталог, написао: „И ако Аустро-Угарска изјављује да ће све своје старање поклонити локализовању рата и спречавању да он обухвати Балканско Полуострво ипак имамо разлога страховати да они изазивањем и фаворизовањем нереда међу Арбанасима не створе себи претекст за оружану интервенцију и окупацију“.⁵¹⁸

Да страховања Миловановића нијесу била без основа свједочи и изјава њемачког дипломатски представник у Цариграду Маршала. Он је свом српском колеги крајем 1911. године рекао да ће, уколико се Албанци поново

---

⁵¹⁵ В.Ђоровић, *н.д.*, с. 343.

⁵¹⁶ Рат је завршен побједом Италије 18. октобра 1912. године.(Џ.П.Гуч, *н.д.*, с. 408; В.М.Хвостов; И.И.Минц, *н.д.*, с. 182, 183, 200; В. Поповић, *Источно питање*, с. 165; Р.А. Авербух, А.В. Јефимов, С.И.Зинич, Т.В.Милицина, А.И.Молок, Ф.И.Нотович, В.М.Хвостов, Ф.А.Хејфец, *н.д.*, с. 440)

⁵¹⁷ Ђ. Микић, *н.д.*, с. 293.

⁵¹⁸ Исто, с. 378.

побуне, због тога што Порта није спремна да им одговарајућим уступцима изађе у сусрет, Аустро-Угарска бити принуђена да интервенише.⁵¹⁹ Монархија је посебно заинтересована за албанско католичко становништво и овог пута не би могла остати равнодушна, казао је Маршал. У овом смислу је и дипломатски представник Њемачке у Италији Јагов, водио разговор са српским отпавником послова у Риму, 30. јануара 1912. године, док је француски конзул Фонтеј, у два наврата, 22. фебруара и 27. јула 1912. године, из Пеште јављао да Беч размишља о подјели Турске. Фонтеј је при том истакао да Аустро-Угарска у првој етапи настоји да преузме контролу над Албанијом.⁵²⁰

Углавном, Монархија је била спремна за сваку евентуалност. Већ с прољећа 1912. године она је почела да појачава своје снаге у Босни и Херцеговини, док је у мају на границу са Србијом стигао шеф аустроугарског Главног генералштаба са неколико виших официра и пажљиво анализирао цијелу граничну линију од Бијељине до Увца.⁵²¹

---

⁵¹⁹ Незадовољни младотурском политиком, Албанци су против централне власти водили устаничке борбе на Косову (март-мај 1910. године) и у Малесији (24. март-3. август 1911. године). О томе ће бити ријечи у каснијем излагању.

⁵²⁰ В.Ђоровић, *н.д.*, с. 377.

⁵²¹ Исто.

7. ОДЛУКА БЕЧА О НЕ МИЈЕШАЊУ У ОЧЕКИВАНИ ОБРАЧУН БАЛКАНСКИХ ДРЖАВА СА ОСМАНСКИМ ЦАРСТВОМ

Неколико дана након што је Италија објавила рат Турској, балканске државе отпочеле су живу активност на склапању међусобног савеза, како би у заједничком ратном походу отјерали Отоманску империју са Балканског полуострва и повратиле давно им одузете територије.⁵²²

Иако су у Бечу били свјесни да стварање балканске коалиције, представља полазни корак у обрачуну балканских држава са Турском, што је у случају по њих повољног исхода значило и подјелу Санџака између Србије и Црне Горе, Аустро-Угарска је заузела став да се не мијеша у очекивани сукоб. Ово због тога што Монархија није могла да обезбједи неутралност Русије и Италије за случај њене интервенције, при чему Њемачка није била спремна

---

⁵²² Желећи да онемогући даљу експанзију Дунавске монархије, Русија се још од времена анексионе кризе залагала за склапање савеза међу балканским државама, у који би ушло и Османско царство. (Б. Перовић, М. Лах, А. Ђонлагић, Б. Гледовић, М. Ђуришић, Б. Ратковић, Б. Давидовић, С. Катић; *Први балкански рат 1912–1913: Операције српске војске*, књ.1, Београд, 1959, с. 61)

Плашећи се освајачких претензија Монархије, Београд је прихватио овај план, док Бугарска и Грчка, које аустроугарска експанзија није тако тешко притискала као Србију, нијесу биле заинтересоване за савез који би био уперен само против Монархије, а не и против Отоманске империје. Поред тога, Београд и Софија, нијесу могли да се договоре око рјешења македонског питања, будући да је Бугарска цијелу Македонију сматрала својом интересном сфером. Што се тиче Турске, она није вјеровала у искреност балканских држава, па је стога била противник склапања овог савеза. Штавише, у јесен 1909. године понудила је војни савез Аустро-Угарској, али до реализације ове идеје није дошло, пошто је Беч желио да сачека распад Османског царства, без икаквих обавезе према њему. (Б. Перовић, М. Лах, А. Ђонлагић, Б. Гледовић, М. Ђуришић, Б. Ратковић, Б. Давидовић, С. Катић, *н.д.*, с. 62–67, 73; Ђ. Микић, *н.д.*, с. 303–307)

Избијање италијанско-османског рата пресудно је утицало на то да Бугарска напусти начело недјелљивости Македоније, те да у вези с тим почетком октобра 1911. године започне са Србијом озбиљне пеговоре, што ће у коначном исходу довести до стварања коалиције међу балканским државама. (Б. Перовић, М. Лах, А. Ђонлагић, Б. Гледовић, М. Ђуришић, Б. Ратковић, Б. Давидовић, С. Катић, *н.д.*, с. 87; Д. Ђорђевић, Милован Миловановић, Београд, 1962, с. 164, 165)

Балкански савез склопљен је на основу међусобних уговора балканских држава. Најприје је 13. марта 1912 године постигнут споразум између Србије и Бугарске, који се састојао од Уговора о пријатељству и савезу и Тајног додатка. Двије државе склопиле су и Војну конвенцију, која је од српске стране потписана 12. маја у Београду, а са бугарске почетком јуна у Софији. До постизања грчко-бугарског споразума дошло је 29. маја, а Војна конвенција између ових држава закључена је 5. октобра. Црна Гора и Бугарска су у септембру постигле узмени споразум о заједничкој војној акцији против Османског царства. На посљетку, 6. октобра, Политичку и Војну конвенцију потписале су Србија и Црна Гора (ратификовани примјерци конвенција размијењени су почетком новембра), чиме је окончано склапање Балканског савеза. (Б. Перовић, М. Лах, А. Ђонлагић, Б. Гледовић, М. Ђуришић, Б. Ратковић, Б. Давидовић, С. Катић, *н.д.*, 106, 113 122, 123, 125, 126 128)

да безрезервно стане иза Беча, као што је то учинила 1908. године, односно да се сложи са његовим евентуалним оружаним мијешањем у очекиване догађаје на Балкану. У њемачкој престоници се сматрало да још није дошао тренутак да Рајх, ради расподјеле свјетске моћи и остваривање сопствене доминације, иницира распламсавање великог европског сукоба, односно да није вријеме да се балканска криза претвори у општу европску кризу.⁵²³

Што се тиче Источног питања, односно судбине Османског царства у Европи, цар Вилхелм II је сматрао да оно једино може бити разријешено путем рата, при чему се оружани сукоб имао десити онда када то Њемачкој највише одговара. Према царевом мишљењу тај тренутак био је управо дошао, пошто ни Русија, ни Француска нијесу биле спремне за сукоб. То је значило да ће балканска криза бити локализована, односно да ће, без мијешања са стране, малим балканским државицама и Османском царству бити препуштено рјешавање њихових међусобних размирица.⁵²⁴

Да неће подржавати даље освајачке акције Аустро-Угарске на Балкану њемачка страна истакла је још 1910 године, приликом сусрета њемачког и руског цара у Потсдаму новембра 1910. године.⁵²⁵ Исто становиште Берлина потврђено је и приликом поновног сусрета два цара у Балтишпорту у љето 1912. године.⁵²⁶

Свакако да је Петроград изражавао пуно задовољством оваквим држањем Њемачке, с обзиром на стање у којем се у то вријеме налазила Русија, којој је, према ријечима руског министра иностраних послова

---

⁵²³ В.Ђоровић, *н.д.*, с. 400–413; А. Mitrović, *н.д.*, с. 112, 113, 115.

⁵²⁴ А. Mitrović, *н.д.*, с. 115, 116.

⁵²⁵ У Потсдаму је њемачки канцелар Бетман Холвег убјеђивао руског министра иностраних дјела Сазонова, не само да Њемачка не би помагала Монархију у њеним евентуалним освајачким акцијама на Балкану, већ да она и не планира тако нешто. (В.Ђоровић, *н.д.*, с. 348; В.М.Хвостов; И.И.Минц, *н.д.*, с. 177)

Изнесени њемачки став засигурно је умирујуће дјеловао на Русију код које је, након аустроугарске анексије Босне и Херцеговине, бојазан у погледу даљих експанзионистичких тежњи Дунавске монархије била знатно изражена.

Управо из тих разлога цар Никола II се 25. октобра 1909. године у Ракониђију сусрео са италијанским краљем Виториом Емануелом, чиме је Петроград прекинуо традицију да о балканским питањима првенствено разговара са Аустро-Угарском. Два владара су се сложила да на Балкану треба очувати постојеће стање, али и да се, уколико то не би било могуће, оно може промијенити само у корист балканских држава. (В.Ђоровић, *н.д.*, с. 345; В.М.Хвостов; И.И.Минц, *н.д.*, с. 175; В. Поповић, *н.д.*, с. 164; Д. Поповић, *н.д.*, с. 74)

⁵²⁶ В.Ђоровић, *н.д.*, с. 397, 398.

Сазонова, био потребан мир у току наредних десет година ' , за њен економски, финансијски и војни препорођај".⁵²⁷

Пошто Порти није пошло за руком да Аустро-Угарску увуче у рат, јер је ова одбила њену понуду од 18. октобра 1912. године да запосједне Новопазарски санџак, Турска је морала сама да се разрачунава са балканским државама.⁵²⁸ С друге стране, Дунавској монархији је, када је већ одлучила да се не мијеша у сукоб, само остала нада да ће Турци успјети да одрже своје посједе на Балкану, односно да ће Санџак и даље остати тампон зона између Србије и Црне Горе. Међутим, балканске државе су у еуфоричном налету скршиле отпор Османског царства и присиле га да се послије толико вјекова практично повуче са Балканског полуострва, при чему је територија Новопазарског санџака подијељена између Србије и Црне Горе.⁵²⁹

---

⁵²⁷ В.Ђоровић, *н.д.*, с. 394.

⁵²⁸ Исто, с. 406.

⁵²⁹ Османско царство задржало је Цариград и обалу мореуза са невеликим залеђем дуж линије Енос-Мидија. (В.М.Хвостов; И.И.Минц, *н.д.*, с. 200)

8. ЈАДРАНСКА И НОВОПАЗАРСКА ЖЕЉЕЗНИЦА

Различите политичке и економске концепције држава, заинтересованих непосредно или посредно за судбину европске Турске, сасвим су се јасно препознавале кроз њихов однос према пројектима за изградњу Јадранске и Новопазарске жељезнице. Иницијатори ова два, међусобно супростављена пројекта, били су Србија и Аустро-Угарска.

Од избијања царинског рата пројекат Јадранске жељезнице био је од посебне важности за Србију, која је свом извозу настојала да осигура пут на тржишта западне Европе.⁵³⁰ За његову реализацију Београд је настојао да придобије сагласност великих сила, како би ове учиниле притисак на Османско царство, преко чије територије је требало да прође скоро половина ове трасе, да Србији одобри концесију за изградњу пруге.⁵³¹ Пруга је, иначе, имала да иде од Прахова на Дунаву, долином Тимока на Књажевац и Ниш, затим долином Топлице на Коршумлију и Мрдаре. Одатле је траса прелазила

---

⁵³⁰ Под царинским ратом подразумева се трговински сукоб између Двојне монархије и Србије (1906-1911), из којег је српска држава изашла као побједник. На аустроугарску забрану увоза стоке из Србије, Београд је одговорио тако што је забранио увоз индустријске робе Монархије на српску територију. При том је Србија успјела да своју трговину преусмјери према западној Европи, користећи највише жељезнички пут који је водио до Солуна, што је српској привреди омогућило да се ослободи зависности, коју је имала у односу на средњеевропско тржиште. (Више о томе: Димитрије Ђорђевић, *Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906–1911*, Београд, 1962)

Међутим, како се у Србији саобраћајна веза са Солуном сматрала неподесном, због њене дужине и капитала Монархије који је држао у рукама Источне жељезнице, Београд је актуелизовао план о изградњи Јадранске жељезнице. (Д. Ђорђевић, *Пројекат Јадранске жељезнице у Србији (1896–1912)*, *Историјски гласник*, 3–4, Београд, 1956, с. 6)

Јадранска жељезница први пут се помиње седамдесетих година XIX вијека, у смислу Портиног пројекта који се односио на градњу пруге од Медове до Варне. Међутим, од овог плана, рађеног из стратегијских разлога, врло се брзо одустало.

У Србији се о Јадранској жељезници такође размишљало седамдесетих година XIX вијека, а што се више ближио почетак XX стољећа идеја о повезивању Дунава са морем постајала је све значајнија. Београд је 1901. године веома озбиљно приступио раду на остварењу овог жељезничког пројекта, али је успјех изостао. На исти начин, наредне године, окончало се и настојање српске владе да реализује изградњу тимочке жељезнице, као дионице будуће Јадранске трансверзале. Свакако да је тешко било наћи инвеститоре за градњу дијела пруге који би био у границама Србије, а да при том није обезбјеђена сагласност Порте за њен наставак преко османског земљишта до мора. Послије неуспјелог покушаја из 1902. године Србија је прекинула активности на реализацији плана о изградњи Јадранске жељезнице, да би избијање српско-аустроугарског трговинског сукоба дало нови подстицај овом пројекту. (Д. Ђорђевић, *н.д.*, с. 3–6; М. Војводић, *н.д.*, с. 150–158)

⁵³¹ Порта је у неколико наврата одбијала званичне захтјеве Србије за издавање концесије. (Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 4, 6, 9, 21, 22; М. Војводић, *н.д.*, с. 151, 152)

на земљиште под османском влашћу, држећи се долина ријека Лаба, Ситнице, Дренице, Бијелог Дрима, Ваблоне, Дрима и Бојане, да би код Медове избијала на Јадранско море.⁵³²

Противљење Порте Јадранској жељезници било је са становишта њених интереса сасвим оправдано. Пруга је пролазила кроз економски заостало подручје сјеверне Албаније и Косовску област, која је у привредном смислу гравитирала према солунској луци. При том се ова орјентисаност према Солуну имала јачати, а не никако слабити реализацијом српског жељезничког пројекта. У војничком погледу Јадранска жељезница је за Царевину била чак и опасна, пошто је за Србију везивала оне крајеве који су припадали средњовјековној српској држави, а који су, према националним плановима владе у Београду, најприје имали да се ослободе од турске окупације. Уз то је територија којом је пруга требало да пролази уз црногорску границу, била несигурна и стратегијски необезбјеђена.⁵³³

Изградњу Јадранске жељезнице најприје је подржала Италија, желећи да на тај начин свом капиталу омогући пенетрацију на Балканско полуострво.⁵³⁴

Француска је такође прихватила пројекат Јадранске жељезнице, који је њеној индустрији и капиталу отворила пут до Русије и Балкана (Симплон-Венеција-Медова-Русија), заобилазећи њемачку територију.⁵³⁵

Опрез Русије према Аустро-Угарској, односно бојазан да неким својим поступком не наруши атмосферу уравнотежених односа са овом земљом, базираних на одржавању статуса кво на Балкану, огледао се и поводом питања Јадранске жељезнице. Тако се 24. априла 1907. године руски министар иностраних послова Извољски, интересовао код српског представника у Петрограду, да ли се Београд обраћао и Бечу за помоћ у вези добијања концесије од Порте. Три дана касније Извољски је изјавио да се

---

⁵³² Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 19.

⁵³³ Османски владар се иначе у начелу противио свим иностраним жељезничким пројектима, посебно онима који су водили од морске обале према унутрашњости земље. (Исто, с. 9, 33)

⁵³⁴ Исто, с. 3, 17, 32.

⁵³⁵ Исто, 18, 32.

руска дипломатија за ову ствар не може залагати, све док се она налази у стању недовољне дефинисаности, као што је то у том тренутку био случај.⁵³⁶

Аустро-Угарска је, разумије се, била противна реализацији пројекта изградње Јадранске жељезнице. Но, како није могла порицати потребу да Србија оствари жељезничку везу са морем, препоручивала је Београду да то учини не преко Косова, већ преко Босне, тако да би излаз на море добила у Далмацији. Ову идеју Голуховски је још априла 1906. године изложио српском дипломатском представнику у Бечу, да би је Ернетал 6. јула саопштио аустроугарском представнику у Београду, како би је он презентирао српској влади.⁵³⁷

Ернеталов предлог није наишао у Србији на одобравање. Влади у Београду било је јасно да он није био израз предусретљивости Монархије према Србији, већ покушај да се под тим видом и ово питање реализује у складу са њеном политиком да Србију држи у потпуној економској и политичкој зависности. Наиме, Беч је хтио да осујети да се пруга гради преко Косова и да, усмјеравајући жељезничку трасу преко Босне, буде у прилици да сасвим контролише евентаулану везу Србије са морем. На тај начин скренуо би се цијели извоз из подручја средњег Балкана у луке Монархије.⁵³⁸

Озбиљне активности Београда на реализацији пројекта Јадранске жељезнице, као и неуспјех Беча да сломи Србију у царинском рату, који је своју неефикасност показао већ 1907. године, подстакли су Монархију да се исте године живо ангажује на остваривању плана о изградњи Новопазарске жељезнице.⁵³⁹ Ова жељезница имала је да иде од босанске границе преко Санцака за Косовску Митровицу, одакле би се повезала са већ постојећом жељезничком линијом Митровица–Скопље–Солун.⁵⁴⁰

---

⁵³⁶ В. Ђоровић, *н.д.*, с. 113.

⁵³⁷ Исто, 115, 116.

⁵³⁸ Исто.

⁵³⁹ Д. Ђорђевић, *Аустро-српски сукоб око пројекта Новопазарске железнице*, Историјски часопис, књ. 7, Београд, 1957, с. 221)

⁵⁴⁰ Постојале су двије варијанте ове пруге, познате под називима Рожајска траса (Прибој-Пријепоље-Бродарево-БијелоПоље-Биоча-Беране-Рожаје-Рибарић-Митровица) и траса Рогозне (Прибој-Пријепоље-Сјеница-Нови Пазар-Митровица). Аустро-Угарска се коначно одлучила за трасу преко планине Рогозне (налази се у близини Новог Пазара-н.п). (В. Ђоровић, *н.д.*, с. 117; Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 234, 235.

Иако је дипломатски представник Аустро-Угарске у Цариграду маркиз Палавични убјеђивао османске власти да се Беч чврсто залаже за одржавање постојећег стања на Балкану и да изградња ове пруге ни најмање није повезана са наводном жељом Монархије да оствари експанзију ка Солуну, ствари су стајале сасвим другачије. Тако је Ерентал у свом акту од 7. септембра 1907. године, који је означен као строго повјерљив, истакао да Санџачка жељезница првенствено треба да задовољи политичке и војне интересе Аустро-Угарске. Он је такође нагласио да би изградњом ове пруге привредни интереси Монархије могли бити задовољени само у одређеној мјери, при чему интереси балканских држава уште не би могли бити остварени⁵⁴¹.

Реализовањем пројекта Новопазарске жељезнице, Аустро-Угарска, којој је услед царинског рата пут за Македонију преко Србије био затворен, обезбједила би саобраћајницу према југу, мимо српске територије. При том би ова пружна траса, пролазећи између Црне Горе и Србије, ослабила могућност успостављања чвршћих веза између двију српских држава, али и угрозила једину преосталу везу Србије са западом–преко Солуна. У Бечу се иначе сматрало да би директна линија Сарајево-Солун омогућила Монархији контролу над жељезничком мрежом цијелог Балкана, а самим тим и наметаће њеног утицаја на том простору.⁵⁴² Изградња Санџачке пруге такође би олакшала пребацивање војних јединица Монархије на жељене

Идеја о градњи Новопазарске жељезница јавила се у Османском царству шездесетих година XIX вијека, да би се крајем седамдесетих година Порта озбиљно ангажовала на овом послу. Као резултат тога 1874. године завршен је дио пруге од Солуна до Митровице. Посљедњи пут у XIX стољећу пројекат Санџачке жељезнице покренут је 1879. године од стране Аустро-Угарске. Монархија је поново актуелизовала овај план 1900. године. Међутим, Њемачка је 1902. године ускратила подршку аустроугарском жељезничком пројекту, тако да до његове реализације није дошло. Берлин је тако поступио зато што је уважавао противљење Русије иницијативи Беча, као и због тога што је у то вријеме био заокупљен реализацијом пројекта Багдадске жељезнице, који је омогућавао успостављање саобраћајне везе од Њемачке до Персијског залива (Хамбург–Берлин–Хајдар Паша–Измид–Анкара–Конија–Адана–Мосул–Багдад–Басра). (Д. Ђорђевић, *н.д.*, с. 216--219, 222; Ц.П.Гуч, *н.д.*, с. 281–283; В.М.Хвостов; И.И.Минц, *н.д.*, с. 124–126)

⁵⁴¹ В. Ђоровић, *н.д.*, с. 118.

⁵⁴² Пруга од Сарајева до границе Санџака (до Увца и Вардишта) завршена је 1906 године. (Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 219; Ч. Попов, Д. Ђорђевић, Н. Ракочевић, Ђ. Микић, К. Милутиновић, В. Крестић, А. Раденић, М. Екмечић, *н.д.*, с. 163)

позиције, што би свакако повећало ефикасност евентуалних оперативних дејстава аустроугарске војске.⁵⁴³

Да би од Цариграда добила концесију за остваривање свог жељезничког пројекта, Аустро-Угарска је крајем 1907. године обећала Порти уздржаност по питању реформског програма великих сила у Македонији.⁵⁴⁴

Прихватајући понуду Беча, султан је 31. јануара 1908. године издао ираду, којом се Дунавској монархији одобрава концесија за изградњу Новопазарске жељезнице.⁵⁴⁵

Аустроугарско ангажовање на реализацији пројекта успостављања жељезничке пруге преко Новопазарског санџака, довело је до тога да Петроград промијени своје држање по питању Јадранске жељезнице. Русија је била на становишту да је Монархија нарушила Мирцштешки споразум, према коме су се двије земље обавезале да ништа не предузимају на Балкану без претходног споразумијевања. Стога је руска влада сматрала да нема више никаквих обавеза према Бечу, па се без устезања заложила за српски жељезнички пројекат, који јој је иначе омогућавао излазак на топло море.⁵⁴⁶

Када су руски, италијански и француски дипломатски представници у Цариграду, 17. марта 1908. године помогли на Порти српско тражење концесије за трасирање Јадранске жељезнице, британски представник се није придружио акцији својих колега.⁵⁴⁷

Да ће његова подршка изостати, било је сасвим јасно 20. фебруара, када је представнику Србије у Лондону, у одговору на његов демарш,

---

⁵⁴³ Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 218, 246, 247; Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 52.

⁵⁴⁴ То је уствари значило да је Беч пристао да се прекине са даљом реализацијом реформске акције, пошто је искуство показало да су велике силе могле присилити Порту да спроводи реформе, једино уколико су дјеловале у потпуном сагласју. Иначе, у то вријеме су (од половине августа 1907. године), након извршених реформи жандармерије и финансија, дошле на ред реформе из области правосуђа, које су наишле на снажно противљење султана и његове владе. (Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 223; В. Ђоровић, *н.д.*, с. 119)

⁵⁴⁵ Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 224.

⁵⁴⁶ В. Ђоровић, *н.д.*, с. 120, 126; Д. Ђорђевић, *Пројекат Јадранске жељезнице у Србији (1896–1912)*, с. 17, 32)

⁵⁴⁷ Србија је званично затражила од Порте концесију за градњу Јадранске жељезнице 12. марта 1908. године. (В. Ђоровић, *н.д.*, с. 128, 129; Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 16)

саопштено да британска влада не може помагати српски пројекат на Порти.⁵⁴⁸

То је било у складу са ставом Лондона у односу на реформски програм сила у Османском царству, према коме је тражење од Цариграда одобрења за градњу жељезнице, у вријеме када се на њега имао извршити притисак да спроведе реформе, значило компромитацију реформске акције. При том је Британија истакла да нема замјерки ни у вези српског, ни по питању аустроуграског жељезничког пројекта, али да сматра да није право вријеме за њихову реализацију.⁵⁴⁹ Зато је и осудила поступање Аустро-Угарске односно Новопазарске жељезнице, истичући да је она таквим дјеловањем задала удар цијелом програму реформи.⁵⁵⁰

Но, послије младотурске револуције, када је престао сваки рад великих сила на реформама, Лондон је одлучио да подржи пројекат Јадранске жељезнице, односно да се заложи код Порте да изда концесију за изградњу пруге.⁵⁵¹

За разлику од претходог пута, када није хтјела да помогне Аустро-Угарску у њеном настојању да реализује пројекат Новопазарске жељезнице, Њемачка је посљедњу иницијативу Беча у вези овог питања пристала да подржи. Једино што је тим поводом Берлин захтијевао од Монархије било је то, да она не поступи онако као што је учинила 1902. године, тј. да не тражи од Њемачке да изврши притисак на Порту, како би јој ова дала дозволу за градњу пруге, већ да се за то сама избори.⁵⁵²

Што се тиче Јадранске жељезнице, њемачка дипломатија је у својим наступима износила супоростављене ставове. Прво је истакла симпатије за српски пројекат, при чему је дала обећање да ће помоћи настојања Београда да код Порте обезбиједи концесија за градњу пруге, да би потом било речено

---

⁵⁴⁸ В. Ђоровић, *н.д.*, с. 128; S. Knežević, *н.д.*, с. 53; *Русија и анексиона криза 1908–1909*, приредио Б. Павићевић, с. 121.

⁵⁴⁹ Традиционално гледано, Велика Британија је била противна оним жељезничким пројектима који су пружали могућност континенталним земљама да копно доспију до оних тржишта, до којих је суверено допирала њена трговачка морнарица. (Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 32)

⁵⁵⁰ В. Ђоровић, *н.д.*, с. 127, 128; Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 17, 18.

⁵⁵¹ В. Ђоровић, *н.д.*, с. 136, 137; Д. Ђорђевић, *н.р.* с. 18.

⁵⁵² Д. Ђорђевић, *Аустро-српски сукоб око пројекта Новопазарске железнице*, с. 222.

да Берлин не може подржати ово предузеће, док се о томе не споразумије са Аустро-Угарском. При том је наглашено, да Њемачка нема никаквог нарочитог интереса да се заузима по основу овог питања, у оној мјери у којој то чине друге велике силе. Свакако да се промјена у држању Берлина десила под утицајем бечке владе, с тим што је у цијелу ствар укључен и финансијски моменат, пошто је, према сазнању дипломатског представника Србије у Берлину Богићевића, финансирање Новопазарске жељезнице имала да предузме Њемачка банка.⁵⁵³

Међутим, Берлин је врло брзо увидио да се у свом поступању не може руководити само жељама Беча, већ да мора, у циљу опстанка Тројног савеза, узимати у обзир и интересе Рима, који је по питању реализације пројекта Јадранске жељезнице заузео веома чврст став. Италијански министар спољних послова Титони је чак говорио да би требало извршити демонстрацију флоте трију сила, уколико Порта буде одбијала да да тражену концесију за изградњу пруге, односно ако буде намјерно одуговлачила да то учини. Поред тога, он је упозоравао да би помагање османског отпора од стране Аустро-Угарске и Њемачке неминовно довело у питање опстанак Тројног савеза.⁵⁵⁴

Послије ових изјава Берлин је направио заокрет у свом држању по питању Јадранске жељезнице. Истина, Њемачка је најприје само декларативно подржавала овај пројекат, да би након боравка цара Вилхелма и канцелара Билова у Италији, априла 1908. године, она била та која је утицала на Аустро-Угарску да се придружи осталим силама и заложи код Порте за остварење српског жељезничког плана.⁵⁵⁵

---

⁵⁵³ В.Ђоровић, *н.д.*, с. 129, 130, 132–134.

⁵⁵⁴ Исто, *н.д.*, с. 129, 130.

⁵⁵⁵ У Италији су њемачки државници имали прилике да на прави начин осјете колико је тамо лош утисак остављало дјеловање бечке дипломатије, која је настојала да осујети реализацију пројекта Јадранске жељезнице. Уколико у томе не би успјела, Аустро-Угарска је имала план да издејствује да концесију за изградњу пруге добије неко друштво повезано са њеним капиталом. У складу са тим, Монархија се у Цариграду заложила да концесију добије аустријско Хиршово друштво. Такав план донекле је пресјекла изјава италијанске владе, да она не може бити индиферентна према томе којем ће се друштву дати концесија за изградњу Јадранске жељезнице, те да Рим рачуна с тим, да Беч неће правити сметње да у вези односног посла Италија буде снажно финансијски ангажована. (Исто, с. 131, 132, 133)

Видјевши да је изгубила подршку Њемачке по питању опструкције пројекта Јадранске жељезнице, Аустро-Угарска је одлучила да попусти. У томе је удјела имала и Русија која је предложила да се захтјев за концесију скрати на дионицу пруге од Мрдара до Штимља. Монархија се, наравно, сагласила са руским предлогом, пошто јој је више одговарало да подржи изградњу дијела пруге, неголи цијеле пружне трасе. У томе је видјела шансу за одуговлачењем, која би јој се пружила приликом тражења концесесије за сваку наредну пружну дионицу.⁵⁵⁶

Русији је било веома стало да се радови на изградњи обје жељезнице (Новопазарске и Јадранске) одвијају истовремено, јер се у Петрограду сматрало да ће онај жељезнички пројекат, који буде први остварен одузети другом трговинско подручје и значај. Стога је руска влада својим предлогом жељела да одобровољи Беч и Цариград да дају пристанак за почетак реализације макар једног дијела српског пројекта. Поред тога, траса Мрдаре-Штимље није била предмет спорења Београда и Цетиња по питању територије преко које је Јадранска жељезница имала да пролази.⁵⁵⁷

Цетиње је сматрало да Јадранску пругу треба трасирати тако да она од Дунава до мора води преко Црне Горе, са завршетком у Бару, а не преко Албаније до Медове. Према овом пројекту, који је био покренут почетком 1907. године, напоредо са српским, жељезничка траса имала је да иде од Бара, преко Вирпазара⁵⁵⁸ долином Мораче и Таре до Берана, затим правцем преко Рожаја до Куршумлије.⁵⁵⁹ Одатле би пруга ишла до Прахова, онако како је то било предвиђено пројектом владе Србије.⁵⁶⁰

---

⁵⁵⁶ Д. Ђорђевић, *Пројекат Јадранске жељезнице у Србији (1896–1912)*, с. 26, 27.

⁵⁵⁷ Исто, с. 17, 26.

⁵⁵⁸ Пругу до Бара до Вирпазара у то вријеме градило је италијанско Барско друштво. Радови на прузи завршени су крајем 1908. године. (В. Маровић, *Економска историја Црне Горе*, Podgorica, 2006, с. 325--327; М. Ђуровић, *Трговачки капитал у Црној Гори у другој половини XIX и почетком XX вијека*, Цетиње, 1958, с. 236; Ј. Јовановић, *н.д.*, с. 272)

⁵⁵⁹ Д. Ђорђевић, *Пројекат Јадранске жељезнице у Србији (1896–1912)*, с. 20–22; В. Маровић, *н.д.*, с. 328; С. Кнежевић, *н.д.*, с. 53.

Дипломатску активност по питању пројекта Јадранске жељезнице која би се завршавала на црногорском приморју, Црна Гора је водила и у периоду од 1900. до 1902. године, када је за своју идеју покушавала да придобије Париз, Рим, Цариград, Петроград и Београд.

Као што је већ речено, Србија је почетком XX вијека такође настојала да обезбједи подршку за своју верзију Јадранске пруге.

Влада у Београду није имала ништа против да се један крак Јадранске жељезнице одвоји за Бар, али од планиране трасе није жељела да одустане. Ово због тога што је према члану 29 Берлинског уговора Монархија имала право поморско–полицијског и санитарног надзора у Бару и дуж црногорске обале, што се свакако жељело избјећи. Но, из обзира према Бечу овај разлог Србија није могла отворено образлагати, што је доприносило увјерењу да она намјерно заобилази црногорску обалу.⁵⁶¹

Покушај књаза Николе да придобије Британију за свој пројекат није успио. Лондон је истакао да нема интереса да се заложи за градњу жељезнице чија би траса пролазила кроз сиромашне крајеве, који у догледној будућности не би имали већег значаја.⁵⁶²

Настојање Цетиња да у Цариграду добије подршку за црногорску трасу Јадранске жељезнице није имало никаквог изгледа на успјех. Порта, која се противила пројекту владе Србије, још је мање могла бити заинтересована да подржи црногорску варијанту пруге, која би, за разлику од српске, само малим дијелом пролазила преко османске територије.⁵⁶³

Аустро-Угарска је такође била против црногорског жељезничког пројекта.⁵⁶⁴ Пошто је остварила доминацију над Новопазарским санџаком, Монархија свакако није жељела да допусти било какву конкуренцију на тој територији, па самим тим ни да подржи црногорску варијанту пруге, која је имала да пролази преко источног дијела Санџака.⁵⁶⁵ Уосталом, таква траса

Непосредан повод за акцију двију држава било је тај што је 1900. године у Бечу истакнута намјера да се гради жељезница од Сарајева до Солуна. При том је у јесен исте године донијета одлука да се изгради прва дионица ове пруге од Сарајева до санџачке границе, с намјером да се пружна саобраћајница потом продужи до Митровице.

Покушаји Црне Горе и Србије да постигну договор око трасе Јадранске жељезнице није уродио плодом, што су фебруара 1902. године у Београду закључили црногорски министар иностраних послова Вуковић и предсједник владе Србије Вујић, констатујући да су у вези овог питања обје стране остала при свом становишту. (Више о томе: Н. Ражнатовић, *Црна Гора и питање Јадранске жељезнице 1900–1902*, године, Историјски записи, Титоград, 1968, с. 113–127; Д. Ђорђевић, *Аустро-српски сукоб око пројекта Новопазарске жељезнице*, с. 218, 219)

⁵⁶⁰ Д. Ђорђевић, *Пројекат Јадранске жељезнице у Србији (1896–1912)*, с. 20–22.

⁵⁶¹ В. Ђоровић, *н.д.*, с. 127; Г. Перацић, Р. Распоповић, *н.д.*, с. 127, 128.

⁵⁶² Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 23.

⁵⁶³ Исто.

⁵⁶⁴ В. Марковић, *н.д.*, с. 328.

⁵⁶⁵ Исто; Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 55.

Јадранске жељезнице много јој је мање одговарала, у односу на ону за коју се залагала влада у Београду, а коју је настојала на сваки начин да осујети.

Истицање аустроугарског пројекта Новопазарске жељезнице, подстакао је Цетиње да се још више ангажује на својим плановима који су се односили на Јадранску пругу. Тако су у марту 1908. године отправнику послова Србије у Црној Гори Јовану Јовановићу образлагане предности изласка жељезнице на Бар, док је великим силама упућена циркуларна нота којом се тражила њихова подршка за црногорску пружну трасу.⁵⁶⁶

Подршку Русије за овај пројекат затражио је лично књаз Никола приликом његовог боравка у Петрограду 1908. године (25. март-3. април).⁵⁶⁷ Због сукоба Русије и Аустро-Угарске око Новопазарске пруге црногорски владар је одустао од трасе према Беранама и Рожају, при чему је предложио да она од Бара и Подгорице настави ка Гусињу, Плаву, Пећи, Штимљу, Мрдарима и даље до Дунава.⁵⁶⁸ Док је он у руској престоници указивао на предности црногорског пројекта, то исто је чинио и посланик Србије у Русији Димитрије Поповић, када је ријеч о жељезничком пројекту његове владе. Петрограду је било свеједно којом ће трасом пруга ићи до мора, па је двије стране упутио на међусобно споразумијевање.⁵⁶⁹

Видјећи да нема подршку сила за свој пројекат књаз Никола је желио да се ово питање одложи за неко друго вријеме.⁵⁷⁰

---

⁵⁶⁶ Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 23; S. Knežević, *н.д.*, с. 53; Д. Вујовић, *н.д.*, с. 384; I. Radosavović, *Međunarodni položaj Crne Gore u XIX vijeku*, Beograd, 1960, с. 123.

⁵⁶⁷ Према званичним верзијама циља тог пута, књаз Никола је дошао у Петроград да види своје кћерке и свог зета Николаја Николајевича. Повјерљиве информације су говориле да је ипак један од главних разлога његовог доласка било питање Јадранске жељезнице, мада су помињана и питања финансијексе природе (Р. Распоповић, *н.д.*, с. 440)

⁵⁶⁸ Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 55; Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 23.

⁵⁶⁹ Руска влада је мислила да у Београд пошаље предсједника Државног савјета Црне Горе Лазара Мијушковића, који је са књазом Николом боравио у Петрограду, како би се тамо око цијеле ствари нагодио са председником владе Србије Пашићем, али је црногорски владар то одбио. Једини уступак на који је књаз био спреман односио се на измјену трасе од Пећи до Подгорице, на начин што би се она цијелим својим дијелом (осим околине Подгорице-н.п.) пружала преко османске територије. (Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 23; *Глас Црногорца*, бр. 12, Цетиње, 15/28. март 1908.)

⁵⁷⁰ Црногорски заступник у Цариграду Душан Греговић неколико пута је у Цариграду иступао притив пројета владе Србије, при чему је за турску штампу изјављивао да се пројекат Јадранске жељезнице може сматрати одложеним, с обзиром на то да се и султан противи његовој реализацији. (Исто)

Тако је спор око Јадранске жељезнице допринио да се, усљед бомбашке афере, ионако затегнути односи између Црне Горе и Србије, још више погоршају.⁵⁷¹

Суочена са притиском великих сила, Порта се у начелу сагласила са рјешењем које се односило на дионицу Јадранске жељезнице од Мрдара до Штимља. Међутим, Цариград је настојао да ово питање што више одуговлачи. Тако је велики везир 4. јуна 1908. године казао српском представнику у Османском царству да издавање ираде у вези ове трасе може сматрати завршеним, док је руском и француском посланику рекао да ће се то десити чим буду обезбјеђена средства која су потребне за извођење радова.⁵⁷²

Пошто је и ово питање ријешено, односно када је коначно створен синдикат за градњу жељезнице, коме је главни представник било француско друштво *Jonction Salonique Constantinople*, велики везир је поступио другачије.⁵⁷³ Он је, након што је влада Србије 20. јуна службено обавијестила Порту да концесију коју је раније тражила уступа у корист поменутог друштва, његовог представника замолио да не жури са овом ствари и да трасирање остави за наредну годину. У османској престоници се иначе причало да ово отезање потиче од султана, а он се опет у свему томе позивао на осјетљивост Беча у вези овог питања. Такво стање затекло је избијање младотурске револуције, након које се, као што је већ речено, и Лондон придружио великим силама у захтјеву да Порта одобри коцесију за градњу

---

⁵⁷¹ До тзв. Бомбашке афере (1907-1908) дошло је након откривања акције црногорских студената у Београду, који су имали намјеру да пренесу бомбе у Црну Гору, са циљем да изврше атентат на краља Николу. Цијела ствар рефлектовала се на односе између Црне Горе и Србије. Како је судски процес који је овим поводом вођен усмјераван у правцу доказвања умијешаности Београда у откривену завјеру, српска влада је у мају 1908. године одобрила свом отправнику послова при црногорском двору Јовановићу, да оде из Цетиња на неодређено одсуство. (Више о томе: Н Шкерковић, *н.д.*, с. 259-435; В. Илинчић, *Бомбашка и Васојевићка афера*, Никшић, 2012, с. 7-154, 259-262)

⁵⁷² В. Ђоровић, *н.д.*, с. 136.

⁵⁷³ Споразум о формирању синдиката за изградњу Јадранске жељезнице постигнут је последице дужих преговора, оптерећених италијанским и француским неслагањем око сразмјере учешћа њиховог капитала у овом предузећу, 6. јуна 1908. године. Споразум је предвиђао оснивање два друштва, једног за градњу жељезнице, са учешћем француског (45%), италијанског (35%), руског (15%) и српског (5%) капитала и другог за подизање пристаништа на Балкану, уз удио италијанског (55%) и француског капитала (45%). Иако су формално формирана два друштва, практично се радило само о једном, пошто су учесници били исти. (Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 15, *н.д.*, с. 527; В. Ђоровић, *н.д.*, с. 136)

пруге.⁵⁷⁴ Међутим, убрзо је Аустро-Угарска анектирала Босну и Херцеговину, па је борба за концесију настављена послије анексионе кризе.⁵⁷⁵

Почетком септембра 1909. године османска влада дозволила је француском друштву да проучи трасу на терену, при чему се дозвола односила на цијелу релацију, од Мрдара до мора. Међутим, ангажовани инжињери наишли су на терену на непријатељско држање албанског становништва, које је било подстицано како из Цариграда, тако и из Беча, па су послије једног препада, ивршеног над њима 17. децембра код Пећи, напустили посао и вратили се у османску престоницу.⁵⁷⁶

Београд је 1910. године наставио да тражи одобрење од Порте, али је у Цариграду тада истакнуто да ће Османско царство само градити жељезницу, што је уствари био још један чин опструирања цијелог посла, пошто Царевина није имала средстава за такав подухват. Иначе, Порта је раније истицала да не може на себе да прими никаква финансијске обавезе у вези градње пруге.⁵⁷⁷

Устанак Албанаца на Косову, у прољеће 1910. године, такође је био сметња остварењу плана владе Србије о грађењу жељезнице од Дунава до мора.⁵⁷⁸

Повољније прилике за пројекат Јадранске жељезнице настале су 1911. године, када је Турска, притиснута могућношћу потпуног финансијског слома, у замјену за кредитна средства која јој је нудио француски капитал, пристала да 29. јула изда одобрење за српски жељезнички пројекат.⁵⁷⁹

---

⁵⁷⁴ В. Ђоровић, *н.д.*, с. 136, 137

⁵⁷⁵ Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 28.

⁵⁷⁶ Исто, с. 29; Ч. Попов, Д. Ђорђевић, Н. Ракочевић, Ђ. Микић, К. Милутиновић, В. Крестић, А. Раденић, М. Екмечић, *н.д.*, с. 165.

⁵⁷⁷ Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 29, 30; Ч. Попов, Д. Ђорђевић, Н. Ракочевић, Ђ. Микић, К. Милутиновић, В. Крестић, А. Раденић, М. Екмечић, *н.д.*, с. 165.

⁵⁷⁸ Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 30, 32; Д. Богдановић, *Књига о Косову*, Београд, 1990, с. 196.

⁵⁷⁹ У накнаду за одобрење кредита Порти, зајмодавци су тражили добијање низа жељезничких концесија у Македонији и у сјеверним покрајинама Мале Азије, а на молбу Београда, међу ове концесије уврштена је и Јадранска жељезница. (Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 30)

Француско-османском преговарању успротивила се Њемачка, али како није могла да спријечи постизање договора, заложила се за такозвану јужну трасу пруге (Скопље-Гостивар-Девбар-Медова), која је настала под утицајем османских војних кругова, вјероватно на сугестију Беча. Овоме се успротивио Београд, кога су подржале француска и италијанска владе. На крају је ствар ријешена тако, што је усвојена јужна траса са извјесним измјенама (Призрен-Девбар-долина Маће-Медова). (Исто, с. 31)

Међутим, наступајуће околности, везане за избијање италијанско-турског рата у јесен 1911. године и албанског устанака у мају 1912. године, онемогућиле су да се одобрење османске владе спроведе у дјело. Што се тиче Османског царства, оно је, након што је у I балканском рату изгубило територије преко којих је Јадранска жељезница имала да прође, престала да буде чинилац у овом питању.⁵⁸⁰

Иако су радови на Нопазарској жељезници почели половином априла 1908. године, овај пројекат није био реализован.⁵⁸¹

Младотурска власт је у септембру исте године цијелу ствар одложила за касније уз образложење да је она секундарна у погледу османских интереса.⁵⁸²

Напуштање Новопазарског санџака од стране аустроугарске војске створило је бојазан у Цариграду да би такво стање могле искористити Србија и Црна Гора да ову област подијеле између себе. Зато је са османске стране од Беча затражено да гарантује да неће дозволити такав развој ситуације, односно да ће Санџак остати у посједу Османског царства, што је Монархија условила наставком реализације свог жељезничког пројекта.⁵⁸³

Ово питање, које је покренуто у октобру 1908. године, расправљано је у више наврата, да би коначно, у априлу 1909. године разговори били прекинути. Главни разлог томе био је тај што Беч није пристајао на захтјеве Порте да се његова гаранција у погледу Новопазарског санџака односи на војну заштиту. Аустро-Угарска је једино била спремна да у вези са овом ствари османској влади јемчи пружање дипломатске подршке, што Цариграду није било довољно.⁵⁸⁴

---

⁵⁸⁰ Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 32; Ч. Попов, Д. Ђорђевић, Н. Ракочевић, Ђ. Микић, К. Милутиновић, В. Крестић, А. Раденић, М. Екмечић, *н.д.*, с. 165.

⁵⁸¹ Ч. Попов, Д. Ђорђевић, Н. Ракочевић, Ђ. Микић, К. Милутиновић, В. Крестић, А. Раденић, М. Екмечић, *н.д.*, с. 164., Д. Ђорђевић, *Аустро-српски сукоб око пројекта Новопазарске железнице*, с. 234.

⁵⁸² Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 236, 237.

⁵⁸³ Поред овога услова, Беч је од Порте још захтијевао да забрани превоз ратног материјала, који је преко Солуна ишао за Србију, што је османска влада прихватила 20. марта 1909. године. Забрана је била ограничена на вријеме трајања сукоба између Аустро-Угарске и Србије изазваног анексијом Босне и Херцеговине. (Исто, *н.р.*, с. 242)

⁵⁸⁴ Ерентал је објашњавао великом везиру Ђамил-паши да војна гаранција не би била у складу са достојанством Османског царства, те да је присуство војске Монархије на граници

Пројекат Новопазарске жељезнице Беч је поново покренуо на почетку Балканског рата 1912. године Међутим, подјела Санџака између Црне Горе и Србије првих дана рата учинила је овај пројекат беспредметним.⁵⁸⁵

Новопазарског санџака сасвим довољна опомена било каквој евентуалној акцији Србије и Црне Горе. (Д. Ђорђевић, *н.р.*, с. 241)

⁵⁸⁵ Исто, с. 244; Ч. Попов, Д. Ђорђевић, Н. Ракочевић, Ђ. Микић, К. Милутиновић, В. Крестић, А. Раденић, М. Екмечић, *н.д.*, с. 164.

9. СУПРОСТАВЉЕНОСТ ПОЛИТИКА ЦРНЕ ГОРЕ И СРБИЈЕ У НОВОПАЗАРСКОМ САНЦАКУ

9.1. ПРОПАГАНДНА АКТИВНОСТ ЦЕТИЊА И БЕОГРАДА У САНЦАКУ

Политика Црне Горе у вези њених тежњи за територијалним проширењем у Доњим Васојевићима и у Затарју подразумијевала је стрпљиво ишчекивање повољних околности за остваривање тог циља. Књаз Никола и његова влада били су свјесни да би свако преурањено дјеловање у том правцу, без договора са Србијом и осталим балканским државама о заједничком наступању против Отоманске империје, било осуђена на неуспјех.

У том периоду ишчекивања, од Берлинског конгреса до Првог балканског рата, Цетиње је настојало да учврсти свој утицај у односним областима, односно припреми терен за њихово присаједињење Црној Гори. Због тога је Црна Гора у Доњим Васојевићима и у Затарју организовала пропагандну активност и обавјештајну службу, наоружавала локално становништво, помагала рад школа и радила на развијању трговинских веза са овим подручјима.⁵⁸⁶ Цетиње се, такође, трудило да позитивно одговори на молбе које су књазу и црногорској влади упућивали припадници не само православне, већ и муслиманске вјероисповјести.⁵⁸⁷ Поред овога, црногорска влада је, у циљу ширења свог утицаја у пограничном појасу, настојала да отвори конзулат у Беранама, али Порта то није дозволила с образложењем да

---

⁵⁸⁶ Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 139–141, 158–161, 186, 152–157.

Новцем који је био намијењен за пропагандни и обавјештајни рад располагао је министар иностраних дјела, који је је о својим корацима редовно обавјештавао црногорског књаза. Осим из сеоских подручја, извјештаји су стизали и из Берана, Бијелог Поља, Пљеваља, а понекад и из Новог Пазара и Пећи. Везе су одржаване и са појединим муслиманима из Берана и Пљеваља, који су долазили и на Цетиње. (Исто, с. 140)

⁵⁸⁷ Тако су, на примјер, појединци тражили од црногорског суверена да их прими, да им додијели материјалну помоћ, омогући им лијечење на Цетињу, интервенише због одлука османских власти којима су били погођени и др. (Исто, с. 144–147).

би се тиме изазвало узнемирење народа, те да се конзулу не би могла гарантовати безбједност.⁵⁸⁸

Према Тајној конвенцији из 1881. године Београд се, као што је то већ казано, обавезао да неће предузимати никакве радње које би биле противне интересима Беча у Санџаку и у Босни и Херцеговини, док је Монархија обећала Србији да неће правити сметње њеном проширењу ка југу (изузимајући санџачку територију). Иако је Србија на тај начин била упућена да дјелује у правцу Косова и Метохије и Повардарја, Београд није престајао са пропагандном активношћу ни на територији Новопазарског санџака, мада је послије потписивања поменутог документа она донекле ослабила.⁵⁸⁹

С обзиром на то да се заједничка граница између двију држава имала успоставити у Санџаку, обје земље су, припремајући се за тај тренутак, настојале да се што боље позиционирају међу тамошњим живљем. При том су политичке активности које су Црна Гора и Србија предузимале на том подручју, у великој мјери одражавале цјелокупни карактер односа између двију држава, чија је позадина била обојена суревнивошћу и борбом владајућих династија за заузимање водеће позиције у Српству.⁵⁹⁰

Црногорска влада нарочито је била осјетљива на пропагандне акције Београда према становништву које се налазило у непосредној близини Црне Горе, као што је то било у случају Беранске нахије, у којој је Цетиње, у односу на остала загранична подручја, имало највећи утицај. Тако је, на примјер, министар иностраних послова војвода Гавро Вуковић, 7. јула 1893. године нашао за сходно да беранском кајмакаму Мехмед-бегу напише писмо, у коме га напомиње да одређени број царских поданика прима новац из друге

---

⁵⁸⁸ Захтјев за отварањем конзулата у Беранама услиједио је након великих немира који су се догодили у Васојевићима средином 1898. године, о чему ће касније бити више ријечи. (Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 144)

Приликом посјете књаза Николе Цариграду 1899. године, било је говора и о отварању црногорских конзулата у Призрену, Приштини или Митровици, али Порта није била спремна да одобри црногорској влади да успостави конзуларно представништво у неком од тих градова. Умјесто тога османска влада понудила је Црној Гори да отвори конзулат у Скопљу, за шта Цетиње није имало посебан интерес. Послије тога црногорска страна је изражавала жељу да успостави конзулат у Призрену или у Пећи, али ни ови покушаји нијесу могли бити реализовани, тако да је Црна Гора у Османском царству једино у Скадру имала своје конзуларно представништво. (Р.Распоповић, *н.д.*, с. 401)

⁵⁸⁹ Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 42, 43.

⁵⁹⁰ Исто, с. 42; Н. Шкерковић, *н.д.*, с. 341.

државе. Плашећи се да би они могли поколебати тамошњи народ у погледу његове везаности за Црну Гору, Вуковић је апеловао на кајмакама да примијени строге мјере против сваког појединца који добија новац из Србије. Осим тога, нагласио је да су му позната имена свих оних који примају новац, истичући да против њих треба поступати мудро и одлучно, без икакве бојазни, при том му обећавајући своју помоћ.⁵⁹¹

Србијанска пропаганда у беранском округу нарочито је имала успјеха након догађаја из 1898. године, када је Србија прихватала становништво из тих крајева омогућавајући му бесплатну презиму стоке, као и тајин за чобане. При том су, осим новчане помоћи, многи у повратку добијали и пушку са најнужнијом количином муниције. У Србију су тада одлазили и сељаци са црногорске териорије, из Полимља и Велике, што није нимало благоданско посматрано од стране црногорских власти, које су их у Андријевици и хапсиле.⁵⁹²

Ситуација у којој је на основу изведених реформи српском живљу у Санцаку дозвољено да носи оружје, омогућила је Београду да се у својим активностима на придобијању тамошњег становништва у великој мјери оријентише на њихово наоружавање. То је изазивало узнемирење на Цетињу, нарочито због тога што је оружје у значајним количинама доношено и у Беранску нахију. О томе су у црногорску престоницу стизали бројни извјештаји, као на примјер да се за оружје иде са потврдама појединих угледних главара који су за сваку издату пушку из Србије добијали по наполеон, или, пак, да је за оружје одједном ишло и по 130 људи и томе слично.⁵⁹³

Поводом ових дешавања, са Цетиња су војводи Лакићу Војводићу, који се налазио на челу политичко-пограничног комесеријата са сједиштем у Андријевици, слате инструкције о томе шта треба да се предузме.⁵⁹⁴ Тако је црногорски министар иностраних дјела Гавро Вуковић, у писму којег је 22.

---

⁵⁹¹ Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 43.

⁵⁹² Исто, с. 44.

⁵⁹³ Исто, с. 46, 47.

⁵⁹⁴ Осим у Андријевици, Црна Гора је имала пограничне политичке комесеријате у Шаранцима, Жабљаку, Грахову, Његушима, Пилатовцима и Улцињу. (*Министарство иностраних дјела—Зборник докумената (1879–1915)*, приредио С. Бурзановић, с. 8)

јануара/4. фебруара 1903. године упутио Војводићу, од њега тражио да беранском кајмакаму повјерљиво саопшти имена свих људи који доносе оружје и да му сугерише да би праведно било да их похвата, разоружа и казни.⁵⁹⁵ У једном другом писму Вуковића, упућеном Војводићу 1905. године, црногорски министар спољних послова каже да не треба штедјети снаге, '„да се србијанска вјечита интрига из беранског округа истисне“'.⁵⁹⁶ Свакако да с тим у вези треба посматрати хапшења србијанских политичких агената у Васојевићима, о чему свједоче извјештаји који су те године са границе слати на Цетиње.⁵⁹⁷

Будући да успјешност сваке пропагандне активности у великој мјери, а често и пресудно, зависи од њене финансијске потпоре, Цетиње је, када се то има у виду, било у огромном заостатку о односу на Београд. Према једном извјештају с краја 1906. године, у Србији је, у сврху кампање против краља Николе и црногорских планова у Новопазарском санџаку, постојао фонд од 20, 000. 000 динара, односно два милиона франака.⁵⁹⁸

Стање изузетно затегнутих односа између Црне Горе и Србије, настало као посљедица бомбашке афере, одразило се и на пропаганду активност која је спровођена у Новопазарском санџаку. Она је у појединим тренуцима добијала облик бескрупулозног дјеловања. Тако су на Цетиње стизали извјештаји да су становници села уз црногорску границу наилазили на пропагаторе из Србије, који су уписивали у своје биљежнице „ко ће да је Србин, а ко Црногорац“, говорећи да становништво у Црној Гори и није српско него црногорско, те да Црну Гору треба освојити мачем и оружјем. Исто тако, забиљежено је да је долазило и до спаљивања црногорских уџбеника као јеретичких.⁵⁹⁹

Угроженост интереса Србије и Црне Горе усљед аустроугарске анескије Босне и Херцеговине, довело је до зближавања двију држава и повратка отправника послова Јовановића у црногорску престоницу (12.

---

⁵⁹⁵ Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 46.

⁵⁹⁶ Исто, с. 47.

⁵⁹⁷ Исто.

⁵⁹⁸ Исто, с. 48.

⁵⁹⁹ Исто, с. 49.

октобар 1908). Међутим, наколико мјесеци по завршетку анексионе кризе опет је дошло до погоршања односа на релацији Београд–Цетиње, условљено тзв. Васојевићком афером (август–новембар 1909. године).⁶⁰⁰ Но, како је постајало све јасније да се приближава вријеме коначног обрачуна са Османским царством, тако су се и односи између двију земаља усмјеравали у правцу сарадње, ради остваривања заједничког историјског задатка-ослобођења српских крајева од вјековне турске окупације.⁶⁰¹ Сва ова дешавања у позадини је пратило пропагандно надметање Београда и Цетиња у Новопазарском санџаку, чије је окончање донио Први балкански рат, односно реализација завјетне српске ослободилачке мисли, као његове тековине.

9.2. ПРОСВЈЕТНА ДЈЕЛАТНОСТ ЦРНЕ ГОРЕ И СРБИЈЕ У ЗАТАРЈУ И У БЕРАНСКОЈ НАХИЈИ

Веома важан сегмент у настојању Црне Горе и Србије да остваре сопствени утицај у Беранској нахији и у Затарју односио се и на просвјетну политику коју су двије владе спроводиле у том крају. То се прије свега чинило преко учитеља који су били у служби једне или, пак, друге државе, као и давањем помоћи тамошњим школама у књигама, новцу и другим корисним стварима.

Србија је своје учитеље, као и наставнике богословије у Призрену, исплаћивала из фонда за достојно репрезентовање државе, док су учитељи који су заступали интересе Црне Горе плаћани из фонда Министарства просвјете и црквених дјела.⁶⁰² Пред надлежним органима је од стране обје државе предствљано да учитеље плаћају црквено-школске општине.

---

⁶⁰⁰ До Васојевићке афере дошло је након откривање завјере, која је имала за циљ свргавање књаза Николе са престола и довођење на власт његовог сина, престолонаследника Данила, за којег се сматрало да ће бити демократичан и уставни владар. Као и у случају Бомбашке афере, завјереницима је суђено у монтираним судском процесу (у Колашину), који је, између осталог, имало за циљ да докаже да иза њих стоје одређени, па чак и званични кругови у Србији. (Више о томе: Н Шкерковић, *н.д.*, с. 469–537; В. Илинчић, *н.д.*, с. 143–252, 262, 263)

⁶⁰¹ Н. Ракочевић, *Односи Црне Горе и Србије 1903–1918*, Историјски записи, бр. 3–4, Титоград, 1984, с. 93–96.

⁶⁰² Н. Ражнатовић, *Рад влада Црне Горе и Србије на постављању српских митрополита у Призрену*, Историјски записи, књ. XXII, св. 2, Титоград, 1965, с. 249.

Османске власти су се, пак, правиле да ове ствари не примјећују, будући да су њени носиоци често били корумпирани од стране Београда или Цетиња.⁶⁰³

Послије абдикације краља Милана 1889. године дошло је до побољшања односа између Црне Горе и Србије, што се посебно манифестовало у заједничком раду двију држава на постављању Србина за митрополита у Призрену.⁶⁰⁴ Међутим, након посјете краља Александра Цетињу (мај 1897), па све до средине 1900 године, поново долази до погоршања односа између Београда и Цетиња и прекида заједничког рада црногорске и србијанске владе у вези српског националног питања у Османском царству.⁶⁰⁵ То је наравно имало за посљедицу да супростављеност интереса двију држава у Новопазарском Санџаку посебно дође до изражаја.

Настојање Србије да преко рашко-призренског митрополита Дионисија рашири свој уплив у Беранској нахији, нарочито је погађао Црну Гору, које је ту област сматрала својом неприкосновеном интересном сфером и у којој је имала изузетно јак утицај.⁶⁰⁶

Почетком школске 1897/1898. године митрополит је затражио од учитеља школе код манастира Ђурђевић ступова да му достави податке о броју уписаних ученика и њиховом полу. Поред тога, учитељ је, за разлику од претходних година, у извјештају имао да напише колико је школе завршио, гдје је учио, да ли је поданик Османског царства (што је било обавезно) или

---

⁶⁰³ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 249.

⁶⁰⁴ Без обзира на супростављеност интереса Црне Горе и Србије у Новопазарском Санџаку, али и у Метохији, владе двију земаља увијек су биле уједињење у ставу да треба заједнички да раде на ослобођању својих сународника, који су се још увијек налазили под османском влашћу. У том циљу заложиле су се да се за митрополите у Призрену, а потом и у Скопљу умјесто Грка именују Срби, како би били у могућности да преко црквених институција спроводе националноослободилачку политику у односним подручјима.

Заједничке активности Србије и Црне Горе уродиле су плодом, па је 1896. године за рашко-призренског митрополита постављен Дионисије Петровић, док је 1897. године за администратора скопске епархије постављен архимандит Фирмилијан Дражић, који је 1902. године посвећен у чин епископа са достојанством митрополита. (Исто, с. 217, 218, 238, 248, 264, 272; Ч. Попов, Д. Ђорђевић, Н. Ракочевић, Ђ. Микић, К. Милутиновић, В. Крестић, А. Раденић, М. Екмечић, *н.д.*, с.304; *Глас Црногорца*, бр. 25, Цетиње, 22. јун /5. јул 1902)

⁶⁰⁵ Разлог овоме био је тај, што се приликом подјеле упливних сфера између Србије и Црне Горе, као што је то већ поменуто, није могао постићи договор о томе да Призрен подпадне под црногорски утицај. (Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 244)

⁶⁰⁶ Рашко-призренски митрополит имао је овлашћење да у својој епархији поставља учитеље. Он је такође имао право да провјерава квалификације учитеља и потврђује њихова свједочанства. О распореду учитеља митрополит је обавјештавао вилајетске органе за просвјету, посебним такриром (саопштењем, изјавом). (Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 165)

неке друге државе, те којим уџбеницима се дјеца користе у настави и гдје су уџбеници издати. Митрополит Дионисије такође је захтијевао од учитеља да се за све школске потребе обраћа лично њему. По свој прилици дотични учитељ није имао одговарајућу школску спрему, што је требало бити искориштено да се он замијени другом особом, која би била лојална влади у Београду.⁶⁰⁷

Овим поводом министар иностраних дјела Гавро Вуковић упутио је Лакићу Војводићу 8. октобра 1897. године инструкције, у којима му каже да приватно пише митрополиту Дионисију да се не усуди да у Беранску нахију шаље учитеља, јер би се томе успротивио народ, те да ће Беранци за себе наћи добре учитеље.⁶⁰⁸

О снази утицаја Црне Горе у беранској области веома упечатљиво говори сакупљач мирије протојереј Срећко Остојић. У писму које је упутио

---

⁶⁰⁷ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 249.

⁶⁰⁸ Реакција црногорске владе услиједила је и поводом настојања митрополита Дионисија да се за новог парохијског протојереја у Беранама постави поп Максим Поповић, који је био позван у Призрен, како би био произведен у нови чин. У вези с тим Гавро Вуковић наређује прекограничним главарима да обавијесте митрополита да неће прихватити за протојереја попа Максима, већ да желе да то буде поп Јосиф Бојовић, коме тај положај и достојанство припада и по врлинама и по старини.

Да би осујетила избор попа Максима за парохијског протојереја, црногорска влада је наредила свом посланику у Цариграду Бакићу, да се у вези са овом ствари обрати руском амбасадору. Тим поводом Бакић јавља Цетињу да је руског дипломату једва убиједио да учини потребне кораке код конзула Русије у Призрену, како би се митрополит Дионисије одвратио од своје намјере. Руски амбасадор савјетовао је иначе Бакићу да о свему поразговара са дипломатским представником Србије у Османском царству Стојаном Новаковићем.

У разговору са својим личним пријатељом Новаковићем, Бакић је рекао да Цетиње сматра да има исто толико права колико и Београд, да утиче на призренског митрополита у вези са питањима која су значајна за српски народ у Османском царству. Ово поготово кад је ријеч о територији која се граничи са Црном Гором. Стога би митрополит Дионисије требао да одустане од намјере да попа Максима постави за протојереја у Беранској нахији, истакао је црногорски дипломата.

Новаковић се сложио са Бакићем, али му је рекао да поводом ове ствари не може интервенисти код своје владе, јер би био изложен прекору.

Након тога Бакић се обратио Цариградском патријарху, који му је дјелимично изашао у сусрет. Патријарх је депешу, у којој митрополиту Дионисију наређује да одлуку о постављењу протојереја у беранском округу, одложи до његове даље наредбе, дао црногорском посланику да му је он упути.

Ово питање даље се рјешавало на начин што је митрополит Дионисије образовао комисију од шест чланова, која је имала да донесе одлуку о лицу које ће бити изабрано за протојереја у беранском округу, али како је цијела ствар завршена није познато. Међутим, имајућу у виду састав комисије, општу орјентацију народа овог краја, као и чињеницу да су односи између Црне горе и Србије ускоро постали нормални, сасвим је јасно да намјера митрополита Дионисија није остварена. (Исто, с. 249, 251, 252)

митрополиту Дионисију фебруара 1899. године он каже да је тамо турски политички утицај готово никакав и да се црногорске власти чак мијешају и у приватне спорове османских поданика. Беранци сасвим слободно иду у Андријевицу, а Андријевчани у Беране. При том се Беранци за сваки савјет, помоћ и интервенцију обраћају војводи Лакићу Војводићу у Андријевици. Берански кајмакам мора да се устеже од свега што не би било по вољи Црногорцима и ћутке подноси њихову интервенцију у свим питањима, каже протојереј Остојић.⁶⁰⁹

Ипак, далеко од тога да се и Цетиње није уздржавало од било каквих сувишних провокација османских власти у Беранама. То се види из писма које је Гавро Вуковић послао Лакићу Војводићу 8. октобра 1897 године, а у коме се, између осталог каже, да потребама народа треба излазити у сусрет на начин да се не изазивају заплети, како би се становништво сачувало од несрећа које му пријете са свих страна. Вуковић је ове инструкције упутио Војводићу у вези са постављењем једног учитеља у Беранама за кога се каже да је потребно да се прилагођава мјесним приликама и ради одважно гдје је то потребно, а у „пуној скромности“ гдје се то мора.⁶¹⁰

Србија је била упорна у намјери да се избори за свој утицај у беранском округу. Тако је 1898. године Београд настојао да искористи спор између учитеља и општине у Беранама, на начин што би се прво затворила школа у том мјесту, након чега би је отворили учитељи који би били послати из Србије.⁶¹¹ Двије године касније у Будимљи је без ичијег питања отворена школа од стране оних људи који су били орјентисани према Србији, али је потом и о тој школи водила рачуна црногорска влада.⁶¹²

Црна Гора није била у могућности да обезбиједи своје учитеље који би изводили наставу у Бијелом Пољу и у Пљевљима, прије свега због оскудних финансијских средстава, али и због што није имала довољно стручних кадрова. С друге стране у служби Београда су, на примјер 1897/98. године, у Бијелом Пољу била ангажована два учитеља, а у Пљевљима један. Србија је,

---

⁶⁰⁹ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 250, 251.

⁶¹⁰ Исто.

⁶¹¹ Ђ. Пејовић, *н.д.*, с.177.

⁶¹² Исто.

иначе, те године плаћала 23 учитеља на територији Новопазарског Санџака. Наредне школске године тај број се повећао на 32 учитеља, од који су по четири радила у Бијелом Пољу и у Пљевљима. Према једном руском извјештају Црна Гора је тек у школској 1900/1901. години плаћала 15 учитеља, од којих два у Скадру, а остале у појединим мјестима дуж границе од Гусиња, Берана, Бијелог Поља до Пљеваља.⁶¹³

У Бијелом Пољу су, према запажањима управника царинарнице на Јавору Ђорђа Радуловића, чињене сметње раду двојице учитеља које је поставио Београд.⁶¹⁴ Пишући о томе, Радуловић је у извјештају којег је 12. априла 1898. године упутио Министарству иностраних дјела Србије, истакао да два утицајна грађанина, Хаџи-Миле Вукојичић и Томо Карличић, чине све могуће сметње „нашој књизи и школи“, при чему им остали грађани „уопште не сметају“.⁶¹⁵ За ово Радуловић индиректно оптужује Црну Гору. Наиме, он у свом изјештају износи мишљење да је у цијелу ствар умијешан неко са стране, коме се не свиђа то што су у Бијелом Пољу ангажовани учитељи из Србије, као што му се допада ни чињеница да и у Пљевљима раде учитељи који су под утицајем Београда. Због тога управник царинарнице на Јавору моли своју владу да код митрополита Дионисија предузме потребне кораке, како би их он својим ауторитетом заштитио.⁶¹⁶

Србијанска влада је интервенисала код митрополита преко њеног конзула у Скопљу.⁶¹⁷

Он је, пак, у писму од 12. априла 1898. године обавијестио Београд, да митрополит жали што и поред свих напора није могао ништа учинити по питању отклањања непријатности са којима се сусрећу бјелопољски учитељи, те да му је веома тешко да се и даље бори са овим проблемом. Стога препоручује да се учине потребни кораци преко царинарнице Јавор, односно преко Ђорђа Радуловића.

---

⁶¹³ Ђ. Пејовић, *н.д.*, с.177; Н. Ражнатовић, *н.р.*, с.253, 254.

⁶¹⁴ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 253.

⁶¹⁵ Исто.

⁶¹⁶ Исто.

⁶¹⁷ Исто.

Србијански конзул даље јавља да и митрополит мисли да су акције бјелополских чорбација подстицане од стране црногорске владе, како би она тамо поставила своје учитеље. Конзул истиче да треба више радити да се међу српским становништвом уздигне ауторитет призренског митрополита, при чему каже да у том циљу првенствено треба ангажовати шефове царинарница на Јавору и у Рашкој. Ово због тога што митрополит има доста противника који му ионако тежак рад још више отежавају са циљем да „нестане србијанског србина митрополита“ или да га принуде да повије кичму.⁶¹⁸

Конзул Србије у Скопљу у свом извјештају износи и мишљење да Црна Гора нема намјеру да троши средства ради издржавања учитеља у Бијелом Пољу. Зато предлаже да се тамошњи школски објекат затвори, како би се на тај начин грађани принудили да сами моле да им се школа, у којој би радили исти учитељи, поново отвори. Међути, до реализације овог предлога није дошло.⁶¹⁹

Супротности просвјетних политика Црне Горе и Србије у вези са ширењем мреже својих школа на односним подручјума највише су долазиле до изражаја у пљеваљском крају.⁶²⁰

Примјер једне такве ситуације био је покушај Србије да преко учитеља Јакова Војиновића наметне свој утицај у Пренћанима, мјесту које је било у близине црногорске границе.⁶²¹

Чим су црногорски агенти обавијестили владу на Цетињу да Војиновић, који је иначе био мјештанин, агитује у прилог Београда, црногорска влада је преко командира у Жабљаку покренула акцију да се он истјера из Пренћана.

Како учитељ није хтио да се повуче, са Цетиња је послат командир Ђуза Вукотић да ствар лично расправи са Војиновићем. Вукотић је јасно дао до знања Војиновићу да у ће га црногорска влада признати за учитеља, само уколико пристане да ради под њеним покровитељством. Пошто је Војиновић

---

⁶¹⁸ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 253.

⁶¹⁹ Исто.

⁶²⁰ Исто, с. 254.

⁶²¹ Војиновића је за учитеља у Пренћанима поставио митрополит Дионисије (Исто)

то одбио, Вукотић му је рекао да ће батинама бити истјеран из Пренђана, ако не буде радио у корист Црне Горе. Након тога се Војиновић демонстративно растао са Вукотићем питавши га: „Зар су ми батине награда за педесет брата и стричева што сам их положио по жељи твог Господара?“⁶²²

Од октобра 1898. године Србија је у Пљевљима отворила свој конзулат који је био веома активан у спровођењу просвјетне политике своје земље у тој области.⁶²³ С друге стране, интересе Црне Горе у пљеваљкој области заступао је врло утицајан трговац Филип Ђурашковић, о коме је у једном извјештају (23.12.1898.) Ђорђе Радуловић написао да врши конзуларну мисију црногорске владе од Колашина до Херцеговине и у цијелој Пљеваљској нахији. У том извјештају Радуловић даље каже да је Ђурашковић наговарао Србе дуж границе да узимају оружје из Црне Горе, те да не слушају наређења митрополита Дионисија нити да примају учитеље које им он шаље, него да учитеље траже са Цетиња. Сељаци су тако и учинили, констатује Радуловић.⁶²⁴

Ђурашковић, иначе, сматра да црногорска влада треба више пажње да посвети школама преко границе, јер се на тај начин најбоље може сузбити утицај који долази из Београда. Као успјешан примјер таквог рада он наводи чињеницу да два учитеља који су имали да заступају интересе Србије у селима Бобову и Горици, нијесу успјела да тамо заузму своје позиције, већ да се налазе у Пљевљима. Чак је мишљења да би се већим разумијевањем Цетиња у овом смислу могло постићи и то да се и у самим Пљевљима ангажују црногорски учитељи.⁶²⁵

---

⁶²² Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 254.

Вјероватно озлојеђен Вукотићевим пријетњама, Војиновић је, пошто је сазнао да се становницима Пренђана дотура оружје из Црне Горе, затражио од пљеваљског Сулејман-паше да томе стане на пут, при чему је истакао да ће о свему обавијестити више власти. Сулејман-паша је, према тврђењу Војиновића, спријечио даљу доставу пушака.

Без обзира на оштрину политичке борбе између двију држава, ово је ипак једини забижењени случај да се у тим стварима отишло тако далеко.

О поменутих дешавањима учитељ Јаков Војиновић извијестио је управника царинарнице на Јавору 11. априла 1898. године. Познато је да Војиновић ни ове, ни наредне године није био учитељ у Пренђанима. (Исто, с. 254, 255)

⁶²³ Исто, с. 255.

⁶²⁴ Исто, с. 256.

⁶²⁵ Исто.

Пропагандне стратегије Црне Горе и Србије у Новопазарском санџаку, биле су у тијесној вези са просвјетним политикама које су двије земље спроводиле у тој области. Супростављеност њихових активности, која се првенствено испољавала у Затарју и у Доњим Васојевићима, свакако да је утицала на јединство тамошњег православног становништва. Но, с друге стране, настојање двију држава да на том подручју утврде своје позиције и путем активне школске политике, сигурно да је значило и повећање броја школских објеката, као и њихову бољу опремљеност, што је све опет било у функцији народног просвјећивања. У овом случају то је било од посебне важности, јер се радило о заосталим крајевима, који су уз то још увијек били под османском влашћу.

Побољшање односа између Србије и Црне Горе, након силаска са политичке сцене краља Милана, довело је до тога да Београд прихвати чињеницу да је санџачко становништво уз црногорску границу духовно више окренуто према Цетињу, па је одустао од покушаја да у тим крајевима поставља своје учитеље.⁶²⁶

Интересантан је однос главног представника османских власти у Пљевљима Сулејман-паше, у вези са међусобним размирицама црногорске и србијанске владе.

У извјештају упућеном 5. новембра 1898. године министарству иностраних дјела у Београду, управник царинарнице на Јавору Радуловић каже, да је паша једном повјеренику Србије обећао да ће потврђивати само учитеље које пошаље владика Дионисије, али да се тога уопште није придржавао.⁶²⁷

Слично извјештава и српски конзул из Приштине.⁶²⁸ Он наводи да учитељи које је послао владика Дионисије у Бобово и Горицу сједе у

---

⁶²⁶ Као резултат нормализације односа између двију земаља, Србија и Црна Гора су 1901. године поново покренуле заједничку акцију на Порти и код Цариградске патријаршије у циљу постављања Србина за митрополита у Скопљу. То је, као што је већ казано, довело до тога да дотадашњи администратор скопске епархије архимандит Фирмилијан, 1902. године буде постављен за митрополита у Скопљу. (Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 261, 264, 272, 273)

⁶²⁷ Исто, с. 256.

⁶²⁸ Године 1890. Србија је у Приштини отворила конзулат, који је покривао територију Косовског вилајета, што значи да је под његову компетенцију спадао и Санџак. Међутим, овај конзулат је своју активност концентрисао искључиво на Косово, због веома тешког

Пљевљима, јер их тамошњи народ не прихвата. Када је Сулејман-паша питао старјешину села Бобова зашто их не примају, он му је сасвим слободно одговорио да они слушају султановог пријатеља и свога заштитника књаза Николу, који им је послао учитеље, наводи конзул.⁶²⁹

Радуловић у свом извјештају такође пише да је Сулејман-паши познато да се тамошњим Србима дотура оружје из Црне Горе, али да се он прави да то не примјећује.⁶³⁰ Поред тога, управник царинарнице на Јавору наводи да је паша изјавио да је добио орден из Србије, те да му још преостаје да добије одликовање и од црногорског књаза, након чега може да иде негдје за посланика.⁶³¹

Јасно је да Сулејман-паша није користио своја овлашћења, односно да је настојао да се што мање мијеша у међусобне размирице Црне Горе и Србије. У противном, он би морао да омогући учитељима које је слао владика Дионисије да неометано обављају свој позив. Но, предузимањем таквих мјера, било би испровоцирано становништво оних села која су жељела учитеље из Црне Горе, што би могло довести до нестабилности у тим крајевима, која би се могла врло лако проширити и на околна мјеста. У крајњој линији, Турцима је било свеједно да ли ће у појединим мјестима службовати учитељи из Црне Горе или из Србије. С друге стране, претјерана ревност у спречавању дотура оружја из Црне Горе, засигурно би још више испровоцирала стање нетрпељивости у области на чијем се челу налазио. Узимајући све у обзир, Сулејман-паша се определио да балансира између двију страна, односно да стекне њихову наклоност у чему је, како се види, имао успеха. Међутим, сасвим је могуће да је овакво његово понашање уствари било плод инструкција виших инстанци османских власти.

положаја српског живља на тој територији. Зато је србијанска влада одредила Царинарницу Јавор за политички рад у Санџаку. У томе јој је делимично помагала и Царинарница Рашка. (Б.Перуничкић, *Писма српских конзула из Приштине: (1890-1900)*, Београд, 1985, с. 14)

⁶²⁹ Н. Ражнатовић, *н.р.*, с. 256.

⁶³⁰ Већ је наведено да је учитељ Војиновић априла мјесеца извијестио Радуловића да је Сулејман-паша на његову интервенцију прекинуо дотур оружја из Црне Горе. Но, паша је, као што се то да закључити из Радуловићевог извјештаја, чим се ствар мало смирила наставио са праксом неспрјечавања ове појаве.

⁶³¹ Исто.

10. СТАВ ЦРНЕ ГОРЕ ПРЕМА ДОГАЂАЈИМА У ДОЊИМ ВАСОЈЕВИЋИМА (БЕРАНСКОЈ НАХИЈИ) 1898. ГОДИНЕ И ЗАТАРЈУ 1905. И 1906. ГОДИНЕ

Непрекидна затегнутост односа дуж црногорско-османске границе између српског становништва с једне и Турака⁶³² са друге стране, оличена у њиховим међусобним сукобима различите врсте и обима, посебно је дошла до изражаја у догађајима из 1898. (Беранска нахија), те 1905. и 1906. године (Затарје).

10.1. КРИЗА У БЕРАНСКОЈ НАХИЈИ 1898. ГОДИНЕ

10.1.1. Оружани сукоби

Јуна мјесеца 1898. године у Беранској нахији дошло је до оружаних сукоба између Срба са једне, и Албанаца, потпомогнутих редовном османском војском, са друге стране, што је тамошњи православни народ увело у велика искушења.

Пишући о незавидној ситуацији у којој се тих дана нашло становништво Доњих Васојевића, конзул Србије у Скопљу Милосав Куртовић, у извјештају датираном 7/19. јуна, обавјештава посланика своје земље у Цариграду Стојана Новаковића о сљедећем⁶³³: „ У сриједу 3 о.м. (по старом календару-п.а) отишао сам у Митровицу и бавио сам се до јуче. У току бављења мога наслушао сам се разних гласова о тешком стању српског живља у Беранама и у нахији цијелој. Тако стање почело је тамо од суботе 30.

---

⁶³² У архивским изворима који су коришћени током обрађивања ове теме, Турцима су називани припадници мухамеданске вјероисповјети, без обзира на то да ли је ријеч о османским властима, османској војсци, исламизираним српском, или, пак, албанском становништву које је живјело на тим просторима.

⁶³³ М. Станић, *Успомене на митрополите с којима сам радио Михаила Г. Ристића*, Вардарски зборник, бр. 2, Београд, 2003, с. 103; М. Војводић, *Стојан Новаковић у спољној политици Србије, Зборник радова са научног слупа Стојан Новаковић-личност и дело*, Београд, 1995, с. 566-569.

јуна, кад су Арнаути напали на Србе у Беранама. Како сам чуо почетак је био овакав: Чим су Арнаути чули да су Срби убили шестори цу Турака, одмах су учинили вијеће, да ударе на Србе. Скупило се до двије хиљаде и напали су на Беране. Тај дан цио пушка је пуцала. Било је мртвих и рањених с ' обије стране. Број је не познат: неко вели 60, неко вели 200 а неко вели има и 600 што мртвих што рањених с ' обије стране.⁶³⁴

Даље, српски конзул пише да су истог дана Албанци „напали и на Ђурђево Стубове (манастир) и почели га рушити“.⁶³⁵

У недјељу 31. маја/12. јуна „продужена је борба у околним селима“, наставља Куртовић, истучући да су Срби из села пребјегли у Црну Гору, те да су многа српска села попаљена.⁶³⁶

Куртовић у свом извјештају такође наводи да су у понедјељак 1/13. маја Албанци донијели у Беране, „неки веле 25 а неки 30“ посјечених српских глава.⁶³⁷

Истог дана увече „ Срби су се враћали из Црне Горе и са свију страна опколили Беране“, у коме се највише налазило Албанаца из Пећи, наводи српски конзул.⁶³⁸

Потом, он пише да је у петак 5/18. јуна, након што су три дана прошла без сукоба, отпочело „пуцање пушака у селу Великој и Шекулару“, као и да се говори, „да су Арнаути у неким српским кућама, по селима, сјекли малу ђецу у колијевкама“.⁶³⁹

Поред овога, конзул Србије у Скопљу у свом извјештају каже да му је млади ага Стаовић, (кога је срео „у жељезници“, на повратку из Митровице), рекао да је сјенички мутесариф, сходно добијеној наредби, „отишао у

---

⁶³⁴ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 667/4.

Из презентираниог дијела извјештаја лако је закључити да је конзул током његовог писања направио омашку по питању датума почетка сукоба, који су, свакако, почели 30. маја/11. јуна, а не, како је то наведено, 30/12. јуна.

⁶³⁵ Исто.

⁶³⁶ Исто.

⁶³⁷ Исто.

⁶³⁸ Исто.

⁶³⁹ Исто.

четвртак у Бијело Поље“ и тамо „ узео 5-600 војника да прокрчи пут, ако могне из Бијелог-поља за Беране“, јер „пошта из Берана не долази“.⁶⁴⁰

Затим, Куртовић наводи да поред описане, постоји још једна верзија настанка сукоба у беранском округу. С тим у вези он пише: „ У Митровици прича се да је почетак борбе почео и овако: Јављено је у Цариграду, да су Срби због крвне освете (ово су Срби из границе турске) убили неколико првих бегова, па су питали шта да се ради, Арнаути су разјарени много? Из Цариграда дошле су депеше и у Пећ и Ђаковицу, савјетујући их, да они за то никакву офензиву не чине. „ Црна Гора неће рата“, а цар је у стању рају тербије учинити“. Арнаути нијесу хтјели ни да чују за те савјете из Цариграда него су на свој начин поступили“.⁶⁴¹

Након овога, српски конзул износи сумњу у истинитиност свега онога што је чуо: „ Да је баш ово све што наведох у истини покољ и јад, не може се потпуно вјеровати, али да има зла и жертава љуцких може се тврдити, без ништа таки опасни гласови не би кружили на све стране“.⁶⁴²

Из извјештаја Милосава Куртовића види се и то да је „преко Митровице на Рожај за Беране“, од четвртка 4/16. јуна до суботе 6/18. јуна, отишло шест османских батаљона.⁶⁴³

По питању покрета црногорске војске у вези са насталом ситуацијом у беранском округу, Куртовић у свом извјештају пише да се живо „прича и о томе: како је Црна-Гора одмах истурила једанаест батаљона војске на границу код Берана“, с тим што се „посигурно не говори да је та војска у борбу ступила“.⁶⁴⁴

О сукобима у Беранској нахији конзул Куртовић писао је посланику Србије у Цариграду и неколико дана раније, тј. 4/16. јуна. Сазнања до којих је дошао до наведеног датума, у многоме се разликују од навода које је изнио у

---

⁶⁴⁰ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 667/4.

⁶⁴¹ Исто.

⁶⁴² Исто.

⁶⁴³ Исто.

⁶⁴⁴ Исто.

извјештају од 7/19. јуна. Тако, он у свом рапорту од 4/16. јуна пише да постоје три верзије сукоба.⁶⁴⁵

У вези прве верзије почетка сукоба у Беранској нахији српски конзул каже сљедеће: „Један Арнаутин Руговчанин убио је једног Црногорца. Повод свађи и убиству по причању једног Турчина био је, што је Црногорац врећу соли коју је Арнаутин купио био, платио двије паре више и откупио је у времену док је Арнаутин отишао био да нађе кантар да купљену со премјери. Чим је Црногорац пао, два пијана Црногорца истрче из једног хана те убију Арнаутина и мало после и једног врло угледног бега трговца. Тога дана као да се није ништа више десило. Сутра дан у неђељу запали Црногорац три села арнаутска а ови им врате у брзо зајам запаливши им на граници два села међу којима и Велико село којом приликом отвори се бој у ком падне око 30 мртвих и рањених“.⁶⁴⁶

На глас о сукобима, пише даље Куртовић, из Ђаковице и Пећи стотине Албанца, под вођством, Хаџи Мула Зеке, похитали су својим сународницима у помоћ, иако „су одавде и из Цариграда преклињали телеграфима да се не мијешају пошто ће власт то расправити“.⁶⁴⁷

За разлику од извјештаја датираног 7/19. јуна, у којем је, као што је то наведено, написао да 2/14., 3/15. и 4/16. јуна није било сукоба у околини Берана, Милосав Куртовић је у свом извјештају од 4/16. јуна навео да је 2/14. маја „наново сукоб био у коме је пало 150“, те да је усљед тога издата царска ирада да се „пошље војска да Арнауте умири“. Тим поводом, каже конзул, Цариград је ангажовао шест табора војске и двије брђанске батерије.⁶⁴⁸

Српски конзул такође пише да су се „по жељи из Цариграда арнаутске поглавице Риза бег и Бајрам Цур“, прихватиле задатка да предузму мјере како би дошло до смиривања стања у Беранској нахији.⁶⁴⁹ Исто тако, он износи да су „арнаутски бегови Ђемал Шериф и Муртеза из Пећи“ умољени од „Двора да народ стишају“, те да су они одговорили да су све чинили у том

---

⁶⁴⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 667/2.

⁶⁴⁶ Исто.

⁶⁴⁷ Исто.

⁶⁴⁸ Исто.

⁶⁴⁹ Исто.

правцу, али да „до сада“ нијесу у томе успјели. При том су обећали да ће и даље, колико је у њиховој моћи, наставити да истрајавају на овом послу.⁶⁵⁰

Након овога, конзул Србије у Скопљу говори о ономе што је чуо по питању осталих верзија сукоба.

Према „једној другој верзији“, каже Куртовић, „непосредан повод овоме немиру састојао се у томе што су у прошлу суботу Арнаути опљачкали товаре не којим Црногорцима који су ишли на пазар у Беране, па су затим Црногорци дочекали Арнауте у засједи и поубијали велики број“.⁶⁵¹

По трећој верзији све је почело на начин што су хришћани из засједе убили једног Албанца („Мустафа Арнаутин“) који је из Пећи путовао за Беране. Албанци „који су друмом путовали наиђу на мртва Мустафу и понесу га, али и они налазе на засједу те тројица падну“, каже Куртовић.⁶⁵² Исто тако, он наводи, да су хришћани извршили напад и на „неке Арнауте који су из Гусиња ишли за Беране.“⁶⁵³

Усљед овога, наставља даље Куртовић, Албанци су тражили од беранског кајмакама да им подијели муницију, што је он „по валијиној заповиједи енергично одбио“. Ово је Албанце жестоко расрдило да су хтјели да убију кајмакама, који се пред њима затворио у ућумат.⁶⁵⁴

У свом извјештају српски конзул такође је истакао да је објема сукобљеним странама пристизала помоћ. С тим у вези, он пише „Црногорци прелазе границу те помажу хришћане а арнаутима је дошло до сада на и ме потпоре: „ из Плава 1000, из Гусиња 700, из Пећи 800 и из Ђакова 500 људи и долазе непрестано и тада“.

Радомир Губеринић је у својој књизи *Буне у Васојевићима: (Васојевићу-живот, обичаји, буне и ратови, документа и коментари)* дао потпуно другачију слику по питању повода за распламсавање сукоба у Беранској нахији, у односу на верзије почетка окршаја које је у својим извјештајима изнио српски конзул у Скопљу.

---

⁶⁵⁰ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 667/2.

⁶⁵¹ Исто.

⁶⁵² Исто.

⁶⁵³ Исто.

⁶⁵⁴ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 667/2, 3.

Према Губеринићу, побуну српског живља испровоцирали су Руговци, који су почетком маја 1898. године почели да напасају велика стада оваца по питомој околини Берана и да их пуштају по већ забрањеним српским ливадама. Свађе између српских и албанских чобана прерастале су у физичке обрачуне, па и пушкарања, да би на Ђурђевдан Руговци убили једну жену, која је бранила своју ливаду. Након овог догађаја Срби су тврдо ријешили да се снажно одупру сваком даљем насиљу Албанаца.⁶⁵⁵

На почетак оружаних борби није се дуго чекало. Тим поводом, Губеринић у својој књизи пише: „Једанаестог јуна Руговци су појавили стада преко лушко-петњичког превоја и пустили у забрањене петњичке ливаде. Дошло је до оружаног сукоба у коме је погинуо један Барјактаревих. Било је и рањених с обје стране. Пристигла је и турска војска из Берана. На глас о погибији у Петњичким барама, пристигли су Петњичани, Лужани, Будимљани и други. Турска војска је, ради заштите Арбанаса, отворила ватру на Србе. У том првом сукобу на Лугама су погинули Зарија Ђорђијев Гудовић и два Чукића –Радосав Јаковов и Станоје Новов, сва тројица из Доње Ржанице. По предањима које нам преноси угледни Ново Новичин Девић, то су били отмени и врло храбри људи на које се са сигурношћу рачунало. Ту је било више погинулих, али су имена заборављена. Погинуло је и десетак Арбанаса“.⁶⁵⁶

Губеринић даље каже: „Турци су одавно чекали неки значајнији повод за напад на Србе, и ево ти прилике. Догађаји од 11. јуна су им били као наручени. Војсци, која се већ налазила на терену сукоба, на Лугама и у Петњику, одмах је упућено велико појачање из Берана и са Јасиковца. Најприје су ударили на Луге које су у ноћи између 11. и 12. јуна опљачкали и спалили. Народ се збјегао према Загорју. У одбрани је погинуло неколико Лужана и Ржаничана. Затим је исте ноћи војска алакнула према Петњику гдје су побили нешто нејачи и Петњик спалили с краја на крај. Спаљивали су све што је изгорјети могло. У многим избама и кошарама са објектима је

---

⁶⁵⁵ Р.П.Губеринић, *Буне у Васојевићима: (Васојевићи-живот, обичаји, буне и ратови, документа и коментари)*, Београд, 1996, с. 27, 28.

⁶⁵⁶ Исто, с. 28.

изгорјела и стока коју власници, у журби, нијесу стигли да испусте. Под надстрешницама су изгорјеле кошнице пчела, живина је у лакозапаљивим, папаратима или сламом покривеним, кокошарницима, дефинитивно изгорјела. Пред силовитим налетом велике турске војске и арбанашког башибозука требао је спасавати чељад са нешто намирница и неопходног покућанства и постељине, као и стоку, док се на пчеле и живину није имало времена ни мислити.

Према извјештајима са положаја, у бици у ноћи између 11. и 12. јуна погинуло је 15, и рањено 19. Срба. О погибијама на турско-арбанашкој страни нема података, мада их је, по казивању савременика, било поприлично, а у једном извјештају стоји да их је погинуло 60⁶⁵⁷.

Након овога Губеринић износи да су 12. јуна, рано изјутра, и Србима почела да пристижу појачања, те да је формирана одбрамбена линија „билом дапсићко-циковићко-малевићког брда, до Брњице.⁶⁵⁸ Губеринић потом наводи да се битка водила свом жестином, те да су Турци, изненађени снажним отпором Срба, имали значајне губитке, „нарочито на сектору малевићко-радуновићког брда, ради чега су се у паничном бјекству суновратили према Батунима и Мршиној Бари“.⁶⁵⁹

Међутим, без обзира на тренутне неуспјехе, поход османске војске и Албанаца на српски живаљ и њихову имовину није могло бити заустављен. Тако, војвода Лакић Војводић, у депеши коју је 31. маја/12. јуна у 11 часова и двадесет минута навече послао на Цетиње, а коју Губеринић цитира у свом раду, каже да је попаљен „цијели Доњи Петњик и Горњи“, те да „војска турска и Арнаутлук све више придолази“.⁶⁶⁰ Он такође наводи да је „народ предвојен, тј. Полица, Будимља, Дапсиће и остала села на ону страну Берана на десну обалу Лима“, као и да је на прекогранично становништво „пала велика мука што никад“.⁶⁶¹

---

⁶⁵⁷ Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 28, 29.

⁶⁵⁸ Исто, с. 29.

⁶⁵⁹ Исто.

⁶⁶⁰ Исто, с. 29, 30.

⁶⁶¹ Исто.

Губернић даље износи да су српски редови „сваког часа бивали све попуњенији и јачи“.⁶⁶² Појачања су придлазила из још не попаљених села са десне стране Лима, а такође су пристизали и „Горњосељани преко газа на Мостиштима код Јерињег крша“, каже Губеринић.⁶⁶³

Потом пише: „ Али, како полунаоружани народ са тако малог простора да одоли регуларној савремено наоружаној турској војсци великог беранског гарнизона и арнаутлуку од преко 15.000 војника?!. Срби су присиљени на повлачење на појединим секторима према шумовитим узвишењима-Тиврану и Ћујовцу. Многи у очају журе да спасавају чељад и штогод од покретне имовине. Турци су силовито напредовали, и на правцима удара спаљивали све што је могло сагорети, док су Арбанаси претходно пљачкали оно за чим су мали потребу, а затим и они спаљивали“.⁶⁶⁴

Радомир Губеринић, у свом раду такође наводи, да су догађаји у Доњим Васојевићима из јуна 1898. године, у тамошњем народу били познати под називом *Кокошиња рата*, при чему истиче да се не може са сигурношћу тврдити, због чега је међу Србима из Беранске нахије, у изражавњу тегобног периода кроз који су прошли, била одомаћена баш ова синтагма: „Остало је нејасно по чему је ова буна код народа названа „Кокошињом ратом“, иако се у обичном разговору могу чути извјесна тумачења. Ни овдје се не може нешто „тврдо“ о томе рећи. Ипак, логично би било да је тај назив дошао по пољевини села ноћу, изненада, тако да је народ журио да спасава чељад и стоку, док се на пчеле и кокошке није имао времена обазирати, тако да је сва живина заједно са кокошарницима сагорјела. Пошто је народ избјегао из села, живину није имао ко испустити, па је страдала и у дневним паљевинама. Уз то, и војска је нашла затворену живину па је клала и пекла, тако да су кокошке и пчеле које су биле под надстрешницама тотално уништене, због чега је народ ваљда саркастично, ту буну назвао-„кокошињом ратом““.⁶⁶⁵

У каквој су се ситуацији нашли Срби из Беранске нахије најбоље свједочи телеграм којег је окружни капетан Јеврем Бакић (који се у то

---

⁶⁶² Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 30.

⁶⁶³ Исто.

⁶⁶⁴ Исто.

⁶⁶⁵ Исто, с. 18.

вријеме налазио на црногорско-турској граници, у мјесту Трепча), 1/13. јуна упутио предсједнику црногорске владе војводи Божу Петровићу: „ Данас у пет сати по подне одпочео се бој између прекограничара васојевичких и турака, бој је трајао до 8 ура. турци су данас опалили села петњик будимље до сад су опалили око триста кућа. народ из прекогранице гомилама прелази а тако живо њихово. Г. Божо не може вам се описати жалосно стање прекограничног народа што небисте очима гледали Како им куће горе имање се упропашћује а фамилије голе и босе пиштећи прелазе у границу. лако вам је преставити у каквом се стању налазим са В. Лакићем и осталим главарима и овамошњим који су с границе те јаде очима гледамо. оволико ради вашег знања“.⁶⁶⁶

Петровић је одговорио Бакићу да је са његовим писмом упознао књаза Николу, те да црногорског владара срце боли због велике несреће која је задесила прекограничаре. Међутим, „Црна Гора не може рад тијех догађаја ставити на коцку своју судбу“, каже потом предсједник црногорске владе, истичући да је неопходно да се добро држи ред на граница и да се пази на то да се неко од црногорских поданика не би укључио у сукобе.⁶⁶⁷

Осим српског живља са десне обале Лима, који се најприје нашао на удару редовне османске војске и Албанаца, и Срби, који су живјели на лијевој страни ријеке, постали су мета напада здружених непријатељских снага.

О томе војвода Лакић Војводић, пише из Трепче предсједнику црногорске владе војводи Божу Петровићу, који је по наређењу књаза Николе дошао у Андријевицу, како би одатле будно пратио збивања у Беранској нахији и преко андријевичког телеграфа о свему извјештавао црногорског књаза.⁶⁶⁸

---

⁶⁶⁶ ДАЦГ, Министарско унутрашњих дјела (МУД), 1898, ф. 108, док. 620/3.

⁶⁶⁷ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 620.

⁶⁶⁸ Војвода Лакић, се налазио на самој црногорско-османској граници, на Трепчи. (ДАЦГ. Ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707 (2); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 32, 33, 37, 38; *Глас Црногорца*, бр. 23, Цетиње, 6/18. јун 1898)

Тако Војводић, у извјештају датираном 5/17. јуна, обавјештава Петровића да су се „јучен у седам ура ујутру-Турци из града беранског“ упутили у правцу десне и лијеве обале Лима.⁶⁶⁹

Снаге које су кренуле лијевом обалом ријеке најприје су нападе на манастир Ђурђево ступове, „ђе су нашли отпор од прекограничара и нијесу запалили до само једну кућу“.⁶⁷⁰ Затим су, пише даље Војводић, покушали да запале село Пешца, „али су са овога, као и од Манастира, сузбијени и угнати од прекограничара у град Беране“.⁶⁷¹

Војвода Лакић потом каже да је Турцима, који су напредовали десном страном Лима, била намјера да запале села Ржаницу и Загорје. Прозлазећи поред попаљеног и напуштеног села Луге, они су запалили преостале двије куће и стаје у овом селу, а затим и три куће у Загорју. Кад су почели палити куће у Загорју, наставља Војводић, „прекограничари су их ваљано дочекали и ту су се били из позиција за три уре“.⁶⁷² Након овога „ Турци су били приморани повући се натраг, а прекограничари су их ћерали до близу града Берана и шанчева на Јасиковцу, те пошто су прекограничари сишли на Лисијево Поље,-низам је изишао са лијеве обале Лима, како и из шанчева са Јасиковца и плотунима одбранио Арнауте од прекограничара“.⁶⁷³ Овом приликом „ Турци су претрпјели велики губитак“, који би био још већи да их низами нијесу одбранили, закључује Војводић.⁶⁷⁴

Турци су 4/16. јуна у 6 часова послије подне поново покушали да запале село Пешца, али су становницима овог мјеста помогли прекограничари са десне стране Лима, ште је резултирало одбијањем овог напада. Турци су се, наводи Војводић, „у саму ноћ повратили и мрачно (ноћњо) опалили три куће у село Беране између вароши и Манастира“.⁶⁷⁵

Војвода Лакић потом пише: „ Јучерашњег боја затворило се неколико прекограничара у манастир Ђурђево ступова у звонару, са завјером да живи

---

⁶⁶⁹ ДАЦГ. ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707 (2); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 32.

⁶⁷⁰ Исто.

⁶⁷¹ Исто.

⁶⁷² Исто.

⁶⁷³ Исто.

⁶⁷⁴ Исто.

⁶⁷⁵ Исто.

пуштити нете да се Манастир опали. Бранећи се из поменутог затвора пануо је из истог учитељ Ђорђе Бојовић, који је тамо послат“.⁶⁷⁶

У свом извјештају војвода Лакић такође пише да је од прекограничних Васојевића један погинуо, а да су двојица рањени.

Исто тако, он наводи, да је према његовим сазнањима „у Беране до данас дошло око 3.000 арнаутске војске и два батаљона стојеће“.⁶⁷⁷

Након дана паузе, до нових окршаја у беранском округу дошло је 6/18. јуна.⁶⁷⁸ У свом извјештају, у којем детаљно описује ове борбе,⁶⁷⁹ бригадир Војводић војводи Божу Петровићу пише: „Зађевица данашњег боја била овако: Најприје су Турци ударили на стражу прекограничара на дно Луга т.ј. Турци су појавили стоку да им пасе око опаљених кућа по жита и ливада у село Луге. Стража прекограничара која се налазила на дно Луга хтјела је повратити стоку из жита и ливада, али стража Арнаутска, која је била у близини ове, почела је пуцати на прекограничну стражу. У исто вријеме ударили су Турци и на стражу прекограничну испод манастира Ђурђевских ступова на лијеву страну Лима, како једна тако и друга стража прекограничара одпочели су бој на зађевицу Турака. По овоме Турци су снагом напали, како лијево тако и десно на прекограничаре; али је виша снага била Турска противу прекограничара на лијеву страну Лима к манастиру, него ли на десну к Лугама“.⁶⁸⁰

Војвода Лакић потом каже да су у исто вријеме Турци учињели „загон пут шанчева прекограничних од Пешаца до манастира“, те да је онда „одпочео бој са сваке стране око Берана“.⁶⁸¹

---

⁶⁷⁶ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(2); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 33.

⁶⁷⁷ Исто.

⁶⁷⁸ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707 (3, 6, 7, 8, 9, 13).

⁶⁷⁹ На крају извјештаја пише да је написан 6/18. јуна, у два сата и тридесет минута послје поноћи. Међутим, сасвим је јасно да о догађајима који су се догодили 6/18. јуна, Војводић није могао написати извјештај истог дана, а да то буде послје двадесетчетири часа. Стога је лако закључити да је војвода Лакић приликом датирања овог документа направио грешку, односно да је извјештај написан у два сата и тридесет минута послје поноћи, али не 6/18, већ 7/19. јуна.

О борбама које су се 6/18. јуна водиле у беранском округу, Војводић је Петровићу послао и један краћи извјештан, којег је написао истог дана у 12 часова. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707 (9, 13))

⁶⁸⁰ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(13).

⁶⁸¹ Исто.

Војводић даље пише да су, „прекограничари Бучичани и Поличани, који су били ушанчени на Поличко гробље“ учињели „загон противу Турака пут Вароши Берана“.⁶⁸² Они су, наставља Војводић, „поломили Турке, који су противу њиховог шанца били“ и утјерали их у варош, гдје су запалили двије куће.⁶⁸³

Када су куће почеле да горе, „редовна османска војска са тврђаве Јасиковца“, која се налазила на десној обали Лима, „опалила је плотунску паљбу противу јуриша прекограничара“.⁶⁸⁴ Турци су, наводи Војводић, са тврђаве почели да дејствују и са топовима. Испалили су „12 метака, од којих три противу Ђурђевих Стубова, а остале у шанчеве“. Војвода Лакић затим каже да су „од ових метака три гранате прсле“, при чему су од једне гранате „остали рањени два војника“.⁶⁸⁵

Након овога, Војводић у свом извјештају пише да су се Срби „без погибије и рана повратили у своје прве шанчеве“, пошто их османска војска, усљед дима од запаљених кућа, „није могла виђети и тачно нишанити“.⁶⁸⁶

Војвода Лакић такође обавјештава црногорског предсједника владе да су „у ово вријеме“ Турци „чињели покушај самом обалом лијеве стране Лима пут Пешаца да би пресјекли шанац на Поличко гробље“, али да нијесу успјели у свом науму.⁶⁸⁷ Наиме, војска прекограничара, која се налазила на десној обали Лима, „поломила је Турке и онда отворила ватру против ових“, тако да су непријатељске снаге биле принуђене да се поврате у варош.⁶⁸⁸

У борбама, које су трајале од девет сати прије подне до осам сати послије подне, а које су вођене на обје стране Лима, прекограничари су имали 4 мртва и 14 рањених бораца.

---

⁶⁸² ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(13).

⁶⁸³ Исто.

⁶⁸⁴ Исто.

⁶⁸⁵ Исто.

⁶⁸⁶ Исто.

⁶⁸⁷ Исто.

⁶⁸⁸ Исто.

Што си тиче турских губитака, Војводић пише Петровићу да му је Иван Делевић (један од доњовасојевићких главара) јавио да је погинуло преко 60 Турака, а да рањених има још више.⁶⁸⁹

Поред овога, војвода Лакић у свом извјештају обавјештава Божа Петровића да је чуо „да је било мало боја на Полицу с Биорцима“, али да о томе нема поузданих података.⁶⁹⁰

Црногорска влада, схватајући тежак положај Срба из Беранске нахије, помагала је њихове напоре да се одбране од насртаја низама и Албанаца, на начин што их је снабдијевала са оружјем и муницијом.

С тим у вези, Војводић у презентираним извјештају од 5/17. јуна поручује Божу Петровићу: „Јучен сам добио наредбу од господина Министра Војног, те сам прошле ноћи подијелио 400 (четири стотине) Верндлових пушака прекограничарима, са нешто џебане“.⁶⁹¹

Колико је успјешност отпора Срба из беранског округа зависила од помоћи коју су добијали из Црне Горе, добро се види из депеше коју је бригадир Лакић Војводић, поводом дешавања од 6/12. јуна, упутио министру војном Илији Пламенцу: „Бој се цијели дан бије око Берана, прекограничари су направили шанчеве. Непрестано долазе по педесет и по сто за оружје, за које је пријека потреба за њих, јер ако пуште шанчеве, пуштили су све. Ако је могуће наредити да батаљон Љеворечки пошље оружје, да се преда прекограничарима, а за себе да приме из Подгорице“⁶⁹².

---

⁶⁸⁹Сљедећег дана Војводић је извијестио војводу Божа „да нема ништа ново међу прекограничарима и Турцима“, те да се само „потврђују гласови да је Турака погинуло на мртво више од шездесет“. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(20)

⁶⁹⁰ Исто.

⁶⁹¹ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(2); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 33.

⁶⁹² Цитат је, уствари, преузет из писма којег је Војводић упутио Божу Петровићу, а у коме он тачно наводи садржај депеше коју је послао министру војном. Након тога, војвода Лакић упознаје Петровића и са одговором који му је дао министар Пламенац, а који гласи: „Што гођ имаш потребе јави г. Божу, а он ће овамо“. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(14))

Обавјештавајући војводу Божа о својој преписци са Пламенцем Војводић је, свакако, желио да провјери да ли уистину треба да поступа тако како му је министар војни написао, пошто га, како се из наведеног може закључити, нико о томе још није био обавијестио.

Имајући у виду то да се у даљој кореспонденцији Војводић искључиво обраћао Петровићу, могло би се рећи да одговор министра војног на захтјев који је војвода Лакић изнио у својој депеши, није произишао из личног нахођења Пламенца, већ да је био плод већ постигнутог договора о начину кореспонденције у вези са догађајима у Беранској нахији. (Исто)

Наравно да је црногорска страна имала потребу да прикрије чињенице о снабдијевању прекограничних Срба наоружањем. Тако је књаз Никола поручио војводи Божу Петровићу, када га је овај извијестио да Турци шаљу дјецу да „купе по шанчевима фишечине“, да обавијести прекограничне главаре да, уколико их неко нешто упита у вези оружја и муниције, слободно кажу „да су по нешто оружја још од рата прикријевали а по нешто куповали и вадиле на причек из црне горе а понешто пријатељ пријатељу претуривао а све од оружја старога црногорскога система крнкове венцлове и вендерлове које се сад продају из магазина Државнијех на пазаре као непотребите више црногорцима“.⁶⁹³

По наредби са Цетиња, а у циљу обезбјеђивања црногорске пограничне територије, један морачко-ровачки одред од 400 војника, под командом Драгише Перковог Меденице, послат је на Шишко језеро, уз саму црногорску-османску границу.⁶⁹⁴ Црногорски војници стигли су на одредиште 6/18. јуна. Одред је требало да дејствује једино у случају да се за то укаже потреба, усљед евентуалног напада са османске територије. За такву прилику правац дејства одреда имао је да буде: Шишко језеро-Суводо-Курикуће-Вуча-Шестаревац-Велиће-Манастир Ђурђеви ступови.⁶⁹⁵

---

⁶⁹³ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(46,48)

⁶⁹⁴ Ова наредба, послата брзојавом од стране министра војног Илије Пламенца, достављена је командиру Драгиши, преко његовог претпостављеног, бригадира и сердара Мира Влаховића. Овим брзојавом Меденици је такође наређено да нико од његових војника не смије прећи на османску територију. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(30); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 38, 39)

⁶⁹⁵ Током боравка војника Драгише Меденице на граници десио се један инцидент, о чему он обајештава војводу Божа Петровића, у писму од 8/20. јуна.

Ствар је била у томе што су синови бригадира Влаховића Бајо и Периша, који је уједно био и писар бригадира Мира, а код којег су се налазиле наредбе о ангажовању поменутог одреда, самовољно пошли у Беране. За њима је, током ноћи из логора отишло још нешто војника.

Командир Драгиша послао је људе „да их изведу“, али они нијесу хтјели да пођу са њима. Ипак, преступници су се касније повукли са османске територије, али нијесу хтјели да се врате у војнички логор из кога су пошли, већ су „прошли ка Колашину“.

Меденица је у свом писму изнио сумњу да је све ово учињено са знањем серадра Мира, с обзиром на то да су виновци инцидента били његови синови.

Исто тако, он је истакао да је овај поступак преступника толико пореметио дисциплину у војсци, која се, иначе, „узнесе на границу“, да му је, поред дисциплинских мјера које је примјењивао, долазило да вјеша војнике, како би „тај неред претекао“.

Усљед свега, Меденица тражи од војводе Божа да му изда наредбу како да се управља у насталој ситуацији. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(30); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 39)

Божа Петровић је истог дана, писменим путем, одговорио командиру Драгиши. У свом писму написао је да је „још јучер прочуо“ да на граници „није највиша послушност владала“,

Да је влада на Цетињу жељела да на сваки начин избјегне проширивање сукоба, односно њихово преношење на црногорску територију, види се и из писма (датираног 6/18. јуна), у којем окружни капетан Јеврем Бакић, по наредби Божа Петровића, даје инструкције командиру Трифуну Лабану из Полимске капетаније: „ Стража нека је на одређена мјеста ће ви обично стоји, али наредите стражи да не смије опалити пушке, па и ако би ко на њих напао, но нека се измакнут унутра, а да глас учине-а ви пријен ноби опалили бар једно село турци не смијете пушке опалити, разумије се војска нека је на опрезу али без наредбе Госп. В. Божа даје не окупљаш“.⁶⁹⁶

Прије овога, Бакић је командиру Лабану поручио да распусти војску, „да скупштина нема на Мурино, да је свијема турскијема поданицима слободан улазак у Господареву границу“.⁶⁹⁷ Поред тога, дао му је до знања „да из наше границе ни граничанин нити пак какви усташ несмије за живу главу учињети икакав преступ“, јер би у противном он за то лично одговарао.⁶⁹⁸

Током истраживања ове проблематике у Државном архиву Црне Горе, нијесмо наишли на документа која говоре о било каквим бојевима у Беранској нахији послје 6/18. јуна,⁶⁹⁹ те се, стога, може закључити да су са

али да због „особитих обзира, тј. због озбиљних Господаревих интереса“, није могао одмах поступити „онако како би право било и како су неки заслужили“.

Поред овога Петровић пише Меденици да не мисли да ће се „ таква једна ствар заборавит“, те да ће се „неко јако кајати“, али да засад о томе не треба ни ријече да се чује. Командир Драгиша добио је задатак да спријечи да се разноси глас о недисциплини у његовом одреду и да добро пази да се нешто слично поново не догоди.

Исто тако, војвода Божо поручује командиру Драгиши да је информисан да је Влаховић ухапсио преступнике. Он га такође обавјештава да је сердару Миру јавио да не износи прави разлог због којег су војници затворени, већ да каже да су у „лупештину били“.

Предсједник владе потом напомиње Меденицу да не заборави да је сердар Миро његов старјешина и да треба да поступа у складу са сваком наредбом коју од њега буде добио. Што се тиче самих наредби, Петровић истиче да ће за њих одговорност сносити Влаховић. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(31); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 40)

⁶⁹⁶ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(5).

⁶⁹⁷ Исто.

⁶⁹⁸ Исто.

⁶⁹⁹ За вријеме јунских догађаја спаљени су: Луге, Петњик, Дапсићи, Будимља, поличка села, већим дијелом Доња Ржаница, Ровца, Калудра и Загорје. (Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 31)

овим датумом престала непријатељства на односној територији. Остало је да се у даљем периоду примијени оно што је договарано у преговорима између црногорске и османске стране, по питању нормализације живота у беранској области. О томе ће бити ријечи у даљем излагању.

10.1.2. Дипломатска активност посланика Бакића

Спроводећи политику црногорске владе, тадашњи дипломатски представник Црне Горе у Османском царству Митар Бакић, предузео је живе кораке у Цариграду, како би дошло до смиривања ситуације у Беранској нахији.⁷⁰⁰

Након што је у подне 2/14. јуна од своје владе добио депеше, (датиране 1/13. и 2/14. јуна) о стању у беранском округу, Бакић је одмах интервенисао на турском двору.⁷⁰¹

Истог дана, црногорски посланик добио је одговор од султана, који га је преко свог првог секретара замолио да обавијести Цетиње, „ да су најстрожије наредбе издате Порти, Министру Војеном и властима вилајета, да се на мјесто сукоба пошаље војска и предузму мјере које ће у стању бити, да ред и мир васпоставе“.⁷⁰²

Пишући о овоме, у поменутом извјештају од 6/18. јуна, Бакић каже да му је султанов секретар такође рекао, да је османски владар замолио да и књаз Никола са своје стране предузме строге мјере у циљу предупредивања пограничних компликација.

---

⁷⁰⁰ Тим поводом, црногорски посланик, у свом извјештају од 6/18. јуна, упућеном Нику Матановићу, тадашњем министру финансија, који је усљед одсуства Гавра Вуковића (са супругом се налазио у бањи) привремено обављао и дужност министра иностраних дјела, пише: „ Од почетка Беранских догађаја, па до данас, нијесам једног часка имао слободна времена, да Вам напишем извјештај. Дању и ноћу једнако сам трчао час у Илдиз, час код Министра Иностраних Дјела на Порти и његовом конаку, час код г. Зиновјева. Додајте к томе велика растојања ових мјеста од Емергијана и тешкоћу саобраћаја, пак ћете сватити на какву сам муку био, тим још вишу, што сам и сам још с почетка сватио, да треба брзо и живо настојавати, да се развој догађаја на граници претече“. (ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 634/2; *Глас Црногорца*, бр. 22, Цетиње, 30. мај/11. јун 1898)

⁷⁰¹ Исто.

⁷⁰² Исто.

Осим овога, секретар је црногорском дипломати казао да султан, не желећи да се пролива крв, није издао заповијест османској војсци из Берана да ствар ријешити оружаним путем, већ је наредио да се настали проблем ријешити „ријечима, разлозима и убјеђењем“, због чега су „арнаути и успјели, да у Берански округ уђу и куће опале“.⁷⁰³

Овакво наређење османског владара, као и чињеница да је он, према писању Бакића, унапријед знао „да се Арнаути спремају да на Нахију напану“, при чему се није постарао да спријечи такав сценарио, довели су црногорског посланика до закључка „да Султан игра дволичну игру“.⁷⁰⁴ Зато Бакић није пропустио прилику, а да не каже султановом секретару да би царска војска имала наредбу „да дејствује оружјем, а не убеђењем“, да је којим случајем ситуација била обрнута, односно да су „хришћани кренули били, да пале куће арнаута-мухамеданаца“.⁷⁰⁵

Посланик Бакић је у свом извјештају навео још један разлог, који га је наводио на сумњу у искреност султановог поступања. С тим у вези он пише: „На посљетку и та околност, што ми је руски посланик, ту попређе, казао да Султан подозрејева на нас, да се код њега, г. Зиновјева, обавјешћавао о цјељи пута Њег. Вис. Господара у Лондон и о цјељи његова састанка с Књазом Бугарским у Абацији, давала ми је основа, да подозрејем на дволичност турску у Беранским догађајима“.⁷⁰⁶

О чему су два владара говорили у Абацији није познато, али свакако да је султан могао сумњати да је тамо могло бити ријечи о сарадњи двију држава упереној против Османског Царства. Како се све то дешавало у току књажевог путовања за Лондон, код султана је такође могла бити присутна зебња да два балканска владара траже, или, можда већ имају подршку британске круне, за евентуалне своје замисли усмјерене против његове државе. Ово због тога што је Британија била огорчена на османског владара

---

⁷⁰³ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 634/2; *Глас Црногорца*, бр. 22, Цетиње, 30. мај/11. јун 1898.

⁷⁰⁴ Исто.

⁷⁰⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 634/2.

⁷⁰⁶ Исто.

Слично Бакићу, конзул Србије у Скопљу, у поменутом извјештају од 4/16. јуна, написао је да се сматра да су немири у беранском округу, посљедица „састанка књажева Николе и Фердинанда“ у Опатији (Абацији). (ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 667/3)

због покоља учињених над Јерменима, али и због искуства са улогом Лондона у рјешавањем статуса Крита, на начин што је ово острво, као што је то већ речено, добило потпуно аутономан статус у оквиру Османског царства.

Међутим, без обзира на то што је оштро реаговала на султанове поступке према Јерменима и што се залагала за предузимање мјера, које ће Грцима омогућити безбједан живот на Криту, Британија, као што је то иначе познато, није одступала од своје традиционалне политике подршке очувању османског суверенитета на његовим европским територијама.

У сваком случају, није било мјеста за било какву султанову бригу због посјете књаза Николе краљици Викторији, пошто повод одласка црногорског владара у Лондон није био политичке, већ приватне природе.⁷⁰⁷

Даље, у извјештају, Бакић обавјештава Матановића да је 3/15. јуна, чим је са Цетиња примио двије депеше „од 2/14 тек., једну шифровану, а другу отворену“, поново интервенисао на османском двору.⁷⁰⁸ Он је том приликом султановом секретару рекао сљедеће: „ Књ. влада имајући с једне стране увјеравања Султана, да су најстроже наредбе послате, да се ред васпостави, а с друге стране видећи, да Арнаути, без сваке препреке, продужавају палити хришћанска села, приморана је, да се запита није ли Порта ријешила, да истријеби хришћански елеменат у округу Беранском? Молим поднесите ово

---

⁷⁰⁷ На свечаности у Ници (крај марта-почетак априла 1897. године), у част вјеридбе принцезе Ане, кћерке књаза Николе, и принца Батенберга, који је био у сродничком везама са британском краљевском породицом, сусрели су се књаз Никола и краљица Викторија. Како је том приликом црногорски књаз оставио пријатан утисак на своју саговорницу, она га је позвала да посјети Лондон. Књаз се захвалио краљици на позиву, али је одговорио да се не може усудити да крене за Енглеску, пошто не подноси путовање морем. (Р. Распоповић, *н.д.*, с. 424; *Глас Црногорца*, бр. 13, Цетиње, 29. март/10. април 1889)

Исте године, приликом боравка принцезе Ане Батенберг у Виндзору, краљица Викторија обновила је свој позив црногорском суверену.

Након што је ускоро књазу Николи било послато и високо одликовање-Орден краљице Викторије, црногорски владар је одлучио да на овакве изразе блаконаколности и поштовања од стране британске краљице, одговори прихватањем њеног позива и крене на њему тешко путовањем бродом.

Књаз Никола боравио је у Енглеској од 2/14. до 7/19. маја. 1898. године. (*Глас Црногорца*, бр. 20, Цетиње, 16/28. мај 1898; Р. Распоповић, *н.д.*, с. 424-426)

⁷⁰⁸ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 634/2, 3.

Султану, јер Књ. влада жели знати-како има да се управља према Беранским догађајима“.⁷⁰⁹

На ове ријечи, пише потом Бакић, „секретар се показао изненађен, како можемо на то и помислити, па је питао црногорског посланика да ли он збиља тражи да се питање у оваквој форми достави султану.⁷¹⁰ Руски драгоман, који је био присутан овом разговору, савјетовао је Бакића да своје питање изнесе у блажој форми, али је црногорски дипломата остао при својој замисли.⁷¹¹

На протест црногорског посланика османски владар је одговорио да он књаза Николу сматра за пријатеља, те да се, стога, на Цетињу могу ослонити на његову „искреност и лојалност“ према Црној Гори. При том је истакао да су заиста послате строге наредбе да се прекине са насиљима, као и да ће такве наредбе бити поновљене. На посљетку, како преноси Бакић, султан је рекао да у Цариград долазе извјештаји „да је све на граници умирено и да се Арнаути враћају дома“.⁷¹²

Извјештавајући Матановића о својим активностима у османској престоници, Бакић у свом извјештају такође пише, да је по повратку у Посланство затекао депешу, која му је он послао 3/15. јуна. Затим каже, да је на основу ње „одма управио Секретару телеграм“, а сљедећег дана да му је и усменим путем саопштио садржај депеше.⁷¹³

Који су захтјеви црногорске владе били изнијети у овој депеши, види се из наредног дијела Бакићевог извјештаја, у којем он обавјештава Цетиње о сљедећем: „Настојавао сам, да се без одлагања усвоје ваши предлози, да су они и умјерени и без интересни за Црну Гору, јер она не тражи за себе накнаду, ма да би имала и права и разлога да је тражи у име жртава, које подноси, као и у име трошкова, које чини на издржавање бјегунаца.

---

⁷⁰⁹ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 634/3.

⁷¹⁰ Исто.

⁷¹¹ Руског драгомана је 3/15. јуна на Двор послао посланик Русије у Цариграду Зиновјев, пошто га је Бакић тога дана замолио, да због критичног положаја на граници, „без одлагања, учини кораке на Илдиз“. (ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 634/2)

⁷¹² ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 634/3.

⁷¹³ Црногорски дипломата је у посланству затекао и депешу султановог секретара, којом му овај доставља извјештај беранског команданта војске, који тврди да је у „округу све мирно и да је ред воспостављен“. (Исто)

Закључио сам, да се бјегунци неће повратити, а ми да их силом не можемо проћерати, што им се неће дати помоћ да могу опстати и куће сазидати, зато да је боље да се ово одма сврши, како не би дуго код нас стајали, јер иначе ми бисмо били принуђени накнаду да тражимо, па би ствар постала тежа и сложнија. Султан је одговорио, да ће за установљење нашег конзулата у Беране послае виђети, а друго да се усваја и да ће ме к ноћи истог дана његов министар иностраних Дјела позвати на Порту, да ми саопшти његову одлуку“.⁷¹⁴

Сходно договореном, османски министар иностраних дјела позвао је предвече, путем телеграма, Митра Бакића да дође на Порту.⁷¹⁵ Том приликом рекао му је „да су тог дана имали Министарску сједницу у Илдиз“, да су претресани црногорски предлози, те да је потписана мазбата „у смислу како је Султан желио, али да још ираде није добио“.⁷¹⁶ Османски министар иностраних дјела још је додао да ће Бакића позвати наредног дана ујутро да му достави одлуку за црногорске предлоге.

Потом је османски државник, како наводи Бакић, прочитао црногорском посланику другу ираду, у којој се „њему Министру, наређује“, да Бакићу, „и сваком другом заступнику који би га питао, одговори, да је толико и толико војске упућено у Беране, не с цјељу непријатељстава противу кога него да се ред одржи“.⁷¹⁷ У иради се такође каже да извјештаји са границе говоре да је у беранском округу мир већ успостављен, „да су добивене адресе мухамеданских опћина из Старе Србије, у којима изјављују оданост и послушност султанским наредбама и њихову жељу, да са својим суграђанима-хришћанима у миру и љубави живе“.⁷¹⁸ У овом документу још је писало да је одређена комисија на челу са Садедин-пашом, „који истог дана

---

⁷¹⁴ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 634/3.

⁷¹⁵ Бакић се раније истог дана већ био сусрео са турским министром спољних послова. Наиме, црногорски посланик је по повратку са Двора одмах отишао „на конак министра иностраних дјела, пошто га је овај, „још ноћу депешом молио да прије подне“ дође код њега. Бакић је османском државнику пренио шта му је у „Илдизу одговорено и обећано“, при чему је „и код њега настојавао“ да се црногорски предлози усвоје. (ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 634/3,4)

⁷¹⁶ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 634/4.

⁷¹⁷ Исто.

⁷¹⁸ Исто.

из Цариграда креће“, како би по доласку у Беране спровела истрагу и одредила „ за свакога степен одговорности за све што се збило“. ⁷¹⁹

Како је и обећао, османски министар иностраних послова позвао је 5/17. јуна ујутро Митра Бакића да га посјети, како би му саопштио царску ираду о захтјевима црногорске владе.

Истог дана, као и претходног дана увече, Бакић је добио двије депеше, које му је црногорска влада упутила 4/16. јуна. ⁷²⁰

Иако текст ових депеша није познат, из корака које је Бакић по њиховом примању предузео, а које је описао у свом извјештају (од 6/18. јуна), сасвим је јасно да је овим путем црногорски дипломата обавијештен да су немири у беранском округу настављени, те да је и османска војска узела учешћа у тим догађајима. ⁷²¹

Тако, Бакић пише да је по добијању депеша отишао код Зиновјева да би га замолио да се енергично заложу „ да се компликације предуприједи“, јер би у противном Аустро-Угарска могла да искористи насталу ситуацију и прошири „окупацију на Новопазарски санџак“. ⁷²² При том му је рекао да се показало да се султан не боји колективне интервенције великих сила и да је због тога боље да се њиховим представницима и не обраћа за помоћ, уколико он има намјеру да се одлучно заузме по овом питању.

Зиновјев је Бакићево „мишљење одобрио и своју помоћ обећао“. ⁷²³

У свом извјештају црногорски посланик даље наводи да није желио да по растанку са Зиновјевим најприје оде код османског министра иностраних дјела, како би му овај саопштио царску ираду, пошто му је руски драгоман, (са ким је разговарао док је био код руског посланика), рекао да је „синоћ разумио на Порти“, да одлука за црногорске предлоге није повољна.

Умјесто тога, Бакић је отишао на Двор. Султановом секретару прочитао је обје депеше које су му са Цетиња послате 4/16. јуна, оштро

---

⁷¹⁹ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 634/4.

⁷²⁰ Исто.

⁷²¹ Исто.

⁷²² Бакић наводи да је ово исто рекао и султановом секретару још 2/14. јуна, молећи га да његове ријечи пренесе султану. (Исто)

⁷²³ Исто.

приговарајући што су увјеравања дата од једне крунисане главе, већ наредног дана демантована стањем ствари на терену.

Након што су султанов секретар и његов преводаца изненађено одговорили да османска страна, супротно Бакићевим тврдњама, има извјештаје који говоре о томе да је у беранском округу све мирно, црногорски посланик је узвратио да он за тачност информација које је изнио гарантује чашћу своје владе, која никога не покушава да обмане.⁷²⁴

Схватајући да црногорски дипломата на овај начин алудира на то да Цариград, за разлику од Цетиња, неискрено поступа у цијелој ствари, султанов секретар рекао је Бакићу да сажаљева његове ријечи, те да је посебно зачуђен што тако нешто од њега чује. Међутим, одмах послије тога, секретар се захвалио Бакићу на информацијама које је изнио, „јер Султан не зна ништа од тога“, дајући му до знања да ће о свему обавијестити османског владара.⁷²⁵

Црногорски посланик је онда рекао да се у условима измијењене ситуације у беранском округу, морају измијенити и захтјеви, које су по питању повратка избјеглица претходног дана поднијете султану. Ово, уколико османски владар не пожуре са кажњавањем компромитованих цивилних и војних власти, које су одговорне за ескалацију немира на терену, и ако не прихвати други црногорски захтјев (отварање конзулата у Беранама-п.а).⁷²⁶

Султан је, како наводи Митар Бакић, „преко истог Секретара“ одговорио, „ да Господар и његов министар у Цариграду могу најбоље знати колико је он проникнут жељом за мир и ред на граници између његова царства и Црне Горе“, те да могу судити „у каквом је смислу издао наредбе војсци и властима“.⁷²⁷ Стога ће он, „уколико ове наредбе нијесу извршене“, „сажаљевајући живо поступак своје војске“, строго наредити да се виновници

---

⁷²⁴ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 634/5.

⁷²⁵ Исто.

⁷²⁶ Исто.

⁷²⁷ Исто.

казне.⁷²⁸ При том ће „једна од главних мисија Саадедин паше у Беране“, бити да се на лицу мјеста испита како су поштоване царске наредбе.⁷²⁹

Што се тиче захтјева црногорске владе, Бакић пише да му је султанов први секретар рекао „да су сви усвојени сем конзулата, за кога је остављено, да се доцније ријешити“, при чему га је позвао да пође код османског министра иностраних дјела да му саопшти царску ираду. Црногорски посланик му је одговорио да је од руског драгомана чуо да захтјеви нијесу усвојени, па да, стога, не намјерава да се обраћа министру.⁷³⁰

Бакић даље наводи да им се баш у том тренутку придружио и руски драгоман, како би учинио „преставке од стране г. Зиновјева, те да је том приликом и сам појаснио „шта је по овој ствари на Порти јуче у ноћ разумио“.⁷³¹

Потом, црногорски посланик у свом извјештају пише: „На завршетку ја сам секретару објавио ово: С акцијом војске у Беране све је измијењено и ја немам наредбе, да за услове настојавам, него на против, да се обратим посланицима велесила. Свакојако знам, да Господар не жели уплитати велесиле у наше размирице с Турском за то мислим, да ме не би дезавуирао, кад би ме Султан опуномоћио, да му јавим 1^о да ће компромитоване власти војене и грађанске бити строго кажњене; 2^о да ће се дати потпуна амнестија свијема хришћанима; 3^о да ће се за сваку изгорјелу кућу дати накнаде по 30 лира; 4^о да црногорски делегат са Саададин пашом изброји погореле куће и да буде присутан при издаји накнада. Појаснио сам, да су бјегунци престрављени и да се на огорелишта неће повратити, што неће пред собом виђети нашег делегата, а што им се унапријед неће осигурати нека помоћ за опстанак. На овакав начин, закључих ја, питање би се одма затворило без стране интервенције и без дуљења, које је, при данашњим приликама, опасно за наше одношаје доброг сусједства“.⁷³²

---

⁷²⁸ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 634/5.

⁷²⁹ Исто.

⁷³⁰ Исто.

⁷³¹ Исто.

⁷³² Исто.

Бакић такође наводи да га је руски драгоман подржао „ и од стране посланика ствар препоручио“.⁷³³

Султан се сагласио са захтјевима које му је црногорски посланик поднио преко његовог секретара, с тим што је, како наводи Бакић, казао да ће Садедин паша споразумно са црногорским делегатом процијенити губитке хришћана, одредити износ средстава који их на име одштете следује, као и начин на који ће им та средства бити додиљена. Исто тако, они имају да се договоре и о начину, на који би најлакше могле да се подигну куће пострадалог становништва.⁷³⁴

Закључујући ову тему, Митар Бакић у свом извјештају пише: „Саопштавајући ми ово у име Султана и позивајући ме, од стране Султана, да доставим то Господару, Први Секретар рече, да је послато за Министра Иностраних Дјела, да ми и он, у име владе, исту ствар саопћи. И дојиста Министар је одмах дошао у Илдиз и тачку по тачку ми саопћио ово. Он ми је уједно препоручио, да се час прије пошаље делегат у Беране како би се одма споразумио са Саадеди-пашом за повратак бјегунаца, прокламирању амнестије и другом“.⁷³⁵ При том је додао да је руски драгоман „при свему био присутан код 1^о Секретара Султана“, само што није присуствовао“ његовом састанку, „у самом Илдизу, са Министром Иностраних Дјела“.⁷³⁶

Бакић је сматрао веома извјесном могућност аустроугарске окупације Новопазарског санџака, уколико не дође до смиривања ситуације у беранском округу. Зато је приликом нове интервенције код султановог секретара, због немира у околини Берана, о чему му је са Цетиња јављено

---

⁷³³ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 634/5.

⁷³⁴ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 634/5,6.

⁷³⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 634/6.

⁷³⁶ Исто.

Приликом растанка са Максимовим, првим драгоманом руског посланства, Бакић је, како то пише у свом извјештају датираним 10/22. јуна, изразио бојазан да обећање у вези накнаде за изгорјеле куће избјеглог становништва, неће бити испуњено. Забринутост црногорског дипломате била је присутна због тога што није добио никаквог документа који би гарантовао да је османска страна примила црногорске услове и да се обавезала да ће их испунити. Максимов му је одговорио да се писмени пристанак не може тражити, пошто ни услови нијесу поднијети у писменој форми, при чему је истакао да ће у случају потребе свакако бити свједок. (ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 655/1)

депешом од 6/18. маја⁷³⁷, нашао за сходно да османског чиновника упозори на такав развој догађаја. При том је црногорски посланик, како то пише у поменутом извјештају од 10/22. јуна, нагласио „да би се ова окупација“, у постојећим околностима могла још лакше спровести у дјело, због тога „што јој се краљ Милан и Биоградска влада не само не би противили, него по свој прилици, једва би је и дочекали“.⁷³⁸ Зато је потребно да Цариград и Цетиње заједнички раде на томе да „на граници у зачетку пригуше све оно“, што би Аустро-Угарској могло послужити као изговор да „пође напријед“, закључио је Бакић.⁷³⁹

Одговарајући на ријечи црногорског посланика, султан је, преко свог секретара, истакао да не треба бринути за ситуацију у беранском округу, пошто ће Садедин-паша, чим стигне на одредиште, предузети енергичне мјере, како би се ред и мир тамо поново успоставили.

Бакић је, у извјештају од 10/22. јуна, такође обавијестио владу на Цетињу да су се „овдашњи дипломатски кругови“ веома интересовали о догађајима у беранској области, те да су на могућност окупације Санцака од стране Аустро-Угарске гледали као на готову ствар, „која се данас или сјутра мора завршити“.⁷⁴⁰

Затим црногорски дипломата још једном износи своје мишљење да би тадашњим властима у Србији одговарала окупација Новопазарског санцака.⁷⁴¹

Свакако да је овакво размишљање црногорског посланика произишло из постојећег стања, у којем је (о чему је већ било ријечи) Београд настојао да оствари свој утицај међу српским становништвом и у оном дијелу санчачке области, који се налазио непосредно уз црногорску територију (Затарје и Доњи Васојевићи). Наравно да се ту имала у виду и

---

⁷³⁷ Овим поводом Бакић је јавио Цетињу да му је султанов секретар одговорио „да су хришћани криви, јер су први на војску и арнауте ударили били“ (ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 655/1)

⁷³⁸ Исто.

⁷³⁹ Исто.

⁷⁴⁰ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 655/2.

⁷⁴¹ Исто.

сурењивост владајућих династија двију српских држава по питању остваривања доминантне улоге у српству.

Зато Бакић, објашњавајући тврдњу „да би данашњем режиму у Србији та окупација годила“, у свом извјештају пише: „ Ствар је у томе, што се династија Обреновића озбиљно боји нашег Господара, пак би краљеви с њиховим др. Владаном⁷⁴² по свој прилици, с драге воље пристали и на том порадили, да се окупација изврши, само да се Црна Гора на вјечна времена од Срба растави и Обреновићи од свог тешког кошмара избаве“.⁷⁴³

10.1.3. Инструкције за доњовасојевићке главаре

У ишчекивању реализовања султанових обећања о стварању услова за нормализацију стања у Беранској нахији, књаз Никола је 6/18. јуна упутио писмо Божу Петровићу, у коме му каже да учини све што може да се заустави проливање крви, те да „још вечерас“ поручи прекограничарима да наредног дана буду мирни и да избјегавају било какву провокацију.⁷⁴⁴ При том је изразио наду да се на султанове наредбе и долазак Садедин-паше неће дуго чекати, те да би то могло бити или 6/18. јуна навече или сјутрадан.⁷⁴⁵

Истог дана, књаз Никола иницирао је да дође до састанка једног црногорског представника са османском страном, свакако у циљу заједничког договора о предузимању мјера да се у очекивању доласка Садедин-паше спријече нови сукоби. Пишући о томе Божу Петровићу, црногорски суверен каже: „ Можеш поручит команданту од Блокхауса да

---

⁷⁴² Доктор Владан Ђорђевић је у то вријеме обављао дужност министра иностраних дјела Србије. (Р.Распоповић, *н.д.*, с. 327)

⁷⁴³ Исто.

⁷⁴⁴ О ономе што је договорено у Цариграду и о доласку Садедин-паше у Доње Васојевиће, књаз Никола обавијестио је војводу Божа у претходном писму, такође послатом 6/18. јуна. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(10,11)).

⁷⁴⁵ Поред овога, књаз Никола предсједнику црногорске владе пише и да је разлог томе што се непријатељства продужавају вјетоватно тај што је прекинута телеграфска веза између Берана и Бихора, па наређења османског владара нијесу стигла на одредиште.

Исто тако, црногорски владар, у свом писму, обавјештава Петровића да је „вечерас јавио султану“, како би му захвалио за милост коју је показао према раји и на повјерењу које има према њему. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(11))

справи два војника у Беране да каже да желиш послат једног парламентарара, тек само то учини да им дође што раније до знања па било којим начином^{.746}

Да се састане са главним командантом османске војске Ђазим бегом, Петровић је одредио капетана Митра Пекића.⁷⁴⁷

Колико су прекогранични Срби озбиљно схватали инструкције које су им долазиле из Црне Горе, види се из писма, упућеног 7/19. јуна од стране главара из Доњих Васојевића, „Господину Кајмакан бегу и Командант бегу“, који су од њих такође захтијевали да својим мирним држањем допринесу нормализовању стања у Беранској нахији. У том писму, главари, између осталог, кажу: „ Ми слушамо вашу заповијед и стајаћемо мирни, само да не зулумћари не нападају и једва чекамо царског посланика који ће доћи и чим смо прочули за њега да ће доћи обрадовали смо се јер се надамо сад и милости и помоћи царске“.⁷⁴⁸

Без обзира на то што су се Срби из Беранске нахије уздржавали од било каквих провокација, црногорске власти нијесу жељеле ништа да препусте случају. С тим у вези Божо Петровић 9/21. јуна војводи Лакићу пише: „ (...) строготи препоручујем, да настојиш и сваког часа опомињеш Васојевиће преко граничара, који су досад са свијем добро слушали, да и у будуће слушају, и добро пазе да неби који од њих пошао у крађу и какав

---

⁷⁴⁶ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(16)

⁷⁴⁷ Пекић је одмах поступио у складу са добијеном наредбом. Тако он, у писму од 7/19. јуна, обавјештава Петровића: „Сад сам у 5 1/2 сати стигао у Манстир Ђурђеве ступове и послао сам четири Аскера у Беране које сам узео скуле с финицке по истијем послао сам главном команданту турске редовне војске гдје му је најмилије да се састанем(...)“ (ДАЦГ, Погранични политички комесеријат Андријевица (ППКА), 1898, ф. 1, док. 2/1)

Из преписке коју су Пекић и Ђазим-бег водили 7/19. јуна види се да је османски командант желио да састанку присуствује и Хусеин-паша, с обзиром на то да је очекивао његов долазак. Зато је сматрао да је потребно да се састанак одложи на неколико часова. Наравно, уколико се деси да паша не дође, они би се свакако састали.

На ово му је Пекић одговорио да ако ће „паша сад доћи добро и јест“, али да у противном има наређење од војводе Божа да се не чека на његов долазак, већ да се они одмах састану. О даљем преговарању „тоће виђети Г.В. Божо Петровић и Хусеин паша“, каже Пекић. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(19,21,22,23,24,25)).

⁷⁴⁸ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(28).

Поред овога главари су у писму истакли потпуну лојалност османском владару, наглашавајућу да они нијесу против „премилостивога цара ни против његове војске“, већ само против албанских зулумћара који им „сваке муке задају“. Стога се надају у Бога и у честитога цара да ће их „осветити и ослободити од њих“. Писмо су потписали сљедећи главари: Авро Цемовић, Иван Делевић, Голуб Добрашиновић, Анто Цемовић, Милоња Отовић, Милан (или Милош-нејасно написано) Чукић, Жујо Боричић и јеремонах Даниле. (Исто)

неред учинио, јербо би то за њих са свијем рђаво било, но нека се пртрпе, и нека добро слушају, као што су досад, пакће зањих добро бити ако Богда, а уздравље Господарево“.⁷⁴⁹

Поред тога што су имали да се држе мирно, од прекограничних главара, који су се налазили код манастира Ђурђеви Ступови⁷⁵⁰, захтјевало се да приликом успостављања контакта са Садедин-пашом не постављају никакве услове, те да се са њим сусретну на оном мјесту које он одреди.⁷⁵¹

Турци су и прије доласка Садедин-паше позивали Србе да се врате на своја огњишта. У вези са тим књаз Никола је у телеграму од 10/22. јуна (телеграм је са Цетиња стигао у Андријевицу у 7 часова и 25 минута) писао Божу Петровићу да поручи главарима да кажу Хусеин-паши да народ не може и неће да се врати у свој завичај прије доласка Садедин-паше, „царског комесара који иде од цариграда“.⁷⁵²

Црногорски суверен нашао је за потребно да у овом телеграму поново упозори на то какво треба да буде држање прекограничара. Они су имали не само да се чувају „од сваке зађевице“, него и да се, у случају да Турци почну са нападима, без икаквог отпора повлаче ка црногорској граници. Уколико

---

⁷⁴⁹ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(37).

⁷⁵⁰ Наредбу да прекогранични прваци буду окупљени код манастира Ђурђеви Ступови издао је Божо Петровић, сматрајући да ће се на тај начин ситуација у Доњим Васојевићима лакше држати под контролом. Међутим, боравак главара на једном мјесту, захтијевао је и да се обезбиједи средстава за њихово издржавање. С овим у вези, војвода Лакић, у писму од 12/24. јуна, Петровићу пише: „ Почем изискује потреба да се главари прекогарнични находе на окупу особито ради да би се по Вашој наредби одржао што бољи ред, од стране прекограничара, а пошто су исти одвојени од својијех фамилија и сједе на опрезу код манастира Ђурђев. стубова, то Вам достављам да им се тешко одржати при потреби на оно мјесто без трошка, већ ако би било могуће да би се без њиховог знања дало мало жита Калуђерима и рекло им се да главарима не кажују, а да им дају по нешто онђе, дако би се што боље држали у заједници, и дако би што уредније од њихове стране према наредбама одио ред“. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(33, 35, 54); Р. Губернић, *н.д.*, с. 48, 49)

Војвода Божо се сагласио са Војводићевим предлогом, о чему га је обавијестио у писму од 14/26. јуна: „Према твом писму од 12 т.м. послаћеш једног или два коња, или колико за нужно нађеш да однесу жито у Ђурђеве Стубове, те да од истог калуђери дају по мало главарима прекограничним, да би могли ту опстати и што бољи ред одржати.

Препоручује ти се да ово свршиш што тачније, без да за исто знаду главари“. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(54); Р. Губернић, *н.д.*, с. 49)

На крају свог обраћања Војводићу, Петровић каже да се од истог жита послужују и калуђери, пошто зна „да ни они немају свога“. (Исто)

⁷⁵¹ О овоме Божо Петровић пише Војводићу у депеши, коју му је такође упутио 9/21. јуна. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(33)).

⁷⁵² ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(43).

„неби овако учинили“, са њима има „построжије“ да се поступа, каже црногорски књаз.⁷⁵³

Садедин-паша предузео је мјере на нормализацији стања у Беранској нахији 11/23. јуна ујутро, када је, преко једног јузбаше, позвао прекограничне главаре да дођу у Беране, поручујући им да кажу народу да се враћа у своја села.⁷⁵⁴

Један од српских првака из Доњих Васојевића Маријан Вуковић, одговорио је јузбаши да главари нијесу на окупу, јер су пошли да обиђу своје породице и стоку, али да ће им поручити да се састану, те да ће сјутрадан послати одговор паши.⁷⁵⁵

Какав одговор има да се да паши, књаз Никола саопштио је Божу Петровићу у писму од 11/23. јуна⁷⁵⁶, а Петровић је, на основу књажевих инструкција, истог дана написао писмо Лакићу Војводићу, у коме му каже: „ (...) ти ћеш дакле главарима јавит да паши кажу сљедеће:

прво, да су готови да се поврате под Царско крило, али да ће чекат да виде оћели их цар осветит од власти грађанских и војничких који напустише арнауте, да их спрже и разћерају, јер без тога ништа незајамчава или за убудуће њихов мирни опстанак.

Друго, да незнају ће би се и вратили, кад су им куће изгореле и потрла им се жита, нити имају на чем, ако им Милостиви Цар неби куће оградио и помагао их у велике штете на правди Божој учињене.

Треће, да док неби се ове горенаведене двије тачке извршиле, они мисле за сад стат овако како су, а послижед да ће чељад и живо турнути у црну гору, а њима што да Бог“.⁷⁵⁷

Након овога Петровић поручује Војводићу: „В. Лакићу! На стојавај да ово у добром и лијепом тону сјутра реку ономе паши, те је из цариграда нарочито за ову ствар послат, а ако паша пошље нарочито кога да иште

---

⁷⁵³ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(43).

⁷⁵⁴ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(48).

⁷⁵⁵ Исто.

⁷⁵⁶ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(47).

⁷⁵⁷ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(48).

њихов одговор, нека овако исто одговоре, али од ријечи до ријечи без икакве измјене.

Пашин одговор нека ти одмах доставе, а тићеш мене“.⁷⁵⁸

У писму од 11/23. јуна војвода Божо такође саопштава Војводићу, да је потребно да се предузму мјере како се не би десило да се лични интереси појединих главара реализују на уштрб општег интереса прекограничних Срба.⁷⁵⁹ У вези са тим, предсједник црногорске владе, војводи Лакићу пише: „ ти знаш лијепо какви су на свршетку неки наши људи т.ј. да заборављају на општу или ти народну корист, а једино имају своју пред очима. Нећу никога да окривљујем. Али знам и то, да има међу истијема тијема главарима неки који можда мисле, да им је сад добра згода, да за себе извојују један добар и плодан положај, таквијема ако их знаш, а знаш их добро разумјети, да би и најмањи њихов покушај у томе смислу био за њих најпотоњи“. Стога се ниједан главар, наставља Петровић, не смије „истицати пред другима нако из договора“, нити разговарати било са ким насамом, па макар се радило и о самом паши.⁷⁶⁰ Такви разговори, сматра Петровић, лако се могу одбити, на начин што ће се рећи да су се главари пред народом договорили „да несмију говорити нако ће су сви присутни“.⁷⁶¹

Војводић је 12/24. јуна послао Божу Петровићу извјештај, у коме га обавјештава о дешавањима од претходног дана. Судећи према његовој садржини, овај извјештај писан је прије него што је војвода Лакић добио горе презентирано писмо црногорског предсједника владе од 11/23. јуна.⁷⁶²

Тако, у свом извјештају Војводић, између осталог, поручује Петровићу следеће: „ Очекивани паша, ађ. царев, јуче у 7 ура послје подне стигао је у Беране, са два табора низама. Ови два табора уљегли су са три развијена барјака у Беране. Од овог паше главарима преко-граничним ни је ништа још долазило, а звати су усмено у Беране и поручивано им да се народ враћа.“⁷⁶³

---

⁷⁵⁸ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(48).

⁷⁵⁹ Исто.

⁷⁶⁰ Исто.

⁷⁶¹ Исто.

⁷⁶² ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(50).

⁷⁶³ Посљедња реченица јасно упућује на изнијети закључак да је овај извјештај Војводић писао прије него што је добио писмо Божу Петровића од 11/23. јуна. Ово због тога што није

Јуче су два писара долазила на Полицу из Берана да пишу и мјере изгореле куће и то Берански мјешћани.⁷⁶⁴

Војводић затим каже да се прича да ће у варош још да пристигне 32 табора редовне војске, те да су Турци „почели попуњати фортице аскером по граници“.⁷⁶⁵

Након овога, бригадир Војводић преноси Петровићу да „Калудрани и Ровчани, који су се досад придржавали са стоком при својим кућама-питају оте ли се држати кудијен су се и до сад“, или ће прећи у црногорску границу. Ово због тога „јер се боје да их турци у случају не предвоје“, каже војвода Лакић.⁷⁶⁶

У вези са питањем Калудрана и Ровчана војвода Божо је 13/25. јуна писао Лакићу Војводићу „да је најбоље да остану ђе су и до сад, али за сваки случај ближе нашој граници. У противном, „кад би сад навалили овамо“ Турци би могли да помисле „да се и ми дижемо“, наводи Петровић. Закључујући ово питање предсједник црногорске владе Војводићу каже: „ Не мислим да им пријети каква опасност, али су ти мјеста добро позната па остављам и то на твоју увиђавност“.⁷⁶⁷

Неколико дана касније (17/29. јуна), Петровић је Војводићу поручио следеће: „Што се Калудрана тиче можеш им допустити испашу на њихово преко границе, као што предлажеш (...)“.⁷⁶⁸

Војводић, у свом извјештају од 12/24. јуна, такође обавјештава црногорског предсједника владе да му је бимбаша берански „данас, преко мулазима с' Виницке“ на дар послао три вреће бијелога брашна.⁷⁶⁹

логично да Војводић обавјештава Петровића о ономе о чему га је војвода Божо већ обавијестио и у вези са чим му је дао инструкције за поступање.

Исто тако, из извјештаја војводе Лакића се закључује да је Садедин-паша послао јузбашу да преда његову поруку прекограничарима прије него што је стигао у Беране, с обзиром на то да је овај, као што је то већ речено, ступио у контакт са прекограничним главарима 11/23. јуна ујутро.

⁷⁶⁴ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(50).

⁷⁶⁵ Исто.

⁷⁶⁶ Исто.

⁷⁶⁷ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(51).

⁷⁶⁸ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(63, 64).

⁷⁶⁹ Исто.

Бимбаша је овако поступио због тога што је војвода Лакић нешто раније опскрбио турске карауле са брашном, које им је недостајало. Османски официр је посебно подвукао да не жели да се његова пошиљка схвати као повратак неког зајма, већ као дар и израз захвалности за оно што је учињено са црногорске стране.⁷⁷⁰

Овај примјер такође показује колико је Црној Гори било стало да са османском страном одржава добре односе, односно колико је она жељела да се стање изазвано буном у Беранској нахији стабилизује.

Свакако да су на Цетињу добро просуђивали да се још нијесу створили услови, да се било каква побуна српског становништва у Османском царству, искористи за интервенцију црногорске војске, са циљем територијалног проширења Црне Горе. Црногорским властима било је сасвим јасно да би једна таква акција, изведена без координације са другим балканским државама, била преурањена и осуђена на неуспјех. Требало је сачекати још скоро четврт вијека, па да се идеја о стварању савеза међу државама Балкана усмјереног против Османског царства реализује, односно да се силом оружја крене у ослобађање балканских територија од османске окупације.

Како прекогранични главари нијесу одлучили да послуже позива Садедин-паше пођу у Беране, паша је к њима опет послао свог изасланика. Обавјештавајући о томе војводу Лакића Војводића, доњовасојевићки главари, у свом писму од 14/26. јуна, пишу: „ Достављамо Вам да је Саладин паша посланик царски послао Бин-башу Давер-ефендију, сад код нас и позиване у Беране“.⁷⁷¹

Том приликом, пишу даље главари, бимбаша им је казао да је паша чуо да их је неко уплашио „неким ријечима“.⁷⁷² Стога му је повјерио у задатак да

---

⁷⁷⁰ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(49).

⁷⁷¹ У име доњовасојевићких главара, који су се, као што је то већ речено, налазили код манастира Ђурђеви Ступови, писмо је потписао Иван Делевић (у потпису писма стајало је „Иван Делевић и друство“). ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(56/4).

⁷⁷² Исто.

О чему се ту заправо ради, види се из писма којег је Божо Петровић, поводом сусрета изасланика Садедин-паше са доњовасојевићким главарима, упутио књазу Николи, а у коме, између осталог, пише да је паша послао једног бимбашу код главара „да им каже да их је неко преварио кад им је казао да су се неки турци кајали што су их пуштали а да их не заставе кад су први пут долазили у Беране“. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(55/3))

их увјери да је он послан од самог султана да испита све у вези са зулумима које су претрпјели, те да ће „само он посла имати са главарима овога каза“.⁷⁷³

Осим тога, бимбаша је рекао главарима да ће се „ све оштете на мирит и та намира да неће се намириват од касе“, већ да је султан одлучио да „од своје ћесе“ обештети пострадали народ.⁷⁷⁴

Давер-ефендија је прекограничним првацима такође поручио да ће на њиховом састанку са Садедин-пашом бити присутан још само Усеин-паша.

Исто тако, бимбаша је обавијестио главаре да му је Садедин-паша рекао да се цијела ствар не може сама од себе ријешити. Стога је потребно да главари дођу у Беране, како би паша почео са радом. Паша је истакао да је, без обзира на то што и султан и он знају доста о томе због чега је дошло до напада на српски живаљ, неопходно да главари о свему кажу своју ријеч.

На крају свог писма доњовасојевићки прваци Војводићу пишу: „ Мисмо одговорили мисмо шћели ево два дана да сидемо негони нема поличана и остали оно странаца за које смо послали и сутра ћемо ви глас послат оћемо ли бит готови за слазак“.⁷⁷⁵

Књаз Никола био је огорчен на прекограничне главаре што су оклијевали да оду у Беране и да се сусретну са Садедин-пашом, тим прије што је сматрао да су они криви што је до побуне уопште и дошло. Поред тога, изражавао је замјерке и на рачун војводе Лакића. С тим у вези, црногорски владар, у писму којег је 14/26. јуна послао Божу Петровићу пише: „ (...) моје је прво упечатљеније да је њих страх ићи у Беране а кад се главари зову и натијечу се на главарство требало би им се и истицати мало и онђе ћеје опасно већ кад су тобож народни људи, рекох људи но ту међу њима нема људи а и В. Лакић је премудар и пре пулитичан човјек. Да је ту људи било и да је лакић ишао по мојием мислима од тога неби ништа било нити би се тај народ тако разурио. Какви су то главари што се устежу изложити се за добро

Из овог цитата остаје нејасно када су то главари први пут долазили у поменути град. С обзиром на то да у документима, која се односе на питање побуне у Беранској нахији, нијесмо наишли на податак који би говорио о томе, могло би се закључити да се овдје ради о некој њиховој ранијој посјети Беранама (прије почетка сукоба).

⁷⁷³ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(56/4).

⁷⁷⁴ Исто.

⁷⁷⁵ Исто.

народа којег нијесу знали скапулат но којег су на зло и навели! но сасвијем нека још сјутра причекају да ко им дође што од тога паше“.⁷⁷⁶

Књажеве оптужбе у вези кривице главара и војводе Лакића за стање настало у Беранској нахији, у најмању руку, могле би се ставити под знаком питања, што се поготово односи на личне квалификације које је црногорски владар изнио на њихов рачун.⁷⁷⁷ Прије би се рекло, да су овакве констатације књаза Николе, уствари биле израз његове озлојађености што је Црна Гора морала непланирано да се носи са једним проблемом, који јој у датим историјским околностима није могао донијети никакву корист. Штавише, црногорска влада морала је да сноси терет збрињавања избјеглог прекограничног становништва. Поред тога, постојала је бојазан да се цијела ствар може искомликовати, те довести до ратних окршаја између црногорске и османске војске, због чега је један морачко-ровачки одред, као што је то већ речено, стављен у стање приправности. Исто тако, сматрало се да би Аустро-Угарска могла искористити евентуално погоршање ситуације у Доњим Васојевићима и активирати своје војнике из гарнизона у Новопазарском санцаку.

У таквој ситуацији, одлагање сусрета прекограничних првака са Садедин-пашом, морало је код књаза, који је, наравно, желио да се криза у Доњим Васојевићима што прије ријешити, изазивати нервозу, која опет, за собом повлачи неодмјерене реакције. Међутим, поступање црногорског владара, најблаже речено, превазилазило је границе „убичајене срџбе“. Он је, осим на ријечима, био спреман да и на дјелу покаже своју нетрпељивост према доњовасојевићким главарима. Тако је књаз, у свом писму од 7/19. јуна,

---

⁷⁷⁶ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(55/1).

⁷⁷⁷ Црногорски владар је, као што ће се то видјети у даљем излагању, у неколико наврата оптуживао прекограничне главаре да су они одговорни за избијање буне. Међутим, у преписци са књазом, војвода Божо, према нашим сазнањима, никада није потврђивао ове књажеве наводе, а камоли да му је, будући да је послат на границу да се упозна са подробностима цијеле ствари, послао извјештај такве садржине. Тако нешто, видјели смо, није се могло наћи ни у извјештајима конзула Србије у Скопљу.

Исто тако, током истраживања нијесмо могли утврдити „које су то књажеве мисли по којима је војвода Лакић имао да иде“, односно које то заповијести црногорског владара Војводић није извршио. Засигурно да бригадир Војводић, не би остао на дужности команданта горњовасојевићке бригаде и пограничног политичког комесара са сједиштем у Андријевици, да је поступао супротно књажевим наредбама.

тражио од војводе Божа да се пронађу и вежу у Андријевици четири или пет прекограничара, који су, како он каже, најупорнији и најгоре особе, и који сnose одговорност за нарушавање реда и покретање буне. Ово би, пише књаз, учинило „добар утисак и у великој мјери олакшало успостављење реда, тј. допријенело успјешном окончању рада црногорско-османске комисије.⁷⁷⁸

Свјестан да би спровођење ове књажеве замисли изазвало лоше упечатљење код тамошњег народа, војвода Божо одговорио је црногорском књазу да је тако нешто неизводљиво, те да то треба оставити за другу, згоднију прилику.⁷⁷⁹

Предсједник црногорске владе је, након што је добио књажево писмо од 14/26. јуна, наредио да се доњовасојевићки прваци сусретну са Садедин-пашом, што се види из депеше коју је војвода Лакић наредног дана упутио Петровићу: „ По вашој наредби послао сам још синоћ човјека код прекограничних главара који посланик се повратио. Главари су се ријешили да данас пођу у Беране и при повратку посланика послали су за Бимбашу да их сретете. Наредио сам чим крену у Беране да ми јаве и чим добијем одговор доставит Вам ћу“.⁷⁸⁰

Тако је 15/27. јуна дошло до првог састанка доњовасојевићких првака са Садедин-пашом, а појединости овог сусрета изнијете су у писму, којег су главари („Иван Делевић с друштвом“) истог дана упутили Лакићу Војводићу.⁷⁸¹

---

⁷⁷⁸ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(17).

⁷⁷⁹ Иначе, књаз је, због већ помињаних, међудинастичких сукоба, био киван на сваког прекограничара ко би показао било какав интерес да сарађује са властима у Србији. Докле је у тој борби црногорски владар био спреман да иде, најбоље свједочи његово писмо, упућено 25. јуна/7. јула, новом беранском кајмакаму Мехмед-бегу: „Познато је вама као царској власти у Беране, да извјесни број царских подајника из Вашег подручја прима новац из друге државе. Таква ствар квари народ, квари људе и чини штету држави, тим више што су све то свештеници, учитељи, народни и поједине старјешине. Интерес царски, интерес народски је да се томе кварежу учини крај. Да би се томе кварежу учинио крај, треба употребити строге мјере, треба свакога појединца оптужити и сургун учинити. Строгим примјером може се све исправити, јер ни ми одовуда не можемо равнодушно гледати такву квареж народа у нашем сусједству. Мудро поступите, али одлучно, па се не бојте, ја ћу Вас потпомагати.

Имена свију Вама су позната. Само паметно и јуначки, па се не бојте ничега“.(Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 138)

⁷⁸⁰ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(56/1).

⁷⁸¹ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(55/2).

У том писму главари извјештавају Војводића да су, сходно његовим упутствима, упознали Садедин-пашу са условима под којима пристају да се врате на своја огњишта.⁷⁸²

Исто тако, прекогранични прваци обавјештавају војводу Лакића и о пашином одговору на изнијете захтјеве. С тим у вези они пишу: „ Прва тачка, односно судији; како он вели, то бјеше свршено и прије наше давије по истоме нашем захтјеву. Друга тачка, није му била задовољна због трећег додатка, што смо казали, да се народ неће вратити док му се све не исправи, споменуто у наведене три тачке; на које ми је одговорио, с тијем значи да ви мене не вјерујете, да сам посланик царски са ирадом, који мора по иради све то испунити куће начињети, као и штете наплатити, а што имам са повратком народа, то је да не пропадне нафака; а комисијун ће се направит, међу којим ће бити један посланик господарски; за којег и ви знате, да ће бити“.⁷⁸³

Главари су, како наводе у свом писму, одговорили Садедин-паши да су они и жељели да им се пошаље царски изасланик, који ће се упознати са зулумима које је народ претрпио, те да разумију његов долазак „с царском ирадом“, тј. да му вјерују. Међутим, они не могу убиједити народ да се врати у своја мјеста док му се не измири нанешена штета и док се кривци за учињене зулуме не приведу правди. Ово „због тога, што је било случајева, тј. удараца арнауцких“, при којим су се дешавала паљења и убиства, а да Срби, и поред

---

⁷⁸² ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(55/2).

Ради се о условима које је књаз Никола формулисао у три тачке, а са којима је Божо Петровић упознао војводу Лакића у писму од 11/23. јуна, о чему је нешто раније било ријечи.

⁷⁸³ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(55).

У вези са сусретом прекограничних првака са Садедин-пашом и његовим инсистирањем да се народ врати у своја мјеста, писао је и поручник Лабовић. Он је, на основу исказа једног од доњовасојевићких главара, Авра Цемовића, 15/27. јуна написао писмо војводи Божу Петровићу сљедеће садржине: „ Кад је Авро Цемовић по повратку од саладин паше из Берана дошао на трепчу говораше да је Саладин паша говорио да се одма народ враћа на своје земље и да ради. Ови су му одговорили да народ не могу приморати да се врати прије него им се све наплати што им је штете учињено. На ово је паша одговорио главарима да он неће одговарати за нерад и што ће тијем пропанут од нафакe народу и ако се народ не врене сад одма да ће се послѣје кајати што није земљу радио. Овако авро говораше да је паша српски говорио.“ (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(57)).

обећања царских власти да ће им се штета надокнадити, нијесу били обештећени.⁷⁸⁴

На ово је, кажу главари, паша одговорио „да почиње данас радити“, констатујући да они не знају „шта он то отпочиње радити“.⁷⁸⁵

Иако приликом првог сусрета прекограничних главара са Садедин-пашом, као што се то уосталом могло и очекивати, није дошло до озбиљнијег помака у рјешавању постојеће кризе у Доњим Васојевићима, Божо Петровић је изражавао наду у успјешност завршетка цијеле ствари. Тако он, у писму, такође датираном 15/27. јуна, пише војводи Лакићу: „ Судаћи по данашњем разговору прекогр. главара са Саладин пашом као и по другим неким околностима надати се имамо да ће се ова ствар прекогранична на наше задовољство свршити, разумије се ако ми будемо пажљиво радили, а они (главари) добро слушали.“⁷⁸⁶

Затим, Петровић пише Војводићу да чим прими „ово писмо“, поручи доњовасојевићким првацима да кажу паши да ће се народ вратити на своја огњишта чим види да је у Беране дошао црногорски изасланик.

Потом каже: „ Да не би паши пало у очи кад би главари горње изговорили нужно је да предходно поведу разговор с пашом како су ко бајаги окупили народ и како су народу казивали њихов разговор с пашом његов лијепи дочек и позив пашин, и да су између осталог народу казали како им је паша казао да ће доћи и комесар Господарев, да је народ, усљед тога њихова казивања и видећи у томе озбиљну вољу пашину да нередима и зулумима стане на пут, а њему-народу-даде високо царско обећање, изјавио да ће се

---

⁷⁸⁴ У писму пише да су се прекограничари жалили „код царских власти, као код мушира Мустаф-Асин-паше и осталих паша“. Затим се каже да је народ добио обећање, „да ће све се наплатити: као куће, мал и погибија, а шта више и издржавање народу, који је био остао без ништа“. Даље се експлицитно не констатује да дата обећања нијесу испуњена, али се из контекста писма, односно потребе главара да са овим образложе одбијање народа да се врати на своја огњишта, то подразумијева. Свакако да су главари рекли Садедин-паши, да није дошло до реализације датих обећања, али да је током писања писма војводи Лакићу, омашком испуштено да се то и напише. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(55))

⁷⁸⁵ Исто.

⁷⁸⁶ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(58).

одма вратити на своје домове чим буде дошао у Беране тај Господарев комесар.⁷⁸⁷

На крају, Петровић поручује Војводићу да главарима све добро објасни и да им нареди да чим добију позив од паше одмах пођу у Беране, без икаквих додатних питања.⁷⁸⁸

У одговору на ово писмо, војвода Лакић, у депеши од 16/28. јуна, Божу Петровићу пише: „ Авро Цемовић јутрос је рано пошао и према Вашој наредби наређено му је како да се преко-гранички главари према паши управљају. При његовом поласку каза, да су заборавили, да им је рекао паша, да сваки дан иду код њег. Оволико се додаје к јучерашњем извјешћу.“⁷⁸⁹

Након што се вратио међу главаре, Цемовић је војводи Лакићу написао депешу у којој га је обавијестио да су се доњовасојевићки прваци „почели иједит један на другога“, те да би било „доста без посллица“, да их страх од Божа Петровића и од Војводића не спутава у испољавању међусобних зађевица.⁷⁹⁰ Зато Цемовић моли војводу Лакића да с тим у вези изда једну наредбу, како би се прекинуло такво стање и сачувала дисциплина међу главарима.⁷⁹¹

Овим поводом, Војводић је, у писму датираним 16/28. јуна, Петровићу написао следеће: „Спроводи Вам се доставка г. Авра Цемовића, у којој ћете виђети садржину. Оваквих случајева до сад није се никако примјећивало. С тога сам мишљења, да би требало послати једног човјека, који ће извидјети ту ствар, ако Ви нађете за сходно“.⁷⁹²

У свом одговору, који је услиједио истог дана, предсједник црногорске владе није се изјашњавао о предлогу војводе Лакића, али је јасно истакао какво понашање очекује од прекограничних првака.

Тако, он пише Војводићу да поручи доњовасојевићким главарима да „сјутра рано полазе наша два изасланика да са Сад-Един пашом уреде ствари

---

⁷⁸⁷ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(58).

⁷⁸⁸ Исто.

⁷⁸⁹ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(60).

⁷⁹⁰ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(61/2).

⁷⁹¹ Исто.

⁷⁹² ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(61/1).

прекограничних Васојевића“.⁷⁹³ Из тога разлога, наставља даље Петровић, неопходно је да војвода Лакић главарима строго нареди „ да се држе у љубави и слози“, те да једном за свагда забораве „на њихове међусобне неслоге и зађевице“.⁷⁹⁴ При том, прекогранични прваци треба да знају да ће, уколико „ишта неуредно ма који од њих уради“, или, пак, поступи по својој вољи, без претходног договора са осталима, бити подвргнут строгој одговорности и кажњавању.⁷⁹⁵

Предсједник црногорске владе потом каже војводи Лакићу да је потребно да главари, чим им се за то укаже прва прилика, изврше све оно „што им се наредило а још извршили нијесу, као што је то било и са оном синоћном наредбом“.⁷⁹⁶

Затим, у свом обраћању Војводићу, Божо Петровић наводи да прекогранични прваци, у складу са дотадашњом праксом, и даље, по основу свих питања, имају да се обраћају само њему, а не никако црногорским изасланицима.⁷⁹⁷

Петровић такође заповиједа Војводићу да поручи главарима „да народ Васојевићки није њихов, већ они народни“, те да стога „ треба за народ све да раде што је корисно и добро“.⁷⁹⁸ У противном, каже даље војвода Божо, „опет понављам остаће грдан сваки они који буде ма што противу интереса народних урадио“.⁷⁹⁹

Након овога, предсједник црногорске владе, у свом писму, у два наврата поново истиче неопходност сложног дјеловања прекограничних главара, на постизању споразума о рјешавању кризе у беранском округу.⁸⁰⁰

Свакако да су Турци морали претпостављати да доњовасојевићки прваци не наступају самостално по питању рјешавања кризе у беранском округу, већ да се они понашају у складу са инструкцијама које им стижу са

---

⁷⁹³ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(62).

⁷⁹⁴ Исто.

⁷⁹⁵ Исто.

⁷⁹⁶ Исто.

⁷⁹⁷ Исто.

⁷⁹⁸ Исто.

⁷⁹⁹ Исто.

⁸⁰⁰ Исто.

црногорске стране. Но, војвода Божо је строго водио рачуна о томе да османска страна не дође у посјед доказа, који би потврдили такво дјеловање Црне Горе. Стога је на крају свог писменог обраћања Лакићу Војводићу, у циљу избегавања могућности да евентуалним посредством неког од главара, његове, односно наредбе војводе Лакића, падну Турцима у руке, написао: „ Писмо које им у овом смислу будеш писао, пошљи по нарочитом човјеку, који ће ти га опет повратити.“⁸⁰¹

До новог састанка доњовасојевићких главара са Садедин-пашом дошло је 17/29. јуна. Истог дана, они су о томе писменим путем обавијестили бригадира Лакића Војводића, који је (такође 17/29. јуна) препис овога писма доставио Божу Петровићу.⁸⁰²

Тако, главари обавјештавају Војводића да им је паша рекао да „сјутра“ пошаљу људе „од свих изгорелих села, да се нађу на гаришта, да покажу одређеној комисији имена старешина којима су куће изгореле и да покажу разлику вриједности виших и мањих кућа“.⁸⁰³

Затим, доњовасојевићки прваци пишу: „Паша нам је показао одређену комисију т.ј. од турске стране биће Џемаил-бег и један бимбаша, писар кајмакана беранског Авди-ефендија. Од српске стране г. Јово Мартиновић и г. Поповић. Нама је рекао, ви долазите сваки дан и што имате, те ви се крива, да ми докашете“.⁸⁰⁴

Након овога, прекогранични главари су се осврнули на приговор војводе Божо о неизвршавању наређења. С тим у вези, они кажу: „Наредбу ономадашњу, о којој бјеше ријеч у Вашем писму, које ви је писао Г. В. Божо Петровић, да није испуњена, нијесмо ви могли писати, јер као што знате није било прилике да лично паши кажемо што по упуству вашем народ захтијева, него смо преко људи доказали паши жељу народа, а данас лично исто усмено пред пашом пофторили.“⁸⁰⁵

---

⁸⁰¹ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(62).

⁸⁰² ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(65).

⁸⁰³ Исто.

⁸⁰⁴ Исто.

⁸⁰⁵ Исто.

Потом, у свом писму, прекогранични главари пишу да је њихов „данашњи говор био по наредбама“, те да су на посљетку паши рекли сљедеће: „ Добро урадићете ви док сте овђе, но по одласку вашем осташе Арнаути они исти, који су и прије били, те за то народ не смије да дође.“⁸⁰⁶

На крају, доњовасојевићки прваци траже од војводе Лакића „најбрже упутство за сјутра“, и износе да је Џемаил-бег, један од два османска делегата у комисији, претходне године био кајмакам и погранични комесар у Беранама“.⁸⁰⁷

Након што је обавијештен о сусрету прекограничних главара са Садедин-пашом, предсједник црногорске владе је телеграмским путем о свему обавијестио црногорског књаза.⁸⁰⁸

Што се тиче упутстава која су прекогранични прваци тражили да им се дају, Петровић је у телеграму написао да су они „затрајали с писмом да их ишту“, али да ће се он потрудити да главарима инструкције стигну што прије.⁸⁰⁹ При том износи да доњовасојевићким првацима има намјеру да каже

---

⁸⁰⁶ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(65).

⁸⁰⁷ Исто.

⁸⁰⁸ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(67/3).

⁸⁰⁹ Исто.

На почетку овог телеграма, који је послат књазу 17/29. јуна, стоји: „Главари пишу да су се јуче састајали с Пашом“. То би значило да је до другог сусрета прекограничара и Садедин-паше дошло 16/28. јуна.

Међутим, писмо које су главари („Иван Делевић са друштвом“) , као што је већ речено, 17/29. јуна послали бригадиру Војводићу, а он истог дана Божу Петровићу, почиње са „Достављамо Вам о данашњем састанку нашем с пашом“. Одатле произилази, да је до сусрета дошло 17/29. јуна, што је у раду и констатовано.

Да је тога, а не претходног дана, дошло до поменутог састанка, свједоче и презентирана писма Авра Цемовића, војводе Лакића и Божа Петровића, написана 16/28. јуна, која својом садржином уопште не указују на евентуални сусрет прекограничних првака са царским изаслаником.

Но, без обзира на речено, од главара се, као што се то види из Петровићевог телеграма, очекивало да брже реагују, када је у питању слање њихових извјештаја, односно тражење инструкција према којима ће се у својим активностима руководити.

Ипак, доњовасојевићки прваци нијесу били једини кривци што потребне информације нијесу стизале на вријеме на одредиште. То се види из писма којег је Петровић упутио војводи Лакићу 18/30. јуна, а у којем се тим поводом каже сљедеће: „ Одговор за главаре доћи ће доцкан; али зато ја није сам крив, него главари који те доцкан питају, а и ти с преписима (писма) кад видиш да су прешна треба одма шиљати без да дангубиш с преписима, а јутрос има кривице и ових млађи те су код мене, који су ми писмо предали на два три сахата пошто је дошло. Гледај даклен да се други пут незадоцнимо“. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(69/2).

„да пошаљу људе, за које им је паша зборио, као и да иду сваки дан код њега“.⁸¹⁰

На ово му је црногорски владар, телеграмом од 18/30. јуна (послат са Цетиња у Андријевицу у седам часова и 10 минута), одговорио сљедеће: „То се разумије нека главари иду без одлагања код паше и нека се попаљеници нађу на своја гаришта и пред комисиом изиду и све покажу. А нека паши реку да се све то залуду чини ако неби оставио редовну војску да их брани и чува од арнаута“.⁸¹¹

Предсједник црногорске владе је, у његовом већ поменутом писму од 18/30. јуна, упознао бригадира Војводића са инструкцијама по којима прекогранични главари имају да поступају.⁸¹²

С обзиром на то да се, из поменутих разлога, каснило са давањем ових упутстава, Војводић је имао „одма на најбржу руку“ да поручи главарима „да изаберу људе од свијех изгорелих села и да пођу онђен ће им је паша казао да покажу комисији имена старешина изгорелијех кућа, као и разлику вредности виших и мањих истијех кућа“.⁸¹³

Водећи рачуна о томе да царском изасланику не буде чудно то што „није су ови људи пријен пошли“, односно да се у вези са тим код њега не појаве којекакве сумње, Петровић је наредио да Иван Делевић и још један главар одмах пођу код Садедин-паше у Беране.⁸¹⁴ Главари су паши имали да саопште да се односни људи налазе раштркани по горама, те да су они послали изасланике да им кажу да дођу код цркве, гдје ће их чекати остали прваци, који ће их довести у Беране, одакле ће отићи тамо гдје им султанов повјереник буде рекао.

Војвода Божо је, у свом писму, бригадиру Војводићу такође написао да је потребно да прекогранични прваци, у случају да су „већ ове људе изабрали

---

⁸¹⁰ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(69/2)

⁸¹¹ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(68).

⁸¹² ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(69/2).

⁸¹³ Исто.

⁸¹⁴ Исто.

и окупили“ (у шта је изразио сумњу), одмах са њима пођу код Садедин-паше.⁸¹⁵

Исто тако, Петровић је казао Војводићу да поручи главарима да „иду код паше као што им је и рекао“, т.ј. сваког дана, с тим да се унапријед договоре шта да кажу пред царским изаслаником, како не би долазило до тога да противрјече један другом.⁸¹⁶ При том је прекограничарима имало да се да до знања да воде рачуна да не претјерују у својим захтјевима, односно да „неистичу жалбе и кривице за које лијепо знаду да им није криво и да се немају што жалити“.⁸¹⁷ Главари не смију да забораве, каже Петровић, „да се има које шта и њима рећи, па је најбоље да избјегну све оно што би истакло давије, које неби у њихову корист испале“.⁸¹⁸

Предсједник црногорске владе потом пише Војводићу да на крају, када све изнесу пред царским изаслаником, главари кажу паши сљедеће: „ (...) више немамо ништа, но очекујемо од вас да нама осигурате наш положај и наше пребивање на нашим кућама, као вјерним поданицима Њ. В. Султана“.⁸¹⁹ Једном ријечју, наставља даље Петровић, главарима има да се каже „ да иду редовно код паше, као што им је рекао и кад виде згодну прилику“, да кажу султановим изасланику „ да се све то залуду чини, ако неби оставио редовну војску-да их брани и чува“.⁸²⁰

Поред овога, Петровић је поручио војводи Лакићу да главари својим поступањем никако не смију показати да се налазе под црногорском заштитом, те да стога не смију питати „г. Јова или г. Риста ни за какав њихов посао, нако да им одговоре на оно што би их ови питали“.⁸²¹ Иначе, за све што им је нејасно, имају да се обраћају само Војводићу.

У циљу мјера предострожности, као и ради брже комуникације (да се вријеме не би губило на писање и преписивање), Петровић је казао војводи Лакићу да пошаље свог изасланика код глаvara, са задатком да им све јасно

---

⁸¹⁵ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(69/2).

⁸¹⁶ Исто.

⁸¹⁷ Исто.

⁸¹⁸ Исто.

⁸¹⁹ Исто.

⁸²⁰ Исто.

⁸²¹ Исто.

усмено пренесе, а потом и да им прочита његово писмо, које би потом вратио натраг.⁸²²

Примјећује се да је у свом писму, упутства о којима је било ријечи у наведеној преписци између војводе Божа и књаза Николе, Петровић допунио са још неким инструкцијама. При том се види да је предсједник црногорске владе неке од тих инструкција већ изнио у писму, које је бригадиру Војводићу написао 16/28. јуна, што јасно указује на њихов значај, односно потребу да од стране прекограничара буду строго испоштоване.

10.1.4. Рад црногорско-османске комисије

У писму којег је 6/18. јуна послао Божу Петровићу, књаз Никола је, обавјештавајући свог предсједника владе о султановим одлукама по питању кризе у Беранској нахији, навео да је за црногорског делегата, који је имао да са Садедин-пашом ради на сређивању стања у беранском округу, именовано бригадира Јова Мартиновића. Да буде пратилац Мартиновићу, црногорски владар одредио је Риста Поповића.⁸²³

Мартиновић и Поповић стигли су у Беране 17/29. јуна⁸²⁴. Тога дана, царски изасланик примио их је у свом стану⁸²⁵, у коме се у тренутку пријема налазио и Хусеин-паша.⁸²⁶

---

⁸²² ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(69/2).

⁸²³ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(10).

Шта је подразумијевало бити пратилац Мартиновићу, у увом писму није тачно прецизирано. Међутим, из даљег излагања видјеће се да је Ристо Поповић, заједно са Јовом Мартиновићем, учествовао у раду мјешовите црногорско-османске комисије, која је имала задатак да попише и изврши процјену вриједности попаљених кућа прекограничара. То значи да је Поповић био други црногорски делегат у поменутој комисији. Уосталом, видјели смо да је царски изасланик, као једног од чланова комисије, доњовасојевићким првацима представио и Поповића.

⁸²⁴ По изласку из Црне Горе, на караули код Веничке, црногорске делегате срео је један османски официр са два коњаника. Овај официр пропустио је Мартиновића и Поповића, али је задржао три војника који су били са њима. Држећи се наредбе књаза Николе да у свом поступању не испољавају наглост, црногорски делегати се овоме нијесу противили. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(66))

⁸²⁵ Овај израз, који се односи на мјесто боравка (резиденцију) неке значајне личности, преузет је из писма, којег су поводом свог доласка у Беране, Мартиновић и Поповић написали Божу Петровићу 17/29. јуна. (Исто)

Након не много дугачког разговора о уобичајеним стварима, које се нијесу односили на рад комисије, паша је рекао црногорским делегатима да могу да се одморе, а да ће комисија почети са радом сјутрадан.⁸²⁷

Мартиновић и Поповић су се потом смјестили у кућу, која је им је стављена на располагање, а која се налазила близу пашиног стана. На капији, испред куће, била је постављена стража од два војника.

Послије пола сата, Садедин-паша и Хусеин-паша дошли су црногорским изасланицима у узвратну посјету, током које опет није било ријечи о раду комисије. Садедин-паша је, иначе, говорио турским језиком, а преводилац му је био кајмакам Пиводић.

У четири сата послје подне Мартиновић и Поповић посјетили су Хусеин-пашу, испред чијег стана их је такође дочекала чета војника. Том приликом паша је рекао да су аскери задовољни држањем црногорске војске, те да ће односи између двију војски бити још бољи, јер је ријеч о новом батаљону аскера, који је замијенио стари.

Свакако да је паша, када је ово казао, имао у виду да су војници претходног батаљона били искомпромитовани учешћем у акцијама против прекограничара.

Сумирајући своје утиске након доласка у Беране, црногорски делегати су, у поменутом писму од 17/29. јуна, предсједнику црногорске владе написали: „Једном ријечи дочекали су нас врло лијепо, како ће у будуће бити видјећемо, а за сада имамо додати само то, да смо кајмекану казали одма по доласку за заустављене оно троје момчади и одма је био послат заптија те их довео. Кад нам је Сад Един паша правио посјету изразио се да јако жали што су нам момци задржани. Чујемо да су узимали подофицијера овога ради на

Свакако да се ријеч „стан“, употребљена у контексту времена у којем је ријеч, не може повезивати са његовим уобичајеним значењем у савременом добу, које се односи на јединице становања у вишеспратницама.

⁸²⁶ На улазу у Беране црногорске делегате је у знак почасте, са пушкама пред грудима, дочекала једна чета низама (чији логор је био на том мјесту), док их је друга чета османских војника дочекала испред пашине резиденције. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(66))

⁸²⁷ Исто.

испит, али не знамо јесу ли баш у истини, јер би иначе молили да га не дирају пошто неће бити ни он добро информисан“.⁸²⁸

Дана 18/30. јуна Мартиновић и Поповић послали су Божу Петровићу извјештај у коме га обавјештавају да је „ сад баш у десет ура мање четврт“, код њих је долазио Садедин-паша да им представи османске чланове комисије. Поред већ поменутих Џемаил-бега, бимбаше и писара, црногорски делегати наводе да су турски представници у комисији били и „један колас, један јузбаша низамски и један заптијски“.⁸²⁹

Даље, у извјештају, Мартиновић и Поповић наводе да „на по уре по подне“, комисија креће „кроз села и то најприје у Луге“, како би саставила одговарајући списак, односно забиљежила „чија је која од изгорелих кућа, каква је и колика била“.⁸³⁰ Потом би Турци одлучили да ли да дају паре за изградњу кућа или да их сами саграде.

Црногорски делегати затим кажу, да „о штетама другим и о нафаци и другом што је у кућама изгорело није било разговора“, те да они нијесу хтјели да покрећу то питање.⁸³¹ Ово због тога што су Мартиновић и Поповић сматрали да је, с обзиром на то да ће „с комисијом бити и главари из сваког села“, љепше да они сами иницирају рјешавање овог проблема, а да их црногорски комесари у томе помогну.⁸³²

Потом, црногорски комесари обавјештавају Петровића да ће са црногорске стране, „данас у комисији док рад заузме свој правац“, учешће узети само Јово Мартиновић, те да је то била жеља и Садедин-паше.⁸³³

Након тога они поручују Петровићу да је Мартиновић планирао да 19.јуна/1. јула не излази са комисијом на терен, пошто ни царски изасланик није намјеравао да тога дана присуствује њеном раду. Међутим, послове

---

⁸²⁸ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(66).

⁸²⁹ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(73/2).

⁸³⁰ Исто.

⁸³¹ Исто.

⁸³² Исто.

⁸³³ Исто.

комисије, са осталим њеним члановима, обављаће Ристо Поповић, наравно, уколико предсједник црногорске влади не нареди другачије.⁸³⁴

Нови извјештај од црногорских делегата у комисији војвода Божо Петровић добио је 19. јуна/1. јула.⁸³⁵

У том извјештају Мартиновић и Поповић предсједнику црногорске владе пишу: „Јуче одма поподне пошли смо у Луге и пописали погореле куће: колико је која дуга, колико широка, од чега је и чим је била покривена, је ли имала ма и најмању сухоту (појате, мале стаје, кошеве итд.). Нашло се кућа што лијепих што простих 38“.⁸³⁶

По повратку договорисмо се да данас раније кренемо, те с тога Џемаил-бег даде звати у наш стан Ивана Делевића, попа Јеремију и Анта Цемовића, који су били с нама при попису, да им се саопшти доба поласка, како би и они дошли (узрок што није било више главара и сеоских старјешина, тај је, што су ова тројица били дошли да моле да се попис остави за данас, али ми већ бијасмо у путу, те се и они повратише с нама)-овом приликом Џемаил-бег поче препоручивати главарима да се народ повраћа, али се главари не дадоше, што но ријеч, ни окусити“.⁸³⁷

На позиве Џемаил-бега, пишу даље црногорски комесари, главари су одговорили да народ не може пристати да се врати на своја огњишта „кад нема ни крова ни љеба ни кашике нити ишта“⁸³⁸. При том се народ „распрскао по планинама, а нема ни вјере више ни у кога“, казали су доњовасојевићки прваци.⁸³⁹

На ово је османски делегат, према ријечима Мартиновића и Поповића, казао: „Бојати се немате од чега-аскер је ту, ако љеба немате даћемо вам

---

⁸³⁴ На крају свог писма, а у складу са већ помињаном бригом црногорских власти да прекогранични прваци неким својим поступком не покажу да се налазе под покровитељством Цетиња, Мартиновић и Поповић пишу: „Ноћас су четири страже око нашег стана, па се бојимо да не би који од главара, ил иначе ко, покушао доћи к нама“. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(73/2))

⁸³⁵ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(74/6); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 72.

⁸³⁶ Исто.

⁸³⁷ Исто.

⁸³⁸ Исто.

⁸³⁹ Исто.

таин, а како живите у те планине тамо, можете и у ове овамо“.⁸⁴⁰ Главари су одговорили да немају ни планина, јер су им све отели. На то је Џемаил-бег, како црногорски изасланици преносе Петровићу, рекао: „ Кажите које су ваше и јавите се кад хтједнете доћи па ћемо вам дати аскер, ако се бојите“.⁸⁴¹

Након овога турски представник у комисији је предложио да се у своје домове враћају „бар они којима се куће попишу, па да раде око усјева“.⁸⁴²

Црногорски делегати су, како пишу у свом извјештају, тобож помагали Џемаил-бегу „у тим савјетима“.⁸⁴³ Они су говорили доњовасојевићким првацима „ да се споразумију с народом, да покушавају народ привољети, да га савјетују и да му представе како је Султан послао овог човјека нарочито из Цариграда и како тај човјек озбиљно ради да ствар на лијепи начин сврши“.⁸⁴⁴

Даље, црногорски чланови комисије обавјештавају војводу Божа да Садедин-паша, осим о изградњи кућа, није говорио о другим султановим обећањима.⁸⁴⁵

Потом, Мартиновић и Поповић у свом извјештају кажу да „остале штете, жито, мал и покућство-осим кућа, јуче нијесу уписиване“, али да ће се вјероватно и то пописати, судећи по томе „што су данас и опаљене шљиве, жито опаљено и погажено, изгорјеле пчеле и друге видљиве штете уписивате“.⁸⁴⁶ При том, црногорски делегати наводе да се овај посао није ни

---

⁸⁴⁰ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(74/6); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 72.

⁸⁴¹ Исто.

⁸⁴² Исто.

⁸⁴³ Исто.

⁸⁴⁴ Мартиновић и Поповић у свом извјештају констатују да се јасно види „ да је паши главно да се народ поврати“, те да нијесу сигурни да ли ће послје народног повратка „озбиљно радити по царској наредби“. При том, они предсједнику црногорске владе кажу, да ће он најбоље знати, „да ли је ово до сада урађено и овај правац рада довољна гаранција и увјерење за то“. (Исто)

⁸⁴⁵ Износећи овим поводом своје мишљење, црногорски изасланици војводи Божи пишу: „ Ако би нашли за добро да се народ поврне баш сад, нужно би било да сви главари још једном код Саадедин-паше дођу с тијем: да се народ вољан поврати али тек кад дозна начисто у чему се састоји царска милост. Ако би им паша на то одговорио отворено: у општем помиловању и општој накнади штета, онда да се и поврате“. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(74/6); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 72, 73)

⁸⁴⁶ Исто.

могао обавити „пошто није било оних који би те штете могли набројити“, истичући да је Џемаил-бег рекао да ће се „комисија о томе споразумјети“.⁸⁴⁷

Мартиновић и Поповић такође обавјештавају Петровића „да су главари доста упорни у опхођењу“, те да се боје да то не доведе до „хрђавих посљедица“.⁸⁴⁸ С тим у вези, они наводе да су доњовасојевићки прваци, када их је паша претходног дана, преко заптије, позвао да присуствују раду комисије, одговорили да то неће учинети, уколико не добију писмени позив од обје стране, те да им је такав позив потом и упућен.

Затим, црногорски делегати кажу да су главари, који су били „присутни јуче“ у њиховом стану, навели као разлог томе „што немеју вјере“ и тај што је неколико првака „још од прије ових догађаја у тамницу“, на што је Џемаил-бег реаговао тако што је пописао њихова имена.⁸⁴⁹ При том, Мартиновић и Поповић истичу да је, према њиховим сазнањима, један главар „још исту вече пуштен“.⁸⁵⁰

Након овога, црногорски изасланици пишу војводи Божу да ће, изгледа, по завршетку пописа комисија имати задатак и да изврши процјену штете, те да ће се народу, уколико буде задовољан са том процјеном, исплатити одговарајућа новчана средства. У супротном би османске власти пострададом становништву саме изградиле куће, кажу црногорски изасланици.

Како би се боље управљали током даљег рада, а за случај да народ прихвати да му се у замјену за претрпљену штету, исплати новчани износ који одреди комисија, Мартиновић и Поповић, у извјештају 19. јуна/1. јула, поручују Петровићу и да им је потребна „процјена цјелокупне штете сваког појединог домаћина“.⁸⁵¹ При том га моле да, уколико он то нађе за умјесно, у том смислу „изда једну наредбу на главаре да они то што прије учине“.⁸⁵²

---

⁸⁴⁷ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(74/6); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 72, 73.

⁸⁴⁸ Исто.

⁸⁴⁹ Исто.

⁸⁵⁰ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(74/6); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 73.

⁸⁵¹ Исто.

⁸⁵² Исто.

Црногорски делегати су војводи Божу, у извјештају датираном 19. јуна/1. јула, такође написали да је дотадашњи берански кајмакам напустио Беране: „Риза-бегу је дошао, како се

Какво је мишљење књаз Никола имао у односу на добијене информације у вези са радом комисије, види се из његовог писма предсједнику црногорске владе од 19. јуна/1. јула.⁸⁵³

У том писму црногорски владар каже да „ за сад нетреба искати надокнаде осим да се само куће стимавају (процјењују-прим.а) а остало да ће доћ послијед“.⁸⁵⁴

Што се тиче питања повратка прекограничног становништва у свој завичај, књаз је Петровићу написао сљедеће: „ (...) нека буде како јучер рекох како се које село препише онако нека се народ и повраће на примјер јуче се писало село луге лужани су морали већ повратит па тако редом јер како би се оштете стимавале кад домаћинах није на мјесто да кажу своју оштету“.⁸⁵⁵

Књаз Никола је у свом писму имао поруку за Божа Петровића и у вези са понашањем доњовасојевићких првака. По свом обичају, он је и овом приликом на њихов рачун изрекао тешке и непримјерене ријечи: „(...) главарима што бестијају држећи неку упорност треба им поручити да добро очи отворе што ће кои рећи. Мене се Султан и влади руској обвезао даће народ помиловати и у штетама накнадити и власти беранске грађанске и војничке казнит. Зар та Господа од кумпаније Цемовића мислила је даће с' њима цар Отомановић преговарати с' њима ништавцима чија је сва ова работа јели?не осврћи се ти на њихово зановетање но им одлучно кажи да нема друге но да слушају“.⁸⁵⁶

прича, телеграф из Цариграда да иде одавде и он је пошао на уру прије нашег доласка“.
(ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(74/6); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 73, 121)

Свакако да су удаљењем беранског кајмакама са његове дужности, османске власти жељеле да допринесу нормализација стања у том крају, односно да испуне своје обећање о кажњавању одговорних за ескалацију сукоба у беранском округу. Но, Риза бег је и даље остао почасни ађутант султана и „паша арнаутски“, тако да је ова „ казна“ више била формалне природе. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(39), ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 709/1)

⁸⁵³ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(84).

⁸⁵⁴ Исто.

⁸⁵⁵ Исто.

⁸⁵⁶ Исто.

Књаз Никола је испољио оволико срџбе према пркограничним првацима, без обзира на то што га војвода Божа, шаљући му извјештај црногорских делегата од 19. јуна/1. јула, обавијестио о томе да главари нијесу били упознати са његовим инструкцијама од претходног дана (ове инструкције нијесмо нашли међу архивским документима у ДАЦГ): „Сад примих један рапорат од Бриг. Јова којег Вам саопштавам преко телеграфа али претходно узимам слободу казати следеће: Што Јово каже дасу главари опорни били узрокује томе што су се држали досадањих напутака а јучерашњи ниесу им могли бит

Осим овога, књаз Никола је, у циљу бржег рада комисије, поручио војводи Божу да саопшти Јову Мартиновићу да „предложи комесару да он и главни комесар стимавају куће а ристо и други комесар остале штете“.⁸⁵⁷ Према овој замисли најприје би у неком селу Мартиновић и његов колега извршили процјену кућа, након чега би у том истом селу свој дио посла обавили Поповић и други комесар.

При том је књаз, који је у овом писму војводи Божу већ поручио да каже „Јову да не премудрује но да живо ради у овом смислу“, опет указао предсједнику црногорске владе на потребу да се Мартиновић упозори да не отеже у свом послу, односно да „не цијепа длаку у четворо да се рече е' умије.“⁸⁵⁸ Књаз такође пише да, „ако ово усвоји комисија“, на исти начин има да се понаша и Ристо Поповић.⁸⁵⁹

Обављајући свој посао, комисија је 19. јуна/1. јула у селу Петњик пописала 56 кућа. За разлику од претходног дана, у овом селу је пописано и неколико стогова сијена. Поред тога, Џемаил-бег казао је Авру Цемовићу да евидентира стоку, која је у посљедњим догађајима заплијењена, како би се одмах кренуло у потрагу за њом. Нађена стока вратила би се својим власницима, а сељани чији мал не би био пронађен, имали су да се обештете у одговарајућем новчаном износу.⁸⁶⁰

Наредног дана комисија је радила на пописивању села Дапсићи и Заграђе.⁸⁶¹

познати почем их неће бит ни Јово примио кад је овај рапорат написао“. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(74/1))

⁸⁵⁷ Исто.

⁸⁵⁸ Исто.

⁸⁵⁹ Исто.

У складу са наредбама књаза Николе, Божо Петровић дао је потребне инструкције црногорским делегатима и војводили Лакићу Војводићу, који је имао да пренесе прекограничним првацима која су очекивања Цетиња, у погледу њиховог будућег држања током рада комисије на терену. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(74/3, 76))

⁸⁶⁰ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(77).

⁸⁶¹ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(77), (79/2).

Да су се доњовасојевићки главари понашали у складу са наребама које су добили од војводе Лакића, види се из њиховог писма, којег су Војводићу послали 20. јуна/2. јула. Констатујући, најприје, да су „били у Дапсиће и Заграђе те писали куће“, прекогранични прваци („Иван с' друштвом“) пишу: „ (...)

- 1) нашје рад бијо да по вашој наредби будемо скромни према комисије као што сте рекли даи послушамо.

У свом извјештају, датираним 21. јуна/3. јула, Мартиновић и Поповић обавијестили су војводу Божа Петровића, да су тога дана пописали „погорјеле куће на Полици и нешто од Будимља“, те да се на дају да ће сјутрадан до подне „свршити и Будимље“.⁸⁶²

Што се тиче безбједоносне ситуације у беранском округу, црногорски делегати, у поменутом извјештају од 21. јуна/3. јула, пишу; „ Опасности, иначе, бар за сада нема, како изгледа, никакве, јер је свуд по селима војска размјешћена (на самој Полици има 300 војника) иако се прича овђе да је у Пећ био скуп главара арнаутских који су вијећали о нападу не само на овдашње Србе но чак и на Црну Гору (!)“.⁸⁶³

У вези са овим гласинама, Божо Петровић је црногорским изасланицима 22. јуна/4. јула одговорио да сматра да је ријеч о измишљотинама, без обзира на то што су му из других извора о томе достављене још подробније информације.⁸⁶⁴ Ипак, каже Петровић, да ће „савјести ради“, испитати о чему се ту ради, поручујући црногорским делегатима да и они са њихове стране учине то исто.⁸⁶⁵

Заиста је тешко било повјеровати да ће се Албанци усудити да изврше напад на српско становништво, а камоли на Црну Гору, у ситуацији када се расправљало о нормализацији стања у Доњим Васојевићима, уз присуство

---

2) Наредили смо лугама петњику загорју дапсићи и заграђу т.ј. онијем селима којима су куће пописате за палене, да се свак одмак враћа на своја кућишта (...). (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(79/2))

⁸⁶² ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(82); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 74.

⁸⁶³ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(82); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 75.

⁸⁶⁴ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(86/2)

Истог дана, поводом евентуалног албанског напада на српско становништво, предсједник црногорске владе добио је извјештај од бригадира Лакића Војводића, па је сасвим могуће да се ове „подробније информације“ односе на наводе који су војводи Божу достављени у том извјештају. Наравно, ово уколико је Петровићу извјештај бригадира Војводића стигао прије него што је он Мартиновићу и Поповићу изнио своје мишљење по односном питању.

Тако, Војводић у свом извјештају, између осталог, пише да је претходног дана у Беране дошао један трговац из Пећи, „који је имао разговор са беранским кантрацијом“. Тај разговор слушао је Љубомир Поповић, „пошто се њега“, како каже Војводић, „нијесу бојали, мислећи да је и он Турчин“. Војвода Лакић потом пише: „ Причање тог пећског трговца састоји се у овоме: „ Кад се повратио Риза-бег у Пећ и Ђаковицу била је скупштина арнауцких поглавара и Арнаутлука. Риза-бег је, чим је стигао у Пећ, љутито је скинуо са себе све царске знаке и захвалио се, да ће поново са цијелим Арнаутлуком ударити на берански округ. Ако ли ми се успротиви-наше-аскер, онда ће најприје ударити на аскер и њега свршити, па онда на Србе, те ће све до Андријевице свршити, или ће они мени Пећ узети“ (...) Достављач каже, да је већ војску почео купити Риза-бег у Пећи“. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(88).

⁸⁶⁵ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(86).

високих османских и црногорских званичника, као и великог броја царских војника. Евентуално вијећање албанских првака о било каквом нападу, прије је могло бити плод њихове озлојеђености, што су се османске власти и сами султан ангажовали на сређивању стања у беранском округу, него израз њихове стварне намјере да дјелују у том правцу. Свакако да је највише разлога за незадовољство имао бивши берански кајмакам Риза-бег.

10.1.5. Повратак Срба у завичај

У вези са наредбом књаза Николе о повратку прекограничара у свој завичај, (издатој у његовом писменом обраћању војводи Божу од 19. јуна/1. јула), предсједник црногорске владе, у писму од 21. јуна/3. јула, бригадиру Лакићу Војводићу пише: „Комисија је прегледала и остимала следећа села. Луге, Петњик, Загорје, Дапсиће и Заграђе, пак је потребно као што знаш да становници тијех села што пријен пођу у своја села-то сам нашао као најумјесније да вам пишем да осим што ћеш настојавати да се народ поврати, још да пошаљеш капетана Вуксана (Раичевића) да пође свуда по мјестима где сада стоје поменутих села становници и да их на лијеп начин посавјетује и покаже потребу њиховог повраћаја на кућишта и куће које нијесу опањене. За то одмах упуту капетана Вуксана и нек народ повраћа колико је сјутра, да не би затезањем народа покварили правац комисије које би допринијело слабе последице за прекограничаре“.⁸⁶⁶

---

⁸⁶⁶ Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 75.

Црногорски владар је, с циљем да се издејствују што бољи услови за повратак прекограничара у свој завичај, сматрао да је потребно да се они обрате султану једним писмом, у коме би изразили пуну лојалност османском владару, објаснили му ситуацију у којој се налазе, те изразили благодарност за све што за њих чини. О томе каква има да буде садржина тог писма, књаз је писао војводи Божу 21. јуна/3. јула: „ Нека овако писмо главари напишу и предају паши за цара: Ваше Царско Величанство најмилостивији Царе и Господаре! Тешко ономе кога сунце твоје царске милости не грије. Дође зла ура, и као из проваљенога облака вода просу се на нас свака напаст и ми, ни криви ни дужни, изгубосмо, изгорјесмо и бјесмо принуђени бјежати у планине и преко границе, да спасемо голи живот, који нам ништа неби ни требао, да нам неоста једино али највеће благо твоја царска милост. у твоје царско здравље ми се ево опет врнусмо на наша мила огњишта. Она су изгорјела и пуста, али ће њих твоја богата милост опет подићи, напунити и позлатити. Ми смо радосно разумјели велику ријеч и наредбу твога царскога величанства, да нам се свијема подигну изгорјеле куће. Као своме великому цару и милостивоме оцу ми препокорни и вјерни синови, твога Величанства долазимо ти пријавити, да је нама осим кућа све пропало, па ду су нам и сами

Свакако да су присуство редовне османске војске у селима беранског округа, као и рад чланова комисије на процјени штете коју је народ претрпио, уливали прекограничном становништву повјерење да може безбједно да се врати на своја имања, односно да се нада да ће се цијела ствар праведно завршити.

Тако је, 23. јуна/5. јула, бригадир Лакић Војводић могао војводи Божу Петровићу написати сљедеће: „ Од јучер у јутру народ непрестано гомилама пролази на своја гаришта тако, да ће до довече имати у сваком селу преко границе велики број народа. О овоме сам извијестио Ивана Делевића и наредио му, да одмах пође у Беране и о истом извијести пашу“.⁸⁶⁷

Видјевши да се народ враћа на своја огњишта, аге, на чијој земљи су имале да се подигну нове куће за пострадало становништво, покушале су да осујете такав развој догађа.

С тим у вези, прекогранични главари, писмом од 24. јуна/6. јула, јављају бригадиру Лакићу Војводићу да су претходног дана, баш када су почели „пред-говарат о процјени кућа“, у њиховим присуству, комисији стигле три молбе, написане од стране „овдашњих ага“.⁸⁶⁸

Ове молбе, најприје су биле предате Садедин-паши, а овај их је на разматрање прослиједио члановима комисије.

овогодишњи усјеви уништени. И да нам се пограде куће ми би смо од глади помрли и пропали са свијем и за вазда, када нас неби обасјала велика дарезљивост неисцрпне царске милости твоје те нам милостиво надокнадила сва уништена добра наша, и придржала нас докле се опет прихватимо своје зараде. Утјеши и овесели о' велики Царе и Господаре, твоје најпокорније и највјерније Синове, који су ти дубоко благодарни за све милости твоји и који те неће престати славити и хвалити за моћну и праведни заштиту и богате дарове твоје. Остајемо твога Царскога Величанства најпокорнији и највјернији Подајници.потписи главара./ Нека се лијепо и чисто препише и одмах пошље“. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(81))

Иако у писму стоји да су се прекограничари вратили на своја огњишта, они то још нијесу били учинили на дан када је оно отправљено Божу Петровићу. Но, свакако да се сматрало да ће се то десити прије него што главари писмо овакве садржине пошаљу султану, односно прије него што га он добије. И заиста, председник црногорске владе убрзо је добио обавјештење да се народ враћа у свој завичај. О томе ће нешто више ријечи бити у наредном излагању.

⁸⁶⁷ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(89).

Да је народ почео да се враћа на своја огњишта Војводић је председника црногорске владе обавијестио и дан раније: „ Достављам Вам, да се прекогранички народ из оближњих села, како из Луга и Загорја, почео враћати на своја гаришта. Колико се ће повратило тачно се не зна, јер народ непрестано пролази“. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(83))

⁸⁶⁸ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(92).

У вези са ријечима, које су аге у својим молбама упутили Садедин-паши, у односном писму доњовасојевићких првака стоји: „ (...) има неколико година наше чипчије као силом дадуни четвртину а садје ови догађај тесу из међу себе се свадиле наше чипчије и арнаути теим арнаути куће попалише па чучемо да оће цар куће даим гради за то ми молимо даи не гради на нашу земљу мићемо сами земљу да радимо(...)“⁸⁶⁹

Одговарајући на ово обраћање турских ага, Јово Мартиновић је, како преносе прекогранични главари, рекао да је „давно чита закон турски“, те да му се чини „да ага чипчију дигнут неможе ако би му дава четврто или погодбу па која била“.⁸⁷⁰ Осим тога, он је казао да је Садедин-паша погријешо што је ове молбе слао комисији, пошто она није надлежна за њихово рјешавање, већ османске грађанске власти. Зато аге, констатује Мартиновић, „пошто се ово зло смири“, све што имају треба да изнесу пред суд.⁸⁷¹

На питање Мартиновића да ли има „које село да је агу изагнало и четврто даније дало“, главари су одговорили: „(...) тога нема, а то што су чипчије агама дужне руко давања тоје као остала трговина (...)“⁸⁷²

На крају свог писма, доњовасојевићки прваци пишу: „(...) Кајмакам Џемаил Бег придужаваосе Г. Јову остали Турци били су у нутрални Тако стои то од чегасмо уплашени“.⁸⁷³

О молбама беранских ага, бригадир Војводић обавијестио је Божа Петровића 25. јуна/7. јула, када је уз једно пропратно писмо, прослиједио предсједнику црногорске владе односни извјештај прекограничних главара.⁸⁷⁴

---

⁸⁶⁹ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(92).

⁸⁷⁰ Исто.

⁸⁷¹ Исто.

⁸⁷² Исто.

⁸⁷³ Исто.

⁸⁷⁴ У пропратном писму Лакића Војводића је стајало: „ И ако мислим, да ће Вам сигурно бити доставио г. бриг. Јово о потраживањима, која чине беранске аге од Саад-Паше, опет дужност ми је доставити Вам, како ме о том прекогранички главари извјештавају.

Главари кажу, како су дошле три молбе од овдашњих ага Саад-Паши, у којима моле, да се не допушта њиховим чипчијама (Србима) да им цар гради куће на њихову земљу, него ће они сами своју земљу радити, као што ће те виђети из овђе уложеног писма од прекограничких главара. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(93))

Наредног дана, предсједник црногорске владе, писмено се обратио бригадиру Лакићу Војводићу. У том обраћању, између осталог, налази се и његово мишљење по питању захтјева беранских ага: „(...)чекао сам да виђу оће ли нам што о томе писат бриг. Јово, а почем не пише, то значи да ствар није нити може бити озбиљна; такво питање не може ни комисија па ни сам паша ријешити“.⁸⁷⁵

Највећи дио поменутог писма, којег је Божо Петровић упутио бригадиру Војводићу 26. јуна/8. јула, посвећен је питању амнестије за прекограничне Србе. Њега је, како пише војвода Божо, на „мудро и живо заузимање Његово Височанства Господара“, османски владар „на првом мјесту од својих обећања ставио“.⁸⁷⁶ Амнестија се, каже војвода Божо, односила не само на све „потоње догађаје“, већ и на „сва пређашња кривична дјела“, због којих су „људи морали пребјећи у нашу границу или остати на своју кућу на опрези и с пажњом“, како османским властима не би пали у руке.⁸⁷⁷

Без обзира на ово, Цетиње није журило са тиме да се народу објави да се амнестија односи на све прекограничаре. Црногорске власти су, у циљу избјегавања евентуалних забуна, усљед којих би неко од прекограничних Срба могао да страда, најприје жељеле да провјере, да ли се и у беранском округу на исти начин схватила одлука османског владара.

С тим у вези, предсједник црногорске владе обавјештава војводу Лакића, да је „нашим комесарима у Беране“ дато у задатак да питају Садедин-пашу да ли се султанова амнестија „простире и на оне људе који су прије овијех догађаја ма какав злочин учинили, или се буд зашто суду замјерили“.⁸⁷⁸ На ово је, пише Петровић, царски изасланик одговорио да се амнестија простире на све прекограничаре.

Након што му је саопштио информације везане за султаново помиловање, предсједник црногорске владе је војводи Лакићу рекао следеће: „ Ово ти наведох да знаш како је ствар текла, а сад ти се наређује да

---

⁸⁷⁵ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(97).

⁸⁷⁶ Исто.

⁸⁷⁷ Исто.

⁸⁷⁸ Исто.

објавиш народу да је султан помиловао свакога и оне који су одпријед што скривили и да се свак може слободно повратити на своје огњиште и нека се слободно врће“.⁸⁷⁹

Петровић је такође поручио Војводићу да амнестија треба што прије да се објави, јер је сматрао да би Турци, уколико се прекограничари одмах не би повратили, последије имали повод да им кажу да је већ касно да то учине, тј. да су требали да се користе царском милошћу онда када им је то речено, а не онда када је то њима драго.

При том је предсједник црногорске владе истакао да је давање опште амнестије добро дошло, не само због тога што ће се народ вратити на своја огњишта, већ и због тога што у црногорској граници неће остати људи, који би због својих „личних неповољности, ма колико му било пињкали и изазивали неприлике којима се последице не би дале увиђети“.⁸⁸⁰

Свакако да су се свакојаче зађевице, пљачке и убиства, могле дешавати не само на црногорској, већ и на османској територији, јер би они, који нијесу могли да се врате у своје домове, кивни због тога, прелазили границу, како би се на разне начине светили Турцима. То би опет лако могло довести до низа ланчаних реакција: турских напада на недужно становништво, одговора народа на насртаје Турака и на крају до поновног избијања сукоба ширих размјера.

Како такав развој ситуације Црна Гора није жељела, разумљиво је што су на Цетињу одахнули, када је кончано било потпуно јасно да се амнестија односи на све прекограничаре.

Ипак, цијела ствар захтијевала је појашњење, па је на крају свог писма, предсједник црногорске владе војводи Лакићу написао сљедеће: „ Ова објава те ти се наређује, да даш народу, не односи се на оне ришћане те су пребјегли из Плава-Гусиња у Полимје, као ни Брезовичане, почем као што знаш, њих не

---

⁸⁷⁹ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(97).

Да изда овакву наредбу, књаз Никола поручио је Божу Петровићу у телеграму од 25. јуна/7. јула. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(96))

⁸⁸⁰ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(97).

ћерају власти, него су побјегли због крви, али ће се благовремено гледат били се што могло и за њих учињети“.⁸⁸¹

10.1.6. Проблеми у вези са надокнадом попаљене имовине српског становништва

Анализирајући документа, која се односе на проблематику о којој је овдје ријеч, не може се примијетити да је рад комисије, у вези са пописивањем штете коју су Срби беранског округа претрпјели у посљедњим догађајима, био оптерећен било каквим проблемима.

Међутим, када је на дневни ред комисије дошло питање процјене попаљених кућа, ситуација је била сасвим другачија, пошто су османски делегати и прекогранични Срби у вези са том ствари имали изразито супростављене ставове.

Пишући о томе у писму, којег су 26. јуна/8. јула упутили бригадиру Лакићу Војводићу, доњовасојевићки главари („Иван с' друштвом“) кажу: „ Данас је био скуп код комисије-овога казаха главару и мувтара (старјешина села-п.а); ће се почело говорити о оцјени кућа, ће се нијесмо могли срести-ми Царска раја и турски Комесари. Црногорски изасланици држали су се неутрални. На крају овога говора ријешила је комисија да мувтари изађу и оцену куће поднесу комисији, по њиноме знању, што су и учињели, те су поднијели писмено: прву класу кућа у вредности 35 ет турских лира; другу класу 28 сам лира; трећу класу-18 ет лира; а четврту 10 ет“.⁸⁸²

---

⁸⁸¹ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(97).

⁸⁸² ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(99/1).

Упоређујући наводе доњовасојевићких првака, са извјештајем којег су Мартиновић и Поповић, поводом поменутог састанка комисије 26. јуна/8. јула, упутили Божу Петровићу, закључује се да се наведени износи од 35, 28, 18 и 10 лира, не односе на све куће из појединих класа, већ само на једну кућу из односне класе: „ Данас се купила комисија. Дошли су били главара и од села по два човјека. Говорило се о цијени кућа. Прву класу су сељаци цијенили 4500 гроша. Турцима се то премного учињело те смо на посљетку одабрали од сваке класе по једну кућу и дали сељацима, да на 4 уре поподне поднесу колико свака поједина кошта“. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(100)).

У свом писму главари даље кажу да су „пријен овога“, преко Авра Цемовића, добили наредбу од Јова Мартиновића да они сами извршене процјену кућа, те да му извјештај о томе предају тајно.⁸⁸³

Прекогранични прваци су поступили у складу са добијеном наредбом и по Цемовићу послали односни извјештај Мартиновићу.

Турци нијесу били задовољни са новчаним износом, који је, према процјени мухтара, на име штете имао да се исплати српском становништву. Они су, како наводе главари, признавали једва четврти дио од тога износа. При том истичу да оно што Турци планирају да исплате народу, представља половину од њихове најниже процјене за попаљене куће.⁸⁸⁴

Истог дана, када су настали проблеми у вези са процјеном кућа прекограничара, Божо Петровић послао је књазу Николи телеграм, у коме му пише да му је бригадир Мартиновић доставио да је „цијена те траже сељаци“ можда мало превелика, али да је „јопет умјеснија но турска“.⁸⁸⁵ У Мартиновићевом обавјештењу, којег Петровић преноси црногорском владару, такође је стајало: „ Знаци су добри, да ко се сусрету и нагоде, међутим и јутрос сам јавио главарима да буду што умјеренији, а то ћу им колико је ноћас јопет повторити.“⁸⁸⁶

Међутим, умјесто било какве нагодбе, османски делегат у комисији Цемаил-бег, само је саопштио доњовасојевићким главарима одлуку османске

---

⁸⁸³ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(99/1).

У вези са овим, Мартиновић и Поповић, у горе поменутом извјештају пишу: „ (...) ми смо препоручили главарима, да нам поднесу најниже цијене, како би се знали управљати, јер главари говораху, да се са сељацима сложити не могу, пошто су ови прећерали“. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(100)).

⁸⁸⁴ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(99/1).

Писмо које је добио од прекограничних првака, војвода Лакић прослиједио је Божу Петровићу 26. јуна/8. јула у десет сати навече. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(99/2))

Истог дана, бригадир Војводић, прослиједио је предсједнику црогорске владе још једно писмо (такође датирано на 26. јун/8. јул), које је добио од доњовасојевићких првака, а у којем они говоре о својом незавидном материјалном положају: „ Као што знате од када стоимо код цркве а знате трошка шта сте послали само 200, ока жита нашта смо се издржавали главари потребитини војници тако и калауђери са слугама и радницима око косидбе ливада, ђеје већ и жито нестало. Црковнија смо по арчили седморо јагњаци и ништа више нешега рачуна има што смо трошили има лијепо ако што мислите дане можете у ови трошк послите ни јер ми морамо да плаћамо свако из своје куће и дале се не можемо овијем рачуном из држават у скупу, јер је неке доста коштало“. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(101))

⁸⁸⁵ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(98).

⁸⁸⁶ Исто.

стране, чинећи то на непримјерен начин, надмено и без икаквог уважавања својих саговорника.

Овим поводом, Иван Делевић и остали главари, у свом писму од 27. јуна /9. јула, упућеном војводи Лакићу Војводићу, пишу: „ Данасје бијо зли састанак о процјени из горелих кућа ђеје комисија од стране турске т.ј. Џемаил бег ове ријечи каза.

- 1) Чекате ме штаћу сад рећ прва класа кућа у наш рачун кошта седам стотина гроша друга пет, трећа четири четврта три⁸⁸⁷,
- 2) ово ви се каже и друго бит неможе или мићемо по једну кућицу начињет по царској иради па колико коштала но ово говоримо за срећу овога народа да имају по мало сермије (иметка-п.а) у руке па нека ради
- 3) Ви главари више посла немате него кадве зовнемо дој ћете и одговарат, што питамо“.⁸⁸⁸

Истог дана, црногорски делегати написали су предсједнику црногорске владе извјештај, у коме га подробно обавјештавају о стварима везаним за процјену кућа прекограничних Срба.

У свом обраћању војводи Божу, они најприје изражавају своју узнемиреност због његовог одласка из Андријевице: „ Примили смо Ваше писмо које нас је бацило у доста велику бригау. Ви одлазите, а турци ка турци“.⁸⁸⁹

Затим, црногорски изасланици, наводе да су претходног дана навече (како су то и најавили у поменутом писму од 26. јуна/8. јула-п.а), наредили главарима да им поднесу „најниже цијене за погорјеле куће“, али да је „јутрос Џемаил-бег и не тражећи главарске цијене изнио своје“.⁸⁹⁰

---

⁸⁸⁷ Једна лира износила је сто гроша. (Ђ.Пејовић, *н.д.*, с. 112)

⁸⁸⁸ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(102).

Главари даље кажу да су „одма пошли код цркве“, како би јавили „да је ови народ у ови начин пропа“. (Исто)

На крају, они обавјештавају Војводића да је у Беране стигао „један паша и нови кајмакан“, те да „за пашу кажу даје нај стари од овија паша што су дошли“. (Исто)

⁸⁸⁹ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(102); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 76.

Војвода Божо се вратио на Цетиње 3/15. јула. (*Глас Црногорца*, бр. 27, Цетиње, 4 /16. јул 1898)

⁸⁹⁰ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(102); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 76.

Након тога, Мартиновић и Поповић обавјештавају Петровића колики су износ Турци одредили да на име одштете исплате сељацима. Исте информације, које су о томе доњовасојевићки прваци дали Војводићу, црногорски делегати саопштили су и Божу Петровићу, с тим што су они, у односу на прекограничне главаре, по питању вриједности кућа из прве класе, у свом извјештају написали подробније информације.

У извјештају Мартиновића и Поповића, као и у односном писму прекограничних главара, стоји да су Турци за куће из прве класе определијелили 700 гроша, с тим што су црногорски делегати појаснили да се тај износ односи на куће покривене сламом. При том у њиховом извјештају, за разлику од писма којег су доњовасојевићки прваци упутили бригадиру Војводићу, стоји и да је османска страна за куће из исте класе, а које су покривене шиндом, определијелиле 1200 гроша.⁸⁹¹

Потом, црногорски делегати у свом извјештају кажу да су се главари „наједили и изашли са примједбом, да на ове цијене говорити неће ништа“, те да су и они „отворено показали негодовање против ових цијена“, рекавши „да ове суме нијесу довољне самим мајсторима“.⁸⁹²

Након овога, црногорски изасланици у комисији обавјештавају Петровића да су, између осталог, главари при поласку рекли сљедеће: „ (...) ако је цар рекао да нам се куће граде, оћемо да нам се и граде или плате колико ваљају; ако ли је цар рекао дати као какву помоћ, ми примамо и грош царски“.⁸⁹³

На овај начин главари су османским члановима комисије дали до знања да вриједност коју су они процијенили могу сматрати само као неку помоћ, а не никако као реално обештећење за штету коју су претрпјели. При том они, у дипломатској форми, наглашавају да ће од цара примити било какву помоћ, уколико је он тако одлучио, односно ако сматра да им не припада пуна накнада за попаљене куће. Главари у ствари, приговарају османским делегатима да они не поступају сходно царевом одлуци, те да је

---

⁸⁹¹ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(102); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 76, 78.

⁸⁹² ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(102); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 78.

⁸⁹³ Исто.

стога ни они као такву неће прихватити. При том им је сасвим јасно да је цар, иако је наредио да им се штета надокнади, оставио комисији да на терену ријеша на који начин ће се његова наредба спровести у дјело.

У свом извјештају, Мартиновић и Поповић затим пишу да су позвана „четири овдашња становника“, која су „ казали цијене сваком поједином комаду што за куће треба“.⁸⁹⁴

Црногорски делегати такође наводе да су намјерили да послуже подне у околини прегледају неколико неоштећених кућа, како би „приближили материјал у њима“, те на основу цијена материјала, које су им саопштили поменути становници, одредили колика је вриједност кућа.⁸⁹⁵

Таква цијена би, пишу црногорски изасланици, „ у најбољем случају око 100-200 гроша, пребацила „цијену Џемаил-бега“.⁸⁹⁶ Али, ово само због тога, што османски комесар, како преносе црногорски делегати, уопште не узимају у обзир „труд око кућа, мајсторску храну, саму шуму и друго“, при том говорећи, да ће народу „бајаги и низам помагати превозит (шуму)-јапију“.⁸⁹⁷

Значи, Џемаил-бег је, одређујући вриједност кућа, у њихову цијену урачунао само материјал за куће. Међутим, црногорски делегати су показали да је и на тај начин одређена вриједност кућа, мања од њихове реалне вриједности за 100 до 200 гроша по кући.

Даље, у свом обраћању војводи Божу, црногорски комесари констатују, да се „турске и најниже главарске“ процијењене цијене кућа, „ни из близа сустићи неће“, при чему истичу да о томе тек не може бити говора, уколико се узму у обзир османски и мухтарски новчани износи за куће.⁸⁹⁸

---

⁸⁹⁴ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(102); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 78.

⁸⁹⁵ Исто.

⁸⁹⁶ Исто.

⁸⁹⁷ Исто.

Мартиновић и Поповић такође наводе да такву помоћ прекограничери нијесу жељели да прихвате. (Исто)

⁸⁹⁸ Исто.

Што се тиче процјене вриједности кућа извршене од стране прекограничних првака, Мартиновић и Поповић, у свом извјештају пишу: „ Главарске цијене јутрошње износе за I. у класу 25 лира, за II. гу 15 лира; за III ћу 1240 гр; а за IV. ту 740 гроша. Најниже главарске цијене, које су нама поднијете и од којих не мисле отступити јесу: за I класу 2632 гр. за II. 1148 г. за III. 658 а за IV. класу 400 гр.“ (Исто).

Стога, Мартиновић и Поповић закључују да по овом питању не може доћи до нагодбе, те да ће Турци одлучити да сами граде куће. При том истичу да таква одлука не би била добра из три разлога.

Прије свега, на основу одређених одштетних цијена, али и цјелокупног понашања Турака, било јасно је да такве куће не би биле задовољавајућег квалитета. С овим у вези, црногорски делегати пишу: „ Срби би сад привремено градили колибице, па би благовремено градили иоле имућнији бар ваљане куће“.⁸⁹⁹

Као други разлог, због чега би лоше било да Турци, а не прекограничари, граде попаљене куће, Мартиновић и Поповић наводе следеће: „ Довући јапију сад због усјева, који би се тим утаманили, није могуће, прије но се исти са земље дигну, те ни куће до дубоке јесени готове бити не могу. Народ то ишчекати не може, јер се нема ће склонити од непогода, а солда нема, да бар колибе ограда“⁹⁰⁰.

На посљетку, у смислу трећег разлога, црногорски делегати износе сумњу да би Турци уопште и градили куће када они оду. Уз то, Мартиновић и Поповић констатују, да би се морао десити „скандал између гладних и насртљивих низама и огорчених Срба, који ће се с пуним правом противити да приме јапију, коју буде низам сјекао, јер се не да замислити, да ће иста добра бити“.⁹⁰¹ Поред тога, такође у смислу трећег разлога, црногорски комесари кажу да би Срби, без икакве сумње, били приморавани да помажу низамама, те да они на то добровољно не би пристали.⁹⁰²

У вези са својим намјерама о поступању у насталом спору, црногорски делегати обавјештавају Петровића да ће настојати да се не оствари сценарио, који би искључио било какве преговоре о одштетним цијенама, односно који би се завршио једностраном одлуком Турака да сами граде куће прекограничара.

Сматрајући да се испод најнижих цијена, које су на име одштете за попаљене куће понудили доњовасојевићки прваци, није могло ићи,

---

⁸⁹⁹ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(102); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 78.

⁹⁰⁰ Исто.

⁹⁰¹ Исто.

⁹⁰² Исто.

црногорски комесари кажу да ће се трудити да “како год цијене” подигну „бар до најнижих главарских“.⁹⁰³ При том истичу да без одговарајуће наредбе, коначан договор о томе неће закључити.

Мартиновић и Поповић, Божу Петровићу такође поручују, да не вјерују „у скоро рјешење овог питања као и питања о накнади штета“, без његовог посредовања са Цетиња.⁹⁰⁴

Желећи да се спорна ситуација у вези са процјеном кућа превазиђе, односно да се прекограничном становништву обезбједи правична надокнада, књажевска влада је одлучила да преко свог отправника послова Митра Бакића, опет интервенише у Цариграду.

У том циљу, Бакићу је 26. јуна/8. јула послато писмо у коме се каже, да је у посљедњим догађајима запаљено 449 кућа, од чега је у прву класу сврстано 186 двоспратних кућа.

Остале класе односиле су се на једноспратне куће, при чему је одређено да другој класи припадају 94 куће (пола дрво, пола камен). У трећу класу разврстано је 10 кућа (пола дрво, пола плот), док је за 59 кућа (искључиво плот) одређено да припадају четртој класи.⁹⁰⁵

У писму даље стоји да Јово Мартиновић „држи до сасвим приватног извора да Турци намјеравају да утврде на 5 лира цијену кућа прве класе, а остале пропорционално тој цифри“, те да би, у случају да хришћани не прихвате овај износ, куће биле изграђене од стране Турака.⁹⁰⁶ Међутим, на

---

⁹⁰³ ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(102); Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 79.

⁹⁰⁴ Исто.

На крају свог извјештаја, црногорски комесари обавјештавају војводу Божа да „сад стиже овде Тахир-паша, заповједник у Приштини“, те да се приватно прича да ће се и он придружити члановима комисије. Поред тога, они наводе да је у Беране дошао и нови кајмак, који је родом из Рожаја. (Исто)

⁹⁰⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 717; Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 79.

Примјећује се да се, када се саберу куће по класама, не добија бројка од 449 кућа. Међутим из извјештаја којег су црногорски делегати послали Божу Петровићу 25. јуна/7. јула, а на основу којег је, засигурно, написано на Цетињу писмо за Бакића, види се да су у другу класу сврстане 194, а не 94 куће.

Поред тога, у извјештају Мартиновића и Поповића, у односу на писмо црногорске владе упућено Митру Бакићу у Цариград, постоје и неке мале разлике, боље рећи допуне, по питању материјала од којих су куће биле направљене: „Кућа има 449 изгорелих и то I-ве врсте, 1/2 зид 1/2 брвна на 2 ката 186; II-ге врсте, од зида или брвана, ил по полу на један кат; 194; III-ће врсте, 1/2 брвна 1/2 плот, 10; а IV-те од плота, 59“. (ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(94/5))

⁹⁰⁶ Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 79; ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(739).

Цетињу су сматрали да, уколико би се остало на томе да османска страна гради куће, оне никада не би биле подигнуте.⁹⁰⁷

На крају писма се каже да се чека шта ће о свему Мартиновић рећи званично, како би се Бакић овластио да говори „у смислу већ договореног принципа прије доласка Садедин-паше“.⁹⁰⁸

Ово писмо послато је у Цариград дан прије него што су Турци објелоданили, колики су износ на име накнаде за попаљене куће спремни да одредјеле, о чему је овдје, нешто раније, детаљно било ријечи. У овом раду, недавно је било говора и о намјери Турака да сами граде куће прекограничарима, при чему су наведени и разлози због чега то, према мишљењу црногорских делегата не би било добро.

Дана 2/14. јула, Бакићу је са Цетиња послато још једно писмо, у коме се каже да је одштета за попаљене куће коју су Турци понудили „смијешно неправична“, те да ће свако ускраћивање великодушности султана од цјелокупне суме од 14 000 хиљада турских лира, бити фатално за живот несрећних хришћана и за успостављање реда.⁹⁰⁹

Након тога, у писму стоји да је „предлог комисије да куће буду оправљене о трошку државе“ неприхватљив, „прије свега што би то коштало много више Узвишену Порту“.⁹¹⁰ При том би „домови умјесто да буду реконструисани брзо какви су били прије велике несреће“, само представљали „гомилу грања, сламе и дасака гдје се не може становати“.⁹¹¹

Дипломатску акцију у Цариграду, Бакић је започео 4/16. јула⁹¹², када је отишао на турски двор, гдје је, како пише у свом писму, упућеном 5/17. јула Нику Матановићу, „имао дуго и оштро објашњење“, са првим секретаром

---

⁹⁰⁷ Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 79; ДАЦГ, ф. МУД, 1898, ф. 108, док. 707(739).

⁹⁰⁸ Исто.

⁹⁰⁹ Исто.

⁹¹⁰ Исто.

⁹¹¹ Исто.

⁹¹² Разлог због којег није раније интервенисао у османској престоници, Бакић је изнио у писму, којег је књажевској влади послао (Матановићу) 3/15. јула, а у коме се, између осталог, каже: „ До овог часа не добих од вас обећане инструкције око погорели кућа у Беране, те нијесам чинио никаквих корака ни у Илдизу, ни на Порти. Само у посљедњу нећељу долази код мене руски посланик те му прочитах све Ваше депеше односно овог питања“. (ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 747)

султана (драгоман је био други секретар султана Џевад-беј).⁹¹³ Црногорски отпавник послова затим каже да је први секретар извијестио султана о његовој „комуникацији и потраживању“, те да је османски владар „преко истог секретара одговорио, да је дао наредбу, да се хришћанске куће подигну“, као и да ће „ту наредбу поновити великом везиру“.⁹¹⁴ Међутим, доношење одлуке о томе, да ли ће куће градити османске власти, или сами хришћани, уз новчану надокнаду владе, спада у дужност комисије, пошто је она најкомпетентнија да то учини.

На ово је Бакић првом секретару османског владара рекао: „Примијетио сам Секретару, да се тај одговор ни најмање не подудара са обећањем Султана, да ће за погореле куће издати новчану награду, коју смо ми, за сваку кућу, 30 тур. лира у цијенили, за то да га ја никако не могу на Цетиње спровести“.⁹¹⁵

Црногорски отпавник послова затим је истакао, да је црногорски књаз, на основу султанових обећања успио, али с тешком муком, да приволи пребјегло становништво да се врати на своја огњишта. Међутим, када су прекограничари увидјели „да од обећања нема ништа“, послали су код књаза своје изасланике, тражећи од њега да им дозволи да се врате у Црну Гору, с образложењем, да ће у противном, све „што је претекло од дивљаштва арнаутског“, страдати од зиме и од глади.⁹¹⁶

У свом обраћању султановом секретару, Митар Бакић даље каже: „Султан дакле треба да разумије положај Господара, који је постао одговоран за опстанак хришћана. Питање је ово просто и јасно: или Султан да изда

---

⁹¹³ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 758.

Прије него што је отишао у Јилдиз, црногорски отпавник послова био је код руског посланика Зиновјева, кога је, како пише у свом писму, упознао са депешом црногорске владе од 2/14. јула. При том је Бакић руског дипломату замолио за „енергичну потпору, објасни му, да ће се бјегунци, ако им се обећана накнада за погореле куће не изда, опет повратити у Црну Гору, пак да ће вас терет пасти на Русију“. (Исто)

Зиновјев је, каже даље Бакић, „обећао, да ће се својски заузети и Порти ноту упутити“, савјетујући црногорском дипломати да и он учини исто. (Исто)

На ово је Бакић, руском посланику рекао, да ће поступити према његовом савјету, али да сматра да је боље да прије тога, усмено интервенише у Јилдизу, „јер је ствар прешна, те не трпи одлагања докле се ноте измјене“. (Исто)

⁹¹⁴ Исто.

⁹¹⁵ Исто.

⁹¹⁶ Исто.

обећану накнаду, или ће Господар примити назад бјегунце. Ма да је његова земља сиромашна, о пет ће он наћи начина да их одржи: обрати ће се човјекољубљу образованог свијета, а нарочито Русије, јер је и ова одговорна за опстанак хришћана у Беране, почем је и њен посланик био присутан, кад је обећана новчана нагнада као први увјет повратка бјегунаца на огоревине. Али знадите, да ће се, у овом случају борбе на граници наставити, пак је Богу знати чиме ће се свршити. У заједничком нам је интересу да се до овог не ћера, јер ће се борбом као вазда трећи користити. Због беранских догађаја господар је поднио велике жртве: За два мјесеца како издржава 7-8 хиљада бјегунаца. Преко тога морао је, ради реда и сугурности на граници, мобилисати велики дио своје војске, те је тамо, у радно доба, лишио људе домаћег занимања. Пак за све ово не тражи од Султана никакве накнаде, него га само моли, да према обећању, осигура опстанак својих сопствених поданика, које није знао заштитити од дивље самовоље арнаута“.⁹¹⁷

На ријечи Џевад-бега „да се борбе неће моћи сад наставити, јер су предузете све мјере“, Бакић је „са жестином одвратио“ да ће доиста доћи до нових сукоба, уколико се обећано не испуни, пошто „Црна Гора неће тако лако напуштити хришћане“.⁹¹⁸

Поред тога што је султановом секретару отворено дао до знања да је Црна Гора спремна да заштити своје сународнике од евентуалних будућих страдања, Бакић је, иако не сасвим директно, ипак довољно оштро и јасно, упозорио на то, да ће не рјешавање односног проблема на договорени начин, сасвим сигурно угрозити пријатељство између два владара. С тим у вези, црногорски дипломата, својој влади пише сљедеће: „ Закључио сам, да је и корисније и љепше, да Султан учини жртву, коју је обећао, и новац погорјелцима пошље, него да се оправдају предсказивања бечке пресе, која једнако тврди, да нема ништа од споразума и пријатељства између Султана и Господара“.⁹¹⁹

---

⁹¹⁷ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 758.

⁹¹⁸ Исто.

⁹¹⁹ Исто.

Одговарајући Бакићу на његове ријечи, први секретар османског владара казао је да ће „све изложити султану“, а да ће овај потребна наређења издати великом везиру.⁹²⁰ Стога је потребно да црногорски отправник послова, у понедјељак 6/18. јуна, посјети првог човјека османске владе, како би се упознао са издатим наређењима.

На ово је Бакић рекао да код великог везира неће ићи, јер је примијетио да он „предсједава на порти не да послове свршава, него да их заплеће, како се неће ништа свршити, ни учинити“, те да се исто може казати „за комисију у Беране, која предлаже, да власти подигну куће хришћанима“.⁹²¹

Затим је црногорски отправник послова спочитао султановом секретару, да се са овим предлогом изашло с пуном свијешћу о томе, да је он за прекограничне Србе потпуно неприхватљив, а све са циљем да се избјегне давање било какве одштете прекограничарима: „Ми добро сваћамо што овај предлог значи-а то је, да нећете баш ништа учинити за хришћане, него само тражите и предлог и изговор, да се ствар забашури“.⁹²² Услјед тога, нема потребе, каже даље Бакић, „да се обраћамо ни великом везиру, ни комисији, ни ником, него овдје у Двору, почем се наше питање своди на ово: оће ли Султан извршити обећање или не?“⁹²³

Први султанов секретар је одговорио да ће, кад је већ таква ситуација да Бакић не жели да посјети великог везира, он сам, у понедјељак, писменим путем обавијестити црногорског дипломату, о наредбама које ће у вези са односним питањем, бити издате првом човјеку турске владе.

Пошто се османском чиновнику захвалио на његовој спремности да помогне да се настали проблем превазиђе, Бакић га је упозорио да ће му „писмо повратити, ако у њему буде ишта друго, него тачан и јасан одговор на горе постављено питање“.⁹²⁴

---

⁹²⁰ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 758.

⁹²¹ Исто.

⁹²² Исто.

⁹²³ Исто.

⁹²⁴ Исто.

Настављајући своје обраћање султановом секретару, црногорски отпратник послова рекао је следеће: „ Сем тога ако би Султан нашао, то што је невјероватно да је за кућу много 30 лира, то нека изволи сам суму определијелити, па почем нам је број спаљених кућа познат, то ће се питање на овакав начин најљепше и најпростије свршити овдје између нас, да се Русија за ово не уплеће, јер иначе ја вам отворено кажем, да ћете добити руску ноту, почем ми је г. Зиновијев, од ког овог часа долазим обећао да ће вам је предати, ако Султан не сврши ствар сходно обећању, датом мени и првом драгоману руског посланства 5/17. јуна“.⁹²⁵

Као што је то и обећао, први султанов секретар је црногорском посланику, поводом његове интервенције на османском двору, 6/18. јула послао писмени одговор, којим га обавјештава да је султан сагласан са тим да се становницима беранског округа, чије су куће у јунским догађима биле запаљене, обештете у одговарајућем новчаном износу.

Висина новчане накнаде биће позната, каже се даље у писму, када у вези са односним питањем, стигне одговор од стране комисије, чији су чланови и црногорски делегати.

Бакићу се на крају саопштава, да ће одмах по доласку овог одговора, о томе бити обавјештен.⁹²⁶

На основу добијеног писма, у коме османски владар, према мишљењу Бакића, „баш ништа ново не добавља н'ако повторава оно што је прије мјесец дана обећао“, црногорски дипломата (у поменутом извјештају од 6/18. јула) извлачи закључак да је султан, уколико се одређеним пријетњама не приволи да испуни своје обећање, „намјеран да накнаду сведе на ништа“.⁹²⁷ Из тога разлога, Бакић предлаже да се нареди „нашем комесару“ да у комисији затражи за сваку кућу ону суму“ која је са црногорске стране „с почетка“ предложена, као и да се потруди „да међу Васојевићима изазове

---

⁹²⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 758.

⁹²⁶ Са садржином писма којег је добио од првог султановог секретара, црногорски посланик у Цариграду упознао је Ника Матановића, у извјештају датираним 6/18. јула. (ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 760)

⁹²⁷ Исто.

узрујаност и пријетњу, да ће робље опет у нашу границу послати, ако им се затражена награда не издадне“.⁹²⁸

У вези са својим даљим намјерама по односном питању црногорски посланик је Матановићу саопштио сљедеће: „ Ја не знам шта ми остаје даље предузимати, него ћу сјутра рано поћи код г. Зиновјева, пак ћу према његову савјету поступити. Ако он одобри, ја сам науман да одговорим Секретару Султана, да ми тврдо остајемо при цифри с почетка определијеленој, за то ћу опет угрожавати, да ћемо бјегунце примити, а наоружане хришћане, да нећемо, као досада од устанка спречавати, пак што буде“.⁹²⁹

Није било потребе да Бакић поново интервенише у Цариграду, али, исто тако, није било потребно да то чини ни 4/16. јула. Оно на чему је он тада инсистирао у свом наступу на Јилдизу, турски делегати су црногорским комесарима предложили дан раније (о томе ће убрзо бити више ријечи). У складу са новим развојем догађаја, о чему Бакић очигледно није био обавијештен, услиједио је и султанов одговор на његову интервенцију. Из реакције црногорског дипломате на одговор османског владара, односно из презентираних извјештаја Митра Бакића од 6/18. јула, јасно је да он ни у вријеме његовог писања, није био информисан о новом стању ствари, у вези са питањем које је разматрао. Но, свакако да је црногорски посланик убрзо био обавијештен о промјењеним околностима, када је ријеч о ставу османских делегата односно накнаде штете прекограничним Србима, с обзиром на то да је тим поводом изостала свака његова даља акција у Цариграду (што се види из архивских докумената ДАЦГ датираних послје 6/18. јула).

Иако се чинило да ће се тешко постићи договор, са којим би пострадали Срби беранског округа могли бити задовољни, тако није било. Из телеграма, којег су црногорски делегати 3/15. јула послали Нику Матановићу (телеграм је из Андријевице упућен на Цетиње у десет часова навече), види се да су Турци донијели одлуку да прекограничарима, на име одштете за њихове попаљене куће, исплате вишеструко више новца, у односу на суму коју су им првобитно били одредили. Тако, црногорски комесари наводе да

---

⁹²⁸ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 760.

⁹²⁹ Исто.

ће, у зависности од величине објекта, бити кућа из прве класе за које ће се платити „по 3000 и више гроша, по 2800, по 2500“, као и по 2000 гроша. Куће из друге класе, такође у зависности од њихових квадратура, процијењене су на 2000, 1700, 1500 и 1000 гроша, док је „трећа и четврта класа кућа слаба“, али и из тих класа, кажу црногорски делегати, биће кућа „које ће по 1000 гроша прелазити“.⁹³⁰ При том, они констатују да је „подјела кућа правична, те да је процјена вршена „све комад по комад од материјала“.⁹³¹

Мартиновић и Поповић, у свом телеграму од 3/15. јула, такође обавјештавају Матановића, да су Турци „данас долазили“ и тражили од њих да потпишу да су сагласни са извршеним процјенама, те да они то нијесу могли да учине без одговарајуће наредбе са Цетиња. Стога, црногорски комесари траже да им се изда наређење о поступању, истичући да су изјашњавање по овом питању одложили „ до сјутра (4. ов. м) до 9 ура у јутро“, када су обавезни, или да својим потписом дају сагласност на процијењене цијене кућа, или да објасне због чега то неће да ураде.⁹³²

Исто тако, црногорски делегати су, у свом обраћању Матановићу, тражили и да им се изда одговарајућа наредба, односно њихове дилеме, да ли да од Турака захтијевају „процјену и исплату осталих штета“. Ово због тога што османски комесари, будући да од својих власти нијесу добили никаквих наређења у вези са овим питањем, нијесу ни имали намјеру да се њиме позабаве.⁹³³

Поред овога, црногорски делегати обавјештавају Матановића, да ће, ако им се нареди да дају „потпис на цијене“, од Турака претходно тражити да се „исплата врши у злато“.⁹³⁴ Уколико Турци „ буду као што оће овом противни, ми ћемо“, кажу црногорски комесари, „одрећи наш потпис“.⁹³⁵ Наравно, ово под условом да са Цетиња не добију другачију наредбу.

Објашњавају предност исплате кућа у златним турским лирама, Мартиновић и Поповић, у свом телеграму кажу: „(...) ваше што скорије

---

⁹³⁰ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 745/2.

⁹³¹ Исто.

⁹³² ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 745/1.

⁹³³ Исто.

⁹³⁴ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 745/2,3.

⁹³⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 745/3.

посредовање у овом питању и успјех да се исплата врши миријским парама (како их турци називају) допринијела би то: Да би куће баш добро биле плаћене, јер би им цијена била дигнута 22 од сто (...)“⁹³⁶

Црногорски делегати поставили су пред своју владу још једно питање. Они су тражили да им се каже да ли ће, у случају да од Цетиња добију наредбу да траже „остале оштете“, својим потписом дати сагласност на процијењене новчане износе, те почети са њиховим исплатама, прије него што се „оштете процијене или бар обећају процијенити“.⁹³⁷

На посљетку, Мартиновић и Поповић Матановићу пишу: „ Напоменути нам је да је народ на великој муци без кућа, јер су времена непогодна. За све ово очекујемо до 9 ура наредбу, без које би иначе били у врло незгодном положају“.⁹³⁸

Свега неколико сати након свог посљедњег обраћања Матановићу, црногорски делегати су, увидјевши да су направили пропуст у вези са инсистирањем да се исплата за попаљене кући врши у злату, отпустили нови телеграм⁹³⁹ на Цетиње: „ У ноћашњем нашем брзојаву јависмо вам да ће турци бити противни исплати у злато и рекосмо да би добро било посредовати због овога у Цариград. Сад пак сматрамо за нужно извијестити вас, да турци имају пуно право противити се и у овом питању успјети се не може јер је процјена кућа вршена у чаршијске паре па се њима мора и исплаћивати. Да би вам јасније било изложићемо укратко ток процјене. Узели смо једну кућу средње површине и помоћу вјештака срба и турака пописали смо сваки поједини комат материјала што за ту кућу треба (диреци поднице, шашовци, баскије, љемези, клинци, браве и т.д.) помоћу истих вјештака забиљежили смо и учињели рачун коштања на пазару свега тога материјала. На изашлу суму придали смо једну трећину у име израде. Трећину за то што је толико царском ирадом одређено за све грађевине. Ову суму подијелили смо површином куће (бројем квадратних метара) и изашле

---

⁹³⁶ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 745/3.

⁹³⁷ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 745/3,4.

⁹³⁸ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 745/4.

⁹³⁹ Телеграм је послат из Андријевице 4/16. јула, у 1 час и тридесетпет минута послије поноћи. (ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 746)

су цијене које смо доставили (30 гроша 24 1/2⁹⁴⁰, 16 и 12) према овоме посредовање преко Цариграда било би излишно, а нама не остаје друго до молити вас за наредбу: да ли да усвојимо по рачуну изашле цијене и да ли да поставимо питање о оштетама, у ком смо вам смислу и ноћашњи брзојав управили“.⁹⁴¹

Потреба да се цијела ствар заврши на задовољство прекограничних Срба, натјерала је Мартиновића и Поповића, да одлуку о потписивању сагласности на процијењене износе за попаљене куће, донесу брзо, не чекајући да им стигне одговарајућа наредба са Цетиња.

Обавјештавајући Матановића о томе, црногорски делегати су 4/16. јула, у једанаест часова навече послали на Цетиње телеграм сљедеће садржине: „ Јутрос смо поново окупили главаре и казали им цијене до који смо процјеном дошли, а које смо и вама доставили. Главари су изјавили да су цијене добре и да је народ на њих задовољан, но се боји да од тога неће ништа бити е ће се турци тргнути на траг. Ми немајући никаква одговора од вас на наше синотње двије депеше, а неопходно нам је нужен био и бојећи се збиља да се турци не тргну цијене смо потписали и рачун за једно село већ учињели. Чим будемо готови с рачуном одмах ће мо вршити исплату Задржали смо право тражити процјену и исплату осталих оштета ако нам ви наредите.“⁹⁴²

Због чега су црногорски делегати, уистину одлучили да дају свој потпис на процијењене цијене, појашњено је у њиховом телеграму, који је из Андријевице, отправљен Матановићу на Цетиње 5/17. јула, у 5 часова и десет минута послије подне: „ Један од најачих узрока који су нас навели да цијене примимо и не сачекав ваш синотњи брзојав⁹⁴³ тај је: Што је народ већ почео

---

⁹⁴⁰ Свакако да је у телеграму на овај начин означен квадратни метар. Стога би написани текст у загради, требало да представља, процијењене вриједности квадратног метра кућа за поједине класе, изражене у грошима.

⁹⁴¹ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 746.

⁹⁴² ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 757/4,5.

⁹⁴³ Поменутог датума, Мартиновић и Поповић су, како се то види из њиховог телеграма, путем брзојава (телеграфа), са Цетиња примили двије депеше, које нијесмо успјели да пронађемо међу архивским документима, приликом истраживања у Државном архиву Црне Горе: „ Примили смо Ваше обје депеше и као што ћете видјети из наше синотње ми смо

међу собом трговати погорели од непогорелих из других села. Куће се пренесе-И то по 1200 гр. Највише прву класу, што им је забрањено док се изврши исплата-Турци су нам у току рада највише истицали продајне цијене (Наводећи поједине примјере) али смо то одбијали с' изговором да су продавци били презадужени те су морали продавати пошто зашто. Бојали смо се да ако прочују и ову садању трговину да ће се тргнути и рећи! Ето сељаци и сад купују куће по 1200 гро. На ово су нас и сами главари упозорили, и да су турци прочули компромитирао бисе цио рад".⁹⁴⁴

У телеграму од 5/17. јула, Мартиновић и Поповић такође обавјештавају Матановића, да су им османски комесари „синоћ поново одговорили да за остале оштете немају наредбе“, те да су они „ мислили писати Садедин-паши и тражит од њега писмен одговор у овом питању“.⁹⁴⁵ Но, како им је са Цетиња „синоћним брзојавом“ наређено да не инсистирају на овој ствари, они су одустали од своје замисли.⁹⁴⁶ Ипак, црногорски делегати су, у намјери да Цетиње подстакну на преиспитивање ове одлуке, у свом обраћању Матановићу, нагласили сљедеће: „Напоменути нам је да би „остале оштете (сијено, жито, мал челе вуна, покућство) изнијеле мало ил ни мало од погорелих кућа, јер нека села ништа изнијела нијесу“.⁹⁴⁷

Ова, рекло би се донекле нејасна формулација, требало би да значи да је у посљедњим догађајима, заједно са кућама, уништена и скоро сва остала имовина прекограничног становништва. С друге стране, могуће је и да овако формулисан текст, упућује на то, да би процјењена вриједност „осталих штета“, била иста, или мало мања, у односу на одређене одштетне цијене за куће.⁹⁴⁸

Да је „исплата кућа почела“, те да је „до сада“ исплаћено више од 100 кућа, Ристо Поповић јавио је Нику Матановићу, у телеграму од 10/22. јула.⁹⁴⁹

цијене усвојили и потписали јер је народ задовољан с' њима а тако исто и ми“. (ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 757/1)

⁹⁴⁴ Исто.

⁹⁴⁵ Исто.

⁹⁴⁶ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 757/3.

⁹⁴⁷ Исто.

⁹⁴⁸ На крају свог телеграма, црногорски комесари обавјештавају Матановића: „ С рачуном ћемо бити готови „7. ов. м. увече“ кад отпочнемо исплату јавићемо“. (Исто)

⁹⁴⁹ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 786/1.

Поповић је такође обавијестио Матановића да се исплата неће вршити „данас и сјутра“, пошто је понестало новца за ту сврху, при чему наводи да су им Турци рекли, да су средства послата и да треба да стигну.⁹⁵⁰

Према ријечима Поповића, са давањем надокнада за попаљене куће наставило би се у недјељу (12/24. јула-п.а), а цијела ствар била би окончана у уторак (14/26. јула-п.а). Тада би Турци, настављају црногорски комесари, сматрати рад комисије завршеним и очекивали би њихов одлазак. Зато, они моле Цетиње да им се изда што скорија наредба о томе, да ли да се односног дана врате кући, или да поново покрену питање процјене и исплате остале уништене имовине прекограничних Срба.⁹⁵¹

Наредног дана (11/23. јула), са Цетиња је Ристу Поповићу послата депеша, у којој се каже да је Порта одбила сваку „стиму и тражење накнаде штете“ од стране црногорских комесара.⁹⁵²

Међутим, за разлику од прошлог пута, када је Мартиновићу и Поповићу из црногорске престонице јављено да не истичу ово питање, сада им се саопштава, да без обзира на овакав став османске владе, они и даље наставе да траже, „барем дотле докле се куће исплате“, накнаду цјелокупне штете, коју су прекогранични Срби у посљедњим догађајима претрпјели.⁹⁵³ У том циљу, црногорски делегати су Турцима имали да кажу, да они неће отићи из Берана, „док се год и друге ствари престимају и намире“.⁹⁵⁴

Свакако да су на Цетињу сматрали да би инсистирање на „осталим штетама“, у ситуацији кад још није било сасвим сигурно како ће тећи ствар са исплатом кућа, могло нашкодити постизању договора о том питању, које је

---

⁹⁵⁰ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 786/1.

⁹⁵¹ Поповић, у свом телеграму, Матановићу пише и о сљедећем: „ Сад-един Паша прије неколко дана одио је у Рожај с' Хусеин Пашом ђе се састао са Валијом и осталим арбанашким поглавицама (Мула Зеком, Риза Бегом и др) Ми смо мишљења да је овај састанак био у сврху мирена крви што има у задаћу Сад-Един, а може бити да стоји и у свези са пронесеним гласовима: да аустрија тобож намјерава окупирати новопазарски санџак (...) Како се прича Турци намјеравају у хасу градити неколико кула (на горажди, на растовцу више цркве, на пешца и на петник) што неби никако добро било и што би им, ако би икако било могуће требало осујетити бар на растовцу и на пешца. Сад-Един паша мисли одма послје исплате одпутовати за Пећ, митровицу и др. мјеста. Народ је јако задовољан са новцима које за куће добија (...)“ (ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 786/1,2,3)

⁹⁵² ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 789.

⁹⁵³ Исто.

⁹⁵⁴ Исто.

засигурно за пострадало становништво било најзначајније. Зато су црногорске власти, тек са започињањем процеса наплате одштетних вриједности за погорјеле куће, дале сагласнот да се крене са одлучним захтјевима за потпуно обештећење прекограничних Срба.

Ипак, врло брзо је постало јасно, да би сви напори у том правцу остали без успјеха, па је 13/25. јула, из црногорске престонице, бригадиру Јову Мартиновићу упућена депеша сљедеће садржине: „ Пошто свршите наплату изгорели кућа опростите се с турским комесарима па пођите овамо. У друге стиме и тражење накнаде штета немојте улазити; јер би вам то био само један узалудни труд“.⁹⁵⁵

Умјесто да 14/26. јула, како се то очекивало, јави својој влади да су послови на исплати накнада за погорјеле куће прекограничних Срба окончани, Јово Мартиновић је тога дана, министру иностраних дјела Гавру Вуковићу⁹⁵⁶, послао телеграм у коме му поручује, да ће „због каквог год неспоразума турског ил можда оскудице у новцу“, цијела ствар бити пролонгирана.⁹⁵⁷

Објашњавајући о чему се ту заправо ради, Мартиновић у свом телеграму наводи, да је „јуче таир паша“, обавијестио црногорске делегате (на њихово велико изненађење), да ће новац из Цариграда, преко банке у Солуну, стићи на одредиште кроз пет до шест дана.⁹⁵⁸

Мартиновић такође пише да Турци „имају овден још око 100 000 гроша“, али да се чини „ да неће до доласка овију пара ништа исплаћати да се бајаги не издаду пред народом да новаца немају“, пошто са са поменутих средствима нијесу у стању ниједно село у потпуности да обештете.⁹⁵⁹

---

⁹⁵⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 796.

Само два дана раније, у поменутој депеши од 11/23 јула, са Цетиња је црногорским комесарима поручено сљедеће: „ Пошто се куће намире добићете даља упутства шта треба радити“. (ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 789)

⁹⁵⁶ Глас Црногорца, у свом издању од 4/16. јула, објавио је да се брачни пар Вуковић из иностранства вратио на Цетиње. Као што се то из досад написаног види, војвода Гавро је, након свог повратка у црногорску престоницу, још неко вријеме одмарао, прије него што се вратио на своју дужност.

⁹⁵⁷ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 801/1.

⁹⁵⁸ Исто.

⁹⁵⁹ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 801/1,2.

Поред овога, Мартиновић обавјештава Вуковића да су Турци „до сад“ завршили са исплатом „пет села и пет беранских кућа“, те да је још остало „да се исплате три највиша села горажда дапсићи и будимље у којима има 300 кућа“.⁹⁶⁰

Констатујући да, уколико се шта поново не промијени, исплаћивање одштета за попаљене куће, неће бити завршено прије „22 ил 23 ов. мј.“, бригадир Јово, на посљетку, поручује Вуковићу да ће, „кад стигну новци и одпочне исплата“, Цетиње о томе бити информисано.⁹⁶¹

Ново обавјештење по овом питању, црногорски изасланици упутили су министру Вуковићу у телеграму датираном 17/29. јула, каду су му поручили „да новци за исплату остатка кућа“ још нијесу стигли.⁹⁶²

Да ли су паре дошле на одредиште, односно да ли је процес исплате накнада за куће које су остале не обештећене доведен до краја, није нам познато, пошто се у расположивим архивским документима Државног архива Црне Горе, која су датумски везана за период након 17/29. јула, ово питање више не помиње.

10.1.7. Султанов позив Авру Цемовићу и Маријану Вуковићу да посјете Цариград и османско иницирање мирења крви

О новим стварима, у вези са дешевањима по питању нормализације стања у Беранској нахији, црногорски делегати обавијестили су Цетиње у поменутом телеграму од 17/29. јула.

Тако, Мартиновић и Поповић, јављају министру Вуковићу да је Садедин-паша „јутрос позвао“ доњовасојевићке главаре, Авра Цемовића и Маријана Вуковића, да би им казао да је добио заповијест од султана „да њих двоицу пошље у Цариград, што прије“, те да они „очекују наредбу због овог позива“.⁹⁶³

---

⁹⁶⁰ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 801/1,2.

⁹⁶¹ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 801/2.

⁹⁶² Исто.

⁹⁶³ Исто.

У исто вријеме, наводе црногорски делегати, паша је прекораничним првацима рекао, „да је позвао главаре: из ругове, рожаја и бијелог поља ради умирења крви“.⁹⁶⁴

Црногорски комесари су били мишљења да би било какво „мирење крви“ било излишно, док се не ријешу проблем од којег „и потичу зађевице“, а који се односи на чињеницу да су Руговци прекограничним Србима „притисли планине“. Зато су и савјетовали Турцима да се најприје позабаве тим послом.⁹⁶⁵

Прекогранични прваци, Авро Цемовић и Маријан Вуковић, су у јунским догађајима, штитећи угрожени народ, ликвидирали један буљук низама, заједно са буљукбашом. Стога је, засигурно, султанов позив да посјете Цариград, морао код њих изазвати подозрење у смислу намјера османског владара према њима.

Увјеравања царског изасланика да се султанова амнестија односи и на њих, као и чињеница да су црногорске власти биле сагласне са тим да се поступи у складу са захтјевом османског суверена, утицало је на то да се Цемовић и Вуковић одлуче да посјете Цариград.

По доласку у османску престоницу доњовасојевићки главари јавили су се Митру Бакићу, који је о њиховој посјети Цариграду обавијестио своје колеге из Србије и Русије.

Цемовић и Вуковић су се у граду на Босфору сусрели са великим везиром и са самим султаном.

Док је разговор између прекограничних главара и великог везира одисао поприлично затегнутом атмосфером⁹⁶⁶, то није био случај приликом сусрета Цемовића и Вуковића са османским сувереном.

---

⁹⁶⁴ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 801/2.

⁹⁶⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1898, ф. 66/а, док. 818/2.

⁹⁶⁶ У вези са тим Радомир Губеринић у својој књизи наводи: „ Велики везир, како се и могло претпоставити, није према њима показао много срдачности. Чак се трудио да то и видно покаже, и након што је тупим погледом преко њих прошарао, започео је са неугодним разговором:

– Ви не признајете царску власт и не идете у Беране доста дуго.

– Ми немамо куд код беранских власти. Тамо Србин нема куд, нако у зао час, Честити Велики Везире, каже Авро.

– Ко поби низаме прошле године, Маријане?, пита велики везир.

Султан је сасвим добронамјерно савјетовао главаре да се што искреније и преданије ангажују на повратку својих сународника, који се још нијесу били вратили на своја огњишта, као и да буду лојални царским властима. С друге стране, османски владар је обећао да ће водити рачуна о томе, да се не понове ствари које су се догодиле у јуну. Он је такође казао да ће се народу надокнадити претрпљена штета, те да ће беранске власти бити кажњене.

Отпуштајући Цемовића и Вуковића, султан је наредио да им се исплате трошкови за дванаестодневни пут до Берана.⁹⁶⁷

Ваља се на овом мјесту подсјетити онога што је књаз Никола написао војводи Божу Петровићу 19. јуна/1. јула, а што је већ цитирано у овом раду: „Зар та Господа од кумпаније Цемовића мислила је даће с' њима цар Отмановић преговарати с' њима ништавцима (...)“

И, ето, догодило се управо оно што је књазу било незамисливо. Сами султан, позвао је двојицу локалних главара, да би им лично предочио да очекује од њих да се предано ангажују и искористе углед које имају међу својим сународницима, како би се у Беранској нахији што прије успоставио редован поредак.

Чин мирења крви обављен је крајем јула, на будимско-петњишко-лушкој тремећи на јасиковачком превоју, чиме је требало да буде заокружен процес нормализације стања у беранском округу.⁹⁶⁸

– Изгибоше својим севапом, и севапом беранског кајмекана. У Беране суди арнаутлук, јер је и сам кајмекан Арнаут, и тамо арнаутском зулуму кантара нема. Ми смо главари, и нијесмо севапници тој погибији, али нијесмо могли рају везат уз плот да се не брани, Честити Велики Везире.

– Ко не брани образ и главу није чоек. Ако смо раја, нијесмо безбожни милет, и живина, но милост, и спас од насилника Честити Велики Везире. За то и долазимо код нашег свијетлога цара, на његов позив и његову ријеч, и молимо да нас њему пријавите, да чујемо ријеч нашег спасиоца, а и ми да кажемо у што живимо, каже Авро.

– Ада, кад тако зборите овђе самном, како је тек беранском кајмекану са вама. Мислим да је беранским властима тешко са вама.

– Ми смо дошли на извор правде, ђе смијемо рећи о нашем жалосном стању, а да смо код беранског кајмекана од овога и десету рекли, глава оде, ништа мање, но милост Честити Велики Везире, надопунио је Авро, видјећи злонамјеру великог везира“. (Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 119)

⁹⁶⁷ Исто.

⁹⁶⁸ Јасно је да су са српске стране, у поступку измиривања, најзначајнију улогу имали Авро Цемовић и Маријан Вуковић.

Међутим, чињеница да је неколико крви остало неумирено, као и то што је у међувремену дошло до нових српско-турских, али и међусрпских спорова, била је повод да берански кајмакан, без знања народа и многих главара, образује нову комисију за умирење крви.

То је опет османским властима отворило могућност за нове прогоне појединих Срба, о чему је бригадир Лакић Војводић редовно извјештавао министра иностраних дјела Гавра Вуковића.⁹⁶⁹

Тако, на примјер, бригадир Војводић у свом писму, којег је Вуковићу упутио 10/22. августа пише: '„ Доставља ми данас Вукота Пантовић да су га јучер звале власти у Беране, и да му траже 30.700 гроша за умир крви, најдаљи рок су му оставили у идући четвртак. Ако не понесе новце, његово живо пропада, а поред овога мора и тапије од земље предати турскијем властима. Једном ријечи, кућа Пантовића пропада како их је онамошња турска власт узела на око (...) Како Пантовићима тако и осталима којима се траже крви грози велика опасност њиховом имању, а у противном случају и животима ако не би платили. Ови које су подузеле турске власти за наплату крви на одговорност, траже заштиту и савјете шта да раде. Јер, ако буду плаћали како им Турци траже, морају неки све своје имање дати и бити исељеници.“⁹⁷⁰

Умјесто да су се трудили да последије тешких јунских догађаја дође до успостављања општег повјерења у Беранској нахији, османске власти су својим поступцима просто подгријавале незадовољство народа, што је све могло довести до избијања нових сукоба.

Мирење је вршено тако што је кадија, уз присуство српских и турских главара, прозивао закрвљене, који су се потом руковали са лијевом руком прислоњеном на груди. Кадија би потом поред њихових имена, уписаних у протоколу о мирењу крви, записивао да је међу њима умир учињен.

Прије него што се започело са овим послом, царски изасланик Садедин-паша обратио се присутнима, позивајући их да једни другима опросте све међусобне омразе, као што је и сам султан свима опростио и све грешнике помиловао. (Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 121)

⁹⁶⁹ Исто, с. 125-127.

⁹⁷⁰ Исто, с. 127.

До таквог развоја догађаја лако је могло доћи након што су крајем децембра низами силовали дванаестогодишњу дјевојчицу из Пешаца, због чега је услиједило неколико погибија с обје стране (српске и турске).⁹⁷¹

У циљу спрјечавања тежих посљедица Порта је наредила да се Садедин-паша поново пошаље у Беране.⁹⁷²

Свакако да је његов повратак у Беранску нахију, као и инструкције Цетиња прекограничним главарима да се суздржавају од било каквих непромишљених потеза, утицало на смиривање тензија у Доњим Васојевићима. Међутим, далеко од тога да су постојеће противрјечности у том крају биле превазиђене.

10.2. ЗАТАРСКА КРИЗА 1905. ГОДИНЕ

Маја мјесеца 1905. године, у затарском селу Крупице, започео је оружани сукоб између прекограничних Срба и Турака.

Овим поводом, 9/22. маја у 8 часова прије подне, секретар Управе Морачко-Васојевићке области са сједиштем у Колашину, Живко Никчевић, упутио је телеграм тадашњем министру иностраних дјела Гавру Вуковићу.⁹⁷³

Никчевић у телеграму пише да је „сад ова управа“ добила „извјештај од кап. Саве Анђелића у којему спроводи писмо васа Ђоговића и тадише Зејака“ из села Барице.⁹⁷⁴

У свом писму ова двојица Баричана извјештавају како је „данас т. ј. 8. ов. мца Милија Масјака затурио бој с друштвом у Крупице“, након чега су „сви турци навалили на Крупице и барице“.⁹⁷⁵ Они даље износе податке о страдалим прекограничарима на начин што кажу: „(...) ми смо изгубили незнамо ни колико, без знамо прво погинули су: Мирко Бошковић, Радоје

---

⁹⁷¹ Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 125–128; Ђ.Пејовић, *н.д.*, с. 114.

⁹⁷² Р.П.Губеринић, *н.д.*, с. 128; Ђ.Пејовић, *н.д.*, с. 114.

⁹⁷³ ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 936.

⁹⁷⁴ Исто.

⁹⁷⁵ Исто.

Бошковић, Млађен Чабаркапа, и Милован Чабаркапа (...).⁹⁷⁶ Потом, Ђоговић и Зејак наглашавају да се, усљед турског напада, Срби налазе у тешком положају и траже помоћ од Црне Горе.

На крају свог обраћања Вуковићу, Никчевић тражи од министра иностраних дјела да нареди „ како се има поступити пошто кап. Анђелић у писму каже да ће онамо Срби сви пропанути од турака“.⁹⁷⁷

У десет часова послје подне, Никчевић је „у допуну“ овог телеграма Вуковићу послао нови телеграм, у којем му саопштава да је „сад стигао извјештај командира Мата Грдинића, да је у јучерашњем удару на србе баричане и крупичане учествовало 1000 , турака, те „да су четворица Срба на мртво погинула а четворица рањени.“⁹⁷⁸ Нападаци су заплијенили „неколико буљука животиња“ и заробили двије жене. Било је „погибије и на страни турској али се не зна колико“.⁹⁷⁹ На посљетку се каже „ да се турци спремају да у зору ударе да све сплише и потамане да срби куме вапијају за оружје и џебану, и да су уопште у најкритичнијем стању што се може замислити“.⁹⁸⁰

Истог дана када је била упозната са стањем ствари у Затарју, црногорска влада је писмом, са ознаком „urgent“, о томе обавијестила свога представника у Цариграду Јована Матановића, дајући му инструкцију да захтјева од Порте да предузме „хитне најозбиљније мјере да се ширењу крвопролића стане на пут“.⁹⁸¹

Осим овога, са Цетиња је 9/23 маја упућено и писмо Обласној управи у Колашину, у коме се даје одговор на тражење упутстава секретара Никчевића о поступању поводом насталих нереда.⁹⁸²

У писму се каже да се, „по високом налогу Књаза Насљедника регента“, има пазити на то, „ да се с наше стране нико не мијеша у размирицу између турака и срба у преко Тарје, те да се ни џебане ни оружја тамо не шаље“. При том је Србе потребно савјетовати да одустану од изазивања нереда. Од

---

⁹⁷⁶ ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 936.

⁹⁷⁷ Исто.

⁹⁷⁸ ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 963.

⁹⁷⁹ Исто.

⁹⁸⁰ Исто.

⁹⁸¹ ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 937.

⁹⁸² ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 938.

обласне управе такође се тражи да и даље извјештава о свему што се буде догађало на терену, при чему се наглашава да ће Цетиње путем дипломатије све учинити да османска влада спријечи даље продужавање сукоба.⁹⁸³

Наредног дана, обласни управитељ, бригадир Јово Мартиновић, обавијестио је Цетиње да се „најстрожије пази на границу“, с тим што је истакао да се ипак боји да би рођаци погинулих и рањених Срба из Затарја могли да пређу на османску територију. Ово поготово када се има у виду „ да су сва поља настањена усташима из онијех мјеста где се данас бој бије“.⁹⁸⁴

Залагање црногорске владе да не дође до распламсавања сукоба, произилазило је из њене бојазни да такав развој догађаја у крајњем исходу не доведе до тога, да масе српског становништва из пограничног подручја потраже уточиште у Црној Гори, што би отежало ионако тешку економску ситуацију у земљи. Наравно, на Цетињу се у то вријеме није ни помишљало да би се било какви немири на граници, могли искористити за евентуално проширење црногорске територије.⁹⁸⁵

Иако се у извјештајима са границе указивало на то да 9/22. маја може доћи до великог страдања Срба, ствари се нијесу одвијале у том правцу. Тога дана, према извјештају племенског капетана Саве Анђелића (који је био упућен бригадиру Мартиновићу 11/23. маја), било је само „препуцкивања између турака и баричана“, а већ сјутрадан није било никаквих сукоба.⁹⁸⁶

Дана 12/25. маја, у телеграму насловљеном на министра унутрашњих дјела војводу Божа Петровића⁹⁸⁷, Мартиновић је записао да су се „ турци сем каљића“, који су се ушанчили на такозвани катун Шљеме, вратили својим

---

⁹⁸³ ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 938.

⁹⁸⁴ ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 964.

⁹⁸⁵ Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 90.

⁹⁸⁶ Претходног дана Анђелић је обавијестио Мартиновића, да је насупрот Срба окупљено око 1500 Турака Колашинаца.

Обласни управитељ у Колашину је са садржином Анђелићевих извјештаја у цјелости обавјештавао министра иностраних дјела Гавра Вуковића. (ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 964, 983)

⁹⁸⁷ Поред тога што је обављао дужност министра унутрашњих дјела, војвода Божо је у то вријеме био и предсједника Државног савјета, као и заступника министра правде. (*Глас Црногорца*, бр. 49, Цетиње, 6/19. децембар 1905)

кућама, те да су то исто учинили и Срби из Вашкова, Пренђана и Прошћења.⁹⁸⁸

По наредби обласног управитеља Мартиновића, секретар Обласне управе у Колашину Живко Никчевић, пошао је 9/22. маја у Поља, са задатком да испита све појединости везане за nerede који су се догодили у Затарју. Извјештај којег је овим поводом сачинио, Никчевић је послао Мартиновићу 15/28. маја. Обласни управитељ је о налазима Никчевића обавијестио министра Вуковића у писму од 24. маја/6. јуна.⁹⁸⁹

У вези почетка сукоба у Затарју у Мартиновићевом писму пише: Осмог маја ов.г. турци Мицани Колашинци у зору ударили су на Крупице ниже Барице на Србе: Чабаркапе, Станиће, Шестовиће и Перуничиче и одмах с'почетка плијенили им 200 оваца. Срби су одмах дали глас у Барице и кроз кратко вријеме саставило се од Срба једно 20 друга који су потрчали за Турцима да им отму мал, те је дошло и до боја који је трајао два три сата. Турци су плијен оставили и узмакли, а Срби су пошли за њима у поћеру. На глас пушака прискочили су Вашковци и Пренђанци у помоћ Баричанима и Крупичанима и наишли на засједу турску, која је бројила до пет стотина наоружаних људи, те је бој трајао до самог мрака.(...)Према овоме јасно је да су турци за тај удар припремни били и раније се спремили да изазову Србе на погибију, а по изгледима највише усљед прошло годишње погибије Каљића“.⁹⁹⁰

Примјећује се да се у закључцима истраге Живка Никчевића, нигдје не помиње оно што су констатовали Васо Ђоговић и Тадиша Зејак, у писму којег су упутили капетану Анђелићу (о чему је већ било ријечи), а то је да је удар Турака на Крупице и Барице, услиједио као одговор на инцидент који су Срби изазвали у Крупицама.

---

⁹⁸⁸ ДАЦГ, МУД (Управно одјељење-УО), 1905, ф. 19, док. 1740/2.

⁹⁸⁹ ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 1085.

⁹⁹⁰ Исто.

У опису ових догађаја постоје извјесне разлике (које наравно, нијесу суштинеске природе) између онога што је Никчевић написао у свом извјештају и инертпретације истог тог садржаја од стране Мартиновића у његовом писму, до чега је вјероватно дошло усљед усменог појашњења односних дешавања од стране обласног секретара, по његовом повратку у Колашин.

Да ли се током истраге просто дошло до другачијих сазнања, или се, пак, намјерно жељела прећутати ова чињеница, не може се са сигурношћу констатовати. У сваком случају, са турске стране се тврдило да су кривци за сукобе Срби, о чему свједочи писмо које је 16/29. маја османска легација у Црној Гори упутила црногорском министарству иностраних дјела.

На почетку писма легација најприје обавјештава министарство, да је услед његових жалби односно инцидента у Барицама и Крупицама, молила косовског валију Махмут Шефкет-пашу, да јој у вези с тим да потребне информације, при чему му је указала на немиле посљедице које из цијеле ствари могу произаћи.⁹⁹¹

У писму се затим преноси одговор косовског валије, према коме је напад Турака на поменута села био посљедица инцидента изазваног од стране групе хришћана, која је хтјела једном муслиману да заплијени волове. У борби која је послје тога услиједила, погинула су четири, а рањена три муслимана. Међу нападачима, према налазима Махмут Шефкет-паше, било је и осам Црногораца, који су боравили у Барицама, након што су 1/14. маја прешли границу.⁹⁹²

На крају свог обраћања министарству иностраних дјела, османска легација констатује да су они Црногорци који су у борбама погинули, на тај начин добили заслужену казну. Кад је ријеч о онима који су успјели да побјегну, легација изражава наду да ће у циљу општег мира на граници, црногорска влада предузети енергичне мјере да се кривци пронађу и казне, како би се спријечило будуће понављање сличних напада.⁹⁹³

У вези односа османских власти према сукобима у Затарју, у поменутом извјештају Мартиновића од 24. маја/6. јуна, стоји да оне „у свему потпомажу“ Турцима Колашинцима, „или пак ни најмање нестају им на пут, већ их остављају да чине што хоће“.⁹⁹⁴ Сулејман-паша је, каже се такође у извјештају, 10/23. маја долазио у Мицане „и одатле шиљао на лице мјеста неколико турских чиновника и мало војске, који су се одмах и повратили без

---

⁹⁹¹ ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 1015.

⁹⁹² Исто.

⁹⁹³ Исто.

⁹⁹⁴ ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 1085.

да су се икакве мјере предузимале за прекидање крвопролића.⁹⁹⁵ При том се констатује да паша Србе „ није ни позивао, већ само неколико турака из Мицана“⁹⁹⁶.

Међутим, у телеграму којег је командир Вуле Кнежевић 14/27. маја са Жабљака послао министру војном Илији Пламенцу, пише да је Сулејман-паша позвао прошћенске главаре да дођу у Пљевља, те да они траже да им црногорска влада тим поводом да одговарајућа упутства. При том, главари захтијевају да се образује црногорско-османска комисија, јер њима, како наводи Кнежевић, „никаква правда код турске власти помоћ неће што су турски башибозуци на њих напали, подајнике рашћерали, стоку попрали и фамилије нашем крају побјегли куће им похарали (...)“⁹⁹⁷ Кнежевић такође пише да прошћенски главари „траже брзи одговор, јер до наредбе неће поћи у пљевља“, уколико паша, кога су позвали да дође на лице мјеста, то не учини. За случај да се паша одазове њиховом позиву, од владе траже „упуство запоступак“.⁹⁹⁸

По питању захтјева главара из Прошћења, са Цетиња је командир Кнежевићу стигао одговор сљедеће садржине: „ О мјешовитој комисији збора нема; зато што је сукоб био на турском земљишту међу турским подајницима, а на позив пашин нека пођу без оклевања; и нека се не боје ништа већ нека послушају по сваки начин“.⁹⁹⁹

С османске стране Цетињу су стизале оптужбе о томе да се црногорске пограничне власти нијесу држале неутрално према нередима у Затарју, што је управитељ Морачко-Васојевићке области Јово Мартиновић, у свом писменом обраћању министру Вуковићу од 24. маја/6. јуна, оштро демантовао: „Односно пак жалбе са турске стране о чему сте ми извољели усмено казати, да окривљују наше власти за то, што су наши војници прелазили преко границе, и што је пак шиљана џебана прекограничанима, то Вас увјеравам, да је наше држање према турским пограничним властима

---

⁹⁹⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 1085.

⁹⁹⁶ Исто.

⁹⁹⁷ ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 1014.

⁹⁹⁸ Исто.

⁹⁹⁹ ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 1002.

било свагда коректно и сва њихова подваљивања одбијају се као не истинита.¹⁰⁰⁰

У вези могућег преласка црногорских поданика на турску територију, бригадир Мартиновић је у свом извјештају уствари поновио оно о чему је писао Гавру Вуковићу два дана послје инцидента, а о чему је овдје већ било ријечи. Тако, он каже, да и поред тога што се строго пази на границу, „није искључена могућност да није ко“ прешао на османску територију, како би помогао својим рођацима, с тим што наглашава да ће о томе „власти повести истрагу“.¹⁰⁰¹

До обнављања непријатељстава дошло је 3. јуна. О овоме је Мартиновић обавијестио Вуковића у телеграму којег му је упутио 23. маја/5. јуна у 11 часова: „ Сада добих извјештај из Поља од стране племенских главара који јављају: Дасу турци ударили 21. овог (по старом календару-н.п) на Барице и ухватили све до планине прошћенске и ту замркли“.¹⁰⁰² Наредног дана, пише даље у телеграму, „ баричани прошћенци и вашковчани ударили су на турке и зајмили их преко барица до на катун каљића, такозвано шљеме“.¹⁰⁰³ Потом се каже да су у посљедњем боју Турци „убили једну жену Бошковића“ и ранили два Прошћенца, те да се не зна да ли је ко од Турака погинуо.¹⁰⁰⁴

Догађаји који су се десили 23. маја/5. јуна, описани су у телеграму који је истог дана, у 22 часа и 30 минута, послат на Цетиње, а у коме обласни управитељ преноси министру иностраних дјела, садржину извјештаја којег је добио од главара из Поља. У извјештају се каже да је „сад у пет сати послје

---

¹⁰⁰⁰ ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 1085.

Када је ријеч о губицима двију страна у боју од 8/21. маја, у Мартиновићевом извјештају је стајало да је међу Турцима било осморо погинулих и четворо рањених људи, а да су Срби имали два погинула (Мирко Бошковић и Божо Шестовић) и четири (Радоје Бошковић, Млађен Чабаркапа, Милован Чабаркапа и Перко Перуничкић) тешко рањена борца. (Исто)

Запажа се да је након истраге утврђено да је у сукобима погинуло мање Затараце, него што је то јављено у првим извјештајима, као и да су неки од људи за које је речено да су смртно страдали, уствари били тешко рањени.

¹⁰⁰¹ Прије тога Мартиновић подсећа да је „цијела Капетанија Пољска насељена већином усташима из Прошћена, Барица, Крупица, Обода и чак од Бијелог Поља, који нијесу могли трпјети самовољу и бијес разузданијех турака Колашинаца“. (Исто)

¹⁰⁰² ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 1059/1.

¹⁰⁰³ Исто.

¹⁰⁰⁴ Исто.

подне“ стигло „гласије од главара горичких и прошћенских да се бије бој данас од огрија сунчане цио дан“. Турака се прикупило на хиљаде и још придолазе. Међу њима има и аскера. Османске снаге дејствују „по команди и по труби“. Главари из Прошћења и Барица „куме Богом и именом господаревијем да им се дадне помоћ у џебани“. У противном „пропадају сасвијем“. Када је ријеч о дужини фронта у извјештају пише да „борбена линија има око двије уре од улаза стожерског до остре главице поред барица до планине прошћенске“.¹⁰⁰⁵

У овом боју, Турци су, према извјештају који је послат из Поља наредног дана, потисли Србе „од жари до павловог брда више прошћења“.¹⁰⁰⁶

Дана 25. маја/7. јуна Мартиновић је путем телеграма обавијестио војводу Божа Петровића да су му прекогранични главари преко свог изасланика јавили, „ду су турци јуче у 8 ура изјутра почели нападати“, али да су „у десет ура“ већ били „поћерани у њихове положаје на тако звано шљеме“.¹⁰⁰⁷ Обласни управитељ такође обавјештава Петровића да „исти главари јављају и то да се турци још једнако прикупљају“, те да међу њима има два до три буљука аскера.¹⁰⁰⁸

На турске положаје на Шљемену, Срби су извршили напад 25. маја/7. јуна. Како се цијела ствар одвијала види се из извјештаја којег је обласни управитељ у Колашину упутио министру унутрашњих дјела 26. маја/8. јуна (телеграм је послат у 20 часова и 30 минута). У њему пише да су „јуче око пет сати по подне“ прекогранични главари ријешили да ударе на турске шанчеве, „па да ће сви изгинути“. Зато су послали једно одјељење бораца да заобиђе Турке „за леђа од тако зване писане јеле“. Друго одјељење је имало да дејствује са бока, „од јагодњега брда“, а треће је добило задатак да на турске снаге „удари прсинице“. Даље се у извјештају каже да је све „према

---

¹⁰⁰⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 124, док. 1059/2,3

¹⁰⁰⁶ У извјештају је такође писало да се још „тачно не зна исход јучерашњег боја, осим што се зна да је био велики бој“, те да је познато „да је јучер рањен један војник и један станић из прошћења погинуо“. (ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/7)

¹⁰⁰⁷ Поред тога, од стране главара јављено је да су у овом боју рањена два Србина, као и да се не зна какво је стање у турском табору послвије протеклих окршаја, с тим што се истиче да су Затарци наилазили на крв у неким мјестима из којих су потисли Турке. (ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/1,2)

¹⁰⁰⁸ ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/2, 3.

томе распореду и извршено“, те да су око 6 часова и 30 минута после подне сва три одјељења „сложно и заједнички“ напала на Турке¹⁰⁰⁹, који су пола сата пружали јак отпор, након чега су Срби успјели да заузму све њихове шанчеве.¹⁰¹⁰

Дана 27. маја/9. јуна Јово Мартиновић послао је телеграм војводи Божу на Цетиње, у коме га, између осталог, обавјештава да усљед предузетих мјера, црногорски поданици из Поља, практично нијесу учествовали у борбама на Шљемени: „Чим сам стигао у поља стављен је био јаки кордон на границу но већ раније мога доласка у поља било је братственика баричана и прошћенаца из поља, који су били пријешли тамо да рођацима притеку у помоћ те сам шиљао нарочите изасланике да их враћају и скоро сви су се повратили“. ¹⁰¹¹

---

¹⁰⁰⁹ Баш у тренутку кад је почео бој на Шљемени бригадир Мартиновић је добио извјештај од затарских првака. Тим поводом он пише Божу Петровићу: „ Према извјештају који сад у 6 ½ по подне добих од прекограничних главара данас до подне није било боја до само често пушкарање страже. Војска турска т.ј. бијели турчин и аскер налази се на шљеме и рудо поље поред барица друга војска изашла је према вашкову и пренћанана на гавање поред крупица такође бијели турчин и аскер. главари јављају да су данас хтјели да напану на шљеме те да изложе то мало срба великој погибији услед чега сам послао нарочитог посланика да их застави и предуприједи од напада, а да се држе на себе у добро утврђенијем положајима јер је могуће и то да је Царска војска већ добила налог да ред успостави па кад би срби почели нападати турцима би то таман добро дошло. ако пак турци напану и ако се аскер у боју умијеша као што је дослен, ондар је знак да су турци ријешили да то срба до краја униште“. (ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/14,15,16)

Даље, Мартиновић каже да би, за случај да се Турци, мимо очекивања, одлуче „ да ударе на цио овај крај од прошћена до на крај пренћана“, требало „позвати у поља један од баталијона колашинских и један да стоји приправни на велики препран, почем ће бити потреба да се стави јаки кордон дуж цијеле границе у поља“. (ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/16)

На крају свог обраћања Божу Петровићу управитељ морачко-Васојевићке области пише: „Као што горе наведох упућени су прекогранични главари то да се држе у одбрану док се јасно увиди намјера турске војске за унапријед“. (ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/16, 17)

¹⁰¹⁰ ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1744.

Обласни управитељ Мартиновић јавио је 28. маја/10. јуна министру унутрашњих дјела да је „по турским изворима у боју од сриједи вече на шљеме“ било стотину погинулих и рањених Турака. (Исто)

О српским губицима има ријечи у Мартиновићевом телеграму, који је из Колашина отправљен за Цетиње 26. маја/ 8. јуна у 11 часова. Преносећи оно што му је тога дана рано изјутра испричао гласник „од прекограничних главара“, обласни управитељ војводи Божу, између осталог, саопштава: „ (...)од Срба погинуло је два на мртво, а шест рањенијех а могуће да има и више пошто је бој и ноћно трајао“. (ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/6)

Да Затарци у овом боју нијесу пуно пострадали свједочи и већ разматрани телеграм, који је послат на Цетиње 26. маја/8. јуна у 20 часова и 30 минута, а у коме се каже да „свако онај коме је познат положај шљеме и утврђења на истоме, чуди се како су срби тако јефтино прошли без велике погибије“. (ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1744)

¹⁰¹¹ ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/12.

У вези са овим питањем, тадашњи командант шаранско-језерског батаљона, командир Вуле Кнежевић, у својој књизи Плење Шаранци, износи сасвим другачије виђење: „ Овако груписани Срби од Барица, Пренђана, Вашкова, Прошћења и Крупица–у већим масама потпомогнути сродничким везама с пограничним Црногорцима, ударе на Шљемена, Стожер, Водно и Лијеску Каљића–башибозуке разагнају, вишину потуку и више села попале(...)“¹⁰¹²

Врло је вјероватно да су пограничне власти прећутно одобравале прелазак црногорских поданика на османску територију, како би ови помогли својим сународницима у борби против колашинских Турака. Међутим, о томе у извјештајима који су са границе слати на Цетиње није било ријечи, већ је, као што је то у пар наврата наведено, увијек наглашавано да се предузимају све мјере, како би Црногорцима било онемогућено да прелазе црногорско-турску границу.

Управитељ Морачко-Васојевићке области, у свом телераму од 27. маја/9. јуна, даље наводи да су сви рањеници погођени зрнима из „пушака маузеровака, које искључиво низам има“.¹⁰¹³

Затим, обласни упоравитељ пише да „турци тврде да је војска из поља ударила на њих“, при чему истиче да то није тачно.¹⁰¹⁴

Након тога, Мартиновић износи да се 26. маја у вечерњим часовима „аскер повратио на куле и доћерао џебану“.¹⁰¹⁵

Потом, он каже да је погранични капетан Сава Анђелић, такође 26. маја навече, добио писмо од једног бимбаше (који је био дошао у Мојковац), у којем га овај, у циљу избјегавања било каквог изненађења, обавјештава да ће Турци држати јаки кордон дуж границе.

На посљетку, Мартиновић пише: „ По мојој надерби Капетан сава састао се с јузбашом на тару и одговорио му да су они слободни све мјере предузети за одржавање реда на граници и да ми то исто чинимо те да се и

---

¹⁰¹² В. Кнежевић, *Плење Шаранци*, Подгорица, 2010, с. 132.

¹⁰¹³ ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/12.

¹⁰¹⁴ Исто.

¹⁰¹⁵ Исто.

они не нађу што изненађени. Све што могнем употребићу за одржавање доброг реда на граници“.¹⁰¹⁶

Пограничном капетану Сави Анђелићу 27. маја/9. јуна стигло је писмо и из Бијелог Поља, од стране Шемси паше. У овом писму, које је датирано 26. маја, паша тражи од Анђелића да повуче Црногорце са границе, пошто је чуо да је „некакву војску на удуту натурио“.¹⁰¹⁷ При том га је обавијестио да са османске стране не треба очекивати никакве неприлике, јер је од султана добио наредбу „ да на карадачком удуту никаква пушка не пукне и да никакав феналук буде“.¹⁰¹⁸

Шемси-паши је одговорено да Црна Гора држи јаку стражу дуж цијеле границе како би се одржао ред и мир на истој, као и да са црногорске стране није било никаквих проблема „већ је свако при граници био рахат“, у што га могу увјерити и царске власти које се налазе у Мојковцу.¹⁰¹⁹

Бригадир Јово Мартиновић упутио је 30. маја/12. јуна Божу Петровићу телеграм (отправљен 17 часова и 15 минута) у коме га обавјештава да је Шемси-паша био „оповечери у стожер и послао четири Србина трговца бјелопољска, за главаре из барица и прошћења који су одмах на његов позив и пошли“.¹⁰²⁰ Исто тако, Мартиновић пише да је „народ српски из тијех крајева“ упутио молбу Шемси-паши „преко истих главара, тражећи царску заштиту „ и молићи га да дође у Мојковац, „ће ће му цио српски онамошњи народ предстати“.¹⁰²¹ Иначе, паша је поручио, јавља такође Мартиновић, да ће доћи тамо гдје Срби желе, „а они су изабрали мојковац зато што је то на самој граници, надајући се заштити и с наше стране у њиховиј давији с турцима“.¹⁰²²

Након два дана бригадир Мартиновић обавијестио је Цетиње да су изасланици, који су од народа били упућени код Шемси-паше на Стожер,

---

¹⁰¹⁶ ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/12.

¹⁰¹⁷ ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1740/11.

¹⁰¹⁸ Исто.

¹⁰¹⁹ Текст одговора који је Сава Анђелић послао Шемси-паши, капетану је издиктирао обласни управитељ Мартиновић, који је о свему обавијестио Цетиње. (Исто).

¹⁰²⁰ ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1765.

¹⁰²¹ Исто.

¹⁰²² Исто.

јавили како је паша „намјеран саставити једну комисију од седам срба и седам турака да приступе умирењу“.¹⁰²³

Како је цијела ствар завршена види се из извјештаја којег је Јово Мартиновић послао на Цетиње предсједнику владе и министру иностраних дјела Лазару Томановићу 19. јануара/1. фебруара 1906: „ Прошлог љета долазио је дивизиони Командант Шемси-Паша по заповиједи коју је примио био из Цариграда у Прошћење, Барице, Стожер и Вранеш, да прекине крвопролиће између Срба и Турака у Затарју, те их том приликом међусобно измирио.

Иако да су срби отворено изјавили Шемси-паши да ће тај мир нарушити турци Колашинци ипак пристали су на све оно што је Шемси-паша од њих затражио и тако се умирили вративши се својим кућама, које су били кроз цијело љето напустили склоновши и робље и мал у Тарске стијене поред Прошћења и Добриловине.¹⁰²⁴ Том истом приликом Шемси-паша ослободио је србе да без икаквог страха слободно иду и посјећивају пазаре у Бијелопоље, а тако и прилазе Царским властима како у Вранеш, тако и у Бијелопоље (...)“.¹⁰²⁵

У почетку се чинило, пише даље Мартиновић, „ да је постигнут добри споразум између срба и турака на онамошњим крајевима и да ће прекинути свако даље пролијевање крви“.¹⁰²⁶

Међутим, тако није било. Убрзо по одласку Шемси-паше „турци Колашинци, Каљићи“, почели су да нападају и убијају Србе, па је бригадир Мартиновић, након што је у свом извјештају описао поједичне случајеве страдања Срба, констатовао: „ Као што ћете и сами увидјети Господине Министре, турци затарци једнако нападају звјерски онамошње србе и убијају

---

¹⁰²³ ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1788.

¹⁰²⁴ У вези са овим ваља рећи да је мјешовита комисија, која се 1900. године састала на Мојковцу, а „у којој је лично шемси паша присуствовао“, обећала Србима да ће бити заштићени од „зулума и насиља колашинаца особито каљића“. Међутим, Срби су и даље били изложени нападима Колашинаца. (ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1905, ф. 19, док. 1744)

¹⁰²⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 129, док. 189.

¹⁰²⁶ Исто.

ђе којена виде на очиглед немоћних царских власти, које немају снаге да том крвопролићу стану на пут и кривце казне(...)”.¹⁰²⁷

Срби, пак, „нити могу, нити су у стању трпљети зулумћарење и крвопролиће својих суплеменика-турака“, каже Мартиновић, па ће, чим гора озелени, „устати све што је српско на оним крајевима“, тако да „ће наступити догађаји слични прошлогодишњим“.¹⁰²⁸

10.3. ДЕШАВАЊА У ЗАТАРЈУ 1906. ГОДИНЕ

Након побуне прекограничних Срба из 1905. године, Турци су имали намјеру да, поред већ подигнутих караула дуж границе са Црном Гором, у унутрашњости своје територије, на узвишењима изнад насељених мјеста у Затарју, изграде нова утврђења. То је изазвало велико узнемирење код тамошњег српског становништва, које је сматрало да ће ове карауле послужити Турцима за вршење свакојаким насиља над њима.¹⁰²⁹

Приликом разговора предсједник Државног савјета војводе Божа Петровића са косовким валијом, у љето 1905. године, османски званичник дао је обећање да се карауле неће градити, при чему је истакао да иницијатива за подизање утврђења није потекла од војних, него од административних мјесних власти.¹⁰³⁰

Упркос датом обећању, Турци су маја 1906. године приступили реализацији пројекта о изградњи караула. Покушај вранешког кајмакама да са аскерима и колашинским муслиманима подигне утврђења на Градцу изнад Стожера и на Павловом брду више Прошћења, имало је за посљедицу да се предвиђања Јова Мартиновића о поновном подизању побуне од стране прекограничних Срба остваре¹⁰³¹

---

¹⁰²⁷ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 129, док. 189.

¹⁰²⁸ Исто.

¹⁰²⁹ ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 125/а, док. 1556; *Уставност*, бр. 18, Цетиње, 4/17. мај 1906; Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 92; ДАЦГ, ф. МИД (ПЦ), 1906, ф. 16, док. 306.

¹⁰³⁰ ДАЦГ, ф. МИД, 1905, ф. 125/а, док. 1556, 1906, ф. 131, док. 1036; *Уставност*, бр. 18, Цетиње, 4/17. мај 1906; Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 92.

¹⁰³¹ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1089, 1104/9; Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 94.

Пишући пограничном комесару Јовану Мемедовићу о почетку сукоба у Затарју, учитељ Јоксимовић наводи да је дана 28. априла/11. маја дошао кајмакам са својом војском „на Градац на једну позицију између Барица и Стожера да гради караулу“.¹⁰³² Турци су том приликом отварали ватру из пушака, а Баричани су „знајући да је аскер расћерао Стожеране“, на турске пуцњеве одговорили тако што су се дигли на оружје и протјерали кајмакана и његове људе из Градца, закључује Јоксимовић.¹⁰³³

Услиједио је снажан одговор Турака. С тим у вези, командант шаранско-језерског батаљона Вуле Кнеженић, писао је 2/15. маја министру војном Јанку Вукотићу, да му је из Барица јављено да су српске породице из Стожера и Горњих Барица, побјегле са стоком „до Пренћана и Вашкова“ („што нијесу турци притисли све је побјегло“), те да је „наступило жалосно стање србског народа због турске војске и насиља“.¹⁰³⁴ У писму се такође каже да је „од првог до другог маја“ дошло до прекида боја, зато што су Срби „узмакли због нестанка муниције“, при чему „муницију и помоћ сваки час траже“.¹⁰³⁵ При том се наводи да је велика турска војска, „редовна и нередовна“, заузела све важније положаје око Барица и Стожера.¹⁰³⁶

Реагујући на дешавања у Затарју, предсједник Министраског савјета (владе) и министар иностраних дјела Лазар Мијушковић, послао је црногорском дипломатском представнику у Османском царству Јовану Матановићу инструкције да протестује „одма ће треба на грађење кула преко таре“, истичући да је косовски валија обећао да се оне неће градити. Он је такође нагласио да неће бити могуће одржати ред на граници, ако се не одустане од подизања кула.¹⁰³⁷

---

¹⁰³² ДАЦГ, Погранични политички комесеријат Жабљак (ППКЖ), 1906, ф. 1, док. 8/1.

Сједиште Пограничног политичког комесеријата на чијем се челу налазио Јован Мемедовић налазило се у Жабљаку. (Исто)

¹⁰³³ Исто.

¹⁰³⁴ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 1/4.

¹⁰³⁵ Исто.

¹⁰³⁶ Исто.

¹⁰³⁷ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1036.

У вријеме трајања побуне у Затарју књаз Никола налазио се на лијечењу у Карслбаду. О томе да ће, заједно са престолонаследником Данилом, неко вријеме бити изван Црне Горе, те да ће га у вршењу књажевске власти, „на основу члана 16. Устава земаљског“, заступати Министарски савјет, црногорски владар обавијестио је свој народ прогласом од 11/24.

У свом писму од 3/16. маја 1906. године Матановић је одговорио да му је велики везир рекао „да не може наредити обуставити грађење кула док се не споразумије са Косовским валијом, да они куле зидају за обуставити контрабанде и упаде у границу нашу и њихову, да је то њихово право, да су срби из Барица и Стожера опколили кајмакама-и војску у градиште, да су им притрчали у помоћ Хришћани из Пљевље и колашина и триста црногораца“, те да је наредио Шемси-паши да угуши буну. Матановић такође јавља Мијушковићу да је велики везир замолио Цетиње да спријечи учествовање црногорских поданика у прекограничној побуни.¹⁰³⁸

На ово је Мијушковић писменим путем поручио црногорском представнику у Цариграду да предочи „Великом Везиру да ће се са грађењем кула омогућити злочинства турака мјештана над хришћанима који и сад трпе велике зулуме“.¹⁰³⁹ Исто тако, предсједник владе у свом писму обавјештава Матановића да је „аскер побио не само људе, него и жене и дјецу“, те да се народ разбјежао ка црногорској граници.¹⁰⁴⁰ При том, Мијушковић истиче да Затарци „овамо имају рођака“, које црногорске власти нијесу у стању „обуставити да не пређу границу“, те да зато та ствар Цетиње „у највишој мјери интересира“.¹⁰⁴¹ На крају свог обраћања Матановићу предсједник владе наглашава да „овај погранични неред не може бити нако од велике штете по обадвије стране“.¹⁰⁴²

У одговору на турске зулуме, прекогранични Срби су 5/18. маја, заједно са припадницима пољског и шаранско-језерског батаљона, заузели турске шанчеве на Шљемену.¹⁰⁴³

априла 1906 године. Дан касније књаз Никола напустио је Црну Гору, да би се у домовину вратио 16/29. јуна. (*Глас Црногорца*, бр. 15, 15/28. април, бр. 24, 17/30. јун, Цетиње, 1906)

¹⁰³⁸ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1060.

¹⁰³⁹ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1066.

¹⁰⁴⁰ Ова убиства дешавала су се на Стожеру, гдје су вршена и насиља над женама. (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1089, 1104/4)

¹⁰⁴¹ Исто.

¹⁰⁴² Исто.

¹⁰⁴³ Према подацима са којима је располагао Јово Мартиновић, у овом боју учествовало је до 1500 колашинских муслимана и аскера, док је Срба је могло да буде до 1000, пошто су у борбама били ангажовани сви наоружани прекограничари из Доњег Колашина, Пренђана и Вашкова. (ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 2/4,5,7,9, 11,13; ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1089, 1093/1,1104/4,7)

Истог дана извршен је напад и на села Лијеска и Обод. Пишући о томе бригадиру Јанку Вукотићу, командир Кнежевић, у писму датираним 6/19. маја, каже: „(...) дође посланик из боја по коме моји извјештачи пишу, да су јуче 5/5 ударили Срби на Обод и Лијеску Каљића, села попалили Турци, изгинули на мртво 10 и рањених 15. Од наших Срба није нико погинуо. Положај (ширина) Турског фронта заузима два сата. Траже помоћ у Војсци и Муницији. Баталион позивам данас цио на Границу“.¹⁰⁴⁴

Усљед настале ситуације у Затарју, црногорска влада упутила је управитеља Морачко-Васојевићке области Јова Мартиновића, који је у то вријеме боравио на Цетињу, на границу у Поља.¹⁰⁴⁵

У вези са тим, припадници шаранско-језерског батаљона¹⁰⁴⁶, који су се налазили у Затарју, како би били од помоћи прекограничним Србима, поручили су команданту Вулу Кнежевићу сљедеће: „Бригадир Јово одређен је од наше Владе да посједује између раје и Турака о миру. Колашински главари имају тако наређење да у три дана итају што више да Турцима учине штете, од данас 6. до 8. маја па ко шта заграби, ком. Мато неколико је пуштао војске док није дошао бриг. Јово“.¹⁰⁴⁷

О свом доласку у Поља Јово Мартиновић лично је обавијестио Вула Кнежевића писмом од 6/19. маја, рекавши му да је изаслат од црногорске владе да будно прати догађаје „који се збивају у нашој непосредној близини преко границе“.¹⁰⁴⁸

Војницима командира Кнежевића није било по вољи то што је њихов батаљон у новонасталим догађајима био много мање ангажован у односу на пољски батаљон. Зато су у писму од 6/19. маја 1906. године, петорица припадника шаранско-језерског батаљона (потписници писма), Вулу Кнежевићу, поред тога што су га извјестили о нападу на Шљеме, написали и сљедеће: „ (...) тако вам јављамо да је прешао подкомандир Секуле Бошковић са 3 официра и 3 барјактара и шњима 181 војник, јутрос 6. пређе још триста војника са великом муницијом Г. Командире! Молимо немојте да се бручимо с тијем што нас пређе по 20. војника а Пољана цио баталион те ће год пукне пушка они посијеку главу и цијелу добију славу, јер да је јуче било у нас снага која у Пољана, наша би била и глава и слава (...)“ (ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 2/5)

¹⁰⁴⁴ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 2/10.

¹⁰⁴⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1065, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 2/12.

¹⁰⁴⁶ Испод текста писма стоји „Вод. Лале Џаковић и Спасоје Кнежевић, са знаком „писао Јован Кнежевић“ (ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 2/6)

¹⁰⁴⁷ Исто.

¹⁰⁴⁸ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 2/12.

Потом је Мартиновић издао Кнежевићу упутства о мјерама које би требало да се предузму у насталим околностима. Он најприје каже да сматра да би добро било да шаранско-језерски батаљон буде у стању приправности, при чему истиче да треба да се пази на то да се са црногорске стране не да никакав повод Турцима, да протестују код великих сила против мијешања Црне Горе у њене унутрашње ствари.

Затим, бригадир Мартиновић каже Кнежевићу да највишу пажњу обрати на то „да се не би каква војска провукла од Пљеваља тајно, да нашим зађе за леђа неопажна“, о чему треба да воде рачуна Пренаћанци и Вашковци. У случају потребе, они имају „и да се с војском почаркају, да би дали тијем, нашијема могућност да се приберу и распореде, како их неби Турска сила са двије стране дохватила“, пише даље Мартиновић.¹⁰⁴⁹

Након овога, управитељ Морачко-Васојевићке области обавјештава Кнежевића да је „Шемси паша стигао синоћ у Вранеш“, али да није познато какве кораке намјерава да предузме.¹⁰⁵⁰ С тим у вези, бригадир Мартиновић команданту шаранско-језерског батаљона саопштава сљедеће: „Будели дошао намјером да умири побуњени крај, нека се главари из Пренћана и Вашкова нађу готови да му све кажу што трпе од Турака; будели пак кренуо да силом оружја угуши рају, онда нека се Пренћанци и Вашковци са осталијема Србима не упуштају у отворени бој, већ нека гледају дако би гђе скраја залијепили Турке и нек се измичу к гредама“.¹⁰⁵¹

Црногорска влада, усљед оскудних финансијских средстава са којима је располагала, настојала је да, уколико је то могуће, не прими на себе терет издржавања становништва, које би због насталих догађаја евентуално прешло из Затарја у Црну Гору. Зато Мартиновић у поменутом писму поручује Кнежевићу: „Робље пак ако дође крајња нужда, нека пријеђе у нашу границу; али опет вам понављам у крајњој нужди“.¹⁰⁵²

---

¹⁰⁴⁹ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 2/12.

¹⁰⁵⁰ Исто.

¹⁰⁵¹ Исто.

¹⁰⁵² Исто.

Бригадир Јово Мартиновић такође савјетује Кнежевићу да мотри „бистро, на цио догађај“ и да шаље уходе гдје год смара да је то потребно, како би га ови извјештавали „о свијем покретима Турака“.¹⁰⁵³

У вези затарских Срба из Пренђана и Вашкова, Мартиновић команданту шаранско-језерског батаљона пише да их не оставља без муниције. Поред тога он му каже да савјетује „Пренђанце и остале“, да буду опрезни, како „их Турци неби ће за околили и уништили“.¹⁰⁵⁴

У писму упућеном Вулу Кнежевићу, управитељ Морачко-Васојевићке области истиче и потребу њихове редовне комуникације.

Бригадир Мартиновић такође пише Кнежевићу да о мјерама које му препоручује може да извјештава њему надлежног бригадира (Јоко Аџић), „а у случају потребе и Министра Војног“.¹⁰⁵⁵

Да је Црна Гора своје ангажовање у настали сукоб у Затарју, ограничила на помоћ тамошњем становништву само у мјери у којој је то било наопходно да се обезбиједи његов опстанак на тим просторима, свједоче и упуства са којима је Мартиновић упознао Кнежевића у новом писму, такође датираном 6/19. маја.¹⁰⁵⁶

Наиме, Мартиновић пише Кнежевићу да „за сада“ нема потребе да се прекограничарима шаље помоћ у војсци, те да ће му јавити како да се управља, у случају да наступе нове околности.¹⁰⁵⁷ Међутим, он му поново каже да Пренђанцима и Вашковцима да помоћ у муницији, као и да свој батаљон држи у приправном стању. При том управитељ Морачко-Васојевићке области поручује командиру Кнежевићу сљедеће: „ (...) у случају пак пошто су Пренђани и Вашково остали без војске, пазите да пошаљете на

---

¹⁰⁵³ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 2/12.

¹⁰⁵⁴ Исто.

¹⁰⁵⁵ Исто.

¹⁰⁵⁶ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 2/14, 6/6, 7/3.

Ова упутства, уствари представљају Мартиновићев одговор на депешу Кнежевића, у којој га он пита да ли да пошаље „једну полу чету, да стоји у гори између Пренђана и Вашкова“.¹⁰⁵⁶ Ово је, према ријечима команданта шаранско-језерског батаљона, било потребно због тога што су Пренђанци и Вашковци пошли „Стожеру и Шљемену у помоћ“, па нико није имао да пружи отпор Турцима, уколико би они одлучили да заузму ова села. (ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 2/9)

¹⁰⁵⁷ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 2/14.

вријеме помоћ! али и то непримијетно, ако би сте виђели, да ће их ко напанути“.¹⁰⁵⁸

Поред овога, бригадир Мартиновић пише команданту шаранско-језерског батаљона да направи списак ненаоружаних момчади из поменутих села, уколико их има, те да их пошаље код њега у Поља, како би им се подијелило оружје из Колашина. Међутим, потребно је строго водити рачуна о томе ко ће се наћи на том списку, каже даље Мартиновић, како оружје не би доспјело у руке „каквим галијотима и неваљалцима“, који би га злоупотребили.¹⁰⁵⁹

Након постигнутих ратних успјеха, односно освајања шанчева на Шљемену, Лијеске и Обода, међу прекограничарима је дошло до испољавања суревњивости по питању показаног јунаштва у бојевима у којима су учествовали. Зато се 6/19. маја послје подне око 300 Пренћанаца, Вашковаца и Крупичана, одвојило од Баричана, Прошћенаца и њихових сусједа из бјелопољског кадилука, и кренуло према свом, плеваљском кадилуку.¹⁰⁶⁰

Пишући о томе министру војном Јанку Вукотићу (ноћ између шестог и седмог маја), Вуле Кнежевић каже да је намјера Затараца да нападну на „село Водно, Колашинску породицу Синановиће, највише против Срба јаничаре“.¹⁰⁶¹ При том командант шаранско-језерског батаљона пуручује Вукотићу да ће убрзо бити потребно да му се пошаље муниција за пушке московке.¹⁰⁶²

---

¹⁰⁵⁸ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 2/14.

¹⁰⁵⁹ Исто.

¹⁰⁶⁰ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 2/11,13.

¹⁰⁶¹ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 2/11.

¹⁰⁶² Исто.

Овако су називане пушке репетирке система Мосин-Нижан (Mosin-Nagant), које је Црна Гора за потребе модернизације своје војске добила на поклон од Русије 1898. године. До тада су црногорским војницима биле на располагању само пушке старијих система (Верндл и Бердан). (Више о томе: Б. Бабић, *Московке у наоружању црногорске војске*, Гласник цетињских музеја, књ. III, Цетиње, 1970, с. 211–221, *Руски поклон берданки Црној Гори*, Гласник цетињских музеја, књ. I, Цетиње, 1968, с. 97–101, *Црногорска војска-опште карактеристике, организација и модернизација*, Зборник радова са научног скупа Прошлост Црне Горе као предмет научног истраживања и обраде, Титоград, 1987, с. 335,339; Б. Богдановић, *Преглед пјешадијског наоружања црногорске војске 1850–1900. године*, Гласник цетињских музеја, књ. IX, Цетиње, 1976, с. 91–93)

О раздвајању Затараца и намјери Срба из пљеваљског кадилука да нападну на село Водно, Кнежевић је писменим путем обавијестио и управитеља Морачко-Васојевићке области Јова Мартиновића.¹⁰⁶³

У одговору на Кнежевићево обавјештење, Вукотић је у телеграмом са ознаком „спрешно“, датираном 7/20. маја („сат 2 мин 30 по подне“), изразио чуђење како је командант шаранско-језерског батаљона „могао допустити Пренћанцима, Крупичанима и Вашковцима да се одвајају од Срба Бјелопољског Кадилука ђе је невоља за одбрану“.¹⁰⁶⁴

Потом му каже да се још више чуди „каква је та памет да се изазива буна на другу страну без никакве невоље бар у садањим приликама“.¹⁰⁶⁵ „Кад нијеси разумио то пријед“, каже даље Вукотић, „одма поручи главарима тијех села, да одовуд неће имати никакве помоћи ни учем“.¹⁰⁶⁶

Затим министар војни упозорава команданта шаранско-језерског батаљона да не предузима ништа што би било противно наређењима која му издају он или бригадир Јово Мартиновић, јер ће у супротном строго одговарати.¹⁰⁶⁷ При том је изразио сумњу да су такве ствари већ чињене, на начин што се у свом писменом обраћању Кнежевићу запитао: „Чудо да је нестала муниција од московке, зар се с њима ко служи?!“¹⁰⁶⁸

Оваква опаска Вукотића могла је да значи да је он сумњао да је Кнежевић московке дијелио Затарцима, или, пак, да је, ако то већ није учинио, имао намјеру да то уради. Поред тога, може се претпоставити да је министар војни овако формулисаним питањем, Кнежевићу хтио да да до знања да његови војници не би требало да се укључују у сукобе у Затарју, или бар да не би требало да се тамо ангажују у већој мјери него што је то до тада

---

¹⁰⁶³ У истом писму, Кнежевић обавјештава Мартиновића да је његово наређење од 6/19. маја (о томе да не шаље прекограничарима помоћ у војсци-н.а), добио „једва данас у 7 и по сати пред подне“. Затим каже: „(...) због затрајавања вашег наређења синоћ се помакло нешто војске без чиновних знакова, јутрос послак посланика, да се враћају чега се боим да неће послушати (...)“ (ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 2/13)

¹⁰⁶⁴ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 3/10.

¹⁰⁶⁵ Исто.

¹⁰⁶⁶ Исто.

¹⁰⁶⁷ Исто.

¹⁰⁶⁸ Исто.

био случај. Исто тако, сасвим је могуће да се питање бригадира Вукотића односило на обе ове ствари.

На крају свог телеграма, министар војни сасвим јасно саопштава команданту шаранско-језерског батаљона да Цетиње строго осуђује намјеру да се изазову немири у пљеваљском округу, истичући да то није у интересу ни Црне Горе, ни прекограничних Срба: „Зар не разумијеш ти и други главари, каже Вукотић, „да нама није до тога да изазивамо нереде ће их није било, као што то сад чините у Пљеваљски кадилук-ми се одовуд старамо да ред успоставимо о што мањој штети прекограничних Срба, а ви то не разумијете или нећете да разумијете“.¹⁰⁶⁹

Овако строге критике које је Јанко Вукотић упутио Вулу Кнежевићу биле су у најмању руку претјеране. То се јасно види из писма којег је командант шаранско-језерског батаљона 7/20 маја ујутро послао поручнику „Вуку Бојовићу са друштвом“.¹⁰⁷⁰ Кнежевић им у свом писму изричито наређује да се случајно не усуде да нападну на Водно или да изводе акције било гдје у пљеваљском кадилуку, иначе ће за то главом платити. При том, командир Кнежевић поручује Бојовићу да војску „држи прикривену, и стоји у заштиту тога народа србског ако турци навале да их подаве“.¹⁰⁷¹ Бојовић је такође имао да пази на то да Турци српском становништву “не пресијеку улазак“ на црногорску територију, као и да води рачуна о томе да не прекида везу са Пољанима.¹⁰⁷²

---

¹⁰⁶⁹ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 3/10.

¹⁰⁷⁰ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 3/1.

¹⁰⁷¹ Исто.

¹⁰⁷² Исто.

Дана 7/20. маја командант шаранско-језерског батаљона такође је упутио писмо водницима Новици Лековићу и Драгу Остојићу који су се били „од чета од воили и пошли на тару Ђурђевића“. Наређујући им да се одмах врате натраг, Кнежевић им је запријетио да се случајно не усуде да учине „зађевицу онђе ће није српском народу невоље“, јер би за то својим животом одговарали. Осим тога, командант шаранско-језерског батаљона поручио је Лековићу и Остојићу да би, уколико тамо и једну кућу запале, он њихове куће запалио, као и да ће због одвајања од остале војске бити настројије кажњени. (ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 3/2)

Да је Вуле Кнежевић заиста водио рачуна о томе да не дође до распламсавања буне у Затарју свједочи и његово писмо од 6/19. маја, упућено Јанку Благојевићу, десечару страже, која је обезбјеђивала мост на Тари: „Стража нека врати водника Рада Радовића овамо, а тебе и стражарима наређујем да никаква војника одовуд непропустите тамо, пошто ви глава стоји без мога командирског билета, а моју руку познајете, билете задржавај за себе да ми их

Када су Кнежевићеве наредбе стигле до поручника Бојовића сукоби у пљеваљском кадилуку већ су били почели.¹⁰⁷³ Ујутро, 7/20. маја, Пренћанци, Вашковци, Крупичани и дио шаранско-језерског батаљона попалили су села Маоче и Водно и заплијенили стоку. Потом су се вратили у Крупице, гдје их је дочекао аскер, тако да је испред ноћи дошло до жестоког боја.¹⁰⁷⁴ Срби су се нашли у незавидној ситуацији. Зато је Бојовић поручио свом команданту да би се он и његови другови „одма повратили“, али да у постојећим околностима то не могу учинити. При том је од Кнежевића затражио помоћ у муницији и војсци.¹⁰⁷⁵

У вези са новонасталим стањем у пљеваљском кадилуку, бригадир Мартиновић је у свом писму, датираним 7/20. маја, поручио командиру шаранско-језерског батаљона да јави „Пренћанцима и Вашковцима да прекину паљевине, и да се држе строго у одбрану, гђе најбоље увиде“.¹⁰⁷⁶ Поред тога, он пише Кнежевићу да се „ оно мало Шаранаца, што је прешло било“ распореди „између Вашкова и између Пренћана“, с тим да држе везу са Баричанима.¹⁰⁷⁷ Затим каже: „ (...) оно што сте ви послали, повратите натраг, нек стоји код вас за сваки случај. Ви свакојачо стојете на опрезу“.¹⁰⁷⁸

Дан раније борбе су се водиле и у бјелопољском кадилуку. Извјештавајући о томе министра војног Јанка Вукотића, бригадир Мартиновић, у свом телеграму од 7/20. маја (послат из Колашина на Цетиње у осам часова послје подне) пише: „ Јучерашњему боју достављам следеће појединости. Срби су ударили у три одјељења на обод доњи лепенац на сигу елдића и све попалили отпор колашинаца био је незнатан. Од срба погинуо је један на мртво и четири рањени а од турака осам су посјечени а колико је

предаш. Пропуштај одунуд ко понесе писмо или амо за џебану пође. Главније посао да чувате мост да га турци не обале ноћно“. (ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 2/15)

¹⁰⁷³ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 3/9.

¹⁰⁷⁴ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 3/6,7; 5/3.

¹⁰⁷⁵ Овим поводом, Бојовић је у свом писменом обраћању Кнежевићу записао: „Молим ноћас џебану е пропадосмо и војску пошљи да нас куталише“. (ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 3/9)

¹⁰⁷⁶ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 3/11.

¹⁰⁷⁷ Исто.

¹⁰⁷⁸ Исто.

мртвих у рањених незна се. Опалили су срби сва села турска до тако званог рогова крша и до дна лијеске и обода“.¹⁰⁷⁹

У поменутом телеграму од 7/20. маја, Мартиновић такође наводи да је Шемси-паша претходног дана, послао свог изасланика да разговара са прекограничним главарима, односно да их пита „хоће ли се предавати или ће се даље бити“.¹⁰⁸⁰ Исто тако, пашин изасланик имао је задатак да пита главаре да ли их у њиховој борби помаже Црна Гора.

На постављена питања, прекогранични прваци су, пише даље Мартиновић, одговорили да осим од Бога, ни од кога другог немају никакву помоћ. Поред тога, казали су му да они не ратују против цара, већ да су његови поданици, али да ће се са колашинским зулумћарима борити до посљедњег човјека.¹⁰⁸¹

Бригадир Мартиновић је сматрао да ће, имајући у виду одговор прекограничних главара, Шемси-паша напасти на побуњене Србе. Тим прије,

---

¹⁰⁷⁹ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1096/1.

У исто вријеме Мартиновић је послао телеграм исте садрживе (разлике међу њима су занемарљиве и тичу се правописа) и предсједнику владе Лазару Мијушковићу. (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1096/1, 1104/15)

О борбама у бјелопољском кадилуку бригадир Мартиновић већ је био извијестио министра војног и предсједника владе у телеграмима које су им били упућени 7/20. маја, али у 1 час и 20 минута, односно 1 час и 50 минута послје поноћи. (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1094, 1095, 1104/2,3)

У првом документу он је истакао да никако не одобрава паљење муслиманских кућа од стране Срба, пошто се то не може ничим оправдати. Ово посебно због тога „што те паљевине чине на очиглед нашег становништва које је усљед тога јако узрујано“, каже Мартиновић. Сматрајући да би овакво понашање прекограничара могло да изазове Турке да и они „што год у нашу границу запале“, управитељ Морачко-Васојевићке области је „по нарочитом гласнику послао главарима да прекину паљевине поред таре“. Мартиновић такође обавјештава Вукотића и Мијушковића да је ради предострожности наредио „да баталион липовски крене за у поља а колашински баталион да буде припреман за кретање“. (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1095, 1104/3)

Поред тога што су палили муслиманске куће, Затарци су плијенили и њихову стоку. Тим поводом Јово Мартиновић је у свом писму од 6/19. маја, поручио „Господи Главарима“ да заплајењени мал не смије да се пребацује на црногорску територију, истичићу да ће се најстрожије казнити свако ко се оглуши о ову наредбу. На крају свог обраћања главарима, Мартиновић пише: „није задатак нам да пљачкамо већ да се помогне тој сиротињи при њеним мукама и страдањима. овоћете добро објаснити међу војницима да сваки за ову наредбу знадне“. (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1090)

¹⁰⁸⁰ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1096/1.

¹⁰⁸¹ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1096/1,2.

О доласку Шемси-пашиног изасланика међу прекограничне главаре (прошћенске и баричке), бригадир Мартиновић писао је министру војном и предсједнику владе и у поменутом телеграму, који је из Колашина на Цетиње послат 7/20. маја у 1 час и 50 минута послје поноћи. (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1094, 1104/2)

што су до њега стизали извјештаји, да је у Бијело Поље, 7/20. маја, стигло „два три табора“ редовне војске. Зато је настојао да убиједи прекограничаре да на сваки начин настоје да са Шемси-пашом постигну споразум, предочавајући им да ће се у противном суочити са веома тешким посљедицама. Пишући о овоме Јанку Вукотићу, у свом телеграму од 8/21. маја (телеграм је упућен на Цетиње у 7 сати ујутру), управитељ морачко-васојевићке области такође износи став да сматра да су већи изгледи да га прекогранични Срби неће послушати него да хоће, јер се боје да ће их Шемси-паша преварити.¹⁰⁸²

Бригадир Мартиновић је 8/21. маја у 20 часова и тридесет минута послао телеграме Вукотићу и Мијушковићу, у коме их обавјештава о мјерама које је предузео након сукоба који су се десили у бјелопољском кадилуку.¹⁰⁸³

Мартиновић у телеграму пише да је преко својих гласника и командира Вула Кнежевића, поручио прекограничним главарима „да се строго чувају од сваког изазивања и да се држе на одбрану“, дајући им до знања да ће их црногорска влада „оставити својој судбини“, уколико се у свему не буду придржавали њених савјета.¹⁰⁸⁴

Потом каже да су Срби из Доњег Колашина прекинули са нападима и да се држе у одбрани, а да су Срби из пљеваљаког кадилука претходног дана попалили Маоче и Водно „и синоћ се упуштили у бој са аскерима“, који су се били утврдили у Стожеру.¹⁰⁸⁵ Због тога је Мартиновић „јутрос упутио двије наредбе једну иза друге ком. Вулу Кнежевићу жигосући жестоко тај поступак“.¹⁰⁸⁶ При том управитељ Морачко-Васојевићке области изражава наду да ће се последице ових његових наредби „побуна стишати ако је не изазове на ново турска страна“.¹⁰⁸⁷

Даље, Јово Мартиновић пише да је „прелаз нашијех у турску границу“ најстрожије забрањен, те да су у ту сврху постављене страже, које су имале

---

¹⁰⁸² ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1108.

¹⁰⁸³ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1109, 1104.

¹⁰⁸⁴ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1109/1, 1104/8.

¹⁰⁸⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1109/1,2; 1104/8.

¹⁰⁸⁶ Исто.

¹⁰⁸⁷ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1109/2,3; 1104/8.

задатак да све оне који би прекорачили ову наредбу, свезане пошаљу њему у Поља.¹⁰⁸⁸

Вијест коју је добио из беранског округа „да се из берана све кренуло за доњи колашин“, свакако да је код Мартиновића изазвала посебну пажњу.¹⁰⁸⁹ Зато је он издао наређење „да једна чета баталиона колашинског изађе на „шишку“ и одатле да будно мотри на све покрете турске војске од берана и бијелог поља“, о чему је, наравно, обавијестио Вукотића и Мијушковића.¹⁰⁹⁰

Дана 8/21. маја борбе у Крупицама су настављене. Тога дана ујутро „изашла је велика војска низами башибозук и ухватио позицију од Врха Човића до Пандурице“, писао је у свом писму официр Коста Џаковић командиру Вулу Кнежевићу.¹⁰⁹¹ Џаковић потом каже: „ (...) шанце закопаше, јутрос у зору плотунском паљбом гађали су нас неколико пута, војска је опколила са сваке стране да су 2. баталиона грозила би за нас опасност џебана нешта од свијех пушака, а особито од Московке и Берданове, по сваки начин пошљи џебане Одјељење које сте поставили да чувају Вашково и Пренћане да се не мичу с мјеста Стожерски аскери с Човића врха цио се је отворио и заузео мјеста која ви напоменусмо“.¹⁰⁹²

---

¹⁰⁸⁸ У овим телеграмима Мартиновић износи и свој поглед на даљи ток ствари у вези са побуном прекограничних Срба. Да ли ће доћи до смиривања устанка или, пак, до његовог интензивирања, према мишљењу управитеља морачко-васојевићке области, у многоме зависи од самог Шемси-паше. Уколико он буде „настројен да се мирно ствар ријеши ја се надам даће успјети“, каже Мартиновић.¹⁰⁸⁸ Међутим, ако Шемси-паша предузме „круте мјере и почне нападати на њих побуна се неће лако угасити па и ако их попали и рашћера јер је све кренуло на очајничку борбу противу зулумћара колашинских“, констатује управитељ Морачко-Васојевићке области.¹⁰⁸⁸ (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1109/3,4; 1104/8,11)

¹⁰⁸⁹ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1108, 1109/4,5, 1104/11.

¹⁰⁹⁰ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1109/5; 1104/11.

¹⁰⁹¹ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 5/1.

С обзиром на то да су борбе у пљеваљском округу обновљене 8/21. маја у јутарњим часовима, издате наредбе бригадира Мартиновића, о којима он говори у свом писму упућеном Вукотићу (које је овдје детаљно презентирано), нијесу могле доћи до прекограничара. Међутим, са аспекта наставка сукоба то није било ни важно, пошто су Турци били ти који су прешли у офанзиву, што је потврдило Мартиновићеву сумњи да се судбина даљих дешавања налази у турским рукама.

¹⁰⁹² Исто.

На крају писма Џаковић обавјештава Кнежевића да су претходног дана Турци у Стожеру сасјекли 4 жене, те да „сад непрестано гађају са свијех шанаца“.¹⁰⁹³

У каквој ситуацији су се нашли српски устаници након што су започели борбе у пљеваљском кадилуку, свједочи и кратка депеша коју је извјесни Радоња Пешић 8/21. маја из Крупица послао Вулу Кнежевићу: „Ако одмах не пошљите једну двије чете посао неће ваљат паре, него спремите за име Господарево, јер се је оснажио Турчин, и ништа му се не може, без ваше снаге, Пољани су прешли а ваших војника нема јазук је“.¹⁰⁹⁴

Пошто се са постојећим снагама није могло одољети турским нападима, било је неопходно да се шаранско-језерски батаљон укључи у сукобе у Затарју. С тим у вези, у депеши командира Кнежевића упућеној Јанку Вукотићу 8/21. маја, стоји: „Баталион од 5. чета мене оставио у легао данас у велики бој у Крупице остај еми само једна чета под руку, која ћеме оставити, граница оста сама, муниција остаде, сама муниција нстаде неками се шиље помоћи муниција“.¹⁰⁹⁵

Из ове депеше дало би се закључити да су чете Кнежевићевог батаљона самовољно прешле границу и пошле у помоћ прекограничним Србима. Да су припадници шаранско-језерског батаљона поступали мимо наређења њиховог команданта, Кнежевић је јасно устврдио у писму, којег је наредног дана упутио бригадиру Јоку Аџићу, а у коме, између осталог пише: „Моје Бат: готово отпушћен, а које ту Бата: Дробњачки и ако и мате наредбе за одржавање реда, сњим овђен доброби било да дође док би се наш опет скупио, пошто је баш, отишо преко моје наредбе“.¹⁰⁹⁶

Ипак, сасвим је могуће да су војници Вула Кнежевића поступали у договору са њим, односно да је Кнежевић, процјењујући да без помоћи

---

¹⁰⁹³ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 5/1.

¹⁰⁹⁴ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 5/2.

Ова Пешићева тврдња, с обзиром на оно што је до сада речено, може се схватити само у смислу тога, да након посљедњих сукоба, нико из шаранско-језерског батаљона није прелазео границу, како би помогао побуњеним Затарцима, а не да тамо уопште није било припадника овог батаљона.

¹⁰⁹⁵ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 5/5.

¹⁰⁹⁶ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 6/6.

његовог батаљона прекограничним Србима уистину пријети пропаст, одлучио да ангажује своје војнике у сукобе у пљеваљском кадулику, иако за то није имао наређење од својих претпостављених.

Усљед распламсавања сукоба у пљеваљском округу, Цетиње је предузело одговарајуће кораке. С тим у вези, предсједник владе Лазар Мијушковић, у писму датираним 8/21. маја, бригадиру Мартиновићу пише сљедеће: „ Министар Војни пошао данас у три сата послерије подне за Жабљак и границу с намјером да свакога нашег ако је који пребјегао преко границе одма врати. Као што сам вам јавио и ви повратите наше. Питали смо у Цариград да се Шемси паша састане са Министром Војним и с тобом е да бисте ствар умирили“.¹⁰⁹⁷

Цариград је непрестано упућивао оптужбе црногорској страни на рачун умијешености Црногораца у дешавања на османској територији. Тако је 8/21. маја, дипломатски представник Црне Горе у Османском царству Јован Матановић, поручио својој влади да је поново позиван на Јилдиз, како би му било саопштено да Црногорци у великом броју прелазе границу, као и да се пале муслиманска села у Затарју.¹⁰⁹⁸ У Цариграду се такође тврдило да Турци налазе Црногорце међу погинулим борцима.¹⁰⁹⁹

---

¹⁰⁹⁷ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1107.

¹⁰⁹⁸ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1102.

¹⁰⁹⁹ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1101, 1107.

У рапорту, којег је 9/22. јуна упутио начелнику руског генералштаба Палицину, а у коме га извјештава о протеклим догађајима у Затарју, руски војни агент у Црној Гори Николај Михаилович Потапов, између осталог, написао је да је Порта окривила црногорску владу да је иницирала нереде у Затарју. При том он тврди да ни влада на Цетињу, ни њој подчињени обласни управитељи, нијесу имали ништа са преласком преко границе по 200 припадника шаранско-језерског и пољско-колашинског батаљона. Они су, каже Потапов, самовољно пошли у помоћ својим рођацима, који су били изложени нападима башибозука.

Но, иако Турци гријеше у свом увјерењу да је Цетиње виновник нереда у Затарју, повод за такво њихово мишљење дошао је управо са црногорске стране, износи Потапов. Ово због тога што је управитељ Морачко-Васојевићке области Јово Мартиновић, једног јунског дана 1905. године, са наступањем вечери, тајно послао њему два потчињена батаљона (око 600 војника) у Затарје, како би ови напали регуларну турску војску која је била распоређена у близини границе. Мартиновић је наредио да командни кадар скине официрске ознаке, те да строго пази на то да на бојном пољу не остану чауре од метака. У освит зоре Црногорци су извршили напад на османске позиције, да би се већ средином сљедећег дана вратили у Црну Гору. У овој акцији турски губици износили су 200 војника, док су Црногорци имали само 20 рањених бораца, наводи Потапов.

У свом рапорту руски војни агент написао је да му је ове податке у повјерењу лично испричао Мартиновић, пошто се са њим налазио у веома добрим односима. Црногорски бригадир му је при том дао до знања да чак ни књаз Никола о свим подробностима овога

Да се и османски владар заложии у овој ствари види се из писма, којег је у ноћи између осмог и деветог маја Јово Мартиновић послао Вулу Кнежевићу, а у коме му, између осталог, пише „да је султан лично јавио“ влади на Цетињу „ да Црногорци прелазе границу“, те да је од ње тражио „ да се од тих тај прелаз прекине“.¹¹⁰⁰

Поред овога, Јово Мартиновић у свом писму издаје строгу наредбу Кнежевићу да без одлагања повуче војску са османске територије, јер би у противном „највишу несрећу“ могао навући на себе и на свој батаљон.¹¹⁰¹

Наређење да повуче своје војнике из Затарја Кнежевић је са Цетиња добио 8/21. маја.¹¹⁰² Истог дана он је предузео кораке у том правцу, тако што је послао писмо поручнику Вуку Бојовићу „с друштвом“, у коме се, између осталог, каже: „Дошла је наредба од наше власти, да се од наше војске, неби

догађаја није обавјештен, те да је само тадашњи министар иностраних дјела Гавро Вуковић добио од њега нека објашњења.

Потапов такође наводи да му је управитељ Морачко-Васојевићке области рекао, да је овако поступио због тога што је хтио да стане на пут дрским нападима башибозука на погранично становништво, који су у томе имали покровитељство регуларне турске војске, чији су се војници и сами понекад преодјевали у башибозуке. Ово тим прије што их османске власти за њихове зулуме нијесу кажњавале.

Иако су црногорски војници поступили по наређењу Мартиновића у смислу уклањања трагове своје акције, Турци су на основу нађених метака и карактера рана закључили да су се нападачи користили руским пушкама, које су биле саставни дио наоружања регуларне црногорске војске. Стога је Порта код владе на Цетњу уложила протест, истичући да су у наведеном пограничним сукобу учествовали Црногорци.

Пошто је добила османски протест, црногорска влада је од Мартиновића тражила објашњење. Он је одговорио да ни један Црногорац није прелазии границу. Што се тиче црногорских војника који су рањени у овом сукобу речено је, каже Потапов, да се ради о становницима прекограничних српских села. Руски војни агент затим наводи да се ствар завршила тако, што су обе стране изаслале своје пограничне комесаре, који су се послии неког времена сагласили да је ријеч о неспоразуму.

Потапов у свом рапорту такође наводи да је свеопште мишљење, да су те нападе на Србе маја 1906. године иницирали аустријски провокатори, желећи да изазову неред у јужно и источно од Пљеваља, како би дали повод аустроугарским гарнизонима размјештеним по сјеверном дијелу Санџака да интервенишу. (Н.М. Потапов: руски војни агент у Црној Гори, Т. 1, *Извјештаји, рапорти, телеграми, писма:1902-1915.* г., редакцијски одбор; А.Н. Сахаров, Р. Распоповић, Подгорица-Москва, 2003, с. 205, 270, 271)

¹¹⁰⁰ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 5/10, 6/1.

¹¹⁰¹ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 5/10.

Исто тако, управитељ Морачко-Васојевићке области пише команданту шаранско-језерског батаљона, да га је влада обавијестила „како је ријешено у Цариграду, да се куле неће градити на оним мјестима ђесу мислили“. (Исто)

О одлукама султана поводом догађаја у Затарју, Матановић је у свом писму, датираним 7/20. маја, написао сљедеће: „ (...) Султан дати наредбу телеграмом на Косовског Валију прекинути грађу кула и пазити да аскер не напада невинне“. (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1092)

¹¹⁰² ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 5/4,8.

тамо ко нашао ни такао у Пљеваљски кадилук, јер је дошао Шемши, паша да прекида буну. Одма и без одлагања повраћај војску, к, Вашкову На траг да се неби кои од усташа или других преваријо, да стане им, да ће учини буну јер би на живом огњу сагоријо“! ¹¹⁰³

Наредног дана, након што је добио писмо од управитеља Морачко-Васојевићке области, Вуле Кнежевић издао још једну строгу наредбу. Ово писмено наређење било је насловљено на командира Митра Кнежевића и подкомандира Михаила Шибалију, који су истог дана обавијестили свог претпостављеног да ће припадници шаранско-језерског батаљона до поднева бити у оквиру границе своје државе.¹¹⁰⁴

Тако је Вуле Кнежевић 9/22. маја могао јавити бригадирима Мартиновићу и Вукотићу да се шаранско-језерски батаљон налази на црногорској територији, али и да се усљед тога, српско становништво нашло у веома тешкој ситуацији.¹¹⁰⁵

Дана 10/23. маја бригадир Мартиновић послао је Лазару Мијушковићу и Јанку Вукотићу извјештај у коме говори о тренутном стању ствари у

---

¹¹⁰³ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 5/8.

¹¹⁰⁴ Поменути официри Кнежевић је написао следеће: „ Одма се вратите овамо, чудо ми је шта би, те нема војске, Бригадир Јово ноћас на пола ноћи јавља ми, да ће та војска наша одовуд ако се ноћас не врати велико зло изградити јер је турска протестовала у Цариград да су наши тамо прешли, зато ви наређујем у име Закона и Господара да се војска брже врати, а офицере повезане повратите, јер ако се не врате и данас прикривени с том ће се војском кастигати“. (ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 6/1).

¹¹⁰⁵ ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 6/3, 4.

У вези са овим Кнежевић је Вукотићу написао следеће: „Наша се војска повратила здраво има један рањен, Српско побуњено, Становништво оста само прибјегло пренћанима и Вашкову. Јавља ју и данас да бој траје у Крупице, изгледа да ће доћи до пропасти пошто се турци, ни сад није су оступили, но су и синоћ палили српске куће у Борову (...).“ (ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 6/4)

Претходно је село Борова паљено у ноћи између 7/20. и 8/21. маја. (ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 5/6)

У писму Мартиновићу, поред тога што управитеља Морачко-Васојевићке области обавјештава да се његов „баталион вратио на пода“, усљед чега су прекограничари остали „као на огњу“, Кнежевић наводи да „ Срби траже заштиту од турака“ и да при том истичу да ће „сви пропанути“, уколико се не изађе у сусрет њиховом захтјеву (ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 6/3)

Какво је било стање у пљеваљском округу јасније се види из већ поменутог писма којег је Кнежевић упутио Аџићу, а у коме му јавља „ да је Аскер уљегао у Крупице доње, а тако да је опколио са свих стране Крупице и да се и данас бију Крупичани и Баричани“. „Изгледа даће бити од њих жестока мука и даће и Пренћане затворити“, каже потом Кнежевић. (ДАЦГ, ф. ППКЖ, 1906, ф. 1, док. 6/6)

Затарју, његовој улози у смиривању прекотарске побуне, али и о османским оптужбама на рачун умијешаности Црногораца у прекограничне сукобе.¹¹⁰⁶

Тако, Мартиновић наводи да гласници извјештавају да се аскер утврдио у „гаване више барица на поглед српских кућа у барицама“, као и да их је нешто остало на Човића врху више Стожера.¹¹⁰⁷ Затим каже „ да од нашијех ухода према вранешу и равној ријеци нема још података сигурних“, али да је „јучер јављено“ да је неколико низама и бијелих турака прешло долином Лима испод Равне Ријеке према Бијелом Пољу.¹¹⁰⁸

Даље, управитељ Морачко-Васојевићке области пише да није истинито „тврђење са стране турске“, да је на османској територији „нађено наших међу мртвима“.¹¹⁰⁹ Међутим, он признаје „да је било стрцања“ неких Црногораца преко границе у помоћ својим ближњим рођацима.¹¹¹⁰ Ово због тога што су сви крајеви на лијевој обали Таре, почев од Колашина па до краја Шаранаца насељени са Србима, „које су турци колашински са својих огњишта рашћерали још давно“. При том, Мартиновић истиче да је „и сваке године таквијех“ прелазило „у нашу границу“, посебно у Поља.¹¹¹¹

Након овога, бригадир Јово наглашава да је од његовог доласка у Поља учинио све што је могао „да се побуна угуши и да не узимље већег маха“.¹¹¹² То најбоље свједочи чињеница да је предуприједио прекограничне Србе да не запале „и овај остатак дуж наше границе, како и цијелу равну ријеку“.¹¹¹³ Мартиновић такође тврди да је могуће да није „час прије стигао“ да би се попалило све до Бијелог Поља, а могуће и до Пљеваља, пошто је све што је било српско устало на борбу против колашинских зулумћара.¹¹¹⁴

На крају свог извјештаја управитељ Морачко-Васојевићке пише да се побуњени Срби држе сви у одбрани, али да ће „побуна још јачи мах заузети“,

---

¹¹⁰⁶ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1138,1139.

¹¹⁰⁷ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1138/1,1139/1.

¹¹⁰⁸ Исто.

¹¹⁰⁹ Исто.

¹¹¹⁰ Исто.

¹¹¹¹ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1138/1,2,1139/1,2.

¹¹¹² ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1138/2,1139/2.

¹¹¹³ Исто.

¹¹¹⁴ Исто.

уколико прекограничари буду опет нападнути.¹¹¹⁵ Међути, Црногорци ће се као и до сада држати „према граници у подпуном реду“, при чему ће се употријебити све што је могуће, како се са црногорске стране мир ничим не би нарушио.¹¹¹⁶

Уколико су тачни изнесени наводи припадника шаранско-језерског батаљона, да је бригадир Мартиновић колашинским главарима дао рок од три дана (6-8. мај) да Турцима нанесу што веће губитке, онда Мартиновићеве тврдње о томе да је од његовог доласка у Затарје учинио све како побуна не би узимала већег маха, свакако нијесу могле одговарати правом стању ствари. Међутим, на основу до сада изложеног, сасвим је јасно да је управитељ Морачко-Васојевићке области, након акције Срба, изведене 6/20. маја у бјелопољском кадилуку, предузео неопходне мјере како би дошло до нормализације стања у Затарју. То је опет значило да је евентуални тродневни рок за офанзивно дјеловање прекограничара смањен на један дан.

Вијести о мобилизацији и покрету ка црногорској граници 12-14 батаљона османске војске, које су 11/24. и 12/25. маја ујутру стигле на Цетиње, узнемириле су предсједника владе Лазара Мијушковића, који је овим поводом затражио објашњење од османског посланика у Црној Гори. Пишући о томе, у поменутом извјештају од 9/22. јуна, Николај Михаилович Потапов каже да је османски дипломата категорички одбацио мугућност да су ове мјере уперене против Црне Горе. Међутим, без обзира на умирујуће изјаве које су долазиле са османске стране, већ 12/25. маја, министар војни Јанко Вукотић, који се у то вријеме налазио у Добриловини, био је обавијештен о мобилизацији турске војске.¹¹¹⁷

Потапов даље каже да је дјелимично због тога, а дјелимично и усљед узнемирујућих вијести које су стизале са стране Васојевића, а које су говориле о томе да се Албанци спремају да нападну на Црну Гору, Вукотић 13/26. маја дошао из Добриловине у Колашин и мобилисао колашински и

---

¹¹¹⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1138/2, 1139/2.

¹¹¹⁶ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1138/2,3, 1139/2,3.

¹¹¹⁷ Обавјештење Јанку Вуковићу о концентрацији османских јединица на граници, упућено је управо на залагање руског војног агента у Црној Гори (Н.М. Потапов, *н.д.*, с. 271, 272)

липовски батаљон.¹¹¹⁸ Дана 15/28. маја, наставља Потапов, војска се сконцетрисала код Шишког језера, што је било у складу са планом да се Турцима, уколико се одлуче да крену на Мојковац, дозволи да напредују унутар црногорске територије, како би се потом на њих извршио напад са бока и са леђа. Потапов затим наводи да су Црногорци били ријешени да ни у ком случају не прелазе на османску територију, те да су, осим липовског и колашинског, и остали батаљони колашинске бригаде били спремни да реагују, у случају да се за то укаже потреба.¹¹¹⁹

Стална умирујућа увјерења од стране османског посланика у вези односног питања, као и објава Порте о отправању на границу посебних комесара ради преговора са црногорском страном, довели су до тога да, у циљу избегавања сувишних трошкова, већ 20. маја /3. јуна председник владе Мијушковић, нареди да се мобилисани батаљони демобилишу. Након тога нестала је свака непосредна опасност од избијања нових сукоба, закључује Потапов.¹¹²⁰

Изашиљање комесара на црногорско-османску границу био је одговор Цариграда на захтјев Цетиња, у вези састанка бригадира Вукотића и Мартиновића са Шемси-пашом. Међутим, султан је одлучио да се у име османске стране, умјесто Шемси-паше, на овај састанак пошаље Осман Рифат-паша. Он је на извршење повјереног му задатка кренуо 14/27. маја из Битоља, али како се у међувремену разболио, на састанак са црногорским

---

¹¹¹⁸ Поводом могућег напада на црногорску територију, Лазар Мијушковић послао је 11/23. маја Јову Матановићу депешу сљедеће садржине: „ Кажите у Јилдиз да смо извјештени од пограничног комесара бригадира Лакића Војводић да се турци из Берана, Плава, Гусиња, Пећи, Ђакове спремају да ударе на Црну Гору. тражите да се то спријечи“. (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1141)

Тога дана Мијушковић је поручио Војводићу да се постара да „о покрету турске војске и арнаута“ прибави што прије „чисте и истините податке“, „било преко пограничара сигурних људи или преко нарочитих ухода“, те да прикупљене информације одмах достави Цетињу. (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1143)

Дана 11/23. маја Мијушковић је Матановићу послао још једно писмо, по свој прилици након што му је Војводић доставио тражене податке, у коме каже: „И ако мислим да арнаути неће смјети напанути на нашу границу ипак сам јавио у Цариград и тражио да се то спријечи. Међутим ви будите на опрезу, особито Величани нека се чувају. Али пазите да наши не изазову нипошто какав неред јер би били строго одговорни“. (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1145)

¹¹¹⁹ Н.М Потапов, *н.д.*, с. 272.

¹¹²⁰ Исто.

бригадирима послати су Хасан-паша из Скопља и Енвер-паша из Цариграда.¹¹²¹

У ишчекивању отпочињања преговора између двију страна, Вукотић се из Поља (16/29. маја) писменим путем обратио главарима Прошћена, Крупица, Барица и Стожера.¹¹²² Том приликом поручио им је да општи интереси не дозвољавају да им се „ икаква помоћ пружи на ту страну границе“.¹¹²³ Бригадир Вукотић првацима поменутих села такође пише да им се не само препоручује, већ и наређује, ако хоће да слушају, да не опале ни један метак на војску Шемси-паше. При том их савјетује да измичу „ са свијем чиме ка граници“ и да, ако им то „буде од потребе“, прелазе у Црну Гору.¹¹²⁴ На тај начин, према ријечима Вукотића, главари би могли да се оправдају не само пред Турцима, него и пред цијелим свијетом. Они би били у прилици да кажу да су, након што је ствар дошла до њих, предузели неопходне кораке како се не би водила борба „ противу цара његове војске и његовијех власти“, те да су се до тада само светили колашинским зулумћарима.¹¹²⁵ То би, сматра црногорски бригадир, довело до тога да Шемси-паши досади „та паљевина и харање“, при чему ће, ако са насиљима настави, „њему и његовој влади пред свијетом веома грдно бити“.¹¹²⁶ С друге стране, пружање отпора турском

---

¹¹²¹ Црногорски дипломатски представник у Османском царству Јован Матановић јавио је својој влади да је Енвер-паша отпутовао из Цариграда 17/30. маја. (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1137, 1140, 1142, 1144, 1189, 1221; МИД (ПЦ), 1906, ф. 16, док. 460/6)

Тих дана стање на граници било је забрињавајуће. Обавјештавајући о томе Матановића, предсједник Мијушковић у писму датираним 14/27. маја пише: „ С границе ми јављају да се редовна турска војска у великом броју концентрише уздуж наше границе. Учините представке у Илдиз и на Високу Порту јер у случају ма каква нереда прије састанка војних комесара ја скидам са Књ, Владе сваку одговорност. (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1186)

¹¹²² Главарима ових села Вукотић је поручио да са изнијетим у његовом писму упознају и прваке Вашкова. (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1202/2)

¹¹²³ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1202/1.

¹¹²⁴ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1202/1,2

¹¹²⁵ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1202/1.

¹¹²⁶ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1202/2.

Поводом наступања Шемси-пашине војске капетан Мемедовић је Јанку Вукотићу 16/28. маја отпратио неколико телеграма. У њима он обавјештава црногорског бригадира да су 15/28. маја Турци попалили Барице и да су дошли до „Калуђерских Лука близу вашкова“. Он такође наводи да су породице из Барица и Крупица, са стоком, већим дијелом пребјегле при граници, у Премћане, Прошћене и друга мјеста, те да је „пуцањ пушака“, који се тога дана чуо у правцу према Барицама, престао око 5 сати послје-подне. Исто тако, Мемедовић пише Вукотићу да је обавијештен да ће снаге Шемси-паше 17/30. маја напасти на Вашково и Прошћење. Осим тога, он наводи да му је речено да османске јединице напредују тако што

паши, само би могло „оправдати поступак његов и његове владе“ пред међународном јавношћу, истиче Вукотић.¹¹²⁷

Три дана касније бригадир Јанко обавијестио је предсједника владе и министра иностраних дјела Лазара Мијушковића да „јутрос до овог часа нема ништа новије“, те „да се нада да ће прекограничари пријећ тару без сукоба с турцима“.¹¹²⁸

Усљед напредовања османских снага из својих домова отишло је око 3000 људи са приближно 100000 грла разне стоке.¹¹²⁹

У ситуацији када је становништво са побуном захваћених подручја напустило своја огњишта, главни задатак рада мјешовите црногорско-османске комисије на нормализацији стања у Затарју, био је да постигне договор о условима за повратак избјеглица својим кућама.

Из преписке која је 27. јуна/10. јула вођена између Јанка Вукотића и Енвер-паше, види се да је то питање ријешено на начин што је повратницима гарантована заштита од стране османских цивилних и војних власти.¹¹³⁰ При том је повратницима било дозвољено да са собом носе старо оружје, које се користило у Османском царству (Каракли и Мартини). Оружје из Црне Горе, било да је ријеч о модерном или старом, затарски Срби нијесу могли да посједују, што је било образложено тиме да је према постојећој царској иради

„редовна турска војска иде напријед и пали куће а слиједи јој башибозук на коњима“ (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док.1201/1, 1209)

Због концентрације османске војске у близини црногорске територије, влада на Цетињу издала је наредбу да се 15/28. маја на граници распореде три погранична батаљона. (МИД, 1906, ф. 131, док.1190)

¹¹²⁷ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1202/2.

¹¹²⁸ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131, док. 1241.

¹¹²⁹ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131/а, док. 1372.

¹¹³⁰ ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 132, док. 1662, 1663, 1664, 1665.

Повратку избјеглица противили су се колашински муслимани. Обавјештавајући Јанка Вукотића о овој ствари, у писму датираним 23. јуна/6. јула, Енвер-паша му каже су он и Шемси-паша писали двору о томе, при чему су тражили дозволу да пуцају, уколико тако нешто буду захтијевале околности. Енвер-паша такође пише црногорском министру војном да тренутно није у могућности да такво писмо пошаље у Цариград, пошто је телеграфска линија која иде од Колашина прекинута (вјероватно усљед вјетра), те да је послао војнике да је поправе. (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 132, док. 1632)

Управо је из разлога безбједности предсједник црногорске владе Лазар Мијушковић, 12/25. јуна, писао дипломатском представнику Црне Горе у Османском царству Јовану Матановићу, да се заложи у Цариграду да се повратак избјеглих Срба изврши под надзором Енвер-паше. У овом смислу црногорска страна обратила се Јилдизу и преко самог Енвер-паше, што се види из његовог писма којег је упутио у Цариград 24. јуна/7. јуна. (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 131/а, док.1509, ф. 132, док. 1635)

забрањено и хришћанима и муслиманима да носе оружја страних земаља, посебно митраљеца. За злочине (крађе и убиства) имали су да одговарају само они који су их починили од краја маја 1905. године (по старом календару), будући да су преступници који су до тада учинили своја недјела, сходно царској иради, били помиловани.¹¹³¹ Ово помиловање односило се само на преступнике из колашинске казе.¹¹³²

Турске гаранције, које су затарским Србима имале да обезбједе безбједан живот, нијесу дуго трајале. Тако су већ крајем јула становници из Прошћења и Барица, заједно са стоком, у великом броју прелазили у Црну Гору, тражећи заштиту од нових насиља којима су били изложени.¹¹³³

---

¹¹³¹ Из овога произилази да је, уствари, ријеч о преступима који су се догодили после побуне из 1905. године. (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 132, док. 1663,1664; Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 96)

¹¹³² Енвер-паша је обећао да ће за све оне које су османске власти тражиле због учињених злочина обезбједити сигурну пратњу, као и да ће имати праведно суђење. У вези са овим Вукотић је истакао да ће пронаћи све преступнике које траже османски судови, сходно листи коју му је доставио Енвер-паша, те да ће све учинити да се они одлуче да се пријаве паши, односно да се потчине османским властима. При том је истакао да ће, судећи по достављеној листи, таквих људи бити врло мало, с обзиром на то да се на њој налазе и они који су злочине починили прије назначеног датума. (ДАЦГ, ф. МИД, 1906, ф. 132, док. 1662,1663)

¹¹³³ Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 97.

11. КРАЉ НИКОЛА И СЈЕВЕРНА АЛБАНИЈА

Укључивање сјеверне Албаније у састав Црне Горе била је главна преокупација књаза Николе у његовим плановима о територијалном проширењу црногорске државе. Цетиње је сматрало да остваривање ове замисли може бити реално само уколико се очува постојећи статус Албаније у оквиру Османског царства.¹¹³⁴ У противном, уколико би ова област добила аутономију у њој би свој утицај учврстиле Аустро-Угарска и Италија, што би увелико умањило шансе Црне Горе да након одласка Турака са Балкана заузме њихове позиције у сјеверној Албанији.¹¹³⁵ С друге стране стварање аутономне Албаније значило би уједињавање и јачање албанског елемента, што је такође представљало пријетњу црногорским претензијама.¹¹³⁶

Већ је помињано да је у вези са овим питањем Гавро Вуковић ишао у Цариград септембра 1896. године. Тамо је представио предлоге Цетиња, који су се састојали у томе да Црногорци и Турци бране албанске територије од неког трећег утицаја, да се у тим крајевима допусти црногорска пропаганда, као и да Турци са своје стране потпомогну ту пропаганду. При том да султан, као јавну манифестацију црногорског-османског пријатељства пошаље једну батерију топова у Црну Гору. Књаз Никола је од турског владара такође тражио да именује његовог сина Мирка за свог ађутанта, надајући се да би тако овај једног дана могао постати албански кнез.¹¹³⁷

Ако се у преговорима са османском страном није могло отворено говорити о тежњи Црне Горе да загосподари сјеверном Албанијом, то није био случај када се тим поводом разговарало са представницима других држава.

---

¹¹³⁴ М. Војводић, *Источно питање у спољној политици Црне Горе*, Гласник Цетињских музеја књига II, с. 70.

¹¹³⁵ Исто; Г. Вуковић, *н.д.*, с. 629.

¹¹³⁶ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 627.

¹¹³⁷ Иако је султан пристао на црногорске захтјеве и при том изјавио да не може бити говора ни о каквој аутономији албанске територије, на Цетињу су вјеровали само у то да Турци неће дозволити промјену статуса Албаније. Што се тиче осталих ствари које су биле предмет разговора није се полагала нада у могућност њихове реализације. (М. Војводић, *Скадарска криза 1913. године*, Београд, 1970, с. 21)

Тако је црногорски суверен у децембру 1896. године предложио италијанском дипломатском представнику на Цетињу да балканске државе и Италија подијеле Европску Турску, при чему је истакао да Црна Гора има претензије на читаву Горњу Албанију и добар дио Косовског вилајета.¹¹³⁸

Нешто раније, приликом сусрета књаза Николе и краља Александра Обреновића у љето исте године, између двојице владара постигнута је сагласност да главно подручје политичког дјеловања Црне Горе буде сјеверна и западна Албанија, а Србије Македонија.¹¹³⁹ Наредне године, за вријеме узвратне посјета владара Србије црногорском књазу ближе су одређене интересне сфере Црне Горе у Албанији, о чему је већ било ријечи у претходном поглављу (чл. 4 пројекта споразума између Србије и Црне Горе).

Албанија је одређена као црногорска интересна сфера и 1904. године, када се радило на склапању савеза између Црне Горе, Србије и Бугарске.¹¹⁴⁰

Колико је питање сјеверне Албаније било значајно за Црну Гору довољно свједочи то што је на сједници ратног савјета одржаној пред почетак Првог балканског рата (3. X 1912) донијета одлука да од једанаест црногорских бригада осам буде упућено у правцу Скадра, а три према Санџаку и Метохији.¹¹⁴¹ Већ смо рекли да је склапање примирја између Русије

---

¹¹³⁸ То је значило да би се црногорска граница протезала ријеком Шкумбом од њеног ушћа у Јадранско море до близу Охридског језера, одатле на сјевер до Качаника, па онда дуж жељезничке пруге до Митровице. Даље би гранична линија ишла ријеком Ибром, па преко планине Гиљеве у правцу босанске границе. (Д. Вујовић, *Црна Гора и Француска 1860–1914*, Титоград–Цетиње, 1971, с. 300; Ђ. Пејовић, *н.д.*, с. 29)

У току разговора са италијанским представником књаз Никола је нагласио да је Црна Гора са три стране опкољена Аустро-Угарском, те да би њено даље ширење у Новопазарском санџаку, Албанији или према Солуну угрозило њену независност. Стога Монархија не треба да иде ни корак даље од онога што је добила. У противном, Црна Гора ће бити принуђена да јој се супростави оружаним путем. (Исто)

Предлог црногорског владара о подјели европске Турске није био прихваћен у Риму. Италијанска влада није жељела да због сјеверне Албаније квари односе са Аустро-Угарском, која је своје позиције у тој области била у доброј мјери учврстила. Осим тога, Рим је више размишљао о сарадњи са осталим великим силама у рјешавању судбине Османског царства у Европи. Италија је такође сматрала да би за остварење њених интереса све било повољније од покретања Источног питања у том тренутку, и то још у сарадњи са балканским државама. (М. Војводић, *Источно питање у спољној политици Црне Горе 1896. године*, с. 72, 73)

¹¹³⁹ Г. Вуковић, *н.д.*, с. 568.

¹¹⁴⁰ Р. Распоповић, *н.д.*, с. 526.

¹¹⁴¹ Тада је Јанко Вукотић, на питање књаза Николе да ли да црногорска војска „иде на Скадар или на Стару Србију“, одговорио да је Скадар „животна потреба за Црну Гору“, са чим су се сложили и остали чланови Савјета. (Ж. Павловић, *Опсада Скадра*, Београд, 1926, с. 53, 54)

и Османског царства у Једрену 31. јануара 1878. године, којим су окончана ратна дејства између зараћених страна, онемогућило црногорску војску да још у току Вељег рата спроведе у дјело већ припремљену акцију усмјерену на заузимање Скадра.

Посебно мјесто које је књаз Никола у својим политичким стратегијама придавао овом граду произилази из његовог значаја за државну традицију Црне Горе, будући да се радило о политичком и културном средишту средовјековне Дукље и Зете. Томе треба додати и разлоге економске природе с обзиром на чињеницу да је Скадар био трговачки центар са одличним географским положајем и плодним земљиштем у својој околини.¹¹⁴² При том, уласком овог града у састав Црне Горе не би било потребно тражити сагласност друге државе за реализацију црногорског плана о исушивању Скадарског језера и добијању нових површина изузетно квалитетне земље. Тиме би се избјегле опструкције сличне онима које је вршила Порта, стално давајући обећања у правцу остваривања ове замисли, а у пракси не чинећи ништа да до тога заиста и дође. Треба имати у виду и то да је Скадар од пада под османску власт у свијести нашег народа означавао извор свакојаког зла. Скадарске паше и везири представљали су сталну пријетњу опстанку црногорске слободе. Под њиховим вођством често су покретане војске према Цетињу, које су у тим походима чиниле разна злодјела.¹¹⁴³ У скадарским тамницама страдали су многи Црногорци и Брђани. Зато и не чуди што је

Приликом споразумијевања са Србијом, поводом предстојећег рата с Турцима, књаз Никола је црногорским делегатима, који су у другој половини септембра тајно преговарали са србијанским колегама у Швајцарској, дао упутства по питању територијалних захтјева у Албанији. Овог пута црногорска страна је изашла са скромнијим захтјевима, у односу на становиште које је у вези са овим питањем раније заступала у преговорима са представницима Србије и Италије. Наиме, у случају успјешног окончања операција црногорски владар је тражио да Црна Гора добије области до ријеке Мати, а Србија од Мати до Шкумбе, чиме је Цетиње своје тежње према Албанији свело на Скадар и њему припадајућу територију, док је Србији препустила Драчку област. Како се представници Србије нијесу сложили да се територије унапријед расподељују, у војној конвенцији, које су двије земље склопиле 6. октобра 1912. године, само је одређено да главни правац дјеловања црногорске војске буде према Скадру, а споредни према Санџаку. (М. Војводић, *Скадарска криза 1913. године*, с. 22, 23)

¹¹⁴² М. Војводић, *н.д.*, с.23; Ж. Павловић, *н.д.*, с. 53.

¹¹⁴³ Ђ. Борозан, *Сјеверна Албанија и Албанци у политичким плановима краља Николе*, Зборник радова са научног скупа Краљ Никола-личност дјело и вријеме, Том I, Подгорица, 1958, с. 299, 300.

Скадар, са свом својом симболиком и економском потенцијалима, стално побуђивао жељу књаза Николе да са њиме завлада. Оваква намјера црногорског владара морала је нарочито бити изражена након проглашења Црне Горе за краљевину (28. август 1910) на темељима старог зетског краљевства, чија је престоница управо био Скадар. Наравно, то је у пројекцијама краља Николе значило проширивање његове државе на територију Сјеверне Албаније.

Евентуална реализација овог пројекта подразумијевала је значајну промјену у демографској структури Црне Горе, па је било и извјесних сумњи у његову оправданост. Иако је и сам изражавао бојазан од структуралних промјена црногорског становништва, краљ Никола је засигурно сматрао да би остваривање његове идеје било од велике користи за земљу.¹¹⁴⁴ Свакако да је црногорски владар при том имао у виду и перспективу оснажења српског елемента у држави, становништвом из Старе Србије.

У циљу остваривања својих спољнополитичких замисли, црногорски суверен Никола I одржавао је пријатељске односе са многим малисорским првацима, али и са главарима других сјеверноалбанских племена.¹¹⁴⁵ Он је на тај начин остварио свој уплив не само међу католичким, већ и међу муслиманским племенима сјеверне Албаније.¹¹⁴⁶

---

¹¹⁴⁴ Ђ. Борозан, *н.р.*, с. 319; Р. Распоповић, *н.д.*, с. 527.

¹¹⁴⁵ Један од најистакнутијих албанских првака са којима је сарађивао Никола I био је Пренк Биб Дода, вођа Мирдита. Са његовим оцем Биб Додом, са којим је Никола I такође имао пријатељске односе, Петар II Петровић Његош закључио је 1849. године савез, са циљем заједничке борбе против Турака. Овај савез склопљен је у оквиру настојања Илије Гарашанина да реализује своје замисли из Нечертанија, које су се односиле на успостављање сарадње међу неосманским балканским народима, ради ослобођења од турске власти. (Б. Храбак, *Католички Арбанаси за вријеме источне кризе (1875-1878)*, Историјски записи, књига XXXV, св. 1-2, Титоград, 1978, с. 5- 57; В. Стојанчевић, *Обновљена српска држава и Арбанаси 1804-1876. године*, Зборник радова са научног скупа Србија и Албанци у XIX и почетком XX вијека, Београд, 1990, с. 21, 22., 29; Ђ. Борозан, *Сјеверноалбанска племена у плановима и политици династије Петровић Његош*, Зборник радова са научног скупа Династија Петровић Његош, Том II, Подгорица, 2002, с. 79, 81, Сјеверна Албанија и Албанци у политичким плановима краља Николе, с. 302, 303, 307)

¹¹⁴⁶ За ширење утицаја црногорског владара међу албанским племенима велику заслугу имао је кучки војвода Марко Миљанов, кога су Албанци изузетно цијенили због личног јунаштва и људских врлина које је посједовао. (Н. Петровић-Његош, *н.д.*, с. 109, 110; Ђ. Борозан, *н.д.*, 304, *Црна Гора и Албанци у источној кризи*, Зборник радова са научног скупа Међународно признање Црне Горе, Подгорица, 1999, с. 197)

Најприснију сарадњу црногорски владар остварио је са малисорским прваком из Груда, Соколом Бацом Ивезајем, који је од 1883. године био главна личност за заступање његових интереса у Малесији.¹¹⁴⁷ При том је краљ Никола многим првацима Малесије, у којој је несумњиво уживао велики углед, додијеливао официрске чинове, давао им плату, ордење, украсно оружје, новчане поклоне, школовао им дјецу и сл.¹¹⁴⁸

Сарадња малисорских главара са црногорским сувереном изазивала је подозрење код скадарских власти. Наравно да је Никола I прикривао стварне разлоге њихових сусрета, који су свакако били усмјерени против Турака. Тако је он, у писму од 23. априла/5. маја 1901. године, упутио Сокол Бацу инструкције како да малисорски главари поступе, ако их „ Паша и царске власти“ питају зашто иду у Црну Гору: „(...) нека одговоре: Одили су у Црну Гору неколицина нашијех племеника што им је мило било да се поклоне књазу црногорскоме као пријатељу нашега Цара, а да није пријатељ нашега Цара не бисмо му никад пошли, но недај Боже да му Цар зарати ми бисмо се клали са Црногорцима као вазда што смо се у све ратове клали и вјерно нашега цара служили“.¹¹⁴⁹

---

¹¹⁴⁷ Сокол Бацо се 1877. године, у вријеме црногорско-турског рата, борио на страни Црногораца против Турака. Краљ Никола му је додијелио кућу и земљу. Из једног списка од 14. новембра 1891 године, у коме су наведена имена „црногорских, херцеговачких и албанских главара и усташа“, које је материјално помагала црногорска влада, види се да је Сокол Бацо добијао највећу помоћ (540 фиорина и 960 ока брашна у годишњем износу). Увјерењем бр. 3502, од 30. марта/12. априла 1911. године, омогућено му је да у Црној Гори може, „ако је то раније практиковано, као што каже“, „купити имање на своје име, изузетно од осталих страних поданика“. Уочи балканског рата Ивезај је добио чин бригадира црногорске војске. (Р. Драгићевић, *Малисорске буне 1910 и 1911 године*, Записи, књ XXIV, св 1-6, Цетиње, 1940, с. 145, 146; М.Е. Durham, *The Struggle for Scutari (Turk, Slav, and Albanian)*, London, 1909, s. 34, *Twenty Years of Balkan Tangle*, London, 1920, s. 217; Ђ. Nikprelević, *Ustanak u Malesiji 1911. godine*, Podgorica, 2001, s. 96, 138; Н. Ракочевић, *Црногорско-албански односи 1878-1914. године*, Србија и Албанци у XIX и почетком XX века, с. 127)

¹¹⁴⁸ Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 145; Ђ. Nikprelević, *н.д.*, с. 112

¹¹⁴⁹ Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 147.

Помињући сукобе Малисора и Црногораца, краљ је свакако преувеличавао ствар, како би се пред османске власти изашло са што убједљивијим одговором. Иако су Малисори учествовали у турским походима на Црну Гору, они се нијесу поистовјеђивали са османском државом, као што су то чинили њихови муслимански сународници. Стога је и њихово учешће у таквим акцијама углавном било невољно и изражено у оноликој мјери колико је то било неопходно да се сувише не конфронтирају са централним властима. Изузетак су били они случајеви када је постојала могућност ширења Црне Горе на територију коју су насељавали Албанци, што је дошло до изражаја у другој фази црногорско-турског рата (1877-1878), а нарочито у вријеме плавско-гусињске кризе, односно покушаја да се у замјену за Плав и Гусиње Црној Гори додијеле Хотин и Груде. Међутим, Малисори су учествовали и у борбама

Желећи да отргну Малисоре од црногорског утицаја, османске власти су настојале да код њих подстичу мржњу према Црној Гори, односно да им Црногорце представе као њихове највеће непријатеље.¹¹⁵⁰ Међутим, историјски моменат који је донио конфронтацију албанских католика са Црном Гором, због покушаја компензације плавско-гусињске области за територију Груда, Хота и дијела Кастрата, већ одавно није био актуелан.¹¹⁵¹ С друге стране, Порта је, континуирано спроводећи политику неуважавања албанске посебности, управо упућивала Малисоре на сарадњу са Црном Гором, што ће посебно доћи до изражаја током 1910. и 1911. године.

Црногораца против Турака, као што је то, на примјер, било 1832. године, када су заједно са Мирдитима помогли црногорски напад на Подгорицу. (Љ. Алексић-Пејковић, *Сјеверна Албанија у спољнополитичким плановима Црне Горе и Србије*, Зборник радова са научног скупа Становништво словенског поријекла у Албанији, Титоград, 1991, с. 614, 617; Б. Храбак, *н.р.*, с. 5-57; Б. Призренска арбанашка лига: 1878—1881, Београд, 1988, с. 142-181, 182-229; Ђ. Борозан, *н.д.*, с. 200-204, *Сјеверноалбанска племена у плановима и политици династије Петровић-Њогош*, с. 73, 78, 81, *Сјеверна Албанија и Албанци у политичким плановима краља Николе*, с. 310, 313)

¹¹⁵⁰ Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 148.

¹¹⁵¹ Окончање плавско-гусињске кризе, предајом Улциња Црној Гори, означило је и крај сукобљавања Црне Горе са Албанском лигом уопште. Лига је убрзо потом кренула путем остваривања својих замисли, о стварању албанске аутономије у оквиру Османског царства, што је условило њену ликвидацију од стране Цариграда. Наиме, почетком јануара 1881. године Лига је у Косовском вилајету и у једном дијелу Битољског вилајета завела своју власт. Но, ускоро је све враћено на пређашње стање, након што је мушир Дервиш-паша тешко поразио њене оружане снаге у бојевима код Свилова, Штимља и код Ђафа Дуље. (Ријеч је о Дервиш- паши који је био Портин повјереник приликом предаје Улциња Црној Гори). Услиједило је масовна хапшење и суђења активистима Лиге, након чега је она наставила да се одржава као тајна организација. (С. Драшкић, *Европа и албанско питање : (1830-1921) : прилози проучавању историје Албаније од почетка националног препорода (1830) до Конференције амбасадора у Паризу (1921)*, Београд, 2000, с. 79-81; Б. Храбак, *н.д.*, с. 326, 327)

12. УЛОГА ЦРНЕ ГОРЕ У МАЛИСОРСКОМ УСТАНКУ 1911. ГОДИНЕ

Устанак у Скадарској Малесији (у даљем тексту Малесија)¹¹⁵², који је избио 24. марта 1911. године, услиједио је као одговор Малисора на мјере које је предузимао младотурски режим, у правцу отоманизације друштва и јачања централне власти, што је у конкретном случају значило угрожавање њихове племенске самоуправе.¹¹⁵³

У устанку су, осим малисорских племена, учествовали Шаљани, као и дио Мирдита и Скадрана.¹¹⁵⁴ Међу устаницима налазио се велики број црногорских поданика из Куча и нешто мало Зећана. При том треба имати у виду да су у Кучкој Крајини (Затријепчу, Коћима и дијелу Фундине) живјели сународници побуњеника.¹¹⁵⁵

12.1. ПОЛОЖАЈ АЛБАНАЦА У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ ПОСЛИЈЕ МЛАДОТУРСKE РЕВОЛУЦИЈЕ И УСТАНКА НА КОСОВУ 1910. ГОДИНЕ

Успјешно окончање Младотурске револуције у јулу 1908. године, није наговјештавао могућност оружане побуне Албанаца, будући да су они дали велики допринос напорима Младотурака да укину апсолутистичку владавину султана Абдул Хамида II.¹¹⁵⁶ Убрзо након објављивања устава, који

---

¹¹⁵² Говорећи о Скадарској Малесији, Андрија Јовићевић је у свом дјелу Малесија, између осталог, написао: „Ова се област налази на Проклетијама и њиховим разгранатим падинама, а позната је под називом *Malcija Maze*, што ће рећи „ Велика Брда“. У Црној Гори је ова област позната само под именом *Малесија*, а то одговара имену „ Брда“.....Црногорци називају становнике ове области *Малисори*, а то, преведено, значи „Брђани“ “. Јовићевић, такође, пише: „Ђаковица тако исто има своју Малесију, а има је и Љеш“. Међутим, брда скадарске области су „већа и пространија од брда осталих Малесија, па су и добила име *Malcija Maze*....Малесија се дијели на пет племена: *Груде, Хоте, Кастрате, Клименте и Шкреле*“. (А. Јовићевић, *Малесија*, Београд, 1923, с. 5, 6)

¹¹⁵³ Власт у малисорским племенима припадала је њиховим главарима, барјактарима и војводама. Један дио пореских обавеза плаћали су само низијски дјелови Малесије, гдје је била стационирана војска и полиција (заптије). (Ђ. Nikprelević, *n.d.*, с. 17, 18)

¹¹⁵⁴ Isto, с. 5.

¹¹⁵⁵ Isto; Ј. Ердељановић, *Кучи, Братоножићи, Пупери*, Подгорица, 1997, с. 71-78; М. Миљанов, *Племе Кучи у народној причи и пјесми* (I), Титоград, 1967, с. 16, 17.

¹¹⁵⁶ С. Драшкић, *n.d.*, с. 105-112.

је гарантовао основна грађанска права, дошло је до културно-политичког процвата Албанаца. Отварани су албански клубови, штампане разне новине и осниване школе у којима се настава изводила на албанском језику.¹¹⁵⁷ Све је указивало на то да су се стекли услови, да очекивања Албанаца у погледу остваривања њихове аутономије у оквиру Османског царства, што је као циљ било постављено још од стране Призренске и Пећке лиге,¹¹⁵⁸ буду у догледно вријеме реализована. Међутим, ствари су почеле да се одвијају другим током.

У складу са политиком наметања јединственог националног осјећаја свим поданицима Османског царства, коју су Младотурци почели да спроводе већ од средине 1909. године, услиједиле су репресивне мјере према албанском националном покрету. Дошло је до забране штампања публикација на албанском језику, забране свих удружења која нијесу „отоманска“, повећање пореских обавеза, увођење опште војне обавезе, увођење турског језика у албанске школе и сл.¹¹⁵⁹ Овакво стање, при чему је народу посебно тешко падало увођење нових пореских обавеза, изазвало је током 1909. године више оружаних побуна Албанаца.¹¹⁶⁰

---

¹¹⁵⁷ Важан догађај које се десио у периоду културног препорода Албанаца био је одржавање конгреса у Битољу (14–22 XI 1908.године), на коме је донијета одлука да се за албански језик прихвате два алфабета: цариградски и латински. Латински алфabet је издржао пробу времена, док је цариградски алфabet постепено изашао из употребе. Иначе, током своје историје Албанци су користили више писама. (С. Драшкић, *н.д.*, с. 112–114, 117–124; П.Бартл, *Албанци: од средњег века до данас*, Београд, 2001, с. 116–120; А. Buda, K. Frasheri, S. Pollo, J. Alibali, N. Plasari, *Historia e popullit Shqiptar (II)*, Priština, 1969, s. 282–288)

¹¹⁵⁸ Пећка лига, основана јануара 1889. године, имала је за циљ, као нешто раније и Призренска лига, да се обједине вилајети Османског царства насељени Албанцима у један вилајет, који би имао аутономан статус, односно да се одбране „албанске територије“ од претензија које су на њих полагале сусједне државе. У позадини је стајала бојазан Албанаца да би, након што се критски устанак из 1897. године окончао аутономијом Крита под заштитом великих сила, тако нешто могло да се деси и са Македонијом. То би, према мишљењу Лиге било од користи само словенском становништву, док би се тамошњи Албанци нашли одвојени од својих земљака ван Македоније. При том би се засигурно смањила мугућност за успостављањем албанске аутономије на свим територијама Царства гдје живе Албанци, односно њиховог уједињења у један вилајет. С друге стране, посебан статус Македоније повећао би шансе Бугарске, Србије и Грчке да у погодно вријеме загосподаре тим простором, што Порта наравно није жељела. Стога је Цариград подржавао дјеловање Пећке лиге. Међутим, када је ова организација почела да подстиче побуне против османских власти, Порта је одлучила да се са њом обрачуна, па је крајем маја 1900 предузела мјере за гашење Лиге. (П. Бартл, *н.д.*, с. 109, 110; Ђ. Борозан, *Велика Албанија – поријекло, идеје, пракса*, с. 42–45)

¹¹⁵⁹ Ђ. Nikprelević, *н.д.*, с. 35, 36, 310, 311; С. Драшкић, *н.д.*, с. 106.

¹¹⁶⁰ Ђ. Nikprelević, *н.д.*, с. 36, 47; П. Бартл, *н.д.*, с. 124, 125.

Покушаји албанских посланика у османској скупштини да спор са влашћу ријеше парламентарним путем нијесу успјели, због противљења младотурксе партије Јединство и напредак да изађе у сусрет било каквим захтјевима представника Албанаца. Зато је на скупштини албанских првака одржаној у Ѓњилану, марта 1910. године, донијета одлука да се против режима подигне оружани устанак, који је убрзо захватио Приштину, Пећ, Вучитрн, Ђаковицу и друга мјеста у Косовском вилајету.¹¹⁶¹

Ангажујући око 40 000 војника под командом Шефкет Тургут паше, Турци су, маја мјесеца, успјели да последије жестоких борби и уз велике губитке скрше отпор далеко малобројнијих устаничких снага,¹¹⁶² да би потом примијенили жестоке репресалије према албанском становништву.¹¹⁶³

12.2. ВЕЗЕ ЦЕТИЊА СА ИСОМ БОЉЕТИНЦОМ

Даноноћно гоњен од стране турске војске и полиције, 2/15 јуна 1910. године, на граничном сектору Андријевица, у мјесту Велика, у Црну Гору је пребјегао вођа највеће устаничке групације Исо Бољетинац, заједно са 13 сабораца, мађу којима су била и три његова сина.¹¹⁶⁴ Они су потом из Велике упућени у Андријевицу.¹¹⁶⁵

---

¹¹⁶¹ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 48, 49, 311.

¹¹⁶² Главне битке вођене су у Качаничкој клисури, у којој се на челу устаника налазио Идриз Сефери и у рејону Цараљево-Шпиље-Језерце, гдје су устанике снаге предводили Исо Бољетинац и Хасан Хусеин Будакова. (Isto, s. 50-58, 311; A. Buda, K. Frasheri, S. Pollo, J. Alibali, N. Plasari, *n.d.*, s. 296, 298; С. Драшкић, *n.d.*, с 129)

¹¹⁶³ Османске власти су интернирале многе Албанце, не само племенске прваке, већ и оне који су учествовали у националним организацијама и антивладиним манифестацијама. Доста албанских родољуба било је изведено пред војни суд и кажњено затворсим казнама од 10 до 20 година. Турци су нарочито били ревносни у разоружавању албанског становништва, а будући да нијесу били задовољни тим послом, многи су мушкарци, без обзира на године старости, били стријељани под изговором да нијесу хтјели да предају оружје или да су покушали да бјеже. Забрањене су све албанске новине, дошло је до затварања свих албанских школа, клубова, штампарија и др. (Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 56, 58, П. Бартл, *n.d.*, с. 127)

¹¹⁶⁴ Непосредно последије тога Ису се придружило још око 300 његових бораца. Нешто касније у Црну Гору је прешло педесетак првака из Косовског вилајета. Иначе, након слома устанка највећи дио устаничког руководства потражио је спас у Црној Гори, док је мањи дио албанских вођа, међу којима и Исав ратни друг Хасан Хусеин Будакова, пребјегао у Србију.

О доласку Иса Бољетинца и његове дружине у Црну Гору, Цетиње је обавијестило црногорског дипломатског представника у Цариграду Јова Поповића, писмом од са 4/17. јуна. У њему се истиче да је одмах „издата наредба да се сви они упуте с Андријевице у Никшић, како својим присуством на граници не би изазивали нереде“.¹¹⁶⁶ Потом се од Поповића тражи да о свему обавијести Порту, наглашујући јој, да је та мјера предузета како би се дао „нови доказ лојалности наспрам Отоманске владе“, са којом Црна Гора жели да одржава пријатељске односе.¹¹⁶⁷ При том се Цетиње нада „да ће у сличном случају и Отоманска влада исто тако поступити, као што је и Књ. Влада поступила овом приликом односно Бољетинца и дружине му“.¹¹⁶⁸

Међутим, као што у дипломатији неријетко бива, иза званичне слаткорјечивости, крију се сасвим другачије намјере. Тако је црногорски владар са Бољетинцем постигао договор да овај подигне устанак на Косову и у Метохији и да сарађује са малисорским устаничким покретом.¹¹⁶⁹

Пошто су од стране Цетиња добили оружје и нешто новца, Исо Бољетинац и 250 његових другова прешли су црногорску границу.¹¹⁷⁰

Након преласка у Косовски вилајет Бољетинац је оклијевао са организовањем побуне. Приликом састанка са црногорским повјереником Миланом Кнежевићем, у првој декади маја, у селу Бјелаји у близини Дечана, Исо је изјавио да се држи свега онога што је договорено на Цетињу, али да не може да подигне устанак док снијег добро не окопни и док не прикупи више људи и муниције. Истог мјесеца, он је, преко Авра Цемовића, поручио Цетињу да ће у погодном тренутку у црногорску престоницу послати свог човјека да

ДАЦГ, МИД (ПЦ), 1910, ф. 22, док. 211; Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 57, 59, 60 311, 312; *Глас Црногорца*, бр. 26, Цетиње, 12/25. јун 1910)

¹¹⁶⁵ Б. Храбак, *Арбанашки првак Иса Бољетинац и Црна Гора 1910-1912. године*, Историјски записи, Подгорица, 1977/1, с. 177; *Глас Црногорца*, бр. 26, Цетиње, 12/25. јун 1910.

¹¹⁶⁶ ДАЦГ, МИД (ПЦ) 1910, ф. 22, док. 211.

¹¹⁶⁷ Исто.

¹¹⁶⁸ Исто.

¹¹⁶⁹ Б. Храбак, *н.д.*, с. 191.

¹¹⁷⁰ Почетком априла Исо се још увијек налазио у Црној Гори, гдје је одржавао везу са османским послаником на Цетињу Садредин-бегом, који му је обећао да се може слободно вратити својој кући, односно да неће бити интерниран у Малу Азију. Након тога је Бољетинац са својим друговима напустио Црну Гору. Када се то тачно десило не може се поуздано тврдити, али је познато да је београдски лист Трговачки Гласник у свом издању од 24. марта/6. априла писао о Исовом повратку кући. (Исто, с. 179, 180, 191)

пита да ли ће му се дати све што му је потребно, тј. да ли ће му се у почетку обезбједити помоћ у војницима и хоће ли му се дозволити да са својим људима пребјегне у Црну Гору, уколико Турци прикупе веће снаге. Било како било, Исо Бољетинац је остао пасиван за све вријеме трајања устанка у Малесији.¹¹⁷¹

Разлози Исовог мирног држања различито су се тумачили.

Неки србијански обавјештајци сматрали су да се Бољетинац охладио по питању својих веза са Црном Гором, јер се увјерио да је она сувише сиромашна да би могла играти улогу озбиљног савезника.¹¹⁷²

Један од угледнијих Исових присталица, Шабан Хадри, био је мишљења да је Бољетинац пасиван због очекиваног султановог доласка на Косово. Сматрало се да ће османски владар том приликом прогласити општу амнестију, што је значило и да ће Исо бити ослобођен од кривичног гоњења. Да је Бољетинац чекао султанов долазак мислио је и повјереник црногорског краља, члан суда у Пећи Јован Анђелковић.¹¹⁷³ Он је, иначе, преко својих људи одржавао контакт са Бољетинцем и заједно са пећким попом Ђорђијем, такође човеком краља Николе, слао гласнике на Цетиње, обављајући тако обавјештајну дјелатност за потребе Црне Горе и њеног владара.¹¹⁷⁴

Евентуално Исово ишчекивање султанове посјете, најприје би се могло објаснити његовом надом да ће она резултирати каквим позитивним искорацима по питању албанског покрета, а питање општег помиловања, посматрано у контексту личног статуса Иса Бољетинца, тешко да је за њега могло бити опредјелуће.¹¹⁷⁵

---

¹¹⁷¹ Б. Храбак, *н.д.*, с. 181, 191.

¹¹⁷² Исто, с. 180, 181.

¹¹⁷³ О томе да је помилован Иса је обавијестио пећки мутасериф. У одговору на обавјештење Бољетинац је поручио да не вјерује ничијим обећањима, док не види царски берат. (Исто, с. 181; Ђ. Nikprelević, *н.д.*, с. 61)

Султан је допутовао у Скопље (сједиште Косовског вилајета) 11. јуна. Општа амнестија објављена је шест дана касније у Приштини. (И.С.Галкин, *Дипломатия европейских держав в связи с освободительным движением народов европейской турции в 1905-1912 гг.*, Москва, 1960, с. 143, 144; *Глас Црногорца*, бр. 24, Цетиње, 6/18. јун 1911)

¹¹⁷⁴ Б. Храбак, *н.д.*, с. 181.

¹¹⁷⁵ Исто, с. 191.

Разлог Исове пасивизације могао је бити и тај што он није био задовољан са понашањем неких малисорских главара.¹¹⁷⁶

Ипак, од свега је можда највјероватније, да је бројност османских трупа концентрисаних на Косову последице слома устанка, пресудно утицала на то да Бољетинац по свом повратку у отаџбину процијени, да подизање народа на борбу против царских трупа у том тренутку не би имало изгледа на успјех.¹¹⁷⁷ При том треба имати у виду да је Исо сматрао да се без општег устанка Албанаца тешко нешто може постићи за албанску ствар. То је, пак, значило да би у датим околностима, било каква његова активност, могла ићи само у правцу остварења намјера црногорског владара, да територију своје државе прошири у правцу Скадра, што он свакако није желио.¹¹⁷⁸

12.3. ПИТАЊЕ ЕМИГРАЦИЈЕ ОСМАНСКИХ ПОДАНИКА ИЗ СКАДАРСКОГ И КОСОВСКОГ ВИЛАЈЕТА У ЦРНУ ГОРУ

Након умирења Косовског устанка, Тургут-паша је, по његовом доласку у Скадар 24. јула 1910. године¹¹⁷⁹, наставио са примјеном репресивних мјера према Албанцима, заводећи у Скадарском вилајету опсадно стање.¹¹⁸⁰

У склопу свог задатака, који се односио на одузимање оружја Албанцима, Тургут-паша је разоружао и Малисоре, али тако што их је преварио. Позвао их је да предају старо оружје, како би умјесто њега добили

---

¹¹⁷⁶ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 63.

¹¹⁷⁷ Исов синовац Тафил Бољетини, у својим успоменама тврди да је Исо на једном састанку рекао краљу Николи да Албанци нијесу спремни за устанак, као и да се није сложио са црногорским владаром да устаници буду потпомогнути са црногорске стране. Међутим, према једном аустро-угарском извјештају, Бољетинац и други малисорски прваци су почетком 1911. године убјеђивали краља Николу да предузму заједничку црногорско-албанску акцију против османских снага. (Isto, s. 61, 63, 64)

¹¹⁷⁸ Isto, c. 62.

¹¹⁷⁹ На путу за Скадар, у Шаљи, Тургут-паша је наишао на жесток отпор Албанаца, тако да се морао вратити у Баковицу, одакле је преко Пуке стигао на одредиште. (A. Buda, K. Frasher, S. Pollo, J. Alibali, N. Plasari, *n.d.*, c. 298, 300)

¹¹⁸⁰ О томе Петер Бартл пише: „(...) увече је на снази била забрана излажења, све оружје је морало бити предато. Свако ко је помогао устаницима или им пружио уточиште био је изведен пред војни суд. У селима гдје је било отпора турским снагама порушене су све куће, а становништво похапшено. Барјактари планинских племена позивани су у Скадар наводно на преговоре и тамо хапшен“. (П. Бартл, *n.d.*, c. 127)

ново, а када су они то урадили отјерао их је својим кућама. Овај поступак изузетно је тешко пао поносним Малисорима.¹¹⁸¹ Њих је, такође, веома озлоједила и наредба Тургут-паше о регистрацији свих војно способних мушкараца од 16 до 60 година, у циљу њиховог укључивања у отоманску војску.¹¹⁸²

Тражећи излаз из стања у коме су се нашли, многи Малисори одметнули су се у планине, док су неки уточиште потражили у Црној Гори.¹¹⁸³ Крајем јула црногорску границу на сектору Затријепча прешао је извјестан број хотских првака на челу са Дед Ђо' Љуљијем, будућим вођом Малисорског устанка.¹¹⁸⁴

Црногорски краљ, руководећи се својим спољнополитичким замислима, не само да је радо примао албанске емигранте, већ је подстицао и организовао њихов прелазак у Црну Гору.¹¹⁸⁵

Реагујући на све израженију емиграцију из Скадарског вилајета, Порта је у првој половини октобра избјеглицама упутила прокламацију, у којој се каже да ће бити изведени пред војни суд уколико се не повинују владиним одлукама. Њихови земљишни посједи и цјелокупна имовина биће конфисковани, куће спаљене, а рођаци са којима контактирају прогнани. Међутим, влада им нуди амнестију уколико се у року од десет дана врате у отаџбину.¹¹⁸⁶

У одговору на прокламацију емигранти су изнијели своје услове под којима пристају да се врате својим кућама, а који су се односили на опозив наредби о разоружању и регрутацији, укидање пореза који су у сјеверној Албанији уведени 1910. године и именовање чиновника хришћанске вјере.¹¹⁸⁷

---

¹¹⁸¹ М.Б. Рашовић, *Племе Кучи*, Београд, 1963, с. 258.

¹¹⁸² А. Buda, К. Frasheri, S. Pollo, J. Alibali, N. Plasari, *н.д.*, с. 300.

¹¹⁸³ Исто; Ђ. Nikprelević, *н.д.*, с. 109, 312; О Дед Ђо' Љуљију видјети: *Ded ë Gjon Luli-90 vjetori i vrasjes, Përmbledhje e kumtesave nga Konferenca pëkujtimore shkencore*, Tuzi, 2006.

¹¹⁸⁴ Ђ. Nikprelević, *н.д.*, с. 105, 110, 312.

¹¹⁸⁵ Исто, с. 110, 119, 312.

¹¹⁸⁶ И.С.Галкин, *н.д.*, с. 133.

¹¹⁸⁷ Исто.

Како Порта није прихватила изнијете захтјеве, питање албанских емиграната овом приликом није ријешено. Ипак, они ће се ускоро повратити својим кућама, али само за кратко.

Ради помоћи невољницима који су спас потражили на територији Црне Горе, уз подршку црногорске владе у држави су формиран одбори за прикупљање добровољних прилога имигрантима из Старе Србије и Скендерије.¹¹⁸⁸ Њихов рад је био организован тако што су прилоге из земље прикупљали општински и племенски одбори, који су их преко варошких одбора слали главном одбору који се налазио на Цетињу, док је прилоге из иностранства директно примао главни одбор. На челу одбора налазили су се људи из редова најугледниј црногорских грађана.¹¹⁸⁹

Поводом овог предузећа Главни одбор је у Гласу Црногорца од 2/15. октобра 1910. године народу упутио проглас. У њему, између осталог, пише да је „потоњих дана имиграција“ добила такве размјере, „да се је бојати, да ће ти страдалници своје отаџбине, и поред пажње и бриге са надлежне стране, продужити страдање без крова и хљеба и у нашој домовини“.¹¹⁹⁰ Даље се каже да се тако нешто не смије допустити, јер би се у том случају Црногорци огријешили о љубави према својој драгој отаџбини. Осим тога, Црногорци би „љуту згријешили Божијем угоднику“, Светом Петру Цетињском, који им је у наслијеђе оставио сљедеће ријечи: „Наша врата слободе нек су сваком

---

¹¹⁸⁸ У вези прилива избјеглица у Црну Гору у Гласу Црногорца од 18. септембра/1. октобра 1910. године писало је: „Из пограничних села беранског округа, а тако и из пограничних арбанашких села посљедњих дана читаве фамилије на хрпе бјеже у нашу границу.

Изгледа, да је ближи повод овоме предстојеће новачење, уз насилни поступак аксера према разоружаном становништву“. (*Глас Црногорца*, бр. 43, Цетиње, 18. септембар/1. октобар 1910)

Прилив емиграната из Беранске нахије дешавао се након тога што су се избјеглице из те области, које су се, услед турског терора, налазиле у Црној Гори још од августа 1909. године, вратиле у своје крајеве јула 1910. године. У вези с тим, Глас Црногорца од 3/16. јула је писао: „Тако су се на Петровдан сви стари и нови емигранти повратили слободно својим кућама, пошто су на граници предали оружје, у присуству нашег и турског пограничног комесара“. (*Глас Црногорца*, бр. 29, Цетиње, 3/16. јул 1910)

¹¹⁸⁹ *Глас Црногорца*, бр. 24, Цетиње, 2/15. октобар 1910; Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 77, 78.

¹¹⁹⁰ Када је ријеч о страдалницима који су потражили спас у Црној Гори у прогласу се каже да су то „с једне стране наша браћа Срби, а с друге– наши стари сусједи Арбанаси, са којима нас везују, осим чисто човјечанских дужности још и везе сусједства и многе традиције из прошлости“. Затим се наглашава: „Но прекорачивши наш свештени праг, сви су они за нас једнаки и свима дужни смо подједнако помоћи“. (*Глас Црногорца*, бр. 24, Цетиње, 2/15. октобар 1910)

слободу иштућем отворена, и то нек ви је аманет.“¹¹⁹¹ Због тога су формиран и „Одбори овдје на Цетињу и по унутрашњости“, наводи се потом у прогласу, при чему се апелује на црногорске поданике да помогну у складу са својим могућностима, било „у новцу, житу или живоме“.¹¹⁹² Наглашава се да је и најмањи прилог добро дошао. Одбор је такође замолио и „сваког брата Србина и Словенина, гдје год се он налазио, као и сваког оног који хришћански осјећа“, да се прикључи овој акцији.¹¹⁹³

На упућени позив народ се одазвао у великом броју, а међу првим приложницима биле су најзначајније државно-политичке личности Црне Горе.¹¹⁹⁴ Одбори су радили за све вријеме трајања малисорске кризе, при чему су имена приложника објављивана у издањима Гласа Црногорца од 16/29. октобра 1910. године до краја 1911. године.¹¹⁹⁵

Плашећи се да би избјегличка криза могла бити увод у много веће компликације, које би пореметиле статус кво на Балкану, Русија, Аустро-Угарска и остале велике силе покренуле су дипломатску акцију, тражећи од Порте да створи услове за повратак Албанаца у своје домове. Истовремено је и од црногорске владе тражено да са османском страном заједнички ради на рјешавању тога питања.¹¹⁹⁶

Иако су трошкови издржавања емиграната представљали велико оптерећење за црногорске финансије краљ Никола није радо прихватио захтјев великих сила.¹¹⁹⁷ За црногорског владара брига о албанској

---

¹¹⁹¹ *Глас Црногорца*, бр. 24, Цетиње, 2/15. октобар 1910

¹¹⁹² Исто.

¹¹⁹³ Исто.

¹¹⁹⁴ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 78.

Према свједочењу Лазара Томановића, тадашњег председника владе (4/17. април 1907–6/19. јун 1912), министра иностраних дјела (2/15. април 1909–10/23. августа 1911, заступник министра иностраних дјела од 4/17. априла 1907 до 2/15. априла 1909) и заступника министра правде (31. март/13. април 1910–10/23. август 1911), војвода Божо Петровић „лично је одио по унутрашњости и купио прилоге исто као што се купило за вријеме херцеговачког устанка[...]“. (Л. Томановић, *Поводом мемоара барона Гисла*, Записи, књ. II, св. 16, Цетиње, 1928, с. 352; *Глас Црногорца*, бр. 16, 5/18. април (на насловној страни листа грешком стоји датум 5. март) 1907, бр. 15, 2/15. април 1909, бр. 16, 3/16. април 1910, бр. 35, 10/23. август 1911, бр. 24, 6/19. јун 1912)

¹¹⁹⁵ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 78.

¹¹⁹⁶ Исто, s. 118, 119, 313.

¹¹⁹⁷ Црна Гора је до краја 1910. године за издржавање албанских емиграната утрошила 90 000 перпера. (Исто, s. 81)

емиграцији имала је велики значај у поступку придобијање Албанаца за остваривање својих политичких циљева у сјеверној Албанији.¹¹⁹⁸ Зато се и сматрало да поред терора заведеног од стране Тургут-паше удио у емигрантској кризи има и црногорске влада, која је преко својих агената подстрекивала Албанце да прелазе у Црну Гору.¹¹⁹⁹ Оптужбе овакве врсте поготово су долазиле са османске стране. Због тога је краљ Никола нашао за сходно да се 4/17. октобра представницима великих сила на Цетињу обрати једним меморандумом у коме износи узроке који су изазвали процес емиграције, затим истиче да Турци шире гласине да Црна Гора подстиче емигрантски покрет да би изазвала граничне сукобе и сл.¹²⁰⁰

Поступајући у складу са захтјевима великих сила, Цетиње и Цариград су одлучили да формирају мјешовиту комисију да би се отклонили „чести инциденти на граници турско-црногорској“, што се уствари односило на потребу да се пронађе рјешење за повратак малисорских избјеглица својим кућама.¹²⁰¹ У циљу отпочињања преговора по овом питању на Цетињу су се почетком новембра састали предсједник османског дијела комисије скадарски валија Бедри-паша и предсједник црногорског дијела комисије Јанко Вукотић.¹²⁰² Договор између двију страна (Цетињски протокол) постигнут је на бази Портине прокламације од 19. октобра/1. новембра 1910. године. Прокламација је предвиђала продужење рока за повратак емиграната одређеног од стране пријеког суда, одлагање наплате пореза на овце све док повратници не буду у стању да изврше ову обавезу, као и ослобађање од одговорности свих повратника и њихово слободно располагање са имовином коју посједују. У задњој тачки, која се односила на војну обавезу стајало је: “регрути, који су позвани на одслужење свог трогодишњег рока у војсци, одслужиће своју војну обавезу у вилајету

---

¹¹⁹⁸ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 119.

¹¹⁹⁹ Ђ. Микић, *Србија и Црна Гора у Малисорској кризи 1910-1911. године*, Историјски записи, Подгорица, 1985/2, с. 9.

¹²⁰⁰ Исто, с. 11; И.С.Галкин, *н.д.*, с. 134.

¹²⁰¹ *Глас Црногорца*, бр. 48, Цетиње, 23. октобар/5. новембар 1910; Р. Драгићевић, *н.р.*, с.155.

¹²⁰² Исто.

почињући од 22 и 23 год. и то само три мјесеца; а једино рекрути од 21. год ићи ће за једну годину изван вилајета“.¹²⁰³

Колико је Цетиње морало озбиљно схватити захтјев великих сила за рјешавања настале кризе најбоље свједочи упозорење руске владе из новембра 1910. године, које је стигло убрзо након постизања црногорско-османског споразума о повратку емиграната својим кућама. Петроград је захтијевао да Црна Гора одмах откаже гостопримствено албанским избјеглицама, иначе ће јој укинути субвенције које јој је до тада давала.¹²⁰⁴

Пошто емигранти нијесу имали повјерења у искреност младотурског режима, било је потребно уложити доста труда, како би се на бази вођења бројних разговора, они убиједили да поступе у складу са потписаним споразумом.¹²⁰⁵ Од око 1500 емиграната из Скадарског вилајета: Груда, Хота, Кастрата, Шкреља и Врачана, кућама се вратило њих око 1400.¹²⁰⁶

За разлику од емиграната из Скадарског вилајета који су се вратили својим кућама, избјеглице из Косовског вилајета остале су у Црној Гори, с тим

---

¹²⁰³ *Глас Црногорца*, бр. 25, Цетиње, 30. октобар/12. новембар 1910; Р. Драгићевић, *н.р.*, с.155; *Црна Гора и САД: у документима Националног архива у Вашингтону 1905–1918*, приредио Р. Распоповић, Подгорица, 2010, с. 280.

¹²⁰⁴ Овако конципирана порука Петрограда веома је увриједила краља Николу да је он, поред тога што је оштро реаговао када му је руски дипломатски представник на Цетињу Арсенијев саопштио ову вијест, нашао за сходно да му упити и једно опширно писмо.

Свјестан да је руска влада овако поступила из страха од могућих ратних дешавања за која није била спремна, црногорски владар истиче да је Црна Гора увијек водила рачуна да не учини било шта што би било противно интересима Русије. Наводи се да се доста „догађаја збило и недавно у разним размацима времена у Маћедонији, Грчкој, Криту, Стар. Србији и Албанији“, који су могли утицати на Цетиње да направи корак супротан „назорима Русије“, али да на то није ни помишљала. При том се посебно истиче случај анексије Босне и Херцеговине.

Црногорски владар каже да руска помоћ много значи Црној Гори и да је она прима са захвалношћу, али без срама, „јер је сматра као потпору једног богатог старијег брата млађем сиромашнијем“. Поред тога истиче да ће Црна Гора Русији једнако остати вјерна и ако јој она ускрати субвенције, „јер чувства, која је са њом вежу, и вјековна предања, то су оне најчвршће везе-везе расе и вјере, а не паре“.

У каквом је расположењу краљ Никола писао ово писмо врло добро одсликавају сљедеће његове ријечи: „ Чувајте ваше новце за кукавице, ако ћете, који су готови да продају њихове душе и деснице. Давно су Црногорци доказали, чини ми се, да не припадају тој раси јадника. Чинећи планирати над нама пријетњу на укидање субвенције, Баш Министар спољ. Послова мислио је можда, да се адресира чељадима, која се купују. Преварио се“. (Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 155)

¹²⁰⁵ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 121.

¹²⁰⁶ Својим домовима није се вратила 21 породица. Међу онима који су остали у Црној Гори био је и Дед Ђо' Љуљи. Касније су се сви вратили у отаџбину, да би након десет дана Дед Ђо' Љуљи поново пребјегао у Црну Гору. (Isto, s. 122, 123, 313; *Глас Црногорца*, бр. 52, Цетиње, 20. новембар/3. децембар 1910)

што су са те територије придлазили нови невољници. О томе у *Гласу Црногорца* од 20. новембра/3. децембра 1910. године пише: „Баш у часу кад су се они из Скадарског вилајета повраћали, из Ђаковице и околице прошло је стотину са својим првацима у нашу границу, а како чујемо и други се за њима справљају. Тако са емигрантима из беранског округа, којих има око 2000, број емиграната из Косовског вилајета допире до 2.500“.¹²⁰⁷

Поводом финансијских тешкоћа са којима се суочавала црногорска држава усљед доласка избјеглица на њену територију, посланик Милисав Николић поставио је питање Лазару Томановићу, интересујући се „ са којом политичком сврхом“ Црна Гора прима „толики број емиграната“ на њен терет.¹²⁰⁸

На скупштинском засиједању одржаном 13/26. јануара 1911. године Томановић је, између осталог, одговорио „да је од памтивијека Црна Гора примала свакога без разлике поданства, вјере и народности ко је у њој уточиште тражио“.¹²⁰⁹ При том се тај стари црногорски обичај потпуно слаже са међународном правом, „по коме се управљају све просвијећене државе од највећих до најмањих“.¹²¹⁰ Поред тога што је испуњавало хуманитарне и међународне дужности, Томановић истиче да се Цетиње код османских власти заузимало да се створе услови за повратак избјеглица на своја огњишта. Тако се током претходне године најприје вратила „она прва емиграције из беранског округа“, потом су се, са малим изузетком, на своја огњишта вратили и емигранти из Скадарског вилајета, а сада се чека амнестија за избјеглице из Косовског вилајета, каже Томановић.¹²¹¹

Ова амнестија услиједила је у фебруару, када је Порта саопштила Цетињу да свим емигрантима допушта „ слободан повратак, осим неким првацима, који су имали бити интернирани¹²¹², и осим оних, који су

---

¹²⁰⁷ *Глас Црногорца*, бр. 52, Цетиње, 20. новембар/3. децембар 1910.

¹²⁰⁸ Николић је такође питао зашто се мобилизује турска војска дуж црногорско-османске границе, на што му је Лазар Томановић одговорио да таквих сазнања нема. (*Глас Црногорца*, бр. 3, 15/28. јануар 1911, бр. 4, 22. јануар/4. фебруар, Цетиње, 1911)

¹²⁰⁹ Исто.

¹²¹⁰ *Глас Црногорца*, бр. 3, Цетиње, 15/28. јануар 1911; Р. Драгићевић, *н.р.*, с 203.

¹²¹¹ *Глас Црногорца*, бр. 3, Цетиње, 15/28. јануар 1911.

¹²¹² Ријеч је о интернацији у Малу Азију (Р. Драгићевић, *Извјештаји о малисорским бунама 1911. године*, Записи, књ XXV, св 1– 2, Цетиње, 1941, с. 44)

починили какво просто злочинство, који морају суду одговарати, не именујући их који су то“.¹²¹³ Овако срочено помиловање ником није уливало повјерење у слободан повратак, па стога ниједан емигрант није ни одлучио да напусти Црну Гору.¹²¹⁴

12.4. РАЗГОВОР КРАЉА НИКОЛЕ СА САДРЕДИН-БЕГОМ И МИСИЈА ЛАЗАРА МИЈУШКОВИЋА У ЦАРИГРАДУ

У разговору којег је 10/23. фебруара поводом Портине амнестије водио са Садредин-бегом, краљ Никола му је рекао да је помиловање дато „с' таквим ограничењима“, поготово за албанске главаре, тако да они никако нијесу спремни да га прихвате, а самим тим ни њихови сународници. Стога је приморан да им укаже сваку помоћ, али, како је истакао, само до 15/28. марта када ће они бити приморани да траже азил у другој држави. Но много је вјероватније да ће се Албанци вратити у своја мјеста „да се боре оружаном руком“, а у том случају, увјерен је краљ, „да ће чим љето дође свуда да пуца пушка од Скопља до Драча“. То ће, пак, натјерати Порту да поново уложи велике напоре да угуши устанак, при чему ће бити изложена осуди европског јавног мњења.¹²¹⁵

Потом се црногорски владар осврнуо и на питање српског народа у Османском царству, износећи мишљење о мјерама које би Порта требала да преузме ради умирења прилика у држави: „Господине Министре, када би отоманска Влада признала српску народност у својој Царевини, дозволила да се обнови српска Патријархија у Пећи, и да се у исто мјесто отвори црногорски конзулат (што је већ Ирадом дозвољено), и учињела овом приликом општу амнестију над побуњеним Арнаутима и уопште својим подајницима у овим крајевима, увјеравам Вас, да би мир и поредак у свој Арбанији и Старој Србији завладао“.¹²¹⁶

---

¹²¹³ *Глас Црногорца*, бр. 12, Цетиње, 19. март/1. април 1911.

¹²¹⁴ Исто.

¹²¹⁵ Р. Драгићевић, *Малисорске буне 1910 и 1911 године*, с. 203.

¹²¹⁶ Р. Драгићевић, *н.д.*, с. 204.

Садредин-бег се захвалио црногорском владару на мудрим и пријатељским савјетима, истичући да у потпуности дијели његово мишљење и да се у том смислу заузимао код Порте, али да је тамо наилазио на јак отпор. Краљ Никола му је потом рекао да неодложно тражи дозволу да оде у Цариград, те да „живом ријечју представи својој Влади озбиљно стање ствари“¹²¹⁷.

Осим што је Садредин-бега савјетовао да пође у османску престоницу, краљ Никола је поводом исте ствари нашао за сходно да тамо пошаље Лазара Мијушковића. О томе свједочи једна недатирана инструкција у којој, између осталог, пише да господин Лазар полази у Цариград као приврмени специјални посланик са мисијом да Порти представи какво је стање у Албанији. Затим да јој „предложи савјете, како да се ово стање побољша и стиша, да не би избили на површину догађаји, којима се сад не могу дознати размјере“: Поред овога, Порти треба предочити „какву и колику штету и незгоду Црна Гора има на рукама од великог броја арбанашких емиграната, и коликим је трошковима због тога изложена и напорима за одржавање реда и мира на граници, јер колико год међународне дужности обвезују Црну Гору у ове околности, толико се она брине, да улије вјеру у своје лојално расположење спрам Турске“. Исто тако, Мијушковић је имао задатак да предочи османској влади „неопходну потребу да се са Краљевином многа несвршена погранична питања уреде; да се једном за вазда установи добар ред на граници.“¹²¹⁸

Брига коју је књаз Никола исказао за стање у Османском царству у разговору са Садредин-бегом и његов поступак у вези слања Лазара Мијушковића у Цариград, представљали су само дипломатско маневрисање црногорског суверена. На тај начин је османску страну требало увјерити у добросусједско држање Цетиња у односу према цијелој ствари. Но, засигурно да је црногорски владар желио дестабилизацију прилика у Царевини, јер је једино у таквој ситуацији могао рачунати да ће у случају повољног развоја околности, имати прилику да прошири Црну Гору у складу са својим

---

¹²¹⁷ Р. Драгићевић, *н.д.*, с. 204.

¹²¹⁸ Исто.

политичким плановима. Потенцирањем питања опетерећености црногорских финансија усљед издржавања албанских избјеглица, Турцима се жељело дати до знања да Црна Гора, осим добросусједских, има и сопствене разлоге због којих жели сређивање прилика у Царевини. При том је било јасно да ригидни младотурски режим није био спреман на било какво попуштање, које би значило ревидирање њиховог основног политичког курса усмјереног у правцу отоманизације цјелокупног друштва, тако да је избијање новог устанка Албанаца било све извјесније. Тим прије што је албанска емиграција већ увелико радила на припреми оружане побуне, са чиме је краљ Никола био у потпуности упознат.¹²¹⁹ Штавише, црногорски владар је једном од вођа ослободилачког покрета Албанаца Николи Иванају, приликом његове посјете Цетињу у децембру 1910. године, обећао да ће подржати устаничку борбу његовог народа.¹²²⁰

12.5. АКТИВНОСТИ АЛБАНСКИХ ВОЂА НА ЗАДОБИЈАЊУ ПОДРШКЕ ЗА ПОДИЗАЊЕ УСТАНКА ПРОТИВ МЛАДОТУРСКОГ РЕЖИМА

У циљу придобијања подршке за оружану побуну, албанске вође су осим Цетиња, посјетили Софију, Букурешт, Рим и Београд.¹²²¹

Никола Иванај и Темистокљи Гермењи дошли су у Бугарску крајем јануара 1911. године, гдје су наишли на разумијевање бугарске владе, која им је обећала помоћ.¹²²² Софија је била заинтересована за избијање нереда у Османском царству, како би покушала да оствари своје претензије према Македонији. Стога је подржавала подизање устанка Албанаца и у том смислу остварила контакте са Црном Гором.¹²²³ Међутим, значајнију корист од устанка Бугарска је могла имати једино уколико би он толико добио на замаху да изазове немире и у Македонији. Но, такав развој догађаја није био

---

¹²¹⁹ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 121

¹²²⁰ Isto, s. 94, 313.

¹²²¹ Isto, s. 92.

¹²²² Isto.

¹²²³ Ђ.Микић, *н.д.*, с. 11–14.

извјестан, па је вјероватно због тога помоћ бугарске владе устаницима остала само на нивоу вербалне подршке.¹²²⁴

Љуиђ Гуракући посетио је Букурешт, гдје се сусрео са албанском дијаспором, која му је предала одређену материјалну помоћ.¹²²⁵

Иванај је у Риму, такође крајем јануара 1911. године, одржао веома успјешну конференцију за штампу, на којој је, пред великим бројем угледних личности из јавног живота Италије, изложио циљеве албанског ослободилачког покрета, са освртом на будући устанак.¹²²⁶

Посебно значајну подршку албански покрет имао је од стране опозиционе *Републиканске странке* Еторе Ферарија, као и од италијанског генерала Ричота Гарибалдија, сина чувеног револуционара Ђузепе Гарибалдија. Он је регрутовао 600 добровољаца, углавном итало-албанаца, спремних да се у сваком тренутку укључе у устаничке акције.¹²²⁷

Међутим, влада у Риму, која није жељела да се конфронтира са Бечом и Петроградом, односно њиховим настојањем да стање ствари на Балкану остане непромијењено, одлучила је да устаницима пружи само материјалну помоћ, те да забрани организовани одлазак добровољаца у кризно подручје.¹²²⁸ Уосталом, то је било у складу са договором који су на бази принципа *noli ne tangere*), министри спољних послова Италије и Аустро-Угарске, Висконти Веноста и Голуховски, постигли у Монци 1897. године, како би умирили међусобну борбу двију земаља око утицаја у Албанији.¹²²⁹ Осим тога, Рим се спремао за рат против Османског царства у

---

¹²²⁴ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 92.

¹²²⁵ Isto.

¹²²⁶ Isto.

¹²²⁷ Isto.

¹²²⁸ Значај оваквог става италијанске владе на ток устанка бива јаснији када се има у виду да је Анконски комитет (један од албанских комитета који су дјеловали у Италији) регистровао 14 000 добровољаца. При том је на фронт успјело да дође свега 30 људи. (Isto, s. 92, 94)

¹²²⁹ За ширење свог утицаја на простору насељеном Албанцима Аустро-Угарска и Италија користиле су разне методе попут отварања школа за Албанце, давања апанажа албанским првацима, повећања трговинске размјене са Албанијом путем успостављања парабродских линија и трговинских представништава и др. При том је Аустро-Угарска доминантан утицај имала у сјеверној Албанији, над којом је, сходно споразумима са Османским царством, још од XVII вијека остваривала вјерски протекторат, док је Италија доминантну улогу имала у јужној Албанији. (С. Драшкић, *n.d.*, с. 94-104)

Према објашњењу италијанског министра спољних послова, принцип немијешања је подразумијевао да Аустро-Угарска и Италија немају претензија на албанску територију, те

Либији, што је значајно утицало на то да одлука по питању слања добровољаца буде негативна.¹²³⁰ Но, иако влада Италије није дала подршку подизању оружане побуне Албанаца, у овој земљи је за потребе устанка прикупљена озбиљна финансијска помоћ, нарочито од стране итало-албанаца¹²³¹

У јеку припрема за устанак, у марту 1911. године, Никола Иванај се састао у Београду са министром иностраних послова Србије Милованом Миловановићем.¹²³² У разговору са њим Иванај је истакао да Албанци стоје на становишту да за сада не желе да се потпуно отцијепе од Османског царства, као и да не дозвољавају да територије на којима су настањени распарчају друге државе. Значи, како још није вријеме да се изађе са захтјевом за стварањем независне албанске државе, они у овој фази дјеловања траже аутономију. Но, пошто су свјесни да се до аутономије у правом смислу њеног значења не може доћи одмах, у почетку би били задовољни извјесним самоуправним правима и привилегијама које би се постепено шириле. При том би аутономна Албанија ступила у ближу заједницу са балканским државама, првенствено са Србијом.¹²³³

Иванај је сматрао да ће Порта бити предусретљива према захтјевима Албанаца уколико буде знала да су они добро наоружани и организационо спремни за дизање устанка, те да при том могу рачунати на пријатељство Црне Горе и Србије. У том циљу он је затражио да Србија подржи албанску

да се залажу за очување статуса кво, односно одржавање турског суверенитета над Албанијом. У случају да дође до промјене постојећег стања, обје државе ће подржати аутономију или независност Албаније, при чему се не смије дозволити да се тамо учврсти нека трећа држава. (С. Драшкић, *н.д.*, с. 104, 105)

¹²³⁰ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 92.

¹²³¹ Isto, s. 93.

¹²³² Иванај је Миловановића познавао од раније, будући да је на почетку своје каријере неко вријеме радио у Србији, најприје у Министарству унутрашњих послова, а потом као тумач у Министарству иностраних послова. Њих двојица су се поводом албанског питања састали и негдје почетком 1909. године у Трсту. Миловановић је сматрао да је Иванај најпогоднија личност преко које би се могла остварити његова намјера да ступи у контакт са главарима Косова, Малесије и Дукађина у циљу артикулације албанског покрета у складу са интересима Србије. Иначе, ставови министра иностраних послова Србије у вези албанског покрета су варирали, тако да је он најприје сматрао да покрет треба подржати, да би се касније дистанцирао од њега. (Isto, s. 97.)

¹²³³ Ђ.Микић, *н.д.*, с. 18.

ствар у новчаном смислу, ради пропаганде и притиска на османску владу, при чему је очекивао да ће касније од Београда стићи и оружана помоћ.¹²³⁴

Што се тиче Италије, Иванај је рекао „ да они са њом раде“, али да су свјесни чињенице да тамо једино могу рачунати на приватну иницијативу. У таквим околностима главна подршка се очекује од стране Цетиња, иако је Албанцима јасно да краљ Никола жели да их искористи како би Црну Гору проширио на њихову територију.¹²³⁵

Мисија Николе Иванаја, није дала резултате какве је албанска страна прижељкивала. Влада у Београду је одговорила да ће у случају да то буде потребно прихватити Албанце, али да им неће дозволити да са територије Србије припремају оружане акције против Турака. Ово због тога што се Београд плашио да би разбуктавање албанског устанка омогућило Аустро-Угарској да под изговором завођења реда у односним областима, остварује своје спољнополитичке циљеве.¹²³⁶

Према замислима Беча, Албанија је због привредних богатстава, а поготову због веома значајног војностратешког положаја (налази се на улазу у Јадранско море), требало да буде у тијесним економским, културним и политичким везама са Монархијом. На тај начин Беч се могао сасвим ефикасно супроставити претензијама Црне Горе, Србије и Италије према Албанији, која је при том имала да буде база за остваривање плана германског продирања на исток (*Drang nach Osten*).¹²³⁷ Због тога се Аустро-Угарска, већ од тренутка окупације Босне и Херцеговине 1878. године, бавила мишљу о стварању албанске државе под сопственим протекторатом.¹²³⁸ Но, како се увидјело да се Рим не може избацити из трке за утицај у Албанији, дошло је до потписивања поменутог споразума у Монци из 1897. године, при чему је било најбитније да се онемогући Црна Гора и Србија, а преко њих и Русија, да утврде своје позиције на овом дијелу Балкана.

---

¹²³⁴ Ђ.Микић, *н.д.*, с. 17.

¹²³⁵ Исто, с. 18.

¹²³⁶ Исто.

¹²³⁷ С. Скоко, *Други балкански рат 1913*, књ. I, Београд, 1968, с. 22; Ђ.Микић, *н.д.*, с. 6.

¹²³⁸ Ђ.Микић, *н.д.*, с. 6.

Албанци су за подизање устанка против османских власти тражили подршку и од грчке владе. Она је своју помоћ устаницима условила тиме да се оружана побуна у Сјеверној Албанији не прошири преко ријеке Шкумбе, пошто су области јужно од ове ријеке сматрали својом интересном сфером.¹²³⁹ Међутим, за албански покрет то је било неприхватљиво¹²⁴⁰

12.6. ПРЕДЛОГ КРАЉА НИКОЛЕ ВЛАДИ СРБИЈЕ ИЗ ФЕБРУАРА 1911. ГОДИНЕ

За разлику од Србије, која се плашила да би подизање албанског устанка било увод у шире заплете, што би само могло ићи у прилог јачању позиције Беча на Балкану, Црна Гора је сматрала да би нове турбуленције у Европској Турској биле добра прилика за остваривање интереса Цетиња и Београда. Зато је краљ Никола у фебруару 1911. године, преко дипломатског представника Србије на Цетињу Тодора Петковића, упутио српској влади Меморандум у коме предлаже да двије државе склопе савез у циљу њиховог координираног дјеловања по питању актуелне ситуације у Османском царству: „С обзиром на озбиљност данашње политичке ситуације на Балкану, као и могућност појаве јачих заплета у скорој будућности у нашој непосредној близини, налазим да је неопходно потребно и да интерес обију српских краљевина, као и интерес српског народа ван граница њихових, налажу неопходно да се што прије између Србије и Црне Горе постигне споразум и једном утврди заједница у раду обије српске државе“.¹²⁴¹

Замисли црногорског краља у вези албанског покрета веома јасно су изражене у овом Меморандуму. Он је сматрао да се не смије допустити да покрет Албанаца израсте у снагу која би могла реализовати идеју о стварању аутономне Албаније, пошто би тиме био „нанесен најтежи удар Српству“, односно, на тај начин би се „занавијек затворио излаз Срба у она мјеста

---

¹²³⁹ Овако изражене грчке претензије признала је и Аустро-Угарска, у тајном уговору којег је склопила са Грчком 1903. године. (Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 99, 100)

¹²⁴⁰ Isto, s. 99.

¹²⁴¹ М. Мартиновић, *Ратне године: 1912-1916*, Београд, 1996, с. 53; Ђ. Микић, *н.д.*, с. 16.

тражена њиховим аспирацијама“.¹²⁴² Зато је интерес „Српства, да се оно користи овим покретом, да га узме у своје руке и руководи њиме, прије него би Младотурци увидјели велику опасност која за Турску може из тога проистећи, или прије него што би европска дипломатија била принуђена да интервенише и изазове стварање једног новог стања у Албанији“.¹²⁴³ Стога, црногорски владар, износећи став „да је моменат за успјешну акцију сада повољнији него икад до сада“, предлаже да двије државе заједнички артикулишу албански покрет и да се при том договоре „докле и колико треба поћи овим правцем“.¹²⁴⁴

Уколико Цетиње и Београд одлуче да се свом снагом укључе у евентуални сукоб између Албанаца и Турака, тада ће влада у Београду „ставити у дужност вишим војним старјешинама да израде детаљни план за војне операције“.¹²⁴⁵ Такав план, који би претходно био усвојен од мјеродавних црногорских војних фактора, представљао би основу за израду војне конвенције између Србије и Црне Горе.¹²⁴⁶

У случају да двије државе постигну договор у вези заједничког дјеловања у Албанији, краљ Никола би у преговорима са Портом, „односно тражења амнестије за бјегунце Арбанасе ствар водио тако, да Арбанаси не приме дату им скучену и почасну амнестију“, већ да се они, кад то буде потребно, искористе у смислу наведеног циља, тј. за спрске интересе.¹²⁴⁷ Наравно, то би подразумијевало да се Црна Гора и Србија договоре у вези даљег издржавања албанских емиграната, пошто ће Црна Гора до 15/28. марта исцрпјети сва средства која су одређена за ту намјену.¹²⁴⁸

У меморандуму краљ Никола такође истиче да би „слом отпорне снаге Арбанаса и ојачање турске власти и турског ауторитета у овим крајевима, као и тенденције за насељавање муџахира из Босне и Херцеговине у Санџаку,

---

¹²⁴² М. Мартиновић, *н.д.*, с. 54.

¹²⁴³ Исто.

¹²⁴⁴ Исто.

¹²⁴⁵ Исто, с. 55.

¹²⁴⁶ Исто.

¹²⁴⁷ Исто, с. 54.

¹²⁴⁸ Исто.

не само отежало већ поготово и онемогућило остварење српских аспирација у овим некад чисто српским крајевима“.¹²⁴⁹

Исто тако, краљ наглашава да „без нашег утицаја, моралне помоћи и руководства“, Албанци „не би били у стању овако недовољно наоружани и неорганизовани да издрже борбу са турском војском“.¹²⁵⁰

Као и приликом ранијих преговора између Цетиња и Београда и овом приликом је Црна Гора упутила Србији предлог који се односио на подјелу интересних сфера између двију држава. С тим у вези црногорски владар каже: „Подјела Санџака по пола; повлачење даље границе до Шаре; обухваћање Призрена и Скадарског санџака до приморја за Црну Гору; за Србију друга половина Санџака, обухваћање Скопља и Дебра и излазак на море са Драчом и његовим приморјем“. Даље се каже да ће се детаљи накнадно утврдити, те да „ће се том приликом имати да ријеша питање, да ли би се овакав начин разграничења могао извести с обзиром на бугарске претензије у крајевима који се Србији додјељују и тежње Аустро-Угарске у састав ове деобе“.¹²⁵¹

Реакција Србије на црногорски меморандум била је у складу са њеним становиштем да би ратни заплети управо омогућили Аустро-Угарској не само да се утврди у Албанији, већ и да окупира Санџак.

У одговору црногорској влади, Београд констатује да је углавном сагласан са предлозима краља Николе. Међутим, без обзира на то што је стање у Османском царству повољно за заједничку акцију двију краљевина у циљу ослобођења српских територија, за такво предузеће потребно је претходно постићи договор са осталим балканским државама.¹²⁵²

---

¹²⁴⁹ М. Мартиновић, *н.д.*, с. 54.

¹²⁵⁰ Исто.

¹²⁵¹ Исто, с. 55.

¹²⁵² М. Мартиновић, *н.д.*, с. 13; М. Ђуришић, *Први балкански рат 1912-1913 (операције црногорске војске)*, књ. III, Београд, 1980, с. 18, 19.

12.7. СУМЊЕ БЕОГРАДА ДА ЦРНА ГОРА У ВЕЗИ АЛБАНСКОГ ПИТАЊА ДЈЕЛУЈЕ ПРЕМА САВЈЕТИМА БЕЧА

Српска влада је нашла за сходно да интервенише код италијанске и руске владе, како би ове утицале на Црну Гору да одустане од политике подстицања оружане побуне Албанаца.¹²⁵³

У поруци коју је упутио руској влади, министар иностраних послова Србије Миловановић се осврнуо и на свој разговор са италијанским колегом Сан Ђулијанијем. Том приликом Миловановић је истакао да за Србију и све балканске државе постоји опасност од даљег ратоборног држања Црне Горе према Османском царству и отвореног помагања и подстицања Албанаца. Било да је држање црногорског владара резултат искључиво црногорских интереса због тешког унутрашњег економског и политичког стања, било да слиједи савјете Беча, Монархији би евентуални ратни заплети послужили као повод да окупира односне територије, не нарушавајући статус кво.¹²⁵⁴

Наравно да Миловановић није сматрао да стационирање аустроугарске војске на турској територији не би значило и промјену раније успостављеног стања на Балкану. Међутим, Беч би све то чинио под изговором завођења реда у Османском царству, односно његовог очувања, што би у таквој интерпретацији значило да његове трупе не нарушавају, већ одржавају статус кво у Европској Турској. Но, сигурно је да у добронамјерност Беча нико није могао вјеровати, поготово у свијетлу недавног искуства са анексијом Босне и Херцеговине.

Сумње Београда да је дјеловање Црне Горе у Сјеверној Албанији ослоњено на подршку Аустро-Угарске можда нијесу биле без основа.

Никола Шкеровић у својој књизи *Црна Гора на освитку XX вијека* пише да је између Цетиња и Беча постојао тајни усмени споразум, према коме је Монархија подржала идеју да сјеверна Албанија, као аутономна област, подпадне под власт краља Николе.¹²⁵⁵ Ово, пак, под условом „да се Црна Гора

---

¹²⁵³ Ђ.Микић, *н.д.*, с. 17.

¹²⁵⁴ Исто.

¹²⁵⁵ Изгледа да се црногорски владар „за протекторат најприје обратио Енглеској, па, пошто га је ова, иако благо, одбила, – Аустрији“. (Н. Шкеровић, *н.д.*, с. 572)

одрекне продирања у новопазарски санџак“.¹²⁵⁶ Шкеровић даље каже: „Аустрија је на тај начин хтјела да подвуче своју решеност даљег продирања на Балкан. Црна Гора је, према томе, могла да се креће од Берана према долини горњег Ибра обухватајући Метохију до укључиво Призрен“.¹²⁵⁷

Иако је неспорно да су и Цетиње и Беч имали довољно разлога да сарађују у правцу подстрекивања немира у Европској Турској, као и да се договарају о расподјели османских територија, постојање овог споразума, без обзира на изнијету аргументацију, ипак треба прихватити са резервом. Ријеч је о усменом споразуму, о којем, сљедствено томе, нема писаних трагова, осим индиција на које се Шкеровић позвао наводећи поменуће документе, које када се посматрају у свијетлу Поповићевог свједочења заиста указује на постојање Споразума. Међутим, поставља се питање да ли је Поповић био непосредно укључен у ове преговоре или је, пак, своје тврђење темељио на информацијама до којих је дошао у комуникацији са другим особама, чија сазнања опет нијесу морала да одговарају правом стању ствари. С обзиром на то да се поуздано зна да је краљ Никола 1911. године понудио Аустро-Угарској склапање уговора сличне садржине са овим о којем је ријеч, а што Беч није прихватио (о чему ће касније бити више говора), потребно се такође запитати зашто би црногорски владар излазио са таквом понудом, уколико је споразум који помиње Шкеровић већ постојао.

Поводом овог питања ваља се осврнути и на Мемоаре министра иностраних дјела Србије Миловановића, који каже да је краљ Никола инсистирао на тајности разговора између Цетиња и Београда.¹²⁵⁸ То би опет указивало на постојање договора између Црне Горе и Аустро-Угарске,

---

¹²⁵⁶ У аргументовању постајања овог уговора Никола Шкеровић наводи сљедеће: „ Јово М. Поповић-Јабучанин, који је, међу осталим чиновничким положајима, заузимао и положај дипломатског представника ЦГ. у Турској, и обављао најповјерљивије и бројне дипломатске мисије краља Николе, саопштио је ову верзију 29. јула 1916, пред групом интернираних црногорских интелектуалаца у заробљеничком логору у Карлштајну на Таји, Доња Аустрија. Саопштење Ј. Поповића забиљежио је писац ових редака под горњим датумом у присуству групе интелектуалаца и самог Поповића, који се сложио с формулисаном и унесеном у дневник биљешком.“ Шкеровић затим наводи: „ Да је такав уговор постојао, види се и из извјештаја аустро-угарског посланика на Цетињу од 29. X 1912, из куга се види да се краљ Никола правда да су га околности натјерале на рат. операције у Санџаку, те да се он не може сматрати као прекршитељ дате ријечи.“ (Н. Шкеровић, *н.д.*, с. 572)

¹²⁵⁷ Исто.

¹²⁵⁸ Исто, с. 573.

односно на то да краљ није желио да Беч сазна да он Србији нуди подјелу Санџака, којег је, сходно Споразуму, препустио Монархији. Међутим, Миловановић наводи да му је италијански посланик Бадоли рекао да га је бугарски посланик Тошев упознао са разговорима између Београда и Цетиња. Миловановић истиче да је Тошев до танчина био упознат са цијелом ствари и каже да је сазнања о томе могао добити само од дипломатског представника Бугарске у Црној Гори или од руског посланика у Београду Хартвига. Но, када је Хартвига питао о томе, он му је рекао да је са Тошевом само кратко разговарао о црногорско-бугарским односима. Углавном, Миловановић оптужује краља да је хтио „да ми ћутимо, а он да прича онако како се њему свиди“.¹²⁵⁹ Ово, пак, сада упућује на питање колико је краљу било у интересу, у случају да је заиста постигао тајни споразум са Монархијом, да поступа на начин како је то описао Миловановић у својим Мемоарима, односно да не чува у тајности садржину разговора које је водио са Србијом. Тиме је ризиковао да буде дискредитован пред бечким двором, при чему би му једино остала могућност да се правда тиме да је његова понуда Србији о подјели Санџака само гласина која не одговара истини, што га засигурно не би ослободило од осуде Беча.

Било како било, сасвим је јасно да краљ Никола није имао намјеру да се одрекне територијалних аспирација према Санџаку, при чему је сјеверна Албанија несумњиво представљала приоритет у његовој спољнополитичкој стратегији проширења Црне Горе.

---

¹²⁵⁹ Н. Шкерковић, *н.д.*, с. 573.

12.8. ПРИЈЕВРЕМЕНО ПОДИЗАЊЕ УСТАНКА У МАЛЕСИЈИ

Свјестан да би евентуално стварање аутономне Албаније онемогућило остваривање црногорских претензија према Скадарској Малесији, краљ Никола је настојао да већ увелико припремани устанак Малисора не добије општеалбански национални карактер. Због тога је Цетиње иницирало да устаници започну борбе раније него што је то било планирано.¹²⁶⁰ С тим у вези могла би се посматрати и најава црногорског владара да ће отказати гостопримство албанским емигрантима 28. марта 1911. године.

Свакако да је ова чињеница утицала на то да устанак у Малесији умјесто око 1. маја, како је то било планирано, почне 24. марта. Међутим, при том треба имати у виду да се на овај корак краљ Никола одлучио под притиском великих сила (осим Италије), као и због могућег ратног сукоба са Османским царством.¹²⁶¹

На пријевремено подизање устанка Малисора имало је утицаја и настојање османских власти да их мобилишу ради гушења побуне у Јемену.¹²⁶²

---

¹²⁶⁰ Постоје мишљења да је краљ Никола почетком марта предложио устаничким вођама да се након успјешног завршетка устанка у Малесији истакне црногорска застава. Штавише, поједни историчари тврде да је он предлагао Малисорима да се боре под заставом Црне Горе, што тешко да је искусни црногорски владар себи могао дозволити, јер би такав поступак, када се има у виду залагање Петрограда и Беча да се одржи мир на Балкану, увео његову земљу у озбиљну конфротацију са великим силама. У наставку оваквих навода истиче се да су Албанци одбацили могућност да истичу црногорску заставу, наглашавајући да они помоћ Цетиња прихватају само ако је она мотивисана борбом против заједничког непријатеља, односно да они неће ратовати да би Црна Гора добила њихове земље. (Ѓ. Nikprelević, *n.d.*, s. 135, 136, 138-141, 313)

¹²⁶¹ Многи аутори су укидање финансијске помоћи емигрантима од стране црногорске владе, тумачили искључиво у свијетлу настојања краља Николе да на тај начин изврши притисак на Малисоре да што прије започну оружане акције против Турака. Ваља напоменути да су се они у својим радовима бавили само неким сегментима устанка или су се дотицали овог питања у оквиру других теметских цјелина.

Иако наравно не спори да је краљ Никола дјеловао у правцу пријевременог избијања устанка, Ђорђе Никпрељевић (који је у свом дјелу Устанак у Малесији 1911. године подробно елаборирао све аспекте везане за Малисорски устанак) посебно наглашава да је Црна Гора, из разлога које смо навели, била принуђена да откаже гостопримство емигрантима, те да ту чињеницу многи аутори пренебрегавају. (Isto, s. 140, 141, 5)

¹²⁶² Један од учесника устанка, Мартин Ујк Трабоини, записао је у својим мемоарским сјећањима да је прије почетка побуне, у марту 1911. године, краљ Никола позвао на Цетиње Дед Ђо' Љуљија, те да је овај по повратку из црногорске престонице рекао малисорским главарима да се припреме за борбу, јер ће им пушке, муницију и храну он издејствовати. Такође је дан након почетка устанка генерал Митар Мартиновић на Цетиње позвао Сокол

Енглеска списатељица и велика пријатељица Албанца Мери Идит Дурам, констатовала је да устанак планиран од краља Николе као дио његових напора да створи краљевину, алудирајући на то да краљевско достојанство подразумијева владање већом територијом од оне на коју се црногорска држава тада простирала. С тим у вези, она је истакла да су се и Црногорци и Албанци сложили у једној ствари, а то је да краљ мора имати краљевину, те да му у супротном велике силе не би дозволиле да буде краљ, из чега се извлачи закључак да ће ускоро бити рата.¹²⁶³ Међутим, сасвим је јасно да је намјера црногорског суверена да овлада сјеверном Албанијом била константа његове спољне политике, те да је треба посматрати независно од облика његовог владарског достојанства. Изнесена алузија да су велике силе одобриле црногорском владару да путем рата увећа територију са којом је владао, оповргла су дешавања везана за малисорски устанак, што ће се видјети из даљег излагања.

Послије почетних устаничних успјеха, када су до краја 28. марта заузеле све османске карауле на подручју Малесије, Турци су успјели да се консолидују, присиле устанике на повлачење и већ почетком априла поврате неке важне стратешке положаје. У офанзиви, коју су започели 6. априла, Малисори су опет успјели да потисну османске снаге, да би 10. априла Турци почели да напредују из правца Тузи према Хотима. Међутим, наредног дана повраћени су у Тузи. Дана 12. априла Турци су од стране Коплика покренули нови напад и заузели Горње и Доње Кастрате, те дио Хота око Рапше.¹²⁶⁴ Но, у

Баца. Иако нијесу забиљежени детаљи разговора који се одвијао овим поводом, засигурно је ту било ријечи о питањима везаним за тек започету малисорску побуну. Иначе, одлуку да се оружаном борбом супроставе Турцима до последњег човјека малисорски главари донијели су на сабору у Рапши, одржаном у фебруару 1911. године, након чега су затражили помоћ од Црне Горе (у том циљу су упутили једну делегацију на Цетиње) и великих сила, преко њихових конзуларних представника у Скадру. Конзули су им одговорили да они не могу да се мијешају у унутрашње ствари Османског царства. (Ѓ. Nikprelević, *n.d.*, s. 137, 138, 141, 313; Ђ. Микић, *н.р.*, с. 19)

¹²⁶³ М.Е. Durham, *n.d.*, s. 212, 213, 217.

¹²⁶⁴ Усљед ратних дејстава малисорско становништво поново је потражило уточиште у Црној Гори. Тако је бригадир Велиша Лазовић (управитељ Зетске области са сједиштем у Подгорици), 31. марта/13. априла, јављао министру унутрашњих дјела Марку Ђукановићу да су сви Кастрати и скоро све фамилије из Хота напустили своје домове, тражећи од њега инструкције на који начин да се управља према њима. (ДАЦГ, ф. МУД (УО), 1911, ф. 112, док. 1284, 1285)

жестоком контранападу, којег су предузели 13. априла, устаници су одбацили Турке до Коплика и успоставили контролу у Малесији.¹²⁶⁵

12.9. ОПТУЖБЕ ОСМАНСКИХ ВЛАСТИ НА РАЧУН УМИЈЕШАНОСТИ ЦРНЕ ГОРЕ У УСТАНАК

Османске власти су биле незадовољне држањем Црне Горе према збивањима у Малесији. У оптужбама на рачун умијешаности Цетиња у малисорску побуну, Садредин-бег је истицао да црногорски поданици у великом броју учествују у устаничким акцијама, те да црногорски официри руководе борбеним дејствима.¹²⁶⁶

У вези са овим, црногорски конзул у Скадру Душан Греговић, у свом извјештају од 28. марта/10. априла, јављао је да су припадници скадарског башибозука, „који су били разоружани у Диноши и у Врањ“, причали да им оружје није било одузето од стране Малисора, већ од стране Црногораца.¹²⁶⁷ Они су тврдили да је у борбама за Диношу учествовало „преко 150 Куча и Затребчана“¹²⁶⁸, те да је у борбама код Врања „било упало пола баталиона зетског“.¹²⁶⁹ Значајан дио ових заробљеника, пише Греговић, били су мухацири из Подорице и из Спужа, који су причали да су „лично познавали неке од наших нападача, наводећи и то да су се они успјешно борили противу

---

¹²⁶⁵ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 143-146,150, 313; Р. Драгићевић, *Извјештаји о малисорским бунама 1911. године*, с. 42, 49– 56, 113–115; М. Рашовић, *н.д.*, с. 252.

¹²⁶⁶ Р. Драгићевић, *Малисорске буне 1910 и 1911 године*, с. 209; *Глас Црногорца*, бр. 14, Цетиње, 2. /15. април 1911.

¹²⁶⁷ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191, док. 1009/1.

¹²⁶⁸ У овој синтагми Затријепчани се посматрају одвојено од Куча, вјероватно зато што су они (заједно са још једним дијелом становника Кучке Крајине), за разлику од осталих Куча, били Албанци, тј сународници устаника, о чему је већ било ријечи.

¹²⁶⁹ Исто.

Марко Рашовић, који је заједно са Мараш Ујком Каљевићем (тадашњи питомци официрске школе) предводио напад на Диношу, написао је у својој књизи Плење Кучи да је у овом нападу учествовало 100 Куча и 50 Груда, што се унеколико разликује од информација до којих је дошао Греговић. Диношу је бранило око 100 мјештана и 100 добровољаца из Скадра. Борба се водила 24. марта/6. априла, а након освајања Диноше мјештани су пуштени својим кућама, док су Скадрани наредног дана упућени у Подгорицу. Рашовић наводи да су тада одузете 192 пушке, што би уствари требало да значи да је том приликом заробљено исто толико војника. Дио њих, као што се може видјети из Греговићевог извјештаја, заједно са оним припадницима скадарског башибозука који су разоружани у Врању (укупно 84 војника), стигли су у Скадар 26. и 27. марта. (М.Рашовић, *н.д.*, с. 250, 251; ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191, док. 1009/1)

усташа заједно са царским трупима, док нијесу Малисорима прискочили у помоћ Црногорци преобучени у арнаутско одијело“.¹²⁷⁰ Заробљеници су такође тврдили да се на неколико пограничних мјеста Малисорима дијеле пушке и муниција, истичући да није ријеч само о борби против устаника, већ и против Црне Горе.¹²⁷¹

Убјеђење Греговића „ да они овим причама хоће да унеколико себе пред народом оправдају за њихово обезоружање“, свакако да је могло бити на мејсту, али ако би се посматрало у смислу њиховог могућег настојања да неке ствари увеличају, односно да не кажу пуну истину.¹²⁷² Међутим, Греговић је ово изрекао сматрајући да Црна Гора уопште није била умијешана у сукобе, износећи увјерење „ да није могуће да ћемо се ми тако олако пред Турском и Европом компромитовати после оноликих званичних увјеравања о нашем строгом неутралитету“.¹²⁷³ Да је црногорски конзул у Скадру заиста сматрао да се Црна Гора држи неутрално према догађајим у Малесији, најбоље свједоче следеће његове ријечи: „ Једино дакле по дужности навео сам вам горње, без да и најмење вјере полажем у истинитост тврђења, али на сваки начин добро би учинили да на исто свратите озбиљну пажњу нашим пограничним војним властима“.¹²⁷⁴

Греговићева необавјештеност свједочи о томе колико је Цетиње настојало да држи у тајности своје дјеловање у Малесији, односно колико је жељело да његов представник у Скадру интересе своје земље заступа са пуним увјерењем у званични став црногорске владе. По овоме би се могло закључити да се на исти начин поступало и када је ријеч о дипломатском представнику Црне Горе у Цариграду.

Греговић је изгледа ипак посумњао да је Црна Гора умијешана у дешавања преко границе, када је наредног дана на почетку свог извјештаја

---

¹²⁷⁰ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191, док. 1009/1.

¹²⁷¹ Исто.

¹²⁷² Исто.

¹²⁷³ Исто.

¹²⁷⁴ Исто.

написао да се по питању борби у Малесији појединости све више расвјетљавају и да „одскачу чудноватом прецизношћу“.¹²⁷⁵

У образложењу ове тврдње, он каже: „И код власти и у овдашњем народу укоријењено је увјерење, да су црногорске трупе узеле великог учешћа у потоњим крвавим сукобима противу царске војске и скадарских добровољаца, чак и број црногорски трупа поуздано се наводи.

Тврди се наиме да су у потоњим окршајима учествовале пет чета горњо-кучког батаљона и то поименице двије чете затребачке, двије из Коћа и Фундине и једна подградска и да су биле предвођене од командира Гала Лакочевића и дотичних официра. Прича се како је овај одред читаву неђељу крстарио од црногорске границе, па до Кастрата бијући се и подстичући на јунаштво Малисоре који су били потпуно клонули и малаксали одмах иза првих окршаја. Каже се и то да су једино црногорске трупе, и црногорско оружје и муниција дали маха и оживјели иначе умрли дух Малисора иза њихових првих неуспјеха.

Једном ријечју прираштај црногорских трупа распламтио је већ угушени пожар устанка у простору од Кастрата до Диноше“.¹²⁷⁶

Комуницирајући са својом владом на бази њеног званичног става према устанку у Малесији, Греговић на једном мјесту у извјештају каже да није у стању да опише огорчење, „које сваког дана расте у народу и код власти противу Црне Горе због овог тобожњег њеног учешћа у потоњим догађајима“.¹²⁷⁷

12.10. МЕМОРАНДУМ ЦРНОГОРСKE ВЛАДЕ

Дана 19. марта/ 1. априла влада на Цетињу нашла је за сходно да се поводом актуелне ситуације у Малесији, великим силама обрати једним меморандумом.¹²⁷⁸

---

¹²⁷⁵ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191, док. 973/1.

¹²⁷⁶ Исто.

¹²⁷⁷ Исто.

¹²⁷⁸ Р. Драгићевић, *Извјештаји о малисорским бунама 1911. године*, с. 44.

У овом документу, између осталог, пише да су многи Албанци католици из Скадарског вилајета, након што су новембра 1910. године пристали да се врате својим кућама, били принуђени да опет емигрирају у Црну Гору, усљед нарушавања услова споразума од стране турских власти. Исто тако, наглашава се чињеница да питање емиграната из Косовског вилајета још увијек није било ријешено, односно да се они и даље налазе у Црној Гори. Потом се каже да је црногорска влада, због немогућности да и даље подноси терет издржавања избјеглица, нашла за своју дужност да обавијести османско посланство на Цетињу, али и представнике великих сила у Црној Гори, да ће од 15/28. марта бити принуђена да откаже гостопримство емигрантима.¹²⁷⁹

Осим тога, влада у меморандуму указује на то да је у циљу рјешавања избјегличког питања, неопходно да се за емигранте изради „једна шира амнестија и попуштање у строгом извршењу закона, који су скоро уведени у Арбанији“.¹²⁸⁰

У свом обраћању великим силама црногорска влада такође истиче да је заузела „најисправније и најпријатељскије држање наспрам сусједне империје“, те да „није имала, нити је могла имати, никаквог разлога, да подржава било на који начин људство да се исељава из Турске у Црну Гору“.¹²⁸¹ Управо супротно, у њеном интересу би било „да спречава то исељавање, које је изазвало толико трошкова и неприлика“.¹²⁸² У наставку настојања да се велике силе убиједе да Црна Гора није умијешана у збивања у Малесији, односно да су такве гласине које се злонамјерно проносе по европској штампи потпуно бесмислене, у меморандуму се каже сљедеће: „Влада би била-према казивању тих нескрупулозних клеветника-ништа мање него агент-провокатор за свој сопствени рачун и за рачун других, заинтересованих да се подигну побуне у Арбанији.“¹²⁸³

---

¹²⁷⁹ Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 45.

¹²⁸⁰ Исто, с. 44.

¹²⁸¹ Исто, с. 45.

¹²⁸² Исто.

¹²⁸³ Исто, с. 46.

У вези исхода устанка, влада констатује да нема сумње да ће османска војска „уништити ускоро револуционарни покрет“. Међутим, „по свему изгледа да ће велики број становништва из области пограничних са Црном Гором бити притјеран од страха грађанског рата, да у нашу земљу тражи уточиште.“¹²⁸⁴ Тако ће црногорска држава „бити изложена, и против воље, да прими емиграцију, можда много већу и под околностима још тежим него ли претходну“.¹²⁸⁵ Зато се од великих сила тражи да „предузму „средства подесна да отклоне од Црне Горе тешка искушења, која се силом прилика спремају“.¹²⁸⁶

12.11. МИСИЈА ЈАНКА ВУКОТИЋА КАО СПЕЦИЈАЛНОГ КОМЕСАРА ЗА ОДРЖАВАЊЕ РЕДА НА ГРАНИЦИ

На османске оптужбе о учешћу црногорских поданика у борбама у Малесији, влада на Цетињу реаговала је тако што је поставила бригадира Јанка Вукотића за специјалног комесара за одржавање реда на граници, наредивши му да у вези турских навода спроведе строгу истрагу. Вукотић је, поводом повјерене му мисије, стигао у Подгорицу 19. марта/1. априла 1911. године.¹²⁸⁷

Истрагу је на лицу мјеста вршио командир Радомир Вешовић, који је по обављеном послу Вукотићу поднио извјештај, у коме га је упознао са резултатим до којих је дошао током истражних активности.¹²⁸⁸

Вешовић у извјештају пише да се није могло „доћи до чистине ко је и који дан за све ово вријеме прелазио“ границу, пошто је практично било

---

¹²⁸⁴ Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 46.

¹²⁸⁵ Исто.

¹²⁸⁶ Исто, с. 47.

¹²⁸⁷ Поводом Вукотићевог постављања за специјалног комесара, са Цетиња је 23. марта/3. априла дипломатском представнику Црне Горе у Цариграду Јову Поповићу упућен телеграм сљедеће садржине: „ У искреној жељи да потпуно очувамо обећани неутралитет са наше стране, Његово Величанство Краљ Господар у сагласију са Кр. Владом ријешило је, да се Г. Бригадир Сердар Јанко Вукотић изашаље у Подгорицу као опуномоћени комесар Кр. Владе, да предузимље све оне мјере, које за сходно нађе, а да се неутралитет строго одржи.“ (Р. Драгићевић, *Малисорске буне 1910 и 1911 године*, с. 209; *Глас Црногорца*, бр. 14, Цетиње, 2. /15. април 1911; I. Radosavović, *n.d.*, s. 116)

¹²⁸⁸ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191, док. 1006/1.

немогуће „ на оволиком простору свако мјесто заузети кудијен се може тајно прећи па чак кад би човек и више батаљона за ту сврху употребио.“¹²⁸⁹ При том, он наглашава да у црногорским пограничним селима Затријебчу, Коћима, Орахову и Фундини живе „једно– племеници и једно– вјерници“ са устаницима.¹²⁹⁰ Поред тога, они се налазе и у тијесним родбинским везама, јер „ нема свега двадесет одива из поменутих села које су удате у Црну Гору него све у: Груде, Хоте , Кастрате и Селцу, а тако ни толико људи ожењених из Црне Горе већ све из истих прекограничних племена“.¹²⁹¹

Даље Вешовић каже да је властима „било строго наређено од самог почетка, да на прелазак пазе и да га спречавају“, те да су се „ оне колико су год могле старале, да се наредбе држе а нарочито затребачки капетан и официри“.¹²⁹² Међутим, „њима није било могуће никако па ни из далека да дознају куд се који дијева ни дању а камо ли ноћу-па кад би 50 жандарма имао на расположењу“.¹²⁹³ Ово с обзиром на то да је познато „како су и кроз какво земљиште разбацане куће у наше брдске предјеле“.¹²⁹⁴ При том „у ове су дане“, пише Вешовић, „ људи у опште и са својом стоком разметнути куд-који а што је најважније преко границе у долини Цијевне управо измијешано са Грудима и Хотима стално се преко зиме и прољећа све до Ђурђевадне налази са својом стоком по 50-100 Затребчана.“¹²⁹⁵

Поред свих тешкоћа, Вешовић је спровео „најстрожије ислеђење и потписивао човека за човека“, при чему је указао на могућност „ да је у разним окршајима морало бити кад ноћу кад дању потпуно крадом по 50–60 па и до 100 људи“.¹²⁹⁶ Међутим, он ни по чему није могао утврдити „који су то били, ни баш да су били“, „осим по гласовима преко границе“ и на основу тога што је мало који од Албанаца црногорских поданика имао фишеке, при чему

---

¹²⁸⁹ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191, док. 1006/1.

¹²⁹⁰ Исто.

Што се тиче Ораховаца, за њих се ова константација не би могла односити, пошто су у Орахову живјели православни Срби, с тим што је међи њима било нешто мало посрбљених Албанаца (Никићи и њихови сродници). (Ј. Ердџановић, *н.д.*, с. 78, 79,143,144)

¹²⁹¹ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191, док. 1006/1.

¹²⁹² Исто.

¹²⁹³ Исто.

¹²⁹⁴ Исто.

¹²⁹⁵ Исто.

¹²⁹⁶ Исто.

је познато да су „они сви увијек имали и носили пуне фишектаре и да им је то служило као накит, како свима Малисорима што је обичај“.¹²⁹⁷

Вешовић је такође закључио да су црногорски Албанци „морали и пушке позајмљивати својим рођацима Малисорима, а ови мора да су на вријеме дошли куповицом до муниције“.¹²⁹⁸ Он је „по чистини дознао“ да има устаника који су „овђе фишеке од московке куповали и који и данас од истих имају а пушке московке немају“.¹²⁹⁹ При том је од раније познато да Клименти, Кастрати и Хоти имају тридесетак московки које су набављене или путем куповине, или путем крађе, или су, пак, до њих дошли на начин што су их узели „са погинулих Васојевића и Куча при свакодневним њиховим сукобима“.¹³⁰⁰

Истрага, коју је Вешовић водио од 26. марта/8. априла до 28. марта/10. априла¹³⁰¹, такође је показала да се за 98 црногорских поданика (32 Ораховца, 16 Коћа, 8 Фундињана и 42 Затријепчана) не зна гдје се налазе. Међутим, командит Вешовић сматра се да су они у Кастратима, далеко од црногорске границе, како не би били опажени од пограничних стража. Њима је, преко њихових укућана, дат рок од три дана да се врате својим кућама, иначе ће бити третирани као војни бјегунци.¹³⁰²

Током истражних радњи нађено је „12 војника од оних присутних, који нијесу имали код себе своје пушке“. Без обзира на то што се сваки од њих правдао тиме да му је пушка или код пријатеља или на поправци, Вешовић их

---

¹²⁹⁷ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191, док. 1006/1,2.

¹²⁹⁸ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191, док. 1006/2.

¹²⁹⁹ Исто.

¹³⁰⁰ Исто.

¹³⁰¹ Вешовић је, ради обављања задатка који му је Вукотић повјерио, „отишао дуж границе од Омер божовића до врх Затријепча“ 24. марта/6. априла, али се прва два дана није бавио истрагом, већ је радио на томе да се поврати ред дуж границе. (ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191, док. 1006/1)

¹³⁰² Пошто је, како је написао у свом извјештају упућеном Јанку Вукотићу, „успоставио потпуни ред на граници“, Вешовић се „морао повратити ради хитних послова у Команди“, како му је уосталом Вукотић и наредио. При том је задужио „подпоручника Пера Вуковића са 4 жандарма“ да настави истрагу о томе гдје се ко налази од несталих црногорских поданика, односно да прати стање у вези са датим роком о повратку и о свему поднесе прецизан извјештај. (ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191, док. 1006/2)

је притворио, рекавши им да ће остати у затвору, „све док се чисто утврди гдје су им пушке биле“.¹³⁰³

На крају извјештаја Вешовић каже да му се чини да је 25. марта/7. априла било „повише“ прелазака преко границе од стране црногорских поданика у села Динош и Миљеш. Командир Вешовић при том додаје да је „већина од тих било, који су од разних страна били послати т.ј. и од стране Ваше и од стране појединих командира пограничног кордона и од стране моје, да траже има ли војске наше у правцу пут Тузи као што се био разнио глас; па да ту војску ако је буде макар и силом оружја повратимо“.¹³⁰⁴ Међутим, „ услед тог преласка тих посланика са свих страна, а нарочито услед паљења кућа хришћанских у непосредној нашој близини војска се наша била тако узмутила и осула, тако да је благодарјећи најенергичнијем заузимању наших власти повраћен тако брзо потпуни ред и мир, који је при томе повратку и остао дуж цијеле границе“, закључује Вешовић.¹³⁰⁵

Овако срочен извјештај, који је при том презентиран у једном тексту гласа Црногорца од 2/15. априла 1911. године, имао је за циљ да убиједи свеукупну јавност да се црногорске власти истински држе неутрално према кризи у Малесији.¹³⁰⁶ Тако се у тексту даље каже да се у вези османских оптужби „о тобожњем нападају, који је предводио официр Александар Поповић и Васо Јанков у Зети“ 25. марта/7. априла на Врањ, показало, „да тога официра нема у Зети (а војно Министарство потврђује да га нема у свој Црној Гори), да је Васо Јанков тај дан био у Подгорици, и да уопште тога нападаја није било из наше границе“. ¹³⁰⁷ Потом се, на основу свега што је написано, закључује: „По овоме се види, колико истине има у вијестима, које се из Солуна и Цариграда по свијету разносе на терет Црне Горе, чије власти

---

¹³⁰³ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191, док. 1006/2.

¹³⁰⁴ Исто.

¹³⁰⁵ Исто.

¹³⁰⁶ Ваља рећи да су престолонаследник Данило и предсједник владе Лазар Томановић сматрали да Црна Гора уистину треба да стоји на позицијама строгог немијешања у османско-малисорски сукоб. (Л. Томановић, *н.р.*, с. 352)

¹³⁰⁷ Глас Црногорца, бр. 14, Цетиње, 2. /15. април 1911.

чувају строгу неутралност, нити их ко може с разлогом чинити одговорнима за прелазак појединих пограничара у помоћ усташима“.¹³⁰⁸

Након тога писац текста истиче да поред одржавања реда на граници, црногорске власти „воде бригу о фамилијама попаљених кућа малисорских, које су већ сва погранична села напунила, и сада се размијештају по Љешкопољу и Пиперима, што Краљевској Влади највећу бригу задаје“.¹³⁰⁹

12.12. БЕДРИ-ПАША О ЦРНОГОРСКОМ ГОСТОПРИМСТВУ ПРЕМА МАЛИСОРИМА

Да је гостопримство које је Црна Гора указивала малисорским невољницима, осим хуманитарне, имало и димензију настојања Цетиња да се дестабилизују прилике у Малесији, није могло остати незапажено од стране османских власти.

У вези са тим, скадарски валија Бедри-паша, десетак дана прије почетка устанка, водио је разговор са црногорским конзулом у Скадру Душаном Греговићем, који о томе извјештава своју владу у писму од 3/16. марта 1911. године.¹³¹⁰

---

¹³⁰⁸ *Глас Црногорца*, бр. 14, Цетиње, 2. /15. април 1911.

¹³⁰⁹ Исто.

Када је ријеч о избјеглом малисорском становништву, бригадир Јанко Вукотић је у писму, којег је 12/25. априла упутио министру унутрашњих дјела Марку Ђукановићу, између осталог, написао сљедеће: „ Према учињеном попису од 9. тек. мјесеца пребјегло је у Црну Гору, са фамилијама и свим чиме, Малисора 2949 чељади, – које се налазе у Варош Подгорицу и капетаније: Затријебачку, двије Кучке, Зетску и Подгоричку. Осим овога броја (који је стално пребјегао и прима тајин у хљебу) слободно се може рећи, да их је дневно било просјечно по хиљада људи оних, који долазе и одлазе, а који кад дођу примају тајин у хљебу, а поред тога и квартир, који кошта за свакојега од 30 до 40 пара.

Како ствари сад у побуњене крајеве стоје, усљед доласка турске војске, сигурно је очекивати да душе неће остати у Кастрате, Хоте, Груде и Шкрељу (...).

Поред свију других незгода има међу имигрантима и болесника, а који се број сваки дан множи, те се и око њих веома много троши, а они су свакојако без праве његе, и растурени по разним крчмама и приватним кућама тако, да се бојат да ће заразити не само варош Подгорицу него и многа села. (ДАЦГ, Министарски савјет (МС), 1911, ф. 2, док. 104/1)

Црногорска влада је бринула и о рањеним борцима. Они су најприје, док није формирана болница Црвеног крста, били смјештени у једној гостионици уз накнаду од 5 пара дневно. (Н. Ракочевих, *н.р.*, с. 145)

¹³¹⁰ Н. Томовић, *Црногорски конзулат у Скадру и малисорске буне 1910-1911. године*, Историјски записи, бр.4, Подгорица, 1997, с. 204.

Валија је саопштио Греговићу да је „примио писмо од Садредин-бега, према којем, а на посредовање Краљевске владе, неки скорашњи емигранти из Владне“ изражавају жељу да се врате на своја огњишта. Међутим, они би то учинили под условом „да им се остави оружје и да се у војску не може узимати него по један из сваке куће“. На то Бедри-паша није желио да пристане, сматрајући да се „такви изузеци не могу више правити“. Потом је валија истакао да је „преситан“ од преговарања са Малисорима, пошто се они „показују недостојни и неблагодарни“ за све уступке које им је на његово посредовање „Висока Порта учинила“. Штавише, Малисори „оно што сами траже и на што се прикажу вољни пристати, на то исто су после мало незадовољни, па или бјеже у Црну Гору, или се одупиру ономе на што су сами пристали“.¹³¹¹

Питајући се шта је узрок „томе њиховом непомирљивом и према нама непријатељском држању“ Бедри-паша каже да је тако нешто, иако му је „то непријатно исповиједати“, немогуће „ичему другом приписати него и сувише благонаклоном држању Црне Горе према Малисорима“. Црној Гори нико ништа не би могао замјерити када би она њима „дозволила само слободно пребивалиште“. Међутим, „данас је свакоме познато“ ,наставља валија, „да свакоји Малисор прима код Вас од један до три франка дневно.“ С обзиром на њихово „сиромашно стање“ таква „огромна помоћ постаје један примамљив мамац, те који год може гледа да нађе начина да пребјегне у Црну Гору, па да тамо, као какав заслужни херој, ужива субвенцију“.¹³¹²

На крају Бедри-паша констатује: „Гостопримство указано у толикој мјери прелази границе обазривости и пријатељства према нама и ја се бојим, да се наши одношаји не покваре, особито ако се обистини, да се чак и оружје почело уносити из Црне Горе у Малесију“.¹³¹³

Слиједећи званичну политику своје владе, Греговић је у одговору скадарском валији негирао било какву повезаност Цетиња са малисорском

---

¹³¹¹ Н. Томовић, *н.р.*, с. 203.

¹³¹² Исто.

¹³¹³ Исто, с. 203, 204.

кризом.¹³¹⁴ Међутим, констатације Бедри-паше о пружању новчане помоћи Малисорима од стране Црне Горе биле су истините. Томе треба додати да је црногорска влада давала такву помоћ не само малисорским придошлицама, већ свим емигрантима из Скадарског и Косовског вилајета.¹³¹⁵

Што се оружја тиче, не би се могло рећи да су га устаници добијали из Црне Горе, или бар не у некој значајнијој мјери, до доласка Јанка Вукотића у Подгорицу¹³¹⁶

12.13. СТВАРНИ РАЗЛОЗИ МИСИЈЕ ЈАНКА ВУКОТИЋА

Под изговором да одржава ред на граници краљ Никола је одредио Вукотића, који је уживао велики углед међу Албанцима, посебно међу устаницима и њиховим руководством, да тајно помаже Малисорима у њиховој побуни против турских власти.¹³¹⁷

---

¹³¹⁴ Црногорски конзул је скадарском валији рекао сљедеће: „ Чудећи се Вашим изненадним и ничим оправданим нападима, рећи ћу Вашој Екселенцији, да Ви самога себе демантујете, јер велите да Владњани хоће да се поврате на посредовање Краљевске Владе, што значи да Црногорска Влада не само не изазива емиграцију, него напротив својски ради, да нађе начина да емигранте поврати. Даље ћу Вам казати, да је код нас тако урођено гостопримство, да сваки Црногорац сматра се као обавезним, да по могућности подржи онога ко му у кући дође; с друге стране Влада не може поставити један кордун војске да затвори границу, а пошто нема толико замашних државних радова, да се ти људи могу употријевити, она се мора користити тим народним гостопримством да не дозволи да Малисори по улицама скапавају од глади. Но да је ова емиграција за нас и сувише тешка и да је ми с великком муком носимо, то је свакоме јасно, а Вама Екселенцију више но икоме будући Ви добро знате колико се само његово Величанство Краљ био заузео, да Малисоре поврати на њихова огњишта, и колико је било муке док су се заиста и повратили, а што они поново своју домовину остављају, ту мора да има дубљих узрока, у које ми, у колико не задира потпуно исправно држање Црне Горе (sic), иначе свако друго тумачење је произвољно и неосновано. Што се пак тиче преноса оружја, то је једна безочна клевета и ништа више“. (Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 207)

¹³¹⁵ Према одлуци црногорског министарства унутрашњих дјела од 8. фебруара 1911. године било је, између осталог, предвиђено да се политичким емигрантима из Косовског вилајета, смјештеним у Подгорици, Никшићу и Цетињу (с изузетком извјесних главара), исплаћује по три перпера дневно. Војним бјегунцима из Косовског и Скадарског вилајета имало се плаћати по један перпер дневно, док им се не нађе посао. Исто тако, одлука је прописивала да се албанским емигрантима из Скадарског вилајета који су се налазили у Подгорици, врши мјесечна исплата према броју чланова њихове породице. (Ђ. Nikprelević, *н.д.*, с. 71–73)

¹³¹⁶ Isto, s. 143, 163, 314.

¹³¹⁷ Негдје у то вријеме, почетком априла, Цетиње је помогло устаницима да у Подгорици формирају организацију познату под називом Подгорички комитет, за чијег је предједника изабран Сокол Бацо Ивезај. Комитет се бавио питањима прикупљања материјалне помоћи и

Он је у Подгорицу стигао у вријеме иницијативе османских снага. Како су устаници оскудијевали са наоружањем, Вукотић је одмах наредио да им се подијели 700 пушака старог система (избачених из употребе у црногорској војсци) и потребна муниција.¹³¹⁸ Уз то је дозволио да око 300 црногорских поданика из пограничног појаса према Малесији учествује у устаничким акцијама. Њихов старјешина био је командир горњо-медунске чете Мило Рашовић из Фундине. Он је наређења добијао од генерала Вукотића, преко командира доњо-кучког батаљона Стојана Поповића, који се налазио најприје у Фундини, гдје је боравио и командир горњокучког батаљона Спасоје Ј. Милић, а потом у Затријепчу. Наређења од Поповића примао је и командир доњо-затријебачке чете Ника Ђељошевић, да би их потом преносио официрима Вати Ујкићу и Ђуру Вујошевићу, који су се налазили у Климентима. За везу са устаничким вођама Јанко Вукотић је одредио и поручника Војина Павићевића.¹³¹⁹

У циљу што боље упућености у збивања на терену и могућности правовременог и адекватног реаговања, Вукотић је наредио да се подигне телефонска линија од Подгорице до Затријепча са једном станицом у Фундини, а другом у Затријепчу. За шефа телефонске станице у Фундини, генерал Вукотић поставио је војног телеграфисту Богдана М. Ивановића.¹³²⁰

Долазак Јанка Вукотића у Подгорицу, односно акција Цетиња усмјерена на пружање помоћи Малисорима и те како је утицала на ток

набавке оружја за устанике, али и политичким питањима везаним за албански национални покрет. (Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 74, 96, 162, 163, 314; Ј. Јовановић, *n.d.*, с. 309)

¹³¹⁸ Извјештаји о издатом наоружању упућивани су артиљеријско-инжињерском одсјеку црногорског министарства војног. Тако, на примјер, у једном од њих поручник Јован Раичевић пише: „Из подручног ми складишта издао сам поручнику Марку Љекочевићу хиљаду фишека од пушке „Московке“ а Командиру Стојану Поповићу у тридесет кашета двадесет и једну хиљаду од пушке „вендрелове“ стијем и Мирашу Љуци стотину и педесет пушака „вендрелови; о чему ми је част извијестити тај Одсјек знања ради; а речени издатак учинио сам према наредби Команданта I Дивизије и Бригадира–Сердара–ЈВукотића“. (ДАЦГ, Министарство војно (МВ), Кабинет, ф. 3, бр. 5-повјерљиво од 30. марта/12. априла)

¹³¹⁹ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 164; М. Рашовић, *n.d.*, с. 238, 246, 269; Н. Ракочевић, *n.p.*, с. 138, Р. Драгићевић, *n.p.*, с. 211.

¹³²⁰ Ивановић је касније премјештен у Затријебач (Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 163; М. Рашовић, *n.d.*, с. 246; Н. Ракочевић, *n.p.*, с. 138, Р. Драгићевић, *n.p.*, с. 211)

устанка. Управо су мјере које је он предузео онемогућиле Турке да овладају Малесијом и створиле услове за устаничку контраофанзиву.¹³²¹

12.14. РУСКИ ВОЈНИ АГЕНТ У ЦРНОЈ ГОРИ ПОТАПОВ О УМИЈЕШАНОСТИ ЦЕТИЊА У МАЛИСОРСКИ УСТАНАК

Изношење пушака и муниције из црногорских складишта оружја није могло остати неопажено од стране руског војног агента у Црној Гори Николаја Михаиловича Потапова.¹³²²

У извјештају од 26. марта/8. априла 1911. године, упућеном руском начелнику Генералног штаба Жилинском, Потапов каже да је главнокомандујући одреда постављеног дуж албанске границе ради њеног обезбјеђења, Јанко Вукотић, узео из складишта више од хиљаду пушака система верндл и 70 000 метака.¹³²³ Наоружање је подијељено позадинским и резервним јединицама, које за њим нијесу имали потребу. Чињеница да му ни министар војске ни предсједник владе овим поводом нијесу могли дати задовољавајуће објашњење, Потапова је наводила на помисао да би пушке и

---

¹³²¹ Према подацима до којих је дошао Ђорђе Никпрељевић током својих истраживања у Државном архиву Црне Горе (фонд Министарство војно), а која је презентирао у свом дјелу Устанак у Малесији 1911. године, за вријеме устанка издато је 1550 пушака система верндл (*врдловке*) и 720100 метака који одговарају тим пушкама, затим 1000 метака за пушке *московке* и неколико хиљада метака за пушке система маузер. Разматрајући ово питање Никпрељевић се позабавио и извјештајем капетана Ненезића, у коме он, поред тога што износи прецизне податке о количи пушака и муниције које је издао, каже и да му није познато колико је укупно издато наоружања, с обзиром на то да су се и други официри бавили тим послом. Имајући ово у виду, Никпрељевић, након што констатује да је „за вријеме ванредног изасланика Вукотића“ издато укупно 1390 пушака (*врдловке*), каже да се може „апроксимативно претпоставити да је још најмање толико издато, рачунајући и пушке које су издате устаницима по налогу бригадира Бошковића“. Бошковић је 12. маја замијенио Вукотића на дужности опуномоћеног владиног комесара за одржавање реда на граници. (Ђ. Никпрељевић, *n.d.*, s. 165, 166, 194)

¹³²² Н.М Потапов, *н.д.*, с. 491.

¹³²³ Потапов такође наводи да је Вукотић од краља добио широка овлашћења. (Исто)

Наредног дана руски војни агент обавијестио је Петроград да је истовремена са одласком бригадира Вукотића у Подгорицу, војни министар, по наређењу краља Николе, послао тајне заповијести свим војним властима и начелницима складишта у подгоричкој области да се у свему безпоговорно потчињавају бригадиту Вукотићу. Том приликом, Потапов је у извјештају такође написао да је Јанко Вукотић „ради обезбјеђења границе“ мобилисао једну пољску и једну брдску батерију и подигао борбену готовост пет пограничних батаљона (Доњокучког, Горњокучког, два Зетска и Љешкопољског), опскрбљујући их при том значајном количином муниције. (Исто, с. 493)

муниција могли бити намијењени за наоружавање устаника. Они су управо због недостатка наоружања до скоро трпјели неуспјехе, али су поново прешли у офанзиву, одбацили Турке ка источном дијелу Скадарског језера и напредују према Скадру.¹³²⁴ Потапов такође каже да је лично видио оригинални тајни извјештај начелника складишта о издавању оружја и муниције¹³²⁵

Руски војни агент је у вези овог питања водио разговор и са краљем Николом, који је негирао умијешаност Црне Горе у збивања у Малесији и изразио потпуну лојалност Русији. Но, без обзира на то, Потапов је, како је написао у свом извјештају, био чврсто увјерен да је црногорски владар већ почео тајно да подржава Албанце у борби против Турака¹³²⁶

Краљу Николи није било лако да се брани од оваквих приговора руског агента, с обзиром на чињеницу да је крајем 1910. године Црна Гора потписала са Русијом војни споразум, који ју је, између осталог, обавезивао да не предузима офанзивна дејства без сагласности Петрограда.¹³²⁷ На овај начин Русија је настојала да обавезе Цетиње да поступа у складу са њеном политиком избјегавања ратних заплета на Балкану. Међутим, мисли црногорског краља биле су усмјерене у супротном смјеру, што сасвим јасно показују и извјештаји руског војног агента у Црној Гори.

Потапов је, у писму од 5/18. априла 1911. године, упознао дипломатског представника Русије на Цетињу Арсењева, са два официјална документа, из којих се, како наглашава, види, не само да црногорске власти снабдијевају устанике са оружјем и муницијом, већ да се то ради по директним налозима Јанка Вукотића.¹³²⁸ Он наводи да је од 20. марта/2. априла до 4/17. априла, по наређењу Вукотића, из црногорских складишта оружја издато 1390 пушака системе верндл, за којима јединице под његовом

---

¹³²⁴ Н.М. Потапов, *н.д.*, с. 491.

¹³²⁵ Исто.

¹³²⁶ Исто, с. 492.

¹³²⁷ Више о споразуму: Н. Шкерковић, *Из односа Црне Горе и Русије (Војна конвенција из 1910)*, Историјски записи, књ. XVI, св. 3–4, Титоград, 1959, с.113–123; Р.Распоповић, *Војна конвенција између Црне Горе и Русије (1910): Прилог питању руске војне конвенције Црној Гори*, Гласник одјељења друштвених наука ЦАНУ, књ. 15, Подгорица, 2003, с. 51-77; *Међународни уговори Црне Горе 1878–1918*, приредили Г. Перазић и Р.Распоповић, с. 628–632.

¹³²⁸ Н.М. Потапов, *н.д.*, с. 494, 495.

командом уопште немају потребу. Потапов такође каже да је издато 124400 метака које одговарају овим пушкама и 183400 за малокалибарске 3-х линеарне пушке. Потом он истиче да су батаљони доњо-кучки и горњо-кучки неколико пута током назначеног периода добијали малокалибарску муницију, што га наводи на закључак да та два батаљона заједно са Албанцима учествују у борбама против Турака.¹³²⁹ Ова претпоставка, каже Потапов, још је више поткријепљена тиме што су поменути батаљони састављени у суштини од истих Албанаца католика, као што су то и сами устаници, који чак носе и исту ношњу као и побуњеници.¹³³⁰

На крају Потапов пише да је врло интересантно то што су издавања из црногорских складишта наоружања била интензивнија у данима који су претходили сукобима, из раздобља од 24. марта/6. априла до 26. марта/8. априла, (период устаничке офанзиве-н.п.), да би за вријеме самих сукоба престајала¹³³¹

За потребе обавјештавања Петрограда о држању Црне Горе у вези збивања у Малесији, Потапов је превео на руски језик један извјештај поручника Јована Раичевића, који је упућен артирељирско-инжињерској секцији министарства војног Црне Горе.¹³³²

У том извјештају Раичевић каже да је њему немогуће да се придржава наређења да приликом сваког издавања оружја и муниције од примаоца узима потврду. Образлажући ове наводе он пише да је сваком познато да он издаје наоружање Албанцима, који не само што не могу писмено потврдити такав пријем, већ и не знају да говоре српски језик. Поред тога он наводи да често шаље разну бојеву муницију појединим командантима батаљона који

---

¹³²⁹ Овдје је могло бити ријечи о учешћу у борбама само одређеног броја црногорских војника који су припадали овим батаљонима, а не о цијелим батаљонима.

¹³³⁰ Могуће да је Потапов, употребљавајући наведену формулацију, уствари желио да каже се у саставу ових батаљона налазе и Албанци католици, а не да су цијели батаљони састављени од њих. Било како било, ваља рећи да су Албанци, који су били црногорски поданици, војно-формацијски били распоређени само у оквиру три чете горњо-кучког батаљона и то: горњо-затријечачкој, доњо-затријечачкој и коцко-фундинској. Иначе, горњо-кучки батаљон био је састављен од 8 чета, док се доњо-кучки батаљон састојао од 9 чета. (Н.М Потапов, *н.д.*, с. 495; М. Рашовић, *н.д.*, с. 238, 270)

¹³³¹ Н.М Потапов, *н.д.*, с. 495.

¹³³² Исто, с. 497.

се налазе на граници, те да у таквим случајевима он не може добити потврду до њиховог повратка натраг.¹³³³

12.15. ПРИЈЕТЊЕ САДРЕДИН-БЕГА ДА ЋЕ НАПУСТИТИ ЦРНУ ГОРУ

Дипломатском представнику Османског царства у Црној Гори Садредин-бегу, вијести о збивањима на терену везаним за умијешаност Црногораца у устанак у Малесији, углавном су стизале од османског конзула у Подгорици. Рекло би се да оне нијесу увијек одражавала право стање ствари, што се одражавало и на званичне иступе османског посланика. Тако је 14/27. марта Садредин-бег запријетио је да ће напустити Цетиње, уколико у року од 24 часа османском козулу у Подгорици не буде предато 13 аскера које су Албанци заробили, а које су црногорски жандарми провели кроз град, при чему је за њима „одио велико народ и смијао се“.¹³³⁴

Ова пријетња, која је уствари значила прекид дипломатских односа између двију земаља, вјероватно није изречена уз сагласност Порте, већ је била резултат тренутне озлојеђености османског дипломатског представника, усљед непријатне вијести коју је добио тога дана.

Међутим, испоставило се да Садредин-бегу турски конзул није доставио тачне информације, пошто се радило о одбјеглим османским војницима, који и поред савјета црногорских локалних власти да се врате натраг, то нијесу хтјели да учине.¹³³⁵

Средином априла, османски посланик поново је изјавио да ће напустити Цетиње, уколико црногорске власти не открију и не казне 50

---

¹³³³ Н.М. Потапов, *н.д.*, с. 497.

¹³³⁴ Пошто није могао наћи код куће Лазара Томановића, о овоме је, око 10 часова навече, Садредин-бег обавијестио начелника министарства иностраних дјела Рамадановића. (Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 210)

¹³³⁵ Када је обласном управитељу бригадиру Лазовићу са Цетиња наређено „да се турским војници одмах ослободе“, како би се могли „повратити или поћи код турског конзула (у Подгорици)“, овај је одговорио: „Ми смо их већ савјетовали да се врате натраг, али они одлучно изјављују да неће. Према Вашем наређењу обратићемо их на овд. Отоманског Консула, али ја унапријед знам да ће и то одбити“. (Исто)

Црногораца, који су са турске територије, из села Врања, напали турски конвој.¹³³⁶

Демантујући тврдње Садредин-бега о нападу Црногораца, Јанко Вукотић је, у извјештају којег је овим поводом послао својој влади, између осталог, написао: „ Имао је ко пуцати кроз Зету и без Црногораца, јер туда има око 150 усташа, а који су упола обучени као наши Зећани, а не три четири као што мисли кајмакам и овд. консул (који је ово рекао). Напосљетку не знам зашто би ишли Црногорци да стоје у Врањске главице, ако не да цаба пуше дуван, јер туда је сада потпуно мирно, а у околним селима Врањских главица живе њихови племенаци, комшије, пријатељи и кумови“.¹³³⁷

12.16. ШЕФКЕТ ТУРГУТ-ПАША О ДРЖАЊУ ЦРНЕ ГОРЕ ПРЕМА УСТАНКУ У МАЛЕСИЈИ

Немогућност османске војске да изађе на крај са устаницима натјерао је Цариград да поступи као што је то учинио по питању Косовског устанка, односно да у циљу умирења побуњених Албанца ангажује Шефкет Тургут-пашу.¹³³⁸ О његовом доласку у Скадар конзуларни представници држава у том граду били су обавијештини од стране дотадашњег скадарског валије Бедри-паше, који им је том прилико рекао, „да ће га заступати Тургут-паша у својству команданта и жерента вилајета“.¹³³⁹

Шефкет Тургут-паша стигао је у Скадар 4/17. априла, да би два дана касније учинио посјету страним конзулима, међу којима и црногорском конзулу Душану Греговићу.¹³⁴⁰

У разговору којег су повели, Греговић је питао османског министра војног колико ће његовој војсци требати времена да угуши устанак

---

¹³³⁶ Н.М. Потапов, с. 494.

¹³³⁷ Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 211.

¹³³⁸ Тургут-паша је ангажован на основу одлуке османског Министарског савјета од 28. марта 1911. године. (Н. Ракочевић, *н.р.*, с. 142)

¹³³⁹ Пишући о овоме, Душан Греговић, у свом извјештају од 4/17. априла, даље каже: „Да ли ће послуже дефинитивно остати за валију, то се за сад не зна, али да се Бедри-паша више неће враћати то је без сваке сумње“. (ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191, док. 1058/1)

¹³⁴⁰ ДАЦГ, Конзулат Скадар (КС), 1911, ф. 1, док. 86; ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191/а, док. 1083/1.

Малисора, што је овај одмах искористио да упути приговор Цетињу, рекавши да ће се акција брзо завршити под условом да Црна Гора заиста остане неутрална.¹³⁴¹

Након што му је Греговић одговорио да по питању црногорског „строгог неутралитета не смије бити никакве сумње“, паша је изјавио следеће: „На жалост, ми имамо пуно доказа о противном, које нећу сада да набрајам. Постоји на пр. и тај факт, да се неколико пута при нападима и узмицањима чула војничка труба и извјесни војнички знакови, о чему Малисори немају ни појма, и који су очигледни доказ о учешћу извјежбаних војника“.¹³⁴²

Црногорски конзул није искључио могућност „да су неколико добровољаца из оближњих села,–која су у тијесном сродству са Малисорима,–узели учешћа у самом почетку побуне, т.ј. докле Краљ. влада није предузела војне мјере за одржавање строге неутралности“. Међутим, „почев од 29. марта није нико пријешао из Црне Горе у помоћ Малисорима, устврдио је Греговић, увјеравајући Тургут-пашу да може бити потпуно сигуран да то „ни по сада“ неће бити случај.“¹³⁴³

Шефкет Тургут-паша је констатовао да „ово што је било“ не може да поремети добре односе између двију земаља, али је и нагласио да „сада Црна Гора треба да покаже, да се Малисори немају никаквој потпори надати од њене стране“.¹³⁴⁴

Држећи се званичног става Цетиња, Греговић је узвратио да ће црногорска држава, „не губећи из вида њену неутралност“, према пребјеглим Малисорима поступати као што би то учинила и свака друга земља да је на њеном мјесту. При том је додао да је за Црну Гору, „као земљу малу и сиромашну ова имиграција једно тешко бреме“.¹³⁴⁵

---

¹³⁴¹ Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 213.

¹³⁴² Исто.

¹³⁴³ Исто.

¹³⁴⁴ Исто, с. 214.

¹³⁴⁵ Након ових Греговићевих ријечи, Шефкет Тургут-паша је, како то црногорски конзул описује у свом извјештају од 6/19. априла 1911. године, устајући рекао да ће се постарати да што мање Малисора пређе у Црну Гору, да би потом смијући се изашао вани. (Исто)

Шефкет Тургут-паша је 7/19. априла, када су му конзули узвратили посјету коју им је он учинио дан раније, поново имао прилику да говори о држању Црне Горе у устанку у Малесији.¹³⁴⁶

На питање француског конзула „што мисли о писању разних новина односно саучествија Црногораца“ у побуни, Тургут-паша је рекао да их је у самом почетку било доста.¹³⁴⁷ Но, „сада их је врло мали број, што јако жалим, јер сам желио, да и њих примјерно казним, због потпоре коју су указали Малисорима“, казао је потом паша.¹³⁴⁸

Укључујући се у разговор руски вицеконзул је истакао да се Црна Гора у османско-албанском сукобу држи потпуно неутрално, односно да се ту ради о црногорским поданицима из оближњих села, „који су, обзиром на њихово крвно сродство, свјевољно били, можда највише једна стотина, пријешли границу.“¹³⁴⁹

На то је Тургут-паша одговорио да се званичној Црној Гори не може „ништа примјетити“, поготово „ових посљедњих десет дана“ и изразио увјерење да ће Цетиње наставити да се према османској страни односи на бази искреног пријатељства.¹³⁵⁰

12.17. ОФАНЗИВА ОСМАНСКИХ СНАГА НА УСТАНИЧКЕ ПОЛОЖАЈЕ (Жесток отпор устаника и помоћ Црне Горе)

У очекивању турског напада на побуњене Албанце, Садредин-бег је, током посјете коју му је учинио Лазар Томановић, замолио црногорског предсједника владе да се, уколико приликом Тургут-пашине акције негдје дође до поврјеђивања границе, то не узме као акт непријатељства. Томановић је замолио Садредин-бега да му свој захтјев изложи у писменој форми, што је овај и учинио.¹³⁵¹

---

¹³⁴⁶ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191/а, док. 1083/1; Конзулат Скадар (КС), 1911, ф. 1, док. 89/2.

¹³⁴⁷ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191/а, док. 1083/1.

¹³⁴⁸ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191/а, док. 1083/1; Конзулат Скадар (КС), 1911, ф. 1, док. 89/2.

¹³⁴⁹ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191/а, док. 1083/1.

¹³⁵⁰ Исто.

¹³⁵¹ Л. Томановић, *н.р.*, с. 353.

Шефкет Тургут-паша је 18. априла 1911. године покренуо офанзиву против албанских устаника, дужином цијелог фронта од Скадарског језера до Гусиња.¹³⁵² Успјеси које је паша имао приликом умирења Косовског устанка овог пута се нијесу поновили. Његове снаге, суочавајући се са жестоким отпором Малисора, споро су напредовале, трпећи при том велике губитке.¹³⁵³

Покушај Етхем-паше да акцијом коју је покренуо 12/25. априла покори Клименте није успио. Он је са својом „разбијеном и поплашеном војском“, био принуђен да се 19. априла/2. маја врати „на врата од Гусиња“, гдје је више од мјесец дана чекао да му стигне појачање.¹³⁵⁴

Чим се чуло за Етхем-пашин полазак из Гусиња, официри црногорске војске, Ђуро Петров Вујошевић из Орахова и Вата Ђонов Ујкић из Затријепча, похитали су са јужног фронта, заједно са педесет Затријепчана, у помоћ Климентима, остајући тамо све до завршетка рата.¹³⁵⁵ Осим њих, да помогну

---

¹³⁵² Шефкет Тургут-паша је планирао да опколи устанике и потом уништи њихову главнину, да би касније, приликом тзв. чишћена терена, уништио и преостале герилске групе. Своју војску подијелио је у четири дивизије. Прва дивизија имала је задатак да очисти долину ријеке Цијевне од устаника из Груда и Хота и црногорских поданика који су учествовали у устанку, да ликвидира устаничке снаге на подручју сјеверног дијела Кастрата, као и да онемогући побуњеним Албанцима да преко цијевне прелазе у Црну Гору. Друга дивизија била је стационирана у Коплику са задатком да се обрачуна са устаницима са простора јужних Кастрата и Шкреља, док је трећа дивизија остала у резерви у Скадру. Четврта дивизија, под командом дивизијског генерала Етхем-паше, добила је задатак да наступа правцем Гусиње-Врмош и уништи устаничку војску у Климентима. (Ѓ. Nikprelević, *n.d.*, s. 184, 186)

¹³⁵³ Руски конзул у Скадру Милер, у свом изјештају од 24. маја/6. јуна, пише да су османске снаге (30 батаљона) током двомјесечних борби имале 2000 погинулих војника, али да нијесу успјеле изаћи на крај са 20 00 устаника. (П. Бартл, *n.d.*, с. 130; И.С.Галкин, *n.d.*, с. 142)

У вези броја турских бораца који су били ангажовани да угуше устанак у Малесији, амерички дипломатски представник у Грчкој и Црној Гори Џорџ Мозес, извијестио је 1. јула државног секретара у Вашингтону, да су на побуњенике „слате трупе од најмање 40 000 војника“. (*Црна Гора и САД: у документима Националног архива у Вашингтону 1905–1918*, приредио Р. Распоповић, с. 280; I. Radosavović, *n.d.*, s. 124; Р. Распоповић, *n.d.*, с. 371)

Када је ријеч о бројности устаника, осим наведене цифре, у изворима се наилази и на другачије податке. Тако је Шефкет Тургут-паша у једном интервјуу изјавио: „Њих више нема од 6 000 људи. Али, ако их има и више у толико лакше по мене, а горе по њих“. (*Цетињски вјесник*, бр. 38, Цетиње, 18/31. мај 1911)

Према једном извјештају, устаничке снаге су могле бројати до 3 000 људи. (Р. Драгићевић, *Извјештаји о малисорским бунама 1911. године*, с. 54)

¹³⁵⁴ Р. Драгићевић, *Малисорске буне 1910 и 1911 године*, с. 219, 220; Ѓ. Nikprelević, *n.d.*, s. 184, 186.

¹³⁵⁵ Ова два официра присуствовала су општем савјетовању свих климентских главара, одржаном у првој декади априла у Ђафи од Предолца. На савјетовању је разматрана војно-стратегијска ситуација и том приликом Клименти су дали ријеч да ће се Турцима супроставити до посљедњег човјека. (Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 219; Ѓ. Nikprelević, *n.d.*, s. 184, 186)

Климентима пошло је још око четири стотине црногорских поданика (Ораховаца Коћа и других), али су они враћени натраг прије почетка оружаних сукоба.¹³⁵⁶

Са црногорске стране је процијењено да би свака већа помоћ устаницима била исувише очигледна, што би свакако умањило могућност Цетиња да се брани од турских напада да је умијешана у устанак Албанаца, односно да пред европским силама одржи тезу о својој неутралности у вези збивања у Малесији. Из тога разлога средином маја донијета је одлука „ да се нипошто јабане не смије налазити међу појединим барјацима више но по 10“.¹³⁵⁷

Због многобројних протеста османског представника на Цетињу да Црногорци снабдијевају устанике на климентском ратишту наоружањем, одлучено је да се промијени дотадашња маршрута дотура оружија и муниције да би се избјегла могућност да такво дјеловање буде откривено на терену. Тако је за транспорт наоружања до фронта у Климентима, који је иначе вршен само ноћу, умјесто правца Подгорица-Затријебач, отворен правац Подгорица-Биоче-Орахово-Затријебач.¹³⁵⁸

Колико се са црногорске стране водило рачуна о томе да се укрију трагови њене умијешаности у албанско-османски сукуб, свједочи и наредба Јанка Вукотића, према којој је командир Стојан Поповић имао да обавијести Мила Рашовић „ да ради неће ли успјети да се колико год од чаурица покупи и добро закопа“.¹³⁵⁹

Осим у Климентима, устаници су почетком маја (20 април/3. мај), царској војсци нанијели тежак пораз и приликом њеног покушаја да од Тузи напредује према Дечићу. Тада је погинуло и рањено преко 150 османских војника, док су Малисори имали 17 мртвих и 18 рањених бораца.¹³⁶⁰

---

¹³⁵⁶ Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 219.

¹³⁵⁷ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 205, 281; АИИЦГ, фасц. 152, док. 68, 379.

¹³⁵⁸ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 205.

¹³⁵⁹ АИИЦГ, фасц. 152, док. 68, 379.

¹³⁶⁰ Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 220; Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 315.

12.18. ПРОКЛАМАЦИЈА О АМНЕСТИЈИ УСТАНИКА, МОЛБА УСТАНИЧКИХ ВОЂА СУЛТАНУ И ЗАУЗИМАЊЕ МАЛЕСИЈЕ ОД СТРАНЕ ОСМАНСКЕ ВОЈСКЕ

Схвативши да умирење устанка у Малесији неће тећи планираним током, Порта је наложила Шефкет Тургут-паши да Малисорима упуту прокламацију о амнестији.¹³⁶¹ Према овом документу, који је објављен 29. априла/12. маја 1911. године, устаницима се гарантује да ће бити ослобођени од кривичног гоњења, уколико се у року од пет дана врате својим кућама и предају наоружање надлежним властима. Прокламација није обухватала албанске главаре „који су били узрочници нереда“, али је и њима било дозвољено да се врате у отаџбину, с тим да буду изведени пред војни суд.¹³⁶²

Малисори су се „по црногорском савјету и на позив својих главара“ састали у Грудама (Шкалегегга), „на саму границу црногорску“, да би се договорили на који начин да одговоре на Тургут-пашину прокламацију.¹³⁶³

Суштина њиховог одговора односила се на то да ће они положити оружје „тек тада када не буде Устав и закон мртва ствар, већ жива ствар!“, односно кад буду били једнако третирани са муслиманским поданицима Царевине. Но, како су малисорски прваци били у дилеми да ли је Прокламација упућена из Цариграда или је било ријеч о самосталном акту Тургут-паше, у одговору је такође писало: „Ако садржина ваше Прокламације не долази од Императора, већ од вас, онда, молимо вас, пошаљите нам некога с којим се можемо споразумјети. У противном, нећемо се вратити у наше

---

¹³⁶¹ Неколико дана прије ове прокламације (24. априла/ 7. маја), Тургут-паша је запријетио устаницима да ће запалити све њихове куће уколико се не предају. (Џ. Nikprelević, *n.d.*, s. 198,205).

¹³⁶² То су били сљедећи главари: Љуц Марк Ђељоши, Мараш Паљи, Франо Паљи (Сељци), Мираш Љуца (Кастрати), Сокољ Баџи (Груде), Дед Ђо Љуљи (Хоти), Том Ника (Шкрељи) и Мехмед Шпенди (Шаља) (Isto, s. 195, 196, 316; Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 221, 276)

¹³⁶³ Кад је ријеч о Климентима, њима је у своје име, а по налогу Јанка Вукотића, потпоручник Ника Ђељошевић имао да поручи да између себе изаберу неколико људи који ће најприје доћи у Затријебач, а затим поћи у Груде на састанак са осталим малисорским главарима. (Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 221, 276; Џ. Nikprelević, *n.d.*, s. 197, 199, 316; И.Г. Сенкевич, *Освободителноне движение албанског народа в 1905-1912 гг*, Москва, 1959, с. 182, *Национально-освободительная борьба албанског народа в 1911-1912 годах*, Москва, 1957, с.49)

куће, које нам је запалила ваша војска, која је нас опљачкала и наша дјеца сада се налазе одвојена по планинама и на нашу жалост већина у туђини“.¹³⁶⁴

Нешто раније, 28. априла, устаничке вође су упутиле молбу султану Мехмеду V, тражећи од њега помиловање. Овим поводом Цетињски вјесник је писао да су Шефкет Тургут-паши „ту молбу послали на мишљење из Цариграда а он ју је одбио с мотивацијом, да се не треба уважити, нити узимати у обзир, јер није надлежно поднешена“. То је значило да су „молиоци требали да се обрате њему и својим мјесним властима, а не никако да их обилазе и да се директно обраћају Султану“.¹³⁶⁵

Ђорђе Никпрељевић, у свом дијелу *Устанак у Малесији 1911. године*, пише да су малисорски прваци унаприје знали какав ће бити одговор на њихову молбу. Међутим, „ такав потез је учињен из дипломатских разлога“, да би се доказало европској дипломатији да Цариград не жели да се договара са својим поданицима, како би се спор ријешо на миран начин. Осим тога, Никпрељевић каже да је и Црна Гора искористила негативан одговор на устаничку молбу. Цетиње је добило аргумент да тврди, да поред тога што не жели да се мијеша у унутрашње ствари Османског царства, оно не може да откаже гостопримство Албанцима, пошто они немају куда да се врате, јер њихове власти неће да их приме.¹³⁶⁶

Три дана прије истека петодневног рока истакнутог у прокламацији, Шефкет Тургут-паша је покренуо офанзиву на устаничке положаје.¹³⁶⁷ Након жестоких окршаја, османска војска је 22. јуна 1911. године успјела да посједне Малесију, чије је становништво спас потражило у Црној Гори.¹³⁶⁸ Међутим,

---

¹³⁶⁴ Ђорђе Никпрељевић у својој књизи констатује да више не постоје сумње „ да је садржина Прокламације акт Министарског савјета, а не турског генерала“. (Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 197, 198)

¹³⁶⁵ Исто, с. 197, 199, 200; *Цетињски вјесник*, бр. 34, Цетиње, 4/17. мај 1911.

¹³⁶⁶ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 199.

¹³⁶⁷ У вези са овим, црногорски конзул у Скадру Душан Греговић је у једном свом писму забиљежио: „Неки консули су оштро примијетили Тургут-паши зашто је напао на усташе прије него се увјерио какав ће одговор они дати његовој прокламацији, и прије означеног рока–Тургут-паша се брани тиме што каже, да су трупе биле нападнуте од усташа, па су се морале бранити“. Потом Греговић констатује: „Но ово су само изговори, да не речем турске лажи“. (Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 221, 278; Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 316)

¹³⁶⁸ Генерал Митар Мартиновић, који је заједно са Јанком Вукотићем био задужен за спровођење политике краља Николе према сјеверној Албанији, те сходно томе сарађивао са устаничким руководством и имао задужења по питању албанске емиграције, изнио је

Албанци су, изводећи герилске акције, наставили борбу са турским снагама, све до рјешења малисорске кризе почетком августа 1911. године, о чему ће бити више ријечи у каснијем излагању.¹³⁶⁹

12.19. ЗВАНИЧНА И НЕЗВАНИЧНА ПОЛИТИКА ЦРНОГОРСKE ВЛАДЕ

У црногорској скупштини је 16/29. априла поднијета интерпелација, којом се од владе тражи да се изјасни „на ком становишту остаје“ према збивањима у непосредном црногорском сусједству.¹³⁷⁰

У одговору на интерпелацију Лазар Томановић је, између осталог, рекао: „Краљ. Влада ће се и у напријед држати строге неутралности у смислу расписа мога друга унутрашњих дијела¹³⁷¹, публикованог у званичном листу; а у смислу ријешења Министарског Савјета обустављена је већ свака државна помоћ имигрантима, који су упућени да се покоре царским властима, осим рањеника, а до тада могу зарађивати на државним путовима

податак да је у току трајања избјегличке кризе 1910-1911. године у Црној Гори боравило 20 000 емиграната. (М. Рашовић, *н.д.*, с. 254–258; Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 221, 222; Ђ. Nikprelević, *н.д.*, с. 10, 62, 67, 204, 213; Н. Мартиновић, *н.д.*, с. 12)

Након завршетка устанка у Малесији, краљ Никола је у разговору са дописником бечке *Нове слободне пресе*, изјавио да је издржавање емиграната Црну Гору коштало 4 милиона перпера. При том треба имати у виду да је планирани буџет прихода за 1911. годину износио 3 985 132 перпера. (Н. Ракочевић, *н.р.*, с. 149; Ђ. Nikprelević, *н.д.*, с. 82).

¹³⁶⁹ Ђ. Nikprelević, *н.д.*, с. 214.

О борбама побуњеника против османске војске, детаљно је извјештавао *Цетињски вјесник* у свим бројевима који су излазили током трајања устанка.

¹³⁷⁰ *Глас Црногорца*, бр. 17, Цетиње, 20. април/2. мај 1911.

¹³⁷¹ Дана 24. марта/6. априла 1911. године министар унутрашњих дјела Марко Ђукановић упутио је свим обласним управитељима распис у коме се, између осталог, каже: „Колико ће трајати ово стање Малисора, не зна нико; овијем налажем Вам да најстрожије ред обдржајете и да строго имате у виду, с једне стране неповредимост наших добрих односа са турском царвином, а са друге, хуманитарне дужности према паћеницима, дотле, док они то заслужују добрим владањем.

Особито се препоручује пограничним обласним управитељима, да чељад и живо пребјеглих уклоне подалеко од границе и прекину сваки саобраћај њихов са устаницима; да с наше стране никоме не дозвољавају прелазак преко границе под оружјем, а тако исто ни из преко границе овамо; а дужни су савјетовати докле год њихов савјет може допријети, да се емигранти покоре и милости царској предаду. И ко се на то приволи, пошто се надлежној власти пријави, нек му се дадне пратња до најближе прекограничне вароши, или до којег другог мјеста на граници“. (*Глас Црногорца*, бр. 13, Цетиње, 26. март/8. април 1911)

за своје издржавање и своје нејачи.¹³⁷² Држава је за њих доста учинила, а народ наш још више, особито погранични, који је много претрпио и једнако трпи. Остаје још само одбор, који прима добровољне прилоге, и које може појединцима пружати помоћи.

Господо народни посланици! Црна Гора је своју хуманитарну и међународну дужност извршила и преко својих сила, и тим је морално доста добила. А сада Црна Гора хоће да подржи оне досадашње добре односе са моћном сусједном царевином, а надамо се да је то и жеља просвијећених државника, који њом управљају. Берлински конгрес дао је и нама и њима добру лекцију“!¹³⁷³

Томановићев одговор, којег је скупштина у цјелости прихватила, био је сасвим очекиван.¹³⁷⁴ Црногорска влада званично није доводила у питање своју политику неутралности, при чему је укидање државне помоћи избјеглицама и њихово позивање на покорност царским властима, имало за циљ да убиједи османску страну у искреност тако прокламоване политике.

С друге стране, ни незванично држање Црне Горе према малисорском устанку није се промијенило, о чему је било ријечи приликом разматрања Тургут-пашиног похода на Малесију. Цетиње је и даље пружало помоћ устаницима, дозирајући је сходно тренутној ситуацији на терену, а имајући у виду интензитет протеста османске дипломатије у вези црногорске умијешаности у малисорско-турски сукоб.

---

¹³⁷² Ову одлуку Министарски савјет донио је на сједници од 12/25. априла, реагујући на извјештај којег је истог дана Јанко Вукотић упутио министру унутрашњих дјела, а у коме се предочава тешко стање у коме се налази албанска емиграција и истиче потреба његовог рјешавања. (АИИЦГ, ф. 151, док. 111; Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 70, 71)

¹³⁷³ *Глас Црногорца*, бр. 17, Цетиње, 20. април/2. мај 1911.

¹³⁷⁴ Поводом одговора Лазара Томановића на поднијету интерпелацију, црногорска скупштина је донијала резолуцију сљедеће садржине: „Народно Представништво саслушав одговор г. Министра спољних послова, одобрава заузето становиште Краљевске Владе у овом питању, и увиђа, да се Црна Гора налази у веома тешком положају усљед пограничних нереда у Турској, па се нада, да ће Краљевска Влада знати одржати на висини ничим не повријеђени углед Црне Горе, која је вјековима чувала и очувала своју слободу и независност“. (Исто)

12.20. РАЗЛИЧИТЕ ИЗЈАВЕ ШЕФКЕТ ТУРГУТ-ПАШЕ

Свакако да приговори које је османска страна износила на рачун умјешаности Црне Горе у устанак у Малесији, нијесу били подстакнути само учешћем црногорских поданика у оружаним сукобима, већ су представљали израз турске немоћи да ефикасно ријеше албанску побуну. Да су модерно наоружане турске снаге, биле у стању да своју предност у људству и техници адекватно искажу на бојном пољу, вјероватно се не би превише освртали на црногорску помоћ Малисорима. Тим прије што та помоћ, која је устаницима уистину доста значила, посматрана у сразмјери са ангажованом турском силом, ни у погледу наоружања подијељеног устаницима, а поготово ни у погледу бројности црногорских поданика у устаничким редовима, није требала Турцима да задаје толику бригу.

Међутим, испоставило се да је цијена успостављања реда у Малесији била веома велика, за што је било потребно наћи оправдање, како у први план не би испливала недораслост османске војске да на очекивани начин одговори задатку који је пред њом постављен.

Засигурно да је такво стање ствари тешко погађало Шефкет Тургут-пашу, не само због тога што је он предводио акцију гушења устанка у Малесији, већ и зато што је у својим иступима истицао да ће се лако обрачунати са Малисорима.¹³⁷⁵ Стога је паша у многим приликама исказивао нетрпељивост према Црној Гори, што је конзул Греговић забиљежио у свом извјештају од 7/20. маја: „ Од доласка његовог па све до мало дана Тургуд-паша је, у разговору са званичним и незваничним особама, а такође и дописницима страних новина, чинио више пута такве испаде, који су личили на неку пријетњу, уперену противу нас, због тобожњег нашег учешћа у малисорском устанку. Он је толико био дигао тон у његовом оштром осуђивању, да су се сви овдашњи конзули нашли побуђени, да те његове изазивачке пријетње доставе својим владама“.¹³⁷⁶

¹³⁷⁵ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191/а, док. 1083/1; Конзулат Скадар (КС), 1911, ф. 1, док. 89/2; *Цетињски вјесник*, бр. 38, Цетиње, 18/31. мај 1911)

¹³⁷⁶ Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 278, 279.

Греговић потом обавјештава Цетиње да је „ ево седам-осам дана“, Тургут-паша у својим јавним иступима почео потпуно другачије да се односи према Цетињу. Он сада умјесто пријетњи „истијема особама изјављује признање и захвалу на адресу краљевске владе због пријатељског неутралног држања, особито инсистирајући на велику мудрост, увиђавност итд. итд. Њег. Величанства нашег Узвишеног Господара“. Поред тога, паша истиче неопходну потербу и искрену жељу Турске, да са свим балканским државама живи у миру, који је толико потребит за општи напредак“, пише даље Греговић.¹³⁷⁷

У наставку извјештаја црногорски конзул износи своје мишљење о могућим разлозима који су могли опредијелити Шефкет Тургут-пашу да промијени своју реторику према Црној Гори.

Греговић сматра да је могуће да су велике силе, на основу извјештаја својих конзула у Скадру, „упозориле Високу Порту на Тургуд-пашине испаде“, савјетујући јој да сви „државни фактори измијене њихов претећи тон према Црној Гори“, те да је она у том смислу писала паши.¹³⁷⁸

Црногорски конзул такође прихвата могућност да је Тургут-паша „сам увидио да прећерава границе“ и да таквим понашањем није успио да изазове Црну Гору да учини неки непромишљен акт, због којег би била изложена осуди јавности.¹³⁷⁹

Износећи још један евентуални разлог који је могао опредијелити Шефкет Тургут-пашу на промјену свога држања према Цетињу, Греговић каже: „Или, напосокон, он жели да нас лијепим ријечима и разним комплиментима у нашем повјерењу заљуљушка, па да нас са чим било толико изазове, да будемо приморани ући у конфликт преко наше воље, рачунајући да ћемо бити неспремни наспрам његове велике војске, која ће се у толико нагомилати дуж наших граница, све под изговором да долази усљед

---

¹³⁷⁷ Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 279.

¹³⁷⁸ Исто.

¹³⁷⁹ Исто.

унутрашњих немира и пројектованог султановог пута у скопљанском вилајету“.¹³⁸⁰

На крају Греговић констатује да „ не треба имати особитог повјерења у лијепим ријечима и пријатељским изјавама Високе Порте, а јошт мање Тургуд-пашиним“, те да Црна Гора треба искључиво да се управља „ према тој значајној околности“, да се дуж њене границе непрестано гомилају османске трупе.¹³⁸¹

12.21. ОПАСНОСТ ОД ИЗБИЈАЊА РАТА ИЗМЕЂУ ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА И ЦРНЕ ГОРЕ

Изнијетој анализи Душана Греговића тешко да би се шта могло додати. Ово поготово када се имају у виду изјаве Тургут-паше, који је пред дописницима страних новина, величајући војну способност оружних снага са којима је командовао, знао да каже да је његовој војсци и Балкан узак, а камоли Малесија.¹³⁸²

На опасност од османског напада на Црну Гору из Скадра је упозоравао и Петар Пламенац.¹³⁸³ Тако је он у писму од 19.маја/1. јуна обратио пажњу

---

¹³⁸⁰ Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 279.

Као што је већ речено, сједиште Косовског вилајета било је у Скопљу, па је засигурно то разлог што је у свом извјештају овај вилајет Греговић назвао скопљанским.

¹³⁸¹ Исто.

¹³⁸² Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 185.

¹³⁸³ Говорећи о конзулату Црне Горе у Скадру, рекли смо да је Душан Греговић по други пут именован за црногорског конзула у том граду фебруара 1910. године, као и да га је у марту 1912. године на тој дужности наслиједио Иво Јовићевић. Међутим, из даљег излагања ће се видјети да је у периоду другог Греговићевог мандата, извјештаје из Скадра слао и Петар Пламенац, одакле би се могло закључити да је Греговић тада из неког разлога био одсутан из Скадра, те да је до његовог повратка конзуларне послове обављао Пламенац.

По доласку у Скадар Пламенац се сусрео са Шефкет Тургут-пашом, којом приликом му је рекао да Црна Гора жели да са Османским царством одржи пријатељске односе и да ће све учинити да очува строгу неутралност у вези устанка Малисора. Иако је Пламенац примијетио да су ове ријечи веома пријале Тургут-паши, овај ипак није пропустио прилику да каже да је утврђено да се у великој мјери црногорско оружје налази код Малисора. На то је Петар Пламенац одговорио да је то могуће због тога што се оружје које је изашло из употребе у црногорској војсци могло „у своје вријеме куповати у Црну Гору“. Потом је паша рекао „ да је утврђено да има најмодернијег црногорског оружја код усташа“. Пламенац је одговорио да је и то могуће, али да је ту ријеч о украденом оружју или оружју које су Малисори узели од оних Црногораца које су убили на граници, а које су он и његови „прешаственици у Скадру“ узалуд тражили од турских власти. При том је истакао да је

Цетињу „да Турска овдје нагомилаје не само велику војску него и велики војни материјал; велику количину топова и митраљеза“. Пламенац даље пише да је мишљење свих страних конзула у Скадру „да Турска има неку задњу мисао“, пошто јој није потребна толика војска и толико војног материјала да савлада устанике. Потом каже да он лично сматра да Црна Гора треба да се грозничаво припрема за рат, како је Турци не би затекли наспремну.¹³⁸⁴

Три дана раније, Пламенац је обавијестио црногорску владу да му је „један од конзула“ рекао „да је добио од конзула своје земље у Солуну извјешће, да је из Солуна пошло прије неки дан 16 батаљона војске за Митровицу“, одакле ће се упутити за Беране, те да су официри „говорили да иду на Црну Гору“. Зато је Пламенац и овом приликом упозорио Цетиње на опрезност, односно да би добро било „да се предузму све могуће мјере са те стране наше границе“, пошто није искључена могућност да ће Турци напасти Црну Гору послје султановог повратка са Косова.¹³⁸⁵

У извјештају од 30.маја/12. јуна Петар Пламенац констатује да се дуж црногорско-османске границе од стране Скадарског вилајета нагомилао око 40 000 турских војника, „са огромном артиљеријом и другим војним материјалом“, те да ће, ако се тако настави, за 15-20 дана на граници од Плавнице до Климената бити концентрисано 60 000 Турака.¹³⁸⁶ При том

увјерен „да то оружје није било одузето Малисорима приликом њињог разоружања“, као и да је сигурно било и другог оружја које они том приликом нијесу предали. У наставку разговора Тургут-паша је казао да извјештаји османских органа у Црној Гори говоре о томе да црногорске власти „примају од већ пријатељски арбанашке бунтовнике и тим их анкуражирају у побуну“, те да се на такав начин само могу пореметити добри односи између двију земаља. Одговарајући на ову Тургут-пашину примједбу, Пламенац је рекао да је његов задатак да обавјештава своју владу само о стварима за које је сигуран да су истините, као и да је боље „не достављати ништа него ли увеличавати“. Затим наглашава да би тог принципа требали да се држе и османски агенти у Црној Гори, а „нарочито онај у Подгорици“, за којег му је речено „да воли да увеличава, јер ће бити по свој прилици слабо обавијештен он сам“.

(ДАЦГ, КС, 1911, ф. 1, док. 113)

¹³⁸⁴ ДАЦГ, КС, 1911, ф. 1, док. 118.

¹³⁸⁵ ДАЦГ, КС, 1911, ф. 1, док. 113.

¹³⁸⁶ О гомилању османске војске на црногорској граници писао је и руски војни агент у Црној Гори Потапов. Тако је он, позивајући се на информације црногорског министарства војног, у извјештају датираним 6/19. маја, обавијестио Петроград да ће кроз неколико дана на граници бити концентрисано око 60 турских батаљона и то: 14 у Беранама, 15 у Гусињу и 30 на простору од Гусиња до ушћа Бојане. У извјештају од 3/16. јуна Потапов је записао да се

Пламенац каже да је мишљена да ће Турци „скоро посигурно“ напасти Црну Гору.¹³⁸⁷

Могуће да је Пламенац, одређујући се да напише колико је времена потребно да се на поменутом дијелу границе концентрише назначени (а не неки други) број османских војника, сматрао да је управо од стране Цариграда планирано да се ангажује толико војске. Ово због тога што је он у извјештају датираним 19. маја/1. јуна написао да је дошао до сазнања да је Тургут-паша добио телеграм од османског министра војног Махмут Шефкет-паше у коме га овај обавјештава „ да му шаље за 60 000 војника муниције, хране и другог што је нужно“.¹³⁸⁸

Марко Рашовић, у свом дјелу Племе Кучи, каже да је Порта ради гушења Малисорског устанка одлучила да ангажује око 50 000 војника на сектору Љеш-Скадар и око 20 000 војника (помоћне снаге) на простору Пећ-Ђаковица-Плав. Ове мјере, сматра Рашовић, уједно су представљале и припрему Османског царства за рат против Црне Горе. Он такође каже да је прикупљање трупа трајало до краја маја (стари календар-н.п), али да је Тургут-паша предузео напад на устанике са снагама које је имао на располагању, „појачавајући мобилисане снаге добровољцима из Скадра и околине“.¹³⁸⁹

На извјесност рата између Црне Горе и Османског царства указивао је и петроградски лист *Новое время* (Ново вријеме).¹³⁹⁰ Тако у његовом броју од 15/28. маја пише да официри македонског корпуса, који је био размјештен по

продужава долазак турске војске у Албанију, те да њена бројност достиже 60 000 људи. (Н.М. Потапов, *н.д.*, с. 500, 505)

Чикашки лист Хералд Трибјун (Herald Tribune), у свом броју од 26. јуна 1911. године, донио је вијест да су Турци довели 50 000 војника на растојање једнодневнег марша до црногорске границе. (Д.Р. Живојиновић, *Устанак Малисора 1911. године и америчка помоћ Црној Гори*, Историјски записи, књига XXIV, св. 2, 1967, с. 323)

¹³⁸⁷ ДАЦГ, КС, 1911, ф. 1, док. 133/2.

¹³⁸⁸ ДАЦГ, КС, 1911, ф. 1, док. 118.

¹³⁸⁹ М. Рашовић, *н.д.*, с. 252, 253.

¹³⁹⁰ Овај лист пратио је актуелна питања у вези збивања на црногорско-османској граници, а његови чланци који су о томе писали превођени су на српски језик и објављивани у Гласу Црногорца. Тако је *Ново Вријеме* од 24. јуна/7. јула објавило да се око црногорске границе налази више од 60 000 османских војника, да би у Гласу Црногорца датираним 9/22. јула био презентирани чланак овог листа у коме, између осталог, пише да је на црногорској граници концентрисано „седамдесет хиљада иностране војске“. (*Глас Црногорца*, бр. 28, Цетиње, 30. јун/13. јул 1911; *Глас Црногорца*, бр. 29, Цетиње, 9. /22. јул 1911)

црногорској граници, „с нестрпљењем чекају ма какав повод, да отпочну рат против Црне Горе, не базирајући се ни мало на планове Портине“. При том се сматра да је Тургут-паша потпуно сагласан са својим официрима, те да се њему приписује намјера „да за сваки случај заузме Бар и Улцињ, да прекине Црној Гори саобраћај са морем, и тим је поврати у положај који је она заузимала до Берлинског конгреса“. Потом се износи мишљење да да османски министар војни Махмуд Шефкет-паша не одобрава такву намјеру, али да се цариградска влада налази „под притиском рјешитељног официра“, тако да „нико не може да јемчи за сјутрашњи дан“.¹³⁹¹

Сасвим је могуће да су Турци имали план да нападну Црну Гору и да су чекали повољну прилику да ступе у акцију. Таква прилика могла је бити или недовољна борбена готовост црногорске војске у односу на бројност турских трупа нагомиланих на граници, што су ове могле да искористе да изврше изненадан напад на црногорске снаге, или, пак, непромишљен одговор Цетиња на османске провокације и пријетње.

У првом случају Порта би своју акцију пред великим силама засигурно правдала умјешаношћу Црне Горе у устанак у Малесији, док би се у случају остваривања другог сценарија Турцима отворила могућност да ескалацију ратних сукоба образложи нападом Црногораца на османске јединице, које су једноставно биле принуђене да на такву провокацију адекватно одговоре.

Међутим, разлози гомилања османске војске на граници могли су бити различите природе. О томе Греговић пише у два своја извјештаја из априла 1911. године (по старом календару).

У једном од њих (19. април/2. мај), црногорски конзул извјештава да је Тургут-паша два дана након свога доласка изјавио, „да му је довољна она војска што је са собом довео да угуши устанак и да неће тражити да му се пошаље јошт нове војске“. Затим каже да неће да улази у то да ли је паша био искрен када је то казао, али да жели да констатује да је последице његовог доласка придошло још преко пет хиљада војника, којих тренутно има више

---

¹³⁹¹ *Глас Црногорца*, бр. 22, Цетиње, 23. мај/5. јун 1911. године.

од тринаест хиљада. Греговић такође наводи и да се очекује долазак нових османских формација.¹³⁹²

Потом црногорски конзул обавјештава Цетиње да је Тургут-пашу „једна личност упитала шта је потребита толика војска против једне шаке Малисора“, те да је он одговорио на начин што је упитао ту особу да ли мисли да је та војска „искључиво противу Малисора наперена“.¹³⁹³

Након тога црногорски конзул пише: „Долазак оволике војске различито се овдје тумачи: једни тврде да је наперена противу Црне Горе, без да Турска намјерава заратити, али толико бар да Црну Гору морално понизи тј, да Арнаутима прикаже да је Црна Гора мала и немоћна да им може ишта помоћи и да се у њу немају шта надати, него, ако себе добра желе, да треба да буду лојални и покорни султанови подајници. Други опет кажу да је врење у цијелом Санџаку и да од часа до часа може букнути јачи устанак у Миридитима, Дебру, Краснићима ит.д.“ У таквим приликама, наставља даље Греговић, сматра се да је потребно имати до тридесет хиљада војника да би се могло господарити ситуацијом.¹³⁹⁴

У другом извјештају (27. април/10. мај), Греговић обавјештава црногорску владу да су два батаљона османских војника упућени „на страну приморске области“, те да се у Скадру различито тумачи овакав поступак османских власти. Једни мисле, пише Греговић, да је ријеч о пријетњи упереној против Црне Горе. Други сматрају „да је то од бојазни од нас“, каже даље црногорски конзул. Затим наставља: „Трећи веле, да ће се та војска распоредити дуж границе, да пази да се од нас не унесе оружја; а неки опет говоре да јој је задатак да спријече евентуални упад добровољаца из Италије на које се непрестано ишчекује, а који би морали доћи преко Улциња“.¹³⁹⁵

Уколико се у вези Турака и може размишљати о томе да ли су они имали скривених агресивних намјера према Црној Гори, када је ријеч о црногорском владару сасвим је јасно да је он у крајњем исходу морао рачунати на обрачун са Османлијама. Без отвореног сукоба са Отоманском

---

¹³⁹² ДАЦГ, КС, 1911, ф. 1, док. 96А.

¹³⁹³ Исто.

¹³⁹⁴ Исто.

¹³⁹⁵ ДАЦГ, КС, 1911, ф. 1, док. 102.

империјом краљ Никола није могао да оствари своју спољнополитичку преокупацију о присаједињењу сјеверне Албаније Црној Гори, а његово свесрдно помагање Малисорског устанка имало је да буде само етапа ка реализацији тог циља.

У сваком случају, црногорско-турски односи били су веома затегнути. При том су атмосферу рата подгријавале и османске новине, па је у Гласу Црногорца од 7/20. маја 1911. године констатовано да „турска штампа пријети једнако Црној Гори због устанка у Малесији“. ¹³⁹⁶

Црногорски владар био је спреман за било какву евентуалност. Стога је 9/22. маја могао позвати дојена дипломатског кора, италијанског посланика барона Сквитија, да би га замолио да пренесе својим колегама, да је усљед гомилања турских трупа дуж границе и опасности од њихових агресивних намјера према Црној Гори, предузео одговарајуће мјере. Том приликом краљ је саопштио да је наредио да се црногорским резервистима подијели 12 000 пушака и да се пограничне јединице снабдију муницијом, те да све буде спремно за случај мобилизације војске, која је, према његовим ријечима, у року од пет дана могла бити потпуно спремна за рат.¹³⁹⁷ Црногорски владар је додао да ово наређење неће отказати све док му велике силе не гарантују да не постоји опасност од османског напада на Црну Гору.¹³⁹⁸

---

¹³⁹⁶ Након тога у новинама се истиче да Црна Гора потпуно поштује начело немијешања у устанак у Малесији, те да велики број црногорских држављана „у вријеме најпречих пољских радова“ мора „стајати на граници ради држања реда и чувања неутралности“. Поред тога, црногорска држава подноси вели терет због свога хуманитарног односа према турским поданицима који су пребјегли у Црну Гору. Стога је Турска према Црној Гори „само и једино дужник и обвезник, а никако нема право да узме улогу тужитеља“. На крају овог чланка пише: „Кад већ толико далеко иду, да нам ратом пријете, онда нека приме од нас, Црне Горе достојну поруку: ми се рата не бојимо! Стојимо на отвореној пољани. Страх о овим горама никада није било, нити ће га бити. (Глас Црногорца, бр. 20, Цетиње, 7/20. мај 1911)

¹³⁹⁷ И.С.Галкин, *н.д.*, с. 138, 139; Н.М.Потапов, *н.д.*, с. 502; И.Г.Сенкевич, *Освободително движение албанског народа в 1905-1912 гг.*, с. 183, *Национально-освободительная борьба албанског народа в 1911-1912 годах*, с. 50.

Још прије него што је Тургут-паша предузео акцију против Малисора, Црна Гора се спрамала за случај да Турци нападну Подгорицу. С тим у вези Лазар Томановић је забиљежио: „Градио се колски пут са чекања у Даниловград, за случај да непријатељ заузме Подгорицу. Правио се пут на једно брдо, с ког се могла бранити Подгорица топовима“. (Л. Томановић, *н.р.*, с. 353)

¹³⁹⁸ Н.М.Потапов, *н.д.*, с. 502.

12.22. ДИПЛОМАТСКА АКЦИЈА ПЕТРОГРАДА

Не желећи да постојећа ситуација на црногорско-османској граници буде увод у избијање рата између двију земаља, руска дипломатија је настојала да утиче на обје стране да предузму кораке у правцу смиривања међусобне напетости.

У том циљу, замјеник руског министра иностраних послова Нератов, упутио је 10/23. маја дипломатском представнику Русије у Црној Гори Арсењеву телеграм, са инструкцијама да хитно утиче на краља Николу и његову владу, да се уздржавају од сваког корака који би у постојећим околностима могао да се протумачи као иступање против Турака или као охрабривање побуњених Албанаца.¹³⁹⁹

Истовремено се Петроград, преко свог посланика у Цариграду Чарикова, обратио Порти једним саопштењем. У њему се османска влада подсећа да је од почетка Малисорског устанка увјеравала Русију да стоји на становишту одржања међународног мира. Међутим, с обзиром на то да се турске трупе гомилају у непосредној близини црногорске границе, постоји озбиљна опасност да мир буде нарушен, односно да и најмањи инцидент изазове конфликт, „чије се посљедице у овом часу не би могле предвидјети“.¹⁴⁰⁰

Потом руска влада износи мишљење да се мјере које је Цетиње предузело ради заштите својих граница не могу сматрати као пријетња сусједној држави, него да представљају „природне мјере којима је сврха самоодбрана Црне Горе и обезбјеђења реда на њеном земљишту“.¹⁴⁰¹

Даље се у саопштењу изражава увјерење „да и Порта дијели ово гледиште“ , као и да се Петроград нада да ће османска влада „неодложно и у најкетегоричнијем облику“ изјавити „своје сасвим мирољубиве осјећаје према Црној Гори.“ На тај начин ће „допринијети ограничењу ратног стања и

---

¹³⁹⁹ И.С.Галкин, *н.д.*, с. 139.

¹⁴⁰⁰ *Глас Црногорца*, бр. 21, Цетиње, 14/27. мај 1911.

¹⁴⁰¹ Исто.

самој могућности опозивања изванредних војних мјера већ предузетих од стране Црне Горе“.¹⁴⁰²

На крају се каже да царска влада „неће пропустити са своје стране да и даље настави своје савјете умјерености и хладнокрвности Краљевској Црногорској Влади“.¹⁴⁰³

Иступање Русије у Цариграду била је прилика да и остале европске државе интервенишу код Порте у циљу предупредивања избијања рата на Балкану, али оне нијесу нашле за сходно да подрже руску иницијативу. Најприје се огласила Њемачка, која је указала на своје пријатељске односе са Турцима, са жељом да у вези питања устанка Албанаца младотурској партији пружи доказ пуног повјерења. Након ње, у истом тону, реаговале су Аустро-Угарска и Италија. Енглеска, која се огласила са извјесним закашњењем, назвала је руску иницијативу благотворном.¹⁴⁰⁴

12.23. КРИТИКЕ БЕЧКЕ ВЛАДЕ УПУЋЕНЕ ЦАРИГРАДУ И НОВА АМНЕСТИЈА УСТАНИКА

Под притиском јавног мњења у земљи, прије свега клерикалних кругова, да се енергично заложи за Малисоре, како је то, према њиховом мишљењу, Русија учинила за Црну Гору, влада у Бечу је одлучила да изађе из оквира своје политике не мијешања у унутрашње ствари Османског царства.¹⁴⁰⁵ Међутим, она је само дијелом удовољила својим критичарима, на

---

¹⁴⁰² *Глас Црногорца*, бр. 21, Цетиње, 14/27. мај 1911.

¹⁴⁰³ Исто.

¹⁴⁰⁴ И.Г.Сенкевич, *н.р.*, с. 50.

¹⁴⁰⁵ У вези политике аустроугарског министра иностраних послова Ерентала према албанском питању, посланик Угарског парламента Емерих Иванка поднио је интерпелацију, у чијем образложењу је изнио разлоге пасивног држања Монархије у односу на османско-албански сукоб. Он је рекао да је у вријеме анексионе кризе Ерентал подијелио 10 000 манлихерских пушака и већу своту новца Малисорима, Миридитама и другим албанским племенима. Албанци су имали да изазивају чарке са младотурским режимом како би овај признао анексију Босне и Херцеговине, али и да са леђа нападне Црну Гору уколико би она била спремна да ратује због анексије. Албанским вођама дијељен је новац као поклон у име цара, при чему је дио њих и касније примао сталну годишњу плату од аустроугарског министра иностраних послова. Оружје које је упућено Албанцима било је заплијењено у Фијуми (Ријеци), грешком угарских царинских власти које о томе нијесу биле обавијештене, а скандал који је овим поводом настао заташкан је тешком муком. Након признања анексије

начин што су полузванични листови *Fremdenblatt* и *Neue Freeise Oresse*, 8. јуна објавиле чланке, у којима су оштро критиковале Порту због немилосрдног гушења устанка. При том се истакло да би османска влада трабала да води политику сарадње са Албанцима, а не сталног ратовања против њих.¹⁴⁰⁶

Османски амбасадор у Бечу затражио је од Ерентела да објасни како би требало да се схвати поменути чланак, на што му је одговорено да је и Цетињу упућена опомена да се строго придржава неутралности.¹⁴⁰⁷

Поводом аустроугарског иступања, Ерентал је разговарао и са руским амбасадором у Бечу Тирсом. Том приликом рекао му је да се Монархија заузела за сигурност албанских католика, због тога што се Порта према њима понијела окрутно, без обзира на то што је Аустро-Угарска, као и друге велике силе, у више наврата пријатељски савјетовала Цариград да приликом гушења устанка Албанаца избјегава крвопролиће.¹⁴⁰⁸

У Монархији је, иначе, била изражена бојазан да сукоб младотурске власти и Албанаца могу искористити балканске државе, а самим тим и Русија.¹⁴⁰⁹ То би свакако изазвало покрете словенског живља које се налази под њеном влашћу. Стога је било потребно да се стање у Албанији не заоштрава, односно да Порта покаже више слуха за дипломатско рјешавање проблема.

Позиција Ерентала свакако је била много лакша, након што су са османске стране почели да се предузимају конкретни кораци у правцу уважавања албанских захтјева.

од стране Османског царства и побољшања односа између Цетиња и Беча, Ерентал је покушао да ово оружје одузме од Албанаца. Међути, суочени са строгим мјерама младотурског режима и усљед почетка устанка 1910. године, Албанци се нијесу одазвали његовом позиву. Све ово је било познато младотурцима, али су они ћутали јер им је Ерентал обећао помоћ у њиховој борби против Албанаца. У прилог својих навода, Иванка је истакао да Ерентал није одобрио да се у земљи образују добровољни одбори за слање хране емигрантима у Црној Гори. (Ђ. Микић, *н.р.*, с. 32)

¹⁴⁰⁶ Против Турака били су се побунили и Мирдити. Њихова најзначајнија акција била је неуспјешни напад на турски гарнизон у Љешу, изведен 3. јуна 1911. године. Прије тога, 27. априла 1911. године, италиалбански адвокат Теренц Точи прогласио је у мјесту Кимез у Мирдитима независност Албаније и формирао привремену владу. Међутим, цијела ствар била је врло кратког вијека и није имала никаквог значаја. (Дж. Д. Тредвеј, *н.д.*, с. 87, 88; С. Драшкић, *н.д.*, с. 132; П. Бартл, *н.д.*, с. 130, 131)

¹⁴⁰⁷ Ђ. Микић, *Аустро-Угарска и младотурци: 1908-1912*, Бањалука, 1983, с. 271

¹⁴⁰⁸ Ђ. Микић, *н.д.*, с. 272

¹⁴⁰⁹ Исто, с. 262–267, 271.

Према писању Гласа Црногорца од 6/19 јуна, Садредин-бег је у име своје владе обавијестио Лазара Томановића да је Порта одлучила „да амнестира све Малисоре без изнимке“. Ово, уколико устаници у року од десет дана¹⁴¹⁰ након прокламације положе оружје, „под условима протоколарним прошле јесени на Цетињу са бившим валијом скадарским Бедри-пашом“.¹⁴¹¹ Османски дипломатски представник у Црној Гори такође је саопштио да је султан одредио 10000 лира за оправку устаничких погорјелих домова, те „да ће се одмах приступи раду потребитом за њихово благостање“.¹⁴¹² При свему овоме Порта изражава наду да ће црногорска влада „радити, да се пребјегли Малисори, које мора издржавати, поврате на турско земљиште“.¹⁴¹³

12.24. КРАЉ НИКОЛА И ПОТАПОВ О ЕВЕНТУАЛНОМ ОСМАНСКОМ НАПАДУ НА ЦРНУ ГОРУ

Дана 16. јуна 1911. године краљ Никола је пред руским агентом у Црној Гори Потаповом, изнио став да је рат између Црне Горе и Османског царства неминован.¹⁴¹⁴ У образложењу своје тврдње краљ је указао на изузетно озбиљно стање на црногорско-турској граници, истичући да устанак у Малесији још није угушен, као што то тврде Турци, те да Портин амнестија неће резултирати тиме да након десет дана од њене објаве Албанци положе оружје. Зато ће младотурци, да би замаскирали крах свог режима започети рат са Црном Гором, ма колико се Црногорци трудили да елиминишу сваки повод за сукоб, закључује црногорски владар. Краљ

---

¹⁴¹⁰ Овај рок је продужаван два пута, први пут за пет дана, а потом за двадесет дана. (*Глас Црногорца*, бр. 25, Цетиње, 11/24. јун 1911; *Глас Црногорца*, бр. 28, Цетиње, 30. јун/13. јул 1911)

¹⁴¹¹ *Глас Црногорца*, бр. 24, Цетиње, 6/19. јун 1911.

Прокламација је објављена од стране Шефкет Тургут-паше у Скадру 17. јуна. Уочи њене објаве Тургут-паша је саопштио албанском становништву да су устаници коначно разбијени и да је војска овладава свим позицијама од Гусиња до Тузи, те да у тим мјестима више нема ниједног устаника, будући да су сви побјегли у Црну Гору. Међутим, ово саопштење није одговарало стварној ситуацији, јер су Албанци још увијек пружали жилав отпор османској војсци. (И.С.Галкин, *н.д.*, с. 144, 145)

¹⁴¹² *Глас Црногорца*, бр. 24, Цетиње, 6/19. јун 1911.

¹⁴¹³ Исто.

¹⁴¹⁴ Н.М.Потапов, *н.д.*, с. 504.

Никола моли Петроград да се ни у ком случају не укључује у ратне окршаје, јер не жели да због Црне Горе руска држава буде ослабљена, пошто је свјестан да је само јака Русија потребна словенима. Даље, црногорски владар предлаже да уколико дође до рата, руски инструктори који се налазе на Цетињу напусте краљевство, како би се одагнао сваки повод да се Русија окриви за подршку Црној Гори. Помоћ коју би Црна Гора жељела да добија од Русије у току рата са Турцима, односила би се на пошиљке које би стизале преко Црвеног крста и милосрдних сестара, као и на мањи износ новчаних средстава.¹⁴¹⁵

О свему овоме, сходно жељи краља Николе, Потапов је обавијестио Петроград, износећи при том своја запажања у вези са становиштем црногорског краља.¹⁴¹⁶

У свом извјештају руски војни агент истиче да се, без обзира на документовано утврђену умијешаност Цетиња у албански устанак, не може основано претпоставити да Турци имају агресивне намјере према Црној Гори. При том се никада не може искључити могућност изненадних дешавања услед неког безначајног повода. Што се тиче османских трупа стационараних у Албанији (60 000 војника), Потапов сматра да је њихова бројност једва довољна да се спријечи изненађење у случају општег устанка Албанаца, односно да Турци нијесу у стању да истовремено воде рат и са устаницима и са Црном Гором.¹⁴¹⁷

Услед свега, Потапов износи закључак да има основа за сумњу, да уствари црногорски владар жели рат са Турцима, како би спасио свој углед међу Албанцима, које је лакомислено и неопрезно гурнуо у неравноправну борбу са османском војском. Сљедствено томе, Црногорци су ти који траже повод за сукобе, а не Турци, при чему краљ Никола својим ријечима само припрема терен да за евентуални рат окриви османску страну. У том циљу се

---

¹⁴¹⁵ Н.М.Потапов, *н.д.*, с. 504.

¹⁴¹⁶ Исто.

¹⁴¹⁷ Исто.

сада од стране краља и његових сарадника упорно преувеличавају ситни инциденти на граници, каже Потапов.¹⁴¹⁸

12.25. УВЈЕРАВАЊА КРАЉА НИКОЛЕ О МИРОЉУБИВОМ ДРЖАЊУ ЦРНЕ ГОРЕ ПРЕМА ЗБИВАЊИМА У МАЛЕСИЈИ

Црногорски владар је одлучио да предузме одговарајуће кораке у намјери да се представи као фактор који се залаже за стабилизацију стања у Малесији, односно да одагна од себе сумње да подстиче османско-албанске сукобе, како би у погодном моменту заратио са Турцима.

Тако је 19. јуна у Петроград отпутовао његов специјални изасланик Лазар Мијушковић, који је у руској престоници имао да потврди краљеве миротворне намјере, те да од Русије добије помоћ за издржавање албанских избјеглица.¹⁴¹⁹

Осим тога, црногорски владар је 23. јуна позвао у двор иностране представнике на Цетињу, како би пред њима истакао своју мирољубивост и намјеру да у вези албанског питања поступа у складу са савјетима великих сила¹⁴²⁰

Говорећи присутнима о османској прокламацији, краљ Никола је истакао да она, будући да је нејасно формулисана, код устаника улива неповјерење. У Прокламацији чак није поменуто да обећања, која је у новембру 1910. године Албанцима дао бивши скадарски валија Бедри-бег, остају на снази. Но, како је османски посланик изјавио да дата обећања и даље важе (са чим је нешто раније, као што је напоменуто, упознао Лазара Томановића), краљ му је предложио да оде у Подгорицу, гдје се налази

---

¹⁴¹⁸ Н.М.Потапов, *н.д.*, с. 504.

¹⁴¹⁹ Тражена помоћ је одобрена Црној Гори, с тим што је новац требало да буде исплаћен тек након што се малисорско питање ријешити мирним путем. (Dž. D. Tredveј, *н.д.*, с. 89; Дж. Д. Тредвеј, *Черногория, Австро-Венгрия и Россия перед Первой мировой войной, 1908-1914, Сборник трудов са научног скупа Русија и Балкан током посљедња три стољећа, Подгорица/Москва, 2012*, с. 207, 208)

¹⁴²⁰ И.С.Галкин, *н.д.*, с. 145.

значајан број албанских избјеглица и да покуша да их убиједи да се врате својим кућама.¹⁴²¹

12.26. ЦРВЕНА КЊИГА (ЗАХТЈЕВИ УСТАНИКА)

Садредин-бег се 24. јуна састао са представницима устаника у згради османског конзулата у Подгорици.¹⁴²² Наредног дана устаничке вође уручиле су му меморандум, којег су они 23. јуна усвојили на сабору одржаном у затријебачком катуну Греча (налазио се у Османском царству при самој граници са Црном Гором) и у коме су изнијели своје услове за прекид непријатељстава.¹⁴²³ Захтјеви у овом меморандуму, познатом под називом Црвена књига,¹⁴²⁴ међу којима и захтјев за аутономију, односили су се не само на Малисоре, већ на све Албанце.¹⁴²⁵ С обзиром на то да су Малисори тражили

---

¹⁴²¹ И.С.Галкин, *н.д.*, с. 145.

¹⁴²² Исто, с. 146.

¹⁴²³ Исто; Ђ. Nikprelević, *н.д.*, с. 244, 316; Ј. Ердџановић, *н.д.*, с. 80; И.Г. Сенкевич, *н.р.*, с. 52, *Освободително покретње албанског народа у 1905-1912 г.*, с. 188.

¹⁴²⁴ Меморандум је овако назван јер је штампан у облику мале брошуре са црвеним корицама. (И.С.Галкин, *н.д.*, с. 146)

¹⁴²⁵ Иако захтјев за албанском аутономијом није изричито конципиран у тексту Меморандума, то свакако произилази из пете тачке овог документа, која се односи на право Албанаца да у вилајетима у којима живе, организацију администрацију сходно својим потребама. (Ђ. Nikprelević, *н.д.*, с. 246; Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 282; И.С.Галкин, *н.д.*, с. 146)

У Меморандуму се такође тражи: гаранција да се убудуће неће поновити противуствано поступање од стране централних и локалних органа власти на територији цијеле Албаније; признање постојања албанске нације; потуна слобода Албанаца да изаберу своје представнике, при чему ће њихов број бити сразмјеран броју становника; пуна слобода школовања Албанца на матерњем језику и оснивање приватних и јавних школа са правима и привилегијама које имају државне школе; избор валија и виших чиновника из редова најспособнијих функционера, с тим да имају предност они који познају језик и обичаје Албанаца, док би остали чиновници у зависности од функције коју обављају били или албанског поријекла или би се бирали међу мјесним Албанцима; именовање генералног инспектора који ће да води рачуна о досљедном примјењивању Устава, савјесном вршењу дужности валије и других функционера, као и о одржавању реда и хармоније међу различитим етничким групама у истом вилајету; равноправна употреба албанског језика са турским језиком за комуникацију између поданика и локалних административних власти и за спорове пред мјесним судовима; служење војног рока за Албанце у мирнодопско вријеме у својим крајевима; трошење локалних пореских прихода у сврху економско-културног развоја мјеста у којима су прикупљени (што обухвата и изградњу жељезнице и путева, издржавање јавних школа и сл.), осим оних облика пореза који се сагласно закону сматрају приходима централне власти; право да окружне скупштине могу одлучивати о буџету вилајета и контроли расхода; обебјеђивање потребних фондова за обнову попаљених устаничких кућа и враћање оружја устаницима; (Ђ. Nikprelević, *н.д.*, с. 244-248, 316, 317; Р.

много више од онога што је Садредин-бег могао да им обећа, њихови разговори завршени су без успјеха.¹⁴²⁶

Дана 26. јуна албанска делегација доставила је на Цетињу текст Меморандума дипломатским представницима великих сила акредитованим у Црној Гори¹⁴²⁷ Истовремено се група проенглески орјентисаних вођа албанских устаника посебно обратила влади у Лондону, са молбом да се заложу за испуњење захтјева из Црвене књиге.¹⁴²⁸

12.27. ДИПЛОМАТСКА ИНИЦИЈАТИВА ЕДВАРДА ГРЕЈА

Енглески министар иностраних послова Едвард Греј брзо је реаговао на албанску иницијативу, па је већ 26. јуна упутио владама великих сила ноту, којом их позива да заједнички интервенишу код Порте у правцу рјешавања спора између Албанаца и османске државе.¹⁴²⁹

Енглеска је иначе у то вријеме била заинтересована за слабљење и распад Османског царства, како би се на тај начин супроставила њемачком империјализму, који је својим положајем у Отоманској империји видно

Драгићевић, *н.р.*, с. 282, 283; И.С.Галкин, *н.д.*, с. 146, 147; И.Г. Сенкевич, *Освободителноје движение албанског народа в 1905-1912 гг*, с. 188, 189, *Национално-освободителнаја борьба албанског народа в 1911-1912 годах*, с. 52, 53)

¹⁴²⁶ О сусрету Садредин-бега са албанским првацима писало је петроградско Ново Вријеме од 14/27. јуна. У њему, између осталог, пише: „Од одређених одговора на питања арбанашких представника, турски посланик се је устручавао. Он им је обећао поправку путова, уређење школа, ослобођење од дације на овце, и право да служе у војсци само у скадарском вилајету. О осталим повластицама моћи ће се разговарати тек пошто усташи изјаве своју покорност и предаду оружје“. (*Глас Црногорца*, бр. 26, Цетиње, 20. јун/3. јул 1911)

¹⁴²⁷ И.С.Галкин, *н.д.*, с. 147; И.Г. Сенкевич, *Освободителноје движение албанског народа в 1905-1912 гг*, с. 189.

¹⁴²⁸ И.С.Галкин, *н.д.*, с. 147; И.Г. Сенкевич, *Освободителноје движение албанског народа в 1905-1912 гг*, с. 189, *Национално-освободителнаја борьба албанског народа в 1911-1912 годах*, с. 53.

¹⁴²⁹ Нота је предвиђала да се од Порте траже гаранције да је спремна да изађе у сусрет захтјевима устаника по питању језика, школа, изградње путева, важења амнестије за све устанике без било каквих изузетака и не примјењивања репресије према онима који предају оружје. (И.С.Галкин, *н.д.*, с. 147; И.Г. Сенкевич, *Освободителноје движение албанског народа в 1905-1912 гг*, с. 190, *Национално-освободителнаја борьба албанског народа в 1911-1912 годах*, с. 53)

угрозио њене интересе, али и да би проширила свој суверенитет над арапским провинцијама Империје.¹⁴³⁰

Ради остварења тога циља Енглеској је било у интересу да се албанско питање не ријешава мирним путем, већ да дође до распламсавања ратних сукоба на Балкану. Да се са тим рачунало на Острву свједочи и извјештај руског дипломатског представника у Лондону Бенкендорфа од 15/28. јуна, у којем се каже да је Греј на становишту да су османско-албански проблеми нерјешиви како практично тако и принципијално. Ово због тога, што су албански аргументи праведни до одређеног степена, при чему ни турски аргументи нијесу сасвим без основа. Стога, он закључује да овај спор мора бити ријешен оружаним путем, имајући у виду чињеницу да Црна Гора не може дуго времена остати неутрална.¹⁴³¹

Званично, енглеску иницијативу Греј је образлагао разлозима хуманости и људске дужности, односно потребом да се спаси и мир на Балкану и Албанци, који се налазе у опасности.¹⁴³² Међутим, није било тешко претпоставити да препоруке енглеског министра спољних послова, за које су европске државе требале да се заложе код Порте, а које су у одређеној мјери са османске стране већ биле понуђене Албанцима, устаничке вође неће прихватити.

Њемачка, наравно, није жељела да се замјера Цариграду, па је Грејову иницијативу одбацила уз образложење да би колективно дјеловање према Порти значило мијешање у унутрашње ствари Османског царства. При том је енглеском посланику(амбасадору) саопштено да Берлин дијели мишљење Лондона да ситуација у Албанији пружа разлог за забринутост и да је у интересу мира пожељно да устанак буде окончан. Зато је њемачка влада у више наврата препоручивала Цетињу да се придржава принципа не мијешања у сукоб, а Цариграду да у свом дјеловању буде умјерен.¹⁴³³

---

¹⁴³⁰ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 250, 251; И.С.Галкин, *н.д.*, с. 148; И.Г. Сенкевич, *Освободительное движение албанского народа в 1905-1912 гг.*, с. 190.

¹⁴³¹ И.С.Галкин, *н.д.*, с. 148, 149.

¹⁴³² Ђ.Микић, *Србија и Црна Гора у Малисорској кризи 1910-1911.године*, с. 30.

¹⁴³³ И.С.Галкин, *н.д.*, с. 147, 148.

Међутим, министар спољних послова Њемачке Кидерлан сматрао је да је из кризе могуће изаћи на други начин. Наиме, он је њемачком амбасадору у Цариграду дао инструкције да на Порти изнесе мишљење како би црногорског краља једноставно требало потплатити, док је у том смислу лично разговарао са османским амбасадором у Берлину.¹⁴³⁴

Са османске стране су изјавили да им је прихватљиво Кидерланово рјешење, али да се са таквим поступком мора сачекати, пошто се влада плаши реакције комитета и опозиције, који би то могли тумачити као слабост унутрашње политике.¹⁴³⁵

У одговору на енглеску иницијативу, Аустро-Угарска је рекла да претходно жели да зна који би се кораци даље предузели уколико Цариград не прихвати посредовање сила.¹⁴³⁶

Француска такође није нашла за сходно да се придружи енглеском предлогу.¹⁴³⁷

Према ријечима руског посланика у Софији Нехљудова, Петроград је у вези енглеске иницијативе заузео став да албанско питање представља унутрашњу ствар Османског царства. Наиме, када се Берн (енглески отправник послова у Русији) овим поводом обратио Нератову (привремени управник руског министарства иностраних дјела), он му је рекао да Руси никада нијесу разговарали са Портом о Албанцима, већ само о односима између Црне Горе и Османског Царства, и то само због тога што су се плашили њиховог међусобног сукоба.¹⁴³⁸ Нератов сматра да је при оваквом

---

¹⁴³⁴ Ђ.Микић, *н.р.*, с. 30.

¹⁴³⁵ Исто.

¹⁴³⁶ Исто.

¹⁴³⁷ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 251.

¹⁴³⁸ Управо због страха да не дође до погоршања ионако затегнутих односа између Црне Горе и Османског царства, руски војни агент у Црној Гори Потапов, није хтио да без питања своје владе одобри да се наредба краља Николе о сазивању 3000 регрута на вјежбе у Подгорици, финансира из руске субвенције. Пишући о томе у извјештају од 2. јула 1911. године, упућеном начелнику Генералног штаба Жилинском, Потапов каже да је краљ Никола током њиховог међусобног разговора изјавио да ће регруте послати у Подгорицу о његовом трошку, те да ће ускоро наћи начина да не зависи од руске субвенције, па макар продао и половину своје државе. Ипак, на крају је постигнуто компромисно рјешење. Краљ је смањио број регрута које је намјеравао да позове на вјежбе на 1200 људи, при чему је њихов логор, за разлику од раније, имао да се постави далеко од града, а самим тим и на прихватљивој удаљености од ратних дешавања. С друге стране, Потапов је одобрио да се исплати 400 000, умјесто како је то раније било предвиђено 500000 перпера, колико би било издвојено да су

стању ствари потребно сачекати да истекне продужени рок који су Турци дали Албанцима за коначан одговор да би се видјело шта ће се догодити.¹⁴³⁹

Осим казивања Нехљудова, познато је да је у писменом одговору Берну, Нератов изразио сумњу да ће Албанци бити задовољни са уступцима које би им Порта дала према Грејовој иницијативи, с обзиром на то да они траже аутономију. При том се не отказује приступање Русије предложеној иницијативи, уколико остале велике силе буду са тим сагласне¹⁴⁴⁰ Но, како се то није догодило, иницијатива енглеског министра спољних послова доживјела је неуспјех.

12.28. ПОРТИНИ УСТУПЦИ МАЛИСОРИМА

Сљедећи потез, којим се након проглашења Прокламације из Цариграда жељело дјеловати у правцу умирења побуњеника, био је султаново потписивање декрета о амнестији, 3. јула 1911. године.¹⁴⁴¹ Међутим, устаници су и даље остали на позицијама Гречанског меморандума, тако да је султанов покушај остао без резултата.¹⁴⁴²

Да прихвате да прекину отпор и да се врате својим кућама Малисоре није успио да убиједи ни скадарски архиепископ Јак Срећи, који је у том циљу боравио у Црној Гори од 4. до 23 јула.¹⁴⁴³

Увидјевши да рјешавање малисорске кризе захтјева спремност османске стране да пред Албанце изађе са много озбиљнијом понудом него што је то до тада чинила, Порта је одлучила да Малисорима гарантује повластице, које ће суштински поправити квалитет њиховог живота у Османском царству. При том је Цариград чврсто стајао на становишту да

се вјежбе регрута организовале у неком мјесту изван Подгорице. (Н.М.Поптапов, *н.д.*, с. 509–512; Н. Шкерковић, *н.р.*, с. 119)

¹⁴³⁹ Ђ.Микић, *н.р.*, с. 31.

¹⁴⁴⁰ И.С.Галкин, *н.д.*, с. 148.

¹⁴⁴¹ Dž. D. Tredvej, *Soko i oraо: Crna Gora i Austro-Ugarska 1908-1914.*, s. 86.

¹⁴⁴² Isto.

¹⁴⁴³ Мисију скадарског архиепископа Порта је преко Беча издејствовала код Ватикана. (Ђ. Nikprelević, *н.д.*, s. 172–176; *Цетињски вјесник*, бр. 49, 26. јун/9. јул 1911; бр. 50, 28. јун/9. јул 1911; бр. 51, 2/15. јул 1911; бр. 54, 13/26. јул 1911)

питање политичке аутономије Албанаца не може бити предмет преговарања са побуњеницима.

Како би задобила повјерење Малисора, односно показала озбиљност у намјери да се османско-албански сукоб ријеши на мирољубив начин, Порта је опозвала Шефкет Тургут-пашу и на његово мјесто поставила Абдулах-пашу.¹⁴⁴⁴

12.29. ДИПЛОМАТСКЕ АКТИВНОСТИ ВЕЛИКИХ СИЛА НА РЈЕШАВАЊУ МАЛИСОРСКЕ КРИЗЕ

Евентуално постизање мировног споразума између сукобљених страна, значило је и неостваривање замисли црногорског краља да устанак Албанаца искористи за проширење Црне Горе на територију Сјеверне Албаније. При том је за случај да до таквог споразума дође, краљу Николи више одговарала варијанта да Албанци не остваре тражени аутономни статус. Уједињење Албанаца у једну аутономну цјелину засигурно би у будућности ишло у правцу њиховог чвршћег повезивања, што би свакако била велика препрека његовим претензијама. Ово поготово када се има у виду да се за утицај на албански простор, Црна Гора имала борити са економском и културном експанзијом Аустро-Угарске и Италије, што јој није давало великог изгледа за успјех.

Без обзира на то што краљу Николи није одговарало да малисорска криза добије свој епилог, он је био принуђен да дјелује у правцу њеног окончања и отклањања опасности од избијања црногорско-османског рата. На то је пресудно утицала пријетња Русије, изречена 19. јула преко њеног посланика на Цетињу Арсењева, да ће Црној Гори обуставити новчану и сваку другу помоћ уколико њен владар буде поступао другачије.¹⁴⁴⁵

---

¹⁴⁴⁴ Тургут-паша је 29. јула из Скадра отпутовао за Цариград. (С. Драшкић, *н.д.*, с. 112–134; *Глас Црногорца*, бр. 31, Цетиње, 20. јул/2. август 1911; *Цетињски вјесник*, бр. 53, 9/22. јул, бр. 58, 27. јул/9. август 1911)

¹⁴⁴⁵ Dž. D. Tredvej, *n.d.*, s. 90; Дж. Д. Тредвей, *Черногория, Австро-Венгрия и Россия перед Первой мировой войной, 1908-1914*, с. 208.

Цариград је са своје стране такође дјеловао у правцу смиривања ситуације, па је, под притиском Аустро-Угарске, Русије и Италије, 20 јула изашао са понудом према којој пристаје да се црногорско-турска граница око Скадарског језера мало преправи у корист Црне Горе.¹⁴⁴⁶

Да су дипломатске акције великих сила представљале адекватну мјеру у односу на веома озбиљо стање ствари на терену, свједоче и изјаве које су долазиле са црногорске и османске стране.

Тако је Јанко Вукотић, 11. јула, енглеској списатељици и пријатељици Албанаца Мери Идит Дарам, рекао да је црногорска војска припремљена за рат и да је у стању да за десет дана заузме Скадар.¹⁴⁴⁷ Према запажању госпођице Дарам, Вукотић је схватио рат као готову ствар, па ју је упитао да ли жели да остане у граду (Подгорици-н.п) или, пак, хоће да пође са њим у логор у својству дописника.¹⁴⁴⁸

Почетком јула, у вези могућег црногорско-османског рата, самоувјереност је исказивао и Тургут-паша, тврдећи да без тешкоћа може заузети Цетиње.¹⁴⁴⁹

У то вријеме је и нетрпељивост османских новина према Црној Гори достигла врхунац. Тако Цетињски вјесник, у свом издању од 26. јуна/9. јула, у тексту под насловом *Ратоборност турске штампе*, износи да са не зна који од османских листова „луђе и бјешње пише“ против Црне Горе. Османска штампа „толико се обезумила, да је мори жеђ за крвљу“ и „хоће рат са Црном Гором!“, констатује се у чланку.¹⁴⁵⁰

Међутим, изгледа да се поменуте интервенције великих сила у правцу смиривања напетости између двију земаља имала одјека и у османским листовима, па је Цетињски вјесник, у свом броју од 13/26. јула, могао извјестити да се ратоборност османске штампе „знатно уталожила“, али да још увијек није сасвим ишчезла.¹⁴⁵¹

---

¹⁴⁴⁶ Dž. D. Tredveј, *Soko i oraо: Crna Gora i Austro-Ugarska 1908-1914.*, s. 90.

¹⁴⁴⁷ Краљ Никола је издао наредбу о мобилизацији трупа у Подгорици недјељу дана раније. (Isto; M.E. Durham, *The Struggle for Scutari*, s. 67, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 218)

¹⁴⁴⁸ M.E. Durham, *The Struggle for Scutari*, s. 67.

¹⁴⁴⁹ Dž. D. Tredveј, *n.d.*, s. 90.

¹⁴⁵⁰ *Цетињски вјесник*, бр. 49, Цетиње, 26. јун/9. јул 1911.

¹⁴⁵¹ *Цетињски вјесник*, бр. 54, Цетиње, 13/26. јул 1911.

12.30. ОКОНЧАЊЕ УСТАНКА У МАЛЕСИЈИ ИЗ 1911. ГОДИНЕ

Дана 28. јула, између Црне Горе и Османског царства закључен је споразум, према коме се Цетиње обавезало да ће радити на томе да се емигранти врате у своју отаџбину.¹⁴⁵²

Три дана касније, црногорски краљ позвао је на двор руског акредитованог представника на Цетињу Арсењева, да би га обавијестио да је код њега долазио Садредин-бег и да му је том приликом рекао да је Порта устаницима понудила повластице, које су конципиране у документу од 12 тачака. Након усменог саопштења, османски дипломата уручио је примјерак текста овог документа црногорском владару.¹⁴⁵³

Краљ Никола је био мишљења да постоје знатне разлике између турског документа и Гречанског меморандума, па да због тога не треба очекивати да ће Малисори пристати да се под таквим условима врате у своју отаџбину.¹⁴⁵⁴

Насупрот томе Арсењев је сматрао да двије редакције нијесу противрјечне, већ да је ријеч о томе да је турска редакција нејасна. Међутим, руски посланик је истакао да се то може исправити, уколико Садредин-бег пристане да појасни 12 тачака турске редакција са усменим коментарима, „у смислу исказаних жеља“ црногорског владара.¹⁴⁵⁵

Након тога, краљ Никола поново се састао са Садредин-бегом, при чему му је предложио да Малисорима објави турски документ са коментарима, што је овај прихватио.¹⁴⁵⁶

---

¹⁴⁵² И.С.Галкин, *н.д.*, с. 149; И.Г. Сенкевич, *Освободителноје движение албанског народа в 1905-1912 гг.*, с. 190, *Национално-освободителнаја борьба албанског народа в 1911-1912 годах*, с. 53, 54.

¹⁴⁵³ Прије ове Портине понуде, Цариград је, такође крајем јула, за Албанце био припремио повластице конципиране у десет тачака. Пошто су се упознали са османским предлозима један дио устаника захтијевао је измјене неких од тих тачака, док је друи дио побуњеника, знатно многобројнији, инсистирао на строгом испуњењу свих захтјева из Гречанског меморандума. (Ј. Ђетковић, *Ујединитељи Црне Горе и Србије*, Дубровник, 1940, с. 101; И. С. Галкин, *н.д.*, с. 149, 150; Ђ. Nikprelević, *н.д.*, с. 258)

¹⁴⁵⁴ Ј. Ђетковић, *н.д.*, с. 101.

¹⁴⁵⁵ Исто.

¹⁴⁵⁶ Исто.

Наредног дана, 19. јула/1. августа, дипломатски представници Италије и Аустро-Угарске у Црној Гори, барон Сквити и барон Гизл, дошли су код Садредин-бега, код кога се већ налазио руски посланик Арсењев. Том приликом Сквити и Гизл саопштили су османском дипломати да су га посјетили по препоруци краља Николе, који жели да од њега добије писмену изјаву, којом се обавезује да ће, у складу са њиховим договором, Малисорима објавити коментар у вези 12 тачака понуђених повластица. Садредин-бег је то одлучно одбио, али је рекао да ће малисорским главарима дати слично писмено појашњење ових 12 тачака. Црногорски краљ је онда тражио да Сквити, Гизл и Арсењев, сачине записник о томе да је османски посланик у њиховом присуству одбио да поступи у складу са његовим захтјевом, при чему је изразио жељу да добије примјерак тако потисаног записника. Руски посланик није прихватио краљев предлог, уз образложење да би у супротном поступио противно становишту Петрограда, који не жели да се мијеша у унутрашње ствари Османског царства. Италијански посланик такође није био сагласан са захтјевом краља Николе. При том, одговор руског и италијанског посланика, према запажању Арсењева, није испунио очекивања барона Гизла.¹⁴⁵⁷

Истог дана, касно навече, краљ је позвао к себи Садредин-бега, како би му предложио да оде у Подгорицу и саопшти Малисорима садржину повластица које им нуди Порта, при чему од њега није тражио да добије било какву писмену изјаву.¹⁴⁵⁸

Османски посланик је, заједно са црногорским министром унутрашњих дјела и заступником министра војног Марком Ђукановићем, конзулом Црне Горе у Скадру Греговићем и бригадирима Мартиновићем и Вукотићем, стигао у Подгорицу 20. јула/2. августа 1911. године. На крају града чекао их је велики број емиграната из Подгорице и околине, којима је прочитано и образложено 12 тачака Портине прокламације.¹⁴⁵⁹

---

¹⁴⁵⁷ Ј. Ђетковић, *н.д.*, с. 101.

¹⁴⁵⁸ Исто.

¹⁴⁵⁹ Тамо су им се придружили новоименовани тушки кајмакам Михалаки ефендија и бригадир Лазовић. (Исто, с. 102; М.Е. Durham, *н.д.*, s. 72, 74; И. С. Галкин, *н.д.*, с. 151; Ђ.

Малисори нијесу жељели тога дана да се изјасне о османској понуди, образлажући то потребном да се посавјетују са неким одсутним главарима, али су Садредин-бегу обећали да ће му саопштити свој коначни одговор сјутрадан.¹⁴⁶⁰

Присутнима се такође обратио генерал Јанко Вукотић, који је у свом говору истакао јуначко држање устаника, да би потом позвао Малисоре да се врате својим домовима. Међутим, они нијесу пристајали да се без рјешења аутономног статуса врате у своју отаџбину,¹⁴⁶¹

Да би се Малисори убиједили да прихвате Портине повластице, са црногорске стране им је запријеђено да ће им бити одузето оружје и обустављено давање хране.¹⁴⁶² Поред тога, на препоруку Арсењева, краљ Никола је наредио министру унутрашњих дјела да предузме енергичне мјере против агитатора међу емигрантима, који спречавају њихов повратак у отаџбину, што је резултирало интернацијом 11 агитатора у Никшић.¹⁴⁶³

Мјере које је црногорска влада предузела, пресудно су утицале на то да на бази 12 тачака Портине прокламације, у коју су на залагање Цетиња ушле и неке измјене у корист устаника,¹⁴⁶⁴ 3. августа у Подгорици дође до

Nikprelević, *n.d.*, s. 259; И.Г. Сенкевич, *Освободителноје движење албанског народа в 1905-1912 гг.*, с. 191; *Глас Црногорца*, бр. 32, Цетиње, 23. јул/5. август 1911)

¹⁴⁶⁰ Ј. Ђетковић, *н.д.*, с. 102; Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 259; И. С. Галкин, *н.д.*, с. 151.

¹⁴⁶¹ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 259.

¹⁴⁶² Ј. Ђетковић, *н.д.*, с. 91.

¹⁴⁶³ Исто, с. 102.

¹⁴⁶⁴ У другој тачки Прокламације писало је да ће регрути из Малесије служити војни рок у Цариграду или у скадарском вилајету. Након преправке стајало да ће се војна обавеза у мирнодопско вријеме служити у скадарском вилајету, а да ће малисорски младићи само у случају рата са страним непријатељем бити дужни да пођу „онамо гдје их отомански барјак зове“. (Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 283; Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 255; И. С. Галкин, *н.д.*, с. 150; *Глас Црногорца*, бр. 32, Цетиње, 23. јул/5. август 1911)

Према шестој тачки, ношење оружја било је дозвољено оним становницима Малесије, којима је то било неопходно због посла којим су се бавили, као на примјер стражарима и чобанима, с тим да са оружјем не могу долазити у вароши и на пазаре. Измјеном овог члана дозвољено је ношење оружје свим Малисорима, будући да су сви чобани и да „од истог имају необходиму потребу“, при чему се изражава увјерење да га они „неће никада употребити до против звјерова и непријатеља царства“. (Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 284; Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 255; И. С. Галкин, *н.д.*, с. 150; *Глас Црногорца*, бр. 32, Цетиње, 23. јул/5. август 1911)

Седма тачка предвиђала је изградњу по једне основне школе у окрузима одређеним од стране самих Албанаца и подизање кредита за плаћање учитеља, с тим да касније број школа буде повећан, при чему није прецизирано на којем ће се језику изводити настава. У коначној верзији овог члана стајало је: „У седам племена (Шаље, Шоша, Шкрељи, Кастрати, Груде, Хоте и Клименте) подигнуће се по једна или по двије основне школе, у којима ће се предавати на арбанашком језику, а учитеље ће Држава плаћати“. (Исто)

потписивања мировног споразума између представника османске владе и малисорских вођа.¹⁴⁶⁵ Међутим, тиме није стављена тачка на покушаје црногорског владара, да нетрпељивост Малисора према османским властима артикулише у правцу остваривања његових претензија према сјеверној Албанији, о чему ће ускоро бите више ријечи.

Осма тачка, у којој је било ријечи о изградњи путева (у мјестима које Албанци одреде), измијењена је на начин што је истакнуто да ће се изградити по један колски пут и путеви за коње и пјешаке, који ће бити проведени кроз Кастрате, Груде, Хоте и Клименте. (Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 284; Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 256; И. С. Галкин, *н.д.*, с. 149; *Глас Црногорца*, бр. 26, Цетиње, 23. јул/5. август 1911)

Дванаестом тачком било је ријешено да се „ да помоћ у жито осиротјелима и по једна турска лира сваком одраслом“. Послије измјена у овој тачки писало је да ће сви повратници примити по два хума жита и по једну турску лиру, како би могли преживјети до идуће љетине. (*Глас Црногорца*, бр. 26, Цетиње, 23. јул/5. август 1911; Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 283; Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 255; И. С. Галкин, *н.д.*, с. 151).

Остале тачке Прокламације, поред опште амнестије за устанике, предвиђале су сљедеће: тушки кајмакам треба да буде Албанац који говори албанским језиком, а мудир и општински одборници бираће се искључиво из редова Малисора; одређивање пореза ускладиће се са имовинским стањем становништва, а њихова наплата одложиће се за пет година, како би се Малисори могли „ имовно поправити“ од претрпљених штета за вријеме устанка; житељи Малесије, као и остали становници царства, подлијегаће обавезама које се односе на дацију на овнове (агнам), с тим што ће се од њих наплаћивати „по један грош на главу“; наведени радови почеће одмах по повратку Малисора својим кућама; у седам поменутих племена биће именована по једна комисија, у сврху процјене попаљених и разрушених кућа за вријеме војних операција; сума од десет хиљада турских лира коју је султан ставио на расположење скадарским властима, затим свота од двадесет хиљада турских лира коју је Порта придодала тој суми, те „друге своте које ће бити горњим додане као помоћи“, биће „одиста одређене за поправку погорелих и разрушених кућа“, при чему ће се, ради олакшања расподјеле помоћи, вриједност срушених непокретности класирати у четири категорије (Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 283, 284; Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 255, 256)

¹⁴⁶⁵ Dž. D. Tredveј, *n.d.*, s. 91; С. Драшкић, *н.д.*, с. 135; Ј. Ђетковић, *н.д.*, с. 102.

13. ПРЕГОВОРИ ЦРНОГОРСКОГ ВЛАДАРА СА АУСТРО-УГАРСКОМ И ИТАЛИЈОМ

Избијање италијанско-турског рата, крајем септембра 1911. године, подгријало је наде краља Николе да се новонастала ситуација може позитивно одразити на његове спољнополитичке планове. Зато је црногорски владар „понудио Риму своје услуге које би се састојале у освајању турске Албаније“, али његов предлог није био прихваћен од стране Италије.¹⁴⁶⁶

Како у Италији није нашао савезника за оставаривање својих намјера, краљ Никола је покушао да их реализује у сарадњи са Аустро-Угарском. Његово увјерење, засновано на неоснованим гласинама да се Беч спрема да заузме Санџак, дало му је повода да очекује да би у случају таквог развоја догађаја, могао рачунати на то да се Монархија неће противити црногорским аспирацијама према Сјеверној Албанији. Стога је краљ, 31. октобра 1911. године, преко аустроугарског посланика на Цетињу барона Гизла, предложио Монархији да склопе тајни споразум, према коме би Црна Гора била обавезна да поступа у складу са свјетима Беча, како у доба мира, тако и у вријеме рата. Ова понуда укључивала је и обећање црногорског владара да своју војску стави у дејство против било ког непријатеља Аустро-Угарске, осим Русије и Србије. Наравно, краљ је заузврат тражио да у случају распада Османског царства, Беч подржи његове захтјеве везане за посједање сјеверне Албаније од стране Црне Горе, при чему је изразио спремност да тако проширену

---

¹⁴⁶⁶ Dž. Tredvej, *n.d.*, s. 100; Дж. Д. Тредвей, *Черногория, Австро-Венгрия и Россия перед Первой мировой войной, 1908-1914*, с. 210.

Поводом краљеве интервенције код римске владе, односно, његове жеље да италијанско-турски рат искористи за покретање војних дејстава против Цариграда, Петроград је, преко свога посланика на Цетињу, упозорио црногорског владара да би у том случају Црна Гора била изложена тешким искушењима. Наиме, Италија је обећала великим силама да сукоб неће ширити ван Триполиса, а балканске државе су се обавезале да без знања Русије, неће предузимати дејства која би довела до компликација на Балкану. У таквим околностима, Црна Гора би, у случају да иницира ратна дејства против Османског царства, остала усамљена наспрам моћне империје, при чему би се у цијелу ствар умијешала и Аустро-Угарска. Све то би, према мишљењу руске владе, довело до тога да и сама црногорска самосталност буде угрожена. (Н. Шкеровић, *ИЗ ОДНОСА ЦРНЕ ГОРЕ И РУСИЈЕ (Војна конвенција из 1910)*, Историјски записи, књ. XVI, св. 3-4, Подгорица, 1959, с. 120)

црногорску државу стави под протекторат Аустро-Угарске.¹⁴⁶⁷ Ипак, ни овај покушај краља Николе да оствари своје спољно-политичке амбиције није резултирао успјехом, пошто аустроугарски министар спољних послова Ерентал, не желећи да да повода за нарушавање статуса кво, није прихватио предлог црногорског владара.¹⁴⁶⁸

---

¹⁴⁶⁷ Н. Ракочевећ, *н.д.*, с. 86, 87, 90; Дž. Д. Тредвеј, *Soko i orao: Crna Gora i Austro-Ugarska 1908-1914*, с. 101, 102; Дж. Д. Тредвеј, *Черногория, Австро-Венгрия и Россия перед Первой мировой войной, 1908-1914*, с. 210; Ј.М.Јовановић, *На двору црногорскоме (Мемоари барона Гисла)*, Записи, књ. II, св. 1, Цетиње, 1928, с.15.

¹⁴⁶⁸ Дž. Д. Тредвеј, *Soko i orao: Crna Gora i Austro-Ugarska 1908-1914*, с. 102; Дж. Д. Тредвеј, *Черногория, Австро-Венгрия и Россия перед Первой мировой войной, 1908-1914*, с. 210.

14. ПОТАПОВ О МИРОЉУБИВОМ ДРЖАЊУ КРАЉА НИКОЛЕ У ОДНОСУ НА АЛБАНСКИ РЕВОЛУЦИОНАРНИ ПОКРЕТ

Политика краља Николе попримила је мирољубиве тонове након његове посјете Русији, фебруара мјесеца 1912. године.¹⁴⁶⁹ Пишући о томе, у свом извјештају од 3. маја, Потапов је истакао да се, без обзира на то што су се почетком прољећа у Албанији поново узбуркале политичке страсти, не примјећује да Црна Гора учесницима албанског револуционараног покрета доставља оружје и муницију, као што је то био случај претходне године. Чак штавише, краљевска влада енергично савјетује свим албанским племенима која се налазе под њеним утицајем да остану потпуно мирна. При том им је запријеђено да ће, у случају да се оглуше о савјете Цетиња, граница бити затворена, односно да неће бити допуштено ни једном албанском емигранту да пређе на територију Црне Горе.¹⁴⁷⁰

Двије недјеље касније Потапов је извјестио своју владу да се револуционарно врење у Сјеверној и Средњој Албанији продужава, али да не наилази ни на какав одјек у Црној Гори. Он је том приликом такође истакао да је краљ Никола Малисорима дао енергичан савјет, да се не одазивају на позиве Мирдита да присуствују општем револуционарном састанку, који је имао да се одржи 19. маја у једној цркви у Шкрељама.¹⁴⁷¹ Самим Мирдитима, када су га ови обавијестили о одржавању састанка, црногорски суверен је поручио да буду обазриви и да од њега не очекују никакву помоћ.¹⁴⁷²

---

¹⁴⁶⁹ У извјештају својој влади, дипломатски представник Србије у Русији је, између осталог, писао да му је руски дипломата Нелидов рекао да је Петроград енергично захтијевао од краља Николе да се не упушта ни у какве авантуре, те да је он обећао да ће тако поступати, односно да неће ништа урадити што је противно руским интересима. Црногорски владар је, такође, изјавио да се он према Русији односи као војник према свом претпостављеном. (С. Мартиновић, *Русија и Балкан с посебним освртом на албанско питање*, Београд, 2004, с. 207)

У вријеме краљевог одсуства, око 40 барјактара из пећке и ђаковичке нахије дошло је у Андријевицу, са жељом да буду примљени на Цетиње, али је црногорска влада изнијела становиште да није вријеме за разговоре и да албански прваци треба да се врате својим кућама. Ипак, неколико главара је стигло у црногорску престоницу, гдје их је примио Јанко Вукотић, који им је рекао да се не надају помоћи од Црне Горе. (Исто; Б. Храбак, *Арбанашки устанци 1912. године*, Врањски гласник, књ. XI, Врање, 1975; с. 189)

¹⁴⁷⁰ Н.М.Потапов, *н.д.*, с. 561.

¹⁴⁷¹ Исто, с. 565.

¹⁴⁷² Б. Храбак, *н.р.*; с. 368.

Како се, пишући о албанском револуционарном покрету, Потапов првенствено концентрисао на однос краља Николе према малисорским племенима, онда се вјероватно и његова тврдња у вези снабдијевања Албанаца са оружјем и муницијом треба посматрати у том свијетлу. Ово због тога што постоје подаци о томе да је Цетиње помагало албански устанак, који је средином априла 1912. године започео у Ђаковичком крају.¹⁴⁷³ Тако Богумил Храбак у свом раду *Арбанашки устанци 1912. године* тврди да су побуњеници у првим мјесецима устанка оружје могли добити „једино из Црне Горе или преко ње“, да би касније Србија постала њихов значајнији снабдијевач.¹⁴⁷⁴ Исто тако, ослањајући се на извјештај који је конзул Србије у Приштини Милан Милојевић упутио својој влади 23. маја, Храбак пише да су устаници ђаковичког краја „до тог времена“ добили 4000 пушака од Црне Горе, те да су имали обећање „да ће и у будуће бити помагани свим средствима“.¹⁴⁷⁵

---

¹⁴⁷³ Главне устаничке борбе вођене су у Косовском вилајету, али се револуционарни покрет проширио и на Скадарски, Јањински и Манастирски (Битољски) вилајет. Успјеси устаника присилили су Порту да званичним саопштењем од 23. августа 1912. године прихвати њихове захтјеве, који, будући да су били резултат компромиса разних струја међу побуњеницима, нијесу садржавали захтјев за аутономијом Албанаца. (Више о томе: И.С.Галкин, *н.д.*, с. 159-182; Б. Храбак, *н.д.*, 205-353; С. Драшкић, *н.д.*, с. 149-167; П.Бартл, *н.д.*, с. 134-138; Д. Богдановић, *н.д.*, с. 198)

¹⁴⁷⁴ У снабдијевању Албанаца оружјем такође су учествовала Аустро-Угарска и Италија. (Б. Храбак, *н.р.*, с. 364, 188, 189, 194, 203, 210)

¹⁴⁷⁵ Исто, с. 232.

15. ПОБУНА У МАЛЕСИЈИ 1912. ГОДИНЕ

Стање ствари у коме је Цетиње, с једне стране достављало оружје Албанцима Косовског вилајета, док је с друге стране савјетовало Малисоре да остану мирни није дуго потрајало.

На Цетиње су стизали извјештаји да Беч, не штедећи новац, спроводи живу пропаганду у Малесији, те да и Турци тамо троше велике новце по основу штете почињене за вријеме устанка из 1911. године. Извјештавало се и да су Малисори почели хладњети према Црној Гори, нагињући измирењу са Турцима.¹⁴⁷⁶

Не желећи да изгуби стечени утицај међу малисорским племенима, која је намјеравао да припоји Црној Гори, краљ Никола је одлучио да их поново покрене на побуну против Турака. Тај задатак повјерио је бригадиру Блажу Бошковићу, који је рад на овом послу започео у другој половини јула.¹⁴⁷⁷

На граници су извршене неопходне припреме, у склопу којих је подигнута телефонска линија до Затријебча, са једном станицом у селу Премићима, у Фундини, а преко црногорских повјереника радило се на подстицању Малисора на устанак. Међутим, овог пута све је ишло много теже. Малисори су оклијевали да се дигну на оружје, па је Бошковић наредио Кучима да буду спремни да подстакну и помогну малисорску побуну.¹⁴⁷⁸

Дана 3. августа, у 11 сати увече, у Премиће је стигло 20 товара муниције, која је предата на чување командиру горњо-медунске чете Марку Рашовићу.¹⁴⁷⁹

Наредног дана почела је буна Малисора, нападом Груда на караулу на Лишају. У помоћ Грудима пошао је командир Рашовић са 23 војника.¹⁴⁸⁰

---

¹⁴⁷⁶ М.Б. Рашовић, *н.д.*, с. 258; Н. Ракочевић, *н.р.*, с. 152; Б. Храбак, *н.д.*, с. 200.

¹⁴⁷⁷ М. Рашовић, *н.д.*, с. 259; Н. Ракочевић, *н.р.*, с. 152.

¹⁴⁷⁸ М. Рашовић, *н.д.*, с. 259.

¹⁴⁷⁹ Исто.

¹⁴⁸⁰ Командир горњо-медунске чете крануо је у помоћ Грудима, сходно наређењу којег је 4. августа у 7. часова добио од бригадира Бошковића. (М.Рашовић, *Догађаји који су претходили балканском рату. Устанак и борбе у Старој Србији и Албанији 1910, 1911, и 1912. године*, рукопис у Историјском институту Црне Горе)

Кучи су стигли на границу у мјесто Рабре у 10 часова, баш у тренутку када су побуњеници на челу са Кољ Зеф Ивезићем започели напад. Како су низами брзо напустили караулу, Црногорци су само успјели да потпомогну ватру Малисора на турске војнике, који су одступали у правцу Диноше штићени паљбом посаде са Планинице.¹⁴⁸¹

Бригадир Бошковић је 5. августа наредио Марку Рашовићу да обавијести Ивезића да сљедећег дана са Грудима изврши напад на Диношу и Планиницу, што је командир горњо-медунске чете и учинио. Бошковић је такође наредио Рашовићу да помогне напад Груда са нешто Куча. При том га је обавијестио да ће Затријебчани са Хотима напасти на Буковић, на чему Мило Рашовић, који је 1. августа са нешто Куча био послан у Хоте да тамо покрене Малисоре на устанак, ради већ неколико дана¹⁴⁸²

Груди и Кучи састали су се увече у селу Пикаље, одакле су се упутили низ ријеку Цијевну. Зауоставили су се изнад села Станања, гдје су се одморили до испред зоре, када им се придружио Мило Рашовић, који им је том приликом рекао „ да са Хотима није могао ништа учинити, јер они траже да борбу са Турцима прво започну Груди“. Због тога „ми данас морамо приметити кавгу, па макар били и сами“, наставио је Рашовић.¹⁴⁸³

Напад је започео у зору 6. августа, тако што су Коља Ивезић са 50 Груда и Мило Рашовић са 50 Куча из Фундине, напали на Планиницу, док је командир горњо-медунске чете са 90 војника дејствовао на Диношу. Нападаци, којима је у току дана дошло у помоћ још нешто Груда и Хота, успјели су увече да заузму Диношу, али не и Планиницу, при чему су имали седам погинулих бораца, међу којима и два црногорска официра.¹⁴⁸⁴ Наредног дана Груди су поново извршили напад на Планиницу, али безуспјешно.¹⁴⁸⁵

---

¹⁴⁸¹ Исто.

¹⁴⁸² Исто.

¹⁴⁸³ М. Рашовић, *Плење Кучи*, с. 260.

¹⁴⁸⁴ Мило Рашовић је око 22 часа наредио војсци да се повуче. Иначе, насупрот Куча и Груда налазиле су се бројно јаче османске снаге, које су биле потпомогнуте артиљеријском ватром са Шипчаника. (Исто)

¹⁴⁸⁵ Исто.

Рашовић је са неколико Куча поново отишао у Хоте 8. августа. Уз велике напоре он је успио да ово малисорско племе придобије за устанак, те да их организује за напад на Буковић који је почео 14. августа. За ту прилику ангажовао је око 80 црногорских војника (Куча, Затријебчана и других). Борба је трајала неколико дана. Исцрпљени турски батаљон, који је био опкољен са свих страна, већ је био спреман за предају. Међутим, на интервенцију скадарског бискупа, који је дошао међу устанике на иницијативу скадарског валије, Турцима је дозвољено да се са оружјем повуку за Скадар.¹⁴⁸⁶

Послије боја на Буковићу водиле су се „омање борбе и чаркања са Турцима“, при чему се „свака јача акција“ морала „подупирати са Кучима“, да би крајем августа настало „неко изненадно затишје“.¹⁴⁸⁷

Пошто је мирно стање прилично потрајало, са црногорске стране се сумњало да Малисори не воде какве преговоре са Турцима. Зато је Бошковић, 13. септембра у 10 часова, наредио командиру Стојану Поповићу који се налазио близу турске границе, у Фундини, да истог дана изненада заузме Планиницу, сматрајући да је најбоље да се напад изврши ноћу. Стојан је за ову акцију имао да ангажује 100 до 150 војника из његовог батаљона, као и да прикупи што више Груда и Хота.¹⁴⁸⁸

Како услед изузетно тешких услова путовања¹⁴⁸⁹ снаге Стојана Поповића нијесу раније успјеле да стигну на одредиште, напад на Планиницу, која је била веома добро утврђена, започет је у саму зору. Послије борби које су вођене цијелог дана, нападачи су успјели да у сумрак заузму утврђење *Мала Планиница*. Убрзо након тога Поповић је наредио повлачење,

---

¹⁴⁸⁶ М.Рашовић, *н.д.*, с. 260.

¹⁴⁸⁷ Исто.

Пишући о држању малисора током буне из 1912. године, тадашњи командир горњо-медунске чете Марко Рашовић, касније је у свом дјелу *Племе Кучи* записао: „ Само један дио Груда са Кољ Зефом на челу, борио се јуначки и радио искрено. Још се између Груда истицао Мараш Ујка Каљевић“. (Исто, с 260, 261)

¹⁴⁸⁸ Исто, с. 261; Н. Ракочевић, *н.р.*, с. 153.

¹⁴⁸⁹ Рашовић је то описао на сљедећи начин: „ Ноћ је била тамна као пакао. Падала је ситна киша, а при томе бјеше пала и магла, те се није могао видјети ни прст пред оком. На већем простору кретања пута није било никаквога, а и гдје га је било то је била само уска козја стаза. Зато су чете морале путовати цијелу ноћ, иако од Фундине до Планинице нема више од пет км.“ (М. Рашовић, *н.д.*, с. 261, 262)

тако да је утврђење *Велика Планиница* остало у турским рукама. Чете су се повукле у село Аџање, гдје су преноћиле, а према Планиници је остављења предстража. Дана 15. септембра борци су се вратили својим кућама. У повратку су помогли малисорски напад на караулу код Омербожовића, која је заузета и спаљена. Међутим, Турци су убрзо успјели да је поврате¹⁴⁹⁰.

Црногорске снаге које су сачињавале пет чета Горњокучког батаљона, заједно са извјесним бројем Малисора, дошле су 14. септембра на положаје на линији Ђељевик-Ћафкише, одакле су истог дана извршиле напад на Тузи. Но, како предузета акција није била успјешна, нападачи су се вратили на почетне позиције.¹⁴⁹¹

Наредног дана ове јединице сукобиле су се на положају Ћафкиша са једним турским батаљоном и потпуно га уништиле.¹⁴⁹² Овај батаљон био је послан из Скадра са циљем да оснажи тушки гарнизон, али је његов командант умјесто да са својом војском пође у Тузи, самоиницијативно одлучио да најприје изврши напад на Ћафкишу.¹⁴⁹³

Послије боја на Ћафкиши није било значајнијих борби до 24 септембра, када је бригадир Бошковић поново иницирао нападе на турске положаје.¹⁴⁹⁴ У нападима на Диношу, Планиницу, Дечић и Ђелевик, које су браниле јаке турске снаге, није постигнут неки значајнији успјех. Заузета је само Диноша, као и карауле на Омербожовићима и на Порокињи, док су на осталим положајима османске јединице остале до почетка рата.¹⁴⁹⁵

Без обзира на то што је Цетиње настојало да покрене Малисоре на масовну побуну против Турака, до распламсавања устанка није дошло, па је

---

¹⁴⁹⁰ М. Рашовић, *н.д.*, с. 262, 263, 266; Н. Ракочевић, *н.р.*, с. 153.

¹⁴⁹¹ М. Рашовић, *н.д.*, с. 263, 264; Н. Ракочевић, *н.р.*, с. 153.

¹⁴⁹² Из батаљона је успио да се спаси само један мали број војника, заједно са њиховим командантом. У овом боју, безјовско-лазорачка чета имала 6 погинулих и 5 рањених бораца, а још нешто мало губитака било је и код осталих црногорских чета и међу Малисорима. При том је рањен и један црногорски официр. (М. Рашовић, *н.д.*, с. 262, 263; Н. Ракочевић, *н.р.*, с. 153, 154)

¹⁴⁹³ М. Рашовић, *н.д.*, с. 263.

¹⁴⁹⁴ Дан прије тога Бошковић је обавијештен да је међу Малисорима настало колебање, „због покрета турске војске, као и због тога што су Турска и Аустрија радиле свим силама да Малисоре одвоје од Црне Горе“. (Исто, с. 265, 266)

Тушки гарнизон био је појачан новим снагама из Скадра, па су Турци 22. септембра посјели Дечић и Ђелевик, те ознажили Планиницу. (Исто, с. 265)

¹⁴⁹⁵ Исто, с. 266; Н. Ракоченић, *н.д.*, с. 154.

пропао још један покушај црногорског владара да користећи незадовољство Албанаца својим положајем у Царевини оствари сопствене циљеве.¹⁴⁹⁶

Успостављање савеза међу државама Балкана усмјереног против вјековног заједничког непријатеља, давало је наду краљу Николи да ће у предстојећем великом оружаном сукобу коначно успјети да реализује своје спољнополитичке планове. Међутим, пораз Османског царства у I балканском рату, наког кога је ова империја изгубила скоро све своје европске територије, није довео до тога да Црна Гора добије сјеверну Албанију са Скадром као њеним центром, иако је то била ратна тековина црногорске војске. Реализацији ове идеје испријечиле су се велике силе, које су одлучиле да Скадар са припадајућом територијом припадне новоствореној албанској држави, док се Црна Гора морала задовољити малим проширењем око Подгорице.¹⁴⁹⁷

---

¹⁴⁹⁶ Пишући о Малисорском устанку из 1912. године првенствено смо се ослонили на мемоарска сјећања Марка Рашовића. Исто тако се и Новица Ракочевић, чији смо рад овим поводом такође користили, базирао на његовом писању. У оквиру свог дјела *Арбанашки устанци 1912. године* Богумил Храбак је обрадио и устанак Малисора. Међутим, његова верзија побуне разликује се од Рашовићеве. За разлику од Марка Рашовића, који када пише о устаничким акцијама помиње само Груде и Хоте, Храбак тврди да су у устанку учествовала сва малисорска племена и Шаљани, при чему наводи да је побуна започета 26. јула од стране Хота и Климената. Разлика се примјећује и у вези описа појединих устаничких акција, а поготово у томе што Храбак помиње неке сукобе о којима Рашовић није говорио и обратно. Међутим, на овом мјесту није нам намјера да детаљно улазимо у сами ток устанка, већ да се базирамо на улогу Црне Горе у тим збивањима, а све у склопу освјетљавање политике коју је Црна Гора водила према Османском царству. Како је Рашовић, за разлику од Храбака, пишући о устанцима Албанаца првенствено био концентрисан на учешће Црне Горе у тим збивањима, опредјелили смо се за његову верзију догађаја. При том смо имали у виду да је он као црногорски официр, био активан учесник у црногорско-албанским акцијама против Турака, током побуне Малисора 1912. године. (Б. Храбак, *н.д.*, с. 371, 372)

¹⁴⁹⁷ Црној Гори су тада припали Хоти, Груде и Тузи са околином. (М. Војводић, *Разграничење Србије и Црне Горе с Албанијом 1912-1913. године*, Историјски часопис XXVI, Београ, 1989, с. 157; Ђ. Борозан, *Сјеверна Албанија и Албанци у политичким плановима краља Николе*, с. 321.

Краљ Никола је, без сагласности савезника, поново заузео Скадар за вријеме Првог свјетског рата. Скадар се налазио под црногорском окупацијом од 27. јуна 1915. године до 22. јануара 1916. године, када се услед наступања аустроугаских трупа црногорска војска повукла из овог града. (Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914-1918*, Подгорица, 1997, с. 75, 191)

ЧЕТВРТО ПОГЛАВЉЕ

У ПРЕДВЕЧЕРЈЕ ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА

У љето 1912. године дошло је до пограничних окршаја између црногорске и османске војске. Ови догађаји, испровоцирани убиствима црногорских сељака од стране турских граничара, навјештавали су скоро започињање великог балканског окршаја, који је управо започео објавом рата Османском царству од стране Црне Горе, октобра мјесеца исте године.

1. ПОГРАНИЧНИ СУКОБ У ЗЕТИ

Погранични сукоб у Зети догодио се 4/17. јула 1912. године. Борбе, које су се водиле на потезу од Ничевице до карауле на Ђуриоцу, почеле су око седам сати ујутру и трајале су до један сат послје подне.¹⁴⁹⁸

Сукоб су изазвали османски кордони (њих 4-5), заједно са мухаџеримом Уском Ахметовим из Рогама. Они су поменутог дана ранили црногорске поданике из Балабана, Велишу Митровог Пеличића и Јова Ђуковог Мирановића, „ на ливади Рама Команина, на путу у близини границе“, када су ови (негдје између шест и седам сати изјутра) , пошли у луг, са намјером да на Поповом Ублу, у „т.з.мј. „Мурвице“ и „ћукачу“, беру штуре“.¹⁴⁹⁹

Иако рањени, Пеличић и Мирановић пуцали су у правцу нападача, али је „ кордон утолико умакао пут куле на ћурић“.¹⁵⁰⁰

---

¹⁴⁹⁸ ДАЦГ, МИД, 1912, ф. 204, док. 1502/2; МИД (ПЦ), 1912, ф. 24 , док. 134/3; *Глас Црногорца*, бр. 29, Цетиње, 7/20. јул 1912.

¹⁴⁹⁹ Мирановић је био рањен у ногу, а Пеличић у руку. (Исто; М. Шћекић, *Инциденти на црногорско-османској граници (1908-1912)*, Архивски записи, бр. 1, Цетиње, 2001, с. 163.

¹⁵⁰⁰ ДАЦГ, МИД, 1912, ф. 204, док. 1502/2, МИД (ПЦ), 1912, ф. 24 док. 134/3.

Чувши пуцњаву, неколико Зећана, који су у близини косили, потрчали су рањенима у помоћ.¹⁵⁰¹ Остали Црногорци углавном су се упутили пут Ђурића и Трапезуље, гдје је дошло до препуцавања са Турцима, док су они који су касније кренули (њих 10-12) ишли од Гошића, поред куће Марића, да би се зауставили на Старом Вигњу, у рупи Булића, на удаљености од границе 100-200 метара¹⁵⁰² На њих су одмах отворили ватру османски војници, који су се налазили „у кући и око куће Марића“, опасане авлијом.¹⁵⁰³ Један дио Турака заузео је положаје од Старога Вигња до Ђурића. Османске снаге износиле су 300-400 војника (низама и башибозука).¹⁵⁰⁴

Зећани су углавном били без оружја и муниције, а они Црногорци, који су се налазили на потезу од Ђурића до Трапезуље за дуго нијесу знали за своје другове који су били на Старом Вигњу, удаљени од њих око 1000 метара. Како су били изложени јакој пушчаној ватри, ових 10-12 Зећана са Старог Вигња нијесу се могли повући, те су „са малим бројем фишека“ прихватили борбу прса у прса са далеко бројнијим турским снагама.¹⁵⁰⁵

Вршилац дужности капетана, подпоручник Мараш, стигао је у 9 часова и 30 минута на Трапезуљу, гдје је затекао „заступника команданта Баталеона П-поручника В. Драгишића и П-поручника Неша Поповића, и Калуђеровића и код њих неколико војника“.¹⁵⁰⁶ Мараш је наредио да Црногорци прекину са пуцањем, „те да се одмах враћу натраг“.¹⁵⁰⁷ Налазећи се „под турском ватром“ црногорски војници завршили су повлачење око један сат послије подне, чиме је сукоб у Зети окончан.¹⁵⁰⁸

Наредног дана, бригадир Блажо Бошковић¹⁵⁰⁹ и османски вицеkonzул у Подгорици Нафилијан Ефендија, изашли су на мјесто сукоба како би

---

¹⁵⁰¹ ДАЦГ, МИД, 1912, ф. 204, док. 1513/1, МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 134/5; М. Шћекић, *н.р.*, с. 163; *Глас Црногорца*, бр. 29, 7/20. јул 1912.

¹⁵⁰² ДАЦГ, МИД, 1912, ф. 204, док. 1502/2, МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 134/3.

¹⁵⁰³ ДАЦГ, МИД, 1912, ф. 204, док. 1513/1, МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 134/5.

¹⁵⁰⁴ ДАЦГ, МИД, 1912, ф. 204, док. 1502/2, МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 134/3; *Глас Црногорца*, бр. 29, 7/20. јул 1912.

¹⁵⁰⁵ Исто.

¹⁵⁰⁶ ДАЦГ, МИД, 1912, ф. 204, док. 1502/2, МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 134/3.

¹⁵⁰⁷ Исто.

¹⁵⁰⁸ Исто.

¹⁵⁰⁹ Бошковић је у то вријеме обављао дужност управитељ Зетске области са сједиштем у Подгорици. (Исто)

утврдили чињенично стање.¹⁵¹⁰ Пишући о томе Цетињу, у свом извјештају од 6/19. јула, бригадир Бошковић каже: „ Овдашњи вице-консул био је јуче 5.т.м. са мношвом у Зету, ђе је лично видио неке од погинулох зећана како су посјечени по лицу. Даље смо пошли према турској караули Ничевици, која се налази сјеверно од Матагуџа, а сакоје су низами убили нашег пограничног стражара, Николу Рашова Марковића, из Пипера, далеко у нашу границу преко 500 метара. Одакле смо пошли на звано мјесто стари Вигањ, јужно од куће Марића и села Матагуџа, ђе су турци у нашој граници убили 4војника далеко од границе 300 ако не и више корака, и исте испресијецали по лицу, а друга 4војника погинула налазили су се још на даљем растојању од границе у простору између Старог вигња и куће Марића. Турски консуо, а тако и погранични турски старјешина, официр Алил ефендија, који је код нас дошао на Стари Вигањ, признали су горње наводе“.¹⁵¹¹

Даље Бошковић пише да османски вицеконзул није хтио ићи до Поповог Убла, гдје је сукоб започео, говорећи да није добио такво наређење. При том, он наглашава да је Алил ефендија рекао да је немиле догађаје изазвао Уско Аметов, који је турским кордонима рекао: „ виђите она два црногорца оће да нас гађу“, након чега је услиједила пуцњава на Пеличића и Мирановића.¹⁵¹²

У извјештају, написаном од стране Бошковића, поводом његовог изласка на терен, заједно са вицеконзулом Нафилијаном ефендијом, није било ријечи о броју погинулих Турака у боју, као ни о рањенима са обје стране. Подаци о томе садржани су телеграму, којег је потпоручник Мараш упутио Бошковићу на дан сукоба. У њему Мараш пише да му је командир Лазовић рекао да је на Старом Вигњу погинуло 9, а рањено 5 Црногораца, те да је чуо да су са османске стране „погинули тројица од којих је један чауш а

---

¹⁵¹⁰ ДАЦГ, МИД, 1912, ф. 204, док. 1513/1, МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 134/5; *Глас Црногорца*, бр. 29, 7/20. јул 1912; I. Radosavović, *n.d.*, s. 121.

¹⁵¹¹ ДАЦГ, МИД, 1912, ф. 204, док. 1513/1, МИД (ПЦ), 1912, ф. док. 134/5.

¹⁵¹² Исто.

четворица се ранили“.¹⁵¹³ Наравно, бригадир Бошковић је о овоме обавијестио Цетиње.¹⁵¹⁴

Опажа се да тврђење о деветоро погинулих Зећана на Старом Вигњу није у потпуној сагласности са чињеницама до којих су дошли Блажо Бошковић и османски вице конзул. Они су, као што је то већ речено, установили да је тамо страдало осам Црногораца, а да је сјеверно од Матагужа погинуо црногорски погранични стражар Марковић, што би свакако требало да одговара чињеничном стању ствари.¹⁵¹⁵

Из досада наведеног произилази и то да је, уколико је податак о 5 рањених Црногораца који је изнио командир Лазовић тачан, на Старом Вигњу морало бити најмање 13 Зећана, а не 10-12, како је то у наведено у телеграму потпоручника Мараша.

Догађаји у Зети изазвали су у Црној Гори „тешко узрујано и огорчено стање, а код Владе одлучне кораке, који хтједоше довести до судбоносних догађаја, да краљ Никола не посредова својим урођеним дипломатским тактом и жељом за одржавањем мира са Турцима“, пише тадашњи предсједник црногорске владе Митар Мартиновић у свом дјелу *Ратне године 1912-1916*.¹⁵¹⁶

Цијела ствар завршила се оштрим протестовањем Цетиња код османске владе, преко свог дипломатског представника у Цариграду Петра Пламенца. Племенац је добио инструкције да захтијева од Порте да казни кривце за сукоб у Зети и да предузме мјере како би престали инциденти на црногорско-османској граници.¹⁵¹⁷

Пишући о расположењу чланова владе поводом оваквог окончања афере у Зети Мартиновић каже: „ Моји другови у влади били су толико огорчени за овај крвави догађај, да су ми правили прекорне примједбе и

---

¹⁵¹³ ДАЦГ, МИД, 1912, ф. 204, док. 1502/2, МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 134/3.

¹⁵¹⁴ Исто.

¹⁵¹⁵ Ваља рећи да је у првом телеграму којег је бригадир Бошковић добио поводом окршаја у Зети, писало да је са црногорске стране погинуло 8, а рањено 5 људи, при чему није прецизирано на ком су мјесту Црногорци страдали. (Исто)

¹⁵¹⁶ Упоредо са функцијом предсједника владе, Мартиновић је обављао и дужности министра војног и заступника министра иностраних дјела. (М. Мартиновић, *Ратне године: 1912-1916*, Београд, 1996, с. 15; *Глас Црногорца*, бр. 24, 6/19. јун 1912, бр 18, 25. април/7. јун 1913)

¹⁵¹⁷ МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 140/1.

захтијевали од мене енергичније држање и снажнији отпор према помирљивости и опрезности краља Николе. Кад сам својим друговима у кабинету дао довољно увјерења, да овај сукоб у Зети неће бити потоњи, него ће се, колико је било предвиђати на поступке младотурака око црногорских граница, низати један за другим, и то тежи од тежега, те да ће тактичнога и опрезног краља Николу стегнути таквим обручем, из којег се неће моћи другачије ослободити, већ ратом са Турском, моји су се другови умирили“.¹⁵¹⁸

С обзиром на то да Црна Гора у вријеме зетске афере није имала склопљен споразум о заједничком наступу против Османског царства ни са једном од балканских држава, опрезност црногорског владара била је потпуно оправдана.¹⁵¹⁹ У таквим околностима инцидент у Зети није се могао искористити за предузимање било каквих мјера, које би могле довести до преурањеног избијања ратних сукоба на Балкану. Тим прије, што су се предвиђања Мартиновића о извјесности нових пограничних сукоба са Турцима, који ће послужити Црној Гори као повод за отпочињање рата са Османским царством, показала сасвим исправним.

---

¹⁵¹⁸ М. Мартиновић, *н.д.*, с. 15.

¹⁵¹⁹ Балкански савез склопљен је на основу међусобних уговора балканских држава. Најприје је 13. марта 1912 године постигнут споразум између Србије и Бугарске, који се састојао од Уговора о пријатељству и савезу и Тајног додатка. Двије државе склопиле су и Војну конвенцију, која је од српске стране потписана 12. маја у Београду, а са бугарске почетком јуна у Софији. До постизања грчко-бугарског споразума дошло је 29. маја, а Војна конвенција између ових држава закључена је 5. октобра. Црна Гора и Бугарска су у септембру постигле узмени споразум о заједничкој војној акцији против Османског царства. На посљетку, 6. октобра, Политичку и Војну конвенцију потписале су Србија и Црна Гора (ратификовани примјерци конвенција размијењени су почетком новембра), чиме је окончано склапање Балканског савеза. (Б. Перовић, М. Лах, А. Ђонлагић, Б. Гледовић, М. Ђуришић, Б. Ратковић, Б. Давидовић, С. Катић, *н.д.*, 106, 113 122, 123, 125, 126 128)

2. ПОГРАНИЧНИ СУКОБ КОД МОЈКОВЦА

Убрзо након сукоба у Зети дошло је до много јачег црногорско-османског пограничног окршаја. Разлог томе био је тај што су Турци ометали црногорске поданике да раде на својим имањима, тако што су на њих отварали пушчану ватру. О томе је средином јула црногорском министру војном стигао телеграм, у коме се каже: „Команда Колашинске бригаде изјешћује ову Команду према извјешћу Заступника Команданта Пољског баталиона Поручника Савића Мишнића да су турски кордони и бијели турци посјели са јаком снагом од таре па до бјелогривца, и да што им је у домету не даду радити, а наше су ливаде под откосима, тврди поток, пржишта и неки дио лазова има већ пет дана.“¹⁵²⁰

Црногорска влада је у писму од 17/30. јула обавијестила отправника послова Црне Горе у Османском царству Петра Пламенца о цијелој ствари. При том му је саопштила да су „назад десетак дана“ учињени кораци код османског посланика на Цетињу Алфред Рустем-бега, како би овај „дао предузети мјере“ да црногорски поданици „могу мирно и без узнемиравања уживати своја права“.¹⁵²¹ Након тога се у писму каже: „Наши су хтјели пошто по то да данас још отпочну кошење својих ливада близу границе, али смо то забранили и оставили до сјутра, како би смо дали времена турским властима, на основу новог посредовања код легације, да предузму мјере за миран рад наших“.¹⁵²² Потом се Мартиновићу упућују инструкције да му „и ово послужи“ да каже на Порти колико се црногорска влада труди да се „и поред изазивања“ избјегну непријатности на граници.¹⁵²³

Иако су са османске стране стизала увјеравања да црногорски држављани могу сасвим слободно користити своја имања у близини границе, њихови животи су и даље били угрожени.¹⁵²⁴

---

¹⁵²⁰ ДАЦГ, МИД, 1912, ф. 204, док. 1560/3; МИД (ПЦ), 1912, ф. 24 док. 145/1.

¹⁵²¹ МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 145/1; I. Radosavović, *n.d.*, s. 121.

¹⁵²² МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 145/1.

¹⁵²³ Исто.

¹⁵²⁴ М. Мартиновић, *n.d.*, с. 15.

Након што су једном приликом турски војници, пуцајући са карауле Пржиште, убили једног, а ранили неколико сељака, који су купили покошено сијено, интервенисала је црногорска војска. Црногорци су 20. јула/2. августа запалили караулу и ликвидирали 33 граничара која су се тамо налазила.¹⁵²⁵ Сјутрадан је башибозук из околних села, снаге до 2000 бораца, напао црногорске положаје код села Бјелојевића, али је био разбијен од стране јединица Колашинске бригаде. Осим куле на Пржиштима, црногорска војска је запалила и друге куле које су се налазиле у близини. Црногорски губици у овим окршајима износили су 15 мртвих и 19 рањених војника.¹⁵²⁶

На вијест о избијању сукоба црногорска влада ангажовала је бригадира Јанка Вукотића да успостави ред на граници. Он је такође добио задатак да преговара са османским властима, као и да спријечи евентуални продор Турака на територију Црне Горе.

Вукотић је 21. јула/3. августа стигао у Колашин, а потом је дошао на граничну линију у село Подбишће. Истог дана, по Вукотићевој наредби, јединице Колашинске бригаде, које су биле прешле на турско земљиште, вратиле су се на црногорску територију.¹⁵²⁷

Како би се испитали сви аспекти везани за овај сукоб формирана је мјешовита црногорско-турска комисија. Црногорски чланови комисије били су бригадир Јанко Вукотић, обласни управитељ у Колашину Јоко Јовићевић и погранични комесар у Андријевици Гавро Протић. Са османске стране у комисији су били берански кајмакан Илија Поповић и погранични комесар Рашид Акиб-паша.¹⁵²⁸

Комисија је 31. јула/13. августа 1912. године саставила записник, којим је установљено „да се крш природни на косу Божића и шанац на Пржишта налазе на Црногорско земљиште, да су куле Амбарина, Пржиште и

---

¹⁵²⁵ Напад на караулу извршиле су чете пољског батаљона Колашинске бригаде. (Н. Ракочевић, *Стање на црногорско-турској граници уочи балканског рата (1908-1912)*, Историјски записи, књ. XIX, св. 3-4, Титоград, 1962, с. 509)

¹⁵²⁶ Н. Ракочевић, *н.р.*, с. 509, 510.

¹⁵²⁷ Исто.

¹⁵²⁸ Илија Поповић, који је завршио правни факултет у Солуну и активно учествовао у Младотурској револуцији, био је једини Србин кога су османске власти поставиле за кајмакана у Новопазарском санџаку. (Исто, с. 510)

Побрђе запаљене од црногорске војске“, те да је „ван овог правца запаљена и кула на мосту“. ¹⁵²⁹

У записник је такође унешено да су повод овим дешавањима били „узрок под кулу пржишта и кршу у косу Божињића“. ¹⁵³⁰

Поред овога, записником је потврђен црногорско-османски споразум од 12/25. јуна 1911. године, ¹⁵³¹ на основу којег је формирана неутрална зона и према којем су турски војници имали право да се слободно крећу по земљишту иза куле на Пржиштома, иако је оно припадало Црној Гори. ¹⁵³² При том ни једној страни није било дозвољено да на односном земљишту прави шанчеве. ¹⁵³³

Када су црногорски чланови комисије мислили да је постигнут договор, те да је још само преостало да се записник потпише, Турци су наједном парафирање споразума условили тиме, да црногорска страна призна да се караула на Пржиштима налази на турској територији. Како црногорски представници у комисији нијесу имали овлашћење да тако нешто учине, затражили су од своје владе инструкције за даље поступање. Са Цетиња им је стигао одговор „ да учине све могуће, да дођу до чистине како ће се тачно све околности утврдити“. ¹⁵³⁴

Након ових инструкција на Цетиње је са границе стигла депеша сљедеће садржине: „ Као што Вам је јављено јучер телеграфично и преко телефона, Турска Комисија не оће да потише, да су шанчеви под кулу на

---

¹⁵²⁹ ДАЦГ, МИД, ф. 204/а, 1912, док. 1693/5; МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 152/1.

¹⁵³⁰ Исто.

¹⁵³¹ У записнику комисије погрешно је стајало да је овај споразум постигнут 12/25. јула 1911. године, што се уочава из оригиналног текста документа. (ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 194, док. 1814/3)

¹⁵³² Неутрална зона формирана је због тога што се између црногорске и османске стране није могло доћи до договора око граничне линије југоисточно од куле на Пржиштима. Стога је одлучено да се између спорних дјелова граничне трасе одреди територија, „коју не смије нико уживати док не дође комисија мјеродавна да то ријеши“. (ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 194, док. 1814/3, МИД, 1912, ф. 204/а, док. 1693/5, МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 152/1)

¹⁵³³ ДАЦГ, МИД, 1912, ф. 204/а, док. 1693/5; МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 152/1.

Након што је поменути споразум склопљен, Турци су срушили шанац који се налазио испод куле на Пржиштима, а који је од ње био удаљен око 150 метара у правцу југозапада, али су га у априлу 1912. године поново направили. У посљедњим дешавањима шанац су уништили црногорски војници. (ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 194, док. 1814/3, МИД (Повјерљива акта), ф. 207/а, 1912, док. 29/1, МИД, ф. 204/а, 1912, док. 1693/5; МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 152/1.)

¹⁵³⁴ ДАЦГ, МИД, 1912, ф. 204/а, док. 1693/5; МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 152/1.

Пржишта и у косу Божића на црногорско земљиште, све дотле док ми не потпишемо да је кула на Пршишта на турско земљиште. Турска комисија оће овако да речемо: да су два поменута шанца узрок свим садањим догађајима и да се стави у дужност другој комисији пограничној т.ј. која ће граничну линију уређивати на чије су земљишту и ако буду на земљишту црногорском да буду за овај догађај крива турска а ако не но на турско, да буде крива за садањи догађај Црна Гора. Ми нијесмо могли горње потписати без Ваше дозволе у осталом не можемо се добро сложити ни за то ко је при почео пуцати. Што се тиче неутралне зоне, бар како говоре, готови су то учинити само ће мо им још и то предложити, да у ту неутралну зону не може нико оружан уљећи тити икаква уиврђења градити. Данас смо цио дан били у заједници радећи и испитујући и надамо се, да ће мо сјутра до подне бити готови, ако дозволите да се потпишемо на њихов горе наведени предлог“.¹⁵³⁵

У тексту депеше уочавају се одређене нејасноће. Најприје се износи ултимативан став османских чланова комисије, који не пристају да потпишу да се поменути шанчеви налазе на црногорском земљишту, уколико се црногорска страна не сагласи са тим да се караула на Прижишту налази на турској територији. Одмах након тога се, без икакве ултимативне форме, говори о турском предлогу о формарању комисије која би имала задатак да утврди на чијој се територији шанчеви налазе, при чему се караула на Пржиштима уопште не спомиње. Из овога би се дало закључити да су Турци изашли са поменутиим предлогом у смислу компромисног рјешења, пошто су у преговорима увидјели да црногорски дио комисије не пристаје да се сагласи са тим да се кула на Пржиштима налази на османском земљишту, о чему у депеши ништа није записано.

Са Цетиња су црногорским представницима у комисији стигла упутства да нипошто не пристану ни нашта друго, осим на то да се „шанац и крш“ налазе на црногорској територији. Ово због тога што би се довођењем те чињенице у сумњу, пред европским силама довела у питање оправданост

---

¹⁵³⁵ ДАЦГ, МИД, 1912, ф. 204/а, док. 1693/5; МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 152/1.

црногорске интервенције, односно на тај начин би се Црногорци од браниоца своје територије, претворили у изазиваче нереда.¹⁵³⁶

У вези караула на Пржишту и Побрђу, каже им се да могу да пристану на текстуалну формулацију у којој би стајало да постоји могућност да се оне цијелим дијелом налазе на турском земљишту, али и да је могуће да куле једним дијелом захватају црногорску територију, што тек има да се утврди.¹⁵³⁷

Како су турски представници у комисији „инсистирали на свој начин да уреде ово питање, то се наши са њима сагласити нијесу могли, - те се Комисија разишла“, написао је Митар Мартиновић у писму од 2/15. августа 1912. године, у којем је детаљно обавијестио Петра Пламенца о пограничном инциденту код Мојковца. На крају писма се каже: „Даље не сматрамо потребито да се о овоме питању бавимо а немамо ни рашта са турском радити. Валесиле ће имати да и ово питање уреде између нас и Турске“. ¹⁵³⁸

Ипак, црногорско-османски преговори су и даље настављени, да би 9/22. августа чланови комисије успјели да постигну споразум и потпишу одговарајући протокол. Договорено је да се у ширини од 300 метара, с обје стране границе од Мојковца до изнад изгорјеле карауле на Побрђу, успостави неутрална зона. Колашинска бригада је демобилисана, „изузев пољског батаљона, једне чете из колашинског и једног вода топова, који су остали на стражи“. ¹⁵³⁹ У вези одговорности за настали сукоб, комисија је утврдила да се кривица налази на турској страни. ¹⁵⁴⁰

Неколико дана након црногорско-турског пограничног сукоба, османски посланик при црногорском двору Алфред Рустем-бег, захтијевао је од Митра Мартиновића да се у име црногорске владе, у року од 48 часова, извини за дешавања код Мојковца, истичући да ће у противном напустити

---

¹⁵³⁶ ДАЦГ, МИД, Ф. 204/а, 1912, док. 1693/5, 6; МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 152/1,2.

¹⁵³⁷ ДАЦГ, МИД, Ф. 204/а, 1912, док. 1693/6; МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 152/2.

¹⁵³⁸ Исто.

¹⁵³⁹ Н. Ракочевић, *н.р.*, с. 510.

¹⁵⁴⁰ Исто.

Цетиње.¹⁵⁴¹ Мартиновић то никако није хтио да учини, иако га је краљ Никола убјеђивао да пристане на захтјев турског дипломате.¹⁵⁴²

Алфред Рустем-бег је 26. јула/8. августа отишао из Црне Горе. Међутим, из Цариграда је убрзо јављено да он такве инструкције није добио, односно да се самоиницијативно одлучио на овај корак.¹⁵⁴³ Турски посланик је, према писању Потапова, у поменутом извјештају од 28. јула/10. августа, пред сам одлазак добио наредбу од своје владе да остане у црногорској престоници. Но, њему је, каже даље Потапов, послије ултимитума којег је упутио црногорској влади, практично било немогуће да настави са обављањем своје дужности, тако да је он више волио да поднесе оставку, него да и даље остане на Цетињу.¹⁵⁴⁴

Црногорски напад на турске карауле био је разлог да њемачки и аустроугрски дипломатски представници у Црној Гори посјете Митра Мартиновића. Том приликом њемачки дипломата је, „као претећим тоном и ако учтиво“, рекао Мартиновићу да Црна Гора добро пази на то „да не прими одговорност за повреду постојећег стања на Балканском Полуострву“, јер би у том случају могла да изгуби симпатије великих сила.¹⁵⁴⁵

Русија такође није била равнодушна према цијелој ствари, па је преко свога посланика у Цариграду, дала до знања Порти да неће толерисати повреду црногорске границе од стране турске војске, те да ће штити „праведну ствар Црне Горе“, не само дипломатским, већ и оружаним путем.¹⁵⁴⁶

---

¹⁵⁴¹Н. Ракочевић, *н.р.*, с. 511; Н.М. Потапов, *н.д.*, с. 581.

¹⁵⁴² О томе у својој књизи Мартиновић пише: „Услјед тога што сам ја код њега (Алфред Рустем-бега-н.а) три пута интервенисао, да издејствујем у Цариграду, да се по изгледу свих прилика постојећи сукоб услед самовољности турске посаде у кули на Пржиштима спријечи сходним мјерама, сматрајући кривцима за сукобе и њихове посљедице истог посланика и турску власт, која сам толико пута молио да успоставе ред на граници и обуздају самовољу посада на пограничним кулама, и за то добио сва празна обећања, не хтједох дати сатисфакцију. Краљ Никола, помирљив и опрезан, посредова да ја изађем у сусрет захтјеву турског посланика, али ја радије ставих на расположење мој даљи опстанак у влади, него учинити један акт са којим бих признао за своју кривицу, која је највише турском посланику припадала. Краљ Никола не хтједе мене уклонити из владе, а ја не хтједох посланику дати сатисфакцију(...)“. (М. Мартиновић, *н.д.*, 1996, с. 18)

¹⁵⁴³ *Глас Црногорца*, бр. 32, 28. јул/10. август 1912, бр. 35, 18/31. август 1912.

¹⁵⁴⁴ Н.М. Потапов, *н.д.*, с. 584.

¹⁵⁴⁵ Слободна мисао, бр. 32, Никшић, 2. септембар 1934; Н. Ракочевић, *н.р.*, с. 510.

¹⁵⁴⁶ Слободна мисао, бр. 32, Никшић, 2. септембар 1934; Н. Ракочевић, *н.р.*, с. 511.

Погранични сукоби у Зети и код Мојковца били су повод црногорској влади да се 28. јула/10. августа обрати великим силама, тражећи од њих да предузму мјере како би се избјегле „жалосне посљедице између Црне Горе и Турске“.¹⁵⁴⁷

Велике силе се нијесу одлучиле да на себе узму улогу посредника у циљу рјешавања црногорско-турских пограничних проблема, већ су у одговору на црногорски захтјев само изјавиле да је њихова жеља да Црна Гора са своје стране не да повода за нарушавање мира.¹⁵⁴⁸

Међутим, у атмосфери ишчекивања одлучујућег ратног сукоба на Балканском полуострву, који је имао да ријешити судбину Османског царства у Европи, мир није могао бити опција на Балкану, што су надолазећи догађаји и потврдили.

---

¹⁵⁴⁷ *Глас Црногорца*, бр. 39, 15/28. септембар 1912; МИД (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 180/3.

¹⁵⁴⁸ *Глас Црногорца*, бр. 35, 18/31. август 1912.

ЗАКЉУЧАК

Послије Берлинског конгреса дошло је до успостављања дипломатских односа између Црне Горе и Османског царства на бази реципроцитета. Најприје је Црна Гора, 24. августа/5. септембра 1879. године, отворила своје посланство у Цариграду, да би 25. октобра/6. новембра исте године то учинило и Османско царство на Цетињу.

Поред дипломатског представништва у Цариграду, Црна Гора је у Османском царству имала и представништво конзуларног типа, које се налазило у Скадру, а које је без прекида било инструмент одржавања конзуларних односа између двију земаља, од његовог поновног успостављања 1893. године (конзулат је уз прећутну сагласност Цариграда радио у периоду 1863-1876, тј у вријеме док је османска држава Црну Гору сматрала саставним дијелом своје територије) до Првог балканског рата. С друге стране, Царство је у Црној Гори успоставило два своја конзулата, у Подгорици 1888. године и на црногорском приморју 1889. године. Рад ових конзулата није прекидан до 1912. године.

Убрзо послије Берлинског конгреса, на коме је Османско царство признало фактичку независност Црне Горе, постало јасно да се Турци неће тако лако одрећи територија које су држали под својом контролом, а које су, сходно одредбама уговора постигнутог у Берлину, имале да припадну Црној Гори. С друге стране, Цетиње је тврдо стајало на позицијама Уговора, желећи да своје територијалне добитке што прије укључи у састав црногорске државе.

Нетрпељивост коју је Цариград, притиснут потребом извршавања одредаба Берлинског уговора, исказивао према Цетињу, веома јасно је дошла до изражаја приликом отварања црногорско дипломатског представништва у османској престоници. Султан Абдул Хамид II најприје је намјеравао да не прими црногорску делегацију у званичну аудијенцију, већ је то, према његовој замисли, имао да учини велики везир. Међутим, иако је османски суверен, под притиском руског, али и дипломатских представника других

држава, промијенио своју одлуку, он је и даље све чинио да искаже своје непоштовање према Црној Гори и њеним представницима. Поред тога што је на сваки начин одлагао тренутак пријема црногорских изасланика, султан је, када је до аудијенције коначно дошло, одговарајући на поздравну бесједу Станка Радоњића, читао текст из унапријед припремљене цедуљице, али тако да му се глас није чуо.

Опструкције Цариграда у погледу предаје територија које су Берлинским уговором додијелене Црној Гори, посебно су дошле до изражаја када је ријеч о Плаву и Гусињу. Таквом дјеловању Турака ишла је на руку Албанска лига, организација формирана са намјером да се створи територијална аутономија Албанаца у оквиру Османског царства, која је требало да обухвати и плавско-гусињску област. Наиме, Порта је стално увјеравала велике силе да је у њеном искреном настојању да испоштује одлуке Берлинског конгреса спречава нарасли албански покрет, а у стварности је тај покрет свесрдно подстрекивала на отпор црногорском успостављању власти на односним територијама, при том му помажући војно и финансијски. Такво стање ствари резултирало је црногорско-албанским сукобима на Новшићима (22. новембар/4. децембар 1879. године) и код Мурина (27. децембар 1879. године/8. јануара 1880. године), што је односе између Цетиња и Цариграда довело до крајње затегнутости.

Како се не би десило да ствар измакне контроли, велике силе су одлучиле да се одлучно ангажују у рјешавању овог проблема. Услиједила је италијанска дипломатска иницијатива о замјени територија, која је повјерена грофу Кортију. На инсистирање црногорског дипломатског представника у Цариграду, Гавра Вуковића, Корти је 19/31. јануара 1880 године изашао пред Порту са једним доста широким пројектом, који је османска влада без размишљања одбацила.

Постало је сасвим јасно да су се захтјеви за компензацијом морали ограничити само на крајеве који су се налазили источно од Подгорице, па је италијански дипломата на бази таквог става успио да убиједи османску владу да изађе са својим предлогом.

Порта је понудила Црној Гори неколико хришћанских села сјеверно од Плава, као и територију албанских католичких племена Груда и Хота.

Књаз Никола је у начелу прихватио предлог као полазну основу за рјешење проблема, допуњујући га са три своје сугестије. Међутим, предлози црногорског књаза су одбијени, прије свега због противљења високих официра из ратног савјета.

Европски амбасадори у Цариграду, нарочито гроф Корти, извршили су притисак на османску владу да прихвати предлог о промјени, па је султан издао ираду којом је санкционисао Портин контрапројекат о новим црногорским границама. У односу на првобитни незванични предлог Порте, овог пута се радило о далеко неповољнијој понуди.

Нови турски предлог изазвао је велико огорчење, како црногорске владе, тако и великих сила, које су преко својих заступника у Цариграду солидарно протестовале код Порте.

Османска влада је морала да попусти, па су турски министар иностраних дјела Савас-паша и Гавро Вуковић, 31. марта/12. априла 1880. године потписали Меморандум о промјени Плава и Гусиња за Груде, Хоте и дио Кастрата.

Десет дана након потписивања меморандума, Порта је имала да уступи предвиђене територије Црној Гори. Међутим, Турци су изиграли постигнути договор. Уистину, османска војска се 10/22. априла повукла са односних територија, али на начин што је своје положаје препустили Албанцима, који су црногорску војску дочекали снажном пушчаном ватром. У складу са наредбом књаза Николе да се ни у ком случају не улази у оружане сукобе, Илија Пламенац је Црногорцима наредио да одступе. Тако су напори да се у оквиру италијанске дипломатске иницијативе ријеша црногорско-турско гранично питање, остали без резултата.

У одговору на најновије догађаје, а у складу са инструкцијама својих влада, представници великих сила у Цариграду заједнички су протестовали код Порте, тражећи од ње да се конкретно изјасни да ли ће преузети мјере, како би априлски меморандум могао да се спроведе у дјело, што је подразумевало да се Албанци уклоне са позиција на којима су се налазили.

Избјегавајући конкретан одговор, османска влада је предложила да се образује комисија, чији би задатак био да испита дешавања од 10/22. априла, последице чега би се приступило предузимању потребних корака, у правцу превазилажења насталих проблема.

На даљу судбину плавско-гусињског питања пресудну улогу имао је Вилијам Гледстон, нови британски премијер, који се енергично заложиио да се Порта принуди да у потпуности испуни обавезе које јој је налагао Берлински уговор. Гледстон је овај задатак повјерио искусном британском политичару Гошену, којег је умјесто дотадашњег Лајарда, поставио на дужност дипломатског представника своје земље у Османском царству.

Убрзо је од стране представника великих сила у Цариграду, на основу ноте усвојене 28. маја/9. јуна, Порти упућен захтев да без икаквог изговора и одлагања изврши црногорско-турски споразум о промјени територија.

Османска влада је 12/24. јуна одговорила да је потребно да јој се да довољно времена како би предузела неопходне мјере, које би омогућиле да се ствар ријеши мирним путем, при чему је изразила спремност да прихвати сваки предлог европских држава формулисан на бази наведеног принципа о рјешавању односног питања без употребе силе.

Амбасадори великих сила, у ноти од 14/26. јула, констатовали су да Портин одговор није у сагласности са њиховим захтјевом о извршењу априлског меморандума без одлагања, па су, позивајући се на спремност османске владе да прихвати и дручачија рјешења, предложили Турцима да у замјену за Плав и Гусиње, Црној Гори понуде Улцињ са територијом до Бојане. При том би се извршила исправка границе на истоку од Скадарског језера, тако што би село Динош припало Црној Гори.

Како Турци ни овај предлог нијесу били спремни да спроведу у дјело, Порта је покушала да проблем ријеши на начин што би Црној Гори За Плав и Гусиње исплатила одговарајућу новчану надокнаду.

Озлојађено оваквом понудом Турака, Цетиње је наредило Гавру Вуковићу да одмах напусти Цариград. Међутим, амбасадори европских држава, замољени од османског министра спољних послова, који се правдао тиме да је погрешно схваћен, интервенисали су код црногорског владара да

повуче своју одлуку. Прихватајући молбу амбасадора, књаз Никола је 25. јуна/7. јула поручио Вуковићу да до даљњег остане у османској престоници.

Пошто је постало сасвим јасно да се плавско-гусињско питање не може ријешити на бази новчане компензације, османској влади је остало да амбасадорима великих сила одговори на њихову посљедњу понуду. Дана 3/15. јула Порта је изашла са предлогом, према коме је изразила спремност да Цетињу преда највећи дио територија предвиђених априлским аранжманом. При том би умјесто осталих области, које је сходно овом документу имала да уступи Црној Гори, а које су укључивале Хум и друге стратегијеске тачке које су доминирале Подгорицом, црногорској држави било уступљено земљиште улцињске области, осим самог града Улциња.

Сматрајући да турски предлог не може бити предмет никаквог разговора, дипломатски представници европских држава у Цариграду дошли су до закључка да је, у циљу рјешавања проблема, осим политичког, на Порту потребно извршити и војни притисак, који је подразумијевао демонстрацију силе међународне флоте у водама Јадрана.

Званично одбацујући Портину понуду 22.јула/3.августа 1880. године, европски амбасадори дали су османској страни могућност да, уколико сматра да је то за њу повољније, у року у три недјеље реализује априлски меморандум.

На ово је Порта 6/18. августа одговорила да би јој више одговарало рјешење на бази посљедњег предлога великих сила, али са измјеном која би подразумијевала да село Динош остане у саставу Османског царства.

Амбасадори су прихватили да коначно рјешење односног питања изузме рјешење по коме би Динош припао Црној Гори, прије свега да би онемогућили Порту да искористи једног банални разлог за даљу опструкцију цијеле ствари.

Спремност међународне флоте да у садејству са црногорском војском заузме Улцињ, а поготово чињеница да су велике силе разматрале и могућност да ескадра европских држава заузме турски лучки град Смирну, а ако то буде потребно и Солун, присиле су Османско царство да у Куњи,

13/25 новембра, потпише са Црном Гором споразум о примопредаји Улциња. Предаја града извршена је следећег дана.

У току плавско-гусињске кризе, ипак је дошло до прекида дипломатских односа између Црне Горе и Османског царства. Ниме, 30. јуна/12. јула 1880. године, јединица од преко 100 Албанаца, изненада, у два сата послје поноћи, напала је један истурени црногорски положај код Голубоваца, и том приликом убила десет Црногораца. Кривицу за овај напад Цариград је настојао да припише Црној Гори, при том је оптужујући да је тим чином уништила напоре османске стране да убиједи Албанце да се ствар ријешу на миран начин. Црногорска влада наредила је Гавру Вуковићу да захтјева код Порте да демантује клевете које су изнесене на рачун Црне Горе. На Вуковићев протест Порта је предложила да се формира једна комисија која би испитала догађаје, што је био сасвим довољан разлог да црногорски представник у Цариграду добије налог са Цетиња да одмах напусти османску престоницу, што је он 11/23. јула 1880. године и учинио. У односу на дипломатског представника Османског царства у Црној Гори, црногорска влада је заузела став да са њим прекине сваки контакт.

Прекид дипломатских односа између двију земаља није дуго потрајао. Црногорска влада је, највјероватније послје успјешног окончања плавско-гусињске кризе, а могуће и раније, наставила да општи са Портом преко њеног представника у Црној Гори, који, свакако по налогу своје владе, није у међувремену напуштао Цетиње.

Пошто је плавско-гусињска криза добила свој епилог, било је потребно да се Цетиње и Цариград ријеше још једног баласта који је оптерећивао односе између двију држава, а који се односио на прецизирање међусобне границе. Почетком фебруара 1881. године европска комисија за разграничење потписала је протокол, којим је регулисана црногорско-османска граница од Јадранског мора до Скадарског језера. Прецизирање осталог дијела граничне линије, као и постављање граничних знака на терену, имале су да обаве црногорска и османска влада.

На даљи ток рјешавања овог питања, пресудно је утицала бојазан султана од офанзивних тенденција Беча усмјерених према истоку, услед које

је ријешио да са Црном Гором успостави пријатељске односе. У том циљу, у више наврата, позивао је књаза Николу да посјети Цариград. Црногорски владар прихватио је султанов позив, тек када је османска влада предузела одлучне мјере да се протокол црногорско-турске комисије од 29.12. 1882/10.01. 1883. године, којим су утврђени гранични знаци од Јадранског мора до Скадарског језера и Зетском равницом до Градишта, сјеверно од Подгорице, спроведе у дјело. Наиме, османска војска, бројности 4000 људи, ушла је у оружани сукоб са Малисорима, који су онемогућавали извршавање поменутог протокола, не дозвољавајући да се гранични знаци поставе преко њихових имања.

Као резултат посјете књаза Николе султану (август 1883), дошло је до прецизирања граничне линије од Скадарског језера до Планинице (јануар 1884), као и до повратка војводе Гавра Вуковића у Цариград (март 1884). На тај начин обновљен је рад црногорског посланства у Османском царству, који потом није прекидан све до 1912. године.

Иако се војвода Гавро у свом поновном боравку у османској престоници опет сусрео са османским опструкцијама, он је 9/21. децембра 1884. године заједно са царевим ађутантима Нусрет-пашом и Дервиш-пашом потписао уговор, којим је утврђена црногорско-османска граница од Планинице до Шекулара. Послови на обиљежавању ове граничне линије окончани су тек у љето 1887. године, при чему је један дио границе око горњег тока Лима остао нерегулисан све до Балканског рата.

Добросусједски односи, који су након посјете књаза Николе султану Абдул Хамиду II успостављени између Османског царства и Црне Горе, у више наврата долазили су у искушење. Разлог томе, било је мијешање Цетиња у дешавања на османским територијама у Доњим Васојевићима, Затарју и Сјеверној Албанији.

Доњи Васојевићи и Затарје били су насељени српским живљем. Стога је Црна Гора, у вријеме страдања својих сународника на тим просторима (која су посебно била изражена приликом оружаних сукоба 1898. године-Доњи Васојевићи, те 1905. и 1906. године-Затарје), вођена осјећањем братске солидарности, али и жељом да те крајеве што више веже за себе, тамошњем

народу пружала помоћ сваке врсте. Избјеглом становништву пружано је уточиште, а борци су, како би могли да се одупру насртајима непријатеља, добијали оружије и муницију. Поред тога, у многим приликама, када је то ратна ситуација захтијевала, односно када су Срби били у тешком положају, црногорске јединице прелазиле су границу и помагале својој браћи. Међутим, то се радило само у мјери у којој је то било неопходно да се тамошњи народ одржи на својим огњиштима, без икакве намјере да се такве ситуације искористе за територијално ширење Црне Горе.

Значи, без обзира на чињеницу што је Цетиње Доње Васојевиће и Затарје сматрало својим интересним сферама, и путем просвјетне и пропагандне активности припремало терен да једног дана загосподари њима, побуне које су се тамо дешавале нијесу биле инициране од стране Црне Горе. Не желећи да дође до компликација у односима између двију држава прије времена, односно прије него што се створе услови да се у сарадњи са балканским државама Османском царству зада одлучујући ударац на Балкану, Црна Гора је у свим кризним моментима на поменутих територијама дјеловало у правцу смиривања ситуације. На исти начин Цетиње је поступало и у случајевима непосредних црногорско-османских пограничних сукоба, који су се десили у Зети и код Мојковца 1912. године.

Када је ријеч о политици коју је Црна Гора водила према Османском царству по питању дешавања везаних за Малисорски устанак из 1911. године, ситуација је била сасвим другачија. Наиме, Цетиње је настојало да нарасле противрјечности између османских власти и становника Малесије, искористи за дестабилизацију прилика у Царству и остваривање својих циљева. Подстрекујући Малисоре на побуну против Турака, књаз Никола се надао да у условима ратног стања ствари могу попримити такав ток, који би му оугућио да овлада сјеверном Албанијом и Скадром као њеним средиштем. При том је сматрао да би евентуално успостављање аутономног статуса Албанаца у оквиру Османског царства значајно умањило шансе Црне Горе да загосподари том територијом, јер би се насупрот тој његовој тежњи нашао уједињени и ојачани албански етнички корпус, који би свакако тежио успостављању своје националне државе. Осим тога, аутономна Албанија

омогућила би Аустро-Угарској и Италији да тамо учврсте свој утицај, што би свакако била велика сметња црногорским претензијама на ту територију.

Не желећи да устанак у Малесији добије општеалбански карактер, што би у случају повољног развоја ситуације за устанике, дало реалну могућност да се цијела ствар заврши успостављањем албанске аутономије, Цетиње је иницирало да Малисори започну побуну прије него што је то било планирано.

Поред тога, краљ Никола послао је на границу Јанка Вукотића, који је, под изговором очувања реда у пограничном подручју, имао задатак да прати ситуацију на терену и помаже устаницима у њиховој борби против османских власти. Вукотић је побуњеницима подијелио оружје и муницију, али и одобрио да Црногорци из пограничних области које су гравитирале према Малесији, заједно са устаницима учествују у борбама против Турака. Избјеглом албанском становништву краљевска влада обезбједила је смјештај и храну, што је био не мали терет за сиромашне црногорске финансије.

На све оптужбе Турака на рачун умјешаности Црногораца у борбе против османских јединица, било да је ријеч о устанку у Малесији, или, пак, о побунама у Доњим Васојевићима и Затарју, Цетиње је истицало да строго поштује принцип неутралности, односно да се не мијеша у збивања на османској територији. Иако је Турцима било јасно да такве црногорске тврдње нијесу одговарале правом стању ствари, то није оставило озбиљније последице у односима између двију држава. Свакако, са црногорске стране је вођено рачуна да помоћ коју су побуњеници добијали у људству, буде што мање упадљива на бојном пољу, односно да се црногорски војници тамо појављују без препознатљиве униформе и официрских ознака и у оној мјери која неће бити превише иритантна за османску страну.

Након што су силом оружја Турци угушили устанак у Малесији, постало је сасвим јасно да се цијела ствар неће завршити у складу са плановима краља Николе. Поред тога, притиснут од стране Русије, црногорски владар био је принуђен да дјелује у правцу окончања кризе и стварању услова за повратак избјеглог албанског становништва на своја огњишта. При том је, наравно, имало да се води рачуна о томе да се избјегне

свака могућност да услед нагомиланих османских и црногорских трупа на граници, дође до неког инцидента који би двије стране увео у ратне сукобе.

Цетиње је износило ставове да османска страна има скривене намјере, односно да жели да нападне Црну Гору, док је руски војни агент при црногорском двору био на становишту да је управо Црна Гора та која тражи повод за сукобе, како би спасила углед међу Малисорима, које неопрезно гурнула у неравоправан рат са турском војском.

Било како било, између двије војске на граници није дошло до озбиљнијих инцидената. Црна гора и Османско царство потписали су 28. јула 1911. године споразум, према коме се црногорска влада обавезала да ће радити на томе да се избјегло становништво врати у своје домове.

У складу са постигнутим договором, Цетиње је предузело одговарајуће мјере, које су пресудно утицале на то да Малисори прихвате да се врате у свој завичај, односно да 3. августа 1911. године, између представника османске владе и малисорских вођа, буде потписан споразум, којим је окончана криза изазвана Малисорским устанком.

Не одустајући од својих претензија према сјеверној Албанији, Црна Гора је наредне године поново покренула Малисоре на побуну против Турака. Међутим, како Албанци овог пута нијесу били претјерано вољни да ратују, ова побуна није попримила шире размјере, па је пропао још један покушај краља Николе да оствари своје планове о територијалном ширењу Црне Горе у правцу Скадра.

У политици коју је Црна Гора водила према Османском царству од Берлинског конгреса до Првог балканског рата, Цетиње је углавном предузимало кораке, који су били усмјерени на успостављање, а потом и одржавање добросусједских односа између двију држава. Период мира, који је наступио послје Берлинског конгреса, црногорски владар желио је да искористи за развитак сопствене државе и њену припрему за коначно разрачунавање са Отоманском империјом, до којег је требало да дође у оквиру заједничке акције балканских држава. Зато је Цетиње, чекајући моменат да државе Балкана (Србија, Грчка, Бугарска и Црна Гора) постигну

коначан договор о офанзивном дјеловању против османске државе, настојало да избјегне компликације у својим односима са Цариградом.

Међутим, страх црногорског владара да би албански покрет могао да израсте у снагу, која би била способна да се избори за аутономију Албанаца у оквиру Османског царства, утицале су на то да краљ Никола, пошто је Србија одбила његову понуду о предузимању заједничких акција у артикулисању албанског покрета, сам крене у ту авантуру. То је представљало одступање од уобичајеног политичког курса којег је он водио према свом великом сусједу, послије успостављања пуне независности црногорске државе након Берлинског конгреса, а који је, као што је то већ речено, подразумијевао дјеловање усмјерено на неизазивање нетрпељивости и сукоба између двију земаља.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

Државни архив Црне Горе

Фондови: Министарство иностраних дјела (МИД)

Министарство иностраних дјела (МИД), Посланство Цариград (ПЦ)

Министарство иностраних дјела (МИД), Повјерљива акта

Министарство унутрашњих дјела (МУД)

Министарство унутрашњих дјела (МУД), Управно одјељење (УО)

Министарство војно (МВ), Кабинет

Министарски савјет (МС)

Погранични политички комесеријат Жабљак (ППКЖ)

Погранични политички комесеријат Андријевица (ППКА)

Конзулат Скадар (КС)

Државни музеј Цетиње (ДМЦ), Архивско одјељење (АО)

фонд: Никола I

фонд: Приновљени рукописи (ПР)

Архив Историјског института Црне Горе (АИИЦГ)

Фондови: Документи из епохе краља Николе у Државном музеју (Архивско одјељење) 1877–1879 (преводи са француског)

Архивска збирка (АЗ)

М.Рашовић, *Догађаји који су претходили балканском рату. Устанак и борбе у Старој Србији и Албанији 1910, 1911, и 1912. године*, рукопис у Историјском институту Црне Горе.

Објављени извори:

Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903-1914, Knj. 1, Sv. 1, 29. maj/11. jun 1903-14/27. februar 1904, priredio Andrija Radenić, Beograd, 1991.

Међународни уговори Црне Горе 1878–1918, приредили Гавро Перaziћ и Радослав Распоповић, Подгорица, 1992.

Министарство иностраних дјела – Зборник докумената (1879–1915), приредио Славко Бурзановић, Подгорица, 2007.

Русија и анексиона криза 1908–1909, приредио Б. Павићевић, Титоград, 1984.

Црна Гора и САД: у документима Националног архива у Вашингтону 1905–1918, приредио Р. Распоповић, Подгорица, 2010.

Мемоарска грађа:

Вуковић, Г., *Мемоари*, Цетиње-Београд, 1996.

Јовићевић, И., *О људима и догађајима – Сјећања једног федералисте*, Цетиње, 1995.

Мартиновић, М., *Ратне године: 1912-1916*, Београд, 1996.

Поповић, С., *Мемоари*, Цетиње– Подгорица, 1995.

Петровић, Н.Њ., *Аутобиографија; Мемоари; Путписи*, Цетиње-Подгорица, 2007.

Литература:

Алексић-Пејковић. Љ., „Сјеверна Албанија у спољнополитичким плановима Црне Горе и Србије“, *Зборник радова са научног скупа Становништво словенског поријекла у Албанији*, Титоград, 1991, 611– 642.

Бабић, Б., „Московке у наоружању црногорске војске“, *Гласник цетињских музеја*, књ. III, Цетиње, 1970, 211–221.

Бабић, Б., „Руски поклон берданки Црној Гори“, *Гласник цетињских музеја*, књ. I, Цетиње, 1968, 97–101.

Bandžović, S., *Iseljavanje muslimana Crne Gore u Tursku*, Podgorica, 2011.

Бабић, Б., „Црногорска војска-опште карактеристике, организација и модернизација“, *Зборник радова са научног скупа Прошлост Црне Горе као предмет научног истраживања и обраде*, Титоград, 1987, 329–343.

Бартл, П., *Албанци: од средњег века до данас*, Београд, 2001.

Богдановић, Б., „Преглед пјешадијског наоружања црногорске војске 1850–1900. године“, *Гласник цетињских музеја*, књ. IX, Цетиње, 1976, 81–101.

Богдановић Д., *Књига о Косову*, Београд, 1990.

Борозан, Ђ., *Велика Албанија – поријекло, идеје, пракса*, Београд, 1995.

Борозан, Ђ., „Сјеверна Албанија и Албанци у политичким плановима краља Николе“, *Зборник радова са научног скупа Краљ Никола-личност дјело и вријеме*, Том I, Подгорица, 1998, 299–324.

Борозан, Ђ., „Сјеверноалбанска племена у плановима и политици династије Петровић Његош“, *Зборник радова са научног скупа Династија Петровић Његош*, Том II, Подгорица, 2002, 69–87.

Борозан, Ђ., „Црна Гора и Албанци у источној кризи“, *Зборник радова са научног скупа Међународно признање Црне Горе*, Подгорица, 1999, 195–205.

Војводић, М., „Источно питање у спољној политици Црне Горе 1896. године“, *Гласник Цетињских музеја*, књига 2, Цетиње, 1969, 63–75.

Војводић, М., „Пројекат споразума између Србије и Црне горе из маја 1897. године“, *Историјски гласник*, бр. 1-2, Београд, 1970, 133–143.

- Војводић, М.**, *Путеви српске дипломатије*, Београд, 1999.
- Војводић, М.**, „Разграничење Србије и Црне Горе с Албанијом 1912-1913. године“, *Историјски часопис XXVI*, Београд, 1989, 149-162.
- Војводић, М.**, *Скадарска криза 1913. године*, Београд, 1970.
- Војводић, М.**, „Стојан Новаковић у спољној политици Србије“, *Зборник радова са научног слупа Стојан Новаковић-личност и дело*, Београд, 1995, 553–585.
- Вукић, Ј.**, *Плавско–гусињска афера и ослобођење Улциња 1880. год.*, Сарајево, 1929.
- Вуксан, Д.**, „Владика Раде и Али-паша Ризванбеговић“, *Записи*, књ. 1, св. 3, Цетиње, 1927, 129–136.
- Вуксан, Д.**, *Петар I Петровић Његош и његово доба*, Цетиње, 1951.
- Вуксан, Д.**, „Црногорски капетан у Цариграду, његова власт и његови закони“. *Студије и огледи о дипломатији Црне Горе*, приредио Ђ. Лопичић, Београд, 2006, с. 163–169.
- Вукчевић, М.**, *Црна Гора и Херцеговина уочи рата 1874–1876*, Цетиње, 1950.
- Вујовић, Д.**, „Спор око протјеривања црногорског агента из Скадра 1872“, *Историјски записи*, књ XX, св. 4, Титоград, 1963, 585–600.
- Вујовић, Д.**, *Црна Гора и Француска: 1860-1914*, Цетиње–Титоград, 1971.
- Галкин, И.С.**, *Дипломатия европейских держав в связи с освободительным движением народов европейской турции в 1905-1912 гг.*, Москва, 1960.
- Губеринић, Р. П.**, *Буне у Васојевићима: (Васојевићи-живот, обичаји, буне и ратови, документа и коментари)*, Београд, 1996.
- Гуч, Ц.П.**, *Дипломатска историја Европе 1878-1919*, Београд, 1933.
- Дебидур, А.**, *Дипломатска историја Европе: Од отварања Бечког конгреса до закључака Берлинског: (1814-1878)*, књ. I-II, Београд, 1933-1934; књ. II.
- Ded ë Gjon Luli-90 vjetori i vrasjes**, Përmbledhje e kumtesave nga Konferenca rëkujtimore shkencore, Tuzi, 2006.
- „Два писма књаза Николе Грину (Green) енглеском отправнику послова на Цетињу и генералном конзулу у Скадру“**, *Записи*, XXII, св. 1–6, Цетиње, јул-децембар 1939, 164–167.
- Делибашић, Р.**, *Развој школства и педагошке мисли у Црној Гори: 1830–1918*, Титоград, 1980.

- Драгићевић, Р.**, „Извјештаји о малисорским бунама 1911. године“, *Записи*, књ XXV, св 1– 2, Цетиње, 1941, 42–56, 113–121.
- Драгићевић, Р.**, „Малисорске буне 1910 и 1911 године“, *Записи*, књ XXIV, св 1– 6, Цетиње, 1940, 144–159, 202–222, 274–289.
- Драгићевић, Р.**, „Подгорички покољ 1874. године и његове посљедице“, *Записи*, књ. XVIII, св. 4, Цетиње, 1937, 199–212.
- Драгићевић, Р.**, „Хрват-баша“, *Записи*, књ. XXII, св. 6, Цетиње, 1939, 334–341.
- Драшкић, С.**, *Европа и албанско питање : (1830-1921) : прилози проучавању историје Албаније од почетка националног препорода (1830) до Конференције амбасадора у Паризу (1921)*, Београд, 2000.
- Durham, M.E.**, *The Struggle for Scutari (Turk, Slav, and Albanian)*, London, 1909.
- Durham, M.E.**, *Twenty Years of Balkan Tangle*, London, 1920.
- Ђорђевић, Д.**, „Аустро-српски сукоб око пројекта Новопазарске железнице“, *Историјски часопис*, књ. 7, Београд, 1957, 213-248.
- Ђорђевић, Д.**, *Милован Миловановић*, Београд, 1962.
- Ђорђевић, Д.**, „Пројект Јадранске железнице у Србији (1896–1912)“, *Историјски гласник*, 3–4, Београд, 1956, 3–35.
- Ђорђевић, Д.**, *Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906–1911*, Београд, 1962.
- Ђорђевић, В.**, *Црна Гора и Аустрија 1814–1894*, Београд, 1924.
- Ђорђевић, S., Mitić, M.**, *Diplomatsko i konzularno pravo*, Beograd, 2000.
- Ђукић, П.**, „Петар Петровић и Али-паша Сточевић“, *Записи*, књ. XIII, св. 4, Цетиње, 1935, 201–216.
- Ђурђевић, Б.**, *Два дефтера Црне Горе из времена Скендер-бега Црнојевића*, прва свеска, Сарајево, 1968.
- Ђурђевић, Б.**, *О кнезовима под турском управом*, Београд, 1949.
- Ђурђевић, Б.**, *Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку:прилог једном нерешеном питању из наше историје*, Сарајево, 1953.
- Ђуришић, М.**, *Први балкански рат 1912-1913 (операције црногорске војске)*,књ. III, Београд, 1980.
- Ђуровић, М.**,*Трговачки капитал у Црној Гори у другој половини XIX и почетком XX вијека*, Цетиње, 1958.

- Екмечић, М.**, *Анексија Босне и Херцеговине 1908. и историјске последице*, Радови из историје Босне и Херцеговине XIX века, Београд, 1997, 373–397.
- Екмечић, М.**, *Устанак у Босни 1875–1878*, Београд, 1966.
- Ердељановић Ј.**, *Кучи, Братоножићи, Пипери*, Подгорица, 1997.
- Етински, Р.**, *Међународно јавно право*, Нови Сад, 2002.
- Живојиновић, Д.Р.**, „Устанак Малисора 1911. године и америчка помоћ Црној Гори“, *Историјски записи*, књига XXIV, св. 2, 1967.
- Илинчић, В.**, *Бомбашка и Васојевићка афера*, Никшић, 2012.
- Искендеров, П.А.**, *Србија, Черногория и албанский вопрос в начале XX века*, Санкт-Петербург, 2013.
- Isović, K.**, „Austro-Ugarsko zaposjedanje Novopazarskog sandžaka 1879. godine“, *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine IX*, 1957, 109-137.
- Историја Бугарске**, написали Попов. Д., Божилов. И., Георгијева, Ц., Косев, К., Пантев, А., Баева, И., Београд, 2008.
- Историја дипломатије, св. 2, Дипломатија новог доба: 1872–1919**, написали Хвостов, В.М, Минц, И.И., Београд, 1949.
- Историја народа Југославије, књига II, Од почетка XVI до краја XVIII века**, написали, Графенауер Б., Ђурђевић Б., Тадић Ј., Београд 1960.
- Историја новог века, дио II, Од француско-пруског рата и Париске комуне до победе Октобарске револуције у Русији и завршетка империјалистичког рата: 1870-1918**, написали Авербух, А., Јефимов А.В., Зинич, С.И., Милицина, Т.В., Молок, А.И., Нотович, Ф.И., Хвостов, В.М., Хејфец, Ф.А., Београд, 1949.
- Историја Османског царства**, приредио Р. Мантран, Београд, 2002.
- История России**, под ред., Кувшинова, В.А., Пронкина, С.В., Соловьева, К.А., Москва, 2003.
- Историја српског народа, I-VI; V-1, Од Првог устанка до Берлинског конгреса: 1804–1878**, написали Стојанчевић, В., Милићевић, Ј., Попов, Ч., Јовановић, Р., Екмечић, М., Београд, 1994.
- Историја српског народа, I-VI; VI-1, Од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918**, написали Попов, Ч., Ђурђевић, Д., Ракочевић, Н., Микић, Ђ., Милутиновић, К., Крестић, В., Раденић, А., Екмечић, М, Београд, 1994.

- Историја Црне Горе, књига II, том II, Од краја XII до краја XV вијека*, написали Ћирковић, С., Божић, И., Богдановић, Д., Ђурић, В., Подгорица, 2006.
- Историја Црне Горе, књига III, том I, Од почетка XVI до краја XVIII вијека*, написали Г. Станојевић, М. Васић, Подгорица, 2006.
- Јовановић Ј.**, *Историја Црне Горе*, Подгорица, 2001.
- Јовановић, Р.**, *Политички односи Црне Горе и Србије: 1860–1878*, Цетиње, 1977.
- Јовановић, Р.**, *Црна Гора и велике силе: 1856–1860*, Титоград, 1983.
- Јовановић, С.**, *Влада Александра Обреновића*, I-II, Београд, 1990; књ. I.
- Јовановић, С.**, *Влада Милана Обреновића*, I-II, Београд, 1990.
- Јовићевић, А.**, *Малесија*, Београд, 1923.
- Јовановић, Ј.М.**, „На двору црногорскоме (Мемоари барона Гисла)“, *Записи*, књ. II, св. 1, Цетиње, 1928, 9–16, 74–80.
- Јовановић, Р.**, „Став Црне Горе према анексији Босне и Херцеговине“, *Историјски записи*, књ. XX, св. 1, Титоград, 1963, 91–121.
- Јовановић, Р.**, „Црна Гора и источна Херцеговина за вријеме анексионе кризе (1908–1909)“, *Југословенски народи пред Први свјетски рат*, Београд, 1967, 289–313.
- Јовић, Т.**, *Diplomatska predstavništva u knjaževini i kraljevini Crnoj Gori*, Cetinje, 2010.
- Кapidžić, Н.**, *Bosna i Hercegovina pod Austrougarskom upravom*, Sarajevo, 1968.
- Кapidžić, Н.**, „Pripreme za austrougarsko prodiranje u albansko etničko područje iz novopazarског sandžака“, *Radovi*, knj. 6, Sarajevo, 1970-1971, 415-430.
- Клог, Р.**, *Историја Грчке новог доба*, Београд, 2000.
- Кнежевић, В.**, *Племе Шаранци*, Подгорица, 2010.
- Кнежевић, S.**, *Velika Britanija i aneksiona kriza*, Podgorica, 2005.
- Лаиновић, А.**, „Једна страница из дипломатске историје Црне Горе“, *Историјски записи*, број 10–12, Цетиње, 1951, 511-528.
- Лучић, Ч.**, *Власт и спољни утицаји у Црној Гори: 1851–1918*, Српско Сарајево–Подгорица, 2004.
- Лучић, Ч.**, *Сенат Црне Горе и Брда*, Српско Сарајево–Подгорица, 2004.

- Љушић, Р.**, *Историја српске државности, књ. 2, Србија и Црна Гора: нововековне српске државе*, Нови Сад, 2001.
- Marović, V.**, *Ekonomska Istorija Crne Gore*, Podgorica, 2006.
- Martinović, N.**, (пр.), *CRNA GORA: Biografski zapisi, 2, Luča slobode i trajanja*, Cetinje–Podgorica, 2005.
- Мартиновић, Н. С.**, „Отпор народа у Црној Гори против анексије Босне и Херцеговине“, *Југословенски народи пред Први свјетски рат*, Београд, 1967, 497–512.
- Мартиновић, С.**, *Русија и Балкан с посебним освртом на албанско питање*, Београд, 2004.
- Микић, Ђ.**, *Аустро-Угарска и Младотурци: 1908-1912.*, Бањалука, 1983.
- Микић, Ђ.**, „Србија и Црна Гора у Малисорској кризи 1910-1911.године“, *Историјски записи*, Подгорица, 1985/2, 7–35.
- Миљанов, М.**, *Племе Кучи у народној причи и пјесми (I)*, Титоград, 1967.
- Mitrović, A.**, *Prodor na Balkan, Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke*, Beograd, 1981.
- Nikprelević, Đ.**, *Ustanak u Malesiji 1911. godine*, Podgorica, 2001.
- Н.М. Потапов:**руски војни агент у Црној Гори, Т. 1, *Извјештаји, рапорти, телеграми, писма:1902-1915. г.*, редакцијски одбор; А.Н. Сахаров, Р. Распоповић, Подгорица-Москва, 2003.
- Özcan, U.**, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, Ankara, 2012.
- Özcan, U.**, „Tursko-crnogorski odnosi u vrijeme Sultana Abdulhamida II i Knjaza Nikole/Sultan Abdulhamid II ve Prens Nikola döneminde Türk-Karadağ İlişkileri“, *Zbornik izlaganja sa Okruglog stola o crnogorsko-turskom kulturološkom i ukupno civilizacijskom prožimanju/Bülteni Karadağ-Türkiye Kültürel ve Medeniyet Toplam Geçirgenliği Üzerinde Yuvarlak Masanın Sunumları*, Podgorica, 2009, 15–26.
- Özcan, U.**, II. „Abdülhamid'in Diplomasisinde Yüksek Topuklar: Karadağ Prensesi Milena ve Sultan Abdülhamid“, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 32, Ankara, 2015, 113–140.
- Радуловић, Н.**, „Дипломатски портрет војводе Гавра Вуковића (II)“, *Студије и огледи о дипломатији Црне Горе*, приредио Ђ. Лопичић, Београд, 2006, с. 457–464.

- Павићевић, Б.**, *Данило I Петровић Његош, књаз црногорски и брдски: 1851–1860*, Београд, 1990.
- Павићевић, Б.**, *Историја Црне Горе, књига IV, том II, Саздање црногорске националне државе: 1796–1878*, Подгорица, 2004.
- Павићевић, Б.**, *Историја Црне Горе, књига IV, том I, Саздање црногорске националне државе: 1796–1878*, Подгорица, 2006.
- Павићевић, Б.**, *Петар I Петровић Његош*, Подгорица, 1997.
- Павловић, Ж.**, *Опсада Скадра*, Београд, 1926.
- Пејовић, Ђ.**, *Политика Црне Горе у Затарју и Горњем Полимљу 1878-1912*, Титоград, 1973.
- Пејовић, Ђ. Д.**, *Развитак просвјете и културе у Црној Гори: 1852–1916*, Цетиње-Титоград, 1971.
- Пејовић, Ђ. Д.**, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II: оснивање државе и услови њеног развика*, Београд, 1981.
- Рејовић, М.**, *Školovanje Crnogoraca u inostranstvu 1848-1918*, Podgorica, 2000.
- Петровић, Н. Њ.**, *Политички списи*, приредио Драгоје Живковић, Цетиње–Титоград, 1989.
- Петровић, Р.**, *Владика Данило и владика Сава: (1697–1781)*, Београд, 1997.
- Перуничкић, Б.**, *Писма српских конзула из Приштине: (1890-1900)*, Београд, 1985.
- Петросян, Ю.А.**, *Османска империја: могућство и гибел: историческе очерки*, Москва, 1990.
- Поповић, В.**, *Европа и српско питање*, Београд, 1940.
- Поповић, В.**, *Источно питање*, Београд, 1928.
- Поповић, Д.**, *Извољски и Ерентал*, Београд, 1927.
- Поповић, П.И.**, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II*, Београд, 1951.
- Први балкански рат 1912–1913: Операције српске војске, књ.1**, написали Перовић, М. Лах, А. Ђонлагић, Б. Гледовић, М. Ђуришић, Б. Ратковић, Б. Давидовић, С. Катић, Београд, 1959
- Попов, Ч.**, *Грађанска Европа, I-III*, Београд, 2010; књ. I, II.
- Радојичић, С.**, *Грчко-турска војна 1897*, Београд, 1898.

- Ражнатовић, Н.**, „Око успостављања дипломатских односа Црне Горе и Турске 1879. године“, *Студије и огледи о дипломатији Црне Горе*, приредио Ђ. Лопичић, Београд, 2006, 251-262.
- Ражнатовић, Н.**, „Питање разграничења Црне Горе и Турске 1881–1883“, *Историјски записи*, бр. 3–4, Подгорица, 1994, 26–45.
- Ражнатовић, Н.**, „Посјета књаза Николе Београду 1896 и краља Александра Цетињу 1897. године“, *Историјски записи*, књ. XXV, Титоград, 1968, 197–224.
- Ражнатовић, Н.**, „Рад влада Црне Горе и Србије на постављању српских митрополита у Призрену“, *Историјски записи*, књ. XXII, св. 2, Титоград, 1965, 217–275.
- Ражнатовић, Н.**, „Разграничење Црне Горе и Турске 1883–1887“, *Историјски записи*, бр. 2, Подгорица, 1995, 1–33.
- Ражнатовић, Н.**, „Црногорско-албански односи 1878-1914. године“, *Србија и Албанци у XIX и почетком XX века*, 1990, 123-197.
- Ражнатовић, Н.**, *Црна Гора и Берлински конгрес*, Цетиње-Титоград, 1979.
- Ражнатовић, Н.**, „Црна Гора и питање Јадранске жељезнице 1900–1902, године“, *Историјски записи*, књ. XXV, св. 1, Титоград, 1968, 113–127.
- Ракочевић, Н.**, „Исељавање муслимана и разграничење Црне Горе и Турске у области Колашина послје Берлинског уговора“, *Историјски записи*, књ. XIX, св. 2, Подгорица, 1962, 255–274.
- Ракочевић, Н.**, „Односи Црне Горе и Србије 1903–1918“, *Историјски записи*, бр. 3–4, Титоград, 1984, 89–104.
- Ракочевић, Н.**, „Стање на црногорско-турској граници уочи балканског рата (1908–1912)“, *Историјски записи*, књ. XIX, св. 3–4, Титоград, 1962, 485–515.
- Ракочевић, Н.**, *Црна Гора и Аустро-Угарска 1903-1914.*, Титоград, 1983.
- Ракочевић, Н.**, *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914–1918*, Подгорица, 1997.
- Radosavović, I.**, *Međunarodni položaj Crne Gore u XIX vijeku*, Beograd, 1960.
- Распоповић, Р.**, „Војна конвенција између Црне Горе и Русије (1910): Прилог питању руске војне конвенције Црној Гори“, *Гласник одјељења друштвених наука ЦАНУ*, књ. 15, Подгорица, 2003, 51-77.

- Распоповић, Р.**, *Дипломатија Црне Горе: 1711–1918*, Подгорица–Београд, 1996.
- Распоповић, Р.**, „Неколико докумената о дипломатској активности војводе Станка Радоњића у завршној етапи Велике источне кризе“, *Историјски записи*, бр. 3–4, Подгорица, 2001, 265–278.
- Rasporović, R.**, (пр.), *Traté de Berlin/Berlinski ugovor*, Podgorica, 2009.
- Рашовић, М.Б.**, *Племе Кучи*, Београд, 1963.
- Ровинскиј, П.**, *Черногория в ее прошлом и настоящем*, том I, Санкт-Петербург, 1888.
- Сенкевич, И.Г.**, „Национално-освободителна борба албанског народа в 1911–1912 годинах“, *Новая и новейшая история*, Москва, бр. 5, 1957, 43–67.
- Станић, М.**, „Успомене на митрополите с којима сам радио Михаила Г. Ристића“, *Вардарски зборник*, бр. 2, Београд, 2003, 69–141.
- Станлеј, Л.**, *Историја турске царевине*, Ниш, 1890.
- Станојевић, Г.**, *Митрополит Василије Петровић и његово доба: (1740–1766)*, Београд, 1978.
- Станојевић, Г.**, *Црна Гора у доба владике Данила, Цетиње*, 1955.
- Стојанчевић, В.**, „Обновљена српска држава и Арбанаси 1804-1876. године“, *Зборник радова са научног скупа Србија и Албанци у XIX и почетком XX вијека*, Београд, 1990, 5–62.
- Скоко, С.**, *Други балкански рат 1913.*, књ. I, *Узроци и припреме рата*, Београд, 1968.
- Suver, A.**, *Crna Gora : od knjaževine do kraljevine, od kraljevine do republike, od Osmanlija do Turske = Karadağ : prenslik'ten krallığa, krallik'tan cumhuriyet'e, osmanli'dan türkiye'ye*, Podgorica, 2013.
- Тејлор, А.Ц.П.**, *Хабсбуршка монархија: 1809–1918.:Историја Аустријеске царевине и Аустроугарске*, Београд, 2001.
- Томановић, Л.**, *Педесет година на престолу Црне Горе 1860–1910*, Подгорица, 1998.
- Томановић, Л.**, *Петар други Петровић-Његош као владалац*, Нови Сад; Србиње, 2004

Томановић, Л., „Поводом мемоара барона Гисла“, *Записи*, књ. II, св. 6, Цетиње, 1928, 346–360.

Томић, Ј.Н., *Аустро-Бугарска и арбанаско питање*, Београд, 1913.

Томић, Ј. Н., *О црногорском устанку у почетку Морејског рата: (1684. и 1685.)*, Нови Сад, 1903.

Томић, Ј. Н., *Политички однос Црне Горе према Турској : 1528–1684 год. : историјска расправа*, Београд 1904.

Томић, Ј. Н., *Последње две године живота и рада харамбаше Баја Николића Пивљанина: (1684 и 1685 год.)*, Београд, 1901

Томић, Ј. Н., *Црнојевићи и Црна Гора: (1479–1528): Историјска расправа*, Београд 1901.

Томић, Ј. Н., *Црна Гора за Морејског рата: (1684–1699)*, Београд, 1907.

Томовић, С., *Војвода Миљан Вуков*, Андријевица, 1998.

Томовић, Н., „Улога црногорског конзулата у Скадру у развоју трговине између Црне Горе и Турске крајем XIX и почетком XX вијека“, *Историјски записи*, бр. 3–4, Подгорица, 2000, 219–224.

Томовић, Н., „Црногорски конзулат у Скадру и малисорске буне 1910–1911. године“, *Историјски записи*, бр.4, Подгорица, 1997, 199–213.

Tunaboylu, I., „Sultan Abdülhamid ile Prens Nikola Arasındaki Hediyeleşmeler“, *II.Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Podgorica/Karadağ, Mayıs 2014.

Tredvej. Dž.D., *Soko i oraо: Crna Gora i Austro-Ugarska 1908-1914*, Podgorica, 2005.

Тредвей, Дж.Д., „Черногория, Австро–Венгрия и Россия перед Первой мировой войной, 1908-1914“, *Зборник радова са научног скупа Русија и Балкан током посљедња три столећа*, Подгорица/Москва, 2012, 203–216.

Ћетковић, Ј., *Ујединитељи Црне Горе и Србије*, Дубровник, 1940.

Ћоровић, В., *Историја српског народа*, књ. I-IV; Цетиње-Подгорица, 2009; књ. IV.

Ћоровић, В., *Лука Вукаловић и херцеговачки устанци од 1852-1862. године*, Београд, 1923.

Ћоровић, В., *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд, 1992.

- Hamer, J.**, *Historija turskog (osmanskog) carstva*, knj. I-III; Zagreb, 1979; knj. I, III.
- Хердер, Х.**, Европа у деветнаестом веку: 1830–1880, Београд, 2003.
- Historia e popullit Shqiptar (II)***, napisali A. Buda, K. Frasheri, S. Pollo, J. Alibali, N. Plasari, Priština, 1969.
- Храбак, Б.**, „Арбанашки првак Иса Бољетинац и Црна Гора 1910-1912. године“, *Историјски записи*, Подгорица, 1977/1, 177–192.
- Храбак, Б.**, „Арбанашки устанци 1912. године“, *Врањски гласник*, књ. XI, Врање, 1975, 173-375.
- Храбак, Б.**, „Католички Арбанаси за вријеме источне кризе (1878-1878)“, *Историјски записи*, књига XXXV, sv 1–2, Титоград, 1978, 5–59.
- Храбак, Б.**, *Призренска арбанашка лига: 1878–1881*, Београд, 1998.
- Шкеровић, Н.**, „Из односа Црне Горе и Русије (Војна конвенција из 1910)“, *Историјски записи*, књ. XVI, св. 3–4, Титоград, 1959, 113–123.
- Шкеровић, Н.**, *Црна Гора на освитку XX вијека*, Београд, 1964.
- Шћекић, М.**, „Инциденти на црногорско-османској граници (1908-1912)“, *Војноисторијски гласник*, бр. 2, Београд, 2014, 137–165.
- Шћепановић, Ж.**, *Кратка Историја Црне Горе*, Подгорица, 2002.
- Šulek, V.**, *Diplomatska historija centralnih sila: 1882–1915*, Zagreb, 1938.

Периодичне публикације и листови:

Вардарски зборник (Београд), *Војноисторијски гласник* (Београд), *Врањски гласник* (Врање), *Глас Црногорца* (Цетиње), *Гласник цетињских музеја* (Цетиње), *Гласник одјељења друштвених наука Црногорске академије наука и умјетности* (Титоград-Подгорица), *Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине* (Сарајево), *Записи* (Цетиње), *Историјски записи* (Цетиње-Подгорица), *Историјски гласник* (Београд), *Историјски часопис* (Београд), *Radovi* (Sarajevo), *Слободна мисао* (Никшић), *Уставност* (Цетиње), *Цетињски вјесник* (Цетиње).

БИОГРАФИЈА

Дарко Бакић рођен је у Никшићу 1973 године, гдје је завршио основну, нижу музичку и средњу природно-математичку школу. Дипломирао је на економском факултету у Подгорици, а магистрирао на смјеру Међународних односа Факултета политичких наука у истом граду. Бакић је, такође у Подгорици, завршио и бечелор студије Примјењеног рачунарства на Електротехничком факултету. Докторанд је на факултету Политичких наука Универзитета у Београду, под менторством проф. др Љубинке Трговчевић Митровић.

Поред објављених научних радова из области дипломатске историје Црне Горе, аутор је и монографије *Дипломатски представници Црне Горе у Цариградском посланству (Станко Радоњић и Гавро Вуковић)*.

Радну каријеру започео је у црногорској Пореској управи. У оквиру ове институције обављао је послове у Финансијској полицији, Инспекцијском надзору, Сектору за спровођење наплате и Сектору за пружање услуга пореским обвезницима и регистрацију. Данас је запослен у Заводу за интелектуалну својину Црне Горе (Министарство економије), као самостални савјетник у Сектору за ауторско и сродна права, међународну сарадњу и информационе услуге.

Говори руски и енглески језик. На основном нивоу служи се грчким, турским и италијанским језиком.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а _____ Дарко Бакић _____

број уписа _____ 879 _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Политика Црне Горе према Османском царству од Берлинског конгреса до

Првог балканског рата

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, _____

_____

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора _____ Дарко Бакић _____

Број уписа _____ 879 _____

Студијски програм _____

Наслов рада __ Политика Црне Горе према Османском царству од Берлинског
конгреса до Првог балканског рата _____

Ментор __ проф. др Љубинка Трговчевић Митровић _____

Потписани _____ Дарко Бакић _____

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској
верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног
репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања
доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране
рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке,
у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____

_____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Политика Црне Горе према Османском царству од Берлинског конгреса до

Првог балканског рата

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, _____

_____

1. Ауторство - Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.